τεύχος 12ο - 13ο
Ιούνιος 2025

Τετράδια

Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής

Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής

Cahiers de Droit International et de Politique Internationale

Τεύχος 12ο - 13ο – Ιούνιος 2025

134
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1891

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

Περιεχόμενα

Η Ταυτότητα της Έκδοσης 11

II. Σε προσωπικό τόνο/Carnets de bord

Στέλιος Περράκης 15

IIII. Επέκεινα των τύπων

1. Η Τυραννία των ΜΕΤΑ
   Γιάννης Πανούσης 19
2. Το Διεθνές Δίκαιο σε κρίση...Σε αποδρομή;
   Θωμάς Σκουτέρης 23
3. Η Δημόσια Διοίκηση στη Μεταπολίτευση
   Αντώνης Μακρυδημήτρης 28
4. Αντιφώνηση κατά την απονομή του Βραβείου «Α. Πολυζωίδης και Γ. Τερτσέτης για τη Δικαιοσύνη και το Δίκαιο»
   Χρήστος Γιακουμόπουλος 32

IV. Συμβολές στη θεωρία και στην πρακτική

1. Γεωπολιτικές κρίσεις και οικονομικές συνεργασίες, παράγοντες διαμόρφωσης διεθνούς πολιτικής
   Τάσος Γιαννίτσης 37
2. Η αυτοδιάθεση των λαών στη σύγχρονη διεθνή δικαιοταξία: ανάμεσα σε νομικές επιταγές και κοινωνικό-πολιτικές επιδιώξεις
   Αντώνης Μπρεδήμας 43

3. Λωζάνη και ελληνοτουρκικές σχέσεις σήμερα. Η τουρκική διεκδίκηση για αποστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών του ανατολικού αρχιπελάγους του Αιγαίου
Γρηγόρης Ι. Τσάλτας 65

4. Ο Ελληνικός θαλάσσιος χωροταξικός σχεδιασμός σε κίνηση. Δεδομένα υπό το φως της απόφασης του ΔΕΕ (27.2.2025) και εξελίξεις. Μία αποτίμηση
Θεόδωρος Κατσούφρος 73

5. Τα ΗΕ μπροστά στις σύγχρονες κρίσεις και προκλήσεις του μέλλοντος
Ειρήνη Χειλά 113

6. Οι διαδραστικές σχέσεις θαλασσίων ζωνών και εναερίου χώρου στο πεδίο του I.C.A.O.
Άγγελος Γιόκαρης 117

7. Ευρωπαϊκή Ένωση: Ένας επίμονος κηπουρός στη ζούγκλα του κόσμου
Κυριάκος Κεντρωτής 122

8. Ευρωπαϊκή Ένωση, ΗΠΑ και η στρατηγική κατατριβής του αντιπάλου
Διονύσης Τσιριγώτης 127

9. Η κυβερνοεπίθεση στο πλαίσιο σύρραξης: αντιμετώπιση υπό το πρίσμα του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου
Ελευθερία Καραμπελιά 142

10. Τα κοινωνικά δικαιώματα μέσα στην ευρύτερη κατηγοριοποίηση των τριών γενεών ανθρωπίνων δικαιωμάτων
Αθηνά Γαλάνη 149

11. Ζητήματα επίλυσης των ελληνοτουρκικών διαφορών στο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)
Ελευθερία Φτακλάκη 163

12. Η αντιμετώπιση του θύματος από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο. Σκέψεις για την περαιτέρω θεμελίωση του ρόλου των θυμάτων και της αποκατάστασής τους
Φώτιος Σπυρόπουλος 180

V. Επισημάνσεις και Σχολιασμοί

1. Η επίδραση του Συμβουλίου της Ευρώπης στην οργάνωση και λειτουργία του ελληνικού δικαστικού συστήματος
Μιχάλης Ν. Πικραμένος 199

2. Ελληνοτουρκικός «διάλογος» για ζητήματα δικαίου θαλάσσης στο Αιγαίο. Μια σύντομη ιστορική αποτίμηση και προοπτικές
Γρηγόρης Ι. Τσάλτας 203

3. Το Δικαίωμα Αρνησικυρίας στο Συμβούλιο Ασφαλείας, η Απόφαση 76/262 της Γενικής Συνελεύσεως και ζητήματα από την εφαρμογή της
Κωνσταντίνος Δ. Μαγκλιβέρας 211

4. Γερμανικές ιστορίες της Ευρώπης: Από τη θεολογία της διαμαρτυρίας στην καθολική κανονικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Κυριάκος Κεντρωτής 223

5. Υποχρεώσεις *Erga Omnes*, *Ius Cogens* και οι Συνέπειες τους: Με αφορμή την *Γνωμοδότηση για τα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη* και την Απόφαση 10/24 της Γενικής Συνέλευσης
Χαρίκλεια Αρώνη 237

6. Χρήση νόμιμης άμυνας κατά μη κρατικών δρώντων: πρόσφατες εξελίξεις στη βάση της επιχείρησης του Ισραήλ στη Λωρίδα της Γάζας
Ζωή Παπακυρίτση 246

7. Επισημάνσεις Διεθνούς Πολιτικής και Διπλωματίας: «Μετά-νεοτερικότητα – Μετά-μονοπολικότητα και ελληνοτουρκικές σχέσεις»
Νικόλαος Παπαναστασόπουλος 265

8. Πόλεμος στην Ουκρανία και διεθνείς μεταβολές: Προς έναν πολυπολικό κόσμο;
Αντώνης Σκοτινιώτης 275

9. Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική: Μια συνδιαλλαγή υπό το πρίσμα της διεπιστημονικότητας
Βιργινία Μπαλαφούτα 288

10. Οι γεωπολιτικές επιπτώσεις της στρατηγικής αναπροσαρμογής των ΗΠΑ
Ηλίας Τασόπουλος 293

11. Ο Δρόμος για την Κλιματική Δικαιοσύνη ξεκίνησε από το Αμβούργο
Νικόλαος Καραμπατζός 299

12. Η νομιμότητα της παγίδευσης συσκευών ειδοποίησης (Pagers) με εκρηκτικά. Η περίπτωση Ισραήλ - Χεζμπολάχ.
Βασίλειος Ζαλίδης 317

13. «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε)-Η ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας: QuoVadis?
Ελευθερία Φτακλάκη 335

14. Το κανονιστικό καθεστώς της απαγόρευσης της σεξουαλικής βίας
Μάνος Μποζουτσίδης 347

15. Analysis of significant Tanker disasters in European waters and the inconsistencies of the existing regulatory framework through the application of multi-criteria decision analysis and Leopold Matrix tool
Aristotelis B. Alexopoulos 354

16. Ανταγωνισμός ευρωατλαντικής και ευρασιατικής ολοκλήρωσης μέσα από το πρίσμα των τριών σχολών σκέψης
Κώστας Μαργαρίτου 377

VII. Varia

1. Οι καποδιστριακές αρχές της σύγχρονης διπλωματίας
Γιώργος Καλπαδάκης 391

2. Σκέψεις ευρωπαϊκής πολιτικής του Ιωάννη Καποδίστρια. Μία σύγχρονη διεθνής και εθνική/ελληνική πρόσληψη.
Στέλιος Περράκης 395

Συμβολές 402

Η ταυτότητα της έκδοσης

Διεύθυνση - Επιμέλεια - Σχεδίαση
Στέλιος Περράκης

Ακαδημαϊκή/Επιστημονική Επιτροπή:

Χρήστος Ροζάκης
Κώστας Χατζηκωνσταντίνου
Γρηγόρης Τσάλτας
Χαριτίνη Δίπλα
Κώστας Υφαντής
Πάνος Γρηγορίου

Γραμματεία:

Γιώργος Ανεψιού
Κέλλυ Πισιμίση
Βαγγέλης Παρράς

Στέλιος Περράκης

Ομότ. Καθηγητής και πρώην Αντιπρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου, Πρόεδρος Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων, πρώην Πρέσβης της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης

Α.

Τα «Τετράδια» ως ορολογία, εκδοτικό νόημα, περιεχόμενο, λογική και έκφραση, συνόδευσαν την επιστημονική διαδρομή μου, από τα χρόνια της πρώτης «ανακάλυψης» μιας τέτοιας εκδοτικής δραστηριότητας –πού αλλού;– στη Γαλλία, των μεταπτυχιακών σπουδών μου, στη δεκαετία του ’70. Με την αίσθηση ότι πρόκειται για ένα ιδιαίτερο εκδοτικό διάβημα, διατύπωση πρόκλησης αναζήτησης/επικοινωνίας/συμβολής με τον αναγνώστη. Γι’ αυτό και η προσωπική επιδίωξη πραγματοποίησης ενός τέτοιου/ανάλογου βήματος, με ειδικά χαρακτηριστικά, τελικά ενός ηλεκτρονικού περιοδικού.

Ένα πρώτο σχεδίασμα «Τετραδίων» αποτέλεσαν τα *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου*, τα *Τετράδια Κοινοτικού Δικαίου* και τα *Τετράδια Διεθνών Σχέσεων*, με μελέτες μονογραφικού χαρακτήρα, που κυκλοφόρησαν στη δεκαετία του 1980, από το Σπουδαστήριο Διεθνούς Δικαίου της Νομικής Σχολής του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, στην Κομοτηνή υπό τη διεύθυνση του Κ. Ιωάννου. Σήμερα μια δεύτερη εκδοτική περίοδο, συνεχίζει ο Κ. Αντωνόπουλος. Εξελίχθηκαν σε σημαντικό βήμα θεωρίας Διεθνούς Δικαίου, αφού συμπεριέλαβαν, πέραν άλλων, τις διδακτορικές διατριβές των Σ. Περράκη, Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Τσιτσελίκη, Κ. Αντωνόπουλου.

Το δεύτερο, κατά σειρά, χρονολογικό εγχείρημα, προσωπικό, διαφορετικό, πιο φιλόδοξο, πήρε την μορφή μιας περιοδικής έκδοσης, με ποικίλη διεθνολογική θεματολογία, πρακτικά μιας περιοδικής ενημέρωσης με έγκυρο επιστημονικό λόγο και στόχευση στα Δικαιώματα του Ανθρώπου, στο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο και στην Ανθρωπιστι-

κή Δράση. Τα *«Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και Ανθρωπιστικής Δράσης»* κυκλοφόρησαν από τον Ιανουάριο 2007 μέχρι τον Απρίλιο 2014 (44 τεύχη), δίνοντας βήμα κι έκφραση βασικά στην ομάδα των Διδακτορικών και Μεταπτυχιακών Ερευνητών του Παντείου, προσφέροντας μια άλλη ενδιαφέρουσα προσέγγιση στην γνώση ειδικών κλάδων του Διεθνούς Δικαίου. Αποτέλεσαν έναν πρωτότυπο «βραχίονα» του εκπαιδευτικού/ερευνητικού συστήματος προαγωγής του Διεθνούς Δικαίου, που επιχείρησα να οργανωθεί και λειτούργησε στο Διεθνολογικό Τμήμα του Παντείου (Εδρα Jean Monnet «Δημοκρατία και Δικαιώματα του Ανθρώπου στην ΕΕ, Έδρα UNESCO για την «Δημοκρατία, τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και την Ειρήνη», Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης, και πέραν αυτού, η συστηματική επιστημονική δραστηριότητα στο Ναύπλιο με το πρωτοποριακό Σεμινάριο Διεθνούς Δικαίου, τις Ημερίδες/Εσπερίδες, Διασκέψεις/Διεθνείς Διασκέψεις Διεθνούς Δικαίου).

Η νέα προσπάθεια από το 2021, πλέον ώριμη και ανοικτή, με την ενθάρρυνση και υποστήριξη του φίλου εκδότη, πολιτικού επιστήμονα/διεθνολόγου Ανδρέα Σιδέρη, είναι τα ***«Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής»***. Ένα ηλεκτρονικό περιοδικό θεωρίας και πρακτικής πάνω στην επικαιρότητα του Διεθνούς Δικαίου και της Διπλωματίας/Εξωτερικής Πολιτικής. Με ποικίλη ύλη θεωρίας και εφαρμογής του Διεθνούς Δικαίου, του Ευρωπαϊκού Δικαίου, Ζητημάτων Διεθνών Οργανισμών και Διεθνούς Πολιτικής, με κριτικές ματιές στα διεθνή δρώμενα, καθώς και στη νομολογία, στη νομοθεσία και στη διεθνή νομοθετική πολιτική. Με ενημέρωση, αναφορές κκαι κριτική παρουσίαση νέων βιβλίων/μελετών, τη διεθνή επιστημονική κίνηση από διεθνολογική άποψη και άλλα θέματα, που συναντούν το ενδιαφέρον των νέων ερευνητών/διεθνολόγων και όχι μόνο. Για αυτούς, ιδίως, τους νέους νεότερους ερευνητές τα «Τετράδια» αποτελούν ένα βήμα προβολής του επιστημονικού τους έργου.

Τα «Τετράδια» κυκλοφορούν ηλεκτρονικά, τρεις (3) φορές τον χρόνο, από τον εκδοτικό οίκο Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, που φιλοξενεί και υποστηρίζει το όλο εγχείρημα. Φιλοδοξούν να καλύψουν –έστω μερικώς– ένα, χρόνια διαπιστωμένο, κενό σε αυτό το πεδίο της επιστημονικής/ερευνητικής δραστηριότητας. Φιλοξενούν συμβολές με μελέτες, αναλύσεις, άρθρα, σχόλια, βιβλιοπαρουσιάσεις κ.λπ., ύστερα από αξιολόγηση από ακαδημαϊκή επιτροπή ειδικών. Δημοσιεύονται, επίσης, και ξενόγλωσσα κείμενα στην γαλλική/αγγλική γλώσσα. Έχουν κυκλοφορήσει/αναρτηθεί 11 τεύχη, εκ των οποίων τα δύο τελευταία ως ειδικά αφιερώματα, θα έλεγα επετειακά. Το πρώτο για τον *Πόλεμο στη Γάζα* και το δεύτερο για το *Κυπριακό*.

Β.

Με το παρόν τεύχος (12ο-13ο/2025) τα «Τετράδια» ακολουθούν τη ροή των τελευταίων εξελίξεων στη διεθνή δικαιοταξία, με μία πλούσια θεματολογία θεωρητικών προσεγγίσεων και πρακτικών εφαρμογών διεθνούς δικαίου και διεθνούς/ευρωπαϊκής πολιτικής. Περιλαμβάνει συμβολές που παρουσιάστηκαν σε σημαντικές επιστημονικές εκδηλώσεις διεθνολογικού ενδιαφέροντος και ειδικότερα σε συνέδρια/συμπόσια της Ελληνικής

Εταιρίας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων (σε Λήμνο, Ρόδο, Αθήνα) και τις Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου. Επίσης, αυτοτελείς επεξεργασίες ακαδημαϊκής προέλευσης ή ενδιαφέροντος.

Ένα τεύχος γεμάτο με προκλήσεις, αντίστοιχο με τις εντυπωσιακές εξελίξεις στη διεθνή πολιτική και τους «σπασμούς» της σε επίπεδο διεθνούς οργάνωσης.

II. Σε προσωπικό τόνο/ Carnets de bord

Στέλιος Περράκης

Ομότ. Καθηγητής και πρώην Αντιπρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου
Πρώην Πρέσβης της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης
Πρόεδρος Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων

Η μελαγχολία του Διεθνούς Δικαίου

1. Παρατηρώντας, τα τελευταία χρόνια, παντοιοτρόπως, δρώμενα και εξελίξεις στη διεθνή δικαιοταξία, σε επίπεδο διακρατικών σχέσεων, λειτουργίας διεθνών θεσμών, με διεθνείς κρατικούς και μη δρώντες, η αίσθηση που αναβλύζει αυθόρμητα/αβίαστα είναι ... μια μελαγχολία. Μια αίσθηση, που προκαλούν οι τάσεις αποδρομής και αμφισβήτησης του διεθνούς κανονιστικού πλαισίου μιας δικαιοταξίας, ο ανακόλουθος βηματισμός στην εφαρμογή των διεθνών υποχρεώσεων, η ανέξοδη και χωρίς επιπτώσεις/καταλογισμό παραβατική συμπεριφορά απέναντι στη διεθνή νομιμότητα, η ανούσια, αλλά προκλητική ρητορική «μικρών» και «μεγάλων», στο όνομα της «ισχύος», που αναδεικνύουν απλά «παρεκκλίσεις» από τον κανόνα, το αξιακό «κεκτημένο» της παγκόσμιας κοινότητας.

Η αίσθηση αυτή, εντάθηκε με τις τρέχουσες συρράξεις σε Ουκρανία και Γάζα/Μέση Ανατολή, που παρουσίασαν χαρακτηριστικά ευρύτερα διεθνοποιημένης σύγκρουσης, λόγω της εμπλοκής, άμεσα ή έμμεσα, πολλών κρατών και άλλων διεθνών δρώντων. Με αξιοσημείωτη εμπλοκή πολλών κρατών και στις δικαστικές αντιπαραθέσεις (lawfare) ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης με αφορμή ή αφετηρία τις συρράξεις στην Ουκρανία και τη Γάζα, ή και πολιτικές κινήσεις σε όργανα του ΟΗΕ (Συμβούλιο Ασφαλείας, Γενική Συνέλευση).

2. Αλλά μελαγχολία προκαλεί και η αδυναμία των Ηνωμένων Εθνών να αλλάξουν την δυστοπία στο πεδίο της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Με την Γενική Συνέλευση να επιχειρεί να «καλύψει»/συμπληρώσει το θεσμικό και πολιτικό έλλειμμα του Συμβουλίου Ασφαλείας -που αδυνατεί να αρθεί στο «ύψος των περιστάσεων»- καθώς και με την υποβολή αιτημάτων, γνωμοδοτήσεων προς το Διεθνές Δικαστήριο για σημαντικά ζητήματα κατοχής και εφαρμογής Ανθρωπιστικού Δικαίου/Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη. Αλλά σκεπτικισμός προκαλείται και για την ανεπάρκεια περιφερειακών οργανισμών, ιδιαίτερα της Ε.Ε., να διαδραματίσουν ένα θετικό ρόλο (εδώ και ο -ιδιάζουσας σύνθεσης, αλλά πολιτικά αδύναμος- ΟΑΣΕ).

Συνολικά, διαφαίνεται μια πραγματική δοκιμασία της διεθνούς αξιακής τάξης, του Διεθνούς Δικαίου· ίσως με έντονη διάθεση -αυτήν τη φορά- ορισμένων, της πλήρους εφαρμογής του αξιώματος του Κικέρωνα “Inter arma, silent leges”· προς μία κατεύθυνση, μάλιστα, όπου σε τέτοιες καταστάσεις ενόπλων συρράξεων και αναγκών εθνικής άμυνας/ασφάλειας, το δίκαιο μπορεί να «κάμπτεται». Η αντίληψη αυτή ενισχύθηκε με τον «παράγωγο» πόλεμο των «12 Ημερών» για την αποτροπή/εξάλειψη της πυρηνικής απειλής του Ιράν, με εκατέρωθεν πυραυλικές προσβολές και, τελικά, την αμερικανική καταλυτική παρέμβαση που οδήγησε σε εκεχειρία τα δύο μέρη αλλά και σε άγνωστη πορεία για το μέλλον της «πυρηνικής διπλωματίας».

3. Για την «κοινή γνώμη», είναι φανερή η (ουσιαστική) «ανυπαρξία» του διεθνούς δικαίου, αλλά και της βούλησης εφαρμογής του. Για τους άλλους/ειδικούς/σχολιαστές, πρόκειται για την επιλογή κάμψης/«υποχώρησης» του δικαίου έναντι της πολιτικής -το «δίκαιο του ισχυρού»-, που εκ του αποτελέσματος (μπορεί να) αναδιατάσσει ακόμα και κεκτημένα (;) για την Ανθρωπότητα και τους μέχρι σήμερα ορίζοντες μιας εξελισσόμενης κατάστασης υπό φιλελεύθερες αντιλήψεις. Παρουσιάζεται, έτσι, μια κατάσταση αμφισβήτησης/αμφιβολίας/παρακμής (;) και, πάντως, φαινομενικά στην πράξη, «υποχώρησης» του Δικαίου, και όπου οι Αρχές διεθνούς κράτους δικαίου-σύνθεση ενός διεθνούς συνταγματισμού/αξιακού πλαισίου, (μπορεί να) επαναπροσδιορίζονται και η Ισχύς να επαναοριοθετείται εννοιολογικά (εδαφική κυριαρχία, οικονομία, τεχνολογία, πληροφορική, επικοινωνία, «αγορές» κ.λπ.). Και με την οικονομική εθνική ισχύ -ιδιωτική/ατομική, μη κρατική- να διεμβολίζει την κρατούσα, μέχρι σήμερα, κρατική/διακρατική πρωταρχία. Ένας άλλος κόσμος... με άλλες συνθήκες...

4. Κρίσεις, διερωτήσεις και αμφισβητήσεις, λοιπόν, ενός «κοινού» κόσμου, μιας διεθνούς κοινότητας της πολυμέρειας, όπου η πολιτική/διεθνική θεολογία της δημιουργικής συνύπαρξης επιχείρησε -εξελικτικά- να χτίσει και, εν μέρει τουλάχιστον, το πέτυχε, έστω και διακηρυκτικά. Σε ένα πεδίο όπου δικαιικές Αρχές και Αξίες, κανονιστικά πλαίσια, εθνικοί εγωισμοί και συμφέροντα, δικαιώματα ατόμων/ομάδων/λαών ανταγωνίζονταν με εκείνα των κρατών -κανονικών, φιλελεύθερων αντιλήψεων, με δημοκρατική διακυβέρνηση ή/και αυταρχικών ή/και «χωρίς νομιμοποίηση»- σε μια πορεία αυτάρεσκης αλαζονικής επάρκειας, αλλά και με διαφορές «ασφάλειας».
Την τωρινή απογοητευτική εικόνα συνθέτουν/συμπληρώνουν η επιλεκτική μονομέρεια, η αδιαφορία/περιφρόνηση για την πολυμέρεια μπροστά στις κοινές ανάγκες της Ανθρωπότητας για συνεργασία, ο εξαιρετισμός, οι απειλές και λογικές βίας και μια «μεταπολιτική», σε μια φάση αναίρεσης δεδομένων και πρακτικών διπλωματίας (διαπραγματεύσεις από μυστικές υπηρεσίες, ακόμη και με εξωμότες/τρομοκράτες επικηρυγμένους ή/και οργανώσεις, όχι από τα Υπουργεία Εξωτερικών/διπλωμάτες).
5. Οι διαπιστώσεις αυτές εντάθηκαν in toto με την εμφάνιση του «τυφώνα» Trump και του προτάγματος «MAGA», που προωθείται, με ένα πρωτόγνωρο bullying, αλλά και με μονομερείς και αλληλοαναιρούμενες κινήσεις, επιδιώκοντας να ανατρέψει την -όποια- «κατάσταση πραγμάτων», για να εμπεδώσει την οικονομική «ισχύ», αλλά και την «συναλλακτική» λογική, ως βασική συνιστώσα στις διεθνείς σχέσεις· επίσης, και με πολιτικές επιλογές αποδόμησης του/ενός σημαντικού δικαιοπολιτικού κεκτημένου συλλογικής πολύχρονης προσπάθειας πολλών φορέων/δρώντων και την πολιτική καθοδήγηση εμπνευσμένων ανθρώπων, πολιτικών ηγετών στη διεθνή δικαιοταξία. Δείγματα της νέας αμερικανικής πολιτικής είχαμε στις διεθνείς διμερείς/πολυμερείς εμπορικές σχέσεις και τον πόλεμο «των δασμών», τη συμμετοχή σε διεθνείς θεσμούς και διαδικασίες (ΗΕ, ΝΑΤΟ, ANCLOS, κ.λπ.) αλλά και στο μέτωπο της Ουκρανίας σε συνάρτηση με την πολιτική έναντι του Πούτιν. Μάλιστα, η πολιτική ισχύος έναντι του Ιράν, για την πυρηνική απειλή του θεοκρατικού καθεστώτος, εκφράστηκε και στρατιωτικά με επίθεση που είχε ως αποτέλεσμα το πέρας της σύγκρουσης των δύο θανάσιμων εχθρών Ιράν-Ισραήλ.
Φυσικά, για τους περισσότερους αναλυτές, το ζήτημα της νομιμότητα της ισραηλινής πυραυλικής -και όχι μόνο- επίθεσης, καθώς και της αμερικανικής επέμβασης και βομβαρδισμού των πυρηνικών εγκαταστάσεων του Ιράν, δεν αποτελούσε σημαντικό θέμα προς συζήτηση και αντιμετώπιση. Αποτελεί μια «ασήμαντη» λεπτομέρεια στις παρούσες διεθνείς συνθήκες αλλά και την προϊούσα «εργαλειοποίηση/πολιτικοποίηση» της όλης προσέγγισης που αμήχανα παραμερίζει νομικές συζητήσεις για διεθνή ευθύνη και συνέπειές της στους καιρούς μας. Δηλαδή μια άλλη όψη του «δοκιμαζόμενου» Διεθνούς Δικαίου.
6. Μελαγχολία προκαλεί σήμερα, γενικότερα η πρόσληψη για την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα επιβολής του κανονιστικού περιεχομένου του Διεθνούς Δικαίου. Γίνεται μια, μάλλον αλυσιτελής, αναφορά, άλλοτε μονότονα πομπώδης επικοινωνιακού χαρακτήρα ή και μια ουτοπική (;) επίκλησή του, έναντι της δεσπόζουσας/επικρατούσας πολιτικής (;), ως «άλλοθι» -ακόμη- της συναίρεσης αξιών/αρχών που προωθείται τυπικά/διακηρυκτικά σε διεθνές/οικουμενικό ή και περιφερειακό επίπεδο, αλλά και όπου η ισχύς ενός διεθνούς «κρατοκεντρικού» διακυβερνητικού σχήματος/συστήματος, επιλεκτικά το περιορίζει ή και (επιχειρεί να) αναιρεί; Η Ελλάδα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου αξιοποίησης (ή μη) του Διεθνούς Δικαίου και των θεσμικών δυνατοτήτων της διεθνούς κοινότητας, υπό το φως των εκάστοτε πολιτικών επιλογών (επιφυλακτικότητας, αναβλητικότητας, διστακτικότητας ή/και άρνησης) και του συναφούς εικαζόμενου «εθνικού συμφέροντος», (βλ. ελληνοτουρκικές σχέσεις, Κυπριακό, σχέσεις με χώρες της ευρύτερης περιοχής μας, αλλά και ως προς τη συμμετοχή μας σε διεθνή όργανα και θεσμούς όπως ΗΕ, ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρώπης κ.λπ.). Αποτέλεσμα αυτής της επαμφοτερίζουσας και -κυρίως- επικοινωνιακής λογικής/τακτικής πολιτικής, είναι μια διάσταση ανάμεσα στη ρητορική και την πρακτική της χώρας, δηλαδή συχνά μια ελλειμματική εξωτερική πολιτική που δεν υπηρετεί ούτε τα συμφέροντα της χώρας, ούτε το ίδιο το Διεθνές Δίκαιο το οποίο επικαλούμαστε.
Φυσικά, το εν λόγω ζήτημα αφορά και άλλους· έχει διεθνείς διαστάσεις στην ανάπτυξη πολιτικών και δράσεων κρατών ή και σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και διεθνών θεσμών, με «τριβές» ως προς τις αρχές και τους κανόνες. Και η συζήτηση οξύνεται όταν το πεδίο αντιπαραθετικών πολιτικών γνωρίζει την προσφυγή στην -απαγορευμένη από τον Χάρτη ΗΕ- ένοπλη βία που δεν μπορεί μάλιστα να παράγει έννομα αποτελέσματα, με ό,τι συνεπάγεται τούτο (βλ. παράνομα εδαφικά καθεστώτα μη αναγνωρισμένα από τη διεθνή κοινότητα όπως η «ΤΔΒΚ», Αμπχαζία, Ν. Οσσετία, κ.λπ.).
7. Και, τότε, γιατί η συνεχής-επίμονη επίκληση του διεθνούς δικαίου από όλους τους δρώντες; Το χάσμα λόγων και πολιτικής πράξης, ιδίως των 5 «μεγάλων» κρατών (P5), με σταθμισμένη ψήφο/ισχύ στη διακυβέρνηση της παγκόσμιας κοινότητας, που οριοθετούν τα Ηνωμένα Έθνη; Προς τι η ρητορική; Υποκρισία; Απλά θεωρητικό πρόταγμα, χωρίς αντίκρισμα ή τυπική επίμονη πεποίθηση της αξίας/σημασίας της ίδιας της ύπαρξης του Διεθνούς Δικαίου, στη διαρκώς μεταβαλλόμενη διεθνή έννομη τάξη; Και σε μια επιθυμητή συλλειτουργία διεθνούς δικαίου και διεθνούς πολιτικής, ήδη υπονομευμένης; Προς τι να υιοθετούνται διακηρύξεις, ψηφίσματα και αποφάσεις που απλά εμπλουτίζουν το σκεπτικό των θεωρητικών διεθνολόγων, λιγότερο δοκίμια και περισσότερο συγγράμματα διδασκαλίας Διεθνούς Δικαίου; Προς τι το *Σύμφωνο για το Μέλλον*, με τις 56 Δράσεις/Actions, και η *Διακήρυξη για τις Μελλοντικές Γενιές*, που υιοθέτησαν -χαμηλόφωνα, είναι αλήθεια, λόγω πολέμων- τα ΗΕ, στις 24 Σεπτεμβρίου 2024; Πράξεις στις οποίες Αρχηγοί Κρατών και Κυβερνήσεων της «όλης Ανθρωπότητας» -Βορρά και Νότου- επαναβεβαιώνουν δεσμεύσεις και οριοθετούν δράσεις, μάλιστα, προσβλέποντας σε μετατροπή της παγκόσμιας (global) διακυβέρνησης, σε ένα αποτελεσματικό πολυμερές σύστημα, αλλά και με αλλαγές στο ίδιο το Συμβούλιο Ασφαλείας. Δηλαδή, αναγνωρίζεται η ανάγκη ριζικών αλλαγών σε όλους τους τομείς, που καλύπτουν τα ΗΕ και αναλαμβάνεται η πολιτική δέσμευση για πολυμερή συνεργασία (δηλ. όπως η βιώσιμη ανάπτυξη, η χρηματοδότηση για την ανάπτυξη, η διεθνής ειρήνη και ασφάλεια, οι επιστήμες, η τεχνολογία, η καινοτομία, οι νέοι και οι μελλοντικές γενιές, οι αλλαγές στην παγκόσμια διακυβέρνηση κ.λπ.). Προς τούτο και οι συστάσεις (recommendations) που διαμορφώθηκαν και έφθασαν στο Συμβούλιο Ασφαλείας (τον Δεκέμβριο 2024) για δράση (Security Council Report, *Future of the Pact. Recommendations for Security Council Action*).
Κι ενώ η Μέση Ανατολή φλέγεται, και η Ουκρανία «βαριανασαίνει», μια νέα *Agenda για την ειρήνη* έχει προοπτική; Οι εν λόγω συστάσεις περιμένουν από την αρχή του χρόνου τα ΗΕ την προώθησή τους. Ουσιαστικά! Όχι τυπικά!
Ποιος, λοιπόν, ο δρόμος για την οργανωμένη Ανθρωπότητα, κι ενώ τα Ηνωμένα Έθνη έκλεισαν 80 χρόνια ζωής, άλλοτε δημιουργικά, άλλοτε ελλειμματικά; Θα φανεί από την διαχείριση/διευθέτηση του πολέμου στη Γάζα και στην Ουκρανία. Και πόσο θα συνδέεται με αξίες της υφιστάμενης «τάξης πραγμάτων» και της ισχύουσας τυπικά διεθνούς νομιμότητας, ή θα έχουν άλλο πολιτικό πρόσημο ή νομικό περίβλημα; Μια άλλη «διεθνή τάξη», χωρίς ορατές όμως κανονιστικές συντεταγμένες; Τι είναι παράνομο, τι ασύμβατο, τί αποκλίνον, τι απαράδεκτο και ποιες οι συνέπειες;
8. Πρακτικά, η όλη κατάσταση αντιφάσεων, ελλειμμάτων πολιτικής και παραβατικής συμπεριφοράς, ορίζεται από την «σφαιρική» άσκηση/εφαρμογή του διεθνούς δικαίου που (πρέπει να) διέπει τις διεθνείς σχέσεις έναντι της πολιτικής ισχύος. Όπως διατυπώθηκε εύστοχα πρόσφατα, «το διεθνές δίκαιο αποτελεί κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας (P.-M. Dupuy). Σ' αυτήν την πραγματολογική αξιολόγηση της διεθνούς κατάστασης, που και πως θα κινηθεί, μια πραγματιστική προσέγγιση, και με ποια ισορροπία, ανάμεσα στην Πολιτική και το Δίκαιο;
Είκοσι χρόνια μετά την ιστορική ανάληψη δέσμευσης (pledge) στην Παγκόσμια Σύνοδο Κορυφής στα Ηνωμένα Έθνη τον Σεπτέμβριο 2005, –στην μεγαλύτερη στην Ιστορία σύναξη ηγετών κρατών και κυβερνήσεων– της «ευθύνης προστασίας»/"responsibility to protect" των πληθυσμών από γενοκτονία, εγκλήματα πολέμου, εθνοκάθαρση και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας η Αρχή "R2P" παραμένει προκλητικά μια «ανεκπλήρωτη υπόσχεση». Όπως σωστά υπογράμμισε ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ Α. Guterres, θεωρώντας ότι γι' αυτό το «ηθικό πρόταγμα»-«ακτίνα ελπίδας» πρέπει να υπάρξει μια ανανεωμένη οικουμενική δέσμευση για τη Γάζα και όχι μόνο, οι δοκιμαζόμενοι πληθυσμοί αποζητούν επείγουσα δράση. Αν ακόμα και ο νέος Πάπας θεωρεί αναγκαίο -στην πρώτη ουσιαστική πολιτική παρέμβασή του- να τονίσει την ανάγκη σεβασμού του νομικού πολιτισμού, ασφαλώς η αίσθηση είναι ότι τα όρια έχουν ξεπεραστεί. Και γι' αυτό η ευθύνη προστασίας ανήκει σε όλους, κράτη και μη κρατικούς δρώντες. Ας δώσουμε προοπτική στην *Ειρήνη* και ας συμβάλλουμε κατά λόγω αρμοδιότητας/δυνατότητας στις *Δράσεις για τις Μελλοντικές Γενιές*.

III. Επέκεινα των τύπων

Γιάννης Πανούσης

Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ,
πρώην Υπουργός,
πρώην Πρύτανης ΔΠΘ

Εισήγηση
στις XIX Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου
27-29 Σεπτεμβρίου 2024

Ξέρεις τί δε χόρτασα ποτέ;
Το όνειρο
Με άφηνε πάντα χωρίς διόδια να ταξιδεύω

Αντιγόνη Ηλία, Χωρίς διόδια

1. Εσχάτως οι πάσης φύσεως και χρώματος διανοούμενοι ανακάλυψαν ένα νέο τρόπο να κάνουν αισθητή την παρουσία τους,δεδομένου ότι η απουσία τους, από τα γεγονότα που «καίνε», περισσότερο τους κατατάσσει στους «διαγνοούμενους». Η νέα φάμπρικα διανοητικής εξέλιξης [sic] χαρακτηρίζεται από τη χρήση του «*ΜΕΤΑ*». Δεν ξέρω αν αυτοί εμπνεύσανε τη μετατροπή του facebook σε meta, αλλά η αναφορά σε όρους όπως: *Μετανεωτερισμός, μεταθεωρία, μεταμοντερνισμός, μεταφορντισμός και βέβαια Μεταπολιτική*, αποτελεί στοιχείο απαραίτητο για την εγγραφή κάποιου στους κύκλους των σκεπτόμενων εκλεκτών της ελίτ.

Δεν μπορώ να γνωρίζω τι έχει στο μυαλό του όποιος αναφέρεται στη **Μεταπολιτική**. Είναι δεδομένο πάντως ότι άλλο εννοεί ο Ευάγγελος Βενιζέλος κι άλλο ο Ευκλείδης Τσακαλώτος. Δεν γνωρίζω επίσης αν το περιεχόμενο του όρου εξαρτάται από την κομματική/ιδεολογική ένταξη του χρήστη, δηλαδή ένας δεξιός να τη συνδυάζει με την τεχνητή νοημοσύνη κι ένας αριστερός με την έλλειψη δογμάτων. Μου είναι άγνωστο αν η Μεταπολιτική ακυρώνει τις καταλήψεις και τα οδοφράγματα,αν περιορίζει τις ύβρεις και τις συκοφαντίες, αν ενταφιάζει μίση και έριδες,όμως με βάση τα παραπάνω αναμένω να δω αν πρόκειται για

μη-πολιτική [και τι σημαίνει αυτό στις Δημοκρατίες], για *απολιτική* [και ποιός ο ρόλος των ΜΜΕ] ή για *διαπολιτική διαδικασία και κουλτούρα* [το ένα κόμμα μπαίνει μέσα στις αρχές του άλλου καταργώντας, τις συχνά πλασματικές, διαχωριστικές γραμμές.
Για ένα μόνο θέμα είμαι βέβαιος. Η Μεταπολιτική θα καταργήσει, ελπίζω οριστικά κι αμετάκλητα, τους πολιτικούς που έκαναν μακροχρόνια κι επικερδή καριέρα πουλώντας φούμαρα ψευδαισθήσεων στο λαό και τους ακαδημαϊκούς που φούσκωναν τα μυαλά των νέων «με τα ψεύτικα τα λόγια τα μεγάλα».

2. Γνωστή και χιλιοειπωμένη *η ρυθμιστική/κυρωτική* και η *παιδαγωγική/ιδεολογική* λειτουργία του Δικαίου, η επιβολή συμπεριφορών και η διάπλαση συνειδήσεων στη βάση ενός αξιολογικού πλαισίου, το οποίο, όσο σχετικό κι αν το θεωρούν ορισμένοι, δεν παύει να είναι το μόνο που μπορεί να εγγυηθεί ένα ειρηνικό κοινωνικό συμβόλαιο. Μερικοί αντι-δρούν στον κοινωνικό καταναγκασμό του κρατικού δικαίου, ισχυριζόμενοι ότι οι μάζες μπορούν –αυθορμήτως[;]– να παράγουν Δίκαιο [αν και κατά βάθος δεν αγνοούν ότι ένα τέτοιο άνοιγμα μάλλον θα έδινε την ευκαιρία σε ιδιωτικές εξουσίες ν' αρχίσουν κι αυτές να «νομοθετούν»].
Γνωστή και χιλιογραμμένη η διαμάχη ανάμεσα στο νομικό θετικισμό,το φορμαλισμό, την τυποκρατία του νόμου και «το νομικό σοσιαλισμό», τις ερμηνείες του ελεύθερου δικαίου, την κοινωνιολογική προσέγγιση του συστήματος νομικών κανόνων. Σε καμία όμως περίπτωση αυτή η νομικοθεωρητική και νομολογιακή αντίθεση δεν καταλήγει στο συμπέρασμα ότι όποιος διαφωνεί με το νόμο δεν τον εφαρμόζει ατιμωρητί επικαλούμενος το δικό του «δίκιο». Αναρωτιέμαι σε τέτοιες καταστάσεις πώς νομίζουν κάποιοι ότι θα λύνονται οι συγκρούσεις: *από τη φυσική [sic] διακυβέρνηση των πραγμάτων, από τη μηχανική Αλληλεγγύη, από τον ορθολογισμό του φυσικού δικαίου[;], από το δίκαιο της πυγμής και της ισχύος;* Σε αυτές τις καταστάσεις ποιός έχει την αλήθεια με το μέρος του: *το θεσπισμένο Δίκαιο, το περί δικαίου αίσθημα του κάθε λαού ή το δίκαιο του τάδε και του δείνα*;

Εκείνοι που αρνούνται ν' αναγνωρίσουν το μονοπώλιο της Πολιτείας στο νομοθετείν και κατ' επέκταση αμφισβητούν τη δημοκρατική νομιμοποίηση,αναρωτιέμαι [κι ελπίζω ν' αναρωτιώνται και οι ίδιοι]: *χωρίς τις δημοκρατικές εγγυήσεις του Κράτους δικαίου πώς άραγε κατοχυρώνεται ο σεβασμός στις αξίες της ανεκτικότητας στη διαφορετικότητα, ακόμα και σε αυτήν που θέτει σε κίνδυνο την ειρηνική συμβίωση;*
Χωρίς εμπιστοσύνη στους νομικούς/κοινωνικούς θεσμούς μπορεί ο καθένας να ζει σε μία εικονική πραγματικότητα ελεύθερης, απρόσκοπτης κι άνομης άσκησης των δικαιωμάτων του,η οποία μπορεί να φτάνει μέχρι την πλήρη καταπάτηση/κατάργηση των δικαιωμάτων των άλλων;
Πώς είναι δυνατό να φτάσει κάποιος στην έσχατη πλάνη να γοητεύεται από τον αντι-Διαφωτισμό και να προτιμάει την αγέλη πειθήνιων κι υποτακτικών μαζών από τους ανεξάρτητους,ακόμα κι ατίθασους, πολίτες,οι οποίοι δεν υιοθετούν ακραίες απόψεις και προφανώς δεν χαρακτηρίζονται, ούτε βέβαια είναι, «εχθροί του λαού»;
Άλογοι πολιτικοί μύθοι, λαϊκοεθνικισμοί, αντι-αστικοί ιδεαλισμοί κινητοποιούν το θυμικό για να ρευστοποιήσουν την προσωπική ελευθερία σκέψης/απόφασης.

Επειδή η επίκληση του ιστορικού ντετερμινισμού ή του πεπρωμένου[;] της κοινωνίας γίνεται πάντοτε εκ του πονηρού κι επειδή οι ex nihilo διατυπώσεις χρησμών υποκρύπτουν ένα αδικαιολόγητο μίσος[;] κατά του πολιτικού και νομικού φιλελευθερισμού[θυμίζω: *λαϊκή κυριαρχία, Κράτος δικαίου, ανθρώπινα δικαιώματα*], πιστεύω ότι *το καλό της ολότητας* δεν υπηρετείται από δογματισμούς. Από την αδικία κατά των πολιτών στην πολιτική ανυπακοή των ομάδων, μιας δόλιας ταύτισης δρόμος. Μολονότι ακόμα και ο Μαρξ είχε πει ότι ο σοσιαλισμός συνίσταται *στην πραγμάτωση αστικών ιδεωδών*, και με την έννοια αυτή δεν ωφελεί η αφηρημένη άρνησή τους, ορισμένοι θέλουν ν' ακυρώσουν γενικά την όποια κοινωνική συναινετική διαδικασία,την όποια ατομική ή συλλογική αστική δημοκρατική ταυτότητα.
Κάθε πολιτικό μόρφωμα οφείλει να επιλέγει στρατηγικό στόχο και να θέτει ζητήματα/διλήμματα κρίσιμων επιλογών, με βάση αρχές και αξίες. Σε καμία όμως περίπτωση δεν επιτρέπεται ο άμεσος ή έμμεσος στόχος μιας πολιτικής [;] να είναι η αποδυνάμωση ή η κατάλυση της Δημοκρατίας. Αυτή την αρχή πρέπει να τη συνυπογράψουν άπαντες: *κόμματα, πολίτες, διανοούμενοι*. Διαφορετικά θα ρωτάμε ο ένας τον άλλον: «*από που πάμε για τον κοινωνικό πόλεμο;*» στο πλαίσιο μιάς μετα-Δημοκρατίας εγωιστών δικαιωματιστών και κρυφο-τεχνολόγων της επιτήρησης.

3. Μήπως ήρθε η ώρα να συζητήσουμε –με ταπεινότητα και ειλικρίνεια κι όχι με αλαζονεία και υποκρισία– τις προκλήσεις/προσδοκίες των απλών πολιτών, δηλαδή την περίπτωση της Αθανασίας του Ανθρώπου/του ΑνθρωποΘέου;
Είναι αληθές ότι από τη μία ο φόβος του θανάτου κι από την άλλη τα επιτεύγματα της τεχνολογίας [κυρίως της τεχνητής νοημοσύνης και της γενετικής μηχανικής] έχουν εξάψει το ενδιαφέρον όλων για τα όρια της μη-θνητότητας του μετα-βιολογικού ανθρώπου. Ο ενδεχόμενος επανασχεδιασμός της ανθρώπινης φύσης [και του λόγου της Ύπαρξης;] μπορεί-για μερικούς- να δίνει ένα νέο νόημα στη Ζωή, αλλά –για άλλους– προκαλεί πολλά ηθικά και κοινωνικά ζητήματα. Η τελείωση του Ανθρώπου μέσω της μετεξέλιξής του από Πλάσμα σε Πλάστη [μετανθρωπισμός] ή μέσω του ελέγχου της βιολογικής/πνευματικής/ψυχικής τεχνικής αναβάθμισής του [υπερανθρωπισμός] εμπεριέχει τον κίνδυνο δημιουργίας ενός post humian aliud, δηλαδή «κάτι που να μοιάζει με άνθρωπο».
Προφανώς δεν αναφέρομαι στην αναγεννητική Ιατρική, με τους γνωστούς «κρυονα ύτες» [που θα «ξυπνήσουν» μετά από 100 χρόνια για να ξανα-ζήσουν, ως άγνωστοι μεταξύ αγνώστων σε άγνωστο περιβάλλον], αλλά στους υποστηρικτές του Σουπραμοραλισμού και του Εκτροπισμού, οι οποίοι σχεδιάζουν έλεγχο του Πεπρωμένου του Ανθρώπου, αναδιάταξη της Κοινωνίας των ελεύθερων πολιτών και –ίσως– ριζική αλλαγή της σχέσης βιόσφαιρας/γεώσφαιρας. Ο «μοναδικός εαυτός» θα αντικατασταθεί από ένα τεχνητό ον, όπου το πρωτοπλασματικό και το κατασκευαστικό/μηχανικό μέρος θα συγχέονται και όπου οι αλγόριθμοι θα υποκαταστήσουν την ελευθερία της βούλησης, την αυτοκατα-νόηση,την αυτο-γνωσία κι εντέλει την αξιοπρέπεια.
Δεν σκοπεύω να εισέλθω στο βαθύ φιλοσοφικό ερώτημα του αν η θνητότητα ακυρώνει κάθε νόημα ζωής ,ενώ η αθανασία δίνει το χρόνο διόρθωσης

των λαθών και βελτίωσης των όρων διαβίωσης/επιβίωσης. Απλώς θέλω να επισημάνω ότι η «μακρά μετα-ζωή» σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ευτυχή αυτοπραγμάτωση.
ΥΓ. «*Ουρανός λανθασμένος δεν γίνεται*» [**Στ. Σταυρόπουλος**]

Το Διεθνές Δίκαιο σε κρίση... Σε αποδρομή;

2

Θωμάς Σκουτέρης

Αναπλ. Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου, Πρόεδρος Τμήματος Νομικής του American University in Cairo

Εισήγηση στις XIX Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου 27-29 Σεπτεμβρίου 2024

Το διεθνές δίκαιο βρίσκεται και πάλι σε μια βαθιά κρίση – ίσως ακόμη και σε ένα σημείο καμπής. Οι συνεχιζόμενοι πόλεμοι στη Μέση Ανατολή, την Ουκρανία, την Αφρική και σε πολλές άλλες περιοχές δεν μας υπενθυμίζουν απλώς έναν κόσμο σε αναταραχή· λειτουργούν ως έντονοι δείκτες αυτού που πολλοί θα περιέγραφαν ως τη βαθιά αποτυχία του ίδιου του διεθνούς δικαίου. Αυτές οι συγκρούσεις, όπου διεθνή εγκλήματα όπως η γενοκτονία φαίνεται να διαπράττονται με ανατριχιαστική συχνότητα, υποδηλώνουν ότι το μεγαλοπρεπές οικοδόμημα του jus ad bellum και του jus in bello καταρρέει, μειωμένο σε απλά εργαλεία εξουσίας, που χρησιμοποιούνται χωρίς σεβασμό προς τις ηθικές ή νομικές αρχές που προορίζονταν να ενσαρκώσουν. Φαίνεται πως τα ίδια τα θεμέλια του διεθνούς δικαίου διαλύονται μπροστά στα μάτια μας, αφήνοντάς μας να αντιμετωπίσουμε την τρομακτική πιθανότητα ότι γινόμαστε μάρτυρες του λυκόφωτος ενός συστήματος που κάποτε υποσχόταν να φέρει τάξη και δικαιοσύνη στον κόσμο.

Και όμως, σε αυτή τη στιγμή της φαινομενικής κατάρρευσης, το διεθνές δίκαιο δεν έμοιαζε ποτέ πιο ισχυρό ή ανερχόμενο. Στις τρεις δεκαετίες μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ο κλάδος έχει φτάσει σε ύψη που κάποτε θεωρούνταν ανέφικτα. Η ίδρυση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΔΠΔ), το οποίο τολμά να θεωρήσει υπεύθυνους εν ενεργεία αρχηγούς κρατών, και ο αναζωογονημένος ρόλος του Διεθνούς Δικαστηρίου (ΔΔ), που έχει το θάρρος να προκαλεί ακόμη και τα ισχυρότερα έθνη,

ζωγραφίζουν την εικόνα μιας νομικής τάξης στο απόγειο της επιρροής της. Το σώμα του διεθνούς δικαίου έχει επεκταθεί εκθετικά, η νομολογία του έχει εξευγενιστεί, και οι επαγγελματίες του είναι πιο πολυάριθμοι και εξειδικευμένοι από ποτέ.

Αυτό το φαινόμενο δεν περιορίζεται στον νομικό τομέα. Στα περιβαλλοντικά ζητήματα, η Συμφωνία του Παρισιού αποτελεί μαρτυρία μιας πρωτοφανούς παγκόσμιας ενότητας ενάντια στην επικείμενη απειλή της κλιματικής αλλαγής. Τα έθνη έχουν συσπειρωθεί, θέτοντας φιλόδοξους στόχους για τη μείωση των εκπομπών και την προώθηση της βιωσιμότητας. Ωστόσο, σε μια ανησυχητική αντίφαση, οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου συνεχίζουν την αδιάκοπη άνοδό τους, οι παγετώνες λιώνουν με ανησυχητικούς ρυθμούς και ακραία καιρικά φαινόμενα καταστρέφουν κοινότητες σε όλο τον κόσμο. Στον τεχνολογικό τομέα, διεθνείς συνεργασίες αποσκοπούν στη ρύθμιση του κυβερνοχώρου και στην υπεύθυνη αξιοποίηση της τεχνητής νοημοσύνης. Οργανισμοί εργάζονται ακατάπαυστα για τη σύνταξη κατευθυντήριων γραμμών που θα αντιμετωπίσουν τα ηθικά διλήμματα της καινοτομίας. Ωστόσο, παράλληλα, παρατηρούμε κλιμάκωση του κυβερνοπολέμου, διάβρωση της ιδιωτικότητας μέσω της πανταχού παρούσας παρακολούθησης και τεχνολογίες τεχνητής νοημοσύνης που προχωρούν πέρα από το πλαίσιο των υφιστάμενων κανονισμών.

Είναι σαν να είμαστε αρχιτέκτονες που χτίζουν επιβλητικές δομές προόδου, ενώ το έδαφος κάτω από τα πόδια μας ραγίζει και καταρρέει. Οι μνημειώδεις επιτυχίες και οι καταστροφικές αποτυχίες της εποχής μας στέκουν σε έντονη αντίθεση, σαν δύο όψεις ενός νομίσματος που ποτέ δεν συναντιούνται. Συνυπάρχουν παράλληλα, αποσυνδεδεμένες και αποκομμένες, φαινομενικά ανυποψίαστες για την ύπαρξη η μία της άλλης. Αυτή η δυσαρμονία δεν είναι απλώς ανησυχητική· είναι μια νηφάλια συνειδητοποίηση ότι τα μεγαλύτερα επιτεύγματά μας μπορεί να επισκιάζονται από εξίσου μεγάλες πτώσεις. Ο διάλογος μεταξύ προόδου και οπισθοδρόμησης είναι εμφανώς απών, αφήνοντάς μας να αναρωτιόμαστε αν τα επιτεύγματά μας είναι απλώς απατηλές νίκες πάνω σε ένα καταρρέον θεμέλιο.

Αυτό το παράδοξο γεννά ένα συναίσθημα – μια βαθιά, ανησυχητική αίσθηση ότι ζούμε σε μια εποχή fin de siècle, μια στιγμή τόσο κορύφωσης όσο και κατάρρευσης. Είναι μια διάθεση που διαπερνά όχι μόνο το διεθνές δίκαιο αλλά και τον ίδιο τον ιστό της εποχής μας. Η έννοια του «σοκ» του Walter Benjamin, όπως εξερευνάται στο Το Έργο των Παρισίων, συλλαμβάνει τις απότομες μετατοπίσεις που χαρακτηρίζουν αυτή την εποχή. Δεν είμαστε απλώς μάρτυρες μιας σειράς διαταραχών· ζούμε μια συστημική ρήξη, που αμφισβητεί τις ίδιες τις αφηγήσεις στις οποίες βασιζόμασταν για να κατανοήσουμε τον κόσμο μας.

Αλλά τι γίνεται αν αυτό το αίσθημα του fin de siècle δεν είναι αντανάκλαση της πραγματικότητας, αλλά μια αφηγηματική κατασκευή – μια ηγεμονική επιβολή που επανερμηνεύει το παρόν ως εποχή αναπόφευκτης παρακμής; Είναι το fin de siècle πραγματικό ή είναι προϊόν της συλλογικής μας φαντασίας; Μήπως αφηγούμαστε μια ιστορία περί τέλους επειδή μας λείπει το όραμα να δούμε τις αρχές; Αυτή η αφήγηση, όσο συναρπαστική κι αν είναι, αντλεί την ισχύ της όχι από την αντικειμενική αλήθεια αλλά από την αντήχηση με τη βιωμένη εμπειρία της νεωτερικότητας. Η ανάλυση

της σύγχρονης ζωής από τον Marshall Berman στο Όλα τα Στερεά Διαλύονται στον Αέρα εμβαθύνει στην συναισθηματική και ψυχολογική αναταραχή που συνοδεύει την ταχεία αλλαγή. Το μοτίβο του fin de siècle αξιοποιεί αυτόν τον αποπροσανατολισμό, δίνοντάς του μορφή και ουσία, ευθυγραμμίζοντάς τον με ευρύτερες πολιτισμικές αφηγήσεις που διαμορφώνουν τη συλλογική μας συνείδηση. Μερικοί υποστηρίζουν ότι αυτή η διάχυτη αίσθηση ενός τέλους είναι λιγότερο αντανάκλαση πραγματικής παρακμής και περισσότερο εκδήλωση των ανησυχιών μας. Είμαστε παγιδευμένοι σε μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία, όπου η πίστη μας στην αναπόφευκτη κατάρρευση μας τυφλώνει στις δυνατότητες της ανανέωσης; Ίσως αυτή η αντήχηση, αντί να αποκαλύπτει βαθύτερες αλήθειες, είναι απλώς προϊόν ξεπερασμένων ερμηνευτικών εργαλείων που δεν συλλαμβάνουν πλέον τις πολυπλοκότητες του παρόντος μας.

Όταν σκέφτομαι την αφήγηση του fin de siècle, με εντυπωσιάζει η διπλή της εστίαση στα τέλη και στις αρχές, στην παρακμή και στη μεταμόρφωση. Αυτή η δυαδικότητα λειτουργεί ως η βαθιά δομή της αφήγησης, αντηχώντας με την ανάλυση των αφηγηματικών τροπών στην ιστορική γραφή από τον Hayden White. Να χαρακτηρίσουμε την τρέχουσα εποχή μας ως μια στιγμή fin de siècle σημαίνει να τονίσουμε τις υπαρξιακές ανησυχίες και προσδοκίες που συνδέονται με παγκόσμιες προκλήσεις όπως η κλιματική αλλαγή, η τεχνολογική αναταραχή και η αυξανόμενη ανισότητα. Αυτές οι ανησυχίες δεν είναι απλώς το υπόβαθρο· είναι η κινητήρια δύναμη πίσω από τα κύρια αφηγηματικά μοτίβα που διαμορφώνουν την κατανόησή μας για τον κόσμο.

Τα αφηγηματικά μοτίβα του Hayden White προσφέρουν έναν φακό για να δούμε αυτή τη στιγμή. Το τραγικό μοτίβο, με την έμφαση στην αναπόφευκτη παρακμή και απώλεια, αντικατοπτρίζει αφηγήσεις περιβαλλοντικής υποβάθμισης, όπου η πτώση της ανθρωπότητας φαίνεται βέβαιη και αυτοπροκαλούμενη – ένας σύγχρονος Οιδίποδας. Αντιμέτωποι με κλιμακούμενες κλιματικές καταστροφές, από καταστροφικούς τυφώνες έως παρατεταμένες ξηρασίες, φαίνεται να βαδίζουμε ασταμάτητα προς ένα πεπρωμένο που έχουμε γράψει οι ίδιοι, γνωρίζοντας τις συνέπειες αλλά ανίκανοι ή απρόθυμοι να αλλάξουμε πορεία. Η τεχνολογική πρόοδος επίσης φέρει έναν τραγικό τόνο όταν εξετάζουμε τα ηθικά διλήμματα της γενετικής μηχανικής ή την πιθανότητα αυτόνομων οπλικών συστημάτων που θα αλλάξουν ανεπιστρεπτί τη φύση του πολέμου.

Αλλά υπάρχει και το σατιρικό μοτίβο, ενσαρκωμένο στην Όπερα της Πεντάρας του Μπρεχτ, που αποκαλύπτει τις παραδοξότητες της σύγχρονης εποχής, εκθέτοντας τη διαφθορά και την ηθική παρακμή που υποβαστάζουν τα συστήματα από τα οποία εξαρτόμαστε. Το έργο του Μπρεχτ, τοποθετημένο σε ένα σκηνικό κοινωνικής υποκρισίας και ηθικής αμφισημίας, αντικατοπτρίζει τον σημερινό κόσμο μας, όπου η εταιρική αδικία και τα πολιτικά σκάνδαλα έχουν γίνει σχεδόν ρουτίνα. Οι χαρακτήρες της όπερας κινούνται σε έναν κόσμο όπου οι παραδοσιακές αξίες ανατρέπονται, όπως ακριβώς οι κοινωνικοί κανόνες της εποχής μας συχνά ανατρέπονται από τον αμείλικτο ρυθμό της αλλαγής και τις αντιφάσεις του σύγχρονου καπιταλισμού. Με την ανάδειξη της παραδοξότητας και της ηθικής χρεοκοπίας των χαρακτήρων του, ο Μπρεχτ αποκαλύπτει τα ελαττώματα των κοινωνικών δομών –

μια αντανάκλαση που αντηχεί με τις σημερινές κριτικές για την οικονομική ανισότητα και τη συστημική αδικία.
Αυτές οι αφηγήσεις δεν περιγράφουν απλώς· διαμορφώνουν την πραγματικότητά μας, οργανώνοντας τις εμπειρίες μας σε συνεκτικές, αν και ανησυχητικές, ιστορίες που αντηχούν βαθιά με τους συλλογικούς μας φόβους και ελπίδες. Υπάρχουν όμως και άλλα αφηγηματικά μοτίβα, λιγότερο συχνά συζητημένα, που προσφέρουν περαιτέρω κατανόηση. Το ειρωνικό μοτίβο, για παράδειγμα, παρουσιάζει την ιστορία ως μια σειρά ακούσιων συνεπειών, όπου οι προσπάθειες βελτίωσης οδηγούν σε αποτελέσματα αντίθετα από τις αρχικές προθέσεις. Αυτό είναι εμφανές στις τεχνολογικές καινοτομίες που προορίζονταν να μας συνδέσουν, όπως τα κοινωνικά δίκτυα, τα οποία αντίθετα έχουν προωθήσει την πόλωση και την παραπληροφόρηση. Ομοίως, το ρομαντικό μοτίβο, συνδεδεμένο με τον ηρωισμό και την αναζήτηση, φαίνεται αταίριαστο για την εποχή μας, ωστόσο εμφανίζεται σε κινήματα που αγωνίζονται για κοινωνική δικαιοσύνη και περιβαλλοντική προστασία, όπου άτομα και ομάδες ξεκινούν φαινομενικά αδύνατες αποστολές ενάντια σε τεράστιες αντιξοότητες.
Η αφήγηση του fin de siècle, λοιπόν, είναι κάτι περισσότερο από ένα συναίσθημα· είναι ένα ισχυρό ερμηνευτικό πλαίσιο που διαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και ανταποκρινόμαστε στον κόσμο. Αλλά τι γίνεται αν αυτή η αφήγηση, παρά την αντήχησή της, είναι η ίδια ένα απολίθωμα – προϊόν των διανοητικών και ιδεολογικών εργαλείων που τώρα μας αποτυγχάνουν; Η έννοια του Pierre Bourdieu για το «συμβολικό κεφάλαιο» βοηθά να εξηγηθεί γιατί ορισμένες αφηγήσεις αποκτούν συλλογική επικύρωση. Όσοι κατέχουν εξουσία στο κοινωνικό πεδίο –ακαδημαϊκοί, πολιτικοί, νομικοί επαγγελματίες– διαθέτουν την εξουσία να επικυρώνουν ορισμένες ερμηνείες έναντι άλλων. Αλλά αυτό δεν είναι μονόδρομος· η αφήγηση του fin de siècle αντηχεί και στη βάση, μεταξύ εκείνων που αισθάνονται τις μετατοπίσεις της νεωτερικότητας πιο έντονα. Σκεφτείτε την ευρεία αίσθηση απογοήτευσης μεταξύ των νέων γενεών που αντιμετωπίζουν ένα μέλλον αβέβαιης απασχόλησης, συντριπτικού φοιτητικού χρέους και της επικείμενης απειλής της περιβαλλοντικής κατάρρευσης. Η άνοδος κινημάτων όπως το Extinction Rebellion και οι παγκόσμιες κλιματικές απεργίες με επικεφαλής νέους ακτιβιστές αποτελεί παράδειγμα του πώς αυτή η αφήγηση κρίσης και τέλους είναι βαθιά ενσωματωμένη στη συλλογική συνείδηση. Η διάδοση δυστοπικών θεμάτων στην ποπ κουλτούρα –από τηλεοπτικές σειρές όπως το Black Mirror έως μυθιστορήματα όπως Ο Δρόμος– αντικατοπτρίζει και ενισχύει αυτή τη διάχυτη αίσθηση ενός τέλους στη συνείδηση της κοινωνίας.
Αυτή η αντήχηση δίνει στην αφήγηση την ισχύ της, την ικανότητά της να διαμορφώνει και να διαμορφώνεται από τη συλλογική συνείδηση.
Και όμως, όσο συναρπαστικό κι αν είναι αυτό το αίσθημα του fin de siècle, μπορεί να μην είναι τίποτα περισσότερο από την εσωτερίκευση μιας αφήγησης που επιβλήθηκε από εκείνους που έχουν την εξουσία να την διαμορφώσουν. Αυτή η αφήγηση, ενώ είναι ισχυρή, επίσης μας περιορίζει. Περιορίζει τη φαντασία μας, πλαισιώνοντας την κατανόησή μας για το παρόν εντός των ορίων της παρακμής και της φθοράς, αφήνοντας λίγο χώρο για να φανταστούμε εναλλακτικά μέλλοντα. Ορισμένοι μελετητές έχουν παρατηρήσει ότι αυτή η φάση της

«μετα-κριτικής» μπορεί απλώς να ενισχύει τις ίδιες τις δομές που επιδιώκει να αμφισβητήσει, δημιουργώντας μια ψευδαίσθηση β ενώ εδραιώνει τις υπάρχουσες δυναμικές εξουσίας. Η πραγματικότητα, όμως, είναι ίσως πιο νηφάλια: μπορεί να μην είμαστε σε θέση να φανταστούμε πέρα από αυτά τα όρια καθόλου.
Εδώ βρίσκεται ο αληθινός κυνισμός – η αναγνώριση ότι η γενιά μας, ειδικά ο ίδιος ο ομιλητής, μπορεί να είναι παγιδευμένη μέσα σε αυτές τις πολυφορεμένες αφηγήσεις, ανίκανη να δει το «νέο» που είναι απαραίτητο για να απελευθερωθούμε. Το fin de siècle μπορεί να μην είναι απλώς μια επιλογή αφήγησης, αλλά η μόνη αφήγηση που γνωρίζουμε, διαμορφωμένη από τα ίδια εργαλεία και πλαίσια που τώρα φαίνεται να μας αποτυγχάνουν. Δεν είναι απλώς ότι μας λείπει η βούληση να φανταστούμε νέες ιστορίες· είναι ότι είμαστε θεμελιωδώς περιορισμένοι από τις διανοητικές και ιδεολογικές κληρονομιές που έχουμε κληρονομήσει.
Αυτό μας φέρνει στην απορία – την κατάσταση βαθιάς αβεβαιότητας. Σήμερα, βρισκόμαστε σε μια στιγμή απορίας – όχι απλώς επειδή τα εργαλεία μας δεν λειτουργούν πια, αλλά επειδή αναγνωρίζουμε ότι οι ίδιες οι αφηγηματικές δομές που χρησιμοποιούμε για να κατανοήσουμε τον κόσμο μας μας κρατούν παγιδευμένους.
Ωστόσο, η απορία δεν είναι ήττα ή παραίτηση. Είναι μια παραγωγική κατάσταση αβεβαιότητας που μας επιτρέπει να δούμε πέρα από τα εργαλεία και τις αφηγήσεις του παρελθόντος. Μας καλεί να αμφισβητήσουμε τα δεδομένα και να φανταστούμε νέες δυνατότητες. Όπως υποστήριξε ο Σωκράτης, η απορία είναι η αρχή της σοφίας. Ομοίως, ο Ζακ Ντεριντά είδε την απορία όχι ως αδιέξοδο αλλά ως χώρο όπου οι παραδοσιακές έννοιες αποδομούνται, επιτρέποντας την εμφάνιση νέων ερμηνειών.
Αγκαλιάζοντας αυτή την κατάσταση απορίας, μπορούμε να αρχίσουμε να απελευθερωνόμαστε από τις αλυσίδες των ξεπερασμένων αφηγήσεων. Μας προκαλεί να ξανασκεφτούμε, να επαναπροσδιορίσουμε και να ανασυγκροτήσουμε την κατανόησή μας για τον κόσμο. Ίσως, λοιπόν, το fin de siècle δεν είναι ένα τέλος, αλλά μια πρόσκληση για νέα δημιουργία – μια πρόσκληση να υπερβούμε τους περιορισμούς των κληρονομημένων αφηγήσεων και να οραματιστούμε ένα μέλλον απαλλαγμένο από τους περιορισμούς του παρελθόντος.
Η απορία μάς ενδυναμώνει. Είναι ο καταλύτης που μας ωθεί να διερευνήσουμε τις υποθέσεις μας και να οραματιστούμε εναλλακτικές πραγματικότητες. Μένοντας σε αυτόν τον χώρο βαθιάς αβεβαιότητας, ανοίγουμε τον εαυτό μας στην καινοτομία και τη μεταμόρφωση. Η αβεβαιότητα γίνεται όχι εμπόδιο, αλλά γέφυρα προς νέους ορίζοντες.
Στο τέλος, η αίσθησή μας για ένα τέλος μπορεί να είναι απλώς αυτό – μια αίσθηση, μια αντίληψη διαμορφωμένη από τους περιορισμούς της διανοητικής μας κληρονομιάς. Αλλά μέσα στην αβεβαιότητα υπάρχει δυνατότητα. Και όπως οι εξερευνητές που βαδίζουν σε ανεξερεύνητα εδάφη, μπορούμε να επιλέξουμε να δούμε την απορία όχι ως κενό, αλλά ως γόνιμο έδαφος για ανάπτυξη. Μας καλεί να αμφισβητήσουμε τα δεδομένα και να φανταστούμε νέες δυνατότητες, προτρέποντάς μας να δημιουργήσουμε αφηγήσεις που όχι μόνο αντικατοπτρίζουν τις πολυπλοκότητες της εποχής μας αλλά και μας εμπνέουν να οικοδομήσουμε ένα πιο ελπιδοφόρο, δίκαιο και βιώσιμο μέλλον.

Η Δημόσια Διοίκηση στη Μεταπολίτευση

3

Αντώνης Μακρυδημήτρης

Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

Εισήγηση στις XIX Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου 27-29 Σεπτεμβρίου 2024

I. Αν υιοθετηθεί η μέθοδος ή το σύστημα των «στιγμών», κατά την εγελιανή θεωρία, τότε η πεντηκονταετής περίοδος της «μεταπολίτευσης», κατά τη διάρκεια της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας, αποτελεί μια καλή ή ομαλή και θετική φάση στην εξέλιξη του ελληνικού κράτους από την εθνική απελευθέρωση και μετά. Τούτο δύσκολα αμφισβητείται, πλέον, όσο και δύσκολα εκπλήσσει, αν σκεφτεί κανείς τι προηγήθηκε: το καθεστώς της επτάχρονης δικτατορίας των συνταγματαρχών, που υπήρξε η χείριστη ίσως περίοδος ή «στιγμή» από συστάσεως του νεοελληνικού κράτους· ιδίως, αν συνεκτιμηθεί η κυπριακή τραγωδία, που χρεώνεται σχεδόν αποκλειστικά στην άφρονα και ερασιτεχνική (ας μην πούμε «προδοτική») περί τα πολιτικά δικτατορία.

II. Το τι επακολούθησε έκτοτε είναι τοις πάσι γνωστό κι έχει σχεδόν εξαντλήσει την ερμηνευτική φαντασία των αναλυτών. Πολλοί κάνουν μάλιστα λόγο, πενήντα χρόνια αργότερα, για τη «μετα-μεταπολίτευση» ή ακόμα και για τη «μετα-δημοκρατία» σ' ένα αβέβαιο και διαρκώς μεταβαλλόμενο σκηνικό στο εγχώριο και το διεθνές πεδίο. Συνάμα, η ανάμνηση του καιρού εκείνου της «πρώτης» Μεταπολίτευσης, ας πούμε, παραμένει ζωηρή, τουλάχιστον στη γενιά μας, κι ο χρόνος φαίνεται να μην την καταπίνει. Μας διαφεύγει, ωστόσο, η κατάλληλη όχι μόνο λέξη και ορολογία, αλλά γενική έννοια και περιεκτική ιδέα για να εκφράσουμε και να διατυπώσουμε με ακρίβεια αυτό που βιώνουμε τώρα, το ασταθές σημείο στο οποίο βρισκόμαστε ανάμεσα στο χθες, το σήμερα και το αύριο.

Δεν είμαι πρόχειρος να προβώ σε πειστικές και πολύ λιγότερο οριστικές διαγνώσεις όχι μόνο για τα μέλλοντα (που είναι γνώση των θεών) ή τα προσιόντα (που ανήκουν στη σφαίρα των σοφών), αλλ' ίσως ούτε καν για τα «γινόμενα». Αν «η μυστική βοή των πλησιαζόντων γεγονότων» εξακολουθεί να μας διαφεύγει, κατά την καβαφική εκτίμηση, ίσως είναι ασφαλέστερο να στραφούμε σε μια συνοπτική ή «ευσύνοπτη», όπως θα έλεγε ο Αριστοτέλης, ματιά στα ήδη συντελεσθέντα στο πεδίο της εκτελεστικής εξουσίας του Κράτους και της Δημόσιας Διοίκησης κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Η επί μακρόν ενασχόλησή μου με τα ζητήματα αυτά εξηγεί τούτη την προτίμηση.

III. Αν μπορούσε κανείς να συνοψίσει με μια κουβέντα και από μια κριτική σκοπιά τι έχει συμβεί στον τομέα αυτόν κατά την περίοδο αναφοράς, η απλούστερη αλλά αρκούντως πειστική επιλογή είναι να προσφύγει σε μια γνωστή ομηρική εικόνα – αυτήν της μυθικής Πηνελόπης που υφαίνει το υφαντό της την ημέρα και τη νύχτα υπό το φως των κεριών το ξηλώνει. Άλλες συναφείς εικόνες από τη μυθολογία είναι ο βράχος του Σίσυφου ή το γεφύρι της Άρτας.

Κοντολογίς, και για να το διατυπώσω όσο γίνεται πιο απλά, το «δράμα» της Ελλάδας στο πεδίο της Δημόσιας Διοίκησης και του εκτελεστικού, ιδίως, μηχανισμού του Κράτους είναι ότι δεν κατάφερε να «εκσυγχρονιστεί» ή να επαναδομηθεί μετά τη δικτατορία ουσιαστικά και όχι επιφανειακά ή στο τεχνολογικό μόνο επίπεδο. Παραδείγματος χάριν, η εξάλειψη του παραδοσιακού φαινομένου των πελατειακών σχέσεων και η αντικατάστασή του από την αξιότητα και την αξιοκρατία, που την επαγγέλλονταν ήδη τα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου (με την περίφημη φράση «δοτήρ δε τούτων μόνη η αξιότης εκάστου»), παραμένει ζητούμενο.

Δεν είναι ότι δεν έγιναν και δεν γίνονται βήματα προς αυτή την κατεύθυνση (όπως φερ' ειπείν η σύσταση και η λειτουργία του ΑΣΕΠ από το 1994 και μετά)· μόνο που αυτά συχνά μοιάζουν με βήματα σημειωτόν, που δεν αλλάζουν τα πράγματα ουσιωδώς. Αν η τομή, η ρήξη και η ασυνέχεια είναι αυτό που διακρίνει τη Μεταπολίτευση από τη δικτατορία, έκτοτε η συνέχεια, η σταθερότητα, η πεπατημένη και η ομοιομορφία φαίνεται να επικρατούν ακόμα κι εκεί που δεν χρειάζεται και επείγει να αντικατασταθούν. Έτσι, ενώ η διαδικασία των προσλήψεων νέων υπαλλήλων έχει κατά το μάλλον ή ήττον υπαχθεί σε λογικές και κριτήρια αντικειμενικότητας και αμεροληψίας (που δεν ταυτίζονται όμως πάντα με την αξιότητα και την αξιοκρατία), από την άλλη πλευρά η επιλογή διοικήσεων σε οργανισμούς και υπηρεσίες του Δημοσίου παραμένει εν πολλοίς έρμαιο των πελατειακών σχέσεων και εξαρτήσεων· είτε πρόκειται για τμηματάρχες, διευθυντές και γενικούς διευθυντές, είτε για γενικούς γραμματείς, προέδρους, διοικητές και διευθύνοντες συμβούλους αυτή είναι η ουσία της πραγματικότητας, διακομματικά και διαχρονικά, ισοβαρώς και ισοδυνάμως. Συνωδά φαινόμενα αποτελούν η λυμφατική αποκέντρωση και αυτοδιοίκηση, ο ασυγκράτητος πολιτικός συγκεντρωτισμός, η γραφειοκρατία και ο αφόρητος νομικισμός και φορμαλισμός στις πρακτικές και τις διαδικασίες – για να περιοριστώ στα απολύτως ουσιώδη της διοικητικής μας κακοδαιμονίας. Εκθέσεις εμπειρογνωμόνων, ανεξάρτητων αρχών όσο και διεθνών οργανισμών παρέχουν επαρκή και αψευδή μαρτυρία.

IV. Μίλησα προηγουμένως για «δράμα» και ίσως κάποιοι αισθάνονται ότι συνιστά υπερβολή. Όμως, η χώρα όπου γεννήθηκε η τραγωδία και το δράμα μάλλον δεν μπορεί να ζήσει δίχως αυτά. Πρόκειται για φαινόμενα που δεν περιορίζονται στη φαντασία των ποιητών, αλλά επεκτείνονται και σε πράγματα πιο απτά και ρεαλιστικά, που αφορούν στη λειτουργία του Κράτους, των θεσμών και των δημοσίων οργανισμών.

Αν η σκέψη ορισμένων στρέφεται αυθορμήτως σε συμβάντα όπως αυτά στα Τέμπη ή σε άλλα δεινά στη θάλασσα και τη στεριά, στο κράτος δικαίου και στα δικαιώματα των πολιτών, ημεδαπών και αλλοδαπών, δεν μπορώ να το εμποδίσω αυτό. Εκείνο που μπορώ να κάνω είναι να ενώσω τη φωνή μου με αυτή άλλων έγκριτων αναλυτών που επισημαίνουν ότι τα αίτια για τέτοια φαινόμενα βρίσκονται σε τρόπους, μεθόδους, πρακτικές και νοοτροπίες του νεοελληνικού μας βίου, όπως οι πελατειακές σχέσεις και η κομματοκρατία, ο άκριτος μιμητισμός, ο άτακτος συγκρητισμός, η υποκρισία και η εθελοδουλεία, που έρχονται από το παρελθόν και, φευ, δεν εξαρθρώθηκαν στην περίοδο της δημοκρατίας κατά τη Μεταπολίτευση. Όπως έχει επισημάνει σχετικά ο Πρόεδρος κ. Ευ. Βενιζέλος, «στο γονιδίωμα της Μεταπολίτευσης έχουν ενσωματωθεί δεδομένα, μνήμες, στερεότυπα, σύνδρομα που προέρχονται απ' όλη την ιστορική διαδρομή του νεοελληνικού κράτους... και δημιουργούν συχνά την αίσθηση ενός αταβισμού συγκρουσιακού, διχαστικού, γεωπολιτικά απλοϊκού...».

Η στροφή προς την Ευρώπη και ο λεγόμενος 'εξευρωπαϊσμός' δεν έχει καταφέρει προς το παρόν να εκτοπίσει τη σαγήνη που κατά παράδοση μας ασκούν τα ήθη της καθ' ημάς Ανατολής – «*ad claras Asiae volemus urbes*», όπως θα έλεγε κι ο Λατίνος ποιητής Κάτουλλος. Ώστε η σκιά των Άλπεων δεν φτάνει έως την Πίνδο, τον Ταΰγετο και τον Ψηλορείτη.

V. Συμπερασματικά, ο ουσιαστικός και όχι επίπλαστος ή επιφανειακός «εκσυγχρονισμός» ή, με άλλη διατύπωση, η απτή και όχι παραπεμφθείσα στις ελληνικές καλένδες 'επανίδρυση' του κράτους και των δημοσίων θεσμών παραμένει μια πρόκληση επίκαιρη, ένα πρόβλημα 'ανοιχτό' «από το άλφα έως το ωμέγα», όπως θα έλεγε ο φιλόσοφος Κώστας Αξελός.

Ώστε είναι όλα «μαύρα», λοιπόν, και μια ακατάβλητη απαισιοδοξία πρέπει να μας διακατέχει απ' άκρη σ' άκρη; Όχι, κατά ανάγκην. Φυσικά, όλα σχεδόν τα ανθρώπινα είναι ημιτελή, διέπονται από τον κανόνα του ανολοκλήρωτου, του non finito. Δεν φέρουν τη σφραγίδα του πλήρους και οριστικού, όπως, λόγου χάριν, ο Παρθενών. Η σοβαρότητα και η απλότητα του αυθεντικά δίκαιου και ορθού μοιάζει να μετατοπίζεται συνεχώς μέσα στον χρόνο. Έτσι, ενώ διακηρύσσουμε την αξιότητα και την αξιοκρατία στα λόγια, την προδίδουμε στα έργα· εξαγγέλλουμε την αποκέντρωση και την αυτοδιοίκηση, αλλά δεν τις εφαρμόζουμε· θαυμάζουμε την ποιότητα, αλλά η ωφέλεια κι ένας αβαθής πρακτικισμός μάς ελκύει. Τα παραδείγματα θα μπορούσαν εύκολα να πολλαπλασιαστούν.

Παρά ταύτα, αν υποθέσουμε πως δεν έχουμε φτάσει «από εκατό δρόμους» «στο μαύρο αδιέξοδο, στην άβυσσο του νου», όπως σημείωνε ο ποιητής Κώστας Καρυωτάκης, μπορούμε ίσως να αποφύγουμε τα μεγαλύτερα δεινά. Έχουμε πια αρκετή πείρα για αυτό και τούτο δεν είναι λίγο. «Δεν είμαστε εδώ», έγραφε σύννους ο Γιώργος Σεφέρης, «για να βρούμε το σωστό – αναζητούμε το λιγότερο λανθασμένο, το μικρότερο κακό». Έστω αυτό. Κι ίσως τούτο θα το επιτύχουμε αν μπορέσουμε να κοιτάξουμε τα προβλήματα κατάματα, όπως ο μυθικός Οιδίποδας τη Σφίγγα, όπως αρμόζει στο ήθος και στο ύφος του ελεύθερου και συνετού ανθρώπου και πολίτη της δημοκρατίας – της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας, για την πρώτη πεντηκονταετία της οποίας όλοι σεμνυνόμεθα.

Ίσως κατόπιν καταφέρουμε, επιτέλους, σε ένα επόμενο στάδιο, αφού η 'Μεταπολίτευση' θα έχει πια ολοκληρωθεί, να φανταστούμε και να σχεδιάσουμε μιαν άλλη κατάσταση, μιαν άλλη πολιτεία – έστω σ' «ένα νησί ερημικό όπως στα βιβλία/ εκεί θα χτίσουμε τα σπίτια μας/ γύρω γύρω απ' τη μεγάλη πλατεία/ και στη μέση μια εκκλησιά.../ κι ύστερα θα καλαφατίσουμε ένα μεγάλο καράβι/ καινούριο, ολοκαίνουριο και θα το ρίξουμε στη θάλασσα» για μιαν άλλη πορεία. Αυτοί είναι στίχοι από ένα ποίημα του Μανώλη Αναγνωστάκη.

Με συγχωρείτε που αναφέρθηκα σε ποιητές σε μια επιστημονική συνάντηση, αλλά αυτοί καμιά φορά μάς δείχνουν τον δρόμο πιο εύγλωττα και καθαρά.

Ευχαριστώ για την προσοχή σας

Αντιφώνηση κατά την απονομή του Βραβείου «Α. Πολυζωίδης και Γ. Τερτσέτης για τη Δικαιοσύνη και το Δίκαιο»

4

Χρήστος Γιακουμόπουλος

Νομικός, πρώην Γενικός Διευθυντής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Κράτους Δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης

XIX Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου 27-29 Σεπτεμβρίου 2024

Θα ήθελα πρώτα να ευχαριστήσω θερμά το Δήμο Ναυπλιέων για την απόφασή του να μου απονείμει το βραβείο «Α. Πολυζωίδης και Γ. Τερτσέτης για τη Δικαιοσύνη και το Δίκαιο», και να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τον καθηγητή Στέλιο Περράκη που εισηγήθηκε την απονομή του βραβείου. Είναι τεράστια η τιμή αυτού του επαίνου, κι ακόμα περισσότερο όταν αναλογίζομαι όσους τιμήθηκαν μ' αυτό φέτος και τα περασμένα χρόνια, προσωπικότητες που θαύμασα και που με ενέπνευσαν.

***

«Δεν συγχωρείται ποσώς εις τον Ηγεμόνα ή εις τινά των υπουργών ή εις άλλην οποιανδήποτε των δημοσίων αρχών να φέρη το ελάχιστον εμπόδιον, την ελάχιστον παρενόχλησιν εις την εντός των ορίων της νομοθεσίας κινουμένην ενέργειαν της δικαιοσύνης. Την ανεξαρτησίαν ταύτην της δικαιοσύνης υπαγορεύει το συμφέρον της κοινωνίας και η ιερότης του δικαίου.»

Αυτά είπε ο Αναστάσιος Πολυζωίδης στο λόγο που εκφώνησε αναλαμβάνοντας τα καθήκοντά του ως δικαστής στο Ναύπλιο.
Κάποιοι δημοσιογράφοι της εποχής έσπευσαν να δημοσιεύσουν τον λόγο του, αντιλαμβανόμενοι προφανώς τη σημασία του για την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης για το νεοσύστατο ελληνικό Κράτος, για τους πολίτες και την κοινωνία.
Σήμερα, κάπου 190 χρόνια μετά τη δίκη των Κολοκοτρώνη και Πλαπούτα, αυτή η ανεξαρτησία ίσως φαίνεται αυτονόητη.
Δυστυχώς, δεν είναι.

Κι ούτε μπορούμε να τη θεωρούμε δεδομένη. Το Συμβούλιο της Ευρώπης, που υπηρέτησα για περισσότερα από 35 χρόνια, έχει να δείξει πάμπολλα παραδείγματα χειραγώγησης της δικαιοσύνης με άμεσες καταστρεπτικές συνέπειες για τη Δημοκρατία, για το Κράτος δικαίου και για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, για το τρίπτυχο δηλαδή των αξιών που αποτελούν το θεμέλιο της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.
Για μερικούς ιστορικούς του 20ού αιώνα το Συμβούλιο της Ευρώπη είναι ένα δημιούργημα του Ψυχρού Πολέμου, μία βιτρίνα της Δύσης που είχε ως στόχο να δείξει την ανωτερότητα της δημοκρατικής διακυβέρνησης που βασίζεται στις ατομικές ελευθερίες, τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα, έναντι της σοβιετικής διακυβέρνησης του λεγόμενου ανατολικού μπλοκ. Με άλλα λόγια, αυτός ο οργανισμός μπορούσε να είναι ένα όργανο ψυχροπολεμικής προπαγάνδας, υπερασπιζόμενο τους ημέτερους και επικρίνον τους αλλότριους, τους εχθρούς, τον ανατολικό κομμουνιστικό κόσμο.
Στην πορεία του ωστόσο ο οργανισμός αποδείχτηκε πολύ πιο σύνθετος, μέχρι να γίνει ουσιαστικός εγγυητής της Δημοκρατίας, του Κράτους Δικαίου και των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.
Αυτή η εξέλιξη ξάφνιασε τη χούντα των συνταγματαρχών που θεώρησε ότι το Συμβούλιο της Ευρώπης «*εξετράπη των στόχων του*» κι εγκατέλειψε τον Οργανισμό με κωδωνοκρουσίες. Φαντάζομαι πως αντίστοιχη έκπληξη θα ένιωσαν κι οι βαυαροί αντιβασιλείς όταν βρέθηκαν αντιμέτωποι με την άρνηση των Πολυζωίδη και Τερτσέτη να υπογράψουν την καταδικαστική απόφαση του Κολοκοτρώνη.
Στο Συμβούλιο της Ευρώπης η εξέλιξη αυτή στηρίχθηκε στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και στις αποφάσεις των οργάνων της, ιδιαίτερα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην λεγόμενη «Ελληνική Υπόθεση» (the Greek Case; l'Affaire grecque). Το Συμβούλιο της Ευρώπης δεν αξιολόγησε το κατά πόσον η δικτατορία των συνταγματαρχών ήταν «ημέτερη», φιλοδυτική ή κατά πόσο προάσπιζε τον δυτικό κόσμο από τον κίνδυνο του κομμουνισμού. Παραμερίζοντας τους ενδοιασμούς του ΝΑΤΟ και μερικών Υπουργείων Εξωτερικών, αξιολόγησε μεθοδικά και με αμιγώς νομική προσέγγιση κατά πόσον παραβίαζε το δικτατορικό καθεστώς τις διατάξεις της ΕΣΔΑ. Και έκρινε ότι πράγματι παραβιάζονταν πολλές διατάξεις της ΕΣΔΑ, θεμελιώνοντας έτσι ότι η Ευρωπαϊκή μεταπολεμική πορεία στηρίζεται σε δικαιικές αξίες, σε αξίες του θετικού δικαίου, κι όχι σε πολιτικές σκοπιμότητες. Με την προσέγγιση αυτή στη Ελληνική υπόθεση και σ' άλλες υποθέσεις το Συμβούλιο της Ευρώπης και τα Κράτη μέλη του σημειώνουν μια καθοριστική νίκη για τη διεθνή νομιμότητα: Η πολιτική είναι στην υπηρεσία του δικαίου και της δικαιοσύνης κι όχι τανάπαλιν, η δικαιοσύνη και το δίκαιο στην υπηρεσία της πολιτικής. Παράλληλα, όπως τόνισε σε μια ομιλία του ο Γ. Αλ. Μαγκάκης, με τις αποφάσεις αυτές η Ευρώπη επεσήμανε στους δυτικούς της συμμάχους ότι η τακτική υποστήριξης «φιλικών δικτατοριών» που παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και παραμερίζουν τους δημοκρατικούς θεσμούς δεν είναι αποδεκτή στην Ευρώπη.
Φαίνεται ίσως περίεργο, αλλά το αίσθημα ότι η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης δεν είναι απλά εθνικό ζήτημα αλλά συστατικό στοιχείο της ειρήνης και της ευημερίας με πανανθρώπινη διάσταση, δεν απουσίαζε από το δικαστήριο του Ναυπλίου όταν δίκαζε τον Κολοκοτρώνη.

«Ημείς, είπε ο Γεώργιος Τερτσέτης στη δίκη, υπερασπισταί του δικαίου, γενημένοι εις ευτυχισμένην εποχήν, όταν η θρησκεία και η φιλοσοφία εφώτισαν, εκήρυξαν κι εσφράγισαν το δόγμα της αγάπης και της ισότητος, δυνάμεθα να είπωμεν οτι δεν είμεθα ούτε από την Ελλάδα, ούτε από την Ιταλία, ούτε από την Γερμανία, ούτε από την Αγγλία. Πατρίδα μας έχομεν το ανθρώπινο γένος.»

Το τρίπτυχο Δημοκρατία, Ανθρώπινα δικαιώματα, Κράτος Δικαίου επέτυχε πράγματι την ειρήνη και την ευημερία στην Ευρώπη για 75 περίπου χρόνια.

- Ανθρώπινα δικαιώματα: δηλαδή δικαιώματα που στηρίζονται στα συντάγματα των Ευρωπαϊκών δημοκρατιών, που έχουν αυξημένη τυπική ισχύ, που ερήνευόνται από ανεξάρτητα δικαστήρια, που χαίρουν διεθνούς προστασίας, που επιβάλλουν στο Κράτος θετικές υποχρεώσεις.
- Δημοκρατία που στηρίζεται στον κοινοβουλευτισμό και την λαϊκή αντιπροσώπευση.
- Κράτος Δικαίου, όπου η εξουσία υπόκειται στην αρχή της νομιμότητας, όπου οι θεσμοί του δημοκρατικού πολιτεύματος λειτουργούν απρόσκοπτα κι ελέγχουν κάθε πτυχή πιθανούς αυθαιρεσίας.

Αυτό το τρίπτυχο δυστυχώς κλονίζεται σήμερα.

Θα αναφέρω τρεις ενδείξεις του κλονισμού αυτού.

Πρώτον: Η συρρίκνωση του κρατικού χώρου και η επέκταση του ιδιωτικού τομέα σε χώρους που αποτελούσαν παραδοσιακά χώρο αποκλειστικής δράσης του Κράτους, της νομικής δηλαδή οντότητας που έχει την υποχρέωση να προστατεύει και να μην παραβιάζει τα Ανθρώπινα δικαιώματα, οδηγεί αναπόφευκτα σε συρρίκνωση του πεδίου εφαρμογής των δικαιωμάτων αυτών. Η ιδιωτικοποίηση της λογοκρισίας μέσω των social media είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της εξέλιξης.

Άλλη ένδειξη: Η διάδοση, ενίσχυση και πολλαπλασιασμός των ισχυρών προεδρικών συστημάτων διακυβέρνησης συνιστά επίσης απειλή για το τρίπτυχο που ανέφερα. Και δεν αναφέρομαι μόνο σε χώρες με εύθραυστες, δημοκρατικές παραδόσεις, όπου πρόσφατες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις ενισχύουν τις αρμοδιότητες και το ανέλεγκτο του Προέδρου της χώρας, αλλά και σε χώρες με ισχυρή δημοκρατική παράδοση, όπου βάλλεται το κύρος της δικαιοσύνης ή οι ανεξάρτητες συνταγματικές αρχές.

Κι ακόμα: Φοβούμαι ότι τα Ανθρώπινα δικαιώματα τείνουν να χάσουν τον πρωταρχικό χαρακτήρα τους ως κανόνες θετικού δικαίου. Πριν από μερικά χρόνια, ένας συνομιλητής μου μου διέκρινε τα Ανθρώπινα δικαιώματα από το δίκαιο: «*I am in favour of human rights, but I do not necessarily support human rights law*», είπε. Δεν αντιλήφθηκα τότε πόσο επικίνδυνη μπορεί να είναι αυτή η θέση. Πόσο εύκολα μπορεί να μετατρέψει ένα σύστημα ελέγχου και περιορισμού της αυθαιρεσίας, ένα σύστημα υποχρεώσεων με διεθνείς συλλογικές εγγυήσεις όπως η ΕΣΔΑ, σε σύστημα ιδεολογικής αντιπαράθεσης όπου οι πράξεις των φίλων δικαιολογούνται ενώ αυτές των αντιπάλων (ή αυτών που ορίζουμε ως αντιπάλους) είναι σωρηδόν παραβιάσεις των Ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της Δημοκρατίας και του Κράτους Δικαίου.

Είναι, θα έλεγα, ανησυχητικό το γεγονός ότι οι Ευρωπαϊκές δημοκρατίες

καλούνται μέσα στο κλίμα αυτό τού κλονισμού των αξιών να αντιμετωπίσουν τις μεγάλες σημερινές προκλήσεις:

- την άνοδο των εξτρεμιστικών αντιδημοκρατικών κινημάτων
- τον πόλεμο στην Ουκρανία,
- την πάταξη της διεθνούς εγκληματικότητας, συμπεριλαμβανομένης της τρομοκρατίας και της οικονομικής εγκληματικότητας,
- τις κοινωνικές αλλαγές που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση και τα σύγχρονα μεταναστευτικά κινήματα,
- την κλιματική κρίση,
- τις εντεινόμενες κοινωνικές ανισότητες
- την ψηφιακή εξέλιξη.

Αυτές οι προκλήσεις απαιτούν κοινές πολιτικές, όχι τόσο σε εθνικό αλλά σε διεθνές επίπεδο. Επιβάλλουν συντονισμένες ενέργειες και σχεδιασμούς. Το forum στο οποίο οι πολιτικές αυτές θα συζητηθούν, θα επιλεγούν και θα αποφασιστούν θα είναι καθοριστικό. Αν προσεγγίσουμε τις προκλήσεις αυτές περιορίζοντας ακόμα περισσότερο το χώρο του Κράτους και συνεπώς την ευθύνη των δημοκρατικών θεσμών, αν οι αποφάσεις δεν στηριχθούν σ' ένα υγιή δημοκρατικό διάλογο αλλά είναι προϊόν της θέλησης ενός –έστω εκλεγμένου και πεφωτισμένου– ηγέτη, αν τέλος τα Ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι εφαρμοστέο δίκαιο και φραγμός στην αυθαιρεσία των ασκούντων εξουσία (συμπεριλαμβανομένης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης) αλλά απλά νομικό δεκανίκι σε μια γεωπολιτική διαμάχη, τα πολύτιμα διδάγματα που πήραμε από τις τραγωδίες του 20ού αιώνα θα χαθούν.

Ευτυχώς το Συμβούλιο της Ευρώπης, χάρη στο καταστατικό του, στην τεράστια εμπειρία του, χάρη στους θεσμούς του, στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΑΔ), έχει την ικανότητα και το θεσμικό υπόβαθρο για να προσεγγίσει τις προκλήσεις αυτές με γνώμονα το τρίπτυχο των αξιών που προανέφερα. Αυτό αποφάσισε άλλωστε η περσινή σύνοδος κορυφής των Αρχηγών Κρατών και Κυβερνήσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης στο Ρέικιαβικ:

- μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοκρατικής οπισθοδρόμισης,
- υποχρέωση σεβασμού της ΕΣΔΑ και των αποφάσεων του ΕΔΑΔ,
- βήματα για την επανόρθωση των πολεμικών ζημιών στην Ουκρανία,
- αναγνώριση της ανάγκης να ρυθμιστούν τα θέματα της τεχνητής νοημοσύνης και της κλιματικής αλλαγής με πλήρη σεβασμό των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Κράτους Δικαίου.

Έχουμε συνεπώς κάθε λόγο να είμαστε συγκρατημένα αισιόδοξοι.

Εύχομαι οι εκπρόσωποι των Κρατών Μελών να ακολουθήσουν πιστά και συνετά τις αποφάσεις της συνόδου κορυφής.

Κι ευχαριστώ ήδη προκαταβολικά τον δήμο Ναυπλιέων και τον ακούραστο καθηγητή και πρώην Πρέσβυ, Μόνιμο Αντιπρόσωπο της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, Στέλιο Περράκη, γιατί σίγουρα θα εξακολουθήσουν να συμβάλλουν, με τις διεθνολογικές συναντήσεις του Ναυπλίου, στο έργο του Συμβουλίου της Ευρώπης και στην προάσπιση της Δημοκρατίας, των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Κράτους Δικαίου.

Ευχαριστώ.

IV. Συμβολές στη θεωρία και στην πρακτική

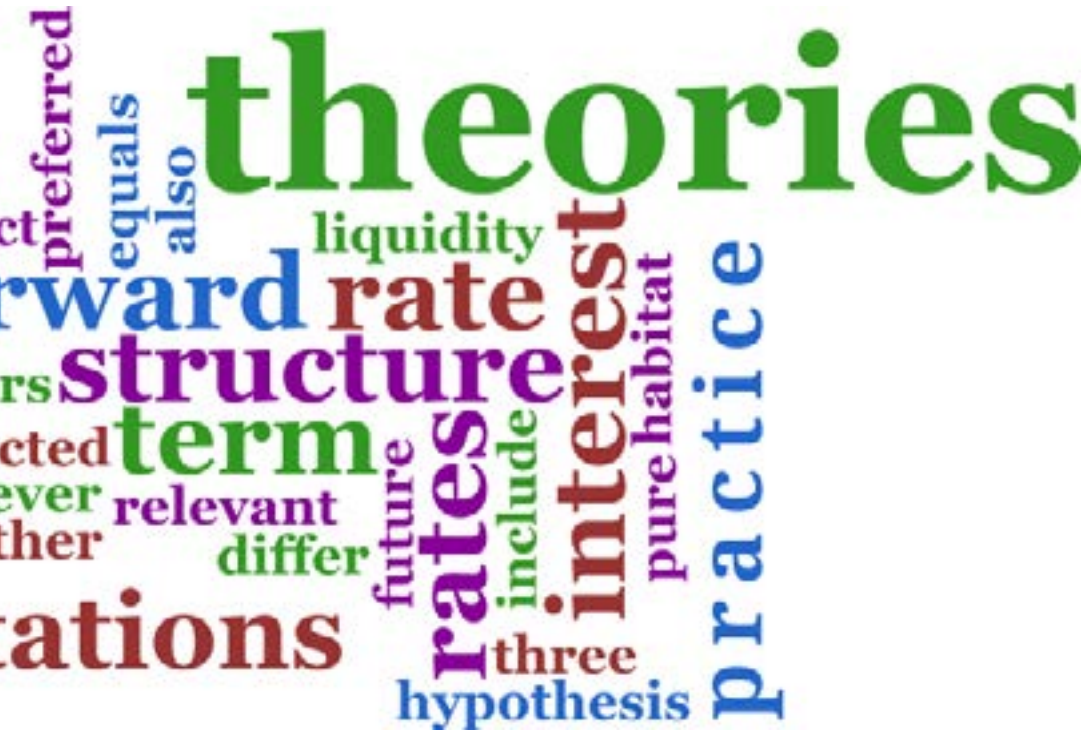

Γεωπολιτικές κρίσεις και οικονομικές συνεργασίες, παράγοντες διαμόρφωσης διεθνούς πολιτικής

1

Τάσος Γιαννίτσης

Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ, Πρώην Υπουργός Εξωτερικών

1. Θα ξεκινήσω με μια γενικότερη διαπίστωση

Στον τελευταίο μισό αιώνα είχαμε δύο ιστορικές γεωπολιτικές αλλαγές:
α) τον θρίαμβο του καπιταλιστικού υποδείγματος στις αρχές της δεκαετίας 1990μ, που συνοδεύτηκε από την ανατροπή της αρχιτεκτονικής των διεθνών σχέσεων της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, και
β) τον επαναπροσδιορισμό των διεθνών ισορροπιών μεταξύ Δύσης και «των άλλων» (the Rest) (Δύσης-Ανατολής, Βορρά-Νότου) 2-3 γενιές αργότερα.

Εισήγηση στις XIX Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου 27-29 Σεπτεμβρίου 2024

Παρά την κυριαρχία αυτή, τριάντα περίπου χρόνια μετά το 1990, αντί για σταθερότητα, ισορροπία, οικονομική ευημερία, αυξάνονται οι εντάσεις και οι συγκρούσεις για δύναμη, πλούτο, γνώση, εδάφη, πρώτες ύλες, έλεγχο παραγόντων που δημιουργούν «διαφορές υπεροχής» με τους άλλους. Το εθνικό-περιφερειακό-παγκόσμιο γεωπολιτικό σκηνικό μεταβάλλεται συνεχώς:

- μια μείωση του βάρους της δημοκρατίας σε διεθνή κλίμακα,
- μια αυξανόμενη δυσφορία στην Ε.Ε. και μείωση διεθνούς βάρους ΕΕ,
- μια άνοδος αυταρχικών-ακροδεξιών ιδεολογιών και πολιτικών σχημάτων,
- μια σημαντική υποχώρηση των οικονομικών επιδόσεων της Δύσης σε σύγκριση ιδιαίτερα με την Ασία, μαζί με μια ένταση των ανισοτήτων σε πολλές χώρες της Δύσης, αλλά και της

Κίνας κ.α.,
- μια εξάπλωση της διαφθοράς και της αναποτελεσματικότητας από τις χώρες της Περιφέρειας προς τις χώρες του Κέντρου.

ΓΙΑΤΙ αυτές οι ανατροπές; Η πολιτική αντιμετώπιση των εξελίξεων, πέρα από διαπιστώσεις, χρειάζεται και ερμηνείες για τους λόγους που οδηγούν σε αυτές. Μάλιστα, οι σωστές απαντήσεις δεν σημαίνουν ότι αναδεικνύουν πάντα ορθολογιστικές επιλογές. Όμως και ο ανορθολογισμός, όταν είναι πραγματικότητα, πρέπει να εξηγηθεί.

Ο Robert Kagan εξετάζοντας το ερώτημα αυτό θεωρεί ότι: «οι συσχετισμοί δύναμης που κυριαρχούν, αρνήθηκαν να πάρουν σοβαρά το ενδεχόμενο τέτοιων εξελίξεων, ώστε να προσπαθήσουν να το αποτρέψουν». Θυμίζω τις θέσεις των Acemoglou-Robinson στο βιβλίο τους «γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη» και την αναρίθμητη βιβλιογραφία για το θέμα.

Μια απάντηση διαφορετικά διατυπωμένη, θα ήταν ότι η οικονομική και πολιτική ανάπτυξη, εξέλιξη και η διακυβέρνηση πρέπει να συνδέονται με μια ελάχιστη κρίσιμη μάζα αξιακών κανόνων και αποτελεσματικής λειτουργίας. Όταν οι διαστάσεις αυτές εκφυλίζονται, οι συνέπειες θα οδηγούν σε εθνικές ή και ευρύτερες γεωπολιτικές αναταράξεις, που αν αφεθούν, θα δημιουργούν αποκλίνουσες τροχιές με απρόβλεπτες δυναμικές. Αυτές θα είναι τα νέα game changes.

Ανεξάρτητα από το ΓΙΑΤΙ, οι συνέπειες είναι δεδομένες.: Όταν αμφισβητούνται οι θεσμοί, η δημοκρατία και οι μεγάλες επιλογές της πολιτικής και όταν οι συνέπειες για τις κοινωνίες οδηγούν συστηματικά σε μειωμένες ή και σε μηδενικές προσδοκίες –για ορισμένα στρώματα–, και όταν οι οικονομικές και άλλες επιδόσεις πάσχουν, τότε τίθενται σε κίνηση διαδικασίες που αναπόφευκτα έχουν γεωπολιτικές συνέπειες.

2. Σήμερα, εκτός από τις εξελίξεις που αναφέρθηκαν, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με περισσότερες παράλληλες αλλαγές που υποδηλώνουν παράλληλα game changes, όπως:

- Αλλαγή στη μορφή της παγκοσμιοποίησης,
- Κλιματική αλλαγή (ενέργεια, τρόφιμα, ωκεανοί),
- Σημαντικές νέες τεχνολογικές ανατροπές,
- Γήρανση κ.α.

Είναι ανάγκη να συνδυάσει κανείς το εύρος και το βάθος των αλλαγών που συντελούνται, για να δει τι προοπτικές διαμορφώνονται.

Ένα τμήμα της συζήτησης σήμερα συνδέεται με τη σχέση των πόλων global South και global North, που όμως δεν μόνο, ούτε τόσο North ή South. Η ορολογία αυτή έχει πολλά προβλήματα και δεν θα αναφερθώ σε αυτά. Ένας γεωγραφικός όρος χρησιμοποιείται με γεωγραφικό-πολιτικό-οικονομικό-τεχνολογικό περιεχόμενο. Παύει να είναι ακριβής και δημιουργεί σύγχυση, καθώς περιλαμβάνονται πιο πλούσιες και πιο φτωχές χώρες. Περιλαμβάνουν χώρες με διαφορετικό πολιτικό προσανατολισμό, αναπτυξιακό επίπεδο και απόψεις για το μέλλον της διεθνούς οικονομικής τάξης. Δύσκολη συνεργασία.

Το Global South είναι σχεδόν συνώνυμο με τους όρους «Τρίτος Κόσμος»

(από 1970s περίπου), Περιφέρεια (από τον Raul Prebisch). Group 77 (που σήμερα είναι 134 περίπου) και την ειδική περίπτωση των BRICS. Η ουσία είναι ότι αναφερόμαστε από τη μια πλευρά στις ισχυρότερες χώρες και από την άλλη στις φτωχότερες, δηλαδή σε χώρες που χαρακτηρίζονται είτε από αδύναμες οικονομικές επιδόσεις, είτε από άλλα εσωτερικά κοινωνικά ή πολιτικά φαινόμενα, είτε από τη συνύπαρξη ισχυρής πολεμικής δύναμης και αδύναμης οικονομίας, είτε γενικά αντιπροσωπεύουν έναν κόσμο διαμαρτυρίας εναντίον της οικονομικής καθυστέρησης, φτώχειας, των ανισοτήτων, κ.λπ.

Το βασικό στοιχείο: ζούμε σε μια φάση, στην οποία ίσως για πρώτη φορά στην πρόσφατη ιστορία, συμπίπτουν η πιο ευμετάβλητη γεωπολιτική περίοδος μετά τον Ψυχρό Πόλεμο και οι πιο ανατρεπτικές εξελίξεις στην τεχνολογία, όπου τεχνολογία δεν είναι μόνο τα τεχνικά μέσα, για να κατασκευαστούν αυτοκίνητα, αεροπλάνα, πύραυλοι κ.α., αλλά μια μεγάλη αλυσίδα γνώσεων και ικανοτήτων που συνιστά μια νέα τεχνολογική επανάσταση.

Υπάρχουν περίοδοι εξελικτικών αλλαγών και περίοδοι game change. Σε άλλες φάσεις, το διεθνοπολιτικό παίγνιο είναι πολύ πιο ανοικτό από ποτέ, που σημαίνει περισσότερες αλλαγές ισορροπιών. Ας θυμηθούμε σε πόσο σύντομο ιστορικό χρόνο περάσαμε στις τελευταίες τρεις δεκαετίες από αυταρχικά σε δημοκρατικά καθεστώτα και, πρόσφατα, από την κυριαρχία των τελευταίων σε πολύμορφα αυταρχικά καθεστώτα. Αθροιστικά, οι αλλαγές που συντελούνται δείχνουν την ανάδυση μιας νέας τάξης ανισορροπιών, δυναμικών και μετασχηματισμών και μείζονες μεταβολές σημειώνονται στη σχέση γεωπολιτικής και οικονομίας.

3. 1ο σημείο game change: Δύο κρίσιμες αλλαγές στη μορφή της παγκοσμιοποίησης:

Η παγκοσμιοποίηση, η οποία επικρίθηκε έντονα ότι οδηγούσε στην αποδυνάμωση του κράτους και των εθνικών επιλογών, οδήγησε, τελικώς, στη διάχυση της οικονομικής και της πολιτικής δύναμης, αναδεικνύοντας μια νέα ισορροπία και ιεραρχία δυνάμεων.

α) Ειδικότερα, σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης αναδείχθηκαν πολιτικοί πόλοι με αναπτυγμένα, ιδιαίτερα ετερογενή, αλλά και ανταγωνιστικά δίκτυα οικονομικών, διπλωματικών, πολιτικών σχέσεων, που έχουν πολύ μεγαλύτερη δύναμη, επιρροή και παρουσία από ποτέ άλλοτε. Το γεωπολιτικό τοπίο έχει ξεφύγει από τον ανταγωνισμό ΕΣΣΔ και Δύσης και η **διάχυση διεθνούς δύναμης ξεπέρασε κατά πολύ την άνοδο της Κίνας, που και αυτή στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις οικονομικές-πολιτικές επιλογές των ΗΠΑ και της Ευρώπης.**

β) Σημειώνονται ισχυρές τάσεις στο διεθνές σύστημα να «σπάσει» σε περισσότερες άτυπες ή τυπικές ομαδοποιήσει, – γίνεται αναφορά στον όρο «κάθετη παγκοσμιοποίηση». Lithium alliances (Μεξικό, αργεντινή, Χιλή, Βολιβία). Στον Ινδο-Ειρηνικό οι ΗΠΑ έχουν προτείνει μια συμμαχία με την Ιαπωνία, τη Ν. Κορέα και την Ταϊβάν, με το όνομα “chip 4” (εγκατάσταση Samsung στην Ιαπωνία), με στόχο την προώθηση μιας νέας αλυσίδας εφοδιασμού για τσιπς, η οποία δεν θα εξαρτάται από την Κίνα και θα ανακόψει την τεχνολογική της άνοδο.

Πίσω από τις νέες εξελίξεις βρίσκονται παράγοντες όπως η τεχνολογία, η ανάγκη ελέγχου κρίσιμων πρώτων

υλών, θρησκευτικό-πολιτικούς παράγοντες, οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, η διασπορά πυρηνικών όπλων, οι πανδημίες κ.α. Στο μεταβαλλόμενο αυτό τοπίο, οι μεταβολές μπορεί να ευνοήσουν υφιστάμενους ή και νέους πόλους δύναμης.

4. 2ο σημείο change: Γεωπολιτική και Νέα Βιομηχανική πολιτική

Οι διεθνείς εξελίξεις δημιούργησαν συνθήκες, στις οποίες οι χώρες της Δύσης αναγκάστηκαν να αλλάξουν δόγματα και πολιτικές: να παραμερίσουν την αρχή της μη κρατικής παρέμβασης στην αγορά και να ενισχύσουν ειδικά πεδία παραγωγής, με στόχο την κατάκτηση πιο ισχυρών καλύτερων θέσεων. Η επανεμφάνιση της βιομηχανικής πολιτικής σημαίνει κάτι πολύ περισσότερο από μια πολιτική για έναν τομέα της οικονομίας. Αφορά ευθέως τη σύνδεση οικονομίας και γεωπολιτικής, το ρόλο της τεχνολογίας, του διεθνούς εμπορίου, της εκπαίδευσης, κ.α. σε ένα νέο μίγμα πολιτικής.

Η ανάγκη για μια νέα βιομηχανική πολιτική αναδείχθηκε κάτω από την πίεση δύο νέων παραγόντων: α) τις ριζικές τεχνολογικές αλλαγές, και β) τον κίνδυνο μιας ρήξης στη συνέχεια των διεθνών αλυσίδων παραγωγής, είτε για αντικειμενικούς λόγους π.χ. πανδημία, είτε με πολιτικό, αμυντικό ή άλλο σκεπτικό, με στόχο να αποκοπεί η πρόσβαση ορισμένων χωρών σε κρίσιμους παράγοντες της παραγωγικής διαδικασίας προϊόντων.

Όμως, η βιομηχανική πολιτική μπορεί να αποτελέσει ένα αμφίσημο εργαλείο πολιτικής. Μπορεί, πρώτον, να χρησιμοποιηθεί με αποτελεσματικό τρόπο για να ισχυροποιήσει νέες παραγωγικές βάσεις μιας οικονομίας και να συνδεθεί με την εκπαίδευση, τις γνώσεις, τεχνολογίες, διαδικασίες ενίσχυσης της παραγωγικότητας, προφανώς σε όφελος των επιχειρήσεων που θα ευνοηθούν από αυτήν, σε όφελος των οικονομιών τους και πιθανότατα σε όφελος των κυβερνήσεων που θα τη στηρίξουν, και δεύτερον, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως άλλοθι για να δαπανηθούν σοβαρά ποσά στο όνομά της, τα οποία στην πραγματικότητα θα εξυπηρετούν πελατειακές εξυπηρετήσεις, αναποτελεσματικές κρατικές λειτουργίες και άλλα προβληματικά φαινόμενα.

5. 3ο σημείο game change: Σχέση γεωπολιτικής και κλιματικής αλλαγής

Η κλιματική αλλαγή περιλαμβάνει ένα πλήθος γεωπολιτικών επιδράσεων στις οποίες λόγω χρόνου δεν θα αναφερθώ, που όμως αναμένεται να προκαλέσουν πρωτόγνωρες αλλαγές στις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και διεθνοπολιτικές σχέσεις, οι οποίες θα είναι «τάξεις μεγέθους» ισχυρότερες από αλλαγές που γνωρίζουμε.

6. 4ο σημείο game change: Σχέση γεωπολιτικής και τεχνολογικών ανατροπών

Στη δεκαετία του 1980 σημειώθηκε ένα τεχνολογικό άλμα προς τα επάνω. Αυτό ήταν αποτέλεσμα γεωπολιτικών, στρατιωτικών αλλά και οικονομικών λόγων, και οδήγησε τότε στην κατάρρευση ΕΣΣΔ. Οι τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις που ακολούθησαν,

οδήγησαν σε μια διεθνή σύγκλιση του βιοτικού επιπέδου πολλών χωρών και σε μια μείωση των ανισοτήτων μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, που είναι πρωτόγνωρη για τους αιώνες μετά την Αναγέννηση στη Δύση. Οδήγησε, όμως, επίσης, σε διαδικασίες που αμφισβητούν όλο και περισσότερο το βάρος της Δύσης στην παγκόσμια οικονομία. Σήμερα, κινούμαστε προς ένα νέο τεχνολογικό άλμα. Οι τεχνολογικές επαναστάσεις οδηγούν, από τη μια σε ένα χάσμα σε σχέση με τις χώρες που μένουν πίσω, και από την άλλη, και σε ένα χάσμα των προοπτικών που έχουν όσοι πρωτοπορούν σε σχέση με τους υπόλοιπους, με συνέπειες οικονομικές, γεωπολιτικές, πολιτικής και οικονομικής δύναμης που μετατοπίζουν τις καμπύλες της εξέλιξης σε αποκλίνουσες τροχιές, και αποτελούν πηγή γένεσης νέων αλμάτων, μέχρις ότου νέα δεδομένα ανατρέψουν τέτοιες ιστορικές διαδρομές.

Από οικονομική και εξελικτική σκοπιά, οι νέες τεχνολογίες πληροφορικής της δεκαετίας 1980 και μετά ήταν ένα άλμα των βιομηχανικών χωρών για να διατηρήσουν την ισχυρή θέση τους απέναντι σε αναδυόμενες χώρες που είχαν αρχίσει να ενσωματώνουν τις τεχνολογικές ικανότητες των πρώτων μεταπολεμικών διαδικασιών και αναδεικνύονταν ως εν δυνάμει ανταγωνιστές σε διάφορα πεδία.

Σήμερα αναδεικνύεται με ταχύτατο ρυθμό ο ρόλος των generative (δημιουργικές, πρωτογενείς) Artificial Intelligences (AI): βρισκόμαστε σε μια φάση, που θα επηρεάσει την εξέλιξη των αγορών, θα αλλάξει τις ισορροπίες δύναμης μεταξύ χωρών, τις διαφορές στους ρυθμούς μεγέθυνσης και παραγωγικότητας, στα συστήματα άμυνας, στο διεθνές ανταγωνιστικό πλαίσιο, στο βιοτικό επίπεδο. Σε αντίθεση με προηγούμενες τεχνολογικές ανατροπές, όπου όσοι ακολουθούσαν όσους προπορεύονταν, συνδέονταν κυρίως με τις εφαρμογές της τεχνολογίας σε επιμέρους πεδία, σήμερα, όσοι προπορεύονται έχουν άμεση και ταυτόχρονη πρόσβαση στις μηχανές και μπορούν να διαμορφώσουν την εξέλιξή τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ισότητα ικανοτήτων. Το ερώτημα είναι αν η τεχνολογία AI θα έχει ως αποτέλεσμα μηδενικό άθροισμα ή οφέλη για όλους.

Βεβαίως, ίσως μια από τις σημαντικότερες επιδράσεις των τεχνολογιών αυτών να αφορά στην οικονομική μεγέθυνση, όμως αυτό θα εξαρτηθεί από τις εξελίξεις σε τέσσερα άλλα πεδία: ενέργεια, πληροφορική, μοντέλα και τράπεζες δεδομένων. Οι επιδράσεις αυτές θα ενισχύσουν σημαντικά τις γεωπολιτικές διαστάσεις των οικονομικών αποφάσεων στα πεδία των επενδύσεων, του διεθνούς εμπορίου κ.α., με τρόπο που να ευνοεί τα απόλυτα και τα σχετικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα μιας χώρας.

7. Γεωπολιτική και επιχειρήσεις

Για μεγάλο διάστημα, η κυρίαρχη αντίληψη ήταν ότι γεωπολιτικές εξελίξεις προκύπτουν από κρατικές πολιτικές και επιλογές. Όμως, μεγάλες επιχειρήσεις, η στρατηγική τους και οι επιλογές τους διαμορφώνουν επίσης το γεωπολιτικό πεδίο, μέσα από στρατηγικές που αφορούν το Διεθνές σύστημα κεφαλαιαγορών, τις ροές της διεθνούς χρηματοδότησης, των κεφαλαίων ή των επενδύσεων. Το διαμορφούμενο γεωπολιτικό τοπίο θέτει το ερώτημα πώς χειρίζεται μια χώρα (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία

κ.α.) το θέμα υπό το πρίσμα των νέων ανταγωνισμών και απειλών, αλλά και πώς χειρίζονται οι εταιρίες τα νέα αυτά δεδομένα. Από έρευνα του 2022 προκύπτει, ότι, πλέον, πολλές διεθνείς εταιρίες (67%, έναντι 27% το 2015) λαμβάνουν σοβαρά υπ' όψη τα γεωπολιτικά ρίσκα για τις αποφάσεις τους. Παράλληλα, όμως, δείχνει, ότι επιχειρήσεις και κυβερνήσεις συχνά δεν είναι ευθυγραμμισμένες ως προς τι σημαίνει «γεωπολιτικό», τι ενέργειες αυτό συνεπάγεται και για ποιο λόγο, ενώ προσαρμόζονται με διαφορετικούς τρόπους.

Η αυτοδιάθεση των λαών στη σύγχρονη διεθνή δικαιοταξία: ανάμεσα σε νομικές επιταγές και κοινωνικό-πολιτικές επιδιώξεις

2

Αντώνης Μπρεδήμας

Ομότ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Εισήγηση στις XIX Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου 27-29 Σεπτεμβρίου 2024

I. Εισαγωγή

Η αυτοδιάθεση των λαών υπήρξε ένα διαχρονικό χαρακτηριστικό στις διεθνείς σχέσεις, προϊόν της φυσικής τάσης και του φυσικού δικαιώματος, θα λέγαμε, των λαών για ελευθερία και αυτοπροσδιορισμό[1]. Πέραν όμως αυτού, δεν αποτελούσε μία συγκροτημένη αρχή, όχι μόνο στο νομικό, αλλά και στο πολιτικό επίπεδο. Ευρισκόμενη στην «τανάλια», αφενός της αναγνώρισης της κτήσεως εδαφών με χρήση στρατιωτικής βίας, και αφετέρου της αναφανδόν απόρριψης από τα κράτη κάθε αποσχιστικής προσπάθειας –βλέπε Ιερά Συμμαχία και Συνέδριο της Βιέννης του 19ου αιώνα– η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών αναδύεται, *στο πολιτικό και μόνο επίπεδο*, μόλις κατά τον Μεσοπόλεμο, υπό τη μορφή *του δικαιώματος των εθνοτήτων*[2].

Αυτό το πολιτικού χαρακτήρα δικαίωμα εξελίσσεται κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1950-1970, και υπό την πίεση του αντιαποικιακού αγώνα, σε ένα πραγματικά *νομικό* δικαίωμα, που αναγνωρίζεται ρητώς από το Διεθνές Δικαστήριο το 1975 στη γνωμοδότησή του για τη Δυτική Σαχάρα[3]. Δικαίωμα που, σύμφωνα με μέρος της θεωρίας, έχει αποκτήσει τον χαρακτήρα κανόνα *επιτακτικού* (ή αναγκαστικού) διεθνούς δικαίου (*jus cogens*)[4].

1. Δικαίωμα που εκδηλώνεται, για μεν τα άτομα και τις μειονότητες με τη μορφή του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού, για δε τους λαούς με τη μορφή του δικαιώματος αυτοδιάθεσης.
2. Για το δικαίωμα των «εθνοτήτων», βλ. S. Calogeropoulos-Stratis, *Le droit des peuples à disposer d'aux-mêmes, Bruxelles*, 1973, σ. 40-41.
3. ICJ, Advisory Opinion, Reports, 1975.
4. Για μία συζήτηση του θέματος στη διεθνή βιβλιογραφία, βλ.

Το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών *παγιώθηκε* κατά τη δεκαετία του 1970 μέσα σε ένα αυστηρό νομικό πλαίσιο: αφενός, προσδιορίστηκαν οι περιπτώσεις στις οποίες εφαρμόζεται, και συγκεκριμένα: στα αποικιακά εδάφη, στα εδάφη υπό κατοχή και στα εδάφη υπό ρατσιστικό ζυγό[5]˙ αφετέρου, αποκλείστηκε η περίπτωση αυτοδιάθεσης για *τις μειονοτικές ομάδες*[6]. Ο αποκλεισμός των μειονοτικών ομάδων επιβεβαιώθηκε στη διεθνή πρακτική, –πλην της περίπτωσης του Κοσόβου–, ενώ επιβεβαιώθηκε και ως προς τις περιπτώσεις εφαρμογής της, και συγκεκριμένα: στα μεν αποικιακά εδάφη υπήρξε σχεδόν πλήρης εφαρμογή, πλην ορισμένων μη-σημαντικών εξαιρέσεων˙ το ίδιο συνέβη και με τα εδάφη υπό ρατσιστικό ζυγό –βλέπε την περίπτωση της Ν. Αφρικής–, ενώ μόνο στην περίπτωση των εδαφών υπό κατοχή (βλ. Παλαιστίνη), παρ' όλο που εξακολουθεί να υπάρχει, δεν εφαρμόζεται στην πράξη[7].

Αυτή η «παγίωση» των ορίων της αυτοδιάθεσης των λαών, ενώ δεν έχει ανατραπεί σε γενικές γραμμές, δέχεται τις πιέσεις των εξελίξεων –κοινωνικών και πολιτικών– στο εσωτερικό των κρατών, εξελίξεων που τείνουν να εκφραστούν, σε διεθνές επίπεδο, μέσα από αμφισβητήσεις του υπάρχοντος πλαισίου, είτε στο νομικό είτε στο πολιτικό επίπεδο[8].

Τις τελευταίες δεκαετίες, η αυτοδιάθεση των λαών, υπό τη μορφή της απόσχισης, εκδηλώθηκε κάτω από διαφορετικές πολιτικές, και, ιδίως, γεωπολιτικές περιστάσεις, με αρκετές από αυτές να παραμένουν εντός του στενού πλαισίου του κράτους από το οποίο επιδιώκεται η απόσχιση, ενώ άλλες «διεθνοποιούνται». Στην πρώτη κατηγορία μπορεί κανείς να κατατάξει τις περιπτώσεις της *Somaliland*[9], *της Νοτιοανατολικής Ζώνης της Νιγηρίας*[10], *της Ambazonia Republic στο Καμερούν*[11], *του Noongar Settlement* (Western Australia)[12], αλλά και του *Puerto Rico*[13,14]. Υπάρχουν συνολικά 41 εδάφη που διεκδικούν, με τη μία μορφή ή την άλλη, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση[15].

Στην παρούσα μελέτη, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών θα εξεταστεί

Α. Μπρεδήμα, *Αυτοδιάθεση λαών και εδαφικές διεκδικήσεις,* Αθήνα, 1986, σ. 46-54 και την εκεί βιβλιογραφία. Για πιο πρόσφατες μελέτες, βλ. G. Forber, J. Moris, Peoplehood obscurered? The normative status of self - determination after the Chagos Advisory Opinion, *Monash University Law Review*, 2020, σ. 145 επ., 154-163. Σημειωτέον ότι πολλά κράτη υπέβαλαν κατά τη διαδικασία ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση *Chagos* γραπτές παρατηρήσεις σχετικά με τον χαρακτήρα της αυτοδιάθεσης ως κανόνα *jus cogens*: Αργεντινή, Μπελίζε, Βραζιλία, Χιλή, Κούβα, Κύπρος, Ντζιμπουτί, Μαυρίκιος, Ναμίμπια, Ολλανδία, Νιγηρία, Σερβία, Σεϋχέλλες, Νότια Αφρική, αλλά και η Αφρικανική Ένωση. Βλ. *"Legal consequences of the separation of the Chagos Archipelago from Mauritius in 1965: Written Proceedings"*, International Court of Justice (25.2.2019), https://www.icj-cij.org/en/case/169/writtenproceedings.

5. Παρ' ότι τα μεγάλα κείμενα των Ηνωμένων Εθνών για την αυτοδιάθεση των λαών –ψηφίσματα 1514/XV και 2625/XXV της Γενικής Συνέλευσης και τα δύο Σύμφωνα (1966) για τα ανθρώπινα δικαιώματα– χρησιμοποιούν την έκφραση «Όλοι οι λαοί έχουν το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση», προκειμένου να προσδιορίσουν τα υποκείμενα του δικαιώματος αυτού, στην πραγματικότητα τα υποκείμενα αυτά προσδιορίζονται με τρόπο πολύ πιο περιορισμένο: εξαρτημένα εδάφη και λαοί που βρίσκονται κάτω από ξένη υποταγή, κυριαρχία και εκμετάλλευση, βλ. Α. Μπρεδήμα, όπ.π., σ. 57-58.
6. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα δύο Σύμφωνα του ΟΗΕ για τα δικαιώματα του ανθρώπου (1966) αποκλείουν έμμεσα το δικαίωμα απόσχισης για τις μειονότητες, δεδομένου ότι το κοινό άρθρο 27 αναφέρεται ρητώς και ξεχωριστά στην προστασία *των μειονοτήτων*, ενώ το δικαίωμα αυτοδιάθεσης *των λαών* προβλέπεται σε άλλη διάταξη (κοινό άρθρο 1). Βλ. σχετικά L. Buchheit, Secessions. *The legitimacy of self-determination*, N. Haven / London, 1978, σ. 84-85. Για τη σχέση ανάμεσα στην προστασία των μειονοτήτων και στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης, βλ. γενικότερα, R. Hauser, International protection of minorities and the right of self-determination, *Israel Yearbook of International* Law, 1971, σ. 92 επ., K. Senaratne, *International self-determination and minority groups*, Cambridge, 2021. Cf. T. Kempin, The right to self-determination of ethnic groups, *International Journal of Minority and Group Rights*, 2016, σ. 250 επ. Cf. Th. Christakis, *Le droit à l'autodétermination en déhors des situations de décolonisation*, Paris, 1999, σ. 553 επ., Α. Μπρεδήμας, Προστασία των εθνικών μειονοτήτων και εδαφική ακεραιότητα των κρατών, *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, 2003, σ. 397 επ.
7. H. Warmenhoven, Searching for self. Realising the right of self - determination for the Palestine people, *Canberra Law Review*, 2020, σ. 116 επ.
8. Αμφισβητήσεων που επαληθεύει την πρόβλεψη του A. Cassese, ότι το να ανακαλύψει κανείς τί είναι η αυτοδιάθεση ισοδυναμεί με το άνοιγμα ενός πραγματικού «Κουτιού της Πανδώρας». A. Cassese, *Self - determination of the people? A legal reappraisal*, Cambridge, 1995, σ. 1.
9. Βλ. P. Hoyle, Somaliland: passing the statehood test?, *Boundary and Security Bulletin*, 2000, σ. 80 επ. Cf. J. Maosoto, Somaliland: scrumbled by international law, στο: D. French (ed.), *Statehood and self - determination,* Cambridge, 2013, σ. 208 επ.
10. K. Urhibo, M. Nosa Imonifie, Biafra: an illusion, day dream or an achievable feat (the legal theories and modern framework on self - determination in international law, *Journal of Law Policy and Globalization*, 2022, σ. 20 επ. Cf. J. Omwabiko, The Biafra self-determination question: challenges and prospects, *African Journal of International and Comparative Law*, 2023, σ. 104 επ.
11. Βλ. J.-C. Ashukem, Contextualising the ongoing "Southern Cameroons' crisis within the framework of the right to self-determination, *African Journal of International and Comparative Law*, 2022, σ. 175 επ. Cf. C. Chi Ngang, Self-determination and the Southern Cameroons' quest for sovereign statehood, *African Journal of International and Comparative Law*, 2021, σ. 288 επ.
12. B. De Villiers, Chasing the dream-self-determination on a non-territorial basis for the Noongar traditional owners in the South West of Australia, *International Journal of Minority and Group Rights*, 2021, σ. 171 επ. Η περίπτωση αυτή αφορά την άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών στην *εσωτερική* της διάσταση, και δη σε μία μη-εδαφική βάση (functional base), όπως συνέβη και με την περίπτωση της τουρκο-κυπριακής κοινότητας με τις Συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Διαφορετική, πάντως, είναι η περίπτωση της φυλής *Mikmaq* (aboriginal κάτοικοι στη Νέα Σκωτία και το Κεμπέκ του Καναδά), η οποία επιδίωξε να αναγνωριστεί ως «λαός» από την Human Rights Committee των Ηνωμένων Εθνών, προκειμένου να της αναγνωριστούν ορισμένα δικαιώματα σχετικά με την πολιτική της αυτοδιάθεσης. Η Επιτροπή έκρινε μη - παραδεκτό το αίτημα αυτό, θεωρώντας ότι η εν λόγω φυλή αποτελεί μειονότητα και όχι λαό. Βλ. *Communication of Human Rights Committee on the Mikmaq tribal society v. Canada*, U.N. Doc. A/39/40, No 78/1980. Και γενικότερα, P. Von Chamier Cieminski, infra, υποσημ. (53), σ. 124.
13. M. Stallone, Delaying Puerto Rican self-determination: how the contradictory mandates of Republic Law 600 and PROMESA undermine America's founding principle, *Suffolk University Law Review*, 2022, σ. 321 επ.
14. Και, ενώ ο *Public Law 600* των ΗΠΑ (1950) ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις των Ηνωμένων Εθνών για τα μη-αυτοκυβερνώμενα εδάφη, μεταγενέστερη νομοθεσία (PROMESA/2016), ανέτρεψε τις ρυθμίσεις του, μη-επιτρέποντας στο Puerto Rico να φθάσει στην πλήρη αυτοκυβέρνηση. Βλ. J. Torruella, Commentary. Why Puerto Rico does not need further experimentation with its future: a reply to the notion of "territorial federalism", *Harvard Law Review*, 2018, σ. 67.
15. Ας σημειωθεί ότι έχει ιδρυθεί η "*Unrepresented Nations and Peoples Organisation"* (UNPO), που αριθμεί 41 μέλη, μεταξύ των οποίων αρκετά έχουν κάνει απόπειρα για αυτοδιάθεση, όπως η Ταϊβάν, το Θιβέτ, η Σομάλιλαντ, η West Papua, η Αμπαχαζία. Για ένα κατάλογο αυτών των οντοτήτων, βλ. UNPO members, https://unpo.org/nations-peoples.

κάτω από τρία διαφορετικά πρίσματα: *πρώτο, της δικαιϊκής* νομιμοποίησης της άσκησης της αυτοδιάθεσης, *δεύτερο, της πολιτικής* νομιμοποίησής της, και *τρίτο*, της πλήρους απόρριψής της, τόσο στο νομικό όσο και στο πολιτικό επίπεδο. Μία ειδικότερη αναφορά θα γίνει, τέλος, στην περίπτωση αυτοδιάθεσης/απόσχισης *του Κοσόβου*, που φαίνεται να ξεφεύγει από τα όρια που θέτει στην άσκησή της το διεθνές δίκαιο, καθώς και στις περιπτώσεις *του Κουρδιστάν, της Καταλωνίας, της Κουρδικής περιφέρειας του Ιράκ* και *του Κασμίρ*, που παρουσιάζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτοδιάθεσης.

II. Η νομιμότητα της άσκησης της αυτοδιάθεσης από τους φερόμενους ως έχοντες το δικαίωμα αυτό

1. Η δικαιϊκή νομιμότητα των περιπτώσεων αυτοδιάθεσης

Οι περιπτώσεις όπου η δικαιϊκή νομιμότητα της αυτοδιάθεσης παραμένει αναμφισβήτητη είναι αυτές που έχουν ένα χαρακτήρα αποαποικιοποίησης, καθώς και αυτή της Παλαιστίνης. Οι πρώτες είναι περιορισμένες, εξαιτίας του κύματος αποαποικιοποίησης που συντελέστηκε κατά τις δεκαετίες 1950-1970, και αφορούν σε ορισμένα μικρά εδάφη[16]. Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις έχουν δημιουργηθεί προβλήματα, ιδίως όσον αφορά τη Γαλλία. Σε μία περίπτωση, αυτή των νησιών *Comores*, γαλλικών αποικιών στον Ινδικό Ωκεανό, η Γαλλία αποδέχθηκε την ανεξαρτητοποίησή τους, με εξαίρεση όμως των νησιών *Mayotte*, που διατήρησε υπό τον έλεγχό της[17], παρά τις αντιδράσεις της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών[18]. Πράγματι, η ύπαρξη συστάδας νησιών θεωρείται ότι επιβάλλει όπως η αυτοδιάθεση ασκείται στο *σύνολο* των νησιών και δεν επιτρέπεται ο κατακερματισμός τους[19]. Το γεγονός ότι τα νησιά αυτά βρίσκονται σε μία σχετικά μεγάλη απόσταση ανάμεσά τους δεν αποτελεί λόγο για να μη θεωρηθούν ως ένα ενιαίο σύνολο, και αυτό επιβεβαιώνεται και από τη γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου στην

16. Όπως λ.χ. της Νέας Καληδονίας, αποικιακού εδάφους της Γαλλίας στον Ειρηνικό Ωκεανό. Συνολικά, από την ίδρυση των Ηνωμένων Εθνών, 100 μη-αυτοκυβερνώμενα (non-self-governing) εδάφη έγιναν κυρίαρχα κράτη, ενώ παραμένουν με την ιδιότητα αυτή άλλα 17 εδάφη (Γιβραλτάρ, Δυτική Σαχάρα και 15 μικρά νησιά στην Καραϊβική και στον Ειρηνικό Ωκεανό). Βλ. *List of Non-Self-Governing Territories, by Region, United Nations*, November 2020.
17. Τα νησιά Comores τάχθηκαν με δημοψηφίσματα υπέρ της ανεξαρτησίας τους από τη Γαλλία, με εξαίρεση το νησί Mayotte, που ψήφισε, με ποσοστό 63% υπέρ της παραμονής του στη χώρα αυτή. Βλ. A. Oraison, Quelques réflexions critiques sur la conception française du droit des peuples à disposer d'eux-mêmes à la lumière du différend franco - comorien sur l'île de Mayotte, *Revue Belge de Droit international*, 1983, σ. 655 επ.
18. UNGA Res. 11/4 (102 υπέρ, 1 κατά (Γαλλία) και 28 αποχές), και Resol. 32/7, 35/43, 36/15, 37/65, 38/13 και 39/48.
19. Κριτήριο για τη θέση αυτή αποτέλεσε το στοιχείο *της εδαφικής ακεραιότητας* του εδάφους που εφαρμόστηκε επίσης στην περίπτωση του Τόγκολαντ. Βλ. A. Rigo Sureda, *The evolution of the right of self - determination. A study of United Nations practica*, Leiden, 1973, σ. 159. Εξίσου θα μπορούσε να εφαρμοστεί η αρχή του διεθνούς δικαίου "*uti possidetis juris",* που σημαίνει ότι το νέο κράτος θα γίνει ανεξάρτητο *με τα ίδια σύνορα* τα οποία είχε όταν αποτελούσε διοικητική μονάδα εντός του εδάφους μιας αποικιακής δύναμης. Βλ. M. Shaw, The heritage of States: the principle *Uti Possidetis Juris* today, *British Yearbook of International Law*, 1996, σ. 97.

υπόθεση του *Αρχιπελάγους Chagos*, όπου το Δικαστήριο δεν έλαβε υπόψη το γεγονός ότι η απόσταση ανάμεσα στον Μαυρίκιο και το Αρχιπέλαγος *Chagos* ανέρχονταν σε 2.200 χλμ.[20]

Μία δεύτερη περίπτωση είναι αυτή της διάκρισης που κάνει η Γαλλία σε σχέση με τα αποικιακά εδάφη της, που τα χαρακτηρίζει άλλοτε ως *TOM* (Territoires d'Outre - Mer) και άλλοτε ως *DOM* (Départements d'Outre - Mer). Ως προς τα πρώτα, όπως λ.χ. η Νέα Καληδονία (στον Ειρηνικό Ωκεανό), η Γαλλία δέχεται την ύπαρξη δικαιώματος αυτοδιάθεσης[21]. Ως προς τα δεύτερα όμως (λ.χ. η Μαρτινίκα και η Γουαδελούπη στην Καραϊβική) τα θεωρεί, όπως και τα μητροπολιτικά εδάφη της, ως αναπόσπαστο μέρος του γαλλικού εδάφους, και, σύμφωνα με το γαλλικό Σύνταγμα, απαγορεύεται η ανεξαρτητοποίησή τους[22]. Παρ' ότι δεν έχουν προκληθεί αντιδράσεις από τους κατοίκους των εδαφών αυτών, τίθεται στο νομικό επίπεδο το ερώτημα κατά πόσον ένα κράτος έχει το δικαίωμα να προσδιορίζει μονομερώς ποιά είναι τα υποκείμενα του δικαιώματος αυτοδιάθεσης.

Ένα τρίτο ζήτημα προκύπτει σε σχέση με την *έκταση* της άσκησης του δικαιώματος αυτοδιάθεσης. Αυτή αφορά πρωτίστως *την Κύπρο*, όπου η Μ. Βρετανία διατήρησε υπό την κυριαρχία της τις «*κυρίαρχες*» βάσεις της στο νησί[23]. Η πρακτική αυτή κατακρίθηκε στη θεωρία[24], παρ' ότι υποστηρίχθηκε ότι η Κύπρος είχε δώσει τη συναίνεσή της προς τούτο. Με δεδομένη όμως την εξαιρετικά μειονεκτική θέση που βρισκόταν η Κύπρος κατά την αποαποικιοποίησή της, θεωρείται ότι η συναίνεση αυτή δεν ήταν προϊόν της βούλησής της, αλλά εξαναγκάστηκε προς τούτο από τον δυσμενή συσχετισμό δυνάμεων[25]. Εξάλλου, το

20. ICJ, Advisory Opinion, *Reports,* 2019. Παρ' ότι η απόσταση αυτή δείχνει τον τεχνητό χαρακτήρα της συγκρότησης του αποικιακού εδάφους από το Ηνωμένο Βασίλειο, αυτό δεν εμποδίζει την άσκηση της αυτοδιάθεσης από τους κατοίκους του Αρχιπελάγους του Chagos ως ένα γκρουπ στο πλαίσιο των συνόρων της πρώην αποικίας. Βλ. S. Raj, The right to self-determination – ICJ Advisory Opinion on the legal consequences of the separation of the Chagos Archipelago from Mauritius in 1965: A critical Commentary, *International Journal of Law Management and Humanities*, 2023, σ. 2785.
21. Ήδη έχει πραγματοποιηθεί ένα δημοψήφισμα στο νησί, το οποίο, παρά την ισχυρή υποστήριξη για ανεξαρτησία, δεν εξασφάλισε την πλειοψηφία υπέρ αυτής. Σημειωτέον ότι η Γαλλία αρνείτο (με ορισμένες εξαιρέσεις) για μία σειρά ετών, ιδιαίτερα επί κυβερνήσεων του Ch. De Gaule, τη διεξαγωγή δημοψηφισμάτων για την αυτοδιάθεση των αποικιών της, μετέβαλε όμως τη στάση της αυτή τη δεκαετία του 1970 και στο εξής. Βλ. H. Amiel, La pratique française de plebiscites internationaux, *Revue Générale de Droit International Public*, 1976, σ. 425 επ.
22. Βλ. D. Lavroff, *Le droit constitutionnel de la Ve République*, 2e éd., Paris, 1997, σ. 249.
23. Βλ. Α. Μπρεδήμα, Οι κυρίαρχες βρετανικές βάσεις στην Κύπρο υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου, στο: Ι. Καρεκλάς, Α. Σαμαρά-Κρίσπη (επιμ.), *Δίκαιο του Κυπριακού Ζητήματος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2014, σ. 49 επ.
24. Βλ., μεταξύ άλλων, J. Salmon, Défense de l'intégrité territoriale et libre détermination des populations, *Monde Diplomatique*, juin 1982.
25. Ανάλογη υπήρξε η περίπτωση του Αρχιπελάγους Chagos. Το Διεθνές Δικαστήριο, αφού θεώρησε ότι η διαίρεση του εδάφους παραβίαζε το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση των κατοίκων του, δέχθηκε τη νομιμότητά της όταν αυτό είναι προϊόν της ελεύθερης και γνήσιας έκφρασης της βούλησης του λαού του εδάφους. ICJ, *Chagos Advisory Opinion*, 2019, σ. 172. Πρόσθεσε όμως ότι χρειάζεται να υπάρξει ένας υψηλός βαθμός εξέτασης για το αν είχε δοθεί η συναίνεση αυτή. Εφαρμόζοντας αυτό στη συμφωνία του 1965 (μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου και του Συμβουλίου Υπουργών του Μαυρικίου) (Lancaster House Agreement),

Διεθνές Δικαστήριο αποφάνθηκε, στη γνωμοδότησή του στην υπόθεση του *Αρχιπελάγους Chagos*, ότι η πρακτική των κρατών και η *opinio juris* στο σχετικό χρονικό σημείο (μετά το 1960) επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ενός κανόνα εθιμικού χαρακτήρα[26] σχετικά με το δικαίωμα στην εδαφική ακεραιότητα των μη-αυτοδιοικούμενων εδαφών, ως συνέπεια (corollary) του δικαιώματος αυτοδιάθεσης[27,28]. Σε καμία περίπτωση η Γενική Συνέλευση ή άλλο όργανο των Ηνωμένων Εθνών, μετά την υιοθέτηση του ψηφίσματος 1514/XX, δεν δέχθηκε ως σύννομη την απόσπαση από τη Διοικούσα Δύναμη ενός μέρους μη-αυτοδιοικούμενου εδάφους, με σκοπό τη διατήρησή του υπό τον αποικιακό ζυγό. Τα κράτη έχουν δώσει επανειλημμένως έμφαση στο ότι ο σεβασμός της εδαφικής ακεραιότητας ενός μη-αυτοδιοικούμενου εδάφους αποτελεί ένα καίριο στοιχείο κατά την άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου[29].

διαπίστωσε ότι οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι του Μαυρικίου δεν είχαν την αρμοδιότητα να συμφωνήσουν στην απόσπαση του Αρχιπελάγους Chagos, και ότι παρόμοια συναίνεση δεν θα μπορούσε να δοθεί παρά μόνο με ένα δημοψήφισμα πριν τη λήψη της απόφασης. Ibid. Βλ. S. Allen, Self-determination, the Chagos Advisory Opinion and the Chagossians, *International and Comparative Law Quarterly*, 2020, σ. 212.

26. Είναι γεγονός ότι το Δικαστήριο στηρίχτηκε αποκλειστικά στην ύπαρξη ενός διεθνούς εθιμικού κανόνα σχετικά με το δικαίωμα αυτοδιάθεσης. Πολλά όμως από τα κράτη που παρενέβησαν στη διαδικασία (βλ. παραπάνω, υποσημ. 4), υποστήριξαν την ύπαρξη, ήδη από τότε (1960), ενός χαρακτήρα *jus cogens* της αυτοδιάθεσης. Και, ενώ έχει υποστηριχθεί βασίμως ότι την εποχή εκείνη το δικαίωμα αυτοδιάθεσης δεν είχε την απαραίτητη κανονιστική σαφήνεια που απαιτείται για την ύπαρξη ενός κανόνα *jus cogens* (βλ. J. Trinidad, *Self-determination in disputed colonial territories*, Cambridge, 2018, σ. 13 επ.), η απαγόρευση του διαμελισμού ενός αποικιακού εδάφους πριν από την άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης χωρίς τη γνήσια συναίνεση του ενδιαφερόμενου λαού είχε αποκτήσει, ήδη από αυτό το χρονικό σημείο, ένα υψηλό βαθμό συγκεκριμενοποίησης που της έδιδε τη δυνατότητα να χαρακτηριστεί ως κανόνας *jus cogens,* βλ. S. Allen, όπ.π., σ. 213.

27. ICJ, *Chagos Advisory Opinion*, Reports 150-153. Cf. τη γνωμοδότηση του ίδιου Δικαστηρίου στην υπόθεση της *Δυτικής Σαχάρας,* ICJ, *Western Sahara Advisory Opinion* (1975), Reports, 32-33.

28. Αν λάβει κανείς υπόψη ότι η αναφορά του Δικαστηρίου *στο κρίσιμο χρονικό σημείο* για την ύπαρξη ενός διεθνούς εθιμικού κανόνα σχετικά με την αυτοδιάθεση των λαών ήταν το 1960, τίθεται το ερώτημα αν η περίπτωση της Κύπρου (1959/1960) εντάσσεται σε αυτό το κρίσιμο χρονικό διάστημα. Στη θεωρία υποστηρίζεται ότι τα δικαιώματα και υποχρεώσεις σχετικά με την αυτοδιάθεση των λαών προσδιορίστηκαν στη δεκαετία 1950 και 1960. Βλ. τη δήλωση του J. Crawford, ως συμβούλου του Μαυρικίου στην υπόθεση *Chagos*: “It is impossible to look back to the 1960s and view what was happening as anything but the achievement of independence on the basis of the exercise of the legal right categorically affirmed by the General Assembly in 1960”, *Mauritius Written Statement* (1.2.2018), 211. Στην ίδια υπόθεση ο δικαστής Robinson υποστήριξε, στην separate opinion του, ότι η αυτοδιάθεση είχε διαμορφωθεί ως κανόνας του διεθνούς εθιμικού δικαίου *πριν* από το έτος 1960, ως αποτέλεσμα της δραστηριότητας της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ μεταξύ των ετών 1950 και 1957. *Separate Opinion* of Judge Robinson, *Chagos Advisory Opinion*, 71-73. Για την *Κύπρο*, η χρονική διάσταση στην υπόθεση *Chagos* –αλλά αυτό αφορά επίσης και την ίδια την αυτοδιάθεση της Κύπρου– δεν είχε ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι η υποχρέωση του Ηνωμένου Βασιλείου για τον μη-διαμελισμό του αποικιακού εδάφους υπόκειτο στην κανονιστική ανάπτυξη που επιτελέστηκε τα επόμενα χρόνια. Γιατί, στο βαθμό που το δικαίωμα αυτοδιάθεσης είχε λάβει τον χαρακτήρα κανόνα *jus cogens*, οι οποιεσδήποτε προηγούμενες συμβατικές ρυθμίσεις παύουν να ισχύουν, εξαιτίας ακριβώς αυτού του κανόνα *jus cogens* (άρθρα 53 και 64 της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των διεθνών συνθηκών). Βλ. αναλυτικότερα, S. Allen, όπ.π., σ. 209.

Τα παραπάνω επιβεβαιώθηκαν από το Διεθνές Δικαστήριο των Ηνωμένων Εθνών, το οποίο σε γνωμοδότησή του, (Αρχιπέλαγος Chagos) αποφάνθηκε ότι η «παρακράτηση» κατά την άσκηση της αυτοδιάθεσης μέρους του εδάφους βρίσκεται σε αντίθεση με το διεθνές δίκαιο[30].

Στην περίπτωση αυτή, η Μ. Βρετανία απόσπασε, κατά την ανεξαρτητοποίηση του Μαυρικίου, το 1965, το Αρχιπέλαγος Chagos, που διατήρησε υπό την κυριαρχία του. Το Διεθνές Δικαστήριο αποφάνθηκε στη γνωμοδότησή του ότι η αποαποικιοποίηση του Μαυρικίου δεν ολοκληρώθηκε νόμιμα και ότι η Μ. Βρετανία έχει την υποχρέωση να θέσει τέρμα στη διοίκηση του Αρχιπελάγους όσο το δυνατόν πιο σύντομα[31].

Ένα τελευταίο σημείο, που αφορά *την Κύπρο*, όπως και το Αρχιπέλαγος Chagos, είναι το ζήτημα της εφαρμογής της αρχής *uti possidetis juris.* Η αρχή αυτή, που, κατά το Διεθνές Δικαστήριο, έχει αποκτήσει ισχύ διεθνούς εθιμικού κανόνα[32], προβλέπει ότι τα εσωτερικά σύνορα μιας αποικίας μετατρέπονται, κατά τη στιγμή της ανεξαρτησίας της, σε διεθνή σύνορα, που σημαίνει ότι δεν μπορεί να αποσπάσει ένα μέρος της[33]. Επομένως, η απόσπαση των κυρίαρχων βάσεων στην Κύπρο και του Αρχιπελάγους Chagos από τον Μαυρίκιο παραβιάζει και αυτή την αρχή.

2. Η πολιτική νομιμοποίηση της απόσχισης: η περίπτωση της Κριμαίας

Γνωστό είναι ότι με την πρώτη ουκρανική κρίση (2014), *η Κριμαία* κήρυξε την ανεξαρτησία της από την Ουκρανία και ζήτησε την ένταξή της στη Ρωσική Ομοσπονδία. Πρόκειται ασφαλώς για μία άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης που βρίσκεται έξω από το παραδεκτό, μέχρι σήμερα, πλαίσιο του διεθνούς δικαίου[34,35]. Είναι επομέ-

29. Βλ. τις παρεμβάσεις των κρατών αυτών, στην υπόθεση *Chagos* ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου, ICJ, https://www.icj-cij.org/encase/169/written-p20/ceedings.

30. ICJ, *Advisory Opinion*, όπ.π., παρ. 160.

31. Η βρετανική κυβέρνηση δεν συμμορφώθηκε, μέχρι σήμερα, με τη γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου, ο δε ΥπΕξ της χώρας αυτής δήλωσε ότι η παραχώρηση κυριαρχίας του εδάφους [Chagos] στον Μαυρίκιο θα γίνει μόνο όταν πάψουν να υπάρχουν οι ανάγκες άμυνας. Βλ. E. Forber, J. Moris, Peoplehood obscured?, the normative status of self - determination after the Chagos Advisory Opinion, *Manash Law Review*, 2020, σ. 152.

32. ICJ, *Frontier dispute (Burkina Faso/Mali*), (1986), *Reports*, 1986, 566, παρ. 30.

33. Βλ. παραπάνω, υποσημ. (19).

34. Βλ., μεταξύ άλλων, S. Van den Driest, Crimea’s separation from Ukraine. An analysis of the right to self-determination and (remedial) secession in international law, *Netherlands International Law Review*, 2015, σ. 62 επ., A. Kapustin, Crimea’s self-determination in the light of contemporary international law*, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 2015, σ. 101 επ., S. Khasar, How does the international community reconcile the principles of territorial integrity and self - determination? The case of Crimea, *Russian Law Journal*, 2016, σ. 61 επ., V. Tolstykh, Three ideas of self-determination in international law and the reunification of Crimea with Russia, *Zeitschrift ZaöRV*, 2015, σ. 119 επ., J. Vidmar, The annexation of Crimea and the boundaries of the will of the people, *German Law Journal*, 2015, σ. 365 επ., O. Merezkho, Crimea’s annexation by Russia-contradictions of the new Russia doctrine of international law, *ZäoRV,* 2015, σ. 365 επ., Th. Grant, Annexation of Crimea, *American Journal of International Law*, 2015, σ. 68 επ.

35. Από την πλευρά της Ρωσίας έχουν προβληθεί νομικά επιχειρήματα υπέρ της νομιμότητας της αυτοδιάθεσης (και προσάρτησης) της Κριμαίας, βασισμένης στο «προηγούμενο» (precedent) της απόσχισης του Κοσόβου. Βλ. T. Lundstedt, Inherited national questions:

νως μη-σύννομη με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου.

Σε επίπεδο ουσιαστικό όμως –δηλαδή ηθικό και πολιτικό– η περίπτωση αυτή διαφοροποιείται από τις άλλες περιπτώσεις αποσχίσεων. Πράγματι, η Κριμαία αποτελούσε, μέχρι το 1954, μέρος της Ρωσίας, στο πλαίσιο της τότε Σοβιετικής Ένωσης. Ο τότε Πρωθυπουργός και Γενικός Γραμματέας του ΚΚΣΕ Νικήτας Χρουτσώφ (ουκρανικής καταγωγής) την απέσπασε από τη Ρωσία με διάταγμά του –που επικυρώθηκε, είναι γεγονός, από τη Δούμα (Ρωσικό Κοινοβούλιο)– και εντάχθηκε στην Ουκρανία, χωρίς να ερωτηθούν οι κάτοικοι της Κριμαίας, οι οποίοι στη συντριπτική τους πλειονότητα ήταν Ρώσοι (και όχι απλώς Ρωσόφωνοι)[36]. Και αν η ενέργεια αυτή δεν συνάντησε ισχυρές αντιδράσεις, αυτό οφείλεται, αφενός στο αυστηρά ελεγχόμενο τότε πολιτικό περιβάλλον, αφετέρου στο ότι η Κριμαία παρέμενε εντός και υπό τη σκέπη της Σοβιετικής Ένωσης, στην οποία κυρίαρχο μέρος ήταν η Ρωσία.

Με τη διάλυση όμως, το 1991, της Σοβιετικής Ένωσης, οι κάτοικοι της Κριμαίας βρέθηκαν ξαφνικά να υπάγονται στην κυριαρχία ενός άλλου, «ξένου», κράτους, της Ουκρανίας. Η εξέλιξη αυτή δυσαρέστησε τόσο τους Ρώσους της Κριμαίας όσο και το ρωσικό Κοινοβούλιο, το οποίο υιοθέτησε απόφαση με την οποία ζητούσε την επιστροφή της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία[37]. Απόφαση όμως που συνάντησε την αντίθεση της τότε κυβέρνησης Γιέλτσιν[38]. Έτσι, η Κριμαία παρέμεινε στην Ουκρανία, οι κάτοικοί της όμως είχαν θέσει, σύμφωνα με πληροφορίες[39], δύο όρους για να αποδεχθούν αυτή την προοπτική: αφενός, να μην ενταχθεί η Ουκρανία στο ΝΑΤΟ, αφετέρου να υπάρξει μία οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Και οι δύο αυτές προϋποθέσεις δεν ικανοποιήθηκαν, με αποτέλεσμα την κήρυξη της ανεξαρτησίας της το 2014[40].

Παρ' ότι στο καθαρά νομικό επίπεδο η απόσχιση αυτή βρίσκεται σε αντίθεση

the Soviet legacy in Russia's international law doctrine on self-determination, *Nordic Journal,* 2020, of *International Law*, σ. 38 επ., 52 επ. Cf. V. Rotaru, M. Troncată, Continuing and change in instrumentalizing "the precedent": how Russia uses Kosovo to legitimize the annexation of Crimea, *Journal of Southeast European Black Sea Studies*, 2017, σ. 17 επ. Πριν από την απόσχιση του Κοσόβου (2008), τόσο η Ρωσία όσο και η ρωσική θεωρία πρέσβευαν ότι η αυτοδιάθεση δεν δικαιολογεί την παραβίαση της εδαφικής ακεραιότητας ενός υπάρχοντος κράτους. Βλ. O. Morezhko, Crimea's annexation by Russia-Contradictions in the new Russian doctrine of international law, *Zeitschrift ZaöRV*, 2015, σ. 178.

36. Στην Κριμαία διαμένει ένα σχετικά μικρό ποσοστό Ουκρανών και μία μειονότητα Τατάρων, που υπολογίζεται στο 12% περίπου του συνολικού πληθυσμού. Για τους Τατάρους της Κριμαίας, βλ. B. Bowring, Who are the "Crimea people" or "people of Crimea"? The fate of Crimean Tatars, Russia's legal justification for the annexation, and Pandora's box, στο: S. Sayapin, G. Tsybalenko (ed.), *The use of force against Ukraine and international law. Jus ad bellum, jus in bello, jus post bellum*, Asser Press, The Hague, 2018, σ. 21 επ.
37. J. Meersheimer, Why the Ukraine crisis is the West's fault liberal delusions that provoqued Putin, *Foreign Affairs*, Sept./Oct. 2014, σ. 85.
38. J.-P. Chevénement, Η ευθυγράμμιση της Ρωσίας με την Ευρώπη, *Le Monde Diplomatique*, 2015, και σε αναδημοσίευση (σε μετάφραση) στην *Αυγή*, 12.7.2015, σ. 2/26.
39. N. Migchajlyszyn, The OSCE in Crimea, *Helsinki Monitor*, 1998, σ. 39.
40. Για τις εξελίξεις στη σχέση της Ρωσικής Ομοσπονδίας με την Ουκρανία ως προς το θέμα της Κριμαίας, βλ. D. Mydra, The Crimea conundrum: the tag of war between Russia and Ukraine on the question of autonomy and self-determination, *International Journal of Minorities and Group Rights*, 2003, σ. 111 επ.

με το διεθνές δίκαιο, και συγκεκριμένα με την αρχή *uti possidetis juris*[41], η μετακίνηση της Κριμαίας και των κατοίκων της, παρά τη θέλησή τους, σε έναν άλλο εδαφικό φορέα, αποτελεί παραβίαση της αυτοδιάθεσης των λαών, εννοούμενης στην πολιτική της διάσταση. Ας μην ξεχνάμε ότι η αρχή *uti possidetis juris* είναι μία αρχή, η οποία γίνεται γενικά δεκτό ότι είναι άδικη και αυθαίρετη[42], και ο μόνος λόγος ύπαρξής της είναι η αποφυγή εκτεταμένων αιματηρών συγκρούσεων[43]. Το γεγονός, έτσι, ότι η ανεξαρτητοποίηση και προσάρτηση της Κριμαίας πραγματοποιήθηκε χωρίς να πέσει ούτε ένας πυροβολισμός, μειώνει, χωρίς να παραμερίζει, τη σημασία της εφαρμογής του νομικού κανόνα *uti possidetis juris* προς όφελος της ηθικής και πολιτικής πλευράς της αυτοδιάθεσης των λαών.

Αλλά και στο νομικό επίπεδο θα μπορούσε ενδεχομένως να ισχυρισθεί κανείς, και αυτό παρά την αντίθετη θέση της διεθνούς κοινότητας, ότι η απόσχιση της Κριμαίας δεν βρίσκεται σε αντίθεση με το διεθνές δίκαιο. Αυτό μπορεί να στηριχθεί στο γεγονός ότι το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης δεν έχει ένα γενικά αποδεκτό ορισμό, έτσι ώστε, όπως έχει λεχθεί, η απόσχιση να μη γίνεται αποδεκτή, αλλά και να μην απαγορεύεται από το διεθνές δίκαιο[44]. Ως συνέπεια αυτών, θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς, μαζί με τον A. Cassese, ότι «*Η αυτοδιάθεση των λαών σημαίνει ότι λαοί και εθνότητες επιβάλλεται να έχουν ένα λέγειν σε διεθνείς διεργασίες: οι κυρίαρχες δυνάμεις δεν θα μπορούν πλέον να τους διαθέτουν κατά βούληση, όπως σε περίπτωση λ.χ. εκχώρησης ή προσάρτησης εδαφών, χωρίς να δίδουν οποιαδήποτε σημασία στις επιθυμίες των ενδιαφερόμενων πληθυσμών μέσω δημοψηφισμάτων*»[45]. Προεκτείνοντας αυτή την αντίληψη, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι αυτή η μετακίνηση πληθυσμών χωρίς τη συναίνεσή τους αποτελεί ένα είδος «*εθνοκάθαρσης*», που απαγορεύεται από το διεθνές δίκαιο. Όπως έχει παρατηρηθεί « La frontière ethnique port en elle les germes de l'épuration ethnique ou aboutit à la consécration de celle-ci »[46]. Στο ίδιο μήκος κύματος θα μπορούσε να επικαλεστεί κανείς το επιχείρημα ότι αυτή η μετακίνηση πληθυσμών συνιστά «*εθνοκάθαρση*» με τον ίδιο τρόπο που *η αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών* με διεθνή συνθήκη –συνήθως μετά τη λήξη πολέμου– θεωρείται σήμερα «εθνοκά-

41. Βλ. παραπάνω, κείμενο και υποσημ. (19).
42. Βλ. J.-P. Côt, Des limités administratives aux frontières nationale ?, Rapport général, O. Corten *et al*, (dir.), *Demembrements. d'États et délimitations territoriales : l'Uti Possidetis au question (3)*, Bruxelles, 1999, σ. 33, που υπογραμμίζει ότι: « Le principe *uti possidetis* ... entraine son cortège d'injustices ». Cf. S. Ratner, Drawing a battle line: uti possidetis and the borders of new States, *American Journal of International Law*, 1996, σ. 617, που χαρακτηρίζει την αρχή *"uti possidetis juris"* ως "idiot rule".
43. Το Διεθνές Δικαστήριο των Ηνωμένων Εθνών παρατήρησε ότι ο σκοπός της αρχής *uti possidetis juris* ήταν και είναι να προλάβει ότι η ανεξαρτησία και η σταθερότητα των νέων κρατών δεν θα κινδυνεύσει από αδελφοκτόνους αγώνες. Βλ. ICJ, *Frontier dispute (Burkina Faso v. Republic of Mali), Reports*, 1986, παρ. 20. Cf. M. Kohen, *Possession contestée et souveraineté territoriale*, Paris, 1997, σ. 432, υποσημ. (23).
44. Βλ. R. Higgins, *Problems and process. International law and how we use it*, Oxford, 1995, σ. 125. Cf. J. Crawford, *The creation of States in international law*, Oxford, 1979, σ. 266 επ.
45. A. Cassese, *International Law*, 2nd ed., Oxford, 2005, σ. 60.
46. M. Kohen, όπ.π., σ. 387.

θαρση» απαγορευόμενη από το διεθνές δίκαιο[47].

3. Η απόρριψη, στο δικαιϊκό και πολιτικό επίπεδο, της διεκδίκησης του δικαιώματος αυτοδιάθεσης: οι περιπτώσεις της Βόρειας Κύπρου και των περιοχών της Ανατολικής Ουκρανίας

Αν και εκδηλώσεις και απόπειρες απόσχισης παρατηρούνται ολοένα και περισσότερο σε διάφορες περιοχές του κόσμου – Αφρική[48], αλλά και Ευρώπη (Υπερδνειστερία/Αμπαχαζία/Νότια Οσετία/Ναγκόρνο Καραμπάχ)[49]–, θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας σε δύο περιπτώσεις απόσχισης, που έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι είναι *de facto* επιτυχημένες: πρόκειται για τις αποσχίσεις της Βόρειας Κύπρου και των ανατολικών περιοχών της Ουκρανίας, καθώς και μία μη-επιτυχημένη απόσχιση, αυτή της Καταλωνίας από την Ισπανία.

(α) Η Βόρεια Κύπρος

Η Βόρεια Κύπρος προέκυψε ως de facto ανεξάρτητο κρατικό μόρφωμα μετά την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο το 1974, αρχικά με τη μορφή του ομόσπονδου κράτους, και μετά το 1983 ως ανεξάρτητο κράτος[50]. Έχει αναγνωριστεί μόνο από την κατέχουσα δύναμη, την Τουρκία. Το δε Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ζήτησε από τα κράτη μέλη να μην αναγνωρίσουν την ανεξαρτησία της Βόρειας Κύπρου, απόφαση που έχει μεν ιδιαίτερο πολιτικό βάρος, δεν έχει όμως δεσμευτική ισχύ[51], όπως αντίθετα συνέβη σε αντίστοιχη απόφασή του για την ανεξαρτησία της Νότιας Ροδεσίας[52]. Η Τουρκία αποδέχθηκε τη συμμετοχή της στις διαπραγματευτικές διαδικασίες των Ηνωμένων Εθνών, στη βάση μιας διζωνικής-δικοινοτικής προσέγγισης, προσπαθώντας όμως ταυτόχρονα να τορπιλίσει την κατάληξη σε μία συμφωνία, προβάλλοντας απαιτήσεις χαλαρού ομοσπονδιακού και συνομοσπονδιακού χαρακτήρα, για το μελλοντικό κυπριακό κράτος.

Εδώ και κάποια χρόνια, ιδιαίτερα δε τον τελευταίο χρόνο, η Τουρκία έχει θέσει ως προϋπόθεση των συνομιλιών για το Κυπριακό την αναγνώριση της ύπαρξης *δύο λαών* στο νησί[53]. Μία

47. Βλ. αναλυτικότερα, Α. Μπρεδήμα, Η ανταλλαγή πληθυσμών στη Λωζάνη: Μία πρώιμη εκδήλωση εθνοκάθαρσης και η προέλευση αυτής, στο: Φ. Παζαρτζή, Κ. Αντωνόπουλος (επιμ.), *90 χρόνια από τη Συνθήκη της Λωζάνης. Η λειτουργία της Συνθήκης υπό το φως των εξελίξεων μετά το 1923*, Αθήνα, 2014, σ. 201 επ., και την εκεί βιβλιογραφία.
48. Βλ. C. Okeke, Implementation of self-determination in Africa through secession: an appraisal of the legal hurdles, *African Journal of Criminal Law and Jurisprudence*, 2021, σ. 165 επ., B. Coppieters, *The roots of the conflict*, στο: *Accord: a question of sovereignty*, 1999, Conciliation Resources (για την Αμπαχαζία, Ν. Οσετία), M. Borsi, Transistria-an unrecognized country within Moldova, *Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 2007, σ. 45 επ., G. Curtis, *Armenia, Azerbaijan and Georgia: Country Studies*, Library of Congress, 1995, σ. 18-25.
49. A. Bredimas, La phénomène de sécession dans le cadre de l'Organisation de Sécurité et de Coopération en Europe (OSCE/CSCE) Aspects juridiques et autres, στο: *Dignatio Rerum Professor Elias Krispis,* Athens-Thessaloniki, 2018, σ. 75 επ., 81 επ.
50. Βλ. αναλυτικά, Ch. Rousseau, *Revue Générale de Droit International Public*, 1983, σ. επ.
51. Βλ. P. Dailler, M. Forteau, A. Pellet, *Droit international public*, 8e éd., Paris, 2008, σ. 628, που χαρακτηρίζουν τις αποφάσεις 541/1983 και 550/1984 του Συμβουλίου Ασφαλείας ως « non contraignantes ».
52. Απόφαση 297/1970.
53. Βλ. σχετική δήλωση του Προέδρου της Τουρκίας Τ. Ερντογάν ενώπιον της Γενικής Συ-

παρόμοια αναγνώριση όμως θα είχε ως αποτέλεσμα τη νομική δυνατότητα των Τουρκοκυπρίων να αποχωρήσουν από τη μελλοντική Κυπριακή Ομοσπονδία και να αποτελέσουν ανεξάρτητο κράτος[54]. Από πλευράς διεθνούς δικαίου, οι Τουρκοκύπριοι δεν αποτελούν «λαό» με δικαίωμα αυτοδιάθεσης. Γιατί, αν και σε *ουσιαστικό επίπεδο* αποτελούν πράγματι «λαό», αφού διαθέτουν αντικειμενικά χαρακτηριστικά –φυλή, γλώσσα, ιστορία κ.ά.[55]– που τους διαφοροποιούν καθαρά από τους Ελληνοκύπριους, το διεθνές δίκαιο δεν δέχεται ότι αποτελούν «λαό» στην έννοια του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης. Όπως έχει χαρακτηριστικά λεχθεί, οι Σέρβοι και οι Κροάτες της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης δεν αποτελούν σερβικό ή κροατικό λαό αντίστοιχα, αλλά συγκροτούν από κοινού, *και μόνο*, τον *βοσνιακό λαό*[56]. Το ίδιο συμβαίνει και σε άλλες περιπτώσεις, όπως οι Μαγυάροι της Ρουμανίας και της Σλοβακίας, αλλά και πολλοί άλλοι λαοί στην Αφρική[57].

Εξάλλου, η νομική δυνατότητα της άσκησης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των Τουρκοκυπρίων αποκλείεται, κατά το διεθνές δίκαιο, και από έναν άλλο σημαντικό λόγο, και συγκεκριμένα από το γεγονός ότι η ύπαρξη της «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου» είναι το αποτέλεσμα της παράνομης χρήσης βίας από την Τουρκία, το 1974. Σύμφωνα με ένα θεμελιώδη κανόνα του διεθνούς δικαίου "*Ex injuria jus non oritur*", δηλαδή από μία παράνομη πράξη δεν προκύπτει δικαίωμα, εν προκειμένω δικαίωμα

νέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, *MME*, 25.9.2024.
54. Το ζήτημα αυτό μπορεί να στηριχθεί στην πρακτική στο θέμα της Γιουγκοσλαβίας, όπου η απόφαση για αποχώρηση από την Ομοσπονδία 4 από τα 6 ομόσπονδα κράτη θεωρήθηκε ως «*διάλυση*» (dissolution) και όχι ως *απόσχιση*, με την πρώτη να γίνεται αποδεκτή από το διεθνές δίκαιο. Βλ. Th. Christakis, όπ.π., υποσημ. (6), σ. 204 επ. Η περίπτωση ενός μελλοντικού ομοσπονδιακού κυπριακού κράτους διαφέρει ασφαλώς από την παραπάνω περίπτωση, γιατί δεν υπάρχει σε αυτήν το στοιχείο της *πλειονότητας* κατά την διάλυση, αλλά της ισότητας. Στη διεθνή πρακτική δεν υπάρχει παρόμοιο παράδειγμα διάλυσης ενός ομοσπονδιακού κράτους που αποτελείται από δύο συστατικά μέρη, πλην της Τσεχοσλοβακίας (1993), όπου όμως η διάλυση πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με ένα συνταγματικό νόμο του Κοινοβουλίου της Τσεχοσλοβακίας, όπ.π., σ. 200. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση της απόσχισης της Σιγκαπούρης από τη Μαλαισία (1965), όπου υπήρξε συμφωνία προς τούτο από τις δύο πλευρές, όπ.π., σ. 167, υποσημ. (111).
55. Για τα «αντικειμενικά» χαρακτηριστικά που διακρίνουν ένα λαό, η UNESCO International Meeting of the Experts for the Elucidation of the Concepts of Rights of Peoples, δίδει τον εξής ορισμό του «λαού»: "a group of human beings who enjoy some or all of the following common features: a) a common historical tradition, b) racial or ethnic identity, c) cultural homogeneity, d) linguistic unity, e) religious or ideological affinity, f) territorial connection, g) common economic life". *The Implementation of the Right to Self-Determination as a Contribution to Conflict Prevention*, Unrepresented Nations and Peoples Organisation, 2.3.2024, https://www.Unpo.org/article /446.
56. Βλ. M. Kohen, όπ.π. υποσημ. (43), σ. 427. Αλλά και η Badinter Commission αναφέρθηκε στον σερβικό πληθυσμό στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και στην Κροατία ως «μειονότητα» και όχι ως «λαό». Βλ. σχετικά, P. von Chamier Gieminski, A look at the evolution of the right to shelf - determination in international law, *Bialstockie Studia Prawnicze*, 2020, σ. 126-127.
57. Ibid. Γίνεται γενικά δεκτό ότι ο όρος «λαός» σημαίνει την ύπαρξη ενός μόνο λαού που υπάρχει σε ένα κράτος. Μία, εξίσου αναγνωρισμένη, *εξαίρεση*, είναι αυτή όπου το κράτος *αυτοκαθορίζεται* ως αποτελούμενο από μία πολλαπλότητα λαών που έχουν το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση και ως εκ τούτου στην απόσχιση. Βλ. M. Kohen (ed.), *Secession: international law perspective*, 2006, σ. 9.

ανεξαρτητοποίησης ή προσάρτησης εδάφους[58].
Μεγαλύτερο όμως νομικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η εφαρμογή του κανόνα του αναγκαστικού διεθνούς δικαίου (*jus cogens*) περί απαγόρευσης της χρήσης στρατιωτικής βίας στις διεθνείς σχέσεις, δεδομένου ότι ο κανόνας αυτός ακυρώνει την άσκηση της αυτοδιάθεσης. Η Τουρκία ισχυρίζεται ότι η στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο το 1974 δεν ήταν παράνομη, γιατί αυτό επιτρεπόταν από το άρθρο IV της Συνθήκης Εγγύησης του 1959[59]. Ο ισχυρισμός αυτός δεν διαθέτει επαρκή βάση[60]. Αλλά, ακόμη και αν αυτό συνέβαινε, η μεταγενέστερη δημιουργία του κανόνα *jus cogens* περί απαγόρευσης χρήσης βίας καλύπτει αναδρομικά και τις παλαιότερες περιπτώσεις, όπως την εισβολή στην Κύπρο[61]. Εξάλλου, και το τουρκικό επιχείρημα σχετικά με τον χαρακτήρα της επέμβασης του 1974 ως *ανθρωπιστικής επέμβασης*[62], δεν μπορεί να σταθεί, αφενός γιατί ο κανόνας αυτός έχει πάψει να ισχύει μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο[63], αφετέρου, γιατί ακόμα και αν ίσχυε, η ανθρωπιστική κατάσταση στην Κύπρο το 1974 δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι δικαιολογεί την επέμβαση αυτή[64].

(β) Οι ανατολικές επαρχίες της Ουκρανίας

Μετά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, τον Φεβρουάριο 2022, οι δύο ουκρανικές επαρχίες, Donezk και Luhansk, –που κατοικούνται από *Ρωσόφωνους*– κήρυξαν την ανεξαρτησία τους και ζήτησαν την προσάρτησή τους στη ρωσική Ομοσπονδία. Ο Πρόεδρος της Ρωσίας Βλ. Πούτιν ισχυρίστηκε ότι αυτό έγινε στο πλαίσιο της άσκησης της αρχής της αυτοδιάθεσης από τους κατοίκους αυτών των περιοχών[65]. Ο ισχυρισμός αυτός δεν μπορεί να στηριχτεί στους κανόνες του διεθνούς δικαίου. Αφενός, γιατί, όπως και με την απόσχιση της Βόρειας Κύπρου, η αυτοδιάθεση έρχεται σε αντίθεση με τον κανόνα *jus cogens* περί απαγόρευσης της χρήσης βίας[66], αφετέρου, γιατί δεν συντρέχει κατάσταση παρόμοια με αυτή του Μπαγκλαντές, του 1971[67], όπου η απόσχισή του στηρίχτηκε στην ύπαρξη μαζικής και καταστροφικής παραβίασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου (remedial secession)[68]. Έτσι, η αυτοδιάθεση αυτών των περιοχών της Ουκρανίας δεν βρίσκει έρεισμα στο νομικό επίπεδο[69], αλλά ούτε μπορεί να δικαιολογηθεί πολιτικά, όπως συμβαίνει με την περίπτωση της Κριμαίας.

4. Ορισμένες, ξεχωριστές περιπτώσεις αυτοδιάθεσης: Κουρδιστάν, Κόσοβο, Καταλωνία, Κουρδική περιφέρεια του Ιράκ και Κασμίρ

(α) Το Κουρδιστάν

Οι Κούρδοι, που αποτελούν χωριστό λαό ήδη από το 2000 π.Χ.[70], βρίσκονται κατανεμημένοι σε τέσσερις χώρες: Τουρκία πρώτα από όλα, Ιράν, Συρία και Ιορδανία. Τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει μία αναβίωση της τάσης για αυτοδιάθεση του κουρδικού πληθυσμού, ιδιαίτερα στην Τουρκία, Συρία και Ιράκ. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν μία παρόμοια προοπτική μπορεί να στηριχτεί στους προαναφερθέντες κανόνες του διεθνούς δικαίου.
Θα πρέπει κατ' αρχάς να επισημανθεί ότι οι Κούρδοι αποτελούν σε κάθε μία από τις παραπάνω χώρες *μειονότητα*, και δεν έχουν το δικαίωμα αυτοδιάθεσης, ακόμα και αν ληφθεί υπόψη ότι παραβιάζονται –ιδιαίτερα στην Τουρκία– τα ανθρώπινα δικαιώματα, στο βαθμό που δεν υπερβαίνουν τα όρια που τίθενται από την remedial secession, ή πιο πρόσφατα, την αρχή της «*ευθύνης-προστασίας*»[71]. Θα πρέπει

58. Για τον κανόνα αυτό, βλ. J. Salmon (dir.), *Dictionnaire de Droit International*, Bruxelles, 2001, σ. 482-483.
59. Βλ. αναλυτικότερα για τη θέση αυτή της Τουρκίας, Α. Μπρεδήμα, Η Συνθήκη Εγγύησης και το Σχέδιο Annan για την Κύπρο, στο: *Ο Γόρδιος Δεσμός του Κυπριακού... ό,τι δεν λύνεται πρέπει να κόβεται;*, ELSA, Αθήνα, 2004, σ. 63 επ.
60. Όχι μόνο γιατί το κείμενο δεν αναφέρεται ρητώς σε παρόμοιο δικαίωμα της Τουρκίας –και είναι γνωστό ότι οι περιορισμοί στην κυριαρχία των κρατών πρέπει να αναφέρονται ρητώς (βλ. ICJ, υπόθεση *Lotus*. Είναι ασφαλώς γεγονός ότι στη θεωρία δεν φαίνεται να υπάρχει τεκμήριο υπέρ της κυριαρχίας και η δικαιοδοτική πρακτική προσεγγίζει το θέμα εμπειρικά. Βλ. J. Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law*, 9th ed., Oxford, 2019, σ. 436)–, αλλά και οι προπαρασκευαστικές εργασίας (travaux préparatoires) της Συνθήκης Εγγύησης δείχνουν ότι δεν υπήρχε συμφωνία ανάμεσα στα τρία υπογράφοντα κράτη (Ελλάδα, Τουρκία, Ηνωμένο Βασίλειο) σχετικά με την ύπαρξη παρόμοιου δικαιώματος. Βλ. Α. Μπρεδήμα, όπ.π., σ. 65.
61. Βλ. άρθρο 64 της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των διεθνών συνθηκών (1969) «*Εάν ένας αναγκαστικός κανών του γενικού διεθνούς δικαίου ήθελε εμφανισθή, πάσα υφιστάμενη συνθήκη συγκρουόμενη προς τον κανόνα τούτον, καθίσταται άκυρος και τερματίζεται*». Βλ. A. Lagerwell, Article 64. Emergence of a new peremptory norm of general international law ("jus cogens"), στο: O. Corten, K. Klein (ed.), *The Vienna Convention on the law of treaties. A Commentary*, v. II, Oxford, 2011, σ. 1455 επ., 1476 επ.
62. Βλ. δήλωση του Τ. Ερντογάν, όπ.π. υποσημ. (53).
63. Βλ. σχετική πρακτική των κρατών, στο: L.-A. Sicilianos, *Les réactions décentralisées à l'illicite : des contremesures à la légitime défense*, Paris, 1994, σ. 142-144.
64. Γιατί τα πραγματικά δεδομένα –400 περίπου νεκροί από την πλευρά των Τουρκοκυπρίων, αλλά και 150 από την πλευρά των Ελληνοκυπρίων– πόρρω απέχουν από το να στηρίξουν την ύπαρξη μιας ανθρωπιστικής κρίσης.
65. Βλ. Permanent Mission of the Russian Federation to the United Nations official webside "*Statement and reply by Permanent Depresentative Vanily Nebenzia at U.N.S.C. briefing on Ukraine*", 23.2.2022.
66. Βλ. και ICJ, *Advisory Opinion*, Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo, 2010, *Reports*, παρ. 81, που προσδιορίζει ότι, ενώ δεν υπάρχει γενική απαγόρευση, μία διακήρυξη ανεξαρτησίας είναι παράνομη αν προκύπτει από τη χρήση βίας προερχόμενη από ένα τρίτο κράτος.
67. Βλ. αναλυτικά, Th. Christakis, όπ.π., σ. 296 επ.
68. Γίνεται δεκτό –αν και με εξαιρέσεις– ότι η αυτοδιάθεση (απόσχιση) από μη-αποικιακούς λαούς μπορεί να εφαρμοστεί μόνο σε περίπτωση ακραίων περιπτώσεων παραβιάσεως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και ιδιαίτερα γενοκτονίας και εγκλημάτων πολέμου που στοχεύουν ένα συγκεκριμένο λαό. Βλ. G. Anderson, Unilateral non-colonial secession in international law and declaratory General Assembly resolutions: textual content and legal effects, *Denver Journal of International Law and Policy*, 2013, σ. 395. Cf. I. Berlin, Unilateral non-colonial secessions: an affirmation of the right to self-determination and a legal exception to the use of force in international law, σ. 30, https://ir.lib..uwo.ca/ctd/479.
69. Βλ. J. Miklasova, Russia's recognition of the DRP and LRP as illegal acts under international law, 2022, *Völkerrechtsblog,* https://volkerrechtsblog.org/russias-recognition-of-the-dpr-and-lpr-as-illegal-acts-under-international-law/
70. UNESCO, *Final Report and Recommendation. The international meeting of expert on further study of the concept of the rights of peoples*, (22.2.1990), U.N. Doc. SHS-89/Conf. 602/7, παρ. 22.
71. Η αρχή «της ευθύνης προστασίας», ενώ ταυτίζεται κατ' ουσίαν με αυτή της ανθρωπιστι-

πάντως να σημειωθεί ότι ο πληθυσμός των Κούρδων στην Τουρκία –που θα μπορούσε στην καλύτερη περίπτωση να χαρακτηριστεί από τη χώρα αυτή ως μειονότητα– ανέρχεται σε περίπου 15 εκατομμύρια σε ένα συνολικό τουρκικό πληθυσμό 87 εκατομμυρίων, ήτοι το 18%. Είναι ένα ποσοστό ακριβώς αντίστοιχο με το 18% των Τουρκοκυπρίων στην Κύπρο, για τους οποίους η Τουρκία θεώρησε ότι δεν αποτελούν μειονότητα, σήμερα δε ότι αποτελούν ξεχωριστό «λαό».

Από την άλλη όμως πλευρά, οι Κούρδοι, λαμβανόμενοι υπόψη *στο σύνολό τους*, ανεξάρτητα από τα κράτη στα οποία διαμένουν, συγκροτούν πράγματι ένα «λαό» με όλα τα αντικειμενικά και υποκειμενικά χαρακτηριστικά που πρέπει να διαθέτει μία παρόμοια οντότητα. Αυτό επιβεβαιώνεται ιστορικά και από το γεγονός ότι υπήρξε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο ένα βραχύβιο (ολιγόμηνο) κουρδικό κράτος[72], ενώ έχει συγκροτηθεί στο Βόρειο Ιράκ ένα αυτόνομο κράτος των Κούρδων της περιοχής[73]. Αυτή η διαπίστωση μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Κούρδοι της ευρύτερης περιοχής αποτελούν στο σύνολό τους ένα «λαό» στην έννοια του δικαίου της αυτοδιάθεσης, που έχει *εν δυνάμει*, και εφόσον συντρέξουν οι αντίστοιχες *de facto* καταστάσεις, το δικαίωμα να αναγνωριστούν ως ανεξάρτητο κράτος. Το δικαίωμα αυτό στην αυτοδιάθεση πηγάζει όχι από το σύγχρονο διεθνές δίκαιο της αυτοδιάθεσης, αλλά από την παλαιότερη συγκρότησή τους σε «λαό» με δικαίωμα ανεξαρτησίας. Υπάρχει δηλαδή μία *αναβίωση* του δικαιώματος αυτού, με τον ίδιο τρόπο που η Ερυθραία άσκησε το δικαίωμα της αυτοδιάθεσής της το 19, παρ' ότι ήταν μέρος της Αιθιοπίας, γιατί αναβίωσε το δικαίωμα που διέθετε πριν την ενσωμάτωσή της στην Αιθιοπία το 1952, με την προϋπόθεση να αποτελέσει μέρος ενός ομοσπονδιακού αιθιοπικού κράτους, πράγμα που δεν έγινε ποτέ[74,75].

(β) Το Κόσοβο

Η περίπτωση αυτή έχει συγκεντρώσει την προσοχή της θεωρίας λόγω του ότι παρουσιάζει στοιχεία που αρνούνται στο Κόσοβο τη δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος αυτοδιάθεσης, ταυτόχρονα όμως στην πράξη το δικαίωμα αυτό του αναγνωρίζεται από μεγάλο αριθμό κρατών, ενώ έχει αναγνωριστεί και από το Διεθνές Δικαστήριο του ΟΗΕ. Η ίδια δε η θεωρία φαίνεται να είναι διχασμένη επί του θέματος[76].

κής επέμβασης, διακρίνεται από αυτήν γιατί δεν ασκείται σε μία μονομερή βάση, αφού προϋποθέτει την υιοθέτηση απόφασης από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Βλ. U.N. Doc. A/Res. 60/1, παρ. 138 επ. Και γενικότερα, A. Peters, The responsibility to protect: spelling out the hard legal consequences for the U.N. Security Council and its members, *Essays in honour of Bruno Simma*, Oxford, 2011, σ. 299.

72. Πρόκειται για την Kurdish Republic of Mahabad (1946). Βλ. A.S. Akturk, Imaging Kurdish identity in mandatory Syria: finding a nation in exile, *University of Arkansas*, 2013, αναφερόμενο από τον M. Elerian, infra, υποσημ. (93), σ. 186.
73. Βλ. παρακάτω, υποσημ. (94), σ. 186.
74. Βλ. E. Gayim, *The Eritrean question. The conflict between the right of self-determination and the interests of States*, Uppsala, 1993. Cf. Th. Christakis, όπ.π., υποσημ. (6), σ. 202 επ.
75. Θα πρέπει πάντως να παρατηρήσουμε ότι αυτό το επιχείρημα βρίσκεται σε αντίθεση με το γεγονός ότι και σε άλλες περιπτώσεις –ιδίως αφρικανικών κρατών– υπήρχαν αυτόνομα έθνη-κράτη πριν την αποαποικιοποίηση, στα οποία δεν αναγνωρίζεται μέχρι σήμερα το δικαίωμα αυτοδιάθεσης. Βλ. C. Okeke, όπ.π., υποσημ. (48), σ. 172.
76. Στην πραγματικότητα, η συντριπτική πλειοψηφία των θεωρητικών έχει αντιταχθεί στη νο-

Η ανεξαρτησία του Κοσόβου, που επήλθε το 2008 μετά από στρατιωτική επέμβαση του ΝΑΤΟ (1999), θα πρέπει δε να θεωρηθεί ως αντίθετη με το διεθνές δίκαιο, αφενός γιατί δεν μπορούν οι Κοσοβάροι να χαρακτηριστούν ως «λαός» στην έννοια του δικαίου της αυτοδιάθεσης[77], κυρίως όμως γιατί η ανεξαρτησία τους υπήρξε αποτέλεσμα της παράνομης χρήσης βίας από το ΝΑΤΟ. Ο ισχυρισμός που προβλήθηκε από αυτό το τελευταίο, ότι δηλαδή οι στρατιωτικές ενέργειές του σε Σερβία και Κόσοβο, στηρίζονταν στην αρχή της ανθρωπιστικής επέμβασης[78], δεν έχουν βάση, γιατί, όπως διαπιστώσαμε σε σχέση με τη στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας στην Κύπρο, η αρχή αυτή έχει πάψει να ισχύει προ πολλού[79], ενώ δεν συνέτρεχε στην περίπτωση του Κοσόβου μία μαζική και έντονη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τέτοια που να δικαιολογεί την remedial secession, παρά τον περί του αντιθέτου ισχυρισμό των υποστηρικτών της νομιμότητας της στρατιωτικής επέμβασης[80].

Εκείνο το οποίο καθιστά ξεχωριστή την περίπτωση του Κοσόβου στο πλαίσιο της αυτοδιάθεσης είναι το γεγονός ότι, η νομιμότητα της απόσχισης έχει αναγνωριστεί από 104 κράτη (2020)[81] και από το Διεθνές Δικαστήριο του ΟΗΕ[82]. Αυτή η διαπίστωση έρχεται προφανώς σε αντίθεση με

μιμότητα της ανθρωπιστικής επέμβασης, βλ. σχετικά. Φ. Παζαρτζή, Η μονομερής ανθρωπιστική επέμβαση και το διεθνές δίκαιο, *Το Σύνταγμα*, 2001, σ. 764, υποσημ. (51).

77. Παρ' ότι οι (Αλβανοί) Κοσοβάροι αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων του Κοσόβου (περίπου 88%), εν τούτοις, υπολογιζόμενοι στο πλαίσιο του κράτους της Σερβίας, αποτελούν μειονότητα, που, ως τέτοια, δεν διαθέτει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης.
78. Το ΝΑΤΟ ισχυρίστηκε ότι υπήρξαν 100.000 νεκροί Κοσοβάροι από τις στρατιωτικές δυνάμεις της Σερβίας. Ισχυρισμός που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, με τους νεκρούς να μην ξεπερνούν τις 3.000-4.000, πριν από τους βομβαρδισμούς του ΝΑΤΟ, ενώ για τους νεκρούς, μετά το βομβαρδισμό, την κύρια ευθύνη φέρει το ίδιο το ΝΑΤΟ. Βλ. σχετικές δηλώσεις του Λόρδου Κάρινγκτον, πρώην Γ.Γ. του ΝΑΤΟ, *Ελευθεροτυπία*, 28.8.1999, σ. 13. Cf. *Monde Diplomatique*, février 2000, σ. 8.
79. Βλ. L.-A. Sicilianos, *Les réactions décentralisées à l'illicite*, Paris, 1990, σ. 425 επ.
80. Βλ. αναλυτικότερα, Α. Μπρεδήμα, Ανθρωπιστική επέμβαση και «ευθύνη προστασίας» και η εφαρμογή τους στην πράξη: Κόσοβο και Λιβύη, στο: Ι. Καρεκλάς (επιμ.), *Δίκαιο του πολέμου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2018, σ. 174-177.
81. Στην πραγματικότητα, το Κόσοβο είχε αναγνωριστεί από 124 κράτη, αλλά ορισμένα από αυτά ανακάλεσαν την αναγνώριση, μετά από ενέργειες της Σερβίας. Βλ. Craig Turp-Balaz, Serbia's campaign to reduce the number of countries which recognize Kosovo is working, *Emerging Europe*, (19.1.2020), https://emerging-europecom/news/serbias-compaign-toreduce-the-number-of-countries-which-recognise-Kosovo-is-working/
82. ICJ, *Advisory Opinion*, Accordance with in international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo, 2010, παρ. 122. Η γνωμοδότηση αυτή βασίστηκε στο επιχείρημα ότι ο κανόνας του σεβασμού της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών αφορά τον σεβασμό του κανόνα αυτού *από τα άλλα κράτη*, και δεν καλύπτει *την εσωτερική* κατάσταση. Μονομερείς διακηρύξεις ανεξαρτησίας όπως αυτή του Κοσόβου, θεωρούνται από το Διεθνές Δικαστήριο ως "a domestic political mater". Την ίδια άποψη υποστήριξαν με παρεμβάσεις τους στη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου και οι ΗΠΑ, αλλά και ορισμένα άλλα –λίγα μεν– αλλά σημαντικά Δυτικά κράτη. Ibid. Η αντίληψη αυτή είναι, εκτός των άλλων, επικίνδυνη, γιατί θα μπορούσε, εφαρμοζόμενη σε άλλες περιπτώσεις, όπου η διεκδίκηση της απόσχισης δεν εμπλέκει ξένα κράτη, να νομιμοποιήσει την απόσχιση, όπως λ.χ. *τη σημερινή* διεκδίκηση ανεξαρτησίας της Μπιάφρα από τη Νιγηρία. Βλ. K. Urhibo, M. Nosa Imonitie, Biafra: an illusion, day dream or an achievable feat (the legal theories and modern framework on self-determination in international law, *Journal of Law, Policy*

όσα εκθέσαμε παραπάνω σχετικά με τον παράνομο χαρακτήρα της ανεξαρτητοποίησης ενός εδάφους όταν πραγματοποιείται ως συνέπεια μιας παράνομης χρήσης βίας, και εφόσον δεν συντρέχουν περιστάσεις remedial secession, όπως αυτές του Μπαγκλαντές. Μπορεί να θεωρήσει κανείς ότι αυτή την πρακτική σηματοδοτεί μία εξέλιξη του διεθνούς δικαίου της αυτοδιάθεσης/απόσχισης; Η απάντηση πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να είναι αρνητική για τους εξής λόγους:

πρώτο, ότι η απόφαση 1544/1999 του Συμβουλίου Ασφαλείας με την οποία ρυθμιζόταν το θέμα της κρίσης του Κοσόβου δεν έκανε καμία απολύτως αναφορά στο θέμα της άσκησης του δικαιώματος αυτοδιάθεσης,

δεύτερο, κανένα από τα κράτη τα οποία αναγνώρισαν την ανεξαρτησία του Κοσόβου μετά το 2008 δεν είχε αμφισβητήσει ποτέ την εδαφική ακεραιότητα της Σερβίας, και

τρίτο, η αναγνώριση του Κοσόβου από ένα μεγάλο μέρος της διεθνούς κοινότητας δεν είναι επαρκής για τη μεταβολή του κανόνα "*ex injuria jus non oritur*", και, ιδιαίτερα, του κανόνα *jus cogens* για τη μη-αναγνώριση εδαφικών μεταβολών ως προϊόντος μιας παράνομης χρήσης βίας. Χρειάζεται να υπάρχει η αναγνώριση από τη συντριπτική πλειονότητα των μελών της κοινότητας[83]. Το γεγονός δε ότι τα κράτη μέλη του ΝΑΤΟ θεώρησαν ότι η στρατιωτική τους επέμβαση –που οδήγησε εν τέλει στην αναγνώριση της ανεξαρτησίας του Κοσόβου– δεν αποτελεί *προηγούμενο* (precedent)[84] δείχνει ότι δεν υπάρχει ούτε καν η ελάχιστη *opinio juris*, απαραίτητη για τη μεταβολή του εν λόγω κανόνα.

Ο λόγος που, κατά την εκτίμησή μου, οδήγησε στην αναγνώριση της ανεξαρτησίας του Κοσόβου από ένα τόσο σημαντικό αριθμό κρατών, έγκειται στην πολιτική συγκυρία της εποχής. Συγκεκριμένα, η κατάρρευση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου κατέστησε τις ΗΠΑ τη μοναδική υπερδύναμη που είχε τη δυνατότητα να επιβάλει, ακόμα και στρατιωτικά, την υπεροχή της. Στόχος δε της αμερικανικής πολιτικής στην περιοχή ήταν αποδυνάμωση, μέσω της απόσχισης του Κοσόβου, της Σερβίας του μόνου εναπομένοντος στα Βαλκάνια και στην Ευρώπη ισχυρού κράτους, αντιπροσωπευτικού της κομμουνιστικής ιδεολογίας.

(γ) Η Καταλωνία[85]

Το 2019, το περιφερειακό Κοινοβούλιο της Καταλωνίας ψήφισε τη διεξαγωγή ενός δημοψηφίσματος (referendum) για την ανεξαρτητοποίηση του εδάφους από το ισπανικό κράτος. Η συμμετοχή στο δημοψήφισμα ήταν χαμηλή (42%), οφειλόμενη, αφενός, σε ενέργειες των αστυνομικών αρχών, αφετέρου, στο μποϋκοτάρισμα (αποχή) των ψηφοφόρων που τάσσονταν υπέρ της παραμονής της Καταλωνίας στην Ισπανία. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν θετικό υπέρ της ανεξαρτητοποίησης, με ένα ποσοστό 90,18%[86]. Η νομική βάση πάνω στην οποία το Κοινοβούλιο της Καταλωνίας στήριξε τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος ήταν ότι οι δυνάμεις που υποστήριζαν την ανεξαρτητοποίησή της είχαν κερδίσει την πλειοψηφία στις περιφερειακές εκλογές, και αυτό αποτελούσε μία δημοκρατική εντολή απόσχισης από το ισπανικό κράτος[87]. Με άλλα λόγια, για το Κοινοβούλιο αυτό η δημοκρατικά εκφρασμένη βούληση του λαού της Καταλωνίας αποτελούσε τη νομιμοποιητική βάση για την άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης/απόσχισης[88].

Είναι προφανές, ότι η περίπτωση της απόσχισης της Καταλωνίας δεν βασίζεται σε κάποια μαζική και συστηματική παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των κατοίκων της από την κεντρική κυβέρνηση της Μαδρίτης, δηλαδή δεν αποτελεί *remedial secession*. Πράγματι, ακόμα και αν δεχθεί κανείς ότι η Καταλωνία είχε υποστεί πιέσεις και διακρίσεις κατά το παρελθόν από την ισπανική κυβέρνηση, αυτές δεν μπορούν με κανένα τρόπο να εξισωθούν με τις παραβιάσεις που δικαιολογούν τη *remedial secession*. Τόσο δε περισσότερο που, με το νέο ισπανικό Σύνταγμα του 1978, η Καταλωνία χαίρει μιας εκτεταμένης και αξιοζήλευτης αυτονομίας[89]. Ούτε όμως μπορεί να στηριχθεί η απόφαση για απόσχιση σε κάποια ρύθμιση του Συντάγματος της Ισπανίας, που να επιτρέπει παρόμοια απόσχιση, όπως αυτό προβλέπεται από τα Συντάγματα

and Globalization, 2022, σ. 25. Το ίδιο θα μπορούσε εξάλλου να ισχύσει και για την απόσχιση της Κριμαίας, όπου η ανεξαρτησία επιτεύχθηκε «χωρίς να πέσει ούτε μία σφαίρα».

83. Έχει παρατηρηθεί ότι η ορολογία του άρθρου 64 της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των διεθνών συνθηκών ορίζει ότι δεν απαιτείται μεν η πλήρης συμφωνία των κρατών για τη δημιουργία ενός νέου κανόνα jus cogens, χρειάζεται όμως αυτό να γίνει αποδεκτό από μία ευρεία πλειοψηφία τους. Τα δε κράτη που εξέφρασαν κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης της Βιέννης τη γνώμη τους για το θέμα αυτό, αναφέρθηκαν στην ανάγκη ύπαρξης οιονεί ομόφωνης αποδοχής ενός νέου κανόνα *jus cogens*. Βλ. A. Lagerwall, Article 64. Emergence of a new peremptory norm of general international law ("jus cogens"), στο: O. Corten, P. Klein (ed.), όπ.π., υποσημ. (61), σ. 1470.

84. Όπως έχει διατυπωθεί χαρακτηριστικά, το Κόσοβο αποτελεί μία από τις "hard cases that make law". Βλ. S. Oeter, Recognition and non-recognition with regard to secession, στο: Chr. Walter (eds.), *Self - determination and secession in international law*, 2014, σ. 99. Σε κάθε περίπτωση όμως, το «προηγούμενο» του Κοσόβου αποτέλεσε τη βάση στην οποία στηρίχθηκαν άλλες αποσχιστικές καταστάσεις, όπως αυτή της Νότιας Οσσετίας και της Αμπαχαζίας. Βλ. Chr. Nielsen, The Kosovo precedent and the rhetoric deployment of former Yugoslav analogies in the cases of Abahasia and South Ossetia, *Southern European and Black Sea Studies*, 2009, σ. 9. Cf. S. Trifunovska, The impact and "Kosovo precedent" on self-determination struggles, στο: J. Summers (ed.), *Kosovo: a precedent? The declaration it independence, the Advisory opinion and implications for statehood, self-determination and minority rights*, M. Nijhoff, 2011, σ. 375 επ. Και γενικότερα, η αναγνώριση του Κοσόβου χαρακτηρίστηκε ως «επικίνδυνο προηγούμενο». Βλ. P. Dailler, M. Forteau, A. Pellet, όπ.π., υποσημ. (51), σ. 587.

85. Βλ. γενικότερα, M. Steno, Self-determination and secession international law, the cases of Curdistan and Catalonia, *American Security of International Law*, 2018, J. Skinner, Una solucio, si us plau: self - determination and Catalonia crisis, *Emory International Law Review*, 2022, σ. 389 επ.

86. Βλ. σχετικά, J. Vidmar, Catalonia and the law of statehood, *German Yearbook of International Law*, 2020, σ. 277 επ.

87. Parliament de Catalunya, *Resolution 1/XI on the initiation of the political process of secession of Katalonia pursuant to the selection of 27 September 2015* (9.11.2015).

88. Βλ. G. Hernandez, T. Sperks, Categorising self-determination: four forms, *German Yearbook of International Law*, 2020, σ. 244.

89. Το Σύνταγμα του 1978 αναγνωρίζει την καταλωνική γλώσσα ως επίσημη γλώσσα, μαζί με την καστιλιάνικη, και παραχωρεί σημαντικές κυβερνητικές εξουσίες στην *Generalitat*, ιδίως στο πεδίο της εκπαίδευσης και του πολιτισμού. Βλ. J. Elliot, *Scots and Catalans: union and disunion,* 2018, σ. 229. Πάντως, το ισπανικό Συνταγματικό Δικαστήριο θεώρησε ως αντισυνταγματική την προώθηση, από την Κυβέρνηση της Καταλωνίας, τοπικής προτεραιότητας στην καταλωνική γλώσσα. Βλ. Ch. Connoly, Independence in Europe: secession, sovereignty and the European Union, *Duke Journal of Comparative and International Law*, 2013, σ. 58.

του Καναδά[90] και του Ηνωμένου Βασιλείου[91]. Το αντίθετο μάλιστα, δεδομένου ότι το ισπανικό Συνταγματικό Δικαστήριο είχε απορρίψει ήδη από το 2010, την πρόταση για ένα *νέο Καταστατικό Αυτονομίας* για την Καταλωνία, το οποίο είχε εγκριθεί με ένα περιφερειακό δημοψήφισμα του 2006, με ένα ποσοστό 74% (και μία συμμετοχή στις κάλπες ύψους 49,4%)[92].

(δ) Η Κουρδική περιφέρεια του Ιράκ

Το 2017, ο λαός[93] *της Κουρδικής Αυτόνομης Περιφέρειας* του Ιράκ, σε δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία του εδάφους, ψήφισε με ποσοστό 92% (και με μία συμμετοχή στις κάλπες 72%) υπέρ της ανεξαρτησίας[94]. Και στην περίπτωση αυτή δεν προβλήθηκε το επιχείρημα της *remedial secession*, δεδομένης της ευρείας αυτονομίας που χαίρουν οι Κούρδοι του Ιράκ[95]. Αντίθετα, προβλήθηκε το επιχείρημα που συναντήσαμε στις περιπτώσεις της Καταλωνίας (και του Κεμπέκ) για την εκφρασμένη βούληση του κουρδικού λαού[96]. Αν και η Κυβέρνηση της Κουρδικής Περιφέρειας φάνηκε προσεκτική στο ζήτημα αυτό,

90. Σύμφωνα με απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου του Καναδά, η δυνατότητα απόσχισης προβλέπεται μόνο όταν παραβιάζεται ο δικαίωμα *της εσωτερικής* αυτοδιάθεσης των λαών, πράγμα που δεν ισχύει στην περίπτωση της απόσχισης του Κεμπέκ, παρ' ότι είχαν προβληθεί από τις αποσχιστικές δυνάμεις ισχυρισμοί για ύπαρξη μιας remedial secession, βασισμένης σε καταστάσεις του παρελθόντος. Στην πραγματικότητα, και εδώ, όπως και στην περίπτωση της Καταλωνίας, η απόσχιση του Κεμπέκ βασίστηκε στη δημοκρατικά εκφρασμένη βούληση των πολιτών του. Βλ. D. Turp, The recognition of Quebec' right of self-determination and its exercise within a novel Body Politic, στο: D. Clare, R. Williamson (eds.), *Self-determination: international perspectives*, 1996, σ. 287 επ.
91. Για την περίπτωση της Σκωτίας, βλ. αναλυτικότερα, Α. Μπρεδήμα, Οι αποσχιστικές τάσεις της Σκωτίας πριν και μετά το Brexit από τη σκοπιά του εσωτερικού (συνταγματικού) δικαίου, *Το Σύνταγμα*, 2017, σ. 389 επ. Cf. J. Elliot, όπ.π.
92. Βλ. J. Skinner, όπ.π., σ. 397-398.
93. Είναι γεγονός ότι στη βάση των «αντικειμενικών» στοιχείων, οι Κούρδοι του Ιράκ συνιστούν «λαό», δεδομένου ότι έχουν ενιαία γλώσσα και θρησκεία (το 98% είναι μουσουλμάνοι, σουνίτες, σε αντίθεση με το υπόλοιπο Ιράκ, που αποτελείται κατά 62% από μουσουλμάνους σιΐτες). Βλ. M. A. Aziz, *The Kurds of* Iraq, Bloomsburg Publ., 2011, σ. 165. Εντούτοις, δεν αποτελούν παρά «ένα μέρος», και σχετικά μικρό, *του συνόλου* των Κούρδων της περιοχής της Μέσης Ανατολής, που μπορούν, μόνο αυτοί, να θεωρηθούν ως «λαός» που έχει δικαίωμα στην αυτοδιάθεση. Για μία αντίθετη άποψη, βλ. M. Elerian, Iraqi Kurdish self-determination: a pathway to secession? Settling the questions of application and scope, *Cambridge Law Review*, 2021, σ. 182 επ., 185 επ.
94. Βλ. S. Oeter, Kurds between quests for statehood. Struggle for autonomy and denied minority rights, *German Yearbook of International Law*, 2020, σ. 339 επ.
95. Είναι γεγονός ότι οι Κούρδοι του Ιράκ υπέστησαν βαριές και συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους μεταξύ των ετών 1961-1991, έχοντας υποστεί 182.000 θανάτους, και με την Human Rights Watch να χαρακτηρίζει την κατάσταση αυτή ως γενοκτονία. Βλ. G. Black, Human Rights Watch, *Genocide in Iraq: the Anfal campaign against the Kurd's*, 1993, https://www.org/reports/1993/iraqfal/ANFLAPRE.htu. Εν τούτοις, μετά το 1991, και ιδιαίτερα με την πτώση του καθεστώτος του Saddam Houssein, το 2002, το κουρδικό Ιράκ χαίρει μιας περιόδου άνευ προηγουμένου αυτονομίας και οικονομικο-κοινωνικών και πολιτικών ελευθεριών. Βλ. M. Elerian, όπ.π., σ. 196. Κατά συνέπεια, το επιχείρημα της remedial secession δεν μπορεί να προβληθεί σήμερα.
96. Σύμφωνα με τη δήλωση του M. Barzani, Προέδρου της Κουρδικής Αυτόνομης Περιφέρειας, "this referendum is a normal, legal right of our people". Βλ. Interview of M. Barzani, *Foreign Policy*, 15.6.2017.

αποφεύγοντας την άμεση κήρυξη της ανεξαρτησίας καλώντας την Ιρακινή Κυβέρνηση σε διαπραγματεύσεις, η αντίδραση της τελευταίας ήταν βίαιη: ξεκίνησε στρατιωτικές επιχειρήσεις, προκειμένου να αναβιώσει τον έλεγχο του εδάφους της Κουρδικής Αυτόνομης Περιφέρειας, που βρισκόταν στα χέρια των στρατιωτικών δυνάμεων της Περιφέρειας μετά την ήττα του Ισλαμικού κράτους (2014). Κατόπιν τούτου, ο Πρόεδρος της Περιφέρειας παραιτήθηκε και η προσπάθεια απόσχισης αποσοβήθηκε.

Η περίπτωση του Κουρδικού Ιράκ θυμίζει *εν μέρει* την περίπτωση του Μπαγκλαντές, όπου για πρώτη φορά εφαρμόστηκε επιτυχημένα η *remedial secession*. Η ομοιότητα έγκειται ότι και στις δύο περιπτώσεις υπήρξαν εκλογικά αποτελέσματα που προκάλεσαν την επέμβαση των στρατιωτικών δυνάμεων της κεντρικής Κυβέρνησης. Η διαφορά είναι ότι στο Ιράκ η επέμβαση δεν προκάλεσε εκτεταμένες σφαγές, σε αντίθεση με το Μπαγκλαντές, όπου οι σφαγές ήταν εκτεταμένες[97]. Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι η επέμβαση στο Ιράκ μπορεί να θεωρηθεί ως λόγος για *remedial secession*; Κατά τη γνώμη μου όχι. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για την περίπτωση της Καταλωνίας, όπου μετά το δημοψήφισμα υπήρξε επέμβαση του ισπανικού στρατού, με 850 τραυματίες και πολλές συλλήψεις και φυλακίσεις[98].

(ε) Η περίπτωση του Κασμίρ

Η κρίση στο Κασμίρ, μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν, ξεκίνησε από την εποχή της διαίρεσης της Ινδικής χερσονήσου ανάμεσα στις δύο χώρες, το 1948. Η μέχρι τότε αποικιακή κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου έθεσε ως προϋποθέσεις για την επιλογή των 562 πριγκιπικών κρατιδίων (maharajia States) στο ένα ή το άλλο διάδοχο κράτος: (α) το κρατίδιο να είναι σε θέση γειτονίας (contiguous), και (β) θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη οι επιθυμίες του λαού[99]. Και η μεν μουσουλμανική πλειοψηφία του λαού του Κασμίρ επιθυμούσε την προσχώρηση στο Πακιστάν, ο Μαχαραγιάς όμως του Κασμίρ υπέγραψε μία πράξη προσχώρησης στην Ινδία. Μετά την ανάμειξη στρατιωτικών δυνάμεων και από τις δύο χώρες, δημιουργήθηκαν δύο κασμίρ, το ένα Πακιστανικό (Azad) με το 34% του εδάφους του Κασμίρ, και το ινδικό με το 66%, και με τα δύο να απολαμβάνουν καθεστώτος αυτονομίας εντός των αντίστοιχων χωρών[100]. Το

97. Υπήρξαν 1 εκατ. νεκροί και 10 εκατ. πρόσφυγες (στην Ινδία), η δε στρατιωτική επέμβαση θεωρήθηκε από τον André Malraux, ως «πολιτιστική γενοκτονία», βλ. André Malraux, *Avant propos à la brochure, How Pakistan violated human rights in Bangladesh*, N. Delhi, 1972, Indian Council of World Affairs.
98. Βλ. Α. Μπρεδήμα, όπ.π. υποσημ. (80). Γίνεται γενικά δεκτό ότι τα κράτη έχουν το δικαίωμα, σε περίπτωση απόπειρας ένοπλης απόσχισης, να χρησιμοποιήσουν όλα τα νόμιμα μέσα για να ασφαλίσουν τους αποσχιζόμενους και γενικότερα προστατέψουν τη συνταγματική τους τάξη, Th. Christakis, όπ.π., υποσημ. (6), σ. 254-255.
99. M. Teng, R. Blatt, S. Saul, Kashmir, Constitutional history and documents, 2nd ed., N. Delhi, 2006.
100. Η Ινδία παραχώρησε αυτονομία στο Κασμίρ με το άρθρο 370 του Συντάγματός της, περιορισμός της οποίας (αυτονομίας) αφορούσε την άμυνα και την εξωτερική πολιτική. Αν και η ρύθμιση αυτή είχε ένα προσωρινό χαρακτήρα, η διάταξη αυτή αποτέλεσε μέρος της ινδικής συνταγματικής τάξης. Βλ. Zia Akhtar, Kashmir's right to self-determination: UNSC resolution, human rights violation and culpability under international law, Athens Law Journal, 2023, σ. 144.

Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ υιοθέτησε απόφαση μετά την ανακωχή για τη διεξαγωγή ενός *δημοψηφίσματος στο σύνολο του εδάφους του Κασμίρ*, προκειμένου να προσδιορίσει το μελλοντικό καθεστώς του[101].

Η Ινδία δεν προέβη ποτέ σε διενέργεια παρόμοιου δημοψηφίσματος. Αντίθετα, προέβη το 2019 στην *προσάρτηση* (annexation) *του Κασμίρ*. Τα Ηνωμένα Έθνη δεν αποδέχθηκαν αυτή την εξέλιξη και σύστησαν ένα μηχανισμό για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος[102].

Η Ινδία προχώρησε, μετά την προσάρτηση, σε μία σειρά από ενέργειες που συνιστούν σοβαρές παραβιάσεις των πολιτικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων[103], παράλληλα, με μία πολιτική δημογραφικής αλλαγής του πληθυσμού του Κασμίρ[104].

Υπάρχει εν προκειμένω παραβίαση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του λαού του Κασμίρ; Αν εξετάσει κανείς το θέμα από τη σκοπιά της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων/δημοκρατίας, θα πρέπει να εκτιμήσει ότι, αν και σοβαρές, δεν ξεπερνούν το κατώφλι που θα συνεπαγόταν την εφαρμογή της *remedial secession*. Δύο άλλες *νομικές βάσεις* μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να θεωρηθεί ότι έχει παραβιαστεί το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του λαού του Κασμίρ.

Η *πρώτη* είναι η ύπαρξη της αρχής "*Uti possidetis juris*"[105]. Η αρχή αυτή προστατεύει την εδαφική ακεραιότητα της υπό αυτοδιάθεση εδαφικής μονάδας. Η αρχή παραβιάστηκε με την άρνηση της Ινδίας να προχωρήσει στο απαιτούμενο από το Συμβούλιο Ασφαλείας δημοψήφισμα για την προσάρτηση του Κασμίρ. Η περίπτωση του Κασμίρ δεν διαφέρει κατ' ουσίαν, στο *νομικό* επίπεδο, από αυτήν της Κριμαίας, της οποίας η προσάρτηση στη Ρωσία θεωρείται ότι παραβιάζει την αρχή "*Uti possidetis juris*". Υπάρχει όμως και μία σχετική ομοιότητα στο *ουσιαστικό* (πολιτικό) επίπεδο, δεδομένου ότι η παραβίαση της αρχής "*Uti possidetis juris*" αφορά πολύ πρόσφατα χρονικά όρια[106].

101. Μεταξύ 1949 και 1956, το Συμβούλιο Ασφαλείας υιοθέτησε έξι αποφάσεις με τις οποίες ζητούσε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, όπ.π., σ. 146.
102. Z. Akhtar, όπ.π., σ. 166.
103. Το 2019, η Κυβέρνηση της Ινδίας συνέλαβε τους πολιτικούς αρχηγούς του Κασμίρ, διέλυσε τα γηγενή κόμματα, καθώς και το Κοινοβούλιο. Αυτό συνεχίστηκε για ένα χρόνο, και μεταγενέστερα υπήρξε μερική άρση. Οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είχαν ξεκινήσει πολύ πιο νωρίς. Εκτιμάται ότι κατά την περίοδο μέχρι το 2011, φονεύθηκαν 60.000 πολίτες, χιλιάδες ήταν οι αγνοούμενοι, ενώ εκατοντάδες βασανίστηκαν, όπ.π., σ. 159. Μεταξύ των ετών 2015 και 2017 υπήρξε μία αύξηση των φόνων των πολιτών της τάξεως του 167% και το ίδιο συνέβη κατά τα έτη 2017-2018, όπ.π., σ. 160. Το δε Human Rights Council του ΟΗΕ ανέφερε σε έκθεσή του το 2018 ότι «οι κατηγορίες για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων περιλαμβάνουν βασανιστήρια και θανάτους κρατουμένων, βιασμούς, βίαιες εξαφανίσεις και εξωδικαστικές εκτελέσεις». Human Rights Council, *Report*, 2018, αναφερόμενο από τον Z. Akhtar, όπ.π., σ. 141.
104. Πριν από το 2019, ο νόμος απαγόρευε την αγορά γης σε μη-κατοίκους του Κασμίρ. Με νέα νομοθεσία, του 2020, υπήρξε αλλαγή αυτής της ρύθμισης, έτσι ώστε να υπάρξει ένα κύμα «εποίκων» που θα άλλαζε σταδιακά τη δημογραφική σύνθεση, όπ.π., σ. 142.
105. Η αρχή αυτή προβλέπει ότι σε περίπτωση αποαποικιοποίησης ή διάλυσης ενός κράτους, τα υπάρχοντα μέχρι τότε σύνορα μεταξύ διοικητικών υποδιαιρέσεων θα αποτελούν διεθνή σύνορα των νέων κρατικών οντοτήτων. Βλ. παραπάνω, υποσημ. (19).
106. Η υπαγωγή της Κριμαίας στην Ουκρανία, στο πλαίσιο της Σοβιετικής Ένωσης, πραγματοποιήθηκε μόλις το 1954, ενώ η εφαρμογή της αρχής "*Uti possidetis juris*" έλαβε χώρα το 1991, δηλαδή μετά από 37 έτη, η δε «επάνοδος» στη Ρωσία έγινε το 2014, δηλαδή μετά από 13 έτη.

Η *δεύτερη* νομική βάση είναι αυτή της αγνόησης από την Ινδία των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας για διεξαγωγή δημοψηφίσματος σχετικά με το μέλλον του Κασμίρ. Πέραν της συζήτησης αν οι αποφάσεις αυτές του Συμβουλίου Ασφαλείας συνιστούν (δεσμευτικές) αποφάσεις (decisions) ή μη-δεσμευτικές αποφάσεις (resolutions)[107], μπορεί κανείς να επικαλεστεί την απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας στην υπόθεση της αυτοδιάθεσης του λαού της Ερυθραίας. Στην απόφασή του αυτή, το Συμβούλιο Ασφαλείας θεώρησε ότι ο λαός της Ερυθραίας δεν μπορεί να ασκήσει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης, με την προϋπόθεση όμως ότι η παραμονή του στο πλαίσιο της Αιθιοπίας θα συνοδευόταν από την εντολή του ως *ομόσπονδο κράτος* σε μία ομοσπονδιακή Αιθιοπία. Η προϋπόθεση αυτή δεν έγινε σεβαστή από την Αιθιοπία, με συνέπεια όταν ο ένοπλος αγώνας της Ερυθραίας για ανεξαρτησία από την Αιθιοπία είχε θετικό αποτέλεσμα στο πεδίο, να της αναγνωριστεί από τα Ηνωμένα Έθνη, και νομικά, το δικαίωμα σε αναγνώρισή της ως ανεξάρτητου κράτους[108]. Η ανάλογη αυτή εφαρμογή στην περίπτωση του Κασμίρ έχει νομική βάση, παρά το γεγονός ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην πράξη, λόγω των πραγματικών διαφορών, ως προς τον συσχετισμό δυνάμεων, που υπάρχει στις δύο συγκρινόμενες περιπτώσεις.

III. Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας τα όσα εκτέθηκαν στις παραπάνω γραμμές, το γενικό συμπέρασμα που συνάγεται είναι ότι το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών, αν και έχει εξαντλήσει τα όρια που έχει θέσει το διεθνές δίκαιο (με εξαίρεση την περίπτωση της Παλαιστίνης και ορισμένων περιθωριακών καταλοίπων της αποικιοκρατίας), δεν παύει να αποτελεί αντικείμενο επίκλησης από διάφορα εδαφικά υποκείμενα. Αυτό οφείλεται προφανώς στο γεγονός ότι η αυτοδιάθεση στην ουσιαστική της έννοια είναι έμφυτη στην ανθρώπινη φύση, και εκδηλώνεται είτε σε επίπεδο ατόμων και μειονοτήτων με τη μορφή του αυτοπροσδιορισμού, είτε σε επίπεδο λαών με τη μορφή της αυτοδιάθεσης των λαών. Πρακτικές όμως ανάγκες επιβάλλουν την οριοθέτηση της άσκησης της αυτοδιάθεσης σε όλα τα επίπεδα, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ειρήνη εντός και μεταξύ των κρατών. Τα όρια αυτά που θέτει το διεθνές δίκαιο δεν είναι πάγια και αμετάβλητα, αλλά καθορίζονται από τις εκάστοτε ισχύουσες καταστάσεις στη διεθνή κοινότητα. Έτσι, μέχρι πρόσφατα η άσκηση της αυτοδιάθεσης περιοριζόταν σε τρεις συγκεκριμένες περιπτώσεις (αποικιακά εδάφη και εδάφη υπό κατοχή ή ρατσιστικό ζυγό), ενώ αποκλειόταν η αυτοδιάθεση των εθνικών μειονοτήτων.

Οι εξελίξεις που επακολούθησαν δείχνουν την αύξηση της πίεσης για μία ευρύτερη εφαρμογή του δικαιώματος αυτοδιάθεσης, πίεσης που εκδηλώνεται είτε σε περιπτώσεις ακραίας παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Μπαγκλαντές), είτε με τη μορφή *de facto* αποσχίσεων, είτε, τέλος, και με τη μορφή της αναγνώρισης από τα ίδια κράτη στην εσωτερική τους έννο-

107. Βλ. για μία συζήτηση σχετικά με το θέμα αυτό και την εφαρμογή στην περίπτωση του Κασμίρ, Z. Akhtar, όπ.π., σ. 146 επ.
108. Βλ. παραπάνω, κείμενο υποσημ. (74).

μη τάξη της δυνατότητας απόσχισης (Μ. Βρετανία, Καναδάς).
Για την ώρα όμως η αυτοδιάθεση των λαών εξακολουθεί να ισχύει *στο δικαιϊκό επίπεδο* στη βάση του μεταπολεμικού μοντέλου, ενώ οι αυξανόμενες περιπτώσεις απόσχισης συνεχίζουν να υπάρχουν *de facto* ως συνέπεια είτε, συνήθως, στρατιωτικών ή άλλων σχετικών επεμβάσεων μεγάλων δυνάμεων (Κόσοβο, Κύπρος, ουκρανικά εδάφη), είτε με ανεξάρτητο τρόπο (λ.χ. Σομαλιλάντ).

Λωζάνη και ελληνοτουρκικές σχέσεις σήμερα. Η τουρκική διεκδίκηση για αποστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών του ανατολικού αρχιπελάγους του Αιγαίου

3

Γρηγόρης Ι. Τσάλτας

Ομότ. Καθηγητής διεθνούς δικαίου και πρώην πρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, πρώην υπ. Υπουργός Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής

Εισήγηση σε στρογγυλή τράπεζα του συνεδρίου της ΕΕΔΔΔΣ: «Η Διάσκεψη της Λωζάνης και οι Αποφάσεις της 100 χρόνια μετά: Όψεις Ιστορίας, Πολιτικής, Νομικά Ζητήματα. Μια κριτική αποτίμηση και Προοπτικές. Λήμνος 15-17 Σεπτεμβρίου 2023

Εισαγωγή

Το κυρίαρχο ζήτημα ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία τα 50 τελευταία χρόνια φάνηκε από την αρχή ότι ήταν η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στη θαλάσσια περιοχή του αρχιπελάγους του Αιγαίου. Για το λόγο αυτό η Τουρκία θα αναλώσει σχεδόν το σύνολο των προσπαθειών της, α) τόσο κατά τη διάρκεια των εργασιών της Τρίτης Συνδιάσκεψης των ΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS III, 1973-1982), ώστε να αποτρέψει δυσάρεστες γι' αυτήν αποφάσεις, β) όσο όμως και μετά την υιοθέτηση της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπαίυ (1982) και μέχρι σχεδόν τις μέρες μας, ώστε να απαξιώσει την εφαρμογή της.

Έχοντας, λοιπόν, προβλέψει ότι η διαμόρφωση του νέου δικαίου της θάλασσας, στηριζόμενο στους παλαιότερους συμβατικούς κανόνες του, όπως αυτοί είχαν υιοθετηθεί στη Γενεύη το 1958 και οι οποίοι στηρίζονταν με τη σειρά τους στους βασικούς σχετικούς εθιμικούς κανόνες, δεν θα ικανοποιούσαν τις παράλογες απαιτήσεις της στην περιοχή του αρχιπελάγους και της νότιο-ανατολικής Μεσογείου, προσπάθησε να διευρύνει την όποια σχετική ατζέντα μελλοντικής διαπραγμάτευσης με την Ελλάδα με μια μεγαλύτερη σειρά διμερών ζητημάτων. Ανάμεσα στα τελευταία, εξέχουσα θέση έλαβε από την αρχή η δημιουργία ενός αρνητικού για την Ελλάδα κλίματος αναφορικά με το καθεστώς των νησών της στο μισό (ανατολικό) αρχιπέλαγος του Αιγαίου. Κλίμα το οποίο στηριζόταν, σε πρώτη φάση, στη φυσική αποδυνάμωση της

άμεσης αμυντικής θωράκισής των εν λόγω νησιωτικών εδαφών, με παρεπόμενη αύξηση του βαθμού ευαλωτότητά τους σε ενδεχόμενη επίθεση από την ανατολή. Σε δεύτερη φάση, η προσπάθεια ανάδειξης της δήθεν παρανομίας σε σχέση με το διεθνές δίκαιο από πλευράς Ελλάδας στόχευε από την αρχή στην εξισορρόπηση των καθαρών δικών της παράνομων μονομερών σε σχέση με την υφαλοκρηπίδα ενεργειών οριοθέτησης. Η αναφορά που ακολουθεί αποσκοπεί στην αναλυτική καταγραφή των ελληνικών νομικών ερεισμάτων σύμφωνα με τα οποία οι τουρκικοί ισχυρισμοί φαίνεται να καταρρίπτονται απόλυτα, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύουν τις μυστικές βλέψεις της Τουρκίας για πλήρη ανατροπή του status quo στο αρχιπέλαγος του Αιγαίου.

Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των ελληνικών νησιών του βόρειου και κεντρικού Αιγαίου και της Δωδεκανήσου[1]

Το ιδιαίτερο καθεστώς της αποστρατικοποίησης των ελληνικών νησιών του βόρειου και κεντρικού Αιγαίου καθώς και της Δωδεκανήσου προσδιορίζονταν από τις Συνθήκες της Λωζάνης 1923[2], του Μοντρέ 1936[3] και τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων 1947[4]. Αφορά σε τρεις ιδιαίτερες όσο και διακριτές κατηγορίες νησιωτικών συμπλεγμάτων, όπου είχε γενικότερα επιβληθεί μερική ή ολική απαγόρευση στάθμευσης και ανάπτυξης στρατιωτικών τμημάτων[5].

1. Μέρος των απόψεων που ακολουθούν πρωτοπαρουσιάστηκαν περιληπτικά και σε συνέδριο του Ελληνικού Υπουργείου Εθνικής Άμυνας με θέμα: «*Οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις μπροστά στον 21ο αιώνα*», (16-17 Νοεμβρίου 2000, Ξενοδοχείο Divani, Καβούρι), με θέμα εισήγησης: *Η αποστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου και της Δωδεκανήσου.*
2. Η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης (Traite de Lausanne) υπογράφηκε, υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών, στις 24 Ιουλίου 1823 ανάμεσα στην Τουρκία και τη Γαλλία, το Βασίλειο της Ιταλίας το Ηνωμένο Βασίλειο, την Αυτοκρατορία της Ιαπωνίας, το Βασίλειο της Ελλάδας, το Βασίλειο της Ρουμανίας, το Βασίλειο της Σερβίας, Κροατίας και Σλοβενίας και το Βασίλειο της Βουλγαρίας. Η εν λόγω πάντα Συνθήκη επικυρώθηκε από την Ελλάδα με το Διάταγμα Νόμου της 23/25 Αυγούστου 1923.
3. Η Σύμβαση του Μοντρέ (Convention de Montreux) υπογράφηκε στις 20 Ιουλίου 1936 (τέθηκε σε ισχύ στις 9 Νοεμβρίου 1936) και προσδιορίζει τη χρήση και την ελεύθερη κυκλοφορία στα Στενά των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου καθώς και στη Μαύρη Θάλασσα. Μέρη στη Σύμβαση είναι: Γαλλία, Αυστραλία, Βουλγαρία, Ελλάδα, Ρουμανία, Ηνωμένο Βασίλειο (καθώς και η Κύπρος υπό το πρίσμα της διαδοχής των κρατών μετά το 1960), η Σοβιετική Ένωση (και σήμερα η Ρωσία και η Ουκρανία ως διάδοχα κράτη της), η Ιαπωνία, η πρώην Γιουγκοσλαβία και ασφαλώς η Τουρκία.
4. Η Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων υπογράφηκε στις 10 Φεβρουαρίου 1947, ανάμεσα στις νικηφόρες ευρωπαϊκές δυνάμεις του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση από τη μια πλευρά και τις ηττηθείσες (Βουλγαρία, Φινλανδία, Ουγγαρία, Ιταλία, Ρουμανία) από την άλλη. Η Ιταλία εγκατέλειπε υπέρ της Ελλάδος τη νησιωτική περιοχή της Δωδεκανήσου.
5. Βλ. αναλυτικότερα την ιστορική εξαιρετική συλλογική μελέτη των Ροζάκη Χρ., Τούντα Φεργάδη Αρ, Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη Αικ., Ιωάννου Εμμ., Τενεκίδη Γ., *Η Αποστρατικοποίηση των ελληνοτουρκικών συνόρων*, Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 1977. Για μια αναλυτική επίσης προσέγγιση των εν λόγω συμβατικών κειμένων, βλ. και την εξαιρετική μοναδική, ενδελεχή μελέτη του Θεοδ. Κατσούφρου, *Νομικά Παράδοξα, Κυριαρχία και Αποστρατικοποίηση στο Αιγαίο Αρχιπέλαγος και στην Ανατολική Μεσόγειο*, εκδ. Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών, Αθήνα 2024, σελ. 237.

α) Η κατηγορία των νησιών του βόρειο-ανατολικού Αιγαίου

Η πρώτη κατηγορία αφορά στα νησιά Λήμνο και Σαμοθράκη, όπου με το άρθρο 4 της Συνθήκης της Λωζάνης για τα Στενά (1923) επιβαλλόταν καθεστώς αποστρατικοποίησης στα εν λόγω δύο νησιά καθώς και σε τρία τούρκικα (Ιμβρος, Τένεδος και Λαγούσες) λόγω της γειτνίασής τους με τα Στενά[6]. Με άλλα λόγια πρόκειται για αναγνώριση της άμεσης γεωστρατηγικής συνέχισης της ευρύτερης νησιωτικής περιοχής ως τη φυσική γεωγραφική επέκταση των Στενών προς το βόρειο- ανατολικό νησιωτικό σύμπλεγμα του αρχιπελάγους.

Στη συνέχεια, η Τουρκία ζήτησε[7] και πέτυχε στο Μοντρέ το 1936 την αναθεώρηση της εν λόγω Συνθήκης και την παρεπόμενη επαναστρατικοποίηση των Στενών, ρύθμιση που συμπαρασύρει σε κατάργηση και το καθεστώς που είχε επιβληθεί και στα ευρισκόμενα στην είσοδο των Στενών νησιά, ελληνικά και τουρκικά[8].

Είναι γνωστό ότι με βάση την αρχή lex posterior derogate priori η νέα συνθήκη καταργεί την προηγούμενη και βρίσκεται σε πλήρη ισχύ, αφού: α) το αντικείμενο των δύο συνθηκών είναι το ίδιο, β) τα συμβαλλόμενα μέρη παραμένουν τα ίδια και γ) από την ίδια τη Σύμβαση του Μοντρέ συμπεραίνεται ότι το καθεστώς των Στενών θα ρυθμίζεται πλέον από την εν λόγω σύμβαση. Πρόκειται για ουσιαστικό εθιμικό κανόνα του διεθνούς δικαίου που κωδικοποιήθηκε στη συνέχεια και με το άρθρο 59 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών. Με άλλα λόγια το καθεστώς της Συνθήκης της Λωζάνης έπαψε να ισχύει γι' αυτό και δεν υπάρχει δικαιολογητικός λόγος για την αποστρατικοποίηση των προβλεπόμενων στο σύνολό τους νησιών. Άλλωστε, την ίδια μέρα της υπογραφής της Σύμβασης του Montreux ο τουρκικός στρατός αποβιβάστηκε στην Ίμβρο και την Τένεδο, όπου η Τουρκία στη συνέχεια οχυροποίησε κατασκευάζοντας αεροδρόμια και συνοδές στρατιωτικές εγκαταστάσεις, ανακηρύσσοντας ταυτόχρονα την περιοχή τους ως «ζώνης υψηλής επιτήρησης»[9].

6. Βλ. Convention des Détrois, Article 4.: *«Seront démilitarisées les zones et îles désignées ci-après :*
   1° Les deux rives du détroit des Dardanelles et du détroit du Bosphore sur l'étendue des zones délimitées ci-dessous (voir la carte ci-jointe) : Dardanelles : Au Nord-Ouest, presqu'île de Gallipoli et région au Sud-Est d'une ligne partant d'un point du golfe de Xeros situé à 4 kilomètres Nord-Est de Bakla-Burnu aboutissant sur la Mer de Marmara à Kumbaghi et passant au Sud de Kavak (cette localité exclue) ; Au Sud-Est, région comprise entre la côte et une ligne tracée à 20 kilomètres de la côte, partant du cap Eski-Stamboul en face de Tenedos et aboutissant sur la Mer de Marmara en un point de la côte situé immédiatement au Nord de Karabigha.
   Bosphore (sans préjudice du régime particulier de Constantinople, Art. 8) : A l'Est, zone s'étendant jusqu'à une ligne tracée à 15 kilomètres de la côte orientale du Bosphore ;A l'Ouest, zone s'étendant jusqu'à une ligne tracée à 15 kilomètres de la côte occidentale du Bosphore.
   2° Toutes les îles de la Mer de Marmara, sauf l'île d'Emir-Ali-Adasi. 3° Dans la Mer Égée, les îles de Samothrace, Lemnos, Imbros, Tenedos et les îles aux Lapins».
7. Βλ. σχετική (τουρκική) Κοινοποίηση προς την Κοινωνία των Εθνών, 11 Απριλίου 1936.
8. Σημειωτέον ότι η Σύμβαση του Montreux αποτελεί την πέμπτη διαχρονικά προσπάθεια επανακαθορισμού του καθεστώτος των Στενών μετά τη Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως το 1829.
9. Βλ. αναλυτικότερα και την εξαιρετική μελέτη του Souliotis Yannis, «Le Différend Greco-Turk

β) Η κατηγορία των νησιών του κεντρικού – ανατολικού Αιγαίου

Η δεύτερη κατηγορία αφορά στα νησιά Λέσβο, Χίο, Σάμο και Ικαρία. Σύμφωνα με το άρθρο 13 της Συνθήκης της Λωζάνης επιβαλλόταν επίσης το καθεστώς μερικής αποστρατικοποίησης στα εν λόγω νησιά[10]. Πιο συγκεκριμένα, το εν λόγω καθεστώς περιλάμβανε: α) απαγόρευση εγκατάστασης ναυτικής βάσης στα νησιά καθώς και άλλων οχυρωματικών έργων, β) απαγόρευση στην ελληνική στρατιωτική αεροπλοΐα να υπερίπταται του εδάφους της Ανατολής με αντίστοιχη απαγόρευση της τουρκικής αεροπλοΐας να υπερίπταται του εδάφους των ελληνικών νησιών[11] και γ) περιορισμός της παρουσίας των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στο άκρως απαραίτητο με τη μορφή κυρίως της αστυνομικής δύναμης.

Εντούτοις, η Ελλάδα, σύμφωνα και με την παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου μπορεί, με στόχο πάντα την άμυνα των νησιών, να διατηρεί ορισμένο αριθμό στρατιωτικών δυνάμεων. Συμπερασματικά. Το δικαίωμα της νόμιμης άμυνας παρέχεται στην Ελλάδα τόσο από την ίδια Συνθήκη της Λωζάνης όσο και από τις γενικές διατάξεις του διεθνούς δικαίου ως κανόνα jus cogens.

γ) Η κατηγορία της Δωδεκανήσου

Σύμφωνα με το άρθρο 14 της Συνθήκης Ειρήνης των Παρισίων, τα Δωδεκάνησα παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα από την Ιταλία[12]. Η παράγραφος 2 του άρθρου 14 της ίδιας Συνθήκης προβλέπει καθεστώς αποστρατικοποίησης για τα νησιά αυτά.

Η Τουρκία υποστηρίζει ότι η Ελλάδα δεν σέβεται τις δεσμεύσεις αυτές. Μια παρόμοια θέση δεν ευσταθεί για τους παρακάτω λόγους:

α) Σύμφωνα με το άρθρο 15 της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης, η Τουρκία έχει παραιτηθεί όλων των δικαιωμάτων της στην περιοχή[13].

à propos de la démilitarisation des iles de la Mer Egée», Institut du Droit de la Paix et du Développement, Université de Nice, 1977, p. 7.

10. Βλ. Traite de Paix de Lausanne: Article 13, «*En vue d'assurer le maintien de la paix, le Gouvernement hellénique s'engage à observer les mesures suivantes dans les îles de Mytilène, Chio, Samos et Nikaria :1° Aucune base navale ni aucune fortification ne seront établies dans lesdites îles.2» Il sera interdit à l'aviation militaire grecque de survoler le territoire de la côte d'Anatolie. Réciproquement, le Gouvernement turc interdira à son aviation militaire de survoler lesdites îles.3" Les forces militaires helléniques dans lesdites îles seront limitées au contingent normal, appelé pour le service militaire, qui pourra être instruit sur place, ainsi qu'à un effectif de gendarmerie et de police proportionné à l'effectif de la gendarmerie et de la police existant sur l'ensemble du territoire hellénique*».
11. Η Τουρκία είχε ζητήσει την πλήρη απαγόρευση κάθε πτήσης όπως και κάθε αντιαεροπορικής άμυνας στα νησιά, που ασφαλώς δεν έγινε αποδεκτό.
12. Βλ.: Traite de Paix avec l' Italie: «*Article 14 1. L'Italie cède à la Grèce, en pleine souveraineté, les îles du Dodécanèse ci-après énumérées, savoir : Stampalia (Astropalia), Rhodes (Rhodos), Calki (Kharki), Scarpanto, Casos, (Casso), Piscopis (Tilos), Misiros (Nisyros), Calimnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi), Cos (Kos) et Castellorizo, ainsi que les îlots adjacents* ». Η Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων επικυρώθηκε από την Ελλάδα με το Διάταγμα Νόμου της 21ης/22 Οκτωβρίου 1947.
13. Βλ. Traite de Paix de Lausanne : «*Article 15.La Turquie renonce en faveur de l'Italie à tous ses droits et titres sur les îles ci-après énumérées, savoir : Slampalia (Astropalia), Rhodes (Rliodos), Calki (Kharld), Scarpanto, Casos (Lasso), Piscopis (Tilos), Misiros (Nisyrost, Ca-*

β) Η Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων δεν προβλέπει δικαιώματα υπέρ τρίτων (in favorum tertii), δηλαδή χωρών που δεν συμμετέχουν σ' αυτήν.

γ) Συμπερασματικά, η Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων αποτελεί για την Τουρκία res inter alios acta διότι δεν αποτελεί συμβαλλόμενο σε αυτήν μέρος και ως εκ τούτου δεν έχει κανένα νομικό δικαίωμα ή υποχρέωση στα Δωδεκάνησα. Απεναντίας η Ελλάδα θα μπορούσε να προσβάλει την εν λόγω Συνθήκη, αφού το 1951 η Ιταλία ως συμβαλλόμενο μέρος επαναστρατικοποίησε τα βόρεια σύνορά της κατά παράβαση της Συνθήκης. Ως εκ τούτου η Τουρκία δεν δικαιούται να προφασίζεται παραβίαση της Συνθήκης Ειρήνης των Παρισίων από την Ελλάδα.

Η ένταξη του ζητήματος της αποστρατικοποίησης στο ευρύτερο φάσμα των ελληνοτουρκικών διεκδικήσεων σε βάρος της Ελλάδας

Τον Νοέμβριο (2023) συμπληρώθηκαν 50 χρόνια από την έναρξη της ελληνοτουρκικής κρίσης που σοβεί στην περιοχή του αρχιπελάγους του Αιγαίου[14], με μια σειρά διεκδικήσεων της Τουρκίας σε βάρος της Ελλάδας. Κρίση η οποία μέχρι σήμερα δεν φαίνεται να έχει καταφέρει να υποχωρήσει. Απεναντίας, οι αρχικές τουρκικές διεκδικήσεις του δεκαπεντάμηνου Νοέμβριος 1973 – Φεβρουάριος 1975 διευρύνθηκε και με νέες προτάσεις της γείτονος, που αποβλέπουν στην ευρύτερη αποδυνάμωση της Ελλάδας στην περιοχή του Αρχιπελάγους, με θέσεις που σκοπούν ξεκάθαρα στην ανατροπή του status quo στην περιοχή[15].

Οι διεκδικήσεις αυτές αφορούσαν περισσότερο στη μη αναγνώριση συγκεκριμένων κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας, που αφορούσαν στο θαλάσσιο και κυρίως υποθαλάσσιο χώρο, αλλά και στον εναέριο χώρο, τόσο αναφορικά με τη λειτουργική του χρήση (FIR), όσο και με την αναγνώριση της εθνικής κυριαρχίας της Ελλάδας σε αυτόν.

Πιο συγκεκριμένα οι διεκδικήσεις αυτές αφορούσαν και εξακολουθούν να αφορούν στην διεκδίκηση της μισής υφαλοκρηπίδας του αρχιπελάγους (αρχικά του βόρειο-ανατολικού και στη συνέχεια του κεντρικού και νότιου τμήματός του), μη αναγνωρίζοντας τα σαφή κατά το διεθνές δίκαιο σχετικά κυριαρχικά δικαιώματα του συνόλου των εκεί ευρισκόμενων νησιωτικών εδαφών της Ελλάδας[16]. Παράλληλα,

limnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi), et Los (Ivos), actuellement occupées par l'Italie et. les îlots qui en dépendent, ainsi que sur l'île de Castellorizo».

14. Βλ. και Τσάλτα Γρ. Ι., *Πενήντα Χρόνια Ελληνοτουρκικής Κρίσης*, Εφ. Απογευματινή της Κυριακής, 23 Ιουλίου 2023, σελ. 22. Επίσης, Τσάλτα Γρ. Ι., *Ελληνοτουρκικές σχέσεις και Αρχιπέλαγος του Αιγαίου. Η Έναρξη της Κρίσης τη Δεκαετία του 1970*. Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Νομικού Σώματος Ενόπλων Δυνάμεων, ΓΕΕΘΑ - Πάντειο Παν/μιο, Αθήνα, 2020, σελ. 55-62.
15. Για μία πλήρη ανάλυση του status quo του Αρχιπελάγους του Αιγαίου αναφορικά με τα θέματα που άπτονται του δικαίου της θάλασσας βλ. και Tsaltas,Gr. I., (2022). The Application of the United Nations Convention on Law of the Sea in the Archipelagos of the Aegean Sea. In: The Handbook of Environmental Chemistry. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/698_2021_834, p.1-19.
16. Ειδικότερα για την περίπτωση της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο βλ. και Tsal-

ο περιορισμός της αναγνώρισης της φυσικής παρουσίας των ελληνικών νησιωτικών εδαφών συνδυάζεται από τη γείτονα χώρα και με την μη αποδοχή του δικαιώματος της Ελλάδας να αυξήσει το εύρος της αιγιαλίτιδας ζώνης της από τα 6 ν.μ. στα 12 ν.μ., γνωρίζοντας ότι κάτι τέτοιο θα μείωνε κατά πολύ τον υπό τουρκική διεκδίκηση μισό υποθαλάσσιο χώρο του αρχιπελάγους με τη μορφή της υφαλοκρηπίδας[17]. Ενώ, το κατοχυρωμένο εύρος του εναέριου χώρου της χώρας των 10 ν.μ. τίθεται υπό απόλυτη αμφισβήτηση από την Τουρκία, ως υπερβαίνων τα 6 ν.μ της αιγιαλίτιδας ζώνης. Τέλος, με στόχο την πλήρη αποδυνάμωση της κυριαρχίας των ελληνικών νησιωτικών στην περιοχή εδαφών προτάσσεται και η φυσική τους αποδυνάμωση σε επίπεδο νόμιμης άμυνας, με προβολή την αποστρατικοποίησή τους[18]. Ενώ, τίθεται από την αρχή ως συμπλήρωμα της τουρκικής ατζέντας σε βάρος της Ελλάδας και το θέμα της δήθεν «τουρκικής» μειονότητας στην περιοχή της Θράκης.

Σε κάθε περίπτωση η «αποστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών του βόρειου – κεντρικού και νότιου αρχιπελάγους του Αιγαίου» φάνηκε ότι αποτελούσε και αποτελεί μια βασική διεκδίκηση της Τουρκίας υπό την έννοια του «μη σεβασμού της από την πλευρά της Ελλάδας». Και τούτο γιατί ουδέποτε η γείτονα αποδέχτηκε την ελληνική κυριαρχία επί των ελληνικών νησιών του αρχιπελάγους, θεωρώντας ότι της στερεί την ουσιαστική φυσική της παρουσία στο αρχιπέλαγος και αποδυναμώνει την διαχρονικά επιδιωκόμενη συγκυριαρχία, ειδικότερα και μέσω της προβαλλόμενης «νέας» θεωρίας περί «γαλάζιας πατρίδας» mavi martan. Με άλλα λόγια, η Τουρκία ουδέποτε «αποδέχτηκε» την παραχώρηση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα (1947) με τη λήξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου που κατά τη γνώμη της ανέτρεπε την ισορροπία στο αρχιπέλαγος. Έτσι, ήδη από το 1964 σε σχετική δήλωση του, ο τούρκος υπουργός των εξωτερικών M. Erkin, σε συνέντευξή του σε ελληνική εφημερίδα, υποστήριζε: *«Με δεδομένο ότι η Ελλάδα και η Τουρκία ως μεσογειακές δυνάμεις δεν διατηρούν μια ισορροπία στο Αιγαίο, η ελληνοτουρκική φιλία δεν στοιχειοθετείτε αντικειμενικά. Η ελληνοτουρκική φιλία δέχτηκε ένα πρώτο πλήγμα κατά τη Συνδιάσκεψη Ειρήνης (1947) που παραχώρησε τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα»*[19]. Στη συνέχεια με την έναρξη της ελληνοτουρκικής κρίσης στο αρχιπέλαγος, ο εκπρόσωπος του τουρκικού υπουργείου των εξωτερικών δήλωνε: *«Αν οι έλληνες συνεχίσουν να παίρνουν αμυντικά μέτρα στα Δωδεκάνησα, η Ρόδος θα γίνει νέα Κύπρος»*[20]. Ενώ, αμέσως μετά, ο τότε τούρκος πρωθυπουργός S. Demirel στις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησής του ανέφερε: «*Δεν μπορούμε να αδιαφορήσουμε για τον εξοπλισμό των νησιών του Αιγαίου που αντιτίθενται προς τις διεθνείς συνθήκες»*[21].

tas Gr. I., *Le Plateau Continental et le Différend Greco-turc en Mer Egée,* Etudes Helléniques, vol. 4, no 2, Automne, 1996 pp. 451-458, αλλά και του ιδίου παλαιότερα, *το Καθεστώς της Ηπειρωτικής Υφαλοκρηπίδας σύμφωνα με τη Νέα Σύμβαση (1982) για το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας και τα Ελληνικά Συμφέροντα,* στο Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική, τεύχος 9, εκδ. Παρατηρητής, 1985, σελ. 191-203.

17. Βλ. Τσάλτα, Γρ. Ι., *Η Αιγιαλίτιδα Ζώνη και η Σημασία Επέκτασής της στα 12 ν.μ. για την Ελλάδα*, περιοδικό Επίκαιρα, τεύχος 4280, Αθήνα 3ος 2023, σελ. 71-73. Επίσης, Τσάλτα Γρ. Ι., *Διεθνές Δίκαιο και Αιγιαλίτιδα Ζώνη* στο Liberal.gr, Άποψη, 22/10/2018, σελ. 1-5.
18. Αναφορικά με τις τουρκικές διεκδικήσεις σε βάρος της Ελλάδας στην περιοχή του Αρχιπελάγους του Αιγαίου βλ. αναλυτικότερα και: Τσάλτα, Γρ. Ι., *Ελληνοτουρκικές σχέσεις και Αρχιπέλαγος του Αιγαίου. Η Έναρξη της κρίσης τη δεκαετία του 1970*. Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Νομικού Σώματος Ενόπλων Δυνάμεων, ΓΕΕΘΑ – Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2020, σελ. 269-279. Επίσης του ιδίου: *A Historical and Political Approach of the Crisis in the Aegean Sea,* Institute of Strategic and Development Studies "Andreas Papandreou, Athens, pp 91-96. Επίσης, *Οι Ελληνοτουρκικές διαφορές μέσα από το Δίκαιο της Θάλασσας*. Επετηρίδα του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1999, σελ. 111-116.

Η διαρκής απειλή σε βάρος της κυριαρχίας των ελληνικών νησιών της ευρύτερης περιοχής

Σήμερα και ειδικότερα τα τρία τελευταία χρόνια, το θέμα της παραβίασης του καθεστώτος αποστρατικοποίησης των ελληνικών νησιών στο αρχιπέλαγος από την πλευρά της Ελλάδας έχει αναβιώσει σε επίπεδο τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, λαμβάνοντας πλέον την κύρια μορφή ουσιαστικής απειλής μέσω της απευθείας αμφισβήτησης της ίδιας της κυριαρχίας τους. Έτσι, συγκεκριμένες πλέον γενικότερες απειλές περί δήθεν «ξαφνικών νυχτερινών επεμβάσεων/επιθέσεων», ή απαράδεκτες σκέψεις περί «γαλάζιας πατρίδας», όπως ήδη αναφέρθηκε, ενισχύουν την πολιτική αυτή η οποία φαίνεται να έχει πλέον φτάσει στην κορυφή της τουρκικής προκλητικότητας σε βάρος της Ελλάδας. Με άλλα λόγια πρόκειται για «*πολιτικές που στο σύνολό τους εργαλειοποιούν έναν αναθεωρητικό σχεδιασμό στο πλαίσιο μιας ευρύτερης μεγαλοϊδεατικής, όπως εξελίσσεται, στρατηγικής της Τουρκίας για την ευρύτερη περιοχή του αρχιπελάγους και της νότιοανατολικής Μεσογείου*[22]» και όχι μόνον[23]. Στρατηγική η οποία ενισχύεται και από τη διαρκή προσπάθεια της γείτονος να εξελίξει τον πολεμικό της στόλο σε καθαρά στόλο που στρέφεται εναντίον συμμάχου της στο NATO και όχι προς υπεράσπιση των νότιοανατολικών θαλάσσιων συνόρων της συμμαχίας.

Συμπέρασμα

Το πρόσχημα από την πλευρά της Τουρκίας για διατήρηση καθεστώτος αποστρατικοποίησης των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου αποσκοπεί σ' έναν και μόνον στόχο. Να αποδυναμώσει την Ελλάδα από επιχειρήματα που σχετίζονται με τη σειρά τους με την ενίσχυση των νομικών

19. Βλ. ελληνική εφημερίδα, *Ελευθερία*, 22 Μαΐου 1964.
20. Βλ. ελληνική εφημερίδα, *Τα Νέα*, 1η Απριλίου 1975.
21. Βλ. σχετικές προγραμματικές δηλώσεις τούρκου πρωθυπουργού στις 19 Νοεμβρίου 1979. Αναλυτικότερα για τις δηλώσεις τούρκων αξιωματούχων την πρώτη δεκαετία της ελληνοτουρκικής κρίσης, βλ. Τσάλτας Γρ. Ι., *Η τουρκική Προκλητικότητα κατά της Ελλάδας με αφορμή το καθεστώς του Αρχιπελάγους του Αιγαίου (1973-1979). Η σύγκριση με τη σημερινή εποχή και ο τουρκικός αναθεωρητισμός* στο: https://clioturbata.com/απόψεις/greece-turkey-aegean- 3/12/2022, σελ. 1-18.
22. Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι., *Η αιγιαλίτιδα ζώνη και η σημασία επέκτασής της στα 12 ν.μ., ο πραγματικός λόγος που αντιδρά η Τουρκία*, περιοδικό Επίκαιρα, Αθήνα, Μάρτιος 2023, σελ. 71-73.
23. Βλ. και προβολή/προαγωγή της πολιτικής θεωρίας Τ. Ερντογάν περί των *«συνόρων της καρδιάς της Τουρκίας»,* καθώς και της *«ασφυξίας που αισθάνεται η γειτονική χώρα στα σύγχρονα σύνορά της».*

της επιχειρημάτων για πλήρη εφαρμογή των κανόνων του δικαίου της θάλασσας. Κανόνων που κατοχυρώνουν απόλυτα την ελληνική κυριαρχία στον θαλάσσιο χώρο του Αρχιπελάγους, αλλά και στην ευρύτερη θαλάσσια περιοχή της νότιο-ανατολικής Μεσογείου. Γνωρίζοντας, η Τουρκία, ότι η όποια καθολικώς αμφισβητούμενη ερμηνεία των εν λόγω κανόνων του διεθνούς δικαίου δεν θα μπορούσε να ικανοποιήσει τις μακροχρόνιες επιδιώξεις/διεκδικήσεις σε βάρος της Ελλάδας, δημιούργησε εδώ και πενήντα χρόνια την λεγόμενη πολιτική των ελληνοτουρκικών διαφορών. Στόχος, ο εξαναγκασμός της Ελλάδας να καθίσει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, έτσι ώστε στο πλαίσιο ενός ανατολίτικου παζαριού να μπορέσει η Τουρκία να προσποριστεί έστω και το ελάχιστο σε βάρος της Ελλάδας. Πολιτική η οποία έχει φτάσει και σε όρια παραλόγου, αφού η νέα διεκδίκηση αναφέρεται και σε απαγόρευση ανάπτυξης ναυτικών ασκήσεων ακόμη και στην αιγιαλίτιδα ζώνη των εν λόγω νησιών με το πρόσχημα της αποστρατικοποίησης τους. Σε κάθε περίπτωση, το καθεστώς αποστρατικοποίησης, όπως αναδείχτηκε και προηγουμένως και για τις τρείς ειδικότερες περιπτώσεις των ελληνικών νησιών του ανατολικού αρχιπελάγους του Αιγαίου, δεν κατοχυρώνει σε καμία περίπτωση τις αιτιάσεις της Τουρκίας σε βάρος της Ελλάδας. Αντιθέτως, η Τουρκία θα πρέπει επιτέλους να αναγνωρίσει ότι το διεθνές δίκαιο δεν εφαρμόζεται από τα κράτη της διεθνούς κοινότητας a la carte ακόμη και όταν υπάρχει πρόβλημα ερμηνείας των κανόνων του.

Έτσι, τελικός αποδέκτης για την επίλυση οποιασδήποτε νομικής διαφοράς είναι συγκεκριμένες μέθοδοι που εκτός από την άμεση πολιτική διαπραγμάτευση υπαγορεύονται και από το άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου αλλά και το πνεύμα του Μέρους XV (Επίλυση Διαφορών και ειδικότερα άρθρα 279, 280, 281) της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπαίυ (1982) για το δίκαιο της θάλασσας που παραπέμπει στην εξεύρεση και υιοθέτηση σχετικών ειρηνικών μέσων[24].

Τέλος, τα εν λόγω ελληνικά νησιά αποτελούν σημαντικά εδάφη για τον σχεδιασμό της άμυνας της χώρας λόγω της άμεσης γειτνίασής τους με τα εδάφη της Ανατολής, όπου η Τουρκία έχει ήδη αναπτύξει σταδιακά από το 1974 σημαντικό σε αριθμό πλοίων αποβατικό στόλο. Επομένως, σε περίπτωση αποδοχής στρατιωτικής αποδυνάμωσής τους, η άμυνα της χώρας τίθεται αυτόματα κάτω από ένα καθεστώς σοβαρής επισφαλούς θωράκισής της, με αποτέλεσμα την κατοχύρωση μελλοντικής αδυναμίας αντιμετώπισης της όποιας ενδεχόμενης παρενόχλησης από την απέναντι πλευρά.

24. Βλ. αναλυτικότερα και Τσάλτα. Γρ. Ι., *Αιγαίο – Νοτιοανατολική Μεσόγειος και Προοπτικές Εξομάλυνσης των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων μέχρι το 2030*, στο Τσάλτας. Γρ. Ι., Αναγνώστου Χρ., (επιμ. παρουσίαση) Αιγαίο και Νοτιοανατολική Μεσόγειος. Σύγχρονες Προκλήσεις και Προοπτικές Εκμετάλλευσης Υποθαλάσσιων Ενεργειακών Φυσικών Πόρων, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2014, σ. 459-475.

Ο Ελληνικός θαλάσσιος χωροταξικός σχεδιασμός σε κίνηση. Δεδομένα υπό το φως της απόφασης του Δικαστηρίου ΕΕ (27.2.2025) και εξελίξεις. Μία αποτίμηση*

4

Θεόδωρος Κατσούφρος

Νομικός διεθνολόγος, Senior Fellow στο Κέντρο Αριστείας Jean Monnet του ΕΚΠΑ, μέλος της Ελληνικής Εταιρίας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων, μέλος του Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας. Υπηρέτησε στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αδιαλείπτως από το 1981 έως και το 2013

Οι περί –και μετά– την απόφαση του Δικαστηρίου για τον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό εξελίξεις, σηματοδοτούν μια νέα νομική πραγματικότητα για την Ελλάδα. Στις γραμμές που ακολουθούν επιχειρείται μία σφαιρική, κριτική ανάλυση της διαμορφούμενης νομικής πραγματικότητας

Α. Μέρος

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Δικαστήριο) εξέδωσε στις 27 Φεβρουαρίου 2025 απόφαση[1] μετά από προσφυγή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Επιτροπή) κατά της Ελλάδας λόγω παραβάσεως, όπως προβλέπει το άρθρο 258 της Συνθήκης για την λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ). Η προσφεύγουσα ζήτησε την καταδίκη της Ελλάδας η οποία δεν είχε καταρτίσει, έως την καταληκτική ημερομηνία της 31ης Μαρτίου 2021, εθνικό θαλάσσιο χωροταξικό σχέδιο και δεν είχε αποστείλει αντίγραφό του ούτε στην προσφεύγουσα, ούτε σε άλλα εν-

* Το παρόν άρθρο αφιερώνεται, τιμής ένεκεν, στους αγαπημένους φίλους μου, Καθηγητές Ιωάννη Βαλινάκη, Στέλιο Περράκη και Γρηγόρη Τσάλτα, ακάματους μαχητές υπέρ της Ελλάδας στη διεθνή και στην ευρωπαϊκή αρένα.

1. Απόφαση του Δικαστηρίου (ένατο Τμήμα) στην υπόθεση C-128/24, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ελληνικής Δημοκρατίας. Η απόφαση είναι αναρτημένη στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:62024CJ0128.

διαφερόμενα κράτη μέλη, σύμφωνα με την οδηγία 2014/89/ΕΕ της 23ης Ιουλίου 2014 «περί θεσπίσεως πλαισίου για τον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό» (ΘΧΣ)[2].

Είχαν προηγηθεί, κατά την προ της ασκήσεως της προσφυγής ακολουθούμενη διαδικασία, η από 2 Δεκεμβρίου 2021 *προειδοποιητική επιστολή* (έγγραφο οχλήσεως) της Επιτροπής, η από 1ης Φεβρουαρίου 2022 κριθείσα ως μη ικανοποιητική απάντηση της Ελλάδας, η από 19 Απριλίου 2023 *αιτιολογημένη γνώμη* της Επιτροπής και η από 7 Ιουνίου 2023 απάντηση της Ελλάδας. Με το ανωτέρω έγγραφό της, χωρίς να αμφισβητεί τη μη κατάρτιση του επίδικου σχεδίου, η Ελλάδα υποστήριξε ότι η ολοκλήρωση του εθνικού σχεδίου ΘΧΣ επρόκειτο, κατά τους υπολογισμούς της, να υλοποιηθεί εντός τριετίας, με το αιτιολογικό ότι η πολυπλοκότητα του νομοθετικού και θεσμικού πλαισίου, οι γεωγραφικές ιδιαιτερότητες, η εκτεταμένη ακτογραμμή και η πολυνησιωτικότητα της χώρας, σε συνδυασμό με «τις γεωπολιτικές συνθήκες που επικρατούν στην Ανατολική Μεσόγειο», δικαιολογούσαν την καθυστέρηση της εκπλήρωσης της σχετικής υποχρέωσης[3].

Στο πλαίσιο της δίκης και σύμφωνα με το *υπόμνημα αντικρούσεώς* της, η Ελλάδα υποστήριξε ότι της ήταν αντικειμενικώς αδύνατον να τηρήσει την υποχρέωσή της λόγω των διαπραγματεύσεων με την Αίγυπτο για τη σύναψη συμφωνίας οριοθέτησης των ΑΟΖ τους, η οποία συνήφθη τελικώς στις 6 Αυγούστου 2020[4]. Κατά την Ελλάδα, η εθνική διαδικασία για την κατάρτιση του επίδικου σχεδίου ανεστάλη μέχρι τον καθορισμό του γεωγραφικού πεδίου εφαρμογής του επί τη βάσει της εν λόγω διμερούς συμφωνίας[5], με αποτέλεσμα η ίδια να μην διαθέτει συναφώς επαρκή χρόνο μέχρι τις 31 Μαρτίου 2021[6]. Από την πλευρά της, με το *υπόμνημα απαντήσεώς* της, η Επιτροπή υποστήριξε ότι η Ελλάδα όφειλε να αποδείξει ότι βρισκόταν σε αντικειμενική αδυναμία μέχρι τις 19 Ιουνίου 2023, ημερομηνία λήξεως της προθεσμίας για τη συμμόρφωσή της προς την αιτιολογημένη γνώμη της Επιτροπής, ήτοι δύο έτη και δέκα μήνες μετά τη σύναψη της ελληνοαιγυπτιακής συμφωνίας[7]. Η Επιτροπή θεώρησε ως αλυσιτελή την επίκληση αντικειμενικής αδυναμίας εξαιτίας της διαπραγμάτευσης και της σύναψης της συμφωνίας με την Αίγυπτο[8]. Με το *υπόμνημα ανταπαντήσεώς* της, η Ελλάδα επισήμανε ότι η οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών καθορίζει και το εύρος τους, άρα και το γεωγραφικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, και ότι, ως εμπίπτουσα στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, «η οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών κάθε κράτους μέλους αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαδικασία κατάρτισης των [εθνικών σχεδίων ΘΧΣ]»[9]. Υπό τις

2. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, σειρά L, αριθμός φύλλου 257 της 28ης Αυγούστου 2014, σελίδες 135 επ. Η οδηγία είναι αναρτημένη και στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/89/oj/eng.
3. Σκέψη 15 της απόφασης.
4. Σκέψη 17 της απόφασης.
5. Σκέψη 18 της απόφασης.
6. Σκέψη 19 της απόφασης.
7. Σκέψη 20 της απόφασης.
8. Σκέψη 21 της απόφασης.
9. Σκέψη 22 της απόφασης.

περιστάσεις αυτές, πάντα κατά την Ελλάδα, ήταν αδύνατη η χρήση θαλάσσιου χάρτη, οι συντεταγμένες του οποίου «τελούσαν υπό επανακαθορισμό» λόγω των διαπραγματεύσεων με την Αίγυπτο[10]. Τέλος, η Ελλάδα επικαλέστηκε και τη γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου ότι «ουδείς υποχρεούται στα αδύνατα», ως εκ του ότι η υλοποίηση του εθνικού σχεδίου ΘΧΣ εξηρτάτο από την ύπαρξη επικαιροποιημένου θαλάσσιου χάρτη. Κατά την ίδια, η ανωτέρω γενική αρχή θα έπρεπε «να καταλαμβάνει τις περιστάσεις που συνδέονται με την αντικειμενική αδυναμία»[11], ώστε να δικαιολογεί τη χορήγηση «πρόσθετη[ς] προθεσμία[ς] για την ολοκλήρωση της κατάρτισης» του επίδικου σχεδίου[12].

Πριν εισέλθω στο σκεπτικό της απόφασης του Δικαστηρίου, θεωρώ χρήσιμο, για την κατανόηση της συλλογιστικής του, να προτάξω ορισμένες θεμελιώδεις αρχές (πέραν των αυτονόητων θεμελιωδών αρχών της **αυτονομίας** και της **υπεροχής** του ενωσιακού δικαίου) οι οποίες διέπουν, σύμφωνα με συνεκτική και συνεπή νομολογία του, τη σχέση μεταξύ της ενωσιακής και της διεθνούς έννομης τάξης και την άμεση ή έμμεση διασύνδεση του παράγωγου δικαίου, όπως η οδηγία περί ΘΧΣ, με το δίκαιο της θάλασσας, ειδικότερα δε με την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών των κρατών μελών. Με βάση **μία πρώτη αρχή**, όπως αυτή προκύπτει από την απόφαση του Δικαστηρίου της 9ης Ιουλίου 1991 στην υπόθεση C-146/89 (Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου)[13], κάθε παράκτιο κράτος μέλος έχει το μονομερές δικαίωμα να χαράσσει ευθείες γραμμές βάσης από τις οποίες μετρείται το εύρος των θαλάσσιων ζωνών του όταν συντρέχουν οι προβλεπόμενες συναφώς γεωγραφικές προϋποθέσεις[14]. Εντούτοις, σύμφωνα με την απόφαση του Δικαστηρίου, η πράξη θέσπισης της ανωτέρω μεθόδου, ακόμη και αν είναι απολύτως σύννομη προς το δίκαιο της θάλασσας, ισχύει μόνον έναντι των τρίτων κρατών αλλά όχι εντός της ενωσιακής «επικράτειας» (δηλαδή ούτε έναντι των λοιπών κρατών μελών, ούτε εντός του εδαφικού πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης), όταν, λόγω ακριβώς της υιοθέτησής της από το κράτος μέλος, παραβιάζεται το ενωσιακό δίκαιο. Στην προκειμένη περίπτωση, η έγκυρη κατά το δίκαιο της θάλασσας τροποποίηση των ευθειών γραμμών βάσης από το Ηνωμένο Βασίλειο είχε ως αποτέλεσμα να θίγονται οι προβλεπόμενες από το Παράρτημα Ι του αλιευτικού κανονισμού 170/83 δραστηριότητες αλιέων άλλων κρατών μελών, και συγκεκριμένα της Γαλλίας, της Ιρλανδίας, της Γερμανίας, των Κάτω Χωρών και του Βελγίου. Η εφαρμογή του επίδικου βρετανικού μέτρου οδηγούσε στον αποκλεισμό τους από θαλάσσιες ζώνες εντός των οποίων αλίευαν πριν από την υιοθέτησή του επειδή οι νέες γραμμές βάσης περιλάμβαναν εφεξής θαλάσσιες περιοχές, περισσότερο απομακρυσμένες από την ακτή σε σχέση με εκείνες πού ίσχυαν πριν από τη χάραξή τους.

10. Σκέψη 23 της απόφασης.
11. Σκέψη 24 της απόφασης.
12. Σκέψη 25 της απόφασης.
13. Η απόφαση είναι αναρτημένη στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?juri=CELEX:61989CJ146.
14. Πρόκειται για το άρθρο 7 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το δίκαιο της θάλασσας (UNCLOS) του 1982 (Σύμβαση του 1982), διάταξη η οποία κωδικοποιεί εθιμικό δίκαιο, ισχύον έναντι πάντων (erga omnes).

Το Δικαστήριο απέρριψε τη βρετανική επιχειρηματολογία ότι το μέτρο ήταν απολύτως σύμφωνο με τις πρόνοιες του δικαίου της θάλασσας και ίσχυε ως εκ τούτου έναντι όλων, κρίνοντας ότι δεν υφίσταντο στην πραγματικότητα πρακτικές δυσχέρειες δεδομένου ότι οι προηγούμενες ευθείες γραμμές βάσης θα εξακολουθούσαν να ισχύουν έναντι των κοινοτικών αλιέων και οι νέες αποκλειστικά έναντι των τρίτων κρατών[15]. Τη συγκεκριμένη απόφαση του Δικαστηρίου αναλύω εκτενώς στη μονογραφία μου *Questions de droit international de délimitation maritime dans la jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes: les lignes de base*[16].

Συνοψίζοντας, όταν η εφαρμογή ενός κανόνα του διεθνούς δικαίου εκ μέρους κράτους μέλους παραβιάζει κανόνα του δικαίου της Ένωσης, ο δεύτερος ισχύει κατά προτεραιότητα εντός της ενωσιακής έννομης τάξης, χωρίς να επηρεάζεται η εφαρμογή του πρώτου μεταξύ του κράτους μέλους και των άλλων υποκειμένων διεθνούς δικαίου.

Με βάση **μία δεύτερη αρχή**, η οποία προκύπτει από την απόφαση του Δικαστηρίου της 30ής Μαΐου 2006 στην υπόθεση C-459/03 (Επιτροπή κατά Ιρλανδίας)[17], σε περίπτωση κατά την οποία ανακύπτει, στο πλαίσιο της εφαρμογής της ενωσιακής έννομης τάξης, νομικό ζήτημα απτόμενο της Σύμβασης του 1982 και εμπίπτον είτε στην αποκλειστική είτε στη συντρέχουσα, δηλαδή την ασκούμενη από κοινού με τα κράτη μέλη, αρμοδιότητα της Ένωσης, όπως είναι η προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος, το ζήτημα επιλύεται εντός της Ένωσης από το Δικαστήριο και όχι από τρίτο διεθνές δικαστήριο, εφόσον στη διαφορά εμπλέκονται δύο κράτη μέλη. Η συγκεκριμένη διαφορά ανέκυψε με αφορμή την κατασκευή ενός εργοστασίου επεξεργασίας αποβλήτων από πυρηνικά καύσιμα (Mox Plant) στις, κείμενες απέναντι από τις ιρλανδικές, ακτές του Ηνωμένου Βασιλείου. Αμφισβητώντας τις βρετανικές εκτιμήσεις περί των περιβαλλοντικών επιπτώσεων από τη λειτουργία του εν λόγω εργοστασίου[18], η Ιρλανδία επιδόθηκε σε ένα μάταιο δικαστικό περίπλου, απευθυνόμενη αρχικά σε ένα ad hoc διαιτητικό δικαστήριο[19], στη συνέχεια γνωστοποιώντας στο Ηνωμένο Βασίλειο ότι κίνησε και την προβλεπόμενη στο παράρτημα VII της Σύμβασης του 1982 διαδικασία ενώπιον άλλου διαιτητικού δικαστηρίου[20], τέλος δε υποβάλλοντας ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου για το δίκαιο της θάλασσας (ITLOS)[21] αίτηση λήψεως ασφαλιστικών μέτρων, αιτούμενη την αναστολή λειτουργίας του εργοστασίου. Το επιληφθέν της διαφοράς ITLOS εξέδωσε στις 3 Δεκεμβρίου 2001 διάταξη για τη λήψη δέσμης προσωρινών μέτρων,

15. Σκέψεις 53 επ., ιδίως σκέψη 58 της απόφασης.
16. Έκδοση του Institut Européen d' Administration Publique, Maastrich, 1994.
17. Η απόφαση είναι αναρτημένη στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:62003CJ0459.
18. Σκέψη 28 της απόφασης.
19. Σύμφωνα με τη σκέψη 32 της απόφασης, το συγκροτηθέν δυνάμει της Σύμβασης για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος του Βορειοανατολικού Ατλαντικού διαιτητικό δικαστήριο απέρριψε το αίτημα της Ιρλανδίας.
20. Σκέψη 34 της απόφασης.
21. Σκέψη 38 της απόφασης.

διαφορετικών από τα αιτηθέντα[22]. Το Ηνωμένο Βασίλειο προέβαλε τόσο ενώπιον του διαιτητικού δικαστηρίου όσο και ενώπιον του ITLOS ένσταση ελλείψεως δικαιοδοσίας τους, υποστηρίζοντας ότι αποκλειστικά αρμόδιο να επιληφθεί της διαφοράς ήταν το Δικαστήριο[23]. Με διάταξη της 24ης Ιουνίου 2003, το διαιτητικό δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία εκτιμώντας ότι ανέκυπταν ζητήματα εφαρμογής συνδεόμενα στενά με το ενωσιακό δίκαιο[24]. Το διαιτητικό δικαστήριο επισήμανε ειδικότερα ότι τα ζητήματα δικαιοδοσίας που είχαν ανακύψει αφορούσαν κατ' ουσία «την εσωτερική λειτουργία μιας διακριτής έννομης τάξεως, εν προκειμένω της κοινοτικής έννομης τάξεως», τα οποία έπρεπε να επιλυθούν «εντός του θεσμικού πλαισίου της Κοινότητας, ειδικότερα δε από το Δικαστήριο»[25]. Παράλληλα, με την ίδια διάταξη επικύρωσε τα προσωρινά μέτρα που είχε διατάξει στο μεσοδιάστημα το ITLOS[26].

Κατόπιν των ανωτέρω εξελίξεων, η Επιτροπή άσκησε στις 30 Οκτωβρίου 2003 ενώπιον του Δικαστηρίου προσφυγή κατά της Ιρλανδίας με το αιτιολογικό ότι η τελευταία, κινώντας κατά του Ηνωμένου Βασιλείου διαδικασία διευθετήσεως διαφορών σχετικά με το εργοστάσιο MOX στο πλαίσιο της Σύμβασης του 1982, παρέβη το ενωσιακό δίκαιο[27]. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή προσήψε στην Ιρλανδία ότι αγνόησε την αποκλειστική δικαιοδοσία του Δικαστηρίου να επιλαμβάνεται διαφορών σχετικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, καθόσον υπέβαλε στην κρίση διεθνών δικαστηρίων διαφορά της με άλλο κράτος μέλος σχετικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή διατάξεων της Σύμβασης του 1982[28]. Ως γνωστόν, η Σύμβαση του 1982 είναι **μικτή συμφωνία** κατά το ενωσιακό δίκαιο, εφόσον «συνήφθη τόσο από την Κοινότητα όσο και από όλα τα κράτη μέλη της στο πλαίσιο της συναρμοδιότητάς τους»[29]. Υπό το πρίσμα της κοινοτικής έννομης τάξεως, «οι μικτές συμφωνίες έχουν το ίδιο νομικό καθεστώς με αυτό των αμιγώς κοινοτικών συμφωνιών»[30].

Το Δικαστήριο έκρινε τελικά ότι οι διατάξεις της Σύμβασης του 1982 τις οποίες η Ιρλανδία επικαλέστηκε ενώπιον τρίτων δικαιοδοτικών οργάνων ενέπιπταν σε κανόνες της κοινοτικής έννομης τάξης επί των οποίων αρμόδιο να αποφαίνεται είναι το ίδιο[31]. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε αν η δικαιοδοσία του είναι αποκλειστική, ώστε να απαγορεύεται σε κράτος μέλος να υποβάλει διαφορά όπως η σχετική με το εργοστάσιο MOX στην κρίση διεθνούς δικαστηρίου. Διαπιστώνοντας ότι η ίδια η Σύμβαση του 1982 προνοεί, ώστε «να αποφεύγεται παρόμοια προσβολή της αποκλειστικής δικαιοδοσίας του Δικαστηρίου και να διαφυλάσσεται έτσι η **αυτονο-**

22. Σκέψη 39 της απόφασης.
23. Σκέψεις 40 και 41 της απόφασης.
24. Σκέψεις 42, 43 και 44 της απόφασης.
25. Σκέψη 45 της απόφασης.
26. Σκέψη 47 της απόφασης.
27. Σκέψη 53 της απόφασης.
28. Σκέψεις 59 και 60 της απόφασης.
29. Σκέψη 83 της απόφασης.
30. Σκέψη 84 της απόφασης
31. Σκέψεις 120 και 121 της απόφασης.

μία του κοινοτικού νομικού συστήματος»[32] χάρη στη διάταξη του άρθρου 282 της Σύμβασης του 1982, η οποία προβλέπει ότι «η Συνθήκη **κατισχύει** [...] του απαντώντος στο τμήμα XV της [Σύμβασης] συστήματος»[33], το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι «οι διατάξεις της Σύμβασης του 1982 που εμπλέκονται στη διαφορά περί το εργοστάσιο MOX εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της Κοινότητας και οι σχετικές διατάξεις αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της κοινοτικής έννομης τάξης»[34], με αποτέλεσμα «η δικαιοδοσία του [να] είναι αποκλειστική και υποχρεωτική για τα κράτη μέλη»[35]. Τέλος, το Δικαστήριο δεν παρέλειψε να υπογραμμίσει ότι «η κίνηση και η συνέχιση μιας διαδικασίας ενώπιον του διαιτητικού δικαστηρίου [...] ενέχει προδήλως τον κίνδυνο καταστρατηγήσεως του συστήματος κατανομής αρμοδιοτήτων που καθιερώνουν οι Συνθήκες και, επομένως, της **αυτονομίας** του κοινοτικού νομικού συστήματος»[36]. Εν κατακλείδι, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η Ιρλανδία, κινώντας κατά του Ηνωμένου Βασιλείου διαδικασία διευθετήσεως διαφορών από τρίτα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα βάσει της Σύμβασης του 1982, παρέβη τις απορρέουσες από τη Συνθήκη υποχρεώσεις[37].

Συνοψίζοντας, το Δικαστήριο είναι αποκλειστικά αρμόδιο να επιλαμβάνεται και να εκδικάζει διαφορές μεταξύ κρατών μελών οι οποίες εμπίπτουν στην αποκλειστική ή στη συντρέχουσα αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (νυν Ένωσης) και ανακύπτουν κατά την ερμηνεία και εφαρμογή της Σύμβαση του 1982.

Με βάση **μία τρίτη αρχή**, όπως αυτή προκύπτει από την απόφαση της 31ης Ιανουαρίου 2020 στην υπόθεση C-457/18 (Σλοβενία κατά Κροατίας)[38], το Δικαστήριο έκρινε ότι ένα κράτος μέλος δεν έχει το δικαίωμα να προσφύγει ενώπιόν του κατά άλλου κράτους μέλους βάσει του άρθρου 259 ΣΛΕΕ υπό το πρόσχημα της παραβίασης του ενωσιακού δικαίου αν το κύριο και πραγματικό αίτημά του δεν είναι η τήρηση της ενωσιακής νομιμότητας αλλά συγκεκριμένη νομική διαφορά ως προς τη μεταξύ των δύο κρατών μελών οριοθέτηση των χερσαίων και θαλάσσιων συνόρων τους η οποία διέπεται, ως εκ της φύσεώς της, από το διεθνές δίκαιο. Συγκεκριμένα, η Σλοβενία επιδίωξε κατ' ουσία την αναγνώριση της από 19 Ιουνίου 2017 απόφασης ενός συσταθέντος επί τούτου, βάσει σύμβασης διαιτησίας που είχε συνάψει η ίδια με την Κροατία, διαιτητικού δικαστηρίου. Την απόφαση του διαιτητικού δικαστηρίου αμφισβήτησε η Κροατία επικαλούμενη παρεμπίπτον δικονομικό ζήτημα, και συγκεκριμένα την ανεπίσημη επικοινωνία μεταξύ του επιλεγέντα από την Σλοβενία διαιτητή και του εκπροσώπου της ενώπιον του διαιτητικού δικαστηρίου κατά τη διάρκεια των διασκέψεών του[39]. Θεωρώντας ότι το εν λόγω συμβάν υπονόμευσε ανεπανόρθωτα την αμεροληψία και την ακεραιότητα της διαιτητικής διαδικασίας[40], η Κροατία ενημέρωσε το διαιτητικό δικαστήριο για την απόφασή της να τερματίσει τη διμερή σύμβαση διαιτησίας βάσει της οποίας εκδόθηκε η διαιτητική απόφαση παρ' όλον ότι είχε προηγηθεί η λήψη διορθωτικών μέτρων με την αντικατάσταση των διορισθέντων από τις δύο χώρες διαιτητών[41]. Κατά την ενώπιον του Δικαστηρίου διαδικασία, η Κροατία υποστήριξε ότι οι ισχυρισμοί της Σλοβενίας περί παραβίασης υποχρεώσεων από το δίκαιο της Ένωσης είχαν **παρεπόμενο χαρακτήρα** σε σχέση με την επίλυση της μεταξύ τους διαφοράς, πραγματικό αντικείμενο της οποίας ήταν «το κύρος και τα έννομα αποτελέσματα της συμβάσεως διαιτησίας και της διαιτητικής αποφάσεως»[42]. Κατά την Κροατία, η διαφορά έπρεπε να επιλυθεί κατ' εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και όχι βάσει του δικαίου της Ένωσης[43]. Αντιθέτως, η Σλοβενία υποστήριξε ότι η προσφυγή της αφορούσε αποκλειστικά την παράβαση του πρωτογενούς και του παράγωγου δικαίου της Ένωσης[44] και ότι, αν διαπιστωνόταν ότι τα πραγματικά περιστατικά επί των οποίων η ίδια θεμελίωνε τους ισχυρισμούς της περί παραβάσεως του δικαίου της Ένωσης ενέπιπταν και στο διεθνές δίκαιο, η διαπίστωση αυτή δεν θα εμπόδιζε το Δικαστήριο «να λάβει υπόψη τους ουσιαστικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου τους οποίους η Ένωση έχει ενσωματώσει ή είχε την πρόθεση να ενσωματώσει στο νομικό της σύστημα»[45]. Η Σλοβενία υποστήριξε περαιτέρω ότι οι επικράτειες των δύο κρατών μελών οριοθετούνται από τα καθορισμένα σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο σύνορά τους, εν προκειμένω σύμφωνα με τη διαιτητική απόφαση, οπότε ζητούμενο για το Δικαστήριο δεν ήταν ούτε να διαπιστώσει παράβαση του διεθνούς δικαίου, ούτε να αποφανθεί επί διεθνούς διαφοράς. Πάντα κατά την προσφεύγουσα, τα σύνορα μεταξύ Κροατίας και Σλοβενίας «αποτελούν πραγματικό στοιχείο» και «όχι νομικό ζήτημα επί του οποίου το Δικαστήριο θα μπορούσε να αποφανθεί»[46].

Αποφαινόμενο επί της διαφοράς, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι είναι αναρμόδιο να κρίνει ζητήματα που άπτονται της ερμηνείας διεθνούς συμβάσεως, το αντικείμενο της οποίας εκφεύγει των τομέων αρμοδιότητας της Ένωσης[47], επισημαίνοντας παράλληλα ότι η αναρμοδιότητά του καταλαμβάνει και την περίπτωση κατά την οποία «η παράβαση των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης που προβάλλεται προς στήριξη της προσφυγής είναι **παρεπόμενη** σε σχέση με την προβαλλόμενη παράβαση υποχρεώσεων απορρεουσών από διεθνή σύμβαση»[48]. Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, οι προβληθείσες από την ίδια τη Σλοβενία παραβάσεις του δικαίου της Ένωσης ήταν αποτέλεσμα της σύμβασης διαιτησίας και της εκδοθείσας βάσει αυτής διαιτητικής απόφασης, «ιδίως δε της **υποχρεώσεως σεβασμού των συνό-**

32. Σκέψη 124 της απόφασης.
33. Σκέψη 125 της απόφασης.
34. Σκέψη 126 της απόφασης.
35. Σκέψη 136 της απόφασης.
36. Σκέψη 154 της απόφασης (η έμφαση είναι δική μου).
37. Σύμφωνα με το διατακτικό της απόφασης (υπό 1).
38. Η απόφαση είναι αναρτημένη στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018CJ0457.
39. Σκέψεις 30 και 31 της απόφασης.
40. Σκέψη 32 της απόφασης.
41. Σκέψη 38 της απόφασης.
42. Σκέψη 75 της απόφασης.
43. Σκέψη 76 της απόφασης.
44. Σκέψη 80 της απόφασης.
45. Σκέψη 81 της απόφασης.
46. Σκέψη 86 της απόφασης.
47. Σκέψη 91 της απόφασης.
48. Σκέψη 92 της απόφασης (η έμφαση είναι δική μου).

ρων που καθορίζονται με τη διαιτητική απόφαση»[49]. Άρα, εκείνο που εμπόδιζε τη Σλοβενία να εφαρμόσει σε ολόκληρη την επικράτειά της τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ήταν το ότι «η άρνηση της Κροατίας να εκτελέσει τη διαιτητική απόφαση [...] παρακωλύει, **όσον αφορά στις θαλάσσιες ζώνες που αποτελούν το αντικείμενο της διαφοράς, την εφαρμογή των διατάξεων του παράγωγου δικαίου της Ένωσης**»[50]. Όμως, ούτε η σύμβαση διαιτησίας, ούτε η διαιτητική απόφαση «αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του δικαίου της Ένωσης»[51]. Δεδομένου ότι η ασκούμενη βάσει του άρθρου 259 ΣΛΕΕ προσφυγή κράτους μέλους κατά άλλου κράτους μέλους λόγω παραβάσεως «μπορεί να έχει **ως αντικείμενο μόνο τη μη τήρηση υποχρεώσεων απορρεουσών από το δίκαιο της Ένωσης** [...], το Δικαστήριο δεν είναι αρμόδιο [...] να αποφανθεί επί της προβαλλόμενης παραβάσεως των υποχρεώσεων από τη σύμβαση διαιτησίας και τη διαιτητική απόφαση», όπως προέκυπτε από τις αιτιάσεις της Σλοβενίας[52]. **Συνοψίζοντας, στο πλαίσιο προσφυγής είτε της Επιτροπής κατά κράτους μέλους λόγω παραβάσεως υποχρεώσεως εκ των Συνθηκών (βάσει του άρθρου 258 της ΣΛΕΕ), είτε κράτους μέλους κατά άλλου κράτους μέλους (βάσει του άρθρου 259 της ΣΛΕΕ), η προσφυγή κρίνεται απαράδεκτη σε περίπτωση κατά την οποία η παράβαση του ενωσιακού δικαίου είναι παρεπόμενη σε σχέση με άλλη, κύρια διαφορά, η οποία διέπεται από το διεθνές δίκαιο.**

Πέραν όμως της κατά το δίκαιο της θάλασσας εκκρεμούσας -δυστυχώς μέχρι και σήμερα- διαφοράς μεταξύ των δύο κρατών μελών και ανεξάρτητα από την προπεριγραφείσα τρίτη αρχή, ένα ακόμη ενδιαφέρον σημείο της απόφασης του Δικαστηρίου, το οποίο δεν πρέπει να αγνοείται στο συγκεκριμένο συμφραζόμενο, είναι ότι, «**εφόσον στις Συνθήκες δεν υφίσταται ακριβέστερος ορισμός των εδαφών που υπόκεινται στην κυριαρχία των κρατών μελών, εναπόκειται στο κάθε κράτος μέλος να καθορίσει την έκταση και τα όρια του εδάφους του σε συμμόρφωση προς τους κανόνες του δημόσιου διεθνούς δικαίου**», ενώ «**το εδαφικό πεδίο εφαρμογής των Συνθηκών καθορίζεται μέσω παραπομπής στις εθνικές επικράτειες, κατά την έννοια του άρθρου 52 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση [(ΣΕΕ)] και του άρθρου 355 ΣΛΕΕ**», καθώς και του άρθρου 77§4 ΣΛΕΕ, κατά το οποίο «**τα κράτη μέλη είναι αρμόδια για τον γεωγραφικό καθορισμό των συνόρων τους, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο**»[53]. Το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι: «Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν δύναται να εξετάσει, στο πλαίσιο [...] του άρθρου 259 ΣΛΕΕ, το ζήτημα της εκτάσεως και των ορίων της επικράτειας [της Κροατίας και της Σλοβενίας], εφαρμόζοντας ευθέως τα καθορισθέντα από τη διαιτητική απόφαση σύνορα προκειμένου να ελέγξει αν [ευσταθούν] οι παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης, διότι άλλως θα υπερέβαινε τις αρμοδιότητες που του ανατίθενται από τις Συνθήκες και θα **σφετεριζόταν τις επιφυλασσόμενες υπέρ των κρατών μελών αρμοδιότητες όσον αφορά στον γεωγραφικό καθορισμό των συνόρων τους**»[54]. Αναγνωρίζεται δηλαδή ευθέως η αρμοδιότητα των κρατών μελών να οριοθετούν τα χερσαία και θαλάσσια σύνορά τους, υπό την επιφύλαξη της αρμοδιότητας της Ένωσης να ορίζει το γεωγραφικό (εδαφικό) πεδίο εφαρμογής των κανόνων της. Όπως επιβεβαιώνεται όμως και με την απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 2025 (βλέπε αναλυτικότερα κατωτέρω, υπό 1), το Δικαστήριο αναπέμπει και πάλι στα ίδια τα κράτη μέλη ως αρμόδια για τον ορισμό των «θαλάσσιων υδάτων» τους εντός των οποίων ασκούνται οι προβλεπόμενες από την οδηγία περί ΘΧΣ δραστηριότητες, επικυρώνοντας προφανώς ως νόμιμη εμπλεκόμενη στον ΘΧΣ εθνική πράξη ή διεθνή συμφωνία υπό τον όρο της αυστηρής τήρησης τόσο του διεθνούς όσο και του ενωσιακού δικαίου.

Τέλος, στο πλαίσιο πάντα της απόφασης της 31ης Ιανουαρίου 2020, το Δικαστήριο θέτει και **μία τέταρτη, σημαντικότατη, δικονομική αρχή**. Αναφερόμενο καταρχάς στο άρθρο 4§3 ΣΕΕ, σύμφωνα με το οποίο η Ένωση και τα κράτη μέλη της εκπληρώνουν, βάσει της αρχής της «καλόπιστης συνεργασίας» και του «αμοιβαίου σεβασμού», τα εκ των Συνθηκών καθήκοντά τους, το Δικαστήριο συνάγει ότι, και στην υπό την κρίση του τεθείσα συγκεκριμένη διαφορά, υφίσταται «η **υποχρέωση** [...] η οποία συνίσταται στην καλόπιστη προσπάθεια για την εξεύρεση μιας **σύμφωνης προς το διεθνές δίκαιο οριστικής νομικής λύσης** [...], η οποία να διασφαλίζει την πραγματική και απρόσκοπτη εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης στις **οικείες ζώνες**»[55]. Το Δικαστήριο δράττεται της ευκαιρίας για να υπενθυμίσει ότι η «άρση» της μεταξύ των δύο κρατών μελών διαφοράς μπορεί να επιτευχθεί **και** «διά της επιλογής οποιουδήποτε τρόπου διευθετήσεώς της, **περιλαμβανομένης, *ενδεχομένως*, της υποβολής της διαφοράς στην κρίση του Δικαστηρίου δυνάμει συνυποσχετικού κατά το άρθρο 273 ΣΛΕΕ**»[56]. Υπό την έννοια αυτή, **το Δικαστήριο υποδεικνύει στα κράτη μέλη (και όχι μόνο στα δύο εμπλεκόμενα στη διαφορά) ένα, σπάνια χρησιμοποιούμενο, μέσο επίλυσης «διεθνούς» διαφοράς τους στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου**. Η συγκεκριμένη δυνατότητα προβλέπεται αποκλειστικά υπέρ των κρατών μελών, όχι όμως και υπέρ των τρίτων,

49. Σκέψη 101 της απόφασης (η έμφαση είναι δική μου).
50. Ibidem (η έμφαση είναι δική μου).
51. Σκέψη 102 της απόφασης.
52. Σκέψη 104 της απόφασης (η έμφαση είναι δική μου).
53. Σκέψη 105 της απόφασης (η έμφαση είναι δική μου).
54. Σκέψη 107 της απόφασης (η έμφαση είναι δική μου).
55. Σκέψη 109 της απόφασης (η έμφαση είναι δική μου).
56. Ibidem (η έμφαση είναι δική μου). Το επίρρημα «ενδεχομένως» αποδίδεται στη γαλλική (επίσημη γλώσσα των κλειστών διασκέψεων του Δικαστηρίου) με την έκφραση «le cas échéans» και στην αγγλική με την έκφραση «as the case may be» και χρησιμοποιείται για να τονιστεί, κατά την άποψή μου, ότι δεν πρόκειται για υποχρέωση αλλά για δυνατότητα ή ελεύθερη επιλογή των κρατών μελών. Στην προκειμένη περίπτωση, η δικονομική αυτή οδός παρίσταται μάλλον δυσχερής στην πραγματικότητα δεδομένου ότι η αποδοχή του άρθρου 273 ΣΛΕΕ και η σύναψη νέου συνυποσχετικού θα σήμαινε ήττα για την Σλοβενία η οποία εμμένει στην εγκυρότητα της διαιτητικής απόφασης, με περισσότερες πιθανότητες αποδοχής της από την Κροατία η οποία θα τελούσε σε θέση ισχύος έναντι της αντιδίκου της στο πλαίσιο μίας νέας διαπραγμάτευσης για τη σύναψη του αναγκαίου συνυποσχετικού. Αν και το κέρδος για αμφότερα τα κράτη μέλη θα ήταν ότι η ενεργοποίηση του άρθρου 273 ΣΛΕΕ θα έθετε οριστικά τέρμα στην ισχύουσα αβεβαιότητα ως προς τα χερσαία και τα θαλάσσια σύνορά τους και στη συνακόλουθη αδυναμία εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου (την οποία είχε επικαλεστεί με τόση ζέση η Σλοβενία), η άκαρπη παρέλευση χρόνου άνω της πενταετίας μετά την έκδοση της απόφασης του Δικαστηρίου φαίνεται ότι αποκλείει, προς το παρόν τουλάχιστον, την υποδειχθείσα λύση.

έστω και αν τα τελευταία συνδέονται με την Ένωση βάσει διεθνούς συμφωνίας η οποία προβλέπει, ούτως ή άλλως, τους δικούς της μηχανισμούς επίλυσης των διαφορών. Οι τρεις ικανές και αναγκαίες συναφώς προϋποθέσεις κατά το άρθρο 273 ΣΛΕΕ είναι ότι **πρέπει να πρόκειται όντως για νομική διαφορά μεταξύ των κρατών μελών, συναφή με το αντικείμενο των Συνθηκών, και να υποβάλλεται ενώπιον του Δικαστηρίου δυνάμει συνυποσχετικού**. Με τη σκέψη 109 της απόφασής του, το Δικαστήριο επιδεικνύει συγκρατημένο ή ελεγχόμενο ακτιβισμό στα θέματα του δικαίου της θάλασσας, φτάνοντας στο σημείο να προτρέπει τα κράτη μέλη να υποβάλλουν από κοινού στην κρίση του, ως διαφορές βάσει του άρθρου 273 ΣΛΕΕ, τις τυχόν συνοριακές διαφορές τους (στην ξηρά και στη θάλασσα) όταν συνδέονται λόγω συναφείας με το ενωσιακό δίκαιο, παρεμποδίζοντας την απρόσκοπτη εφαρμογή του. Ορισμένοι σχολιαστές, εστιάζοντας στην εικαζόμενη πρόθεση ή υποτιθέμενη βούληση του Δικαστηρίου να μην υπεισέλθει στην εξέταση του κύρους και της ισχύος τόσο της σύμβασης διαιτησίας όσο και της διαιτητικής απόφασης, υποτιμούν τη δικονομική δυνατότητα που διανοίγεται στα κράτη μέλη μέσω της διασταλτικής ερμηνείας του άρθρου 273 ΣΛΕΕ, αντιπαρερχόμενοι ως άνευ σημασίας τη δυνατότητα της προτεινόμενης ειρηνικής επίλυσης των διαφορών μεταξύ κρατών μελών ακόμη και σε θέματα θαλάσσιας οριοθέτησης, σε εθελοντική βάση και εντός της ευρωπαϊκής οικογένειας ως κατεξοχήν Ένωσης δικαίου[57]. Στην πραγματικότητα, όπως περιγράφεται με την απόφασή του, το Δικαστήριο δεν αφήνει περιθώρια παρερμηνειών. **Η κύρια διαφορά μεταξύ Κροατίας και Σλοβενίας έχει ως πραγματικό αντικείμενό της τα διαφιλονικούμενα μεταξύ τους όρια των θαλάσσιων ζωνών τους**. Άρα, πρόκειται για «διεθνή διαφορά» μεταξύ δύο κρατών μελών. Αυτό λοιπόν θα είναι, κατ' ανάγκη, και το αντικείμενο της διαφοράς την οποία μπορεί να κληθεί να εκδικάσει το Δικαστήριο βάσει του άρθρου 273 ΣΛΕΕ, στον βαθμό που το ίδιο προτείνει την εν λόγω διαδικασία στα εμπλεκόμενα κράτη μέλη. Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι, βάσει της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το Δικαστήριο «εξασφαλίζει την **τήρηση του *δικαίου*** κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών»[58]. Η σχετική διάταξη κάνει λόγο για το **δίκαιο γενικώς**, ώστε να δικαιολογείται απολύτως και ο ακτιβισμός του θεσμικού αυτού οργάνου ως εποπτεύοντος δικαιοδοτικού οργάνου της Ένωσης στο σύνολό της, χάριν ακριβώς της διευρυμένης αρμοδιότητάς του ως προς την τήρησή του. Τη συγκεκριμένη υπόθεση αναλύω διεξοδικά στο άρθρο μου «Η ερμηνεία και η εφαρμογή του διεθνούς δικαίου

57. Βλέπε, μεταξύ άλλων, Eva Kassoti, «Between a Rock and a Hard Place: The Court of Justice's Judgment in case *Slovenia v Croatia*», European Papers, Insight, 2020, volume 5, τεύχος 2, σελίδες 1061 έως και 1070 (https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_EF_2020_I_039_Eva_Kassoti_00397.pdf), Jakob Gasperin Wischhoff, «When Violations of International and EU Law Overlap», *Verfassungsblog on Matters Constitutional*, 6 Ιανουαρίου 2020 (https://verfassungsblog.de/when-violations-of-international-and-eu-law-overlap), ο οποίος σχολιάζει καυστικά μόνο τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα, και Jure Vidmar, «The CJEU's Reasining in Slovenia v Croatia: A Dispute Ancillary to Another Dispute, but Which One?», *Hague Yearbook of International Law*, 2023, volume 34, σελίδες 181 έως και 204.
58. Όπως προβλέπει ρητά το άρθρο 19§1 της συγκεκριμένης Συνθήκης.

της θάλασσας από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στοιχεία ακτιβισμού του ως οιονεί διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου»[59].

Συνοψίζοντας, το Δικαστήριο «διευρύνει», ερμηνεύοντας διασταλτικά τη συγκεκριμένη διάταξη του άρθρου 273 ΣΛΕΕ, τη δικαιοδοσία του, κατ' εξαίρεση, και σε θέματα θαλάσσιας οριοθέτησης, πάντοτε βεβαίως όσον αφορά στα κράτη μέλη και με τη συναίνεσή τους (διά του συνυποσχετικού) λόγω της επί του θέματος αποκλειστικής, κατ' αρχήν, αρμοδιότητάς τους.

Πρόταση αρχής: Υπό την παρούσα συγκυρία, δεν θα ήταν μία άριστη ευκαιρία για την πολιτικά λιμνάζουσα, εάν όχι τελούσα εν υπνώσει, διευθέτηση των «νομικών διαφορών» μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου, τόσο σε επίπεδο διεθνούς όσο και σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου (στο πλαίσιο του ΘΧΣ), η προσφυγή των δύο κρατών μελών, βάσει του άρθρου 273 ΣΛΕΕ, στη σοφία και το κύρος του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την προεκτεθείσα νομολογία του; Μία τέτοια κίνηση δεν θα προέτρεπε συνακόλουθα, ως διπλωματικός μοχλός πίεσης, και την Αίγυπτο να συναινέσει στην ολοκλήρωση της μερικής οριοθέτησης της ΑΟΖ της με την Ελλάδα (είτε με διαπραγματεύσεις είτε μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου), με δεδομένη τη βούλησή της, τόσο (γεω)πολιτική όσο και οικονομική, για ολοένα στενότερες σχέσεις με την Ευρωπαϊκή Ένωση και για την ευκολότερη πρόσβασή της σε ενωσιακούς μηχανισμούς αρωγής ή χρηματοδότησής της;

1. Το σκεπτικό του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-128/24

Με «προίκα» λοιπόν τις ανωτέρω αρχές, το Δικαστήριο καλείται και πάλι να αποφανθεί, στο πλαίσιο της διαφοράς στην υπόθεση C-128/24[60], επί της σχέσης μεταξύ ενωσιακού και διεθνούς δικαίου.

Κατά πρώτον, εγκύπτοντας στην εκ μέρους της Ελλάδας επίκληση της αρχής «ουδείς υποχρεούται στα αδύνατα», το Δικαστήριο ερμηνεύει την έννοια της «ανωτέρας βίας». Το Δικαστήριο εκτιμά ότι η παράβαση λόγω ανωτέρας βίας πρέπει «να οφείλεται σε περιστάσεις ξένες προς [το κράτος μέλος] που την επικαλείται, ασυνήθεις και απρόβλεπτες, οι συνέπειες των οποίων δεν θα μπορούσαν να έχουν αποφευχθεί όση επιμέλεια και αν είχε επιδειχθεί»[61]. Επιπλέον, «η επίκληση της ανωτέρας βίας μπορεί να γίνει μόνο για το χρονικό διάστημα που είναι αναγκαίο για την υπέρβαση των εν λόγω δυσκολιών»[62]. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η Ελλάδα ούτε «υποστήριξε ούτε, κατά μείζονα λόγο, απέδειξε ότι η διαπραγμάτευση και η σύναψη της διμερούς συμφωνίας για την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών συνιστούσαν τέτοια περίσταση»[63].

Κατά δεύτερον, απαντώντας στον ισχυρισμό της Ελλάδας «ότι, μετά τη σύναψη της συμφωνίας [με την

59. Το άρθρο είχε παρουσιαστεί υπό μορφή εισήγησης στο ετήσιο συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων στην Αθήνα, 19-21 Δεκεμβρίου 2019 (https://isideris.gr/wp-content/uploads/2021/07/e-Tetradia_teuxos01_final.pdf).
60. Η απόφαση είναι αναρτημένη στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:62024CJ0128.
61. Σκέψη 33 της απόφασης.
62. Ibidem.
63. Σκέψη 34 της απόφασης.

Αίγυπτο], δεν διέθετε επαρκή χρόνο για την κατάρτιση του [επίδικου σχεδίου] και ότι, ως εκ τούτου, έπρεπε να της χορηγηθεί πρόσθετος χρόνος για να ολοκληρώσει τη θέσπισή [του]»[64], το Δικαστήριο κρίνει ότι η Ελλάδα δεν απέδειξε ότι, «δύο έτη και δέκα μήνες μετά τη σύναψη της συμφωνίας», «τελούσε σε αντικειμενική αδυναμία να καταρτίσει το [επίδικο σχέδιο]»[65].

Κατά τρίτον, σχετικά με την οφειλόμενη στην έλλειψη «επικαιροποιημένου θαλάσσιου χάρτη» (για τον οποίο αποκλειστικά αρμόδιο είναι το κράτος μέλος) αντικειμενική αδυναμία κατάρτισης του επίδικου σχεδίου, το Δικαστήριο υπενθυμίζει και επιβεβαιώνει ότι η οδηγία «δεν θίγει τα κυριαρχικά δικαιώματα και τη δικαιοδοσία των κρατών μελών επί των θαλάσσιων υδάτων» βάσει των σχετικών διατάξεων του διεθνούς δικαίου, ιδίως της Σύμβασης του 1982, ούτε «τη χάραξη και την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών από τα κράτη μέλη»[66]. Το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι καμία διάταξη της οδηγίας «δεν συνδέει τη διαδικασία της οριοθέτησης [των θαλάσσιων ζωνών των κρατών μελών] με τις υποχρεώσεις κατάρτισης και διαβίβασης θαλάσσιων χωροταξικών σχεδίων», υποχρεώσεις, η εκπλήρωση των οποίων ουδόλως προβλέπεται ότι πρέπει να αναστέλλεται κατά τη διάρκεια της σχετικής διαδικασίας[67]. Το Δικαστήριο διευκρινίζει επ' αυτού ότι, ναι μεν «το γεωγραφικό πεδίο εφαρμογής του [εθνικού σχεδίου ΘΧΣ] πρέπει να καθορίζεται σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία της Ένωσης και με το [δίκαιο της θάλασσας], ιδίως δε με τη [Σύμβαση του 1982], εναπόκειται, όμως, στο κάθε κράτος μέλος «**να καθορίσει την έκταση και τα όρια της επικράτειάς του, συμπεριλαμβανομένων των θαλάσσιων συνόρων του, σε συμμόρφωση προς τους κανόνες του δημόσιου διεθνούς δικαίου**»[68]. Τούτου δοθέντος, «οι υποχρεώσεις κατάρτισης και διαβίβασης [εθνικού σχεδίου ΘΧΣ], δεν μπορούν να εξαρτώνται από την ύπαρξη συμφωνίας για την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών»[69]. Το Δικαστήριο εκτιμά ότι την ανωτέρω ερμηνεία επιρρωνύει «το γεγονός ότι **η διαδικασία οριοθέτησης των θαλάσσιων ζωνών έχει διαφορετικό αντικείμενο από τον [ΘΧΣ]**»[70]. Κατά την εκτίμηση του Δικαστηρίου, τα κράτη μέλη διαβιβάζουν στην Επιτροπή και στα άλλα ενδιαφερόμενα κράτη μέλη «όχι μόνο τα αντίγραφα των [εθνικών σχεδίων ΘΧΣ], αλλά και όλες τις επακόλουθες ενημερωμένες μορφές τους»[71]. Με βάση το ανωτέρω σκεπτικό, η Ελλάδα «διατηρεί την ευχέρεια να καταρτίσει και να διαβιβάσει τα επίμαχα σχέδια και, κατά περίπτωση, να τα επικαιροποιήσει **μεταγενέστερα ανάλογα με την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών της**»[72]. Υπό τις περιστάσεις αυτές, «**η υποχρέωση κατάρτισης και διαβίβασης των [εθνικών σχεδίων ΘΧΣ] δεν μπορεί να καθυστερεί ή και να αναστέλλεται επ' αόριστον, σε περίπτωση κατά την οποία δεν υφίσταται συμφωνία θαλάσσιας οριοθέτησης με τρίτο κράτος, με αποτέλεσμα η τήρηση των [απορρεουσών από το δίκαιο της Ένωσης] υποχρεώσεων να εξαρτάται από τη συνεργασία τρίτου κράτους**»[73].

Εν συμπεράσματι, το Δικαστήριο αποφαίνεται ότι η Ελλάδα, επικαλούμενη αλυσιτελώς «την άσκηση της εθνικής αρμοδιότητας για τη γεωγραφική οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών [της] προκειμένου να δικαιολογήσει τη μη συμμόρφωσή της προς τις υποχρεώσεις [της]»[74], «παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει [από την οδηγία]»[75].

2. Και μία πρώτη αποτίμηση της απόφασης του Δικαστηρίου

Κατ' αρχάς, το Δικαστήριο δεν εκδίδει *πολιτικές* αποφάσεις, επιλαμβανόμενο και αποφαινόμενο αποκλειστικά επί ενδικάσιμων (justiciable) διαφορών. Αυτό ισχύει και για τις αποφάσεις με τις οποίες το Δικαστήριο διαπιστώνει παράβαση του ενωσιακού δικαίου εκ μέρους κράτους μέλους, οι οποίες δεν έχουν, ούτε κατ' ελάχιστον, *τιμωρητικό* χαρακτήρα. Σχολιάζοντας επομένως μία απόφασή του, η οποία έχει ομολογουμένως και διεθνοπολιτικές διαστάσεις όπως η συγκεκριμένη, οι Έλληνες αναλυτές οφείλουν να επιδεικνύουν τη δέουσα αυτοσυγκράτηση όσον αφορά σε εξωδικαιϊκούς χαρακτηρισμούς. Σε διαφορετική περίπτωση δεν υπηρετούν ούτε το ενωσιακό, ούτε το εθνικό συμφέρον. Η θέση του Δικαστηρίου είναι εν προκειμένω απόλυτη και διαυγής. Μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Διαχωρίζοντας τις απορρέουσες από το ενωσιακό δίκαιο υποχρεώσεις των κρατών μελών από τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους βάσει του διεθνούς δικαίου, ειδικότερα δε του δικαίου της θάλασσας, το Δικαστήριο προτρέπει ευθέως την Ελλάδα να καταρτίσει και να διαβιβάσει στην Επιτροπή το εθνικό σχέδιό της στο πλαίσιο του ΘΧΣ, ανεξάρτητα από την έκβαση των οποιωνδήποτε διαπραγματεύσεων ή της σύναψης συμφωνιών για την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών της με τις γειτονικές της χώρες. **Με τον τρόπο αυτό λύει τον γόρδιο δεσμό που κρατά τη χώρα όμηρο των τουρκικών εκβιασμών**. Η αποσύνδεση την οποία επιχειρεί το Δικαστήριο με την απόφασή του το οδηγεί αυτομάτως στο να εστιάσει στο **πραγματικό**, δηλαδή στο **ενωσιακό**, **διακύβευμα χάρη στην αποδραματοποίηση ή στην απεξάρτησή του από οποιαδήποτε (δι)εθνική φόρτιση**. Εξυπακούεται λοιπόν ότι, ενόσω η Ελλάδα δεν συνάπτει τις σχετικές συμφωνίες, θα ισχύουν τα γεωγραφικά όρια, όπως τα καθορίζει η ίδια με το εθνικό σχέδιό της, σεβόμενη το δίκαιο της θάλασσας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Όσον αφορά στη γείτονα, δεν πρέπει να παροράται το γεγονός ότι διατηρεί πάντα την ιδιότητα του υποψήφιου κράτους μέλους και ότι, όσο θα διαρκεί η εκκρεμότητα της οριοθέτησης των θαλάσσιων ζωνών της με την Ελλάδα, θα εξακολουθεί να ισχύει, υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, το γεωγραφικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, όπως αυτό αποτυπώνεται ήδη στον συνοδευτικό του εθνικού σχεδίου περί ΘΧΣ χάρτη της Ελλάδας (βλέπε χάρτη 2 του Πα-

64. Σκέψη 35 της απόφασης.
65. Σκέψη 36 της απόφασης.
66. Σκέψη 38 της απόφασης.
67. Σκέψη 39 της απόφασης.
68. Σκέψη 40 της απόφασης, η οποία παραπέμπει στην απόφαση της 31ης Ιανουαρίου 2020 στην υπόθεση Σλοβενία κατά Κροατίας (η έμφαση είναι δική μου).
69. Σκέψη 41 της απόφασης.
70. Σκέψη 42 της απόφασης (η έμφαση είναι δική μου).
71. Σκέψη 43 της απόφασης.
72. Ibidem (η έμφαση είναι δική μου).
73. Σκέψη 44 (η έμφαση είναι δική μου).
74. Σκέψη 45 της απόφασης.
75. Σκέψη 46 της απόφασης.

ραρτήματος), με αποτέλεσμα να καταλαμβάνει, ως ενωσιακή υποχρέωση «εν τω γίγνεσθαι», και την ίδια.

Αυτό ήταν, αν δεν απατώμαι, και το πνεύμα του νόμου «Μανιάτη» (βλέπε χάρτη 5 του Παραρτήματος). Θυμίζω ότι, σύμφωνα με το άρθρο 156, πρώτη παράγραφος, τρίτο εδάφιο, του νόμου 4001/2011[76], «Ελλείψει συμφωνίας οριοθέτησης με γειτονικά κράτη οι ακτές των οποίων είναι παρακείμενες ή αντικείμενες με τις ελληνικές ακτές, το εξωτερικό όριο της υφαλοκρηπίδας και της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης (αφ' ης κηρυχθεί) είναι η μέση γραμμή, κάθε σημείο της οποίας απέχει ίση απόσταση από τα εγγύτερα σημεία των γραμμών βάσης (τόσο ηπειρωτικών όσο και νησιωτικών) από τις οποίες μετρείται το εύρος της αιγιαλίτιδας ζώνης». Προς τί λοιπόν ο καταγγελτικός λόγος του εμπνευστή ενός τόσο σημαντικού νομοθετήματος και σημερινού ευρωβουλευτή Γιάννη Μανιάτη μέσω της υποβολής σχετικής ερώτησης προς την Επιτροπή, όπου αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι η ελληνική κυβέρνηση «δεν έχει καμία δικαιολογία [για τη μη συμμόρφωση με την οδηγία], αλλά την απόλυτη ευθύνη για μία ακόμη αποτυχία»;[77]. Πέραν πάσης αμφιβολίας, η απόφαση του Δικαστηρίου κατατείνει στο ίδιο αποτέλεσμα, σε συνδυασμό μάλιστα και με τον χάρτη που συνοδεύει το έγγραφο της Επιτροπής, του Απριλίου 2024, σχετικά με την επί του θέματος κατάσταση όσον αφορά στην Ελλάδα (βλέπε χάρτη 1 του Παραρτήματος). Κινούμενη εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων της, η Επιτροπή έπραξε με το έγγραφό της το αυτονόητο, προκαλώντας αδίκως την αβάσιμη μήνιν της Τουρκίας (βλέπε ανακοίνωση του τουρκικού ΥΠΕΞ της 18ης Νοεμβρίου 2024, αναλυτικότερα κατωτέρω στο Β. Μέρος, υπό 1.β). Αποτύπωσε σε χάρτη (χωρίς να οριοθετεί η ίδια τις θαλάσσιες ζώνες της Ελλάδας) τη θαλάσσια έκταση την οποία δικαιούται η χώρα μας -βάσει της *βέλτιστης δυνατότητας* που της παρέχει το δίκαιο της θάλασσας μέσω της πλήρους εφαρμογής της μέσης γραμμής/γραμμής ίσης απόστασης- και εντός της οποίας μπορεί να καταρτίσει το εθνικό σχέδιό της, συμμορφούμενη προς τη σχετική οδηγία. Στο ίδιο μήκος κύματος, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως τουλάχιστον ατυχής και η δήλωση του διευθυντή του WWF Ελλάς Δημήτρη Καραβέλλα ότι «η καταδικαστική αυτή απόφαση είναι όχι απλώς απογοητευτική αλλά και ντροπιαστική»[78]. Δεν σχολιάζω καν το άρθρο των Γ. Ανθρακέα και Γ. Δασκαλούλη με τίτλο «Απόφαση-κόλαφος κατά της Ελλάδας λόγω μη υποβολής έκθεσης Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού: Θα επηρεάσει ενεργειακά και αμυντικά σχέδια της Ελλάδας σε Αιγαίο και Ανατολική Μεσόγειο»[79]. Περατώνοντας προσωρινά την ανάλυση της απόφασης του Δικαστηρίου

76. ΦΕΚ, τεύχος Α', αριθμός φύλλου 179 της 22ας Αυγούστου 2011, σελίδες 3793 έως και 3892.
77. Βλέπε *Hellas Journal* της 29ης Μαρτίου 2025 (https://hellasjournal.com/2025/03/kataggelia-tou-gianni-maniati-mia-akomi-apotychia-tis-kyvernisis-nd-i-katadiki-tis-elladas-gia-tin-mi-oloklirisi-tou-thalassiou-chorotaxikou-schediasmou/).
78. Βλέπε τη σχετική δήλωση στο άρθρο της Μάχης Τράτσα, «Απόφαση-καταπέλτης από το Ευρωδικαστήριο για την απουσία Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού-Η απολογία της χώρας μας και η αποδόμησή της από τους δικαστές» στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 10ης Μαρτίου 2025 (https://www.tovima.gr/print/society/katadiki-gia-to-xaos-lfstis-ellinikes-thalasses/).
79. Βλέπε *Hellas Journal* της 26ης Μαρτίου 2025 (https://hellasjournal.com/2025/03/apofasi-kolafos-kata-tis-elladas-logo-mi-ypovolis-ekthesis-thalassiou-chorotaxikou-schediasmou-tha-epireasei-energeiaka-kai-amyntika-schedia-tis-elladas-se-aigaio-kai-anatoliki-mesogeio/).

(προκειμένου να την ολοκληρώσω για λόγους συνοχής της συλλογιστικής μου στο Β. Μέρος), υπενθυμίζω, προς επίρρωση των ανωτέρω αλλά και για την αντικειμενική ενημέρωση και τη λείανση των επικρίσεων από πάσα κατεύθυνση, ότι μεταξύ των αρμοδιοτήτων του Δικαστηρίου καταλέγεται και η **επιβολή του ενωσιακού δικαίου** όταν το παραβιάζουν τα κράτη μέλη, όπως γίνεται αντιληπτό σύμφωνα με τα προηγηθέντα. Η διαδικασία λόγω παραβάσεως κινείται είτε από την Επιτροπή κατά κράτους μέλους, είτε, πολύ σπανιότερα, από κράτος μέλος κατά άλλου κράτους μέλους. Σύμφωνα με την ετήσια *Έκθεση επί των Δραστηριοτήτων του Δικαστηρίου για το έτος 2024*[80], το έτος 2024 ασκήθηκαν 42 συνολικά προσφυγές της Επιτροπής λόγω παραβάσεως ενώπιον του Δικαστηρίου κατά 17 κρατών μελών. Το «μερίδιο» της Ελλάδας ανέρχεται σε 7 παραβάσεις. Μεταξύ των «παραβατών» περιλαμβάνονται ακόμη και ιδρυτικά κράτη μέλη, όπως το Βέλγιο, η Γερμανία, η Ιταλία και το Λουξεμβούργο. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το ότι, κατά το χρονικό διάστημα 1952-2024, το Δικαστήριο επελήφθη 4.161 υποθέσεων λόγω παραβάσεως, εκ των οποίων η Ιταλία κατέχει την πρώτη θέση με συνολικό αριθμό 667 παραβάσεων, ενώ η Ελλάδα (πλήρες κράτος μέλος από το 1981) έχει παραπεμφθεί για 427 υποθέσεις[81]. Και επειδή οι στατιστικές είναι αμείλικτες και οι αριθμοί απηχούν πάντα την αλήθεια, είναι σαφές ότι η καταδίκη ενός κράτους μέλους λόγω παραβάσεως δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση «κόλαφο» ή «καταπέλτη», ούτε μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ντροπιαστική». Σε μία Ένωση δικαίου είναι απολύτως θεμιτό να διαπράττονται σοβαρές ή λιγότερο σοβαρές παραβάσεις εκ μέρους *όλων των κρατών μελών*, συχνές ή λιγότερο συχνές ανάλογα με τις περιστάσεις, αλλά σε καμία περίπτωση δεν υπάρχουν κράτη μέλη παραβάτες κατ' εξακολούθηση (ακόμη και όταν τους επιβάλλεται πρόστιμο «δευτερογενώς» λόγω της μη εκτέλεσης προηγούμενης απόφασης του Δικαστηρίου) που θα έπρεπε να στιγματίζονται ή να ντρέπονται για την «καταδίκη» τους. Αντιθέτως, όλα ανεξαιρέτως τα κράτη μέλη οφείλουν να κάνουν χρήση του πλεονεκτήματος που τους παρέχει η συμμόρφωση προς το ενωσιακό δίκαιο μέσω του οποίου αντανακλάται εν τέλει και η δική τους εικόνα ως κρατών μελών εντός των οποίων επικρατεί, λάμπον, το κράτος δικαίου. Την απόφαση αναλύω, με μάλλον δημοσιογραφική γραφίδα, σε πρόσφατη ανάρτησή μου στη *Huffingtonpost.gr*.[82]

80. *Annual Report 2024-Statistics concerning the judicial activity of the Court of Justice*. Το έγγραφο είναι αναρτημένο στην ιστοσελίδα https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2025-03/ra_en_statistiques_24_-_cour.pdf.
81. Ibidem, στη σελίδα 45.
82. Η ανάρτησή μου τιτλοφορείται «Περί της καταδίκης της Ελλάδας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό-Μια απόφαση που βάζει τάξη στο ευρωπαϊκό δίκαιο και λύνει τον γόρδιο δεσμό του ελληνικού θαλάσσιου σχεδιασμού απέναντι στους τουρκικούς εκβιασμούς» (https://www.huffingtonpost.gr/entry/peri-tes-katadikes-tes-elladas-apo-to-eeropaiko-dikasterio-yia-ton-thalassio-chorotaxiko-schediasmo_gr_67eeedefe4b0c57595f00ff2). Η ευθύνη για τον τίτλο ανήκει στην ιστοσελίδα και όχι

Β. Μέρος

Ο Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός ως μία νέα νομική πραγματικότητα για την Ελλάδα μετά και την απόφαση του Δικαστηρίου

Η απόφαση του Δικαστηρίου της 27ης Φεβρουαρίου 2025 (η διεξοδική ανάλυση της οποίας προηγήθηκε στο Α. Μέρος) σηματοδοτεί ραγδαίες εξελίξεις οι οποίες εγείρουν ορισμένα σοβαρά **νομικά ερωτήματα**. Για να απαντηθούν, πρέπει να τύχουν μίας κατά το δυνατόν σφαιρικής και αντικειμενικής προσέγγισης της **νέας υπό διαμόρφωση νομικής πραγματικότητας**. Η πολύ μεγάλη –και εν πολλοίς στρεβλή– δημοσιότητα επί του θέματος, σε συνδυασμό με τις αυτονόητες γεωπολιτικές διαστάσεις του, την αδικαιολόγητη άγνοια της λειτουργίας των ενωσιακών θεσμών και την έλλειψη συντονισμού των (συν)αρμόδιων φορέων της Ελλάδας, προκαλούν εύλογη σύγχυση.

1. Τί είχε προηγηθεί της απόφασης του Δικαστηρίου

α) Το έγγραφο και ο χάρτης της Επιτροπής

Κατά το άρθρο 17§1 ΣΕΕ, η Επιτροπή μεριμνά για την εφαρμογή των Συνθηκών, ως θεματοφύλακάς τους, αλλά και γενικότερα για την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, υπό τον έλεγχο του Δικαστηρίου. Στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, άσκησε την προσφυγή της αφού προηγουμένως εξάντλησε όλα τα χρονικά περιθώρια για τη συμμόρφωση της Ελλάδας προς την οδηγία. Ακολούθως, και πριν από την έκδοση της απόφασης του Δικαστηρίου, η Επιτροπή ανάρτησε στην ειδική πλατφόρμα της τα εθνικά σχέδια περί ΘΧΣ ενός εκάστου από τα είκοσι δύο παράκτια κράτη μέλη (τα άλλα 5 είναι περίκλειστα και δεν τα αφορά η οδηγία). Η Ελλάδα και η Κροατία δεν υπέβαλαν σχέδια[83], με αποτέλεσμα η ίδια η Επιτροπή να αναρτήσει αντ' αυτών τα στοιχεία που συνέλεξε και να τα αποτυπώσει σε χάρτη, εν αναμονή της ολοκλήρωσης της διαδικασίας με την υποβολή των αναγκαίων εθνικών εγγράφων και χαρτών. Το αφορών στην Ελλάδα έγγραφο τεκμηρίωσης της Επιτροπής με συνημμένο χάρτη αναρτήθηκε τον Απρίλιο 2024[84] (βλέπε χάρτη 1 του Παραρτήματος). Η Επιτροπή λαμβάνει υπό σημείωση ότι η Ελλάδα «δεν έχει ακόμη καταρτίσει ή υιοθετήσει επισήμως εθνικά ή περιφερειακά (συμπεριλαμβανομένων των υπο-περιφερειακών ή των διαπεριφερειακών) σχέδια Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού» [«has not yet produced or officially adopted, national or regional (including sub-regional or interregional) MS plan»], διευκρινίζοντας πάντως ότι η χώρα «έχει εκπονήσει χωροταξικά θεσμικά πλαίσια για συγκεκριμένους τομείς, όπως είναι οι υδατοκαλλιέργειες, ο τουρισμός, η βιομηχανία, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, τα οποία περιλαμβάνουν διατάξεις τόσο για τα παράκτια όσο και για τα θαλάσσια τμήματα κάθε τομέα» [«has elaborated sectoral Special Frameworks for Spatial Planning (TS Plans) for aquaculture, tourism, industry and renewable energy which include provisions for the coastal and marine segments for each sector»][85]. Το έγγραφο της Επιτροπής χαρακτηρίζεται από την ίδια «ως αποκλειστικά πληροφοριακό» («for information purposes only»), «ως μη εκφράζον την επίσημη θέση της» («this document does not represent the official view of the European Commission») και «ως μη δυνάμενο να θεωρηθεί ότι επάγεται οποιαδήποτε νομική δέσμευση» («[it] should not be considered legally binding in any nature»)[86]. Τούτων δοθέντων, ο συνοδευτικός του εγγράφου της Επιτροπής χάρτης για την Ελλάδα αποτυπώνει αιγιαλίτιδα ζώνη 12 νμ σε όλη την επικράτεια, λαμβάνοντας υπόψη ακόμη και την αιγιαλίτιδα ζώνη της -αμφισβητούμενης από την Τουρκία κυριαρχίας-βραχονησίδας Ζουράφα (βλέπε και κατωτέρω, υπό 3.β). Το επεξηγηματικό υπόμνημα του χάρτη χαρακτηρίζει τον εντός των απώτατων (εξωτερικών) ορίων θαλάσσιο χώρο ως ΑΟΖ, χαράσσοντας και τα όριά της στο βορειοανατολικό Αιγαίο μεταξύ Λήμνου και Λέσβου και μεταξύ Χίου και Ικαρίας με κόκκινο χρώμα. Τέλος, γίνεται ρητή μνεία της Σύμβασης του Ιανουαρίου 1932 και του Πρακτικού του Δεκεμβρίου του ιδίου έτους μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας για τον καθορισμό των θαλάσσιων συνόρων τους στο νοτιοανατολικό Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο, καθώς και του Πρωτοκόλλου των Αθηνών του 1926 για τον καθορισμό του θαλάσσιου συνόρου στο Δέλτα του Έβρου μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, εύρους τριών μιλίων από την ακτή[87]. Με τον τρόπο αυτό, δίδεται στην Ελλάδα η δυνατότητα να ασκήσει σε όλο το εύρος του θαλάσσιου αυτού χώρου το σύνολο των προβλεπόμενων από την οδηγία τομεακών δραστηριοτήτων και χρήσεων υπό την αυτονόητη προϋπόθεση του σεβασμού του δικαίου της θάλασσας. Θα μπορούσε να θεωρηθεί, βάσει των όσων προανέφερα, ότι η Επιτροπή προβαίνει σε μία γενναία πολιτική κίνηση (σε συνδυασμό και με την απόφαση του Δικαστηρίου) έναντι της Ελλάδας και της φοβικής αδράνειάς της, προτρέποντάς την να τολμήσει να υιοθετήσει, «εκούσα-άκουσα», τον ενωσιακό χάρτη. Σε αντίθεση προς τον αποκαλούμενο χάρτη της «Σεβίλλης», τον οποίο η Ελλάδα είχε χαρακτηρίσει ως «ιδιωτικού χαρακτήρα χάρτη» («a private map») (βλέπε και κατωτέρω, υπό 5), ο χάρτης της Επιτροπής ενδύεται το κύρος μίας, έστω και ανεπίσημης, ενωσιακής αναγνώρισης των γεωγραφικών ορίων εφαρμογής της οδηγίας περί ΘΧΣ.

β) Η ανακοίνωση/αντίδραση του Τουρκικού ΥΠΕΞ

Τη δημοσίευση του εγγράφου της Επιτροπής ακολούθησε στις 16 Νοεμβρίου 2024 η προαναφερθείσα (στο Α. Μέρος, υπό 2) ανακοίνωση τύπου του Τουρκικού ΥΠΕΞ με την οποία προβάλλονται εντελώς αβάσιμοι ισχυρισμοί. Συγκεκριμένα, το Τουρκικό ΥΠΕΞ, απευθυνόμενο προς την Επιτροπή, υπενθυμίζει ότι «η ΕΕ δεν είναι αρμόδια να σχολιάζει **θαλάσσιες δια-**

στον αρθρογράφο ο οποίος ευθύνεται ασφαλώς για το περιεχόμενό της.

83. Βλέπε τον συνοπτικό χάρτη της πορείας των κρατών μελών σχετικά με τη συμμόρφωσή τους με την οδηγία. Τα κράτη μέλη που ολοκλήρωσαν τη σχετική διαδικασία εμφανίζονται με βαθύ γαλανό χρώμα, ενώ η Ελλάδα και η Κροατία, των οποίων η διαδικασία εκκρεμεί, εμφανίζονται με ανοιχτό γαλανό χρώμα (https://maritime-spatial-planning.ec.europa.eu/msp-practice/countries).
84. Βλέπε τη σχετική ανάρτηση της Επιτροπής για την Ελλάδα ως Country profile (Greece) (https://maritime-spatial-planning.ec.europa.eu/media/document/15209).
85. Ibidem, στη σελίδα 9.
86. Ibidem, στη σελίδα 2.
87. Ibidem, στη σελίδα 3.

φορές μεταξύ κυρίαρχων κρατών και η εμπλοκή της σε αυτές δυσχεραίνει περισσότερο την επίλυσή τους» («the EU has no authority to comment on maritime disputes between sovereign states.The EU's involvement in such initiatives makes it more difficult to resolve these disputes»). Χαρακτηρίζοντας ως **απαράδεκτες μονομερείς ενέργειες** τις σχετικές πρωτοβουλίες της Επιτροπής για τον λόγο ότι αφορούν περιοχές θαλάσσιας δικαιοδοσίας κρατών, η ανακοίνωση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «υπονομεύουν τις προσπάθειες για την εξεύρεση συνολικής, δίκαιης και διαρκούς λύσης των αλληλένδετων προβλημάτων στο Αιγαίο» («undermine the efforts to find a comprehensive, just and durable solution to the interrelated Aegean issues»). Τα προβλήματα αυτά θα μπορούσαν να λυθούν, σύμφωνα πάντα με την τουρκική ανακοίνωση, στο πλαίσιο μίας ειλικρινούς και συνολικής προσέγγισης βάσει του διεθνούς δικαίου και της καλής γειτονίας («A sincere and comprehensive approach should be adopted to solve the problems on the basis of international law and good neighborliness»)[88]. Δύο από τα θιγόμενα με την ανακοίνωση σημεία χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. **Πρώτον**, η Τουρκία αποδέχεται ότι οι ελληνο-τουρκικές διαφορές άπτονται του δικαίου της θάλασσας και δεν αφορούν σε ζητήματα κυριαρχίας, όπως μας έχει συνηθίσει τις τελευταίες δεκαετίες. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως θετική εξέλιξη ή ακόμη και ως μεταστροφή; Θα το δείξουν οι εξελίξεις. **Δεύτερον**, η γείτων αποκαλεί τις ενέργειες της Επιτροπής μονομερείς πράξεις, υποκρινόμενη ότι αγνοεί την κατανομή αρμοδιοτήτων εντός της ΕΕ και ειδικότερα μεταξύ των θεσμικών οργάνων της, τη στιγμή μάλιστα κατά την οποία δηλώνει έτοιμη να επιταχύνει τη διαδικασία της προσχώρησής της στην Ένωση ως πλήρες κράτος μέλος. Αγνοεί επίσης εσκεμμένα ότι η Επιτροπή δεν είναι αρμόδια να οριοθετεί τις θαλάσσιες ζώνες των κρατών μελών της Ένωσης αντ' αυτών και ότι θα ήταν αδιανόητο να το πράξει στην προκειμένη περίπτωση.

Αξίζει να αναφερθεί ότι, πριν από την έκδοση της απόφασης του Δικαστηρίου, η Επιτροπή, και συγκεκριμένα ο αρμόδιος για την αλιεία και τους ωκεανούς Επίτροπος Κώστας Καδής (Κύπριος), απαντώντας στις 21 Φεβρουαρίου 2025 σε ερώτηση του Έλληνα ευρωβουλευτή Νικόλα Φαραντούρη διατυπώνει μία πολύ ενδιαφέρουσα θέση σχετικά με τις «προκλήσεις» που αντιμετωπίζουν ορισμένα κράτη μέλη όσον αφορά στην οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών τους με τρίτα κράτη και που δυσχεραίνουν την εκ μέρους τους εφαρμογή της οδηγίας. Η Επιτροπή όχι μόνο «δεσμεύεται να στηρίζει τα κράτη μέλη στην εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους όσον αφορά τον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό», αλλά τα διαβεβαιώνει ότι θα «συμμετέχει επίσης σε διάλογο [μαζί τους] για την αντιμετώπιση τυχόν **προκλήσεων** […] κατά την εφαρμογή της οδηγίας». Τέλος, «η Επιτροπή είναι διατεθειμένη να παράσχει τεχνική και χρηματοδοτική στήριξη για τη διευκόλυνση της εφαρμογής του **κεκτημένου** στον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό»[89].

88. Πρόκειται για την ανακοίνωση υπ' αριθμόν 235 της 16ης Νοεμβρίου 2024 (https://www.mfa.gov.tr/no_-235_-avrupa-birligi-nin-mekansal-deniz-planlama-calismalari-hk.en.mfa).
89. Η απάντηση της Επιτροπής έχει αναρτηθεί ως έγγραφο E-000017/2025 στην ιστοσελίδα του ευρωβουλευτή (η έμφαση είναι δική μου) (https://farantouris.eu/farantoyris-i-ee-apanta-oti-stirizei-tin-ellada-gia-na-prochorisei-ton-thalassio-chorotaxiko-schediasmo-ora-eythynis-gia-tin-athina/).

2. Η αποκρυπτογράφηση των «μηνυμάτων» της απόφασης του Δικαστηρίου

Πέραν της προηγηθείσας εκτενούς ανάλυσής της στο Α. Μέρος, η απόφαση του Δικαστηρίου υπενθυμίζει μεταξύ άλλων ότι, για την υλοποίηση του ΘΧΣ κατά την οδηγία, τα κράτη μέλη «καταρτίζουν θαλάσσια χωροταξικά σχέδια τα οποία προσδιορίζουν τη χωροχρονική κατανομή […] των δραστηριοτήτων και χρήσεων στα θαλάσσια ύδατα»[90]. Απορρίπτοντας στο σύνολό τους ως αβάσιμους τους λόγους που επικαλέστηκε η Ελλάδα και στηρίζονταν κυρίως στην οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών της (όπως εξηγήθηκε στο Α. Μέρος, υπό 1), το Δικαστήριο αποσαφηνίζει (και ας μου επιτραπεί να επαναλάβω συνοπτικά το σκεπτικό του και στο σημείο αυτό) ότι η κατάρτιση του ΘΧΣ, ως **ενωσιακή υποχρέωση για τα κράτη μέλη**, διέπεται από το ενωσιακό δίκαιο, χωρίς όμως να θίγονται ούτε η αποκλειστική αρμοδιότητά τους να χαράσσουν και να οριοθετούν τις θαλάσσιες ζώνες τους, ούτε τα κυριαρχικά δικαιώματα και η δικαιοδοσία τους επί των θαλάσσιων υδάτων τους βάσει του διεθνούς δικαίου και ιδίως της Σύμβασης του 1982 για το δίκαιο της θάλασσας[91]. Το Δικαστήριο διευκρινίζει περαιτέρω ότι, ναι μεν το «**γεωγραφικό πεδίο εφαρμογής** του [ΘΧΣ] πρέπει να καθορίζεται σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία της Ένωσης και σύμφωνα με το [δίκαιο της θάλασσας, ιδίως δε με τη Σύμβαση του 1982]», πλην, όμως, «**εναπόκειται στο κάθε κράτος μέλος να καθορίσει την *έκταση* και τα *όρια* της επικράτειάς του, συμπεριλαμβανομένων των θαλάσσιων συνόρων του**», σύμφωνα πάντα με το διεθνές δίκαιο[92].

Εκτός από τη διαπίστωση της παράβασης, το Δικαστήριο αποστέλλει ένα σαφές νομικό μήνυμα προς την Ελλάδα: η υποχρέωση κατάρτισης του ΘΧΣ δεν εξαρτάται από την ύπαρξη ή μη συμφωνίας για την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών της[93] για τον λόγο ότι «η διαδικασία οριοθέτησης έχει διαφορετικό αντικείμενο από τον [ΘΧΣ]»[94]. Υπό την έννοια αυτή, η συμμόρφωση της Ελλάδας «δεν μπορεί να καθυστερεί ή και να αναστέλλεται επ΄αόριστον σε περίπτωση που δεν υφίσταται συμφωνία οριοθέτησης με τρίτο κράτος»[95]. Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, μόνη η λύση της συμφωνημένης ή δικαστικής οριοθέτησης θα οδηγήσει την Ελλάδα στην επικαιροποίηση του χάρτη της σε περίπτωση μη ταύτισης των ορίων του εθνικού της ΘΧΣ με τις οριογραμμές που θα προκύψουν από την οριοθέτηση[96]. Δια στόματος του Έλληνα ΥΠΕΞ, η Ελλάδα εξέφρασε ήδη τη βούλησή της να συμμορφωθεί πλήρως με την απόφαση του Δικαστηρίου[97].

90. Σκέψη 26 της απόφασης.
91. Προαναφερθείσα στο Α. Μέρος σκέψη 38 της απόφασης.
92. Προαναφερθείσα στο Α. Μέρος σκέψη 40 της απόφασης (η έμφαση είναι δική μου).
93. Προαναφερθείσα στο Α. Μέρος σκέψη 41 της απόφασης.
94. Προαναφερθείσα στο Α. Μέρος σκέψη 42 της απόφασης.
95. Προαναφερθείσα στο Α. Μέρος σκέψη 44 της απόφασης.
96. Προαναφερθείσα στο Α. Μέρος σκέψη 43 της απόφασης.
97. Με την από 9 Απριλίου 2025 συνέντευξή του στη δημοσιογράφο Αλεξάνδρα Φωτάκη στο περιθώριο του *Delphi Economic Forum X*., ο Έλληνας ΥΠΕΞ Γιώργος Γεραπετρίτης διευκρινίζει ότι ο ΘΧΣ «είναι μία **υποχρέωση** η οποία υπάγεται στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Ελλάδα είναι υπερήμερη από μακρού χρόνου. Θα έπρεπε ήδη να είχαν κατατεθεί τα

Ένα άλλο μήνυμα, με αποδέκτη εμμέσως πλην σαφώς την Τουρκία, μολονότι η ίδια δεν δεσμεύεται ούτε από την οδηγία ούτε από την απόφαση του Δικαστηρίου (βλέπε και κατωτέρω, υπό 3.β), είναι ότι, ενόσω δεν επιτυγχάνεται η οριοθέτηση με συμφωνία ή με προσφυγή στη διεθνή δικαιοσύνη, εντός του γεωγραφικού πεδίου εφαρμογής της οδηγίας θα ισχύει ο ελληνικός χάρτης από τη στιγμή της έγκρισής του εκ μέρους της Επιτροπής. Συνιστάται δηλαδή στην Τουρκία, «διά της εις άτοπον απαγωγής», να οριοθετήσει με την Ελλάδα τις θαλάσσιες ζώνες της εάν επιδιώκει την τροποποίηση του ελληνικού χάρτη λόγω της απόκλισής του από τα κατά την άποψή της ορθά ή δίκαια όρια των δικών της θαλάσσιων ζωνών. Ένα από τα «αφανή» διακυβεύματα του ΘΧΣ συναφώς είναι και η (μη) εγκυρότητα και η (μη) ισχύς του τουρκο-λιβυκού μνημονίου του 2019. Ο μεν χάρτης της Επιτροπής, ο οποίος προηγήθηκε της απόφασης του Δικαστηρίου, αγνοεί το τουρκο-λιβυκό μνημόνιο, ενώ, σύμφωνα με τον χάρτη της Ελλάδας, ο οποίος έπεται της έκδοσης της απόφασης του Δικαστηρίου, η θαλάσσια ζώνη του μνημονίου «απορροφάται» από τη συμφωνία του 2020 για την οριοθέτηση της ΑΟΖ μεταξύ Αιγύπτου και Ελλάδας. Δεν είναι τυχαίο ότι τα απώτατα (εξωτερικά) όρια του ελληνικού θαλάσσιου χώρου αποτυπώνονται «επικαιροποιημένα», ώστε να ληφθεί υπόψη αποκλειστικά η οριογραμμή της ελληνο-αιγυπτιακής συμφωνίας του 2020.

3. Τί ακολούθησε μετά την απόφαση του Δικαστηρίου

α) Ο ελληνικός χάρτης περί ΘΧΣ και οι συνοδευτικές ανακοινώσεις των ΥΠΕΝ και ΥΠΕΞ

Ο ελληνικός χάρτης, ο οποίος δημοσιοποιήθηκε στις 16 Απριλίου 2025[98] (βλέπε χάρτη 2 του Παραρτήματος), αποτυπώνει τα απώτατα (εξωτερικά) όρια του θαλάσσιου χώρου εντός του οποίου θα τυγχάνουν εφαρμογής όλες οι προβλεπόμενες από την οδηγία περί ΘΧΣ τομεακές δραστηριότητες και χρήσεις βάσει του εθνικού σχεδίου. Ο θαλάσσιος χώρος του συμπίπτει με τις προβλεπόμενες από το ισχύον δίκαιο της θάλασσας θαλάσσιες ζώνες στον μέγιστο δυνατό βαθμό, ως αποτέλεσμα της εφαρμογής της γεωμετρικής μεθόδου της μέσης γραμμής επί αντικειμένων ακτών ή της γραμμής ίσης απόστασης επί παρακειμένων ακτών[99], όπως ακριβώς

σχέδια για τον [ΘΧΣ]. Θα κατατεθούν το αμέσως επόμενο διάστημα, έτσι ώστε να μην έχουμε και αυτή την **υποχρέωση** έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (η έμφαση είναι δική μου) (https://www.mfa.gr/synentefxi-ypourgou-exoterikon-giorgou-gerapetriti-sto-ot-gr-kai-tovima-com-kai-ti-dimosiografo-alexandra-fotaki-sto-perithorio-tou-delphi-economic-forum-x-09-04-2025/). Με την ανωτέρω δήλωσή του, ο Έλληνας ΥΠΕΞ αποσαφηνίζει ότι η Ελλάδα ευθυγραμμίζεται πλήρως με την απόφαση του Δικαστηρίου ως προς το ότι ο ΘΧΣ αφορά αποκλειστικά την ενωσιακή έννομη τάξη, και όχι τη διεθνή, και τα κράτη μέλη της, και όχι τα τρίτα κράτη.

98. Ανακοίνωση τύπου του ΥΠΕΝ (https://ypen.gov.gr/gia-proti-fora-sti-chora-thalassios-chorotaxikos-schediasmos/).

99. Σε άρθρο του το οποίο αναρτήθηκε στις 26 Απριλίου 2025, ο Λεόντιος Πορτοκαλάκης συγκρίνει, πρωτοτυπώντας, τον χάρτη της Επιτροπής τόσο με τον ελληνικό όσο και με τους χάρτες της «Σεβίλλης», της «General Dynamics USA» και της «Marineregions.org», για να καταλήξει στην επισήμανση κάποιων χαρτογραφικών ανακριβειών λόγω της χρήσης διαφορετικών μεθόδων υπολογισμού οι οποίες επηρεάζουν ευθέως και τα απώτατα όρια και την ακριβή έκταση του θαλάσσιου χώρου εφαρμογής του ΘΧΣ. Όσον αφορά ειδικότερα

τον αποτυπώνει και ο χάρτης της Επιτροπής. Η ανταπόκριση της Ελλάδας στην απόφαση του Δικαστηρίου κλείνει προσωρινά (;) έναν κύκλο εκκρεμοτήτων. Ο χάρτης συνοδεύεται και με τη δημοσίευση του εθνικού σχεδίου περί ΘΧΣ εκ μέρους των δύο βασικών συναρμόδιων Υπουργείων Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΝ) και Εξωτερικών (ΥΠΕΞ). Το εν λόγω εθνικό σχέδιο καθιερώνει τέσσερις θαλάσσιες χωρικές ενότητες[100]. Συνδυάζεται με μία λεπτομερή επεξηγηματική ανακοίνωση του ΥΠΕΞ[101], καθώς και με τη σχετική Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου (ΠΥΣ) της 17ης Απριλίου 2025[102].

Ο Τούρκος καθηγητής διεθνούς δικαίου Yücel Acer, μέλος της υπεύθυνης για τον τουρκικό ΘΧΣ ομάδας του Οργανισμού Dehukam, με αφορμή τη διευκρίνιση της Ελλάδας ότι ο χάρτης της δεν αναφέρεται στην ΑΟΖ (πλην της οριοθετημένης με τις δύο συμφωνίες του 2020 με την Ιταλία και την Αίγυπτο), υποστηρίζει ότι, εφόσον κατήρτισε το εθνικό της σχέδιο με βάση τη νομοθεσία της ΕΕ, η Ελλάδα θα έπρεπε να αποκλείσει από τον σχεδιασμό της τις αμφισβητούμενες θαλάσσιες περιοχές, λαμβάνοντας υπόψη τις δεσμεύσεις της έναντι της Τουρκίας[103]. Η ανωτέρω ένσταση έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την εκτίμηση του Δικαστηρίου αλλά και με τη σχετική δήλωση του υπεύθυνου του Dehukam καθηγητή Mustafa Başcara ότι «**Areas of the Marine Spatial Planning map indicate project implementation zones and shall not necessarily imply state jurisdiction**»[104]. Είτε ελληνικός, είτε τουρκικός, ο ΘΧΣ εφαρμόζεται σε συγκεκριμένη θαλάσσια περιοχή που δεν ταυτίζεται και δεν αφορά ευθέως τις προβλεπόμενες από το δίκαιο της θάλασσας θαλάσσιες ζώνες.

β) Ο χάρτης περί ΘΧΣ του Dehukam και η ανακοίνωση του Τουρκικού ΥΠΕΞ

Την ίδια ημέρα με τη δημοσιοποίηση του ελληνικού χάρτη, η επιφορτισμένη από την Τουρκική Προεδρία (υπό την επίβλεψη του Τουρκικού ΥΠΕΞ) με το έργο της κατάρτισης του τουρκικού θαλάσσιου χωροταξικού σχεδίου επιστημονική ομάδα του τουρκικού πα-

στα 6 νμ της αιγιαλίτιδας ζώνης κατά τον ελληνικό χάρτη, σε αντίθεση με τα 12 νμ του χάρτη της Επιτροπής, ο αρθρογράφος σχολιάζει ότι «θα ήταν χρήσιμο και στον ελληνικό χάρτη να ορίζονταν με ένα είδος οπτικής σήμανσης και τα 12 ναυτικά μίλια σε όλη την επικράτεια», δεχόμενος, πάντως, ότι το κενό «έρχεται να καλύψει κατά κάποιον τρόπο μια υποσημείωση στο υπόμνημα του χάρτη» για τη δυνητική επέκταση στα 12 νμ [(«Ελληνικός Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός: Συγκρίνοντας τους χάρτες...» (https://slpress.gr/ethnika/ellinikos-thalassios-xorotaxikos-sxediasmos-sigkrinontas-tous-xartes/)].

100. Βλέπε την απόφαση υπ' αριθμόν ΥΠΕΝ/ΔΧΩΡΣ/43090/574: «Καθορισμός χωρικών ενοτήτων για την εκπόνηση των θαλάσσιων χωροταξικών πλαισίων (ΦΕΚ, τεύχος Δ', αριθμός φύλλου 229 της 17ης Απριλίου 2025, στις σελίδες 2207 έως και 2212).

101. Ανακοίνωση τύπου του ΥΠΕΞ (https://www.mfa.gr/gia-proti-fora-sti-chora-thalassios-chorotaxikos-schediasmos-2/).

102. ΠΥΣ υπ' αριθμόν 6: «Έγκριση της Εθνικής Χωρικής Στρατηγικής για τον Θαλάσσιο Χώρο» (ΦΕΚ, τεύχος Δ', αριθμός φύλλου 227 της 17ης Απριλίου 2025, σελίδες 2159 έως και 2185).

103. Από το άρθρο του με τίτλο «Marine Spatial Planning Tension in the Aegean and Eastern Mediterranean» στην ηλεκτρονική έκδοση της τουρκικής εφημερίδας *Sabah* της 26ης Απριλίου 2025 (https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/yucel-acer/2025/04/26/eg-ve-dogu-akdenizde-deniz-mekansal-planlama-gerginligi).

104. Βλέπε την προαναφερθείσα αγγλόφωνη έκδοση της ιστοσελίδας του Dehukam (η έμφαση είναι δική μου) (https://dmpturkiye.dehukam.org/en/home-page/).

νεπιστημιακού οργανισμού *Dehukam* υπό τον καθηγητή Mustafa Başcara αναρτά τον δικό της ανεπίσημο χάρτη (βλέπε χάρτη 3 του Παραρτήματος). Ο χάρτης τελεί, όπως υποστηρίζεται, υπό συνεχή επεξεργασία και επικαιροποίηση[105]. Σύμφωνα με επεξηγηματικό σημείωμα της ανάρτησης, ο τουρκικός χάρτης ακολουθεί εν πολλοίς την επί του θέματος ενωσιακή λογική και φρασεολογία. Όπως εξηγεί ειδικότερα ο υπεύθυνος της μελέτης καθηγητής, οι σχετικές αναλύσεις «στοχεύουν τόσο στη διαφύλαξη των δικαιωμάτων και συμφερόντων της Τουρκίας στις θάλασσές της όσο και στην ευθυγράμμιση με τη συναφή νομοθεσία της ΕΕ» («studies are being conducted both to safeguard Türkiye's rights and interests in its seas and to ensure alignment with the EU's relevant legislations»). Ο ίδιος επισημαίνει παράλληλα ότι ο θεσμός των ΘΧΣ είχε για την Τουρκία ως αφετηρία αναληφθείσες από τη Διακυβερνητική Ωκεανογραφική Επιτροπή (ΔΩΕ) της UNESCO πρωτοβουλίες, ενώ, αντιθέτως, η απορρέουσα από την οδηγία του 2014 υποχρέωση αφορά τα κράτη μέλη της ΕΕ και όχι την ίδια, η οποία, ως μη κράτος μέλος, «επέλεξε να εκπονήσει ΘΧΣ εντασσόμενο εξ ολοκλήρου και αποκλειστικά στο πλαίσιο της κυριαρχίας της» («has chosen to carry out MSP entirely within the framework of its own sovereignty»)[106]. Το ζητούμενο με την παλινδρομούσα ανάλυσή του είναι ότι, ενώ υποτίθεται ότι ευθυγραμμίζεται με την ενωσιακή γραμμή, επισημαίνονται ως θεμέλιο της τουρκικής πρωτοβουλίας οι σχετικές δράσεις της ΔΩΕ και η **κυριαρχία** της γείτονος στον θαλάσσιο χώρο. Ο χάρτης στηρίζεται σε πηγές προερχόμενες από τουρκικά ιδρύματα και οργανισμούς αλλά και φορείς του ιδιωτικού τομέα, τονίζεται δε ότι «έχει εκπονηθεί στο πλαίσιο ακαδημαϊκής μελέτης και δεν εκφράζει την επίσημη γνώμη της Τουρκίας» («[it] has been prepared in the framework of an academic study and **does not represent the official opinion of Republic of Türkiye**»)[107]. Στο ίδιο έγγραφο απαριθμούνται είκοσι οκτώ τομεακές δραστηριότητες και χρήσεις, μεταξύ των οποίων καταλέγονται τα αλιευτικά καταφύγια, η όδευση καλωδίων και αγωγών, οι ειδικές ζώνες προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος, η ενάλια πολιτιστική κληρονομιά, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, τα εθνικά θαλάσσια πάρκα, η εξερεύνηση υδρογονανθράκων και η διεξαγωγή στρατιωτικών ασκήσεων.

Όσον αφορά ειδικότερα στα θαλάσσια σύνορα, διευκρινίζεται συναφώς ότι το χαρασσόμενο στον χάρτη όριο «αντανακλά αποκλειστικά τη **μέση γραμμή μεταξύ των τουρκικών και ελληνικών *ηπειρωτικών* ακτών**, υπό την επιφύλαξη της **θαλάσσιας οριοθέτησης** μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας» («[r]eflects only the **median line** between Turkish and Greek ***mainlands***, subject to a maritime **delimitation** agreement between Türkiye and Greece»)[108]. Η άποψη αυτή δεν αγνοεί μόνο αναγνωρισμένα από το εθιμικό δίκαιο της θάλασσας και παγιωμένα δικαιώματα των νησιωτικών εδαφών της Ελλάδας[109], αλλά αποσιωπά (και δυστυχώς ούτε η Ελλάδα τις αναδεικνύει, υπενθυμίζοντάς τες) τις απηχούσες την περί δικαίου πεποίθησή της προτάσεις που είχε υποβάλει η Τουρκία σε ανύποπτο χρόνο κατά τη διάρκεια της τρίτης Συνδιάσκεψης για το δίκαιο της θάλασσας (1973-1982). Συγκεκριμένα, κατά τη συνεδρία της 17ης Ιουλίου 1974, όταν δηλαδή τα κράτη έσπευδαν να διατυπώσουν τις βασικές θέσεις τους επί καίριων ζητημάτων προκειμένου να συμπεριληφθούν στη συζήτηση, η Τουρκική Αντιπροσωπεία αναγνώρισε ρητώς το δικαίωμα και των νησιωτικών, παράλληλα με τα ηπειρωτικά, εδαφών σε όλες τις θαλάσσιες ζώνες[110]. Εξάλλου, κατά τη συνεδρία της 5ης Αυγούστου 1974, η ίδια Αντιπροσωπεία περιέγραψε την Τουρκία ως **γεωγραφικώς μειονεκτούσα παράκτια χώρα**, υποστηρίζοντας ότι αδυνατεί εκ του λόγου αυτού να αποκομίσει οφέλη από την ΑΟΖ[111]. Εκείνο που εννοούσε προφανώς ήταν ότι τα ελληνικά νησιωτικά εδάφη, ασκώντας τα ίδια δικαιώματα με τα ηπειρωτικά, παρεμποδίζουν, λόγω της γεωγραφικής θέσης τους, την πλήρη άσκηση του δικού της δικαιώματος στην ΑΟΖ. Λαμβάνοντας υπόψη τη μετέπειτα εξέλιξη του δικαίου της θάλασσας, θα προσέθετα ότι η **επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος**, στο πλαίσιο της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ, πρέπει μεν να ικανοποιεί αμφότερα τα ενδιαφερόμενα μέρη, αλλά να μην φτάνει μέχρι του σημείου να αναιρεί την ιδιότητα του παράκτιου κράτους ως **γεωγραφικώς μειονεκτούντος** που το «αδικεί», πλην όμως φυσικώ τω λόγω, επειδή καθιστά αδύνατη την πλήρη άσκηση των δικαιωμάτων του εξαιτίας της συγκεκριμένης γεωγραφικής πραγματικότητας. Θυμίζω επ' αυτού την πάγια θέση του Διεθνούς Δικαστηρίου ότι η αλλοίωση της γεωγραφίας είναι αδιανόητη για ένα διεθνές δικαιοδοτικό όργανο: δεν την επιτρέπουν ούτε το δίκαιο ούτε η πρακτική των κρατών όταν οριοθετούν τις θαλάσσιες ζώνες τους[112]. Πώς λοιπόν προκύπτουν σήμε-

105. Ibidem.
106. Σύμφωνα με πληροφορίες της τουρκικής εφημερίδας *Yeni Şafak* [ανάρτηση άρθρου με τίτλο «1st academic study on Türkiye's Marine Spatial Planning published» της 16ης Απριλίου 2025 (ώρα 14:49)] (https://www.yenisafak.com/en/world/1st-academic-study-on-turkiyes-marine-spatial-planning-published-3701056).
107. Βλέπε προαναφερθείσα ιστοσελίδα του Dehukam (η έμφαση είναι δική μου).
108. Ibidem (η έμφαση είναι δική μου).
109. Η καθηγήτρια Χαριτίνη Δίπλα αποδομεί την άποψη της Τουρκίας ότι η θεωρία του «επίμονου αντιρρησία» («persistent objector») ισχύει και για την ίδια όχι μόνο όσον αφορά στα 12 νμ αλλά και στο δικαίωμα των νησιωτικών εδαφών στις προβλεπόμενες από το εθιμικό δίκαιο της θάλασσας θαλάσσιες ζώνες. Όπως επισημαίνει η ίδια, κατά ορθή ερμηνεία της βούλησής της, η Τουρκία αμφισβητεί τον ρόλο των νησιωτικών εδαφών στο πλαίσιο της **οριοθέτησης** των θαλάσσιων ζωνών και όχι του **δικαιώματός** τους, με αποτέλεσμα η γείτων να μη «νομιμοποιείται να επικαλεστεί τον κανόνα του "επίμονου αντιρρησία"» [«Η ισχύς του κανόνα του άρθρου 121, παράγραφος 2, της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το δίκαιο της θάλασσας έναντι της Τουρκίας: ορισμένες σκέψεις για τη θεωρία του "επίμονου αντιρρησία"», *Πόλεμος και Ειρήνη*, τιμητικός τόμος Κώστα Χατζηκωνσταντίνου (επιμέλεια: Κώστας Υφαντής, Μίλτος Σαρηγιαννίδης και Δημήτρης Ακριβούλης), εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2022, σελίδες 671 έως και 683, ιδίως στις σελίδες 677 επ. και στη σελίδα 682].
110. Βλέπε συναφώς Third United Nations Conference on the Law of the Sea, *Official Records*, volume II, έκδοση των Ηνωμένων Εθνών, στη σελίδα 115, παράγραφος 13 (αγόρευση του Τούρκου πρέσβη Tuncel).
111. Ibidem, στη σελίδα 213, παράγραφοι 29 και 30 (αγόρευση του Τούρκου πρέσβη Akyamac).
112. Η πάγια θέση του Διεθνούς Δικαστηρίου έχει ως αφετηρία την απόφασή του της 20ής Φεβρουαρίου 1969 στις υποθέσεις της *υφαλοκρηπίδας της Βόρειας Θάλασσας*, Γερμανία κατά Δανίας και Γερμανία κατά Κάτω Χωρών («it is not a question of totally refashioning geography», σκέψη 91 της απόφασης). Επιβεβαιώνεται με την απόφαση της 3ης Ιουνίου 1985 στην υπόθεση της *Υφαλοκρηπίδας* μεταξύ Λιβύης και Μάλτας («there

ρα τα όρια της τουρκικής «Γαλάζιας Πατρίδας» εάν όχι με την κατάφωρη καταπάτηση των δικαιωμάτων των ελληνικών νησιωτικών εδαφών, και μάλιστα εν ονόματι της τήρησης του διεθνούς δικαίου, αλλά στην πραγματικότητα μόνο χάρη στην επιδραστική δύναμη των αυθαίρετων τουρκικών χαρτών (βλέπε και κατωτέρω, υπό 6); Υπό το πρίσμα του εθιμικού δικαίου της θάλασσας, η απόκλιση σε σχέση με τον ελληνικό χάρτη είναι τεράστια λόγω της πιστής εφαρμογής της θεωρίας της «Γαλάζιας Πατρίδας» η οποία διεισδύει ολοσχερώς ακόμη και στο τουρκικό σχέδιο περί ΘΧΣ[113]. Η απόκλιση αυτή είναι γενεσιουργός μίας νέας νομικής διαφοράς μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας η οποία μπορεί να αρθεί αυτομάτως μόνο με την από κοινού οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών τους. Σημειωτέον ότι η Τουρκία δεν διαθέτει τη δικονομική δυνατότητα να αμφισβητήσει μονομερώς τον ελληνικό χάρτη ούτε ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου, ούτε ενώπιον του Δικαστηρίου ή άλλου οργάνου προβλεπόμενου από το ενωσιακό δίκαιο και τούμπαλιν[114].

Το επεξηγηματικό σημείωμα του

can be no question of "completely refashioning nature"; the method chosen and its **results must be faithful to actual geographical situation**», σκέψη 57 της απόφασης, η έμφαση είναι δική μου) και διατρέχει διαχρονικά τη νομολογία του (βλέπε την απόφαση της 3ης Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση της *Θαλάσσιας Οριοθέτησης στην Μαύρη Θάλασσα*, Ρουμανία κατά Ουκρανίας): μία ενδιαφέρουσα πτυχή της υπόθεσης ήταν το ότι, αν η ουκρανική Νήσος των Όφεων (μήλον της έριδος μεταξύ των δύο κρατών) χαρακτηριζόταν ως παράκτια της ουκρανική ηπειρωτικής ακτής -ενώ απείχε περίπου 20 νμ από αυτήν- στο Δέλτα του Δούναβη, «the consequence would be **a judicial refashioning of geography, which neither the law nor practice of maritime delimitation authorizes**» (σκέψη 149 της απόφασης, η έμφαση είναι δική μου).

113. Μελετώντας εξονυχιστικά τον τουρκικό χάρτη, ο ιστορικός ερευνητής και υποψήφιος διδάκτορας διπλωματικής ιστορίας στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ Δημήτριος-Μερκούριος Κόντης, πρώτον, εστιάζεται σε μία σημαντικότατη «λεπτομέρεια» συγκρίνοντάς τον με τον ελληνικό (αλλά και με τον χάρτη της Επιτροπής) στην περιοχή της Σαμοθράκης. Από τη μεγέθυνση των δύο χαρτών στη συγκεκριμένη περιοχή συνάγει το συμπέρασμα ότι ο χάρτης του Dehukam δεν αναγνωρίζει στην παρακείμενη ελληνική βραχονησίδα Ζουράφα ούτε καν αιγιαλίτιδα ζώνη 6 νμ, σε αντίθεση με τον ελληνικό (και με τον χάρτη της Επιτροπής), και ότι η μεν τουρκική οριογραμμή τέμνει τη Σαμοθράκη, η δε ελληνική (αλλά και της Επιτροπής) διέρχεται ανατολικά της βραχονησίδας, εφαπτόμενη του ορίου της αιγιαλίτιδας ζώνης της. Η Τουρκία επιχειρεί με άλλα λόγια να αλλοιώσει σιωπηρώς **χαρτογραφικά** το ζήτημα της κυριαρχίας της βραχονησίδας. Δεύτερον, μεγεθύνοντας τον τουρκικό χάρτη και στο νοτιοανατολικό Αιγαίο, ο Δ.-Μ. Κόντης καταλήγει εκ του αποτελέσματος στο συμπέρασμα ότι οι συντάκτες του τουρκικού χάρτη, κατανοώντας ότι για τα ελληνικά νησιωτικά εδάφη, ακόμη και εάν είχαν μηδενική επήρεια ως προς την υφαλοκρηπίδα/ΑΟΖ, η ipso jure ύπαρξη της αιγιαλίτιδας ζώνης τους των 6 νμ θα ακύρωνε το δόγμα της «Γαλάζιας Πατρίδας», επικαλούνται εκ νέου την εύθραυστη ισορροπία της Συνθήκης της Λωζάννης προκειμένου να αμφισβητήσουν ακόμη και το ισχύον από το σωτήριον έτος 1936 εύρος των 6 νμ, «επιδιώκοντας την επιστροφή στο status quo ante των τριών ναυτικών μιλίων του προηγούμενου αιώνα» («Ο Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός της Τουρκίας: Η πρόταση του DEHUKAM», ανάρτηση στην ιστοσελίδα *Ανιχνεύσεις. gr* στις 30 Απριλίου 2025).

114. Η άποψη ότι είναι εφικτή η επίλυση της διαφοράς από το Δικαστήριο μόνον ως αστειότητα μπορεί να θεωρηθεί. Εντούτοις, υπέρ αυτής τάσσονται οι Γ. Ανθρακεύς και Γ. Δασκαλούλης με άρθρο τους τιτλοφορούμενο «Η δικαιοδοσία της Ε.Ε. επί της ελληνοτουρκικής διαφοράς για την ΑΟΖ: Η Ελλάδα οφείλει να παραπέμψει άμεσα την Ελληνο-Τουρκική διαφορά στο Συμβούλιο Σύνδεσης ΕΟΚ-Τουρκίας», το οποίο αναρτήθηκε στην ηλεκτρονική εφημερίδα *Hellas Journal* της 3ης Δεκεμβρίου 2024 (ώρα 06:30)(https://www.hellas-

Dehukam αναφέρεται και στο Πρακτικό της Βέρνης του 1976 («Πρακτικόν επί της ακολουθητέας διαδικασίας δια την οριοθέτησιν της υφαλοκρηπίδος μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας») το οποίο εκλαμβάνεται ως ισχύουσα και νομικά δεσμευτική συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών στο Αιγαίο («1976 Bern Agreement is a norm-creating contractual document in force for the Aegean Sea»). Η παράγραφος 6 του Πρακτικού προβλέπει επί λέξει ότι οι δύο συμβαλλόμενες χώρες απέχουν από οποιαδήποτε πρωτοβουλία ή πράξη σχετική με την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου η οποία θα μπορούσε να «παρενοχλήσει»/«βλάψει» («to trouble») τις διαπραγματεύσεις για την επίλυση της διαφοράς ως προς την **οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο**. Υπό το πρίσμα αυτό, κατά την ελληνική άποψη, το Πρακτικό, συνδεόμενο ευθέως με τις διαπραγματεύσεις για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, κατέστη άνευ αντικειμένου επειδή περιέπεσε σε αχρησία μετά τη διακοπή τους το έτος 1980 λόγω υπαιτιότητας της Τουρκίας. Εφόσον οι μεταξύ των δύο χωρών διαπραγματεύσεις είχαν ως αποκλειστικό αντικείμενο την ακολουθητέα διαδικασία επίλυσης της συγκεκριμένης διαφοράς, το Πρακτικό ίσχυσε επί όσο χρόνο διήρκεσαν οι σχετικές διπλωματικές επαφές. Σε κάθε περίπτωση, με το από 27 Μαρτίου 1987 έγγραφό της προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ, η Ελλάδα, απαντώντας σε προηγούμενο έγγραφο της Τουρκίας και αναφερόμενη στο Πρακτικό, επισημαίνει ότι συνήφθη «με αποκλειστικό σκοπό τη δημιουργία συνθηκών που θα διευκόλυναν τις διαπραγματεύσεις» («for the sole purpose of creating conditions facilitating negotiations»). Διαψεύδοντας τους τουρκικούς ισχυρισμούς ότι η Ελλάδα είχε αναφερθεί στο Πρακτικό το έτος 1982 στο πλαίσιο ανταλλαγείσας μεταξύ των δύο χωρών διπλωματικής αλληλογραφίας, ο Έλληνας Μόνιμος Αντιπρόσωπος στον ΟΗΕ διευκρινίζει με τον πλέον επίσημο και κατηγορηματικό τρόπο ότι η Ελληνική κυβέρνηση είχε ενημερώσει την Τουρκική «on many occasions formally and most categorically, that the Procès Verbal of Bern became **obsolete and inoperative**, since the negotiations between Greece and Turkey, to which it was solely related, had been terminated, because of the Turkish intransigence»[115]. Την ελληνική άποψη επαναλαμβάνει, υιοθετώντας την, και ο καθηγητής Άγγελος Συρίγος[116]. Σημειωτέον ότι την ίδια στάση είχε τηρήσει και ο αείμνηστος Πέτρος

journal.com/2024/12/i-dikaiodosia-tis-e-e-epi-tis-ellinotourkikis-diaforas-gia-tin-aoz-i-ellada-ofeilei-na-parapempsei-amesa-tin-ellino-tourkiki-diafora-sto-symvoulio-syndesis-eok-tourkias/). Οι αρθρογράφοι προβαίνουν σε επικίνδυνα νομικά άλματα προκειμένου να δικαιολογήσουν την άποψή τους η οποία πάσχει σοβαρά λόγω αγνόησης του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ και του δικαιοδοτικού συστήματός της. Για τη δικονομική αδυναμία του Δικαστηρίου να επιληφθεί συναφώς, παραπέμπω στην από 21 Μαρτίου 2025 ραδιοφωνική συνέντευξή μου στον δημοσιογράφο Λάμπρο Καλαρρύτη με θέμα «Οδηγία ΕΕ για τον ΘΧΣ: η Τουρκία δεν μπορεί να προσφύγει νομικά» (https://youtu.be/aRltVe28oqY?feature=shared).

115. Πρόκειται για το έγγραφο S/18766 της 27ης Μαρτίου 1987 (η έμφαση είναι δική μου) (https://digitallibrary.un.org/nanna/record/131342/files/S_18766-EN.pdf).

116. Βλέπε τη συνοδευόμενη με πλήθος χαρτών μελέτη του *Τουρκικές διεκδικήσεις σε Αιγαίο και Ανατολική Μεσόγειο*, ειδική έκδοση της εφημερίδας *Καθημερινή*, 2020, 87 σελίδες, στις σελίδες 48 και 49 (https://www.syrigos.gr/books/60_maps_gr.pdf).

Μολυβιάτης σε παλαιότερη συνέντευξή του[117]. Η αμετροέπεια των τουρκικών διεκδικήσεων και η εξόφθαλμη αντίθεσή τους προς το ισχύον δίκαιο της θάλασσας καθίσταται εντονότερη με την επίκληση ως έγκυρων και ισχυουσών διεθνών πράξεων τόσο της ανυπόστατης συμφωνίας οριοθέτησης την οποία συνήψε το 2011 η Τουρκία με την αποκαλούμενη Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου («ΤΔΒΚ») όσο και του επίσης ανυπόστατου τουρκο-λιβυκού μνημονίου του 2019.

Το υπόμνημα του Dehukam αναφέρεται και σε εσωτερικές πράξεις της Τουρκίας οι οποίες αφορούν και τον ΘΧΣ, όπως είναι το διάταγμα 86/11264 της 17ης Δεκεμβρίου 1986 του Τουρκικού υπουργικού συμβουλίου, με το οποίο η Τουρκία ανακηρύσσει ΑΟΖ στη Μαύρη Θάλασσα[118]. Το άρθρο 2 του διατάγματος αναφέρεται σε δραστηριότητες εντός της τουρκικής ΑΟΖ (μεταξύ άλλων, η προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος, η θαλάσσια επιστημονική έρευνα και η προερχόμενη από τα θαλάσσια ρεύματα ή από τον άνεμο ενέργεια). Το άρθρο 3 του διατάγματος ρυθμίζει τα ζητήματα ελεύθερης ναυσιπλοΐας και αεροπλοΐας αλλά και της **ελεύθερης πόντισης καλωδίων και αγωγών**. Όλες οι ανωτέρω δραστηριότητες εμπίπτουν παράλληλα και στη σφαίρα εφαρμογής του ΘΧΣ στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου. Το στοιχείο αυτό θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη και υπό το πρίσμα της διάστασης απόψεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σχετικά με την έρευνα για την πόντιση καλωδίων μεταξύ Κάσου και Καρπάθου, πέραν του πλαισίου του δικαίου της θάλασσας.

Το πλέον σοβαρό και αντιφατικό σημείο του επεξηγηματικού σημειώματος του Dehukam είναι η επαναλαμβανόμενη αόριστη αμφισβήτηση της κυριαρχίας επί απροσδιόριστου αριθμού νησίδων και βραχονησίδων στο Αιγαίο, πολλές εκ των οποίων δεν είναι κατοικήσιμες ή δεν προσφέρονται ούτε καν για ιδία οικονομική ζωή. Η αντίφαση έγκειται στο γεγονός ότι η αμφισβήτηση της κυριαρχίας προσκρούει στη ρητή αναφορά, από πολλαπλές πηγές, αποκλειστικά σε ζητήματα οριοθέτησης με την Ελλάδα στο Αιγαίο, όπως από την αμέσως κατωτέρω παρατιθέμενη ανακοίνωση του Τουρκικού ΥΠΕΞ αλλά και από την προαναφερθείσα ανάρτηση του ιδίου του Dehukam. Ειδικότερα, σε συνημμένο στην ανάρτηση του Dehukam βίντεο εμφανίζεται έγχρωμος χάρτης όπου το σύνολο των νησιωτικών εδαφών της Ελλάδας έχει το ίδιο γαλανό

117. Η συνέντευξη του Πέτρου Μολυβιάτη στον δημοσιογράφο Αλέξη Παπαχελά είχε δοθεί πριν από 20 έτη και αναδημοσιεύεται πλήρης και στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας *Καθημερινή* της 2ας Δεκεμβρίου 2024 (ώρα 09:42) με τίτλο «Η Βέρνη, ο Καραμανλής και οι Τούρκοι» (https://www.kathimerini.gr/opinion/interviews/563349160/petros-molyviatis-stin-k-h-verni-o-karamanlis-kai-oi-toyrkoi/). Κατά τον εκλιπόντα ευπατρίδη διπλωμάτη, «Το κείμενο της Βέρνης λέει στην παράγραφο 6 ότι, εφόσον διαρκεί η διαπραγμάτευση, [αποφεύγονται ενέργειες ή πρωτοβουλίες βλαπτικές της διαπραγμάτευσης]. Επομένως, είναι σαφέστατο ότι η αποχή από προκλητικές ενέργειες αφορά αποκλειστικώς και μόνον την περίοδο που διεξάγονται οι διαπραγματεύσεις». Ο ίδιος επιρρίπτει την πολιτική ευθύνη για την παρεξήγηση ως προς την υποτιθέμενη, λόγω του Πρακτικού, απαγόρευση άσκησης των δικαιωμάτων μας στην υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου στο ΠΑΣΟΚ για αντιπολιτευτικούς τότε λόγους.

118. Η εσωτερική αυτή πράξη έχει αναρτηθεί από την υπηρεσία DOALOS του ΟΗΕ στην ιστοσελίδα της (https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TUR_1986_Decree.pdf).

χρώμα με αυτό της ηπειρωτικής χώρας σε αντίθεση με το έντονο κίτρινο χρώμα της Τουρκίας (στο τρίτο λεπτό και είκοσι δύο δεύτερα). Τέλος, δημοσιογραφικές αναρτήσεις τουρκικών μέσων επαναλαμβάνουν κατ' ουσία την ανάλυση του χάρτη του Dehukam[119], με μία ενδιαφέρουσα ελληνική προσέγγιση ως εξαίρεση να αποκαλύπτει τις κρυφές διαστάσεις των πραγματικών προθέσεων του τουρκικού σχεδίου περί ΘΧΣ[120].

Παράλληλα, το Τουρκικό ΥΠΕΞ, απευθυνόμενο τη φορά αυτή στην Ελλάδα, εκδίδει στις 16 Απριλίου 2025 ανακοίνωση τύπου «αφορώσα στο Θαλάσσιο Χωροταξικό Σχέδιο το οποίο γνωστοποίησε η Ελλάδα» («Regarding the "Maritime Spatial Plan" Declared by Greece»). Οι αντιδράσεις της Τουρκίας μπορούν να θεωρηθούν μη υπερβολικές ως προς τον τόνο και το ύφος, αλλά αβάσιμες ως προς την ουσία. Ειδικότερα, στη σχετική ανακοίνωση[121], το Τουρκικό ΥΠΕΞ κάνει λόγο, **πρώτον**, για «μονομερείς ενέργειες» («unilateral actions») και «διεκδικήσεις» («claims») της Ελλάδας, «οι οποίες δεν επάγονται καμία έννομη συνέπεια για την Τουρκία» («will not have any legal consequences for Türkiye»), και, **δεύτερον**, για τη δημιουργία «τετελεσμένων» («fait accompli»). Το Τουρκικό ΥΠΕΞ υπενθυμίζει ότι παρόμοιες ενέργειες θα έπρεπε να αποφεύγονται σε **κλειστές ή ημίκλειστες θάλασσες**, όπως είναι το Αιγαίο και η Μεσόγειος, όπου το δίκαιο της θάλασσας ενθαρρύνει τη συνεργασία μεταξύ των παράκτιων κρατών, συμπεριλαμβανομένων

119. Πρβλ. τον παραπλανητικό τίτλο «Türkiye publishes first study on maritime borders amid tension with Greece» της ιστοσελίδας Turkiyetoday της 17ης Απριλίου 2025 (ώρα 02:09) (https://www.turkiyetoday.com/turkiye/turkiye-publishes-first-study-on-maritime-borders-amid-tension-with-greece-145929/). Για εκτενή ανάλυση του τουρκικού χάρτη, ευθυγραμμισμένη με τις απόψεις του Dehukam, βλέπε την ανάρτηση του Aydın Hasan στην εφημερίδα *Milliyet* της 16ης Απριλίου 2025 (ώρα 06:55) με τίτλο «Turkey has reached the stage of completing the Marine Spatial Planning study: Blue Homeland is deeping» (https://www.milliyet.com.tr/gundem/turkiye-deniz-mekansal-planlama-calismasini-tamamlama-asamasina-geldi-mavi-vatan-derinlesiyor-7351692). Ο αρθρογράφος παραπέμπει, ως προς τα όρια του χάρτη στην Ανατολική Μεσόγειο, στον καθηγητή Mustafa Başcara, σύμφωνα με τον οποίο τα όρια ταυτίζονται με εκείνα της συμφωνίας του 2011 με την «ΤΔΒΚ» και του τουρκολιβυκού Μνημονίου του 2019 (αμφοτέρων ανυπόστατων κατά το διεθνές δίκαιο, όπως προανέφερα). Όσον αφορά στα θαλάσσια όρια στο Αιγαίο, λαμβάνεται υπόψη η μέση γραμμή μεταξύ των ηπειρωτικών ακτών των δύο παράκτιων κρατών, όπως προβλέπουν, κατά την άποψή του, οι βασικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου της θάλασσας και οι μέθοδοι επίλυσης στις οποίες προσφεύγουν τα συμβαλλόμενα μέρη διεθνών συμβάσεων (sic)! Πάντα κατά τον αρθρογράφο, η μελέτη του Dehukam είναι «a concrete indicator of Turkey's effort to build a scientific vision of Turkey's blue homeland vision by being aware of the economic potential, environmental values and geopolitical importance of the seas that surround the three sides of Turkey». Παράλληλα όμως, αντιφάσκων και ο ίδιος, διευκρινίζει ότι πρόκειται για έναν χάρτη ο οποίος δεν απεικονίζει τα όρια της κατά θάλασσα δικαιοδοσίας της Τουρκίας, αλλά θεμελιώνεται σε επιστημονικά δεδομένα και απηχεί το υποκείμενο σε περαιτέρω ανάπτυξη, τροποποιήσεις και επικαιροποίηση τουρκικό σχέδιο περί ΘΧΣ.

120. Αναφέρομαι στο άρθρο της Μαρίας Ζαχαράκη στην εφημερίδα *Έθνος* της 29ης Απριλίου 2025 (ώρα 16:43) με τίτλο «Τουρκικός Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός: Γεωπολιτικός χάρτης με επιστημονικό περιτύλιγμα» (https://www.ethnos.gr/World/article/363922/toyrkikosthalassiosxorotaxikossxediasmosgeopolitikosxarthsmeepisthmonikoperitylig-ma).

121. (https://www.mfa.gov.tr/no_-84_-yunanistan-in-ilan-ettigi-deniz-mekansal-planlamasi-hk.en.mfa).

των περιβαλλοντικών θεμάτων, με την Τουρκία πάντα πρόθυμη να συνεργαστεί με την Ελλάδα στο Αιγαίο. Αποσιωπάται όμως, και πάλι συστηματικά, ότι το σχετικό άρθρο 123 της Σύμβασης του 1982 αναφέρεται μεν στη συνεργασία των παράκτιων κρατών σε κλειστές ή ημίκλειστες θάλασσες, δεν αφορά δε σε καμία περίπτωση την οριοθέτηση. Πάντως, είναι αξιοσημείωτο ότι, σε αντίθεση με τα σχόλια του Dehukam, η ανακοίνωση του Τουρκικού ΥΠΕΞ δεν κάνει λόγο για την αμφισβήτηση της κυριαρχίας ελληνικών νησιωτικών εδαφών. Επαναφέρει όμως στο προσκήνιο την πάγια θέση της Άγκυρας ότι οι διαφορές πρέπει να επιλύονται, βάσει μίας ειλικρινούς και ολιστικής προσέγγισης, με γνώμονα το διεθνές δίκαιο, την «επιείκεια» («equity») και την καλή γειτονία, και μάλιστα στο πλαίσιο της Πολιτικής Διακήρυξης των Αθηνών της 7ης Δεκεμβρίου 2023 (sic)!. Γεγονός είναι ότι, σύμφωνα με την ακροτελεύτια διάταξή της, η Διακήρυξη των Αθηνών «δεν αποτελεί διεθνή συμφωνία, δεσμευτική για τα Μέρη κατά το διεθνές δίκαιο» και δεν συνεπάγεται «δικαιώματα και υποχρεώσεις για τα Μέρη». Άλλωστε, η Τουρκία την έχει παραβιάσει ήδη πολλαπλώς[122]. Τέλος, σε αντίθεση και πάλι με τα σχόλια του Dehukam, η ανακοίνωση του Τουρκικού ΥΠΕΞ αντιπαρέρχεται το Πρακτικό της Βέρνης, χωρίς την παραμικρή αναφορά στη διεθνή αυτή πράξη μολονότι τη θεωρεί ως ισχύουσα.

4. Τί σημαίνει η απόκλιση του ελληνικού χάρτη από τον χάρτη της Επιτροπής

Στοιχείο κλειδί για την εφαρμογή στην πράξη των τομεακών δραστηριοτήτων και χρήσεων εντός του συγκεκριμένου θαλάσσιου χώρου δεν είναι μόνο ο **καθορισμός των απώτατων (εξωτερικών) ορίων του** αλλά και ο **νομικός χαρακτηρισμός του**. Στην περίπτωση του ΘΧΣ, επειδή ακριβώς αναγκαία συνθήκη για την εφαρμογή της οδηγίας είναι **και** ο νομικός χαρακτηρισμός του θαλάσσιου χώρου, με άλλα λόγια του εδαφικού πεδίου εφαρμογής της, η ενδεδειγμένη ως ληπτέα υπόψη θαλάσσια ζώνη δεν είναι άλλη από την ΑΟΖ, η μόνη, εκτός της αιγιαλίτιδας ζώνης, από τις υπόλοιπες θαλάσσιες ζώνες η οποία καλύπτει όλο το φάσμα των τομεακών δραστηριοτήτων και χρήσεων. Σύμφωνα με έγγραφο μελέτης του 2011 με αποδέκτη την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «the **type** of [maritime] zone determines **what kind of measures** can be taken». Αναφερόμενο μάλιστα στην ΑΟΖ, υπογραμμίζει ότι «is the **only** type of zone that facilitates the introduction of a Maritime Spatial Plan since **it is the only cross-sectoral type of zone**»[123]. Ενώ λοιπόν οι χάρτες της Επιτροπής και της Ελλάδας συμπίπτουν ως προς τα απώτατα (εξωτερικά) όρια του γεωγραφικού πεδίου εφαρμογής του ΘΧΣ, διαφέρουν ως προς τον νομικό χαρακτηρισμό τού εντός των συγκεκριμένων ορίων περικλειόμενου θαλάσσιου χώρου ως

122. Είναι ηλίου φαεινότερον ότι η **Πολιτική** Διακήρυξη των Αθηνών δεν επάγεται οποιαδήποτε νομική δέσμευση των δύο μερών [βλέπε το άρθρο του καθηγητή Χρήστου Ροζάκη με τίτλο «Οι συνέπειες της Διακήρυξης των Αθηνών» (https://www.kathimerini.gr/politics/562798969/oi-synepeies-tis-diakiryxis-ton-athinon/).
123. Η ανωτέρω διαπίστωση, αν και ανάγεται στο έτος 2011, εξακολουθεί να παραμένει κρίσιμη και χρήσιμη για τον ΘΧΣ: βλέπε *Final Report "Exploring the potential of Maritime Spatial Planning in the Mediterranean Sea"-Framework contract FISH/2007/04-Specific contract No 6*, το οποίο εκπόνησε για λογαριασμό της Γενικής Διεύθυνσης Θαλάσσιων Υποθέσεων και Αλιείας της Επιτροπής η Policy Research Corporation, Φεβρουάριος 2011 (η έμφαση είναι δική μου) (https://www.cbd.int/doc/meetings/mar/mcbem-2014-04/other/mcbem-2014-04-eu-mediterranean-sea-en.pdf, στη σελίδα 77, υποσημείωση 145).

ΑΟΖ για την Επιτροπή και ως οριοθετημένης ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδας για την Ελλάδα, αντίστοιχα.

5. Οι δυσκολίες εφαρμογής του εθνικού σχεδίου της Ελλάδας

Πέραν της διαφορετικής προσέγγισης ως προς τον νομικό χαρακτηρισμό του θαλάσσιου χώρου, σε αντίθεση και πάλι προς τον χάρτη της Επιτροπής, ο ελληνικός αφορά σε αιγιαλίτιδα ζώνη εύρους 6 και όχι 12 νμ, με αποτέλεσμα η εγγύτητα προς τις ακτές να καθίσταται παράγοντας όχλησης ή παρεμπόδισης της άσκησης διαφόρων δραστηριοτήτων ή ακόμη και σύγκρουσής τους (πχ ΑΠΕ κατά του τουρισμού) λόγω της στενότητας του θαλάσσιου χώρου των 6 νμ και της πυκνής διάταξης των νησιωτικών μας εδαφών. Εξάλλου, πέραν των οριοθετημένων με την Ιταλία και την Αίγυπτο θαλάσσιων ζωνών (της ΑΟΖ συμπεριλαμβανομένης) της Ελλάδας, το υπόμνημα που συνοδεύει τον ελληνικό χάρτη αναφέρεται στην υφαλοκρηπίδα για όλο τον υπόλοιπο θαλάσσιο χώρο της. Περιοριζόμενος αποκλειστικά και μόνο στην υφαλοκρηπίδα, ο επίδικος θαλάσσιος χώρος εγκυμονεί γενικότερα τον κίνδυνο να καταστήσει αδύνατη την εφαρμογή μέτρων αφορώντων σε σημαντικούς τομείς, μεταξύ άλλων, στην αλιεία, τις μεταφορές ή σε ορισμένες μορφές ενέργειας (πχ πλωτές ΑΠΕ ή κυματική ενέργεια, υδροπλάνα πχ στις μεταφορές), δεδομένου ότι η υφαλοκρηπίδα περιλαμβάνει εξ ορισμού μόνο τον βυθό και το υπέδαφος, χωρίς τα υπερκείμενα ύδατα[124]. Το παράδοξο είναι ότι η σχετική ΠΥΣ, αναφερόμενη στη «**γεωγραφική εμβέλεια**» του εθνικού ΘΧΣ, παραπέμπει ρητώς και στην ΑΟΖ[125].

Αν ανατρέξουμε πίσω στον χρόνο, ο νόμος 3983 της 17ης Ιουνίου 2011, τιτ-

124. Η νομική προσέγγιση του καθηγητή Παύλου Ελευθεριάδη, η οποία αναρτήθηκε στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας *Το Βήμα* της 23ης Απριλίου 2025 (ώρα 07:36) υπό τον τίτλο «Ασυγχώρητη Προχειρότητα στον Θαλάσσιο Χωροταξικό Σχεδιασμό», απηχεί σε μεγάλο βαθμό τις εκφραζόμενες ευρύτερα ανησυχίες σχετικά με τις δυσκολίες εφαρμογής του εθνικού μας σχεδίου λόγω ακριβώς του χαρακτηρισμού του θαλάσσιου χώρου εντός του οποίου η Ελλάδα πρόκειται να εφαρμόσει το εθνικό της σχέδιο περί ΘΧΣ ως υφαλοκρηπίδας και όχι ως ΑΟΖ, χωρίς πάντως επί της ουσίας να δικαιολογεί τον υπερβολικά κινδυνολογικό τίτλο του άρθρου (https://www.tovima.gr/2025/04/23/opinions/asygxoriti-proxeirotita-ston-thalassio-xorotaksiko-sxediasmo/).
125. Στο σημείο Β2.3 της ΠΥΣ (και συγκεκριμένα στη σελίδα 2162 του ΦΕΚ) αναφέρεται επί λέξει: «Οι θαλάσσιες ζώνες της Ελλάδας ορίζονται σύμφωνα με τη Σύμβαση [για το δίκαιο της θάλασσας]. Οι ζώνες αυτές είναι η Χωρική Θάλασσα (ή Αιγιαλίτιδα Ζώνη), η Υφαλοκρηπίδα και η Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη». Παρατίθεται αυτούσιο και το άρθρο 156, πρώτη παράγραφος, τρίτο εδάφιο, του νόμου 4001/2011 όσον αφορά στην οριοθέτηση με τα γειτονικά της Ελλάδας κράτη. Ο χάρτης του νόμου 4001/2011 δημοσιεύτηκε στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (σειρά C, Ανακοινώσεις και Πληροφορίες, τεύχος 353 της 3ης Δεκεμβρίου 2011, στη σελίδα 14) και κοινοποιήθηκε με ρηματική διακοίνωση της Ελλάδας προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ στις 20 Φεβρουαρίου 2013 [βλέπε *Law of the Sea Bulletin*, τεύχος 81 (2013), στη σελίδα 23]. Στο ίδιο σημείο της ΠΥΣ διευκρινίζεται με απόλυτη σαφήνεια ότι ο ΘΧΣ «**καλύπτει όλες τις θαλάσσιες ζώνες**» (η έμφαση είναι δική μου) και ότι οι σχετικές δραστηριότητες «λαμβάνουν χώρα, τόσο στη Χωρική Θάλασσα, όσο και στην Υφαλοκρηπίδα και την Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη. Ο χωροταξικός σχεδιασμός αφορά σε **όλες τις θαλάσσιες ζώνες της Ελλάδας, καλύπτοντας την Αιγιαλίτιδα Ζώνη, την Υφαλοκρηπίδα και την ΑΟΖ**» (η έμφαση είναι

λοφορούμενος «Εθνική στρατηγική για την προστασία και διαχείριση του θαλάσσιου περιβάλλοντος - Εναρμόνιση με την οδηγία 2008/56/ΕΚ»[126], και συγκεκριμένα το άρθρο 4 αυτού, ενσωματώνει στο ελληνικό δίκαιο την εν λόγω κοινοτική οδηγία-πλαίσιο για τη θαλάσσια στρατηγική, ορίζοντας ότι, ως «θαλάσσια ύδατα», [κατά το άρθρο 3 της οδηγίας], νοούνται «1.α) τα **ύδατα**, ο θαλάσσιος βυθός και το υπέδαφος στη θαλάσσια πλευρά της γραμμής βάσης από την οποία μετρείται το εύρος της αιγιαλίτιδας ζώνης, έως τα όρια της περιοχής όπου η Ελληνική Δημοκρατία ή άλλο κράτος μέλος έχει κυριαρχικά δικαιώματα ή/και ασκεί δικαιοδοσία, σύμφωνα με τη Σύμβαση [για το δίκαιο της θάλασσας]». Κατά το άρθρο 5 του νόμου (το οποίο μεταφέρει στο ελληνικό δίκαιο το άρθρο 4§1 της οδηγίας), «Για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το νόμο, λαμβάνονται δεόντως υπόψη ότι τα θαλάσσια ύδατα [...] τα οποία υπάγονται στην κυριαρχία της Ελληνικής Δημοκρατίας ή εντός των οποίων αυτή ασκεί κυριαρχικά δικαιώματα ή δικαιοδοσία αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της θαλάσσιας περιοχής της Μεσογείου», η οποία περιλαμβάνει με τη σειρά της τις θαλάσσιες υπο-περιοχές του Ιονίου, της Κεντρικής Μεσογείου, του Αιγαίου Πελάγους και της Ανατολικής Μεσογείου (Θάλασσας της Λεβαντίνης) (άρθρο 5§2 του νόμου). Τροποποιώντας ορισμένα άρθρα του τιτλοφορούμενου «Ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της οδηγίας 2014/89/ΕΕ» νόμου 4546 του 2018, ο οποίος μεταφέρει στην εθνική έννομη τάξη την οδηγία περί ΘΧΣ[127], ο νόμος 4759 του 2020, τιτλοφορούμενος «Εκσυγχρονισμός της Χωροταξικής και Πολεοδομικής Νομοθεσίας και άλλες διατάξεις»[128] προβλέπει τόσο στο άρθρο 19 όσο και στο άρθρο 28 τον ίδιο ορισμό των θαλάσσιων υδάτων με αυτόν του νόμου 3983/2011, περιλαμβανομένης δηλαδή και της ΑΟΖ.

δική μου). Σημειωτέον ότι τόσο η ανακοίνωση του Ελληνικού ΥΠΕΞ όσο και η ΠΥΣ υιοθετούν επί της ουσίας τις απόψεις που εκφράζονται στη μελέτη *Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός στην Ελλάδα και την Κύπρο* (επιστημονική επιμέλεια: Παυλογεωργάτος Γ., Αλιούρης Κ., Ιωάννου Ν. και Χατζημιτσής Δ.), εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα, 2023, 512 σελίδες. Η μελέτη εκπονήθηκε για λογαριασμό του Πανεπιστημίου Αιγαίου στο πλαίσιο της διεπιστημονικής ομάδας «ΘΑΛ-ΧΩΡ». Σύμφωνα με τη μελέτη, η γεωγραφική εμβέλεια εφαρμογής του Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού και της Εθνικής Χωρικής Στρατηγικής για τον Θαλάσσιο Χώρο καταλαμβάνει και την ΑΟΖ (ibidem, στην σελίδα 388), άποψη που επαναλαμβάνει και ο προαναφερθείς ορισμός της ΠΥΣ. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι και ο ελληνικός χάρτης αποτελεί αντιγραφή του χάρτη της μελέτης με τις τέσσερις θαλάσσιες χωρικές ενότητες (ibidem, στη σελίδα 417)(βλέπε χάρτη 4 του Παραρτήματος). Σε τηλεοπτική συνέντευξή μου στον δημοσιογράφο Λάμπρο Καλαρρύτη στις 19 Νοεμβρίου 2024, μετά δηλαδή την ανάρτηση του χάρτη της Επιτροπής και πριν από την έκδοση της απόφασης του Δικαστηρίου και τη δημοσιοποίηση του ελληνικού χάρτη, αναφέρομαι στην συγκεκριμένη μελέτη εμφανίζοντας επί της οθόνης (στο 11ο λεπτό και 40 δεύτερα) και τον, ταυτιζόμενο στη συνέχεια με τον ελληνικό, χάρτη της μελέτης (https://youtu.be/xdQ2pY56Esw?feature=shared).

126. ΦΕΚ, τεύχος Α', αριθμός φύλλου 144 της 17ης Ιουνίου 2011, σελίδες 3093 έως και 3118.
127. ΦΕΚ, τεύχος Α', αριθμός φύλλου 101 της 12ης Ιουνίου 2018, σελίδες 8287 έως και 8376. Στο άρθρο 3, υπό Α.§4.α. ο νόμος παραπέμπει στον ορισμό του νόμου 3983 του 2011 και στον ορισμό των «θαλάσσιων υδάτων».
128. ΦΕΚ, τεύχος Α', αριθμός φύλλου 245 της 9ης Δεκεμβρίου 2020, σελίδες 11665 έως και 11819.

Όσον αφορά στον νόμο 4001 του 2011 (νόμος «Μανιάτη») (βλέπε χάρτη 5 του Παραρτήματος), τιτλοφορούμενο «Για τη λειτουργία των Ενεργειακών Αγορών Ηλεκτρισμού και Φυσικού Αερίου, για Έρευνα, Παραγωγή και δίκτυα μεταφοράς Υδρογονανθράκων και άλλες ρυθμίσεις»[129], στο άρθρο 156 το ζήτημα της ΑΟΖ επαφίεται (όπως αναφέρθηκε στο Α. Μέρος, υπό 2) στη μελλοντική ανακήρυξή της[130]. Ειρήσθω εν παρόδω ότι η Τουρκία δεν αναγνωρίζει ούτε τον νόμο 4001, ούτε τον χάρτη της Σεβίλλης ο οποίος έδωσε πρώτος το χαρτογραφικό στίγμα του αποτελέσματος της εφαρμογής της μέσης γραμμής/γραμμής ίσης απόστασης στον περιβάλλοντα τα ελληνικά εδάφη (ηπειρωτικά και νησιωτικά) θαλάσσιο χώρο. Η Ελλάδα, υποχωρώντας στις τουρκικές πιέσεις, αποδέχτηκε, τουλάχιστον αφελώς, ότι ο χάρτης της Σεβίλλης είναι «ιδιωτικού χαρακτήρα», ενώ, υπό αυστηρά νομική άποψη, πρόκειται για τη χαρτογραφική απεικόνιση των δικαιωμάτων της βάσει της πλήρους εφαρμογής μίας μεθόδου η οποία, σύμφωνα με τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, αποτελεί το πρώτο από τα τρία στάδια της οριοθετικής διαδικασίας για την επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος (όσον αφορά στην υφαλοκρηπίδα και στην ΑΟΖ)[131]. Με τον χαρακτηρισμό του χάρτη ως «private map», η Ελλάδα επέτρεψε στη γείτονα να υποστηρίξει βάσιμα ότι, **πρώτον**, τον αποκηρύσσουμε και ότι, **δεύτερον**, δεν ισχύει ούτε ο νόμος 4001/2011 ο οποίος τον υιοθέτησε στην πράξη[132].

129. ΦΕΚ, τεύχος Α', αριθμός φύλλου 179 της 22ας Αυγούστου 2011, σελίδες 3793 έως και 3892.
130. Ο καθηγητής Πέτρος Λιάκουρας χαρακτηρίζει ορθώς το άρθρο 156 του νόμου 4001/2011 ως μία «κίνηση καταγραφής των διεκδικήσεων» της Ελλάδας, επισημαίνοντας παράλληλα, ορθώς και πάλι, ότι «ο χάρτης του Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού δεν συνιστά οριοθέτηση ΑΟΖ». Πάντα κατά τον ίδιο, «Τα όρια του νόμου [4001/2011] απεικονίζονται τώρα στον [ελληνικό] χάρτη», ο οποίος «είναι η αρχή και όχι το τέλος της διαδικασίας», εννοώντας προφανώς ότι, υπό το πρίσμα πλέον του δικαίου της θάλασσας και όχι του ενωσιακού δικαίου, «η δημοσιοποίηση του χάρτη είναι μια καλή στιγμή [για την επανεκκίνηση του διαλόγου]» [βλέπε την ανάρτησή του υπό τον τίτλο «ΑΟΖ και Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός» στην ιστοσελίδα in.gr (https://www.in.gr/2025/04/24/in-analysis/aoz-kai-thalassios-xorotaksikos-sxediasmos/).
131. Αρθρογραφώντας στα *Τετράδια*, είχα επισημάνει ότι «ο περίφημος **Χάρτης της Σεβίλλης** δεν αντανακλά παρά το πρώτο από τα τρία βήματα για τη χάραξη της θαλάσσιας οριογραμμής, χωρίς να ενδιαφέρει ο χαρακτηρισμός του ως "private map"» («Ζητήματα οριοθέτησης των θαλάσσιων ζωνών των ελληνικών νησιωτικών εδαφών στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου υπό το φως των εθιμικών κανόνων του δικαίου της θάλασσας», *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*, τεύχος 5ο, Οκτώβριος 2022, σελίδες 91 έως και 132, στη σελίδα 98, υποσημείωση 30).
132. Ο ατυχής χαρακτηρισμός του χάρτη της Σεβίλλης ως «private map» από την Ελλάδα έγινε ευμενώς δεκτός, όπως ήταν εύλογο, από τη γείτονα: «it should indeed be considered a remarkable step for Greece to refer to the "Seville Map" as a "private map", seemingly refraining from granting it official endorsement. A description of this map, however, is codified in the Greek national legislation (Law No. 2289/1995, as amended by Law No.4001/2011), on the basis of the application of the equidistance method, albeit unrecognized and considered null and void by Turkey» (έγγραφο της Μόνιμης Αντιπροσωπείας της Τουρκίας προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ Α/75/929 της 15ης Ιουνίου 2021). Η Τουρκία είχε αναφερθεί στον νόμο 4001/2011 και με παλαιότερη ρηματική διακοίνωσή της προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ με την οποία χαρακτήριζε το κρίσιμο άρθρο 156 ως «misleading and unfounded» [βλέπε *Law of the Sea Bulletin*, τεύχος 81 (2013), στη σελίδα 27].

Το πρόβλημα όμως τίθεται πλέον εκ νέου υπό την έννοια ότι **ο χάρτης της Επιτροπής αποτελεί ευτυχέστατα αναβαθμισμένη επανάληψη του χάρτη της Σεβίλλης**!

Τη σύγχυση ως προς το εάν αναφερόμαστε σε υφαλοκρηπίδα ή σε ΑΟΖ επιτείνουν και οι αντιφατικές δηλώσεις των συναρμόδιων ΥΠΕΞ και ΥΠΕΝ αμέσως μετά τη δημοσιοποίηση του ελληνικού χάρτη, ο μεν αρμόδιος ΥΠΕΝ να κάνει λόγο για υφαλοκρηπίδα, ο δε Υφυπουργός Εξωτερικών να αναφέρεται και στην υφαλοκρηπίδα και στην ΑΟΖ.

Από το σύνολο της ελληνικής και της ενωσιακής νομοθεσίας με αντικείμενο τον ΘΧΣ, ο θαλάσσιος χώρος εντός του οποίου εφαρμόζονται αμφότερες δεν μπορεί να είναι άλλος από την ΑΟΖ, συμπεριλαμβανομένης, αυτοδικαίως και κατά μείζονα λόγο, και της αιγιαλίτιδας ζώνης ως ζώνης κυριαρχίας.

6. Τί μας επιφυλάσσει το μέλλον στη συγκεκριμένη συγκυρία

Πώς θα μπορούσαμε να αποτιμήσουμε εντέλει αντικειμενικά το γεγονός ότι η Ελλάδα δημοσιοποίησε επιτέλους τον χάρτη με τον οποίο προσδιορίζονται και «οπτικοποιούνται επί χάρτου» τα απώτατα (εξωτερικά) όρια της δικής της δικαιοδοσίας εντός του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου εφαρμογής της οδηγίας ΘΧΣ; Η οφειλόμενη απάντηση δεν πρέπει να είναι, κατά την ταπεινή άποψή μου, ούτε μηδενιστική, ούτε υπεραισιόδοξη. Εάν ο ελληνικός χάρτης δεν είχε καμία απολύτως σημασία, πώς θα εξηγούσαν οι μηδενιστές την αντίδραση της Τουρκίας; Στον αντίποδα, οι πανηγυρισμοί ότι η Ελλάδα κερδίζει τεράστιο θαλάσσιο χώρο με **πλήρη επήρεια των νησιωτικών εδαφών της**, κάτι το οποίο αφορά στον **πυρήνα της θαλάσσιας οριοθέτησης**, πρέπει να μας προβληματίσουν επίσης επειδή είναι απλούστατα εκτός τόπου και χρόνου: οι υποστηρικτές της υπεραισιόδοξης αυτής άποψης, αφενός, αγνοούν προφανώς την απόφαση του Δικαστηρίου, αφετέρου, δεν λαμβάνουν υπόψη ότι οι χάρτες της Επιτροπής, της Ελλάδας και της Τουρκίας συγκλίνουν ως προς το ότι αφορούν αποκλειστικά στους σκοπούς του ΘΧΣ και δεν συνιστούν αφεαυτών οριοθέτηση θαλάσσιων ζωνών. Ο καθηγητής Χρήστος Ροζάκης διατυπώνει την άποψη ότι «ο ΘΧΣ, στο σκέλος του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου, είναι απλώς μια **ευρηματική απεικόνιση των ελληνικών διεκδικήσεων**, χωρίς έννομα αποτελέσματα», δίδοντας προφανώς βαρύτητα στο δίκαιο της θάλασσας και αποδίδοντας ελάχιστη σημασία στον νομικό χαρακτήρα του εθνικού σχεδίου ΘΧΣ ως «ενωσιακού κεκτημένου» μετά την έγκρισή του από την Επιτροπή[133]. Πάντως, σε κάθε περίπτωση, η όποια οριοθέτηση της Ελλάδας με τις γειτονικές χώρες, οψέποτε επιτευχθεί, θα σημάνει την οριστική διευθέτηση των διαφορών της σε επίπεδο δικαίου της θάλασσας, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει αυτομάτως και στην πλήρη και ανεμπόδιστη εφαρμογή της οδηγίας σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου, σύμφωνα με το πνεύμα της απόφασης του Δικαστηρίου.

Οι πιθανές εκδοχές της έκβασης του

133. Το άρθρο του με τίτλο «Πρόσκληση για διαπραγματεύσεις», το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Καθημερινή* της 27ης Απριλίου 2025, αναρτήθηκε και στην ηλεκτρονική της έκδοση (η έμφαση είναι δική μου) (https://www.kathimerini.gr/opinions/563581927/prosklisi-gia-diapragmateyseis/).

ζητήματος της έγκρισης του ελληνικού σχεδίου περί ΘΧΣ είναι τρεις τον αριθμό. **Πρώτον**, κατά την αισιόδοξη εκδοχή, η Επιτροπή θα εγκρίνει τελικά το εθνικό σχέδιο ως ανταποκρινόμενο στα κριτήρια της οδηγίας. **Δεύτερον**, κατά μία απολύτως απαισιόδοξη εκδοχή, η Επιτροπή θα το απορρίψει στο σύνολό του ως προβληματικό και, **τρίτον**, κατά μία λιγότερο απαισιόδοξη εκδοχή, η Επιτροπή θα θεωρήσει μεν ότι το εθνικό σχέδιο συνιστά επί της αρχής μερική συμμόρφωση υπό την έννοια ότι ο ελληνικός χάρτης, σε συνδυασμό με την ΠΥΣ, αποτελούν το **πλαίσιο εφαρμογής της οδηγίας**, απαιτούνται, όμως, και τα **επιμέρους σχέδια** που θα αντιστοιχούν στις τομεακές δραστηριότητες και χρήσεις[134]. Τόσο στη δεύτερη όσο και στην τρίτη περίπτωση, αναμένοντας τα αναγκαία σχέδια, η Επιτροπή θα χρειαστεί να τάξει νέα προθεσμία στην Ελλάδα για τη συμμόρφωσή της. Εννοείται ότι, μετά από ενδεχόμενη άκαρπη (και απευκταία) παρέλευσή της, η Επιτροπή θα ασκήσει εκ νέου προσφυγή βάσει του άρθρου 260 της ΣΛΕΕ λόγω μη εκτέλεσης της απόφασης του Δικαστηρίου, προσδιορίζοντας η ίδια και το κατ' αποκοπήν ποσό ή τη χρηματική ποινή. Πάντως, η επιβολή και το ύψος τους επαφίενται στη διακριτική ευχέρεια του Δικαστηρίου. Εάν πάλι η Ελλάδα ανταποκριθεί έγκαιρα και έγκυρα, λύεται οριστικά η σχετική εκκρεμότητα. Τότε μόνο ο ελληνικός χάρτης θα κατασταεί στην πραγματικότητα «ενωσιακό κεκτημένο»[135]. Διαψεύδονται έτσι όσοι υποστηρίζουν ότι το Δικαστήριο επέβαλε ήδη πρόστιμο στην Ελλάδα, ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται

134. Με σειρά παρεμβάσεών της κατά το τελευταίο διάστημα στα ΜΜΕ, η καθηγήτρια Χωροταξικού Σχεδιασμού και γεωγραφική εμπειρογνώμονας για την Ανατολική Μεσόγειο Στέλλα Κυβέλου-Χιωτίνη εκφράζει την άποψη ότι η κίνηση της Ελλάδας ναι μεν αποτελεί ένα πρώτο βήμα αλλά όχι ένα πλήρες εθνικό σχέδιο περί ΘΧΣ και προτείνει, ως αναγκαία, την επαναχάραξη του χάρτη (https://www.neakriti.gr/koinonia/2113880_stella-kybeloy-hiotini-ena-bima-alla-ohi-thhs-anagkaia-i-epanaharaxi-toy-harti). Εκτιμά ότι ο χάρτης που δημοσιοποίησε η Ελλάδα αποτελεί «υπόβαθρο για την μελλοντική εκπόνηση Θαλάσσιων Χωροταξικών Σχεδίων» και υποστηρίζει ότι ο «κατακερματισμός» του νησιωτικού χώρου ως προϊόν των τεσσάρων θαλάσσιων χωρικών ενοτήτων καθιστά αναγκαία την επαναχάραξη του χάρτη, ώστε «να απεικονίζει όχι γραμμές και όρια, αλλά σχέσεις, όχι σύνορα, αλλά συστήματα» [«Ο Νέος Θαλάσσιος Χάρτης της Ελλάδας: από τον Κατακερματισμό στη Συνοχή-Μια πρόταση για Νέο Θαλάσσιο Όραμα», άρθρο το οποίο αναρτήθηκε στις 23 Απριλίου 2025 (ώρα 06:11) στην *Huffingtonpost.gr* (https://www.huffingtonpost.gr/entry/o-neos-thalassios-chartes-tes-elladas-apo-ton-katakermatismo-ste-senoche_gr_6807284ae4b06d0beefd208f)].

135. Η καθηγήτρια Μαρία Γαβουνέλη διατυπώνει τη δική της, αστήρικτη βάσει του ενωσιακού δικαίου, άποψη ότι ο ΘΧΣ είναι μεν «σημαντική αλλά κάπως βαρετή γραφειοκρατική άσκηση» (στην πραγματικότητα, δεν πρόκειται ούτε για βαρετή, ούτε για γραφειοκρατική, ούτε για άσκηση, λαμβανομένου υπόψη ότι η οδηγία περί ΘΧΣ εντάσσεται στην εξαιρετικά σημαντική ολοκληρωμένη θαλάσσια πολιτική της ΕΕ) και ότι, σε κάθε περίπτωση, «η αποτύπωση των ελληνικών **θαλάσσιων ζωνών** περιλαμβάνεται πλέον σε ένα **επίσημο κείμενο** της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αποτελεί κομμάτι του **ευρωπαϊκού κεκτημένου**» (βλέπε την αναρτημένη και στην επίσημη ιστοσελίδα του ΕΛΙΑΜΕΠ γνώμη της με τίτλο «Η αποτύπωση των ελληνικών θαλάσσιων ζωνών», η οποία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Τα Νέα* της 17ης Απριλίου 2025, στη σελίδα 16, η έμφαση είναι δική μου). **Πρώτον**, ο ΘΧΣ δεν αποτυπώνει τις κατά το δίκαιο της θάλασσας θαλάσσιες ζώνες αλλά τον θαλάσσιο χώρο εντός του οποίου εφαρμόζεται ο ΘΧΣ των κρατών μελών. **Δεύτερον**, ο χάρτης της Επιτροπής δεν αποτελεί, όπως υποστηρίζει η ίδια, επίσημο κείμενο της ΕΕ (βάσει των όσων προεξέθεσα), και **τρίτον**, ο χάρτης της Ελλάδας δεν αναβαθμίζεται σε «ευρωπαϊκό κεκτημένο» μέχρι την έγκρισή του από την Επιτροπή.

απλώς για τα δικαστικά έξοδα, όπως είθισται, μετά την καταδίκη ενός κράτους μέλους.

Ο ελληνικός χάρτης, ακόμη και εάν θεωρηθεί ατελής, ταράζει enfin (!) τα «ήρεμα νερά» του κατευνασμού. Κατά μείζονα λόγο, θα μπορούσε να υποστηριχτεί βάσιμα ότι οι χάρτες 1 (της Επιτροπής) και 2 (της Ελλάδας) αποτελούν τα μέγιστα μεν όρια τής, αντίστοιχης της τουρκικής, ελληνικής «Γαλάζιας (κατά κυριολεξία) Πατρίδας». Υπό την έννοια αυτή, θα αποτύπωναν, κατά την έναρξη των ενδεχόμενων διαπραγματεύσεων, το μέγιστο, ως βέλτιστο, των διεκδικήσεων της Ελλάδας[136]. Η επίτευξη ενός τελικού δίκαιου αποτελέσματος, το οποίο

136. Είχα ήδη κλείσει τον υπολογιστή μου, μετά την ολοκλήρωση της σχετικής έρευνας και την οριστικοποίηση του προς ανάρτηση κειμένου μου, στις 12 Μαΐου 2025, όταν μία ανάρτηση της ίδιας ημέρας με «δράστη» τον Δημήτρη Πανούσο στο λίαν ενδιαφέρον blog *EJIL:Talk!* του *European Journal of International Law* (το οποίο τυχαίνει να συμβουλεύομαι τακτικότατα), με υποχρέωσε να επανέλθω στο πλαίσιο ενός εποικοδομητικού **νομικού** διαλόγου. Το άρθρο του έχει κυρίως ως αντικείμενο τη δημοσιοποίηση από την Ελλάδα του χάρτη περί ΘΧΣ υπό την οπτική γωνία του διεθνούς δικαίου και του δικαίου της θάλασσας, όπως ακριβώς και η δική μου συμβολή, αλλά υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου. Κατά τον αρθρογράφο, η δημοσιοποίηση του χάρτη «marks the first time Greece has officially mapped the entirety of its maritime claims». Ο ίδιος τη χαρακτηρίζει ως μέσο ικανό να συμβάλει «to the stabilisation of legal claims», ενώ συμπληρώνει ότι «may also serve to articulate Greece's legal interpretation of its maritime entitlements», κάτι το οποίο όμως αποκλίνει από τη φιλοσοφία του ενωσιακού νομικού συστήματος. Συνεχίζοντας την ανάλυσή του, ο αρθρογράφος επισημαίνει, ορθώς, ότι «Türkiye's reaction underscores the legal importance of a timely objection». Εστιάζοντας σε συγκεκριμένες διατάξεις της Σύμβασης του 1982, υποστηρίζει, ορθώς και πάλι, ότι «nothing prohibits States from announcing MSP in areas of contested jurisdiction». Παραπέμπει συγκεκριμένα στα άρθρα 74§3 και 83§3 της Σύμβασης του 1982 («Εν αναμονή της σύναψης [συμφωνίας], τα ενδιαφερόμενα κράτη [...] καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για τη σύναψη προσωρινών διευθετήσεων πρακτικού χαρακτήρα και για να μη θέσουν σε κίνδυνο ή παρεμποδίσουν [...] τη σύναψη της τελικής συμφωνίας») και, λόγω του ότι οι θαλάσσιες ζώνες της Ελλάδας παραμένουν μερικώς μη οριοθετημένες, θέτει εκ προοιμίου το ζήτημα ότι ο ΘΧΣ «presumes a certain level of certainty over the maritime zones it regulates». Έτσι, ταυτίζει τον κατά το ενωσιακό δίκαιο θαλάσσιο χώρο εντός του οποίου εφαρμόζεται η οδηγία περί ΘΧΣ με τις διεκδικούμενες θαλάσσιες ζώνες ένθεν κακείθεν του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου κατά το δίκαιο της θάλασσας. Αυτό όμως είναι ακριβώς ό,τι αποκλείει ρητώς με την απόφασή του το Δικαστήριο: ο ΘΧΣ έχει διαφορετικό αντικείμενο από την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών των παράκτιων κρατών (βλέπε την απόφαση στο Α. Μέρος). Όπως και ο ίδιος παραδέχεται, ο μονομερής χαρακτήρας των ΘΧΣ δεν συμβαδίζει αφεαυτού με την εφαρμογή στην περίπτωσή του των άρθρων 74§3 και 83§3 της Σύμβασης του 1982 τα οποία αναφέρονται σε διμερείς τουλάχιστον διευθετήσεις. Κατά τον ίδιο, «The emergence of MSP as a tool of legal expression in the law of the sea seems to present new questions for international law». Ο αρθρογράφος καταλήγει ορθώς στο συμπέρασμα ότι «the value of MSP in disputed maritime areas lies not in its capacity to settle claims, but in its ability to clarify them» (Dimitris Panousos, " Mapping Disputes: The Role of Marine Spatial Planning in Contested Maritime Zones https://www.ejiltalk.org/mapping-disputes-the-role-of-marine-spatial-planning-in-contested-maritime-zones/). Παρά τα όσα ενδιαφέροντα αναπτύσσει ο φέρελπις υποψήφιος διδάκτορας στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Φλωρεντίας, η μονοδιάστατη οπτική της ανάλυσής του με γνώμονα αποκλειστικά το δίκαιο της θάλασσας, όπως ομολογεί και ο ίδιος [«While MPS is **primary a domestic tool** [...], its adoption in a legally contested maritime space **necessarily raises issues of international law and the law of the sea**» (η έμφαση είναι δική μου)] είναι παρακινδυνευμένη ως ευάλωτη απέναντι σε σοβαρές νομικές ενστάσεις. Συμπερασματικά και επί της ουσίας, η δημοσιοποίηση από την Ελλάδα του συνοδευτικού

θα εξισορροπεί τα αναγνωριζόμενα από το δίκαιο της θάλασσας **δικαιώματα και όχι τις προβαλλόμενες διεκδικήσεις αμφοτέρων**, σε περίπτωση προσφυγής στη διεθνή δικαιοσύνη, θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τα ακράδαντα νομικά επιχειρήματά μας έναντι των σαθρών και ανερμάτιστων τουρκικών θεωριών. **Η ιστορία, η αντιστοίχιση και ο παραλληλισμός των χαρτών θα παίξουν τότε τον ρόλο τους στην ανεύρεση της δίκαιης λύσης**. Έπεται λοιπόν συνέχεια στη «Μάχη των Χαρτών», κατά την ευρηματική έκφραση του καθηγητή Γιώργου Πρεβελάκη, ο οποίος αναδεικνύει με δεξιοτεχνία και πειστικότητα τον, υποβαθμισμένο από την ελληνική διπλωματία, ρόλο των χαρτών ως εργαλείου στη μάχη για την επικράτηση των εντυπώσεων[137].

Εν κατακλείδι, εφόσον η ελπίδα πεθαίνει τελευταία, ας ελπίσουμε ότι η Επιτροπή θα επιλέξει την πρώτη αισιόδοξη εκδοχή, οπότε μετά την επίσημη έγκριση του εθνικού ΘΧΣ θα αναγνωριστεί όντως ως «ευρωπαϊκό κεκτημένο», με όση νομική βαρύτητα θα συνεπάγεται για τις μελλοντικές οριοθετήσεις της Ελλάδας με τους γείτονές της, σε συνδυασμό και με τους συνοδευτικούς του χάρτες, λαμβανόμενους βεβαίως υπόψη ως «ευρωπαϊκό κεκτημένο». Και στην τελική αυτή φάση θα επανέλθει η σύνδεση ή η αλληλεξάρτηση του ενωσιακού με το διεθνές δίκαιο σε πλήρη αρμονία.

του εθνικού σχεδίου της χάρτη δεν είναι θέμα ένταξής του στο σύστημα του δικαίου της θάλασσας. Δεν ενδιαφέρει ευθέως ούτε το εάν ο επίδικος χάρτης τηρεί αυστηρά ή όχι και ποιους κανόνες του δικαίου της θάλασσας, ούτε, κυρίως, η νομική του βαρύτητα ως αποδεικτικού στοιχείου βάσει της νομολογίας των διεθνών δικαστηρίων. Στην πραγματικότητα, **πρόκειται για πράξη συμμόρφωσης στις επιταγές του ενωσιακού δικαίου**. Ο ΘΧΣ (συμπεριλαμβανομένου του χάρτη) αποτελεί με άλλα λόγια **και το αίτιο και το αιτιατό στην προκειμένη περίπτωση**. **Αφορά δηλαδή ένα ζέον ζήτημα, απτόμενο της σχέσης μεταξύ ενωσιακού και διεθνούς δικαίου ως διακριτών εννόμων τάξεων**, όπως ακριβώς το έκρινε και το Δικαστήριο με την απόφασή του, την οποία, δυστυχώς, δεν λαμβάνει υπόψη του ο αρθρογράφος.

137. Το άρθρο αναρτήθηκε στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας *Τα Νέα* της 27ης Απριλίου 2025 (ώρα 08:53) (https://www.tanea.gr/2025/04/27/opinions/i-maxi-ton-xarton-online/).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Χάρτες

Χάρτης 1
Ο χάρτης ΘΧΣ της Επιτροπής του Απριλίου 2024

Χάρτης 2
Ο χάρτης ΘΧΣ της Ελλάδας της 16ης Απριλίου 2025

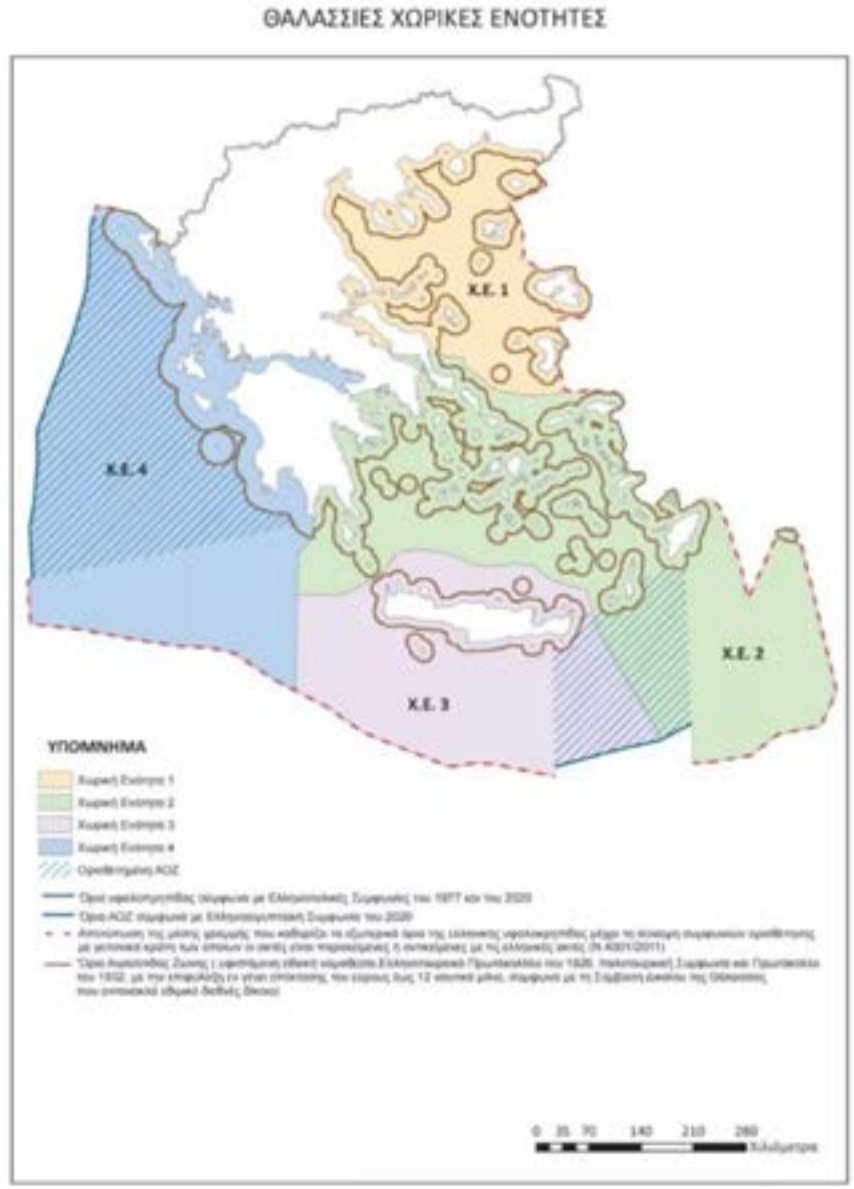

Χάρτης 3
Ο χάρτης ΘΧΣ του Τουρκικού οργανισμού Dehukam της 16ης Απριλίου 2025

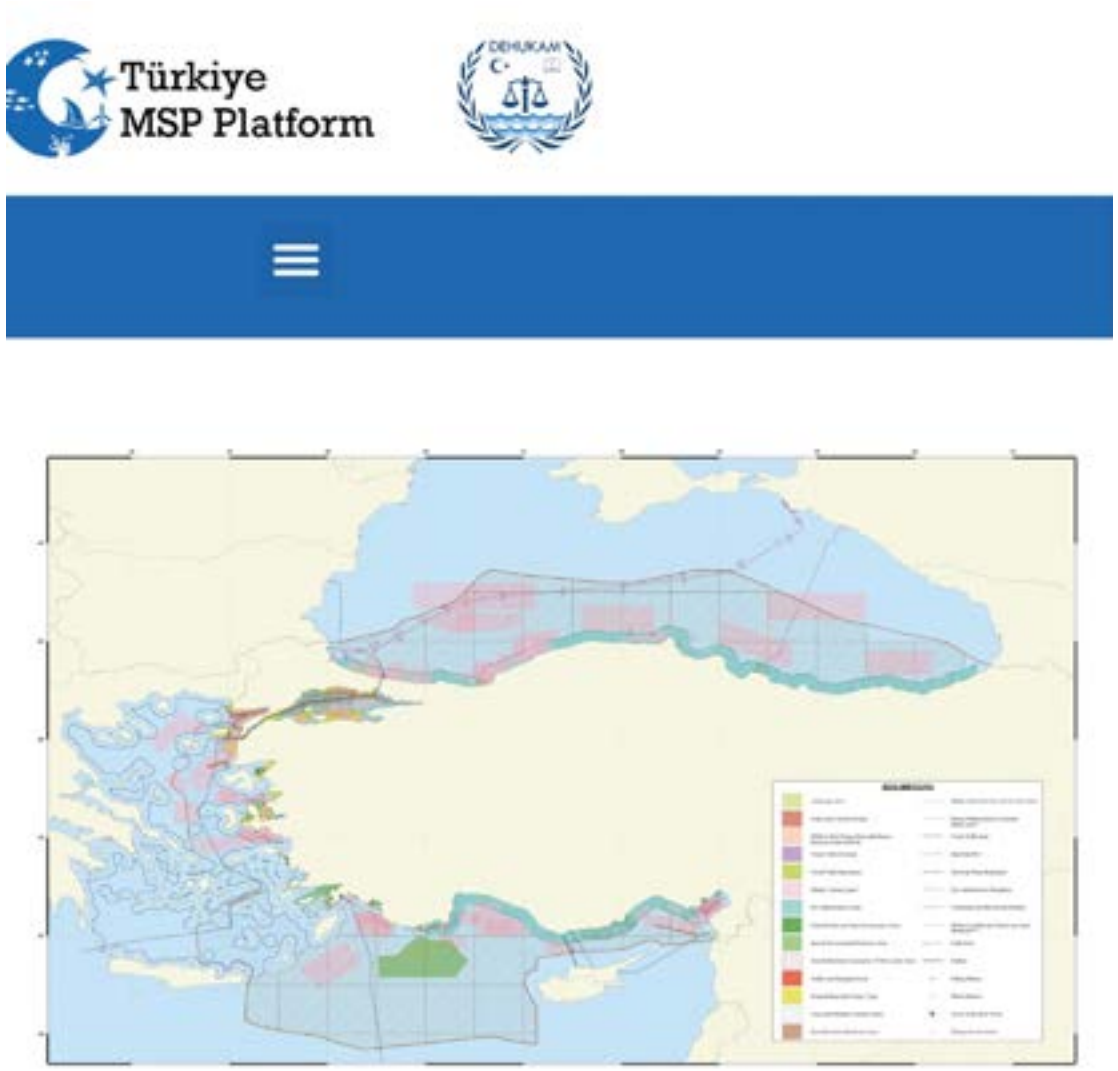

Χάρτης 4
Ο χάρτης της συλλογικής μελέτης Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός στην Ελλάδα και την Κύπρο, εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα, 2023
(από τη σελίδα 417)

Χάρτης 5
Ο χάρτης του νόμου 4001 του 2011 (χάρτης Μανιάτη)

Τα ΗΕ μπροστά στις σύγχρονες κρίσεις και προκλήσεις του μέλλοντος.

5

Ειρήνη Χειλά

Καθηγήτρια
Τμήμα ΔΕΣ
Πανεπιστημίου Πειραιά

Εισήγηση στο ετήσιο Συνέδριο ΕΕΔΔΔΣ Αθήνα, 20-22 Δεκεμβρίου 2024 Ανάμεσα σε δύο πολέμους: Δοκιμασίες Δικαίου και Πολιτικής στη Διεθνή Δικαιοταξία, Προκλήσεις, Προσεγγίσεις, Απαντήσεις

Ευχαριστώ την Εταιρεία και τον Πρόεδρό της Καθηγητή Στέλιο Περράκη για την πρόσκληση

Η σημερινή συζήτηση, επιστημονική και πολιτική, εστιάζει στην αυξανόμενη περιθωριοποίηση του ΟΗΕ από τα κρίσιμα ζητήματα της ανθρωπότητας. Όπως επισημαίνουν στο βιβλίο τους οι Richard A. Falk και Hans von Sponeck: «*the global body is more needed than ever before and less relevant as a political actor than at any time since its establishment*».[1] Αφορμή αυτής της συζήτησης –οι αιτίες προϋπήρχαν– ήταν η αδυναμία του ΟΗΕ να παίξει αποφασιστικό ρόλο μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία ενώ ο πόλεμος μεταξύ Ισραήλ - Χαμάς και Χεσμπολά δοκιμάζει ακόμη περισσότερο την αξιοπιστία του.

Οι αιτίες αυτής της εξέλιξης υπερβαίνουν κατά πολύ τις φιλοδοξίες της παρούσας ομιλίας και σε κάθε περίπτωση αποτελούν μέρος μιας «πολιτικής και ακαδημαϊκής διαμάχης» –εγγενές στοιχείο του άναρχου διεθνούς συστήματος– η οποία θέτει στο πεδίο του διεθνολογικού προβληματισμού πλείστα ερωτήματα, τα οποία με δυσκολία μπορούν να απαντηθούν.
Βέβαιο είναι ότι ο ΟΗΕ δεν λειτουργεί ανεξάρτητα από τις διεθνείς δομές –και πέραν από αυτές– και πως τα κράτη δεν μοιράζονται την ίδια αντίληψη για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, στόχοι που αποτελούν και τον πυρήνα της συλλογικής δράσης.
Στις 5 Απριλίου του 2022 μιλώντας στο ΣΑ, ο Ουκρανός Πρόεδρος Βολοντίμιρ Ζελένσκι, σε μία πλήρως απαξιωτική αποστροφή του λόγου του, σε σχέση με τον ΟΗΕ αλλά και την διεθνή τάξη γενικότερα, δή-

1. Παρατίθεται από: Thant Myint-U, όπ.π.

λωνε: «*Κυρίες και κύριοι, είστε έτοιμοι να κλείσετε τον ΟΗΕ και να παραδεχτείτε ότι η εποχή του διεθνούς δικαίου έχει παρέλθει; Εάν η απάντησή σας είναι αρνητική, τότε πρέπει να δράσετε αμέσως*».[2] Ολοκληρώνοντας δε την παρέμβασή του προέτρεψε το διεθνές ακροατήριο των ΗΕ «*εάν δεν υπάρχει εναλλακτική και καμία επιλογή, τότε η επόμενη επιλογή θα ήταν να διαλυθείτε εντελώς*».[3]

Η προσέγγιση αυτή –τόσο ως περιγραφή όσο και ως δεοντολογία– αντανακλούσε ορισμένα χρόνια πριν και στις επιλογές και δηλώσεις του τέως Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών Donald Trump, ο οποίος τον Δεκέμβριο του 2016 (ως εκλεγμένος Πρόεδρος) περιέγραφε τον Οργανισμό ως «*Απλά μια λέσχη για να μαζεύονται οι άνθρωποι, να μιλάνε και να περνάνε καλά (...) αν προκαλεί προβλήματα αντί να τα λύνει... θα είναι χάσιμο χρόνου και χρημάτων*».

Τι θα κάνει μετά την ανάληψη των καθηκόντων του ως Προέδρου, από τον Ιανουάριο του 2025 θα δείξει...

Είναι γεγονός ότι το πολυμερές θεσμικό πλαίσιο της μεταπολεμικής διεθνούς οργάνωσης δοκιμάζεται χωρίς να έχουν αναπτυχθεί άλλες διαδικασίες μετασχηματισμού του σε κάτι νέο. Τούτο μεταφράζεται και σε **μείωση της εμπιστοσύνης λαών και κοινωνιών έναντι της αποτρεπτικής δράσης και συμβολής στη διεθνή ειρήνη, διεθνών οργανισμών όπως του ΟΗΕ**.

Οι αιτίες πολλές και σύνθετες. Κυρίως όμως το ότι η συμβολή στην εμπέδωση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας –αν και ήταν το θεμέλιο της δημιουργίας του ΟΗΕ– αντιβαίνει στη λογική της ισχύος και των γεωπολιτικών προτεραιοτήτων.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ> υποβάθμιση της πολυμερούς διπλωματίας και περαιτέρω διάχυση της αστάθειας αλλά και της αμοιβαίας καχυποψίας.

Από την άποψη αυτή ο χαρακτηρισμός του Γ.Γ. του ΟΗΕ στις αρχές Οκτωβρίου του 2024 ως "persona non grata" από τον υπουργό εξωτερικών του Ισραήλ και η απαγόρευση εισόδου του στη χώρα, με το αιτιολογικό ότι δεν καταδίκασε την επίθεση του Ιράν στο Ισραήλ[4], δεν προκάλεσε έκπληξη. Ούτε βεβαίως και οι «επιθέσεις» στην ειρηνευτική δράση των ΗΕ. Τα γεγονότα που αναφέραμε παραπάνω αποτελούν μέρος του πολύπλοκου καμβά που συνθέτει τις κρατικές πολιτικές στα Η.Ε. Γεγονός είναι ότι οι βαθιές δομικές αλλαγές στο πολυμερές σκηνικό είχαν ξεκινήσει εδώ και δυο δεκαετίες με την άνοδο των μη κρατικών δρώντων και εξ αυτών τρομοκρατικών ομάδων απειλητικών για τη διεθνή ασφάλεια (π.χ. ISIS), την άνοδο του εθνικισμού στη Δύση ο οποίος σε συνδυασμό με τις γεωπολιτικές συν-

2. Riabchyn, O. (2022). Zelenskyy tells UN: Act now on Russia or dissolve yourself altogether», *The Atlantic Council*, May 5. Ανακτήθηκε 8 Νοεμβρίου, 2024. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/zelenskyy-tells-un-act-now-on-russia-or-dissolve-yourself-altogether/
3. Achom, D. (2022). Act Immediately or Dissolve Yourself, Zelensky to UN on Russian Attacks: 10 Points, *NDTV*, May 5. Ανακτήθηκε 8 Νοεμβρίου, 2024. https://www.ndtv.com/world-news/ukraine-president-volodymyr-zelensky-to-address-un-likely-highlight-war-crimes-10-points-2864380
4. Ας σημειωθεί ότι ο Γ.Γ. εκτός του ότι έχει καταδικάσει την επίθεση της Χαμάς την 7η Οκτωβρίου έχει κάνει επανειλημμένες εκκλήσεις για κατάπαυση του πυρός ασκώντας όμως παράλληλα κριτική σε αυτό που αποκαλεί «συλλογική τιμωρία των Παλαιστινίων» (the collective punishment of Palestinians) *New York Times*, October 2, 2024.

θήκες, τον εμπορικό πόλεμο ΗΠΑ-Κίνας και την αδυναμία του ΟΗΕ να διαχειριστεί αποτελεσματικά μια σειρά συγκρούσεων κυρίως εσωτερικών με proxy διαστάσεις, διαμόρφωσαν ένα σκηνικό αμφισβήτησης.[5] Ο ίδιος δε ο Γ.Γ. επισήμαινε με περίσσιο πραγματισμό την αποτυχία του Σ.Α. «*να βάλει τέλος στις πιο δραματικές συγκρούσεις που αντιμετωπίζουμε σήμερα: Σουδάν, Γάζα, Ουκρανία*».

Το μέλλον του πολυμερισμού σε ένα κόσμο πολυκρίσεων

Τα τελευταία χρόνια βιώνουμε ένα σκηνικό πολυκρίσεων. Η οικονομική υπανάπτυξη, οι κοινωνικές ανισότητες, η κλιματική αλλαγή σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες γεωπολιτικές εντάσεις, οι βίαιες συγκρούσεις, πόλεμοι προερχόμενοι από αναθεωρητικά κράτη όπως Ρωσία η «κακούς μη κρατικούς δρώντες» σύμφωνα με τον Joseph Nye, ανθρωπιστικές κρίσεις συνθέτουν ένα σκηνικό πολύ-κρίσεων, το οποίο αυξάνει την ανησυχία των λαών και των κοινωνιών έναντι της διεθνούς ασφάλειας και σταθερότητας.

Η 79η ΓΣ των Η.Ε. τον Σεπτέμβριο του 2024 άνοιξε τις εργασίες της εν μέσω αυτών των σύνθετων και πολύπλοκων ερωτημάτων, όπως: **Ποια είναι η σημερινή κατάσταση του πολυμερισμού; Ποιοι τομείς χρήζουν μεταρρυθμίσεων; Ποιες θεωρούνται ως αποτελεσματικές μεταρρυθμιστικές πρακτικές σε ένα διαρκώς αυξανόμενο συγκρουσιακό περιβάλλον; Πώς θα επηρεάσει η νέα διακυβέρνηση του Donald Trump το μέλλον του πολυμερισμού;**

Στόχος των συνομιλιών αυτών ήταν η επίτευξη συμφωνίας για την προώθηση ενός οδικού χάρτη του λεγόμενου Pact for the Future (Συνδιάσκεψη για το Μέλλον) για την αντιμετώπιση των προκλήσεων του 21ου αιώνα στρέφοντας την προσοχή σε αυτό που διατύπωσαν οι ηγέτες που συμμετείχαν δηλαδή σε ένα «new international consensus on how we deliver a better present and safeguard the future».[6]

Κάποιος δύσπιστος πολιτικός, αναλυτής, η πολίτης θα έλεγε «business as usual». Ή «το έχουμε ξανακούσει».

Ακόμη όμως και αν αποδεχτούμε ότι ο ΟΗΕ δεν εκπλήρωσε τις προσδοκίες που είχαν οι λαοί μεταπολεμικά, ότι δεν παρενέβη αποτελεσματικά για την διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης και τάξης, ότι το ΣΑ θα πρέπει να γίνει ένα πιο δημοκρατικό όργανο εκπροσωπώντας ανερχόμενες δυνάμεις και γεωγραφικές περιοχές, το ερώτημα είναι: **μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η μεταρρύθμιση θα έκανε πιο λειτουργικό το Σ.Α. στην προώθηση της διεθνούς ειρήνης η ότι θα εγγυάτο τη γεφύρωση του γεωπολιτικού χάσματος;**

Βέβαια από αυτή τη διατύπωση ενός προβληματισμού μέχρις αυτήν που ακολουθεί μια «αποδομητική» λογική **που μάλιστα φθάνει στο σημείο να ζητά το κλείσιμό του**, επικαλούμενη την αδυναμία του να επιβάλλει μέτρα τιμωρίας του επιτιθέμενου και να αποτρέψει τον κρατικό αναθεωρητισμό **υπάρχει μεγάλη απόσταση**.

5. Moreland, W., (2019). The Purpose of Multilateralism. A Framework for Democracies in a Geopolitically Competitive World, *Foreign Policy at Brookings*, September, p. 3. Ανακτήθηκε 8 Νοεμβρίου, 2024. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/09/FP_20190923_purpose_of_multilateralism_moreland.pdf
6. What to watch for at the 2024 UN General Assembly September 19, 2024, οπ.π.σ. 33

Εμείς υποστηρίζουμε την ενδιάμεση άποψη, η οποία –χωρίς να αγνοεί τις ατέλειες του Οργανισμού– προσεγγίζει τα Η.Ε. ως ένα βήμα Συνεδριακής Διπλωματίας ένα σταυροδρόμι, όπου κυβερνήσεις και λαοί συναντιούνται για να συζητήσουν, να αντιπαρατεθούν, να εκφράσουν τις διαφορετικές απόψεις τους για τα ζητήματα της διεθνούς πολιτικής ενόσω αναζητούν συγκλίσεις και συνεργασίες. Χωρίς όμως να τρέφουμε την ψευδαίσθηση της αναγωγής του ΟΗΕ σε «θεματοφύλακα» της παγκόσμιας ειρήνης.
Η συζήτηση λοιπόν είναι μια διηνεκής πρόκληση για τον μελετητή-διεθνολόγο ο οποίος δεν μπορεί να μην λάβει υπόψη ότι ο διεθνής αυτός θεσμός σμιλεύτηκε από την αρχή της ύπαρξής του με τον ανταγωνισμό και την ιδεολογικό-πολιτική και στρατιωτική αντιπαράθεση μεταξύ των δύο πολιτικο-οικονομικών συστημάτων, της σοσιαλιστικής Ανατολής και της φιλελεύθερης Δύσης. Ωστόσο, δημιούργησε προσδοκίες, όπως συνέβη πριν από τα Η.Ε., με το σχέδιο της Κοινωνίας των Εθνών, στοχεύοντας στην υιοθέτηση πρακτικών σύμφωνων με το διεθνές δίκαιο, τη διπλωματική πρακτική και τον σεβασμό της κυριαρχίας και της νομικής ισότητας των κρατών
Κλείνοντας επιτρέψτε μου μια σύντομη αναφορά στην Ελλάδα η οποία από την 1η Ιανουαρίου του 2025 και για δυο έτη η χώρα μας έχει εκλεγεί ως μη-μόνιμο μέλος του Σ.Α. Οι προκλήσεις πολλές. Οι ευκαιρίες λιγότερες με δεδομένο το ανταγωνιστικό περιβάλλον. Ωστόσο, ας αναλογιστούμε τα επιτεύγματα του ΟΗΕ στα 79 χρόνια δράσης του *....από* τη διαδικασία της απο-αποικιοποίησης στις ειρηνευτικές επιχειρήσεις, στην κωδικοποίηση και ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου, την ανθρωπιστική δράση κ.ά. Το να προτρέπουμε τον ΟΗΕ να προσαρμοστεί στη νέα παγκόσμια πραγματικότητα ακούγεται ως μια τυποποιημένη ευχή, η οποία ουδόλως βοηθάει στην εκπλήρωση του σκοπού του.
Αυτό που προέχει είναι να υποστηριχθούν οι διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στο Σ.Α. και την Γ.Γ. και να βρεθούν λύσεις οι οποίες θα λαμβάνουν υπόψη τις εκάστοτε συγκυρίες
Η Ελλάδα ανέκαθεν υιοθετούσε μια πολιτική αρχών εδραζόμενη στους διεθνείς κανόνες και στις αρχές της διεθνούς νομιμότητας. Η διεθνής οργάνωση υπήρξε ο πυρήνας της στρατηγικής της, μιας στρατηγικής που βασιζόταν στον αμοιβαίο σεβασμό, την ειρήνη μέσω διαλόγου, την προαγωγή του Δικαίου και της συνεργασίας. Ο ΟΗΕ αποτελεί ένα παγκόσμιο φόρουμ που υπηρετεί αυτές τις οικουμενικές αξίες και έχουμε χρέος ως πολίτες, αναλυτές, ακαδημαϊκοί δάσκαλοι να το αναδεικνύουμε με κάθε ευκαιρία.

Οι διαδραστικές σχέσεις θαλασσίων ζωνών και εναερίου χώρου στο πεδίο του I.C.A.O.

6

Άγγελος Γιόκαρης

Ομότ. Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου Νομική Σχολή Ε.Κ.Π.Α.

Η Νομική Επιτροπή του I.C.A.O.[1] επικύρωσε την Έκθεση του Νομικού Γραφείου του I.C.A.O. (1984) και, βασιζόμενη στις παρατηρήσεις των Κρατών και την εμπειρία που αποκτήθηκε κατά την δεκαετία 1984-1994,[2] προχώρησε, σε περαιτέρω επισημάνσεις και διαπιστώσεις κατά την 29η Σύνοδό της.

Παρέμβαση στο 5ο Συμπόσιο Ρόδου-Καστελόριζου ΕΕΔΔΔΣ 3-5 Νοεμβρίου 2023

Ειδικότερα:

Κατά την Επιτροπή, η παθολογία που χαρακτηρίζει τις «διαδραστικές» σχέσεις των καθεστώτων θάλασσας και εναερίου χώρου οφείλεται στο ότι ο I.C.A.O., κατά τη Συνδιάσκεψη (1974-1982, περιορίστηκε στη θέση του Παρατηρητή – observer) χωρίς τη δυνατότητα παρέμβασης, με αποτέλεσμα να προκύψουν δυσαρμονίες και έλλειψη συντονισμού.
Επιπλέον, όσον αφορά την «αρχιτεκτονική» στην οι-

1. Ο υπογράφων συμμετείχε στις εργασίες της Νομικής Επιτροπής ως εμπειρογνώμων – εκπρόσωπος του Υπουργείου των Εξωτερικών (1987-2013).
2. Το Νομικό Γραφείο και η Νομική Επιτροπή του ICAO διερεύνησαν, σε μία πρώτη περίοδο (1983-1994), τις ενδεχόμενες επιπτώσεις της Νέας Σύμβασης (1982) για το δίκαιο της θάλασσας επί του διεθνούς δικαίου του εναερίου χώρου υιοθετώντας μία στάση αναμονής (1994) ενόψει της πρακτικής εφαρμογής της Σύμβασης η οποία τότε (1994) είχε τεθεί σε ισχύ.
   Η Νομική Επιτροπή αποφάσισε να παραμείνει το θέμα υπό «ενεργό μελέτη» *(active study)*, με το σκεπτικό ότι θα έπρεπε να εξετασθεί πρώτα η πρακτική εφαρμογή της Σύμβασης ΔΘ από τα Κράτη, ούτως ώστε να διαφανεί αν ανακύπτουν προβλήματα και ενδεχόμενες επιπτώσεις.

κοδόμηση σχέσεων συνεργασίας μεταξύ των δύο καθεστώτων, δεν ελήφθη επαρκώς υπόψη το γεγονός ότι το δίκαιο της θάλασσας αναπτύχθηκε σε τέσσερις ζώνες ενώ το δίκαιο του εναερίου χώρου[3] έχει σαν σημείο αναφοράς δύο ζώνες!

Συνορεύουσα ζώνη

Το ερώτημα αιωρείται αν οι δικαιοδοσίες που αναγνωρίζονται (άρθρο 33 της 1982) στο παράκτιο κράτος[4] επεκτείνονται και στον υπερκείμενο εναέριο χώρο[5]. Επίσης, αν οι πράξεις για τις οποίες ενεργοποιείται η δικαιοδοσία του παράκτιου κράτους μπορούν να γίνουν και από αεροσκάφη[6].

Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξαν τα κράτη για τη δυνατότητα εγκαθίδρυσης ζωνών ασφαλείας στο διεθνή εναέριο χώρο υπεράνω των τεχνητών νησιών και άλλων τεχνικών εγκαταστάσεων (π.χ. αιολικά πάρκα) που η Σύμβαση (άρθρο 56§1) τους δίνει το δικαίωμα να εγκαταστήσουν.
Με προσοχή, επίσης, αντιμετώπισαν το δίλημμα αν, στο πλαίσιο της ελευθερίας ναυσιπλοΐας και, συνεπώς, υπέρπτησης (αρθρ. 58§1)[7] εξακολουθεί να υφίσταται η δυνατότητα διεξαγωγής αεροναυτικών ασκήσεων από γειτονικό κράτος[8] εντός περιοχής της ΑΟΖ του παράκτιου κράτους και, αντιστοίχως, εντός τμήματος της Περιοχής F.I.R. ευθύνης του. Αν ναι, τότε το κράτος της ΑΟΖ έχει το δικαίωμα ελέγχου ώστε να μη διαταράσσεται η οικονομική εκμετάλλευση των δραστηριοτήτων του κράτους της ΑΟΖ.

Υφαλοκρηπίδα

Κατά γενική παραδοχή δεν θίγονται τα υπερκείμενα ύδατα (αρθρ. 78). Όμως, επειδή, το κράτος της υφαλοκρηπίδας έχει το δικαίωμα εγκατάστασης τεχνητών νησιών, εξεδρών και άλλων έργων για την οικονομική εκμετάλλευση της Ζώνης των όπως επίσης και την εγκαθίδρυση ζωνών ασφαλείας στην περίμετρό τους (αρθρ. 60,77,80), η επιδίωξη της πρακτικής στρέφεται προς την κατεύθυνση της προέκτασης

3. Δηλαδή, βασικά την Σύμβαση του Σικάγου (1944) και τα Παραρτήματά της που ρυθμίζουν την οργάνωση και την χρήση του εναέριου χώρου. Βλ. σχετ. Άγγελιος Γιόκαρης, Διεθνές Δίκαιο Εναερίου Χώρου, 1996 και Άγγελος Γιόκαρης – Γεώργιος Κυριακόπουλος, Διεθνές Δίκαιο Εναερίου Χώρου, 2013. Βλέπε επίσης σχετικά: Βλ. *J.L. Magdelénat,* Les implications de la nouvelle Convention sur le droit de la mer en droit aerien, A.D.M.A., 1985, 328. Βλ. *K. Hailbronner*, Freedom of the Air and the Convention on the Law of the Sea, AJIL, vol. 77, 1983, 514.
4. *P.P. Heller*, «Airspace over extended jurisdictional zones, in Law of the Sea – Neglected issues», in J.K. Gamble (ed.), Law of the Sea: Neglected Issues, 1979, 135, 1979, *G.W. Ash*, «1982 UNCLOS- its impact on Air Law», The Air Force L.R., 1987, 35 επ.
5. Βλ. παρατηρήσεις της Νομικής Επιτροπής: LC/36-WP/5-2, 4.2.1987.
6. *N. Calkins*, The contiguous air space zone in international law, JALC 1958, σελ. 223 και επ., *C. Debbasch,* La zone contiguë en droit aerien, RGAE 1961, σελ. 249 και επ.
7. K. Hailbronner, «The legal regime of the airspace above the EEZ», Air Law, vol. 8, 1983, 30-44.
8. A.V. Lowe, «Some legal problems arising from ths use of the seas for military purposes», Marine Policy, vol. 10, 1986, 171-84, B.A. Bocjek, «Peacetime military activities in the E.E.Z. of third countries», Ocean Development and International Law, vol. 19, 1988, 445-468.

των ζωνών ασφαλείας και στον υπερκείμενο αυτών εναέριο χώρο.
Και, βέβαια, αυτές οι ζώνες ασφαλείας θα πρέπει να επιτηρούνται για τη διασφάλιση της οικονομικής εκμετάλλευσης του πλούτου της υφαλοκρηπίδας, χωρίς όμως να επέρχεται «αδικαιολόγητη παρενόχληση» στα δικαιώματα ναυσιπλοΐας και αεροπλοΐας (αρθρ. 78).

Στενά που χρησιμοποιούνται για τη διεθνή ναυσιπλοΐα[9]

Στη Σύμβαση του 1982 αναγνωρίζεται το δικαίωμα υπέρπτησης των αεροσκαφών (αρθρ. 38), αρκεί να μη θίγεται η ασφάλεια και η κυριαρχία του κράτους των στενών, αλλά αμφισβητείται στην πρακτική των κρατών η δυνατότητα θεσμοθέτησης εθνικών κανονισμών υπέρπτησης (αριθμ. 42).
Με βάση τις διαπιστώσεις, επισημάνσεις και συμπεράσματα του Νομικού Γραφείου και της Νομικής Επιτροπής κατά τη δεκαετία 1984-1994 αποφασίστηκε (1994)[10] να συνεχιστεί η μελέτη των διαδραστικών σχέσεων μεταξύ του ρυθμιστικού πλαισίου των θαλασσίων ζωνών και του εναερίου χώρου, ιδίως διότι το 1994 τέθηκε σε ισχύ η Σύμβαση του 1982 και η πρακτική εφαρμογή της από το κράτος είχε αρχίσει να εκδηλώνει έντονες τάσεις αλληλεπίδρασης.
Η εξέταση συνεπώς της θεματικής καλύφθηκε από τις εργασίες της Νομικής Επιτροπής κατά την επόμενη δεκαετία 1994-2004. Προς υποβοήθηση των εργασιών συνεστήθη και κοινή ομάδα εμπειρογνωμόνων από στελέχη του ICAO και του IMO.
Κατά την περίοδο 1994-2004 η κατεύθυνση αντιστράφηκε: αντικείμενο διερεύνησης, πλέον, ήταν η διαπίστωση των επιδράσεων του διεθνούς δικαίου του εναερίου χώρου επί της Νέας Σύμβασης για το δίκαιο της θάλασσας, κυρίως όσον αφορά τις θαλάσσιες ζώνες και την κίνηση των πλοίων.
Ήδη και προ του 1982 υπήρχαν σαφείς ενδείξεις για την προσπάθεια οργάνωσης του θαλασσίου χώρου κατ' αντιστοιχία προς τον εναέριο χώρο.
Στον εναέριο χώρο, εθνικό και διεθνή, το αεροσκάφος κινούμενο εντός των διεθνώς συμφωνημένων και καθορισμένων Περιοχών Πληροφόρησης Πτήσεων βρίσκεται υπό συνεχή καθοδήγηση, παρακολούθηση και επιτήρηση εντός εγκαθιδρυμένων αεροδιαδρόμων διεθνούς εναέριας κυκλοφορίας.
Στις θαλάσσιες ζώνες, όπως καθιερώθηκαν με τη Σύμβαση Γενεύης (1958) και Ηνωμένων Εθνών (1982), δεν επιχειρήθηκε προσέγγιση του οργανογράμματος του εναερίου χώρου, υιοθετήθηκαν όμως λύσεις εντός ή και εκτός του θεσμικού πλαισίου της Νέας Σύμβασης του 1982 που προσπαθούν να ανταποκριθούν στα αιτήματα για την οικονομική εκμετάλλευση, την προστασία του περιβάλλοντος, την ασφάλεια ναυσιπλοΐας και την εξυπηρέτηση εθνικών συμφερόντων ασφάλειας.
Ο γενικός προσανατολισμός συνίσταται στην πρόβλεψη θαλασσίων διαδρόμων ναυσιπλοΐας[11] εντός των ζω-

9. Βλ. Στ. Πολυδώρου, Στενά που χρησιμοποιούνται για διεθνή ναυσιπλοΐα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, 71 επ.
10. Spadi Fabio, Navigation on Marine protected areas: National and International Law, ODIL 2000.
11. Spadi Fabio, Navigation on Marine protected areas: National and International Law, ODIL

νών που ήδη έχουν καθιερωθεί στα πλαίσια της 1982 ή και εκτός, σε ζώνες για ειδικούς σκοπούς που θεσμικά στοιχεία για την υποστήριξη των ανιχνεύονται, άμεσα ή έμμεσα, στην υπάρχουσα Σύμβαση.

Για την υποστήριξη των προβληθέντων αιτημάτων θεωρήθηκε ότι η «προστατευτική» αρχή (protective principle), όπως κατοχυρώθηκε εθιμικά ή και συμβατικά (π.χ. στην 1982) προσφέρει επαρκή νομική βάση.

Ήδη, πριν από το 1982, ο Καναδάς είχε ανακηρύξει, στα Αρκτικά ύδατα[12], ζώνες προστασίας από την μόλυνση, ζώνες οι οποίες, μετά το 1996, μετεξελήχθηκαν σε ΑΟΖ καθιερώνοντας ταυτόχρονα διαδρόμους ναυσιπλοΐας.

Η νέα Σύμβαση του 1982 προβλέπει την οργάνωση «οικολογικών» ζωνών, στο Κεφάλαιο XII, εντός των υφιστάμενων ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδας, και ο έλεγχος για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος καλύπτεται, μερικώς, και από το Διεθνή Ναυτιλιακό Οργανισμό (IMO), ο οποίος υποδεικνύει και τις περιοχές όπου θα εγκαθιδρυθούν (άρθρο 211§6), αλλά και από τη Διεθνή Σύμβαση[13] για την πρόληψη της μόλυνσης από τα πλοία (1973).

Μετά το 1982 η εγκαθίδρυση «οικολογικών» ζωνών απέκτησε μια δυναμική με περιφερειακή καθιέρωσή των επί πολυμερούς συμβατικής βάσεως ή και μονομερώς αν ανταποκρίνονται στα κριτήρια της MARPOL.[14]

Οι Συμφωνίες αυτές –με εξαίρεση αυτές που αφορούν την εθνική ασφάλεια και άμυνα[15]– είναι συμβατές με την Σύμβαση του 1982 αν ανταποκρίνονται στους όρους του άρθρου 311 της Σύμβασης και δεν παραβιάζουν δικαιώματα από την Σύμβαση τρίτων κρατών μελών διότι, βέβαια, εγκαθιδρύουν παράλληλα συστήματα που ισχύουν μόνο μεταξύ των μελών τους.[16]

Μετά την καθιέρωση «νέων» ζωνών και θαλασσίων διαδρόμων ναυσιπλοΐας το επόμενο βήμα αντιστοίχισης με την οργάνωση του εναερίου χώρου ήταν η υιοθέτηση ενός συστήματος παρακολούθησης – επιτήρησης της πορείας των πλοίων.

Σχετικά, οι Η.Π.Α. υπέβαλαν, τον Ιούνιο του 2002 στην Επιτροπή Ναυτικής Ασφάλειας (Maritime Safety Committee, MSC) πρόταση Σχεδίου Κανονισμού για την παρακολούθηση – εξακρίβωση ταυτότητας και φορτίου του πλοίου όταν κινείται σε διεθνή ύδατα (Longue Range Identification and Traffik, L.R.I.T.), στοιχεία που θα ζητούσαν το κράτος του λιμένα προορισμού και το παράκτιο κράτος περίπλευσης.

Καίτοι η πρόταση συνάντησε αρκετές αντιρρήσεις, διότι εμπεριείχε και υποκρυπτόμενες προθέσεις ελέγχου των πλοίων για λόγους ασφαλείας του κράτους, τελικά έγινε δεκτή και ο Κανονισμός ίσχυσε από τον Ιανουάριο του 2008 ενσωματωμένος στη SOLAS. Στον Κανονισμό προβλέπεται η δυνατότητα στο κράτος της σημαίας και στον πλοίαρχο να διακόπτει τη

2000.

12. CANADA ARCTIC Water Pollution Prevention Act (1970)
13. MARPOL 73-78
14. Crjerde Kristina, High seas maritime protected areas, TIJNMCL 2001
15. Van Dyke John, Balancing navigational freedom with environment and security concerns, JIELP 2003
16. Yokaris Angelos, Freedom of navigation and "protected maritime areas in the IMO, in Prof. Kapardis Andreas – Dr. Samara – Krispis Anast. (eds), Protecting the Environment from Human Intervention, 2018, 17cn.

μετάδοση των στοιχείων για λόγους ασφαλείας.

Ενόψει όλων των ανωτέρω εξελίξεων, η Νομική Επιτροπή κατά τη 32η Σύνοδό της, το Μάρτιο του 2004, σχολίασε ότι μάλλον έπρεπε να αντιστραφεί το αντικείμενο της έρευνας και να αναζητούνται οι επιπτώσεις του διεθνούς δικαίου του εναερίου χώρου επί της Νέας Σύμβασης των Η.Ε. για το δίκαιο της θάλασσας!

Ευρωπαϊκή Ένωση: Ένας επίμονος κηπουρός στη ζούγκλα του κόσμου*

7

Κυριάκος Κεντρωτής

Καθηγητής, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Στις 23 Ιανουαρίου 1991, ο Υπουργός Εξωτερικών του Λουξεμβούργου Jacques Poos, ως επικεφαλής της Προεδρίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, παραπονέθηκε ότι ο πόλεμος στον Περσικό Κόλπο ανέδειξε «την πολιτική ασημαντότητα της Ευρώπης [ως] ένα στρατιωτικό σκουλήκι». Λίγες ημέρες πριν την «Καταιγίδα της Ερήμου» (27 Ιανουαρίου έως 28 Φεβρουαρίου 1991), ο Υπουργός Εξωτερικών του Βελγίου, Mark Eyskens, ήταν καταιγιστικός: «Η Ευρώπη είναι ένας οικονομικός γίγαντας, ένας πολιτικός νάνος και ένα στρατιωτικό σκουλήκι»[1].

Στις 13 Οκτωβρίου 2022, εν μέσω της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία, ο Josep Borrell, ως Ύπατος Εκπρόσωπος της ΕΕ για θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας, εγκαινιάζοντας την Ευρωπαϊκή Διπλωματική Ακαδημία στη Μπρυζ, έφτιαχνε μια άλλη εικόνα με κήπους, κηπουρούς και ζούγκλες. Ξεπρόβαλε τότε ένας ευρωπαίος επίμονος κηπουρός (the constant gardener), που δεν θύμιζε μόνο το βιβλίο του John le Carré[2] και την ομώνυμη ταινία

* Πρόκειται για σύντομη αποτύπωση, όπως παρουσιάστηκε στο Συνέδριο της Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων, 20-22 Δεκεμβρίου 2024, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, της έκδοσης: Κυριάκος Κεντρωτής (2025). *Ο επίμονος κηπουρός της ζούγκλας του κόσμου: η εξωτερική πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

1. Craig Whitney (1991, January 25). War in the Gulf: Gulf fighting shatters Europe's fragile unity, *New York Times*.
2. John le Carré (2001). *The constant gardener*, London: Hodder & Stoughton.

(2005), με τη δράση μιας φαρμακευτικής εταιρείας στην Κένυα, αλλά τη ζούγκλα του πολέμου στην Ουκρανία και όχι μόνο.

Με την παρούσα εισήγηση επιχειρείται η κριτική ανάγνωση της πορείας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης σε διάφορους ρόλους ταυτότητας εν μέσω δύο πολέμων στη γειτονιά της, στην Ουκρανία και τη Γάζα. Συζητάει τις αναντιστοιχίες ανάμεσα στις διακηρύξεις και τις προσδοκίες της ΕΕ σε σχέση με τους δρώντες και την πολιτική ισχύος των διεθνών σχέσεων στην αντιπαράθεση κανονικότητας και αντικανονικότητας του μεταψυχροπολεμικού κόσμου.

Η Ευρώπη δεν γνώρισε ζούγκλα, αλλά μόνο τη ζούγκλα του αιώνιου πολέμου να διεξάγεται στα δάση της και να αποφασίζεται η τύχη του στους κήπους των παλατιών της. Από τη δική τους ζούγκλα γυρνούσαν οι Ευρωπαίοι της ΕΚΑΧ και της ΕΟΚ τότε και, μάλιστα δυο φορές. Τη μια, με τους διαρκείς πολέμους μεταξύ τους πριν και μετά τη Συνθήκη της Βεστφαλίας (1648). Την άλλη, νικημένοι, από τις αποικίες τους που τους είχαν στραγγίσει το αίμα και το χρυσάφι χρηματοδοτώντας τον θαυμαστό ευρωπαϊκό τρόπο ζωής της ευημερίας, του ορθού λόγου και της κανονικότητας.

Εκόντες άκοντες, οι Ευρωπαίοι έμελλε να αποικίσουν ουσιαστικά τις κατεστραμμένες ζωές τους μετά από δυο Παγκόσμιους Πολέμους, μήπως και σώσουν τα πρωτεία τους στη διεθνή ζωή που, από τότε, αποκτούσε νέους πρωταγωνιστές με διαφορετικά ήθη κανονικότητας. Πρόκειται ουσιαστικά για έναν αντεστραμμένο αποικισμό του ευρωπαϊκού χώρου με οικονομική ευημερία, θεσμούς, και κράτους δικαίου, ξαναθυμίζοντας «την εθνική αποικιοκρατία, όπου τα δώρα στα οποία οι ιθαγενείς εξαναγκάσθηκαν να ανταλλάσσουν με τους Ευρωπαίους, δεν έχουν πλέον την αξία που τους έμαθαν ότι έχουν»[3].

Το εξελισσόμενο πείραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συνιστά ιδιαίτερο παράδειγμα αντιμετώπισης του πολέμου σε τοπικό επίπεδο έναντι του οικουμενικού ΟΗΕ, όπου λαμβάνει χώρα μία πρωτοφανής μετάλλαξη ρόλων για τα εθνικά κράτη. Έχοντας εξαρχής τους ρόλους του εμπόρου, του τραπεζίτη και του νομοθέτη, μεταβιβάζονται πολλά στοιχεία τους «θυσιάζοντας», τόσο το «μονοπώλιο του αίματος» για τη νομιμοποίηση του ρόλου τους στην κερδοφόρο ειρήνη, όσο και στα πεδία της «παραγωγής» δικαίου και της «κοπής» χρήματος.

Στην επίσημη γλώσσα των Βρυξελλών και της διεθνούς πολιτικής Θεωρίας, «ο οικονομικός γίγαντας ΕΕ» αποδίδεται περισσότερο «ως πολιτική δύναμη ειρήνης» (civilian power)[4] σε διαμεσολαβητικό ρόλο διευθέτησης διαφορών και κρίσεων ανά τον κόσμο. Το μέγεθος «του πολιτικού νάνου» εξωραΐζεται με την ανάδειξη της ΕΕ «ως κανονιστικής δύναμης» (normative power)[5], κυρίως ως παγκόσμιου συνηγόρου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τέλος, «η ΕΕ στρατιωτικό σκουλήκι» ωραιοποιείται στα λόγια από κρίση σε κρίση.

3. Kyriakos Kentrotis & Dimitrios E. Akrivoulis (2016). European Union and the economy of the gift. *European Politeia*, *2*, 319-344.
4. Βλ. François Duchêne, F. (1972). Europe's Role in World Peace. Στο Richard Mayne (Ed.). *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead* (σελ. 32–47). London: Fontana.
5. Ian Manners (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?. *Journal of Common Market Studies*, *40* (2), 235-258. Του ιδίου (2006). Normative Power Europe Reconsidered: Beyond the Crossroads, *Journal of European Public Policy 13* (2), 182-199.

Η ΕΕ, ως άλλος «Βερολινέζος του Ψυχρού Πολέμου» αντιπαλεύει ανάμεσα στην απομόνωση και την αυταρέσκεια, καλλιεργώντας τον κήπο με τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη, τη δημοκρατική διακυβέρνηση και την προοπτική ασφαλειοποίησης. Σχηματίζει την εικόνα της ήρεμης δύναμης με πυξίδα το Διεθνές Δίκαιο, την κανονιστική συμπεριφορά και την υποβοήθηση του ρόλου του ΟΗΕ στην επίλυση των κρίσεων, σε αντίθεση με τις Μεγάλες Δυνάμεις που στηρίζονται περισσότερο στον εξαναγκασμό και τη βία. Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ΕΠΓ) και οι συνεργασίες σε διαπεριφερειακό επίπεδο υπογραμμίζουν αυτή την εικόνα της ΕΕ. Οι διεθνείς σχέσεις εξακολουθούν να καθορίζονται εν τοις πράγμασι από τα τρία "f": «the US fights, the UN feeds and the EU funds»[6].

Ειδικότερα, η μετεξέλιξή της ΕΕ σε κανονιστική δύναμη συναρτάται με την άσκηση ήπιας διπλωματίας χωρίς στρατιωτικά μέσα (soft diplomacy) και προωθώντας τις αξίες της παγκοσμίως. Χαρακτηριστική περίπτωση εφαρμογής, είναι αυτή του παγκόσμιου συνηγόρου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η απορία παραμένει επίκαιρη: Γιατί να πιστώνονται μόνο στην ΕΕ βασικές αρχές και αξίες, όπως η ειρήνη, η ελευθερία, η δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι κανόνες δικαίου και η χρηστή διακυβέρνηση, που είναι εξίσου κατοχυρωμένες στη Χάρτα του ΟΗΕ; Το ερώτημα επιτείνεται από τη διαφορετική εφαρμογή αυτών των αξιών και των αρχών, ιδίως απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις, ενώ η ΕΕ είναι αυστηρή απέναντι σε μικρού μεγέθους χώρες.

Στις αναζητήσεις ρόλου της ΕΕ ως στρατιωτικής δύναμης, η μέχρι πορεία της αποτυπώνεται περισσότερο με τη μορφή μιας «χάρτινης τίγρης» που δεν μπορεί να ζει στη ζούγκλα των διεθνών σχέσεων, παρά μόνο να θεάται και να σιτίζεται σε κάποιο ζωολογικό κήπο της Ευρώπης.

Οι παραπάνω ρόλοι στηρίζουν το οικοδόμημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, όπως αποτυπώνεται στο τρίπτυχο «εμπορική-φιλάνθρωπη και φιλελεύθερη». Έτσι ξεκίνησε την ομιλία του ο Borell στην Ευρωπαϊκή Διπλωματική Ακαδημία στις 13 Οκτωβρίου 2022: «Εδώ, η Μπρυζ είναι ένα καλό παράδειγμα του ευρωπαϊκού κήπου. Ναι, η Ευρώπη είναι ένας κήπος. [...] Όλα λειτουργούν. Είναι ο καλύτερος συνδυασμός πολιτικής ελευθερίας, οικονομικής ευημερίας και κοινωνικής συνοχής που μπόρεσε να οικοδομήσει η ανθρωπότητα....»[7]

Πρόκειται για δείγμα ξεκάθαρου λόγου (νεο)αποικιακής κοπής που κουβαλάει διαχρονικά την έπαρση και τον εγωισμό του ευρωπαϊκού εξαιρετισμού. Εξάλλου, αυτός ο εξαιρετισμός δεν έπαψε ποτέ να χαρακτηρίζει το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, ακόμα και όταν αυτός αποσιωπάται για λόγους πολιτικής ορθότητας σε αισθητικό και ηθικό επίπεδο διατρέχοντας όμως, ουσία και έργω, τις ακολουθούμενες πολιτικές της ΕΕ. Μπορεί ο πόλεμος και η διεθνής ζωή να εκπολιτίστηκαν με τις Συνθήκες και την κωδικοποίηση του Διεθνούς Δικαίου εκ μέρους των πολιτισμένων Εθνών, αλλά η ζούγκλα εξακολουθεί να ορίζει τον κόσμο πριν και μετά τη Βεστφαλία, που είδε ξαφνικά μπροστά του να φυτρώνει η εξαίρεση του κήπου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

6. Steve Marsh/Hans Mackenstein, *The International Relations of the European Union,* Pearson, Harlow 2005, σελ. 71.
7. Βλ. το κείμενο στον ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Εξωτερικής Δράσης: EEAS (2022). European Diplomatic Academy: Opening remarks by High Representative Josep Borrell at the inauguration of the pilot programme. https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-diplomatic-academy-opening-remarks-high-representative-josep-borrell-inauguration-pilot_en

Ο Borell συνεχίζει στην ομιλία του να είναι παραστατικός μπροστά στους νέους διπλωμάτες: «Ο υπόλοιπος κόσμος ... δεν είναι ακριβώς ένας κήπος. Το μεγαλύτερο μέρος του υπόλοιπου κόσμου είναι ζούγκλα, και η ζούγκλα μπορεί να εισβάλει στον κήπο. Οι κηπουροί θα πρέπει να τη φροντίσουν, αλλά δεν θα προστατεύσουν τον κήπο χτίζοντας τείχη. Ένας ωραίος μικρός κήπος περιτριγυρισμένος από ψηλούς τοίχους προκειμένου να αποτραπεί η είσοδος της ζούγκλας δεν πρόκειται να αποτελέσει λύση. Διότι η ζούγκλα έχει ισχυρή ικανότητα ανάπτυξης και ο τοίχος δεν θα είναι ποτέ αρκετά ψηλός προκειμένου να προστατεύσει τον κήπο.»[8]

Για να φτιαχτεί αυτός ο ξεχωριστός κήπος, σύμφωνα με τον Christopher Bayly, ο νεωτερικός ευρωπαϊκός εθνικισμός στηρίχθηκε στη λειτουργική επιλογή να διεξάγεται ο πόλεμος φτηνότερα και αποτελεσματικότερα στηρίζοντας ταυτόχρονα τη μετάβαση στο έθνος κράτος για την εξίσου αποτελεσματικότερη λειτουργία του καπιταλισμού πολύ πριν τη βιομηχανική επανάσταση[9].

Αντιστοίχως, και σήμερα, είναι λειτουργικές οι επιλογές για περισσότερους και ψηλότερους φράχτες, κατασκευές σε τρίτες χώρες κέντρων απόθεσης ανθρώπων με ή χωρίς χαρτιά, σταδιακό ξήλωμα του Schengen. Η μικρή συμμετοχή στις εκλογές όλων των επιπέδων και η κυριαρχία της αντιευρωπαϊκής και ακροδεξιάς ρητορικής, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας απειλούν την κανονικότητα του κήπου στα θεμέλιά του. Ο Borell ξέρει πολύ καλά ότι δεν είναι μόνο ο έξω κόσμος της ζούγκλας που είναι επικίνδυνος για το ευρωπαϊκό σχέδιο. Είναι υπεύθυνοι οι Ευρωπαίοι που παρέμειναν επίμονοι κηπουροί μόνο με τη διαχείριση και την ανάπτυξη του κήπου τους. Αυτό οδηγεί και τους λαούς ξανά στην αγκαλιά εκείνων που ονειρεύονται ξανά παρελάσεις στον κήπο με στρατιωτική πειθαρχία και αστυνομική τάξη.

Μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, η Ευρώπη γίνεται μέρος αλλαγής του μανδύα του πολέμου γενικότερα. Μπορεί η ευρωπαϊκή υπερδομή να έχει απλώσει με θεσμούς, ουσιαστικά όμως, είναι συνώνυμο ενός απογυμνωμένου τεχνοκρατικού εξευρωπαϊσμού αντιγράφοντας τις πρακτικές της εταιρικής διακυβέρνησης, όπου όλοι πλέον είναι αντίπαλοι, εθνικό κράτος, πολίτες με δικαιώματα, εργαζόμενοι, θεσμοί. Εξάλλου, η ιστορία με τις αυτοκρατορίες και τις ηγεμονίες δείχνει ξεκάθαρα μέχρι σήμερα πως ο εκάστοτε απόλυτος Εχθρός, ο Άλλος γενικά, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την ασαφή ή απατηλή ταυτότητα του Εαυτού σε Δύση και Ανατολή, σε Βορρά και Νότο. Επειδή «είναι ζούγκλα εκεί έξω»[10], σύμφωνα με τον Robert Gilpin, το εθνικό κράτος

8. EEAS, *ό.π.*
9. Christopher A. Bayly (2022). *Η αναδιαμόρφωση του νεωτερικού κόσμου 1900-2015. Παγκόσμιες διασυνδέσεις και συγκρίσεις* (Χ. Γεμελιάρης, Μετ.) Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 72.
10. Robert Gilpin (1986). The Richness of the Tradition of the Political Realism. Στο Robert O. Keohane (Ed.). *Neorealism and its Critics* (σελ. 301-321). New York: Columbia University Press, σελ. 304.

εξακολουθεί να εμπιστεύεται μόνο τα δικά του Υπουργεία Εξωτερικών και Άμυνας.

Στις πολυεπίπεδες προκλήσεις των κατακερματισμένων διεθνών σχέσεων, δηλαδή στον κόσμο της ζούγκλας, η Ε.Ε. είναι ανύπαρκτη για το ρεαλιστικό υπόδειγμα, ενώ βρίσκεται σε μια ενδιάμεση κατάσταση αποδοχής ή/και κριτικής από τον φιλελεύθερο διακυβερνητισμό και τον νεοφιλεύθερο θεσμισμό.

Ένας θιασώτης αυτού του κόσμου, ο Robert Kagan το λέει ξεκάθαρα από το 2003, προκειμένου οι Ευρωπαίοι να μην τρέφουν αυταπάτες: «Μετά τον πόλεμο και οι ίδιοι οι Γερμανοί είχαν επίγνωση ότι το μέλλον τους στην Ευρώπη εξαρτιόταν από την καθησυχαστική παρουσία των αμερικανικών στρατιωτικών δυνάμεων ... Η νέα καντιανή τάξη της Ευρώπης μπορούσε να ανθήσει μόνο κάτω από την ομπρέλα της αμερικανικής ισχύος, η οποία ασκούνταν σύμφωνα με τους κανόνες της παλιάς χομπσιανής τάξης.»[11]

Η ιστορία της πολιτικής σκέψης εξακολουθεί να υπενθυμίζει πως χρειάστηκε πολλές φορές τους κήπους της Εδέμ και τις καταστάσεις της φύσης γενικότερα, μαζί με τα κοινωνικά συμβόλαια και τους ιδρυτικούς μύθους, για να επανεξετάσει όχι μόνο την αφετηρία της πολιτικής, αλλά επίσης (και κυρίως) τα άκρα της, όχι μόνο το πού ήταν η πολιτική κάποτε ή πού βρίσκεται σήμερα, αλλά και το πού θα έπρεπε να βρίσκεται[12].

Στην εποχή της ανασφάλειας, ο επίμονος Ευρωπαίος κηπουρός προκαλεί εκνευρισμό με τον ξεχωριστό κήπο του με τη ρητορική του και τον εξαιρετισμό του, όπως ακριβώς αντιμετώπιζε η αυτοκρατορική Βιέννη τον κόσμο, σύμφωνα με τον Stefan Zweig[13], που θεωρούσε πως, όταν αυτή χορεύει, ο κόσμος εξακολουθεί να υπάρχει ακόμα. Έχοντας συνηθίσει, ο επίμονος Ευρωπαίος κηπουρός, να εστιάζει περισσότερο στις ιδιαιτερότητες του κήπου του, παρά στον ίδιο τον κήπο, πολλώ δε μάλλον στη ζούγκλα του κόσμου, βολεύτηκε για τα καλά με την αυτοεικόνα του ότι πάντοτε ο κήπος είναι ο δικός του και πάντοτε η ζούγκλα είναι των άλλων.

Ο χρόνος στα Απομνημονεύματα του Jean Monnet[14] «πως δεν υπάρχουν πρόωρες ιδέες στην Ευρώπη, αλλά μόνο ευκαιρίες που πρέπει να μάθει κανείς να περιμένει» συμπιέζεται για τα καλά εν μέσω δύο πολέμων αυτή τη δεδομένη χρονική στιγμή. Η ζούγκλα φαίνεται να ορίζει και να συνθέτει ξανά τη συνολική εικόνα του κόσμου με τις επιμέρους ιδιαιτερότητές του. Και η φύση είναι γνωστό πως οργιάζει και δεν αφήνει ακάλυπτα κενά, ούτε στη ζούγκλα, αλλά ούτε και σε κανέναν κήπο!

11. Robert Kagan (2003). *Παράδεισος και εξουσία. Η Αμερική και η Ευρώπη στη Νέα Τάξη Πραγμάτων* (Ε. Αστερίου, Μετ.). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σελ. 95.
12. Kentrotis & Akrivoulis, *ό.π.,* σελ. 343.
13. Stefan Zweig (2011). *Σκακιστική Νουβέλα* (Μ. Αγγελίδου, Μετ.). Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα.
14. Jean Monnet (1978). *Memoirs* (R. Mayne, Μετ.). New York: Doupleday & Company, σελ. 428.

Ευρωπαϊκή Ένωση, ΗΠΑ και η στρατηγική κατατριβής του αντιπάλου*

8

Διονύσης Τσιριγώτης

Επίκουρος Καθηγητής, Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Διεθνών Σχέσεων & Διπλωματίας. Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστημίου Πειραιώς

Εισαγωγή

Αντικειμενικός στόχος της παρούσας μελέτης είναι η εξέταση του νεοφιλελεύθερου επιχειρήματος του Philippe Schmitter για τη διαδικασία πολιτικοποίησης-εξωτερίκευσης του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης,[1] υπό το πρίσμα των αποσταθεροποιητικών ενεργειών, σε γεωπολιτικό, γεωοικονομικό και γεωστρατηγικό επίπεδο, του πολέμου στην Ουκρανία.

Αφορμώμενοι από την υπόθεση εργασίας του Ύπατου εκπροσώπου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) για θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας, Ζοζέπ Μπορέλ, περί της ακολουθητέας στρατηγικής του Βλαντιμίρ Πούτιν «να συνεχίσει τις αποσταθεροποιητικές δραστηριότητές του σε ολόκληρη την Ένωση και αποσταθεροποίηση δεν είναι μόνο βομβαρδισμός» σε συνδυασμό με την διαπιστωτική του απόφανση ότι «η εξωτερική πολιτική και η άμυνα παραμένουν εθνική αρμοδιότητα και θα αποτελέσουν πεδίο μάχης μεταξύ των θεσμικών οργάνων στο επόμενο νομοθετικό σώμα»,[2] θα διερευνήσουμε εάν και

* Η εργασία αυτή έχει εν μέρει υποστηριχθεί από το Ερευνητικό Κέντρο του Πανεπιστημίου Πειραιώς.

1. Philippe C. Schmitter, "Three neofunctional hypotheses about international integration", *International Organization*, 23:1, (1969): 161–66. Philippe C. Schmitter, "A revised theory of regional integration", *International Organization*, 24:1, (1970): 836–68.
2. Ειρήνη Ζαρκαδούλα, «Μπορέλ: Ο Πούτιν είναι αποφασισμένος να συνεχίσει τις αποσταθεροποιητικές δραστηριό-

σε ποιο βαθμό, μισό αιώνα μετά την έναρξη του Ευρωπαϊκού ενοποιητικού εγχειρήματος, η λογική της υπέρβασης της εθνικής κυριαρχίας είναι εφικτή ή το ευρωπαϊκό οικοδόμημα εισέρχεται σε φάση κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής περιδίνησης.

Αφετηριακά προσημειώνουμε ότι το επιστημολογικό υπόβαθρο της ανάλυσης που ακολουθεί εδράζεται στη θεωρητική αντιμαχία νεολειτουργιστών-νεοδιακυβερνητιστών ως προς τη δυναμική της εκχείλισης και τη δυνατότητα ολοκλήρωσης στους τομείς υψηλής πολιτικής. Ως εκ τούτου το μεθοδολογικό πλαίσιο ερείδεται στον εμπειρικό έλεγχο των υποθέσεων εργασίας του Schmitter για την πολιτικοποίηση-εξωτερίκευση της διαδικασίας ολοκλήρωσης. Η επιλογή των εν λόγω υποθέσεων εργασίας συνίσταται στο γεγονός των ακραίων τιμών έρευνας των ανεξάρτητων-εξαρτημένων μεταβλητών, (πολιτικών, οικονομικών, υγειονομικών και στρατιωτικών κρίσεων) και της διαπίστωσης του Schmitter περί αρνητικής ολοκλήρωσης. Γιατί όπως αποφάνθηκε και ο Jean Monnet «η Ευρώπη θα σφυρηλατηθεί σε κρίσεις και θα είναι το άθροισμα των λύσεων που θα υιοθετηθούν για αυτές τις κρίσεις».[3]

Οι εξωτερικές κρίσεις και η διαδικασία λειτουργικής εκχείλισης

Μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση και την κρίση του ευρώ, η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετώπισε πολλές άλλες κρίσεις, συμπεριλαμβανομένης της μεταναστευτικής κρίσης, του Brexit, της κρίσης του κράτους δικαίου, της προεδρίας Τραμπ, της πανδημίας COVID-19 και των υγειονομικών-οικονομικών συνεπειών της, του δεύτερου πολέμου στην Ουκρανία και της επίθεσης του Ισραήλ στη λωρίδα της Γάζας-Λίβανο. Ωστόσο, στις δύο πιο πρόσφατες κρίσεις –την πανδημία του COVID-19 και του πολέμου της Ρωσίας στην Ουκρανία το 2022– η θέση-ρόλος της ΕΕ αναπτύχθηκε περαιτέρω μέσα από τη λήψη ιστορικών και νεοφανών πολιτικών αποφάσεων.[4] Για τους νεολειτουργιστές τα μέτρα που έχει λάβει η ΕΕ από την έναρξη του πολέμου τον Φεβρουάριο του 2022 θεωρούνται αρκετά «φιλόδοξα», «αλλάζοντας το παιχνίδι» της ευρωπαϊκής συνεργασίας στον τομέα της άμυνας-ασφάλειας.[5] Αφετηριακά η δέσμευση των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων στη σύνοδο κορυφής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στις Βερσαλλίες στις 10-11 Μαρτίου 2022 για «αποφασιστικές επενδύσεις περισσότερες και κατά-

τητές του σε ολόκληρη την Ένωση», In.gr. https://www.in.gr/2024/04/09/world/mporelo-poutin-einai-apofasismenos-na-synexisei-tis-apostatheropoiitikes-drastiriotites-tou-se-olokliri-tin-enosi

3. José Manuel Durão Barroso, President of the European Commission. Meeting with EU Heads of Delegation Brussels, 30 November 2011. SPEECH/11/838. JEAN MONNET, MEMOIRS 417 (Richard Mayne trans., Doubleday 1978), 417.
4. Calle Håkansson, "The Ukraine war and the emergence of the European commission as a geopolitical actor", *Journal of European integration*, 46:1, (2024) 25–45. Brigid Laffan, "Collective Power Europe? (The Government and Opposition/Leonard Schapiro Lecture 2022)" *Government and Opposition,* 58:4, (2023): 1–18. https://doi.org/10.1017/gov.2022.52.
5. Nicole Koenig, "Putin's War and the Strategic Compass: A quantum leap for the EU's security and defence policy?." *Policy Brief*, Hertie School Jacques Delors Centre, 2022: 6. Oriol Costa & Esther Barbé, "A moving target. EU actorness and the Russian invasion of Ukraine", *Journal of European Integration*, 45:3 (2023), 431-446, (ιδίως σ. 441).

λύτερες στις αμυντικές ικανότητες και τις καινοτόμες τεχνολογίες»· οι ανακοινώσεις αρκετών κρατών μελών, και κυρίως της Γερμανίας, για αύξηση των αμυντικών προϋπολογισμών τους· η ετοιμότητα χρήσης του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού για την Ειρήνη, για την παροχή στρατιωτικής βοήθειας σε περιοχές κρίσης· η έγκριση του στρατηγικού προσανατολισμού με στόχο να υπάρχει μια πλήρως επιχειρησιακή ικανότητα ταχείας ανάπτυξης της ΕΕ με 5000 μέλη, ικανή να λειτουργεί σε «μη ανεκτικό περιβάλλον» έως το 2025, ή η πρόταση της Επιτροπής για τη διοχέτευση 500 εκατομμυρίων μέσω ενός βραχυπρόθεσμου μέσου για έργα κοινής προμήθειας αποτελούν εγχειρήματα προς την επιτάχυνση της ενοποιητικής διαδικασίας στον τομέα της άμυνας-ασφάλειας. Ωστόσο, οι ανωτέρω αποφάσεις της ΕΕ δεν συνέβαλαν στην εξάλειψη της αντίληψης ότι η Ένωση δεν είναι καλά εξοπλισμένη για να αντιμετωπίσει μόνη της το περιβάλλον ανασφάλειας στο οποίο καλείται να επιβιώσει: «αυτό που σε ειρηνικούς καιρούς θα ήταν γενναίες προσπάθειες για την προώθηση της Κοινής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΚΠΑΑ) αναπόφευκτα αποτυγχάνει τώρα».[6]

Υπό το πρίσμα της ανωτέρω προβληματικής οδηγούμαστε αβίαστα στην υπόθεση της πολιτικοποίησης του Schmitter, περιγράφοντάς την ως μια λειτουργική διαδικασία «στις περιπτώσεις όπου οι ισχυρές εξωγενείς εντάσεις ή οι ισχυρές εσωτερικές αντιφάσεις (οι ανεξάρτητες μεταβλητές) επιβάλλουν διαδοχικές ανοδικές αξιολογήσεις της στρατηγικής, με αποτέλεσμα τα αμφιλεγόμενα ζητήματα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων ν' αυξάνονται». Αυτό με τη σειρά δύναται να οδηγήσει σε μια διεύρυνση του αριθμού των δρώντων και των ομάδων συμφερόντων που ενδιαφέρονται για το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Κάπου στη μέση της διαδρομής λαμβάνει χώρα ένας εμφανής επαναπροσδιορισμός των αμοιβαίων στόχων και συμφερόντων. Αυτό συνεπάγεται κάποια συλλογική αναγνώριση ότι οι αρχικοί στόχοι είτε επιτεύχθηκαν, είτε ξεπεράστηκαν, είτε αχρηστεύθηκαν και οι νέοι στόχοι που τίθενται απαιτούν ανοδική πορεία είτε του πεδίου εφαρμογής, είτε του επιπέδου δέσμευσης. Εν τέλει θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι θα υπάρξει μια μετατόπιση, προσδοκιών, πίστης και νομιμοφροσύνης σ' ένα νέο περιφερειακό κέντρο.[7]

Τοιουτοτρόπως η υπόθεση της εξωτερίκευσης εκκινά με τον ευμεγέθη αριθμό των απροσδιόριστων εξωγενών συνθηκών που είναι προεξέχουσες για τον καθορισμό των τελικών αποτελεσμάτων. Οι ιδιοσυγκρασιακές και τυχαίες μεταβλητές διαδραματίζουν τον σημαντικότερο ρόλο τους πριν οι συνέπειες των περιφερειακών αποφάσεων αρχίσουν να επηρεάζουν τις εθνικές δομές και αξίες. Οι εξωτερικές συνθήκες αρχίζουν, όπως και όλες οι ανεξάρτητες μεταβλητές ("υπόβαθρο"), ως "δεδομένα". Ενώ οι αλλαγές στις εθνικές δομές και αξίες καθίστανται τουλάχιστον εν μέρει προβλέψιμες ως συνέπειες των περιφερειακών αποφάσεων, η συνολική θέση και το καθεστώς εξαρτημένου πελάτη των κρατών μελών και των περιφερειών στο σύνολό τους εξακο-

6. Oriol Costa & Esther Barbé, "A moving target. EU actorness and the Russian invasion of Ukraine", ό.π., 441-442.
7. Philippe C. Schmitter, "A Revised Theory of Regional Integration", *International Organization*, 24:4, (1970): 836-868 (ιδίως σ. 847).

λουθούν να καθορίζονται εξωγενώς για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, οι μονάδες ολοκλήρωσης θα αναγκάζονται όλο και περισσότερο –ανεξάρτητα από τις αρχικές προθέσεις– να υιοθετούν κοινές πολιτικές έναντι τρίτων που δεν συμμετέχουν.[8]

Ευθύς και επιτευχθεί συμφωνία σε περιφερειακό επίπεδο και τεθεί σε εφαρμογή με τρόπο που επηρεάζει άμεσα τις εξωτερικές σχέσεις των κρατών μελών, οι συμμετέχοντες στη διαδικασία ολοκλήρωσης θα ήταν υποχρεωμένοι, ανεξάρτητα από την αρχική τους επιλογή, να υιοθετήσουν κοινές επιλογές απέναντι στους τρίτους. Ένα βασικό κίνητρο σε αυτή τη διαδικασία εξωτερίκευσης της διαδικασίας ολοκλήρωσης είναι η αύξηση της συλλογικής και εθνικής διαπραγματευτικής ισχύος. Αυτό θα οδηγήσει στην υιοθέτηση κοινής εξωτερικής πολιτικής ανεξάρτητα από τον αρχικό σκοπό. Από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει να αποκλείεται και αρνητική ολοκλήρωση, δηλαδή αποκλίσεις και διαφορές που δεν θα επιτρέψουν κοινή θέση και ταυτόχρονα θα χειροτερεύσουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών.[9]

Ο Schmitter προσημειώνει ότι η διεθνής ολοκλήρωση είναι μια πειραματική διαδικασία που λαμβάνει χώρα σε ένα περιβάλλον σημαντικής αβεβαιότητας και τρόμου, στο οποίο οι διαπραγματευτικοί παράγοντες σπάνια μπορούν να είναι σίγουροι για την πιθανή επίδραση των κοινών τους «λύσεων» στα καθιερωμένα συμφέροντα και καθεστώτα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, επιχειρούν να διεισδύσουν σε τομείς πολιτικής που δεν είχαν προηγουμένως αντιμετωπιστεί σε εθνικό επίπεδο. Ωστόσο σε όλες τις περιπτώσεις δημιουργούν νέα κανάλια επιρροής και νέα συστήματα ανταμοιβής. Υπό αυτές τις συνθήκες, ακόμη και οι «καλές» επιδόσεις, π.χ. περισσότερες συναλλαγές, μεγαλύτερη ισότητα, περισσότερος εσωτερικός πλουραλισμός κ.λπ., μπορούν να ανατραπούν όταν ξεπεράσουν τις προσδοκίες και την ικανότητα να απορροφήσουν σταδιακά την αλλαγή.[10]

Έχοντας καταγράψει τις δύο παρεμβαίνουσες μεταβλητές –πολιτικοποίηση & εξωτερίκευση– που δύναται να οδηγήσουν είτε σε αρνητική, είτε σε θετική ολοκλήρωση το ευρωπαϊκό ενοποιητικό εγχείρημα, θα προχωρήσουμε στην καταγραφή της φύσης της Ευρωπαϊκής άμυνας-ασφάλειας, όπως πραγματώνεται στη διεθνή βιβλιογραφία μεταξύ των διακυβερνητικών και υπερεθνικών σχημάτων.

Περιπτωσιολογική ανάλυση της Ευρωπαϊκής Άμυνας & Ασφάλειας

Αναλυτικότερα το κεντρικό επιχείρημα των νεολειτουργιστών εδράζεται στην ιδιάζουσα δυναμική που αναφύεται ως προς την εξωτερίκευση του εγχειρήματος της ολοκλήρωσης στην υψηλή πολιτική, θεωρώντας «ότι οι προηγούμενες αποφάσεις και πρωτοβουλίες στον τομέα της ασφάλειας και της άμυνας χρησίμευσαν ως προϋπόθεση για τις νέες πρωτοβουλίες που δρομολογήθηκαν το 2022». Ιδίως το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε μετά τη υιοθέτηση της Πλανητικής Στρατηγικής της ΕΕ (European

8. Στο ίδιο, σ. 848.
9. Στο ίδιο.
10. Στο ίδιο, σ. 849.

Union Global Strategy – EUGS) το 2016, η οποία εκλαμβάνεται συχνά ως κρίσιμη στιγμή για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση στους τομείς της ασφάλειας-άμυνας.[11] Η δυναμική από την EUGS, καθώς και η πίεση από έναν πιο ασταθή και εχθρικό κόσμο – συμπεριλαμβανομένης της επιδείνωσης της κατάστασης ασφαλείας μετά την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία το 2014, των επιπτώσεων της προεδρίας Τραμπ, του Brexit, της μεταναστευτικής κρίσης, των τρομοκρατικών επιθέσεων στην Ευρώπη από το 2015 έως το 2017 – δημιούργησαν μια ισχυρή ώθηση για επιτάχυνση της ολοκλήρωσης στον τομέα άμυνας-ασφάλειας.[12] Είτε λειτουργώντας ως «καταλύτες για σημαντικές ανακαλύψεις και για προόδους στη διαδικασία ολοκλήρωσης»,[13] είτε ως «διευκολύνσεις γεγονότων», συνωθώντας σε πολιτικές δευτερογενείς επιπτώσεις όπου τα κράτη μέλη ζητούν από την «ΕΕ» να κάνει περισσότερα.[14]

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Coticchia: «το εξωτερικό σοκ του πολέμου έχει διαμορφώσει περαιτέρω ένα ευρωπαϊκό πολιτικό σενάριο που ήταν ήδη "υπό κατασκευή" όσον αφορά την αμυντική πολιτική, μετά από δεκαετίες ακινησίας».[15]

Σε αυτού του είδους τις καταστάσεις κρίσης, η χάραξη πολιτικής είναι ταχύτερη, αποκλειστική και βασίζεται σε διαφορετικές λογικές από τη συνήθη προπαρασκευαστική διαδικασία, αυξάνοντας τις πιθανότητες για πολιτικές αλλαγές. Επιπλέον, στο πλαίσιο της πολιτικής της ΕΕ για την αντιμετώπιση κρίσεων και της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, τα θεσμικά όργανα και οι ηγέτες της ΕΕ έχουν επιδείξει μεγάλη προθυμία να υπερβούν τους νομικούς και πολιτικούς περιορισμούς.[16] Ως αποτέλεσμα, τα υπερεθνι-

11. Nathalie Tocci, 2018. "Towards a European Security and Defence Union: Was 2017 a Watershed?" *JCMS: Journal of Common Market Studies* 56: S1 (2018): 131–141. Calle Håkansson, "The Ukraine war and the emergence of the European commission as a geopolitical actor", *Journal of European Integration*, 46:1 (2024): 25-45, (ιδίως, σ. 29).
12. Lucie Béraud-Sudreau and Alice Pannier, "An 'Improbable Paris-Berlin-Commission Triangle': Usages of Europe and the Revival of EU Defense Cooperation after 2016." *Journal of European Integration* 43:3 (2020): 295–310. Cale Håkansson, "The European Commission's new role in EU security and defence cooperation: the case of the European Defence Fund", *European Security*, 30:4, (2021): 589-608. Håkansson, "The Ukraine war and the emergence of the European commission as a geopolitical actor", ό.π., σ. 29.
13. Dinan, Desmond, Neill Nugent, and William E Paterson, (ed.), *The European Union in Crisis*. London: Macmillan International Higher Education, 2017, σ. 9. Vincent Della Sala, "Ontological security, crisis and political myth: the Ukraine war and the European Union," *Journal of European Integration*, 45:3, (2023): 361-375, (ιδίως σ. 364)
14. Mark Rhinard, "The Crisisification of Policy–Making in the European Union", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 57: 3 (2019): 616-633, (ιδίως σ. 620-2). Håkansson, "The Ukraine war and the emergence of the European commission as a geopolitical actor", ό.π., σ. 30.
15. Fabrizio Coticchia, "A Watershed Moment? European Defence and the War in Ukraine." In Facing War: Rethinking Europe's Security and Defence, edited by S. Giusti and G. Grevi. 23-34. Milan: ISPI. Council of the EU, 2022, (σ. 27). Håkansson, "The Ukraine war and the emergence of the European commission as a geopolitical actor", ό.π., σ. 29.
16. Mai'a K. Davis Cross, *The Politics of Crisis in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017. Jonathan White, "Constitutionalizing the EU in an Age of Emergencies," *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 61:3 (2023): 781-796, (ιδίως σ.781). Håkansson, "The Ukraine war and the emergence of the European commission as a geopolitical actor", ό.π., σ. 30.

κά θεσμικά όργανα, όπως η Επιτροπή, είναι σε θέση να προωθήσουν τα πολιτικά τους θεματολόγια και να ενισχύσουν τον πολιτικό τους ρόλο.

Η υιοθέτηση της στρατηγικής πυξίδας και η δημιουργία θεσμικών οργάνων, όπως το Ευρωπαϊκό Ταμείο Άμυνας (ΕΤΑ), σε συνδυασμό με την αύξηση του ρόλου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στις αμυντικές επενδύσεις και στην ανάπτυξη δυνατοτήτων στο τομέα της άμυνας -ασφάλειας, οδήγησε στην αναζωογόνηση των νεολειτουργικών υποθέσεων εργασίας ως προς την λειτουργική εκχείλιση στους τομείς υψηλής πολιτικής.[17] Σύμφωνα με τον Haroche, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιδεικνύει δευτερογενή συμπεριφορά στον τρόπο με τον οποίο παρενέβη σε έναν τομέα υψηλής πολιτικής όπως η άμυνα, αναπτύσσοντας τις γραφειοκρατικές της ικανότητές για τη διαχείριση του ΕΤΑ.[18] Στον αντίποδα μια σειρά μελετών τονίζουν τη συνεχιζόμενη σημασία της διακυβερνητικής δυναμικής μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ[19] - π.χ. οι μελετητές του «νέου διακυβερνητισμού» και η ανάλυση των Bickerton, Hodson και Puetter.[20]

Από τη μια πλευρά οι νεολειτουργιστές διατείνονται ότι οι υπερεθνικοί θεσμοί, όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή οδηγούν στην λειτουργική εκχείλιση σε τομείς υψηλής πολιτικής – άμυνα-ασφάλεια.[21] Από την άλλη πλευρά ο νέο-διακυβερνητισμός καταδεικνύει ότι τα κράτη μέλη της ΕΕ αναπτύσσουν όλο και περισσότερο de novo (εκ νέου) οργανισμούς για τον έλεγχο των πολιτικών παρορμήσεων των υπερεθνικών θεσμικών οργάνων όπως η Επιτροπή. Εν ολίγοις ο νέο-διακυβερνητισμός αποκρυσταλλώνει τον «ανταγωνισμό και τη συνεργασία μεταξύ εθνικών κυβερνήσεων» σε επίπεδο ΕΕ, όπου κάθε εθνική κυβέρνηση επιδιώκει να προωθήσει τις εθνικές προτιμήσεις της με «αμοιβαία επωφελή» τρόπο.[22] Αντίστροφα ο υπερεθνικισμός αποτυπώνει το συνεργατικό πλαίσιο εντός του οποίο τα θεσμικά όργανα της ΕΕ είναι επιφορτισμένα με μεγαλύτερη πολιτική εξουσία στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και

17. Calle Håkansson, "The European Commission's New Role in EU Security and Defence Cooperation: The Case of the European Defence Fund," *European Security* 30: 4, (2021): 589–608.
    Pierre Haroche, "Supranationalism Strikes Back: A Neofunctionalist Account of the European Defence Fund," *Journal of European Public Policy,* 27:6, (2020): 853–872.
    Daniel Fiott, "In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine", *Journal of European Integration*, 45:3, (2023): 447-462, (ιδίως σ. 448).
18. Pierre Haroche, "Supranationalism Strikes Back: A Neofunctionalist Account of the European Defence Fund," ο.π.
19. Ester Sabatino, "The European Defence Fund: A Step Towards a Single Market for Defence?" *Journal of European Integration* 44: 1, (2022): 133-148.
20. Bickerton, C., D. Hodson, and U. Puetter, "The New Intergovernmentalism: European Integration in the Post-Maastricht Era," *Journal of Common Market Studies*, 53:4, (2015): 703-722. Bickerton, C., D. Hodson, and U. Puetter, "Something New: A Rejoinder to Frank Schimmelfennig on the New Intergovernmentalism," *Journal of Common Market Studies* 53: 4, (2015): 731-736. Fiott, "In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine", ό.π.
21. Vivian Schmidt, "The 'New' EU Governance: 'New' Intergovernmentalism versus 'New' Supranationalism Plus 'New' Parliamentarism." *Les Cahiers du Cevipol* 5: 5, (2016): 5–31
22. Liesbet Hooghe & Gary Marks, "Grand Theories of European Integration in the Twenty-First Century," *Journal of European Public Policy* 26:8 (2019): 1113–1133, (ιδίως σ. 1115).

μπορούν να ενεργούν ως «επιχειρηματίες πολιτικής» για να κατευθύνουν την πολιτική της ΕΕ.[23]

Υπό το πρίσμα της ανωτέρω διττής ανάγνωσης του ρόλου των διεθνών θεσμών, θα διερευνήσουμε τη φύση των δράσεων της ΕΕ μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία για την εξωτερίκευση-πολιτικοποίηση της διαδικασίας ολοκλήρωσης στην άμυνα-ασφάλεια. Ειδικότερα και σύμφωνα με την ανάλυση του Fiott οι δράσεις της ΕΕ δύναται να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις άξονες[24]:

i) «Στρατηγικός αναπροσανατολισμός». Η Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία ξεκίνησε λίγο πριν από την έγκριση της πρώτης ειδικής στρατηγικής ασφάλειας και άμυνας της ΕΕ της επονομαζόμενης «στρατηγικής πυξίδας» (21.3.2022). Προηγουμένως το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο είχε επικυρώσει πολυάριθμα συμπεράσματα σχετικά με την ασφάλεια και την άμυνα που αποτυπώθηκαν στην Πλανητική Στρατηγική της ΕΕ (EUGS). Επρόκειτο για ένα ειδικό έγγραφο που περιγράφει την ακολουθητέα στρατηγική της ΕΕ στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής και της ασφάλειας. Συνακόλουθα η στρατηγική πυξίδα αποτελεί την κατευθυντήρια αρχή της ΕΕ στην πολιτική ασφάλειας και άμυνας έως το 2030. Ο βαθμός αποτελεσματικότητάς της συναρτάται από το μέτρο υλοποίησης (από τα κράτη μέλη και τα όργανα της ΕΕ) των 80 και πλέον ειδικών δράσεων που έχουν σχεδιαστεί για:
    1. την ενίσχυση της ευρωστίας και της ταχύτητας της στρατιωτικής δράσης της ΕΕ·
    2. ενίσχυση της ανθεκτικότητας της Ένωσης σε εσωτερικούς και εξωτερικούς κλυδωνισμούς·
    3. ανάπτυξη των στρατιωτικών δυνατοτήτων της ΕΕ· και 4) ενίσχυση των εταιρικών σχέσεων της Ένωσης.

Η διασύνδεση του στρατηγικού οράματος της ΕΕ με συγκεκριμένες πολιτικοστρατιωτικές και οικονομικές δράσεις αναδεικνύει την Στρατηγική Πυξίδα ως το πληρέστερο έγγραφο για την ασφάλεια και την άμυνα που έχει δημιουργήσει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Είναι άξιο αναφοράς, με αφορμή και τον πόλεμο στην Ουκρανία, η καταγραφή μεμονωμένων χωρών ως απειλών ή αντιπάλων –Ρωσία & Κίνα. Αν και στην αρχική έκδοση του κειμένου που προηγούνταν της Ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία (Νοέμβριο του 2021) περιέχονταν μόνο έξι αναφορές στη Ρωσία, η τελική έκδοση που κυκλοφόρησε τον Μάρτιο του 2022 περιείχε δεκαοκτώ αναφορές στη Ρωσία, τονίζοντας ότι «ο επιθετικός πόλεμος της Ρωσίας συνιστά τεκτονική μετατόπιση στην ευρωπαϊκή ιστορία». Παρά ταύτα, αντικειμενικοί λόγοι, μεταξύ των οποίων το γεγονός ότι πολλά κράτη της ΕΕ είναι μέλη του ΝΑΤΟ,[25] ενώ για δύο σχεδόν δεκαετίες από την υιοθέτηση της Κοινής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΚΠΑΑ), δεν υπήρξε σημαντική πρόοδος στη διαδικασία ολοκλήρωσης στους τομείς

23. Håkansson, "The European Commission's New Role in EU Security and Defence Cooperation: The Case of the European Defence Fund," ό.π., σ. 591.
24. Fiott, "In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine", ό.π., 449-453.
25. Το ΝΑΤΟ και η ΕΕ έχουν 23 κοινά μέλη: Βέλγιο, Βουλγαρία, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελλάδα, Εσθονία, Ισπανία, Ιταλία, Κάτω Χώρες, Κροατία, Λετονία, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, Ουγγαρία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβενία, Σλοβακία, Σουηδία, Τσεχία και Φινλανδία.

υψηλής πολιτικής, λειτουργούν περιοριστικά στο μέτρο εφαρμοσιμότητάς της Στρατηγικής Πυξίδας. Τοιουτοτρόπως αναφύεται μια εναργής αντίθεσης μεταξύ της διαδικασίας σύνταξης του εγγράφου και του στρατηγικού προσανατολισμού της ΕΕ.[26]
Αναμφίλεκτα η Στρατηγική Πυξίδα περιλαμβάνει μια σειρά πρωτοβουλιών πολιτικής που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της Επιτροπής –ιδίως σε σχέση με την αμυντική βιομηχανική πολιτική, το διάστημα και την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο. Ενώ οι υπάλληλοι της Επιτροπής συμμετείχαν στη διαδικασία κατάρτισης του κειμένου μέσω του ιδιαίτερου γραφείου του Ύπατου Εκπροσώπου της Ένωσης για τις Εξωτερικές Υποθέσεις & την Πολιτική Ασφάλειας (ΥΕ/ΑΕ), άλλων Επιτρόπων, γενικών διευθύνσεων και ιδιαίτερων γραφείων. Ωστόσο, η Στρατηγική Πυξίδα δεν τροποποίησε τις Συνθήκες της ΕΕ, ούτε οδήγησε στη δημιουργία νέων υπερεθνικών οργάνων ή εξουσιών, γεγονός που συνωθεί στην υπόθεση εργασίας ότι η Πλανητική Στρατηγική μπορεί να θεωρηθεί ως παράδειγμα «αυτονομίας στον διακυβερνητισμό».[27] Άξιο αναφοράς σχετικά με τη διαδικασία του στρατηγικού προσανατολισμού, είναι το γεγονός ότι τα κράτη μέλη επέμειναν να μην επαναληφθεί πλήρως η διαδικασία της Πλανητικής Στρατηγικής για την Ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας (EUGS). Η εξέλιξη αυτή καταδεικνύει ότι ο ΥΕ/ΑΕ και η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης (ΕΥΕΔ) παρέμειναν ως de novo όργανα στη διαδικασία του στρατηγικού προσανατολισμού της ΕΕ, αλλά το πολιτικό κέντρο βάρους για την έγκριση του κειμένου και του περιεχομένου του ήταν και είναι το Συμβούλιο της ΕΕ.
Καταληκτικά η Στρατηγική Πυξίδα ενσωματώνει τη λογική του διακυβερνητισμού και δεν επιδιώκει καμία μεταβίβαση εξουσίας στα υπερεθνικά θεσμικά όργανα στον τομέα της αμυντικής πολιτικής.[28]

ii) Η «αμυντική οπλοποίηση». Αναμφίλεκτα ο πόλεμος στην Ουκρανία έχει επιταχύνει τον τρόπο με τον οποίο η ΕΕ αποφασίζει και παραδίδει θανατηφόρο εξοπλισμό στους εταίρους της μέσω του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού για την Ειρήνη (ΕΜΕ). Ο ΕΜΕ εγκρίθηκε με απόφαση του Συμβουλίου της ΕΕ τον Μάρτιο του 2021. Πρόκειται για χρηματοδοτικό μέσο εκτός προϋπολογισμού, με χρηματοδοτικούς πόρους που παρέχονται από τα κράτη μέλη της ΕΕ. Η αξία του ΕΜΕ ανέρχεται σήμερα σε περίπου 17 δισεκατομμύρια ευρώ, τα οποία διαμοιράζονται για την περίοδο 2021-2027. Στην ουσία, ο ΕΜΕ αποσκοπεί στον συνδυασμό των δύο προηγούμενων χρηματοδοτικών μέσων για την ασφάλεια και την άμυνα, του μηχανισμού Αθηνά, ο οποίος σχεδιάστηκε για την κάλυψη κοινών δαπανών στο πλαίσιο αποστολών και επιχειρήσεων ΚΠΑΑ, και του μέσου στήριξης της ειρήνης στην Αφρική, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την οικονομική στήριξη επιχειρήσεων υποστήριξης της ειρήνης υπό την ηγεσία

26. Fiott, “In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine”, ό.π., 450.
27. Pol Morillas, “Autonomy in Intergovernmentalism: The Role of De Novo Bodies in External Action During the Making of the EU Global Strategy,” *Journal of European Integration* 42: 2, (2020): 231–246.
28. Fiott, “In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine”, ό.π., 455-6.

αφρικανικών κρατών και περιφερειακών φορέων (όπως η Αφρικανική Ένωση). Ο συνδυασμός των μέσων του ΕΜΕ αποσκοπεί στον εξορθολογισμό του χρηματοδοτικού πλαισίου για την ανάπτυξη της ΚΠΑΑ και των ικανοτήτων των εταίρων. Ενώ τα κράτη μέλη της ΕΕ εξακολουθούν να είναι υπεύθυνα για τη χρηματοδότηση των αποστολών και επιχειρήσεων της ΚΠΑΑ, ο ΕΜΕ μεταβάλλει ελαφρώς αυτή τη λογική αυξάνοντας τα κοινά έξοδα και επιτρέποντας μεγαλύτερη στήριξη στους εταίρους όταν ζητούν την ενίσχυση των στρατιωτικών και αμυντικών ικανοτήτων τους προς ενίσχυση των επιχειρήσεων υποστήριξης της.[29]
Σε πραγματολογικό επίπεδο ο ΕΜΕ έχει ήδη οδηγήσει σε συνολικά μέτρα συνδρομής ύψους περίπου 2,9 δισεκατομμυρίων ευρώ. Το μεγαλύτερο μέρος του ανωτέρω ποσού έχει καταβληθεί στην Ουκρανία, η οποία έλαβε 2,5 δισεκατομμύρια ευρώ ή 85,1% από την εισβολή της Ρωσίας τον Φεβρουάριο του 2022 (Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης 2022). Αντίστοιχα η συνολική υποστήριξη της ΕΕ προς τον Ουκρανικό στρατό, μαζί με τη στρατιωτική υποστήριξη των κρατών μελών της ΕΕ, εκτιμάται σε 39 δις ευρώ. Κατά την περίοδο 2022-2024 η ΕΕ διέθεσε το ποσό τον 6,1 δισ. ευρώ στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού για την Ειρήνη προς αντιμετώπιση των στρατιωτικών-αμυντικών αναγκών της Ουκρανίας. Ενώ τον Μάρτιο του 2024, η ΕΕ αποφάσισε να αυξήσει το χρηματοδοτικό ανώτατο όριο του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού για την Ειρήνη κατά 5 δισ. ευρώ, με τη σύσταση ειδικού Ταμείου Βοήθειας για την Ουκρανία. Με την απόφαση αυτήν, η συνολική χρηματοδοτική στήριξη που χορηγείται μέσω του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού για την Ειρήνη ανέρχεται σε 11,1 δισ. ευρώ.[30] Θα ακολουθήσει η διάθεση, από τον ΕΜΕ, του ποσού των 398 εκατομμύρια ευρώ για την Αφρική (ή 13,7%), των 16 εκατομμύρια ευρώ για τα δυτικά Βαλκάνια (0,6%), των 12,75 εκατομμύρια ευρώ για τη Γεωργία (0,4%) και των 7 εκατομμύρια ευρώ για τη Μολδαβία (0,2%) (Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης 2022).[31]
Μία ακόμη εξέλιξη που χρήζει αναφοράς, πέραν του γεγονότος της μείζονας οικονομικής υποστήριξης της Ουκρανίας από τον ΕΜΕ, είναι ο τρόπος με τον οποίο η ΕΕ αποφάσισε να αυξήσει τα ετήσια χρηματοδοτικά ανώτατα όρια που είχαν αρχικά κατοχυρωθεί στην απόφαση του Συμβουλίου για τη θέσπιση του μηχανισμού. Όπως αναφέρεται στο παράρτημα Ι της απόφασης 2021/509 του Συμβουλίου, το ανώτατο χρηματοδοτικό όριο για το 2022 καθορίζονταν σε 540 εκατομμύρια ευρώ. [32] Ωστόσο, σε πέντε διαφορετικές περιπτώσεις το 2022, η ΕΕ αποφάσισε να αυξήσει τα ανώτατα όρια με απότοκο 2,5 δισεκατομμύρια

29. Fiott, “In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine”, ό.π., 451.
30. “EU military support for Ukraine». https://www.consilium.europa.eu/el/policies/eu-response-ukraine-invasion/military-support-ukraine/ Είσοδος 20.11. 2024.
31. Fiott, “In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine”, ό.π., 450.
32. Απόφαση (ΚΕΠΠΑ) 2021/509 του Συμβουλίου της 22ας Μαρτίου 2021 για τη θέσπιση Ευρωπαϊκού Μηχανισμού για την Ειρήνη, και για την κατάργηση της απόφασης (ΚΕΠΠΑ) 2015/528. Document 32021D0509. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/el/TXT/?uri=CELEX%3A32021D0509

ευρώ (ή σχεδόν το ήμισυ του συνόλου του ΕΜΕ για την περίοδο 2021-2027) έχουν ήδη διατεθεί για τη στήριξη της πολεμικής προσπάθειας της Ουκρανίας.[33]

Παρά ταύτα ο Ευρωπαϊκός μηχανισμός για την ειρήνη είναι αμιγώς διακυβερνητικός θεσμός. Η διαχείριση του ΕΜΕ ασκείται υπό την εξουσία και τη διεύθυνση μιας επιτροπής διευκόλυνσης που είναι αρμόδια για την έγκριση των ετήσιων και διορθωτικών προϋπολογισμών του ΕΜΕ. Η επιτροπή του ΕΜΕ απαρτίζεται από έναν εκπρόσωπο κάθε κράτους μέλους της ΕΕ. Λειτουργεί στο πλαίσιο των δομών του Συμβουλίου και προεδρεύετε από εκπρόσωπο της εκ περιτροπής προεδρίας του Συμβουλίου.[34]

iii) Η «βιομηχανική αποκατάσταση». Ο Ρωσοουκρανικός πόλεμος συνώθησε την ΕΕ σε διεργασίες για την επένδυση στην κατασκευή στρατιωτικού εξοπλισμού, δεδομένης της ανάγκης εφοδιασμού των ενόπλων δυνάμεων της Ουκρανίας με πυρομαχικά και στρατιωτικό υλικό. Κατά τούτο εκπονήθηκαν μια σειρά από στρατηγικά έγγραφα που αποκρυσταλλώνουν την ανάγκη της ΕΕ να επενδύσει στις αμυντικές της ικανότητες, στηρίζοντας την ευρωπαϊκή αμυντική βιομηχανία. Αφετηριακά, τον Νοέμβριο του 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε το σχέδιο δράσης για την ευρωπαϊκή άμυνα (COM (2016) 0950), στο οποίο προτείνει τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Άμυνας (ΕΤΑ) και άλλων δράσεων για τη βελτίωση της αποδοτικότητας των δαπανών των κρατών μελών για κοινές αμυντικές ικανότητες και την προώθηση μιας ανταγωνιστικής και καινοτόμου βιομηχανικής βάσης.[35] Το ΕΤΑ προβλεπόταν από την προπαρασκευαστική δράση για την έρευνα στον τομέα της άμυνας (PADR), με προϋπολογισμό 90 εκατ. ευρώ για την περίοδο 2017-2019, και από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα βιομηχανικής ανάπτυξης στον τομέα της άμυνας, με προϋπολογισμό 500 εκατ. ευρώ για την περίοδο 2019-2020. Ωστόσο τέθηκε σε λειτουργία την 1η Ιανουαρίου 2021 με συνολικό συμφωνηθέντα προϋπολογισμό ύψους σχεδόν 8 δισ. EUR για την περίοδο 2021-2027 (κανονισμός (ΕΕ) 2021/697).[36]

Συνακόλουθα τον Φεβρουάριο του 2022, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε χάρτη πορείας σχετικά με τις κρίσιμες τεχνολογίες για την ασφάλεια και την άμυνα (COM(2022)0061). Τον Μάρτιο του 2022 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο προέβει στην αναθεώρηση της Στρατηγικής Πυξίδας σε μια προσπάθεια να ληφθεί υπόψη η αποσταθεροποίηση της ευρωπαϊκής τάξης ασφάλειας και η επακόλουθη αλλαγή της στάσης, της φιλοδοξίας και των εργαλείων της ΕΕ στον τομέα της άμυνας. Αντίστοιχα τον Ιούλιο του 2022 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε πρόταση κανονισμού που θεσπίζει πράξη για την ενίσχυση της

33. Στο ίδιο, σ. 451.
34. Στο ίδιο, σ. 450.
35. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. «Σχέδιο δράσης για την ευρωπαϊκή άμυνα». https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52016DC0950
36. Κανονισμός (ΕΕ) 2021/697 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2021 για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Άμυνας και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΕ) 2018/1092. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/697/oj?locale=el

ευρωπαϊκής αμυντικής βιομηχανίας μέσω κοινών προμηθειών (EDIRPA) (COM(2022)0349). Πρόκειται για βραχυπρόθεσμο χρηματοδοτικό μέσο για την παροχή κινήτρων για κοινές προμήθειες στον τομέα της άμυνας μεταξύ των κρατών μελών.

Αυτό γιατί ο Ρωσοουκρανικός πόλεμος ανέδειξε τα κενά δυνατοτήτων που υπάρχουν στα οπλοστάσια της Ευρώπης και αποκάλυψε τους σοβαρούς περιορισμούς που αντιμετωπίζει η ευρωπαϊκή βιομηχανία όπλων για την έγκαιρη παραγωγή πυρομαχικών αντικατάστασης οδηγώντας τους ηγέτες της Ένωσης να ζητήσουν την ενίσχυση της ευρωπαϊκής αμυντικής βιομηχανίας. Στη διάσκεψη των Βερσαλλιών (10-12 Μαρτίου 2022) το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κάλεσε την Επιτροπή να «υποβάλει ανάλυση των κενών στις επενδύσεις στον τομέα της άμυνας» και «να προτείνει κάθε περαιτέρω πρωτοβουλία που απαιτείται για την ενίσχυση της ευρωπαϊκής βιομηχανικής και τεχνολογικής βάσης στον τομέα της άμυνας». Σύμφωνα με τη δήλωση των Βερσαλλιών και τον στρατηγικό προσανατολισμό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ο Ύπατος Εκπρόσωπος της Ε.Ε. για θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας δημοσίευσαν από κοινού την αξιολόγησή τους σχετικά με τα κενά στις αμυντικές ικανότητες στις 18 Μαΐου 2022. Ειδικότερα τονίζεται η ανάγκη για τη σύσταση μιας ειδικής ομάδας για τη διαχείριση των κοινών αναγκών προμηθειών, ενώ η Επιτροπή θα παρείχε απαλλαγή από τον ΦΠΑ για ευρωπαϊκά αμυντικά έργα, καθώς και θα επεδίωκε συνολική αύξηση των προϋπολογισμών του ΕΤΑ και της στρατιωτικής κινητικότητας. Επιπρόσθετα η Επιτροπή θα δημοσιεύσει (19.7.2022) τον προτεινόμενο κανονισμό για την ενίσχυση της ευρωπαϊκής αμυντικής βιομηχανίας μέσω κοινής πράξης για τις δημόσιες συμβάσεις (European defence industry reinforcement through common procurement act – EDIRPA). Η εγκαθίδρυση -λειτουργία της Ευρωπαϊκής Αμυντικής Βιομηχανίας (ΕΔΙΠ) και του ΕΤΑ, δεν οδήγησε μόνο στις επενδύσεις έρευνας και στην κατασκευή πρωτοτύπων στον τομέα της άμυνας, αλλά προσέδωσε τη δυνατότητα στην ΕΕ να συμμετάσχει σε κοινές προμήθειες και στην εμπορευματοποίηση οπλικών συστημάτων.[37] Τέλος στις 5 Μαρτίου του 2024, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ο Ύπατος Εκπρόσωπος της Ε.Ε. για θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας, σε συντονισμό με τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Άμυνας παρουσίασαν τη στρατηγική για την ευρωπαϊκή αμυντική βιομηχανία (EDIS). Αντικειμενικός στόχος της εν λόγω στρατηγικής είναι η αύξηση των αμυντικών δαπανών, η βελτίωση των κοινών προμηθειών, η παροχή προβλεψιμότητας στην αμυντική βιομηχανία και η ενδυνάμωση της διαλειτουργικότητας μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων της Ευρώπης, ενισχύοντας έτσι τη συνεργασία με τις αμυντικές βιομηχανίες της Ουκρανίας. Η νομοθετική πρόταση κανονισμού για τη θέσπιση προγράμματος για την ευρωπαϊκή αμυντική βιομηχανία (EDIP) και πλαισίου μέτρων για τη διασφάλιση της έγκαιρης διαθεσιμότητας και προμήθειας αμυντικών προϊόντων αποτελεί κρίσιμο βήμα για την υλοποίηση της στρατηγικής αυτής. Το EDIP θα πρέπει να κινητοποιήσει 1,5 δισ. EUR από τον προϋπολογισμό της ΕΕ κατά την περίοδο 2025-2027, ώστε να συνεχί-

37. Fiott, "In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine", ό.π., 452-3.

σει να ενισχύει την ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής βιομηχανικής και τεχνολογικής βάσης στον τομέα της άμυνας.[38]

Ως εκ τούτου καθίσταται ηλίου φαεινότερο ότι οι εκκλήσεις για μια «κεντρική αρχή αγορών» διασυνδέονται με υπόθεση εργασίας του νέου διακυβερνητισμού ότι τα de novo όργανα μπορούν να δημιουργηθούν μόνο με συμφωνία μεταξύ των κυβερνήσεων, εγείροντας περαιτέρω ερωτήματα. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, κανείς να υποστηρίξει ότι ακόμη και η δημιουργία μιας υπηρεσίας αμυντικού σχεδιασμού και προμηθειών σε επίπεδο ΕΕ δεν θα ενίσχυε απαραίτητα τον υπερεθνικισμό στην άμυνα.[39] Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα κράτη μέλη θα εξακολουθήσουν να κατέχουν και να χρησιμοποιούν τις αμυντικές τους ικανότητες. Επιπλέον, στην πρότασή της κανονισμού για την EDIRPA στις 19 Ιουλίου 2022, η Επιτροπή δεν προτάθηκε ως «ειδικός υπεύθυνος δημοσίων συμβάσεων» για να ηγηθεί των εργασιών στο πλαίσιο της EDIRPA.[40]

Πραγματολογικά μιλώντας η προσκόλληση στην αμφίσημη έννοια της «ολοκλήρωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας», καθιστά δυσχερή την κατανόηση των διαφορετικών τρόπων αλληλεπίδρασης μεταξύ των κρατών μελών και των θεσμών. Για παράδειγμα, οι Béraud-Sudreau και Pannier κατέδειξαν τον ρόλο της διακυβερνητικής συνεργασίας των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, όπως η Γαλλία-Γερμανία με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την προώθηση των αλλαγών στην αμυντική συνεργασία της ΕΕ από το 2016.[41] Τοιουτοτρόπως, υποστηρίζεται ότι τα ισχυρότερα κράτη μέλη δύναται να χρησιμοποιήσουν εργαλειακά τις υπερεθνικές μεθόδους λήψης αποφάσεων, σε συνεργασία με την Επιτροπή, για να άρουν το πολιτικό αδιέξοδο στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο της ΕΕ και να προωθήσουν πιο τολμηρές πολιτικές πρωτοβουλίες. Δεν είναι τυχαίο ότι υπήρξε σαφής ευθυγράμμιση των προτιμήσεων μεταξύ της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη Σύνοδο Κορυφής των Βερσαλλιών το 2022 για την προώθηση κοινών αμυντικών προμηθειών. Ειδικά σ' ένα πλαίσιο όπου τα κράτη μέλη της ΕΕ προμηθεύονταν όπλα από τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Νότια Κορέα, την Τουρκία και άλλους προμηθευτές εκτός ΕΕ. Ωστόσο, ευθύς με την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιχείρησε να διευρύνει τις αμυντικές προμήθειες της ΕΕ δια μέσου EDIRPA και του Προγράμματος της Ευρωπαϊκής Αμυντικής Βιομηχανίας (European Defense Industry Programme – EDIP). Θα μπορούσε κανείς να ερμηνεύσει τη δημιουργία αυτών των εργαλείων πολιτικής ως μια μορφή πολιτικής επιχειρηματικότητας εκ μέρους της Επιτροπής. Ωστόσο, μια πιο προσεκτική ανάγνωση της «κοινής ανακοίνωσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τα κενά στις αμυντικές επενδύσεις» αποκαλύπτει τα όρια για μια βαθύτερη υπερεθνική ολοκλήρωση (πολιτικοποίηση-εξωτερίκευση).[42] Ειδικότερα, η Επιτροπή καλεί τα κράτη μέλη να κάνουν χρήση πλαισίων σχεδιασμού και ανάπτυξης ικανοτήτων σε επίπεδο ΕΕ, όπως η "Permanent Structure Cooperation – PESCO" και η "Coordinated Annual Review on Defence – CARD", αλλά με τον τρόπο αυτό ενισχύεται η διακυβερνητική συνεργασία. Αντίστοιχα, ενώ η κοινή ανακοίνωση αναφέρετε στη σύσταση κοινής ειδικής ομάδας για την άμυνα που θα μελετήσει περαιτέρω τις κοινές ανάγκες προμηθειών, η Επιτροπή αποσαφηνίζει ότι η ειδική αυτή ομάδα θα πρέπει να αποτελείτε σε μεγάλο βαθμό από τα κράτη μέλη και διακυβερνητικούς φορείς όπως η ΕΥΕΔ και ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Άμυνας (ΕΟΑ). Τουναντίον το σημείο που εντοπίζεται η αναγκαιότητα για μια υπερεθνική συνεργασία εγγράφεται στον τρόπο με τον οποίο η Επιτροπή θα μπορούσε να υποστηρίξει τις κοινές προμήθειες στον τομέα της άμυνας. Συνεπαγόμενα, η Επιτροπή χρησιμοποιεί τη διακυβερνητική λογική που είναι ήδη ενσωματωμένη στο ΕΤΑ, δηλαδή τη χρήση χρηματοδοτικών κινήτρων για στενότερη συνεργασία, προκειμένου να ζητήσει κοινές ευρωπαϊκές προμήθειες στον τομέα της άμυνας και αναδιαμόρφωση του αμυντικού σχεδιασμού σε επίπεδο Ένωσης. Προς ώρας ο πραγματικός αμυντικός σχεδιασμός πραγματοποιείται σε επίπεδο ΕΕ, σε διακυβερνητικό επίπεδο μέσω του ΕΟΑ, του Στρατιωτικού Επιτελείου της ΕΕ και της Στρατιωτικής Επιτροπής της ΕΕ. Παρά ταύτα δεν δύναται να παροραθεί το γεγονός ότι η κοινή ανακοίνωση του 2022 επιζητά «μια κοινή λειτουργία αμυντικού προγραμματισμού και προμηθειών της ΕΕ» που θα μπορούσε να «ενεργεί ως κεντρικός φορέας αγορών για τις κοινές προμήθειες της ΕΕ και να στηρίζει τα κράτη μέλη στις κοινές τους προμήθειες, συμπεριλαμβανομένων των επόμενων σταδίων από τα έργα που χρηματοδοτούνται από το ΕΤΑ».[43]

Συμπέρασμα

Ολοκληρώνοντας την περιπτωσιολογική μας μελέτη καθίσταται εναργές ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αξιοποίησε το παράθυρο ευκαιρίας να προωθήσει την πολιτική της ΕΕ στον τομέα των κοινών προμηθειών στην άμυνα, με τη ρητή συγκατάθεση και την άμεση ανάθεση καθηκόντων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Για τους ευρωπαίους ηγέτες η Επιτροπή συνιστούσε το καταλληλότερο θεσμικό όργανο της ΕΕ για την αντιμετώπιση μιας συλλογικής πρόκλησης, όπως οι κοινές δημόσιες συμβάσεις στον τομέα της άμυνας, καθότι κανένα κράτος μέλος της ΕΕ δεν θα μπορούσε να επιλύσει αυτό το πρόβλημα κατ' ιδίαν. Υπό αυτή την έννοια, ο πόλεμος της Ρωσίας στην Ουκρανία όχι μόνο αποκάλυψε το κόστος του κατακερματισμού της αμυντικής αγοράς της Ευρώπης, αλλά έδωσε πολιτική ώθηση για την οργάνωση των αμυντικών προμηθειών σε επίπεδο Ένωσης. Όσον αφορά τον

38. https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/65/%CE%B1%CE%BC%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%B1
39. Bickerton, Hodson, and Puetter, "The New Intergovernmentalism: European Integration in the Post-Maastricht Era", ο.π. 713.
40. Fiott, "In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine", ό.π., 455.
41. Lucie Béraud-Sudreau, and Alice Pannier, "An 'Improbable Paris-Berlin-Commission Triangle': Usages of Europe and the Revival of EU Defense Cooperation After 2016," *Journal of European Integration* 43: 3 (2021): 295–310.
42. Fiott, "In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine", ό.π., 454.
43. Στο ίδιο, σ. 455.

ΕΜΕ, ο οποίος έχει καταστεί σημαντική έκφραση της υποστήριξης της Ένωσης προς την Ουκρανία, ο ρόλος των υπερεθνικών οργάνων περιορίζεται σημαντικά.

Ωστόσο η διάκριση μεταξύ χαμηλής-υψηλής πολιτικής καθίσταται αδιαμφισβήτητη στον τομέα της άμυνας-ασφάλειας. Αυτό γιατί όχι μόνο είναι ρητό από τις_Συνθήκες της ΕΕ ότι τα θέματα που αφορούν την ασφάλεια και την άμυνα εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, αλλά και ο στρατηγικός προσανατολισμός και η "European Peace Facility – EPF" είναι περιπτώσεις όπου οι εθνικές κυβερνήσεις εξακολουθούν να ασκούν σημαντικό πολιτικό έλεγχο. Για παράδειγμα, η EPF δείχνει ότι οποιεσδήποτε αποφάσεις σχετικά με τη μεταφορά όπλων στην Ουκρανία είναι θέμα που πρέπει να διαχειριστούν από κοινού τα κυρίαρχα κράτη, περιορίζοντας τον ρόλο των υπερεθνικών θεσμών. Όσον αφορά την αμυντική βιομηχανική πολιτική της ΕΕ, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ακόμη και οι προτάσεις κοινών αμυντικών προμηθειών της ΕΕ ισοδυναμούν με σύγχυση μεταξύ των ορίων υψηλής και χαμηλής πολιτικής. Εξάλλου, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ήταν το πρώτο που ζήτησε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να διερευνήσει την ιδέα. Αναμφίλεκτα οι αποφάσεις σχετικά με τον τρόπο δαπάνης των αμυντικών προϋπολογισμών και τις στρατιωτικές δυνατότητες που πρέπει να αποκτηθούν είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εθνικής κυριαρχίας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η πρόταση για την EDIRPA έχει σχεδιαστεί προσεκτικά για να διατηρήσει τον εθνικό έλεγχο επί των δυνατοτήτων, ακόμη και όταν αναπτύσσεται από κοινού. Πράγματι, ο προτεινόμενος κανονισμός δεν παρεκκλίνει από τη λογική ότι τα κράτη μέλη πρέπει τελικά να αναπτύξουν, να οικειοποιηθούν και να χρησιμοποιήσουν στρατιωτικές ικανότητες – ανεξάρτητα από το αν έχουν χρηματοδοτηθεί σε επίπεδο ΕΕ ή έχουν συμφωνηθεί μέσω επιτροπής της Επιτροπής.

Αντίστοιχα η Στρατηγική Πυξίδα αν και η πρώτη στρατηγική ασφάλειας και άμυνας της ΕΕ, δρομολογήθηκε, συμφωνήθηκε και εγκρίθηκε από τα κράτη μέλη. Κατά τούτο δεν θα πρέπει να αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ενισχύει τη διακυβερνητική λογική και υπογραμμίζει τον τρόπο με τον οποίο ο Ύπατος Εκπρόσωπος της Ε.Ε. για θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας «θα υποβάλλει ετήσια έκθεση σχετικά με την πρόοδο που σημειώνεται ως βάση για μια σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με σκοπό την παροχή πολιτικής καθοδήγησης για τις προσπάθειές μας».[44] Ωστόσο αν και καταδεικνύει τον αξονικό ρόλο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, ο στρατηγικός προσανατολισμός προχωρά περισσότερο συνδυάζοντας πολιτικές τόσο στο πλαίσιο της ΚΠΑΑ όσο και ευρύτερες αμυντικές πρωτοβουλίες που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της Επιτροπής. Ενώ οι διατάξεις της Συνθήκης ΕΕ σχετικά με τη διατήρηση της άμυνας ως τομέα υψηλής πολιτικής διατηρούνται στην Στρατηγική Πυξίδα, ενσωματώνει παράλληλα κοινοτικές και διακυβερνητικές πρωτοβουλίες πολιτικής σε ένα έγγραφο και τις θέτει υπό την πολιτική καθοδήγηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Για παράδειγμα, μπορεί κανείς να βρει διατάξεις σχετικά με τη διαστημική πολιτική και την πολιτική στον κυβερνοχώρο παράλληλα με τον σχεδιασμό στρατιωτικών επιχειρήσεων και την EPF. Αυτός ο αυξημένος ρόλος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στην αμυντική πολιτική συνδέεται με την γενικότερη συλλογιστική ότι αποτελεί θεσμό ζωτικής σημασίας «για τη διακυβέρνηση σε τομείς πολιτικής που βρίσκονται στο επίκεντρο της εθνικής κυριαρχίας και της εσωτερικής πολιτικής».[45]

44. Uwe Puetter, *The European Council and the Council: New Intergovernmentalism and Institutional Change,* (Oxford: Oxford University Press, 2014): 69. Fiott, "In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine", ό.π., 457.

45. Στο ίδιο.

Η κυβερνοεπίθεση στο πλαίσιο σύρραξης: αντιμετώπιση υπό το πρίσμα του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου

9

Ελευθερία Καραμπελιά

ΜΔΕ Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο ΕΚΠΑ, Υποψήφια Διδάκτωρ ΕΚΠΑ

Εισήγηση στο ετήσιο Συνέδριο ΕΕΔΔΔΣ Αθήνα, 20-22 Δεκεμβρίου 2024

Εν έτει 2024, παρά την προσπάθεια της διεθνούς κοινότητας να εξασφαλίσει παγκόσμια ειρήνη και ασφάλεια, η υφήλιος συνεχίζει να μαστίζεται από ένοπλες συρράξεις. Ο πόλεμος, ωστόσο, έχει πλέον λάβει νέες διαστάσεις και εμφανίζεται υπό εξελιγμένες μορφές. Οι επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο έχουν καταστεί βασικό στοιχείο των στρατιωτικών συγκρούσεων. Η χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας για την κατασκοπεία, τη διατάραξη της λειτουργίας, τη φθορά ή την ολική καταστροφή υποδομών, είναι ένα ταχέως επεκτεινόμενο και ολοένα και πιο διαδεδομένο μέσο επίθεσης.[1]

Το 2019 αναφέρθηκαν περισσότερα από εκατό περιστατικά στον κυβερνοχώρο που είχαν τη δυνατότητα να απειλήσουν τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, καθώς και να προκαλέσουν σοβαρές απώλειες,[2] αλλά η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία ήταν αυτή που κατέδειξε σε σημαντικό βαθμό ότι το ζήτημα είναι υπαρκτό. Η περίπτωση Ουκρανίας - Ρωσίας δεν είναι ο πρώτος «κυβερνοπόλεμος», αλλά η πρώτη σύγκρουση που περιλαμβάνει μεθόδους υβριδικού πολέμου τόσο μεγάλης έκτασης και κλίμακας.[3]

1. The Evolution of Cyber Operations in Armed Conflict [available at: The Evolution of Cyber Operations in Armed Conflict – Digital Front Lines]
2. A new era of conflict and violence, UN 75 2020 and beyond [available at: A New Era of Conflict and Violence | United Nations]
3. James A. Lewis, Cyber War and Ukraine, June 2022, p. 1. [available at: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/220616_Lewis_Cyber_War.pdf]
4. Stéphane Duguin, Pavlina Pavlova, The role of cyber in the Russian war against Ukraine: Its impact and the consequences for the future of armed conflict, September 2023, pp. 6, 10. [available at: The role of cyber in the Russian war against Ukraine: Its impact and the consequences for the future of armed conflict]

Συγκεκριμένα, τον Φεβρουάριο του 2022 η Ρωσία μεθόδευσε κυβερνοεπιθέσεις εναντίον της Ουκρανίας θέτοντας εκτός λειτουργίας μόντεμ που επικοινωνούσαν με εμπορικά δίκτυα δορυφορικών επικοινωνιών. Αυτό οδήγησε σε εκτεταμένες διακοπές του διαδικτύου και διαταραχές στις υπηρεσίες τηλεπισκόπησης σε ολόκληρη την Ουκρανία και άλλα μέρη της Ευρώπης, οι οποίες επηρέασαν περισσότερους από 9.000 συνδρομητές στη Γαλλία και περίπου 13.000 συνδρομητές σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και είχαν ως αποτέλεσμα μια μεγάλη γερμανική εταιρεία ενέργειας να χάσει την απομακρυσμένη πρόσβαση σε περισσότερες από 5.800 ανεμογεννήτριες. Οι εν λόγω επιθέσεις έλαβαν χώρα λίγο πριν τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία και στόχευαν στην αποστέρηση της Ουκρανίας από οποιονδήποτε έλεγχο κατά τη διάρκεια της εισβολής. Το περιστατικό προκάλεσε τη διεθνή έκκληση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για λήψη ισχυρότερων μέτρων κυβερνοασφάλειας στη διαστημική τεχνολογία, ως απάντηση στις προκλήσεις που παρατηρήθηκαν κατά τη διάρκεια της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία.[4] Από το ανωτέρω παράδειγμα διαφαίνεται η νέα γεωμετρία του πολέμου με την αξιοποίηση της τεχνολογίας, είτε αποκλειστικά είτε συνδυαστικά με παραδοσιακές μεθόδους, ώστε να επιτευχθεί το μέγιστο δυνατό πλήγμα στο δεχόμενο την επίθεση κράτος.

Πιθανώς με αφορμή αυτόν τον πόλεμο, ο επικεφαλής εισαγγελέας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου Karim A. A. Khan προέβη σε μια δημοσίευση τον Αύγουστο του 2023, στην οποία αναφερόταν στη δυνατότητα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου να διώξει τις κυβερνοεπιθέσεις ως διεθνή εγκλήματα, υπάγοντάς τες στο πεδίο εφαρμογής του Καταστατικού της Ρώμης. Το Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου συντάχθηκε και υπογράφηκε το 1998 με σκοπό να διέπει τη λειτουργία του Δικαστηρίου και προβλέπει τέσσερα βασικά εγκλήματα, τα λεγόμενα *core crimes*. Αυτά είναι η γενοκτονία, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, τα εγκλήματα πολέμου και η επίθεση. Κάθε ένα από τα τέσσερα εγκλήματα έχει διαφορετικά στοιχεία που απαρτίζουν την αντικειμενική του υπόσταση, επομένως μια κυβερνοεπίθεση θα πρέπει να εξεταστεί υπό άλλη σκοπιά αναλόγως σε ποιο άρθρο επιχειρείται να υπαχθεί.

Εν προκειμένω, οι κυβερνοεπιχειρήσεις θα εξετασθούν υπό το πρίσμα του άρθρου 8 που αφορά τα εγκλήματα πολέμου. Κατά το εν λόγω άρθρο, έγκλημα πολέμου συνιστούν οι επιθέσεις κατά προσώπου ή περιουσίας που προστατεύεται από τις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, δηλαδή κατά άμαχου πληθυσμού και περιουσίας που δεν εξυπηρετεί στρατιωτικό σκοπό. Δεύτερο στοιχείο, είναι οι επιθέσεις να πληρούν ένα ελάχιστο όριο βαρύτητας και βιαιότητας, επομένως εξαιρούνται τα όλως αμελητέα περιστατικά. Τρίτον, τα περιστατικά πρέπει να είναι μέρος ενός ευρύτερου οργανωμένου σχεδίου επιθέσεων. Τέλος, απαιτείται όλη η ανωτέρω δράση να λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας εν εξελίξει ένοπλης

σύγκρουσης. Στο άρθρο γίνεται μια διάκριση μεταξύ διεθνούς και μη διεθνούς ένοπλης σύγκρουσης. Το κοινό άρθρο 2 των Συμβάσεων της Γενεύης ορίζει τη διεθνή ένοπλη σύγκρουση ως «όλες τις περιπτώσεις κηρυγμένου πολέμου ή οποιασδήποτε άλλης ένοπλης σύγκρουσης που μπορεί να προκύψει μεταξύ δύο ή περισσότερων Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών, ακόμη και αν η κατάσταση πολέμου δεν αναγνωρίζεται από ένα από αυτά». Η διεθνής ένοπλη σύγκρουση «υφίσταται κάθε φορά που γίνεται προσφυγή σε ένοπλη βία μεταξύ κρατών». Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ICTY) πρότεινε έναν πιο γενικό ορισμό της διεθνούς ένοπλης σύγκρουσης που κατόπιν υιοθετήθηκε και από άλλα διεθνή όργανα, σύμφωνα με τον οποίο «μια ένοπλη σύγκρουση υφίσταται κάθε φορά που γίνεται προσφυγή σε ένοπλη βία μεταξύ κρατών».[5] Η μη διεθνής ένοπλη σύγκρουση αναφέρεται στο κοινό άρθρο 3 των Συμβάσεων της Γενεύης καθώς και στο άρθρο 1 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΙΙ και αφορά εχθροπραξίες μεταξύ κυβερνητικών δυνάμεων και μη κυβερνητικών ομάδων ή τέτοιων ομάδων μεταξύ τους, εντός του εδάφους ενός μόνο κράτους. Το Πρωτόκολλο περιορίζει τον ορισμό ως προς δύο σημεία. Πρώτον, εισάγει την προϋπόθεση του εδαφικού ελέγχου, προβλέποντας ότι οι μη κυβερνητικές ομάδες πρέπει να ασκούν τέτοιο εδαφικό έλεγχο «ώστε να μπορούν να διεξάγουν συνεχείς και συντονισμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις». Δεύτερον, εφαρμόζεται ρητά μόνο σε ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ κρατικών ενόπλων δυνάμεων και ένοπλων αντιφρονούντων δυνάμεων ή άλλων οργανωμένων ένοπλων ομάδων, όχι σε ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ μη κρατικών ενόπλων ομάδων.[6] Τόσο στην περίπτωση της διεθνούς όσο και της μη διεθνούς ένοπλης σύρραξης, οι επιταγές των Συμβάσεων της Γενεύης πρέπει να γίνονται σεβαστές και χωρεί η εφαρμογή του Καταστατικού.

Περαιτέρω, το άρθρο 8 του Καταστατικού περιλαμβάνει έναν ευρύ κατάλογο δράσεων που συνιστούν εγκλήματα πολέμου, όπως για παράδειγμα η ανθρωποκτονία, η δέσμευση ομήρων, τα βασανιστήρια, η εκτεταμένη καταστροφή περιουσίας, η μεθόδευση επιθέσεων κατά αμάχων ή αντικειμένων και κτιρίων που δεν εξυπηρετούν στρατιωτικό σκοπό, οι επιθέσεις σε ανθρωπιστικές αποστολές, η μακροπρόθεσμη και σοβαρή βλάβη στο φυσικό περιβάλλον.

Το ερώτημα είναι πώς μια επιχείρηση στον κυβερνοχώρο μπορεί να επιτύχει επιθέσεις ανάλογες με τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν. Αρχικά, πρέπει να ορισθούν οι όροι επιχείρηση στον κυβερνοχώρο και κυβερνοεπίθεση. Ως επιχείρηση στον κυβερνοχώρο, το Tallinn Manual ορίζει «την αξιοποίηση των δυνατοτήτων του κυβερνοχώρου με πρωταρχικό σκοπό την επίτευξη στόχων στον κυβερνοχώρο ή με τη χρήση του κυβερνοχώρου».[7] Αντίστοιχα, ο ορισμός της Διεθνούς

5. The Prosecutor v. Duško Tadić, ICTY, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1-A, 2 October 1995, para. 70.
6. How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law? International Committee of the Red Cross (ICRC) Opinion Paper, March 2008, p. 4. [available at: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf]
7. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare, 2013, p. 258. [available at: https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/05/2017-Tallinn-Manual-2.0.pdf]

Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού είναι «επιχειρήσεις κατά ή μέσω ενός υπολογιστή ή ενός συστήματος υπολογιστών μέσω μιας ροής δεδομένων. Τέτοιες επιχειρήσεις μπορεί να αποσκοπούν σε διάφορα πράγματα, για παράδειγμα να διεισδύσουν σε ένα σύστημα και να συλλέξουν, να εξάγουν, να καταστρέψουν, να αλλάξουν ή να κρυπτογραφήσουν δεδομένα ή να ενεργοποιήσουν, να μεταβάλουν ή να χειραγωγήσουν με άλλο τρόπο διαδικασίες που ελέγχονται από ένα σύστημα υπολογιστή».[8] Περαιτέρω, ως κυβερνοεπίθεση νοείται «μια επιχείρηση στον κυβερνοχώρο, είτε επιθετική είτε αμυντική, η οποία αναμένεται εύλογα να προκαλέσει τραυματισμό ή θάνατο σε άτομα ή ζημία ή καταστροφή σε αντικείμενα».[9]

Οι ορισμοί αυτοί καταδεικνύουν ότι ο κυβερνοχώρος αποτελεί τόσο τον στόχο όσο και το μέσο που διευκολύνει μια επίθεση. Σε αυτή τη διττή φύση του κυβερνοχώρου βασίζονται οι διαφορετικές προσεγγίσεις των κρατών ως προς τον ορισμό της κυβερνοεπίθεσης. Κάθε κράτος ορίζει την έννοια ανάλογα με την υποδομή του, την αντίληψή του για τον κυβερνοχώρο και τα συμφέροντα που επιδιώκει να προασπίσει. Στη διεθνή πρακτική είναι γνωστή η αντίθετη αντίληψη ΗΠΑ και Κρατών της Συμμαχίας της Σαγκάης για την έννοια της κυβερνοεπίθεσης, αφού οι ΗΠΑ εστιάζουν στο στόχο[10] ενώ η Συμμαχία στο μέσο που χρησιμοποιείται για την επιχείρηση.[11]

Αν και το Καταστατικό δεν αναφέρεται ευθέως σε κυβερνοεπιθέσεις, υποστηρίζεται ότι ένα ευρύ φάσμα επιχειρήσεων στον κυβερνοχώρο μπορεί να πληρεί τις προϋποθέσεις των *core crimes*. Ο κανόνας 84 του Tallinn Manual 2 αναφέρει ότι «οι επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο μπορεί να ισοδυναμούν με εγκλήματα πολέμου και συνεπώς να συνεπάγονται ατομική ποινική ευθύνη σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο...».[12] Αντίστοιχα, αν και η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού δεν ισχυρίζεται ρητά ότι οι επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο μπορούν να χαρακτηριστούν ως εγκλήματα που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, μπορεί να συναχθεί από τη δήλωσή της ότι όλες οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, είτε κινηματικές είτε στον κυβερνοχώρο, πρέπει να υπόκεινται στις αρχές του ανθρωπισμού, της στρατιωτικής αναγκαιότητας, της διάκρισης,

8. ICRC, International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts, ICRC Doc 311C/11/5.1.2, October 2011, p 36. [available at: http://www.icrc.org/eng/assets/files/red-cross-crescent- movement/31st-international-conference/31-int-conference-ihl-challenges-report-11-5-1-2-en.pdf]
9. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare, 2013, p. 106. [available at: https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/05/2017-Tallinn-Manual-2.0.pdf]
10. Joint Terminology for Cyberspace Operations, Memorandum for chiefs of the military services, commanders of the combatant commands, directors of the joint stuff of directorate, p. 5. [available at: https://info.publicintelligence.net/DoD-JointCyberTerms.pdf], 2023 Cyber Strategy of the Department of Defense, p. 1. [available at: https://media.defense.gov/2023/Sep/12/2003299076/-1/-1/1/2023_DOD_Cyber_Strategy_Summary.PDF]
11. Yekaterinburg Agreement, Annex 1, 2009, p. 209. [available at: https://media.npr.org/assets/news/2010/09/23/cyber_treaty.pdf?fbclid=IwAR1Y0sD5TwMd-6MqaUhCY2ecWX-UMgSMv3ueRzw9pa0kqho_wtC3_HvbUJOQ]
12. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare, 2013, Rule 84, p. 391. [available at: https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/05/2017-Tallinn-Manual-2.0.pdf]

της αναλογικότητας και των μέτρων προφύλαξης.[13]

Για να υπαχθεί μια κυβερνοεπίθεση στο άρθρο 8, πρέπει να δρομολογείται χρονικά στο πλαίσιο μιας ένοπλης σύγκρουσης, με την έννοια που αναφέρθηκε ανωτέρω. Στην έκθεση της Συμβουλευτικής Επιτροπής του ΟΗΕ σχετικά με την εφαρμογή του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου στον κυβερνοπόλεμο, αναφέρεται ότι μια επιχείρηση στον κυβερνοχώρο μπορεί να συνιστά έγκλημα πολέμου, υπό την προϋπόθεση ότι -μεταξύ άλλων- συνδέεται με μια εν εξελίξει ένοπλη σύγκρουση.[14] Επιπλέον, πρέπει να εξαπολύεται ως μέρος μιας γενικευμένης τακτικής ή σχεδίου κατά του αντίπαλου κράτους, και όχι να αποτελεί μεμονωμένο περιστατικό. Ενώ αυτές οι δύο προϋποθέσεις είναι εύκολο να εντοπισθούν σε μια κυβερνοεπίθεση, ανακύπτει δυσκολία ως προς τη διάγνωση της προϋπόθεσης της βαρύτητας και της βιαιότητας της επίθεσης. Ο Εισαγγελέας θεωρεί ότι οι επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο μπορούν να εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου ως οποιοδήποτε από τα βασικά εγκλήματα, υπό την προϋπόθεση ότι η συμπεριφορά είναι επαρκώς σοβαρή.[15] Υπογραμμίζει, μάλιστα, ότι οι επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά τη ζωή των ανθρώπων. Για παράδειγμα, επιχειρήσεις που διαταράσσουν βασικές υποδομές, όπως ιατρικές εγκαταστάσεις ή συστήματα παραγωγής ενέργειας, μπορεί να επιφέρουν άμεσες και σοβαρές επιπτώσεις σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού.[16] Η διατύπωση αυτή φαίνεται να δίνει έμφαση στα φυσικά αποτελέσματα που μπορεί να προκαλέσει μια επιχείρηση στον κυβερνοχώρο και όχι τόσο στα τεχνικά χαρακτηριστικά της. Το ζήτημα είναι αν υπονοεί ότι η ζημία που προκαλείται θα είναι το βασικό κριτήριο και η *conditio sine qua non* για να θεωρηθεί μια κυβερνοεπίθεση ως κάποιο από τα βασικά εγκλήματα. Μπορεί να υποστηριχθεί τόσο η θετική όσο και η αρνητική απάντηση. Από τη μία πλευρά, το άρθρο 49 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου του 1977 στις Συμβάσεις της Γενεύης αντιλαμβάνεται τις επιθέσεις ως «πράξεις βίας». Έτσι, για να εμπίπτει

13. Cyber Warfare: does International Humanitarian Law apply?, 25 February 2021. [available at: Cyber Warfare: does International Humanitarian Law apply? | ICRC], βλ. επίσης Kai Ambos, International Criminal Responsibility in Cyberspace, in Nicholas Tsagourias, Russell Buchan, Research Handbook on International Law and Cyberspace, 2015, Edward Elgar, pp. 129-137.
14. The Council of Advisers' Report on the Application of the Rome Statute of the International Criminal Court to Cyberwarfare Prepared by the Permanent Mission of Liechtenstein to the United Nations, August 2021, p. 37. [available at: The Council of Advisers' Report on the Application of the Rome Statute of the International Criminal Court to Cyberwarfare.docx (regierung.li)]
15. Andy Greenberg, The International Criminal Court Will Now Prosecute Cyberwar Crimes, 7 September 2023. [available at: The International Criminal Court Will Now Prosecute Cyberwar Crimes | WIRED]
16. Kenneth Chan Yoon Onn, The Prosecutor's New Policy on 'Cyber Operations' before the International Criminal Court (and its Implications for Ukraine): Some Preliminary Reflections, 15 September 2023. [available at: https://www.ejiltalk.org/the-prosecutors-new-policy-on-cyber-operations-before-the-international-criminal-court-and-its-implications-for-ukraine-some-preliminary-reflections/?utm_source=mailpoet&utm_medium=email&utm_campaign=ejil-talk-newsletter-post-title_2&fbclid=IwAR0EqTQi-62En9mz87umlNRDlp-kZvDc0n9qowwJhcYAVF27zWNch6Od1BVM]

μια επίθεση στον κυβερνοχώρο στο πεδίο εφαρμογής του Καταστατικού της Ρώμης και του Ανθρωπιστικού Δικαίου πρέπει να περιέχει ένα επαρκές επίπεδο βίας, το οποίο δεν υπάρχει σε κάθε επιχείρηση στον κυβερνοχώρο. Στην ίδια κατεύθυνση, το Tallinn Manual 2 αναφέρει ότι η προϋπόθεση μιας κυβερνοεπίθεσης είναι η εύλογη πρόβλεψη τραυματισμού, θανάτου, ζημίας ή καταστροφής από τις άμεσες ή έμμεσες συνέπειες της επίθεσης που εξαπολύεται. Δεδομένου ότι ένα ευρύ φάσμα επιχειρήσεων στον κυβερνοχώρο δεν προκαλούν σωματική βλάβη ή οποιαδήποτε ζημία σε κρίσιμες υποδομές, αλλά μάλλον μια απλή διαταραχή λειτουργιών, δεν μπορούν να αξιολογηθούν ως εγκλήματα υπαγόμενα στο Καταστατικό, καθώς δεν είναι αρκετά σοβαρές ώστε να παραβιάζουν το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο.[17]

Από την άλλη πλευρά, από τη διατύπωση του άρθρου 52 παράγραφος 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου συνάγεται ότι ακόμη και η εξουδετέρωση ενός στρατιωτικού στόχου χωρίς την ολοσχερη καταστροφή του εμπίπτει στην έννοια της επίθεσης. Ο δικαστής Kai Ambos πρότεινε ότι πράγματι η διατύπωση του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου επιτρέπει μια ευέλικτη ερμηνεία, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι το άρθρο μπορεί να επεκταθεί ώστε να καλύπτει και περιπτώσεις απλών διαταραχών που προκαλούν μικρότερη ενόχληση.[18] Ανάλογη είναι και η προσέγγιση της Συμβουλευτικής Επιτροπής του ΟΗΕ, σύμφωνα με την οποία η διακοπή ή η παρεμβολή σε βασικές υποδομές ή στρατιωτικές λειτουργίες ενός κράτους, ακόμη και αν δεν έχει προκληθεί πλήρης καταστροφή τους, μπορεί να θεωρηθεί παραβίαση του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου.[19]

Οι παραπάνω θέσεις κινούνται προς δύο φαινομενικά αντίθετες κατευθύνσεις, η μία εκ των οποίων απαιτεί αυστηρά υλικές ζημίες, καταστροφές, απώλεια ζωής ή τραυματισμό, ενώ η άλλη αφήνει περιθώριο για επιθέσεις που οδηγούν σε απλή διακοπή της λειτουργικότητας ενός συστήματος. Ωστόσο, και οι δύο απόψεις συγκλίνουν σε δύο σημεία. Πρώτον, αφήνουν εκτός του πεδίου εφαρμογής των κανόνων του Καταστατικού περιστατικά τόσο ήπια ώστε να μην εμφανίζουν επαρκή βαθμό σοβαρότητας. Δεύτερον, φαίνεται ότι σε κάθε περίπτωση η έμφαση δίνεται στη σοβαρότητα και την κλίμακα των συνεπειών μιας επιχείρησης, ώστε δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί εκ των προτέρων ποιες επιθέσεις εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής, αφήνοντας έτσι ένα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στην Εισαγγελία να αξιολογήσει κάθε περιστατικό *ad hoc*.

Αν πρέπει να συναχθεί ένα συμπέρασμα από τα ανωτέρω, είναι ότι το κρίσιμο σε μια κυβερνοεπίθεση ώστε

17. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare, 2013, pp. 415, 472, 475, 482. [available at: https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/05/2017-Tallinn-Manual-2.0.pdf]
18. Kai Ambos, International Criminal Responsibility in Cyberspace, in Nicholas Tsagourias, Russell Buchan, Research Handbook on International Law and Cyberspace, 2015, Edward Elgar, p. 124.
19. The Council of Advisers' Report on the Application of the Rome Statute of the International Criminal Court to Cyberwarfare Prepared by the Permanent Mission of Liechtenstein to the United Nations August 2021, p. 38. [available at: The Council of Advisers' Report on the Application of the Rome Statute of the International Criminal Court to Cyberwarfare.docx (regierung.li)]

αυτή να εμπίπτει στο άρθρο 8 του Καταστατικού είναι να εντοπισθεί το στοιχείο της βαρύτητας, το οποίο αναγκαστικά προκύπτει από τη βαρύτητα του αποτελέσματος που αυτή επιφέρει, αφού μια επιχείρηση στον κυβερνοχώρο ως πράξη καθαυτή δεν μπορεί να έχει βίαιη χροιά. Γενικά, σε μια τάση εκσυγχρονισμού του Καταστατικού, ο Εισαγγελέας έχει τονίσει ότι το Καταστατικό είναι τόσο ευέλικτο ως προς τη διατύπωσή του, ώστε χωρίς να απαιτείται κάποια τροποποίηση μπορεί να καλύψει και περιστατικά στον κυβερνοχώρο. Μάλιστα, χαρακτηριστικά υποστηρίζει ότι «σε όλες τις καταστάσεις με τις οποίες ασχολείται το Γραφείο του Εισαγγελέα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, πρέπει να δείξουμε ότι ο νόμος είναι σε θέση να μεριμνήσει για όσους βρίσκονται στην πρώτη γραμμή. Και αυτές οι γραμμές δεν είναι πλέον μόνο φυσικές: Οι ψηφιακές γραμμές του μετώπου μπορούν να προκαλέσουν ζημία και πόνο συγκρίσιμο με αυτό που οι ιδρυτές του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου επεδίωξαν να αποτρέψουν».[20]

20. Karim A. A. Khan, Prosecutor of the International Criminal Court, Technology Will Not Exceed Our Humanity. [available at: Technology Will Not Exceed Our Humanity – Digital Front Lines]

Τα κοινωνικά δικαιώματα μέσα στην ευρύτερη κατηγοριοποίηση των τριών γενεών ανθρωπίνων δικαιωμάτων

10

Αθηνά Γαλάνη

Πολιτικός Επιστήμονας, Εμπειρογνώμονας σε θέματα Εταιρικής Βιωσιμότητας

Εισαγωγή

Με βασικό πλαίσιο αναφοράς το σχήμα των τριών γενεών ανθρωπίνων δικαιωμάτων που εισήγαγε ο Karel Vasak προς τα τέλη της δεκαετίας του ’70, η παρούσα συμβολή εστιάζει αφ’ ενός μεν στην τυπολογία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στις συζητήσεις που προκαλεί αφ’ ετέρου δε επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα αν υπάρχει η ανάγκη σήμερα να επαναπροσδιοριστεί η έννοια και το περιεχόμενο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Συγκεκριμένα η εργασία δομείται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται το σχήμα των τριών γενεών και η κωδικοποίησή τους.
Το δεύτερο μέρος εστιάζει στην κριτική στο σχήμα των τριών γενεών και συνδέει τη συζήτηση των κοινωνικών δικαιωμάτων με τις μορφές εξέλιξης του σύγχρονου κράτους.
Το τρίτο και τελευταίο μέρος της εργασίας αναφέρεται στην ανάγκη επαναθεμελίωσης της έννοιας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπό την οπτική της σχέσης του πολίτη με την εξουσία και το κράτος.

1. Η έννοια των «τριών γενεών δικαιωμάτων»

Ο Karel Vasak[1] στο άρθρο του με τίτλο «Human

1. Γεννήθηκε στην Τσεχοσλοβακία και σπούδασε νομικά στη Γαλλία όπου και απέκτησε τη γαλλική υπηκοότητα.

Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights», το 1977, επισημαίνει ότι το σύστημα των Ηνωμένων Εθνών είναι, κατά κάποιο τρόπο, χτισμένο σε ένα παράδοξο: αποτελείται από μια σειρά Οργανισμών που συγκροτούνται αποκλειστικά από κράτη τα οποία έχουν αναθέσει στον εαυτό τους στόχους μεταξύ των οποίων και της υπεράσπισης των δικαιωμάτων του Ανθρώπου απέναντι στις κυβερνήσεις των ίδιων αυτών κρατών. Συνεχίζοντας διατυπώνει το ερώτημα αν επέρχεται το απόλυτο τέλος του κάθε κάτοχου δημόσιας εξουσίας από το γεγονός ότι πρέπει πάντα να προστατεύει, δίχως καμία διάκριση, το άτομο και οποιαδήποτε ομάδα ατόμων.

Ο Vasak αναφερόμενος στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων καταγράφει τις δύο κατηγορίες ανθρωπίνων δικαιωμάτων αφενός στα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και αφ' ετέρου στα οικονομικά, κοινωνικά και τα πολιτιστικά δικαιώματα.[2] Ωστόσο, επισημαίνει ότι η εξέλιξη των κοινωνιών απαιτεί την ανάπτυξη μιας τρίτης κατηγορίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα «ανθρώπινα δικαιώματα της τρίτης γενεάς».

Η συγκεκριμένη ταξινόμηση όπως και κάθε ταξινόμηση εμπεριέχει ένα υποκειμενισμό, όπως και μια ιεράρχηση των δικαιωμάτων ένα θέμα που θα αναλυθεί στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας. Η κατηγοριοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε γενεές έχει ως κριτήριο την κατάταξη ανάλογα με το πότε εμφανίστηκαν (Hennebel, 2010:5) καθώς και της νομικής κατοχύρωσής τους.

1.1. Πρώτη γενεά δικαιωμάτων: ατομικά και πολιτικά δικαιώματα

Για τον Vasak, στην πρώτη γενεά κατατάσσονται οι ατομικές ελευθερίες, πρόκειται για τα πολιτικά και αστικά δικαιώματα, που χρονικά εντάσσονται στον 18ο αιώνα επηρεαζόμενα από δύο ιστορικά διεθνούς εμβέλειας κείμενα - την αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, 1776 και τη γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη,1789. Στη βιβλιογραφία τα δικαιώματα της πρώτης γενεάς αναφέρονται και ως «αρνητικά δικαιώματα» γιατί προσδιορίζονται από την «αντιπαλότητά τους» με την κρατική εξουσία και απαγορεύουν πράξεις όπως η αφαίρεση ζωής, η στέρηση της ελευθερίας του λόγου και της θρησκείας, η παρεμπόδιση του δικαιώματος για δίκαιη δίκη ή του συνεταιρίζεσθαι και του συνέρχεσθαι, ο

Εργάστηκε για το Συμβούλιο της Ευρώπης σε διάφορες θέσεις και το 1969 διετέλεσε πρώτος Γενικός Γραμματέας του Διεθνούς Ινστιτούτου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Στρασβούργο μέχρι το 1980. Διεύθυνε το Τμήμα Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Ειρήνης- UNESCO και αργότερα ήταν Νομικός Σύμβουλος της UNESCO και του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού. Συνεργάστηκε με τους κύριους συντάκτες της Οικουμενικής Διακήρυξης, συμπεριλαμβανομένου του René Cassin με τον οποίο ίδρυσε την Revue les Droits de l'Homme. Ο K. Vasak ήταν ο εκδότης του εντυπωσιακού τόμου Les dimensions internationales des des droits de l'homme (UNESCO, 1978) και στην αγγλική The International Dimensions of Human Rights (1982) ενώ μεταξύ των πολλών δημοσιεύσεών του ήταν και για την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, έργο που βραβεύτηκε από την Ακαδημία Ηθικών και Πολιτικών Επιστημών, Παρίσι (LGDJ, Paris). Δίδαξε στην Ακαδημία Διεθνούς Δικαίου της Χάγης και άλλα πανεπιστήμια (Σιγκαπούρη, Μπανγκόκ, Μπεζανσόν, Ναϊρόμπι κ.λπ.).

2. Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων (ICCPR), και το Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ICESCR).

αποκλεισμός από την πολιτική συμμετοχή. Αντίστοιχα, περιλαμβάνουν τη φυσική και πολιτική ασφάλεια που απαγορεύει τα βασανιστήρια, τη δουλεία, την απάνθρωπη μεταχείριση, τις αυθαίρετες συλλήψεις και την ισότητα ενώπιον του νόμου. Αυτά τα δικαιώματα προστατεύουν τα άτομα ως ιδιώτες και ως πολίτες[3] από πιθανή κατάχρηση της εξουσίας από το κράτος και ακριβώς υπό το πρίσμα αυτό οι κάτοχοί τους δύνανται να αξιώσουν από το κράτος αποχή από ενέργειες που ενδέχεται να τους πλήξουν. Έχουν αμυντικό χαρακτήρα, ενώ ενσωματώνουν το στοιχείο της νομικής αξίωσης, πράγμα που τα καθιστά αγώγιμα. (Περράκης, 2013:36).

1.2. Δεύτερη γενεά δικαιωμάτων: οικονομικά, κοινωνικά, πολιτιστικά δικαιώματα

Στη δεύτερη γενεά δικαιωμάτων κατατάσσονται τα δικαιώματα ισότητας, πρόκειται για διεκδικήσεις στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά αγαθά[4], τα οποία αναδύονται με τις μεταβολές στον τρόπο παραγωγής και ανταλλαγής των αγαθών και στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Στα τέλη του 19ου αιώνα, εμπνευσμένα από σοσιαλιστικά ιδεώδη συνδέθηκαν με τις διεκδικήσεις της εργατικής τάξης[5] και την σχετικοποίηση του διαχωρισμού της πολιτικής από την οικονομία και την ιδιωτική κοινωνία (Κοντιάδης, 1995:6). Στη βιβλιογραφία αναφέρονται ως «θετικά δικαιώματα» (Vasak, 1977:29) ή «δικαιώματα σε» τα οποία «διεκδικούν» από τις αρχές, κυρίως την κυβέρνηση, να εκπληρώσουν ή να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις προκειμένου τα άτομα να μπορούν να καλύψουν βασικές ανάγκες που ενισχύουν την αξιοπρέπειά τους όπως το δικαίωμα στην εργασία, τη στέγη, το καθαρό νερό, την εκπαίδευση, τις κοινωνικές υποδομές, την υγεία, την κοινωνική ασφάλιση, την πολιτιστική ζωή και επιστήμη. Στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, σε αντίθεση με τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, οι κάτοχοί τους «απαιτούν» από το κράτος και «αναμένουν» να παρέμβει με θετικές ενέργειες και παροχές.

Αξίζει να αναφερθεί ότι η αναγνώριση αυτών των δικαιωμάτων θα συνεπαγόταν αυτόματα και το αγώγιμο δικαίωμα του πολίτη γι' αυτό και τα δυτικά κράτη επέμειναν στη χωριστή προβολή και κατοχύρωση τους απέναντι στα δικαιώματα πρώτης γενεάς. Η στάση αυτή των δυτικών κρατών προκάλεσε την έντονη αντιπαράθεση των σοβιετικών και των αναπτυσσομένων χωρών με αποτέλεσμα να υπογραφούν δυο χωριστά Σύμφωνα το 1966 το Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων (ICCPR), και το Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ICESCR), που το περιεχόμενό τους είχε σαν αποτέλεσμα την μη κατ' ανάγκην κρατική δεσμευτικότητα, γεγονός που τα καθιστά μη αγώγιμα (Χρυσόγονος, 1998:28).

3. Κεντρικό σημείο των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων το δικαίωμα της ιδιοκτησίας.
4. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, επιφορτίστηκαν ιδεολογικά από την αντίθεση μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών-Σοβιετικής Ένωσης με τις μεν ΗΠΑ να θεωρείται ότι θεμελίωσαν τις αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας πάνω στα ατομικά, αστικά και πολιτικά δικαιώματα, τη δε ΕΣΣΔ αυτήν του σοσιαλιστικού καθεστώτος πάνω στα οικονομικά κοινωνικά, και συλλογικά δικαιώματα.
5. Δύο μεγάλες επαναστάσεις-μεξικάνικης επανάστασης, 1913, και της επανάστασης των μπολσεβίκων, 1917.

Επομένως, το βασικό σημείο που διαχωρίζει τα δικαιώματα της δεύτερης γενεάς από εκείνα της πρώτης είναι ότι εστιάζουν στη διόρθωση των παραγώμενων ανισοτήτων, γεγονός που δημιουργεί αξιώσεις πολιτικά και οικονομικά διαπραγματεύσιμες, οι οποίες συνεχώς αναπροσαρμόζονται αφού στηρίζονται στην αναδιανεμητική λειτουργία του κράτους και στους συσχετισμούς δύναμης και επιρροής που εκφράζει η εξουσία.

1.3. Τρίτη γενεά δικαιωμάτων: δικαιώματα αλληλεγγύης

Τα ανθρώπινα δικαιώματα τρίτης γενεάς εκδηλώνονται στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες όπου το αίτημα αποαποικοιοποίησης των λαών είναι ιδιαίτερα έντονο. Αφορούν κυρίως τα συλλογικά δικαιώματα των κοινωνιών ή των λαών όπως και τα αναπτυξιακά δικαιώματα. Στη βιβλιογραφία τα βρίσκουμε και ως δικαιώματα αλληλεγγύης ανθρώπων και ομάδων όπως, το δικαίωμα στην ανάπτυξη, σ' ένα υγιές και οικολογικά ισορροπημένο περιβάλλον, στην ειρήνη, την αυτοδιάθεση, την ανθρωπιστική βοήθεια (Vasak, 1997:1660), τα δικαιώματα των γλωσσικών και πολιτιστικών κοινοτήτων ως κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας, το δικαίωμα στην πληροφόρηση και επικοινωνία. Είναι τα δικαιώματα που δίνουν έμφαση στη βιώσιμη ανάπτυξη και στα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών, τα οποία όπως περιγράφει ο Vasak αντανακλούν μια ορισμένη ανθρώπινη αντίληψη για τη ζωή στην κοινότητα, και μπορεί να επιτευχθούν μόνο με το συνδυασμό των προσπαθειών όλων των κοινωνικών εταίρων: φυσικά πρόσωπα, κράτη, άλλες οντότητες, δημόσιοι ή ιδιωτικοί φορείς (Vasak, 1977:29).

Τα δικαιώματα τρίτης γενεάς ξεχωρίζουν από τις προηγούμενες κατηγορίες αφού προϋποθέτουν εκτός από την αποχή ή την παρέμβαση του κράτους και τη συγκεκριμένη συνεισφορά του ίδιου του ατόμου και την αλληλεξάρτηση των υπόλοιπων συμμετεχόντων (επιχειρήσεις, φορείς ιδιωτικού ή δημόσιου τομέα, συνδικάτα). Συμπίπτουν με την αντίληψη ότι τα κράτη δεν μπορούν πλέον από μόνα τους να αντιμετωπίσουν προβλήματα όπως η ακραία φτώχεια, οι συγκρούσεις, αλλά και οι οικολογικές και φυσικές καταστροφές χωρίς συνέργειες, γι' αυτό και η "ευθύνη" ξεπερνά τα όρια του κράτους, διευρύνεται και "απαιτεί" διεθνή συνεργασία. Θεωρήθηκε απαραίτητη η αναγνώριση μιας κατηγορίας δικαιωμάτων που θα εγγυώνται στις κοινωνίες και όχι στα άτομα, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, τις προϋποθέσεις για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων της δεύτερης και τρίτης γενεάς, που έχουν ήδη αναγνωριστεί αλλά δεν εφαρμόζονται[6]. Αξίζει να αναφερθεί η αναγνώριση αυτών των συλλογικών δικαιωμάτων αναφέρθηκαν στη Διακήρυξη της Στοκχόλμης (Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών 1972), στη Διακήρυξη του Ρίο (Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ 1992) και σε άλλα διεθνή έγγραφα όπως του Αφρικανικού Χάρτη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών 1982, στη Διακήρυξη για το δικαίωμα στην Ανάπτυξη, 1986, στη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Αυτόχθονων Λαών, 2007.

6. Ιστότοπος Council of Europe, L'évolution des droits de l'homme - Manuel pour la pratique de l'éducation aux droits de l'homme avec les jeunes (coe.int)

Table 1 Dichotomies of Vašák's categorization

	Negative/positive dichotomy		Individual/collective dichotomy		National/international dichotomy	
	Negative	Positive	Individual	Collective	National	International
1st generation	x		x		x	
2nd generation		x	x		x	
3rd generation		x		x		x

1.4. Κωδικοποίηση των τριών γενεών

Κωδικοποιώντας την εννοιολόγηση του Vasak για τις τρεις γενεές ανθρωπίνων δικαιωμάτων ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει τις ομοιότητες και τις διαφορές τους σε τρεις συγκεκριμένες διχοτομίες (Domaradzki et al., 2019: 425-426). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους S. Domaradzki et al. η πρώτη διχοτομία αφορά στα ίδια τα δικαιώματα: αρνητικά/θετικά δικαιώματα και σε αυτά κατατάσσονται, αρνητική (πρώτη γενεά) και θετική (δεύτερη και τρίτη γενεά), η δεύτερη αφορά στον κάτοχο του δικαιώματος: άτομο (πρώτη και δεύτερη γενεά) και συλλογικότητες (τρίτη γενεά) και η τρίτη αφορά στο πεδίο διεκδίκησης ή ευθύνης, εθνική (πρώτη και δεύτερη γενεά) και διεθνής (τρίτη γενεά).

Η κατηγοριοποίηση του Vasak δεν είναι μόνο ιστορική ή ιδεολογική αλλά αντικατοπτρίζει και μια συγκεκριμένη αντίληψη για τη σχέση ατόμου και κράτους (Hennebel, 2010:6). Σύμφωνα με τον L. Hennebel η πρώτη γενεά είναι αυτή των δικαιωμάτων-αντίστασης απέναντι στο Κράτος, των ελευθεριών κατά του Κράτους που απαιτούν στάση αποχής από ένα ελάχιστο κράτος. Η δεύτερη γενεά περιλαμβάνει δικαιώματα διαφορετικής φύσης: αυτά είναι «δικαιώματα σε» οφειλόμενα από το κράτος και που απαιτούν την παρέμβαση του τελευταίου. Από το ελάχιστο Κράτος που απαιτεί η πρώτη γενεά, η δεύτερη γενεά ορθώνει την απαίτηση ενός Κράτους Πρόνοιας το οποίο καλείται να παρέμβει στη διόρθωση των επιπτώσεων της ανισότητας (κοινωνικής, οικονομικής, φυσικής). Η τρίτη γενεά, προικισμένη με τη διάσταση της παγκοσμιοποίησης, ξεπερνά το Κράτος, αν και τα δικαιώματα που περιέχει είναι αντίθετα και επιδιωκόμενα από αυτό, γιατί βασίζεται στην απαίτηση της αδελφοσύνης των ανθρώπων και της αλληλεγγύης όλων. Ωστόσο, τα δικαιώματα αυτά χαρακτηρίζονται από μια αορίστια επειδή το αντικείμενο τους είναι ασαφές, ο κάτοχός τους αβέβαιος, η αντίθεσή τους αμφισβητήσιμη και η κύρωση ακόμη πολύ συχνά ανύπαρκτη[7].

Το εύρος της ταξινόμησης των γενε-

7. Μόλις τον Ιούλιο του 2022, η Γενική Συνέλευση των Η.Ε. επικύρωσε την αναγνώριση

ών που είναι ιστορική ως προς την προέλευσή της (από τον 18ο έως τον 20ό αιώνα), ιδεολογική στη ίδρυσή της (από τον φιλελευθερισμό, στον σοσιαλισμό και στον Τρίτο Κόσμο), πολιτική στις συνέπειές της (από το ελάχιστο κράτος/κράτος δικαίου, στο κράτος πρόνοιας και στη διεθνή συνεργασία) στηρίζεται στο είδος της σχέσης μεταξύ ατόμου και κρατικής εξουσίας που απαιτεί η εφαρμογή τους: από την ελάχιστη σχέση (πρώτη γενεά) στη σχέση ευημερίας (δεύτερη γενεά). Σε διεθνές επίπεδο, βρίσκουμε μια μορφή αστικής σχέσης στη διαλεκτική λογική του ατόμου και της εξουσίας που όμως ορίζεται σε πλανητική κλίμακα απαιτεί αλληλεγγύη μεταξύ όλων των ανθρώπων και την εφαρμογή των δικαιωμάτων της ανθρωπότητας (τρίτη γενεά), (Hennebel, 2010:6).

2. Η ιδιαιτερότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων

2.1. Η κριτική στο σχήμα των τριών γενεών ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Το σχήμα των τριών γενεών ανθρωπίνων δικαιωμάτων αν και εδραιώθηκε στο λόγο για τα ανθρώπινα δικαιώματα, επικρίθηκε έντονα.
Η αμφισβήτησή τους ποικίλει αφ' ενός σε επίπεδο τυπολογίας, τόσο η ταξινόμηση όσο και η ιεραρχία χωρίζουν ό,τι δεν μπορεί να διαιρεθεί: τα αδιαίρετα, καθολικά και αναφαίρετα ανθρώπινα δικαιώματα (Hennebel, 2010:1). Η ιδέα του αδιαίρετου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κυριαρχεί στην κριτική των τριών γενεών όπως και σε κάθε προσπάθεια ταξινόμησής τους αφού εμπεριέχει ένα υποκειμενικό κριτήριο όπως και την έννοια της ιεράρχησης: ότι δηλαδή τίθενται σε προτεραιότητα με αυτόν τον τρόπο κάποια δικαιώματα σε σύγκριση με κάποια άλλα ή ακόμη καλύτερα μη λαμβάνοντας υπόψη την αρχή της συνοχής τους, η μία κατηγορία δικαιωμάτων υπερισχύει της άλλης. Γίνεται αντιληπτό ότι τα διακυβεύματα της τυπολογίας είναι αρκετά αν και για τον Vasak η χρησιμότητά της για εκπαιδευτικούς σκοπούς είναι χωρίς συνέπειες (Vasak, 2004: 11-12).
Αφ' ετέρου, η κριτική στη γενεαλογία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έγκειται και σε θέματα ουσίας. Η προσέγγιση της πρώτης και δεύτερης γενεάς με τη διχοτόμηση σε αυστηρά «αρνητικά» και «θετικά» δικαιώματα στη σύγχρονη εννοιολόγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων γίνεται μη διακριτή[8], το ζήτημα της υποβάθμισης των δύο πρώτων γενεών από την τρίτη γενεά και το ζήτημα της νομικής δεσμευτικότητάς τους (Ρούκουνας, 1995:9) όπως και η μη καταχώρηση κάποιων δικαιωμάτων στη σχετική κατάταξη (δικαιώματα μειονοτήτων, δικαιώματα που προκύπτουν από διεθνείς συνεργασίες όπως ο εκδημοκρατισμός, η μετανάστευση, η τρομοκρατία, οι αποζημιώσεις, οι κυρώσεις), (S. Domaradzki et al. 2019:426-431), συνεπώς η εμφάνιση μιας τέταρτης και πέμπτης γενεάς[9].

2.2. Κοινωνικά δικαιώματα, δικαιώματα ισότητας

Στοχεύοντας να εστιάσουμε στη θέση των κοινωνικών δικαιωμάτων και στα επίμαχα θέματα που αυτά αναδεικνύουν, δεν θα επιχειρηθεί μια περαιτέρω παρουσίαση της ιδιαίτερα ενδιαφέρουσας και πλούσιας κριτικής στις τρεις γενεές του Vasak.
Για να γίνει κατανοητή η ιδιαιτερότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων θα πρέπει να γίνει αντιληπτή η «αξίωσή τους» για τη θεραπεία κοινωνικών και οικονομικών ευπαθειών. Αυτές οι ευπάθειες είναι που θα καθορίσουν και τη μορφή που θα λάβουν τα κοινωνικά δικαιώματα και οι υποχρεώσεις.
Σε αυτή την κατεύθυνση, κομβικό σημείο είναι η κατανόηση των αρχών της ελευθερίας και της ισότητας. Αποτελεί μια ακρωτηριασμένη ερμηνεία η αναφορά στα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά δικαιώματα δίχως να εστιάζει στη σημασία που φέρει η αρχή της ισότητας η οποία συμπληρώνει αυτή της ελευθερίας που συνοδεύει τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Η συμβολή του Etienne Balibar στη σχέση των δύο αυτών θεμελιωδών αρχών και στις διεκδικήσεις που παράγονται από την κάθε μια είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, σημείο που θα αναπτυχθεί παρακάτω.

Για να ειπωθεί διαφορετικά, αν η προστασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας –ατομικό δικαίωμα– δεν ορίζεται ως δικαίωμα που συνδέεται με το δικαίωμα στην εργασία -οικονομικό δικαίωμα- θα παραμένει απλά ένα δικαίωμα πάνω στα πράγματα. Σύμφωνα με τον M. Dobb, όπως αναφέρεται από τον Mark Goodale, τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο μέσα σε ένα ευρύτερο σύστημα κοινωνικής ευημερίας δηλαδή σε ιδανικές επικρατούσες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που θα καθιστούσαν δυνατή την εγγύηση της ισότητας. Προσέγγιση που δεν μπορεί παρά να αναδείξει την αντίφαση μεταξύ του είδους του κρατικού σχεδιασμού και της αναδιανεμητικής λειτουργίας του, απαραίτητες για την πραγματοποίηση της ευημερίας, με την αρχική έννοια του οικονομικού συστήματος που εξαρτάται από την εκμετάλλευση της εργασίας, το οποίο εξ' ορισμού απαιτεί κοινωνική και οικονομική ανισότητα (Goodale, 2022:255-256).

2.3. Η γενεαλογική ταξινόμηση των δικαιωμάτων στην εξέλιξη του Κράτους

Καθίσταται λοιπόν αναγκαία η σύνδεση της γενεαλογικής ταξινόμησης των δικαιωμάτων με την εξέλιξη της έννοιας του Κράτους υπό την οπτική τόσο των ιδεολογικών και πολιτικών μηχανισμών που αναπτύσσει στην αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής όσο και των οικονομικών λειτουργιών του. Στην

του δικαιώματος σε ένα καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον, Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ A/RES/76/300 (2022). Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ασχολείται όλο και περισσότερο με υποθέσεις για το κλίμα, όπως οι υποθέσεις – Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (application no. 53600/20) – Carême v. France (no. 7189/21) – Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others (no. 39371/20), που εξετάζει την ευθύνη των κρατών για την αδράνεια στην κλιματική αλλαγή.

8. Τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα δεν είναι σε καμία περίπτωση μόνο αρνητικά, για παράδειγμα η απαγόρευση των βασανιστηρίων απαιτεί όχι μόνο την αποχή της εξουσίας από το να ασκούν βασανιστήρια αλλά και την ανάληψη από την εκάστοτε κυβέρνηση μέτρων παρακολούθησης και ελέγχου: αστυνομικά συστήματα, νομικοί μηχανισμοί, ελευθερία πληροφόρησης και πρόσβαση σε χώρους κράτησης κ.ά.

9. Αναφέρονται σε αυτά που σχετίζονται με επιστημονικές ανακαλύψεις στους τομείς της γενετικής μηχανικής και της μεταμόσχευσης οργάνων και ιστών, καθώς και τα ψηφιακά δικαιώματα που σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες. Βλ. Σύμβαση του Οβιέδο ή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, υπογεγραμμένη από 30 κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και επικυρωμένη από 10 από αυτά.

περίπτωση αυτή η θεωρητική σκέψη του Ν. Πουλαντζά περί Κράτους «ως σχέση, ακριβέστερα ως υλική συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα σε τάξεις και μερίδες τάξεων» (Poulantzas, 1978: 128-129), όπως και «το Κράτος συμπυκνώνει όχι μόνο το συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα σε μερίδες του συνασπισμού εξουσίας, αλλά και το συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στον τελευταίο και στις δυναστευόμενες τάξεις» (Poulantzas, 1978: 140) καθίσταται χρήσιμη προκειμένου να γίνουν αντιληπτοί οι ιδεολογικοί και πολιτικοί μηχανισμοί που τίθενται σε λειτουργία από την κρατική εξουσία.

Μέρος αυτών των μηχανισμών και εργαλείων της πολιτικής εξουσίας, σύμφωνα με τον Ξ. Κοντιάδη, είναι το σύνταγμα ως ιδεολογικό και πολιτικό δημιούργημα του φιλελεύθερου αστικού κράτους του 18ου αιώνα, το οποίο παραπέμπει πρώτιστα ακριβώς στη διαδικαστική αυτονομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος. «Η ισότητα απέναντι στο νόμο και η κατοχύρωση της κρατικής αποχής μέσω των ατομικών δικαιωμάτων έχουν ως σκοπό να θεμελιώσουν την «ουδετεροποίηση» της κοινωνικής ανισότητας και τη σχετική «εξωτερικότητα» της πολιτικής εξουσίας ως προς τον κοινωνικό χώρο. Αντίστοιχα, η τυποποίηση από το σύνταγμα των διαδικασιών ανάδειξης και άσκησης της πολιτικής εξουσίας εκφράζει τη διαδικαστική αυτονομιμοποίηση του φιλελεύθερου κράτους. Το κράτος δεν εμπλέκεται στην αντιπαράθεση των συγκρουόμενων ατομικών συμφερόντων, αλλά κατοχυρώνει τους κανόνες διεξαγωγής αυτής της αντιπαράθεσης μεταξύ ίσων υποκειμένων, ενώ ταυτόχρονα νομιμοποιείται χάρη στην τήρηση της διαδικαστικής νομιμότητας» (Κοντιάδης, 1995: 39).

Το φιλελεύθερο κράτος δικαίου, διαμορφώνει το νομικό εκείνο πλαίσιο που κατοχυρώνει την ελεύθερη οικονομική συμπεριφορά των ιδιωτών και εγγυάται τον ανταγωνισμό στο σύνολο των κοινωνικών δομών, ο δε διαχωρισμός ανάμεσα στο φιλελεύθερο κράτος του ανταγωνιστικού καπιταλισμού και στον οικονομικό χώρο, αντιστοιχεί στο δυϊσμό ανάμεσα σε ιδιώτη και πολίτη, όπως εκφράζεται στα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα.

Τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα συνδέονται με το φιλελεύθερο κράτος και με την αρχή του κράτους δικαίου και τα κοινωνικά δικαιώματα είναι συνδεδεμένα με τη μετάβαση στο παρεμβατικό και αναδιανεμητικό κράτος πρόνοιας και σχεδιασμού (Κοντιάδης, 1995: 83). Συγκεκριμένα, η κρατική παρέμβαση στον οικονομικό χώρο, κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο για την ανασυγκρότηση του κεφαλαίου, αναδεικνύει το ρόλο του Κράτους ως θεσμικού ρυθμιστή της κεφαλαιουχικής αναπαραγωγής, γεγονός που αναδεικνύει ότι η λειτουργία του κράτους πρόνοιας δεν στόχευε στην ανατροπή του συστήματος της ελεύθερης οικονομίας αλλά σε διορθωτικές παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση των αδυναμιών του. Στην περίπτωση αυτή, η κατοχύρωση των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων εμφανίζεται ως προϋπόθεση για την προσαρμογή στις νέες οικονομικοπολιτικές συνθήκες. Το κράτος αναλαμβάνει λειτουργίες ως απόρροια των καπιταλιστικών αναγκών με ρυθμίσεις τόσο στο οικονομικό όσο και στο κοινωνικό επίπεδο, είτε οργανώνοντας και ρυθμίζοντας τις εργασιακές σχέσεις, είτε με τη μορφή ρητρών, θέτοντας κατάλληλα επίπεδα δασμών σε κάποιους τομείς και φιλελευθεροποίησης σε άλλους.

Το πέρασμα στη διεθνοποίηση-παγκοσμιοποίηση προκαλεί την υπερεθνικοποίηση των κρατών (Poulantzas, 1979: 80) και σε αντίθεση με τον «αντικρατικό» λόγο που ο νεοφιλελευθερισμός παράγει, το κράτος είναι παρόν για να εγγυάται την οργάνωση και την αντιπροσώπευση της «εθνικής οικονομίας» ως της δομής που υπάρχει με σκοπό τον ανταγωνισμό με τις άλλες «εθνικές οικονομίες». Ο παραδοσιακός παρεμβατικός-διορθωτικός ρόλος του προνοιακού Κράτους μεταλλάσσεται σε άμεσο οικονομικό φορέα-επενδυτή, όπου η «αρχή της αποτελεσματικότητας» και της «καινοτομίας» ως δημόσιο συμφέρον προϊστανται για την ανάπτυξη συγκριτικών εθνικών πλεονεκτημάτων. Η ανάγκη να υποστηριχθούν οι επενδύσεις μέσω της διεύρυνσης της κατανάλωσης, ως προϋπόθεση για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου, δημιουργεί καινούργια πεδία οικονομικής και χρηματιστικής παρέμβασης του κράτους.

Η ενεργή κρατική παρέμβαση διαμορφώνεται αφ' ενός επενδύοντας σε μια σειρά από τομείς στους οποίους υπάρχουν οι λεγόμενες «αποτυχίες της αγοράς», τομείς στους οποίους τα αντικειμενικά περιθώρια απόσπασης κέρδους είναι περιορισμένα όπως υγεία, δημόσια έργα, παιδεία κ.λπ.[10] Αφ' ετέρου, παρεμβαίνοντας στην επιλεκτική αναδιάρθρωση επιμέρους κεφαλαίων μέσω της χρήσης της κρατικής χρηματοδότησης, και λαμβάνοντας μια σειρά από μέτρα όπως η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας, η διατήρηση του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης σε χαμηλά επίπεδα και η αύξηση της παραγωγικότητας.

3. Η ανάγκη για επανακαθορισμό της έννοιας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

3.1. Η εργαλειοποίηση των δικαιωμάτων

Γίνεται αντιληπτό ότι με τη μετάβαση στον νεοφιλελευθερισμό, τίθεται ένα θέμα «νομιμοποίησης» που απορρέει κυρίως από τις αντιφατικές λειτουργίες του κράτους δηλαδή από τη μια πλευρά να εγγυηθεί τη λειτουργικότητα του συστήματος της αγοράς και από την άλλη να αμβλύνει τις αρνητικές συνέπειες αυτού του συστήματος - χωρίς να προσβάλλει την συμπληρωματική σχέση που συνδέει, το κράτος με τη δυναμική του οικονομικού συστήματος και που το καθιστά ταυτόχρονα αυτόνομο και εξαρτημένο από αυτό. Συνεπώς η εκλογίκευση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων καθίσταται αναγκαία. Η εξατομίκευση που εισάγει η μεταφορντιστική[11] και ψηφιακή φάση του καπιταλισμού, διαμορφώνει το πλαίσιο όπου ο πολίτης αντιμετωπίζεται ως καταναλωτής και τα δικαιώματά

10. Τα πιο κλασσικά παραδείγματα είναι συνταξιοδοτικά συστήματα, συστήματα μαθητείας, πολιτικές υγείας, έρευνας και πολιτισμού.
11. Μεταφορντισμός: απαίτηση των αγορών για εξατομικευμένες απαντήσεις στις προτιμήσεις των καταναλωτών χάρις στην ευελιξία των ψηφιακών τεχνολογιών. Ο Allen John, στο «Post-Industrialism and Post-Fordism», S. Hall, et al., (eds) Modernity and its Futures,1992, αναλύει πώς οι αλλαγές στον καπιταλισμό (ψηφιοποίηση, ευελιξία, παγκοσμιοποίηση) διαμορφώνουν έναν νέο οικονομικό και κοινωνικό κόσμο, όπου ο πολίτης μετατρέπεται σε καταναλωτή και προσαρμόζεται σε μια ευέλικτη αλλά επισφαλή εργασιακή και πολιτική συνθήκη.

του συσχετίζονται με μια μορφή κοινωνίας της αγοράς[12].
Αυτή η προσέγγιση εδράζεται στην άποψη ότι οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων είναι ατομικές και όχι διαφορές ένταξης σε διαφορετικά κοινωνικά υπο-σύνολα. Κατακερματισμένες ταυτότητες, καταγράφοντας διαφορετικές μορφές καταπίεσης (φύλου, σεξουαλικού προσανατολισμού, θρησκευτικής πίστης κ.ο.κ.), υποβαθμίζοντας τη συλλογική ταξική καταπίεση και δημιουργώντας αυτή τη νέα «δικαιωματική λογική». Με αυτό τον τρόπο αναδεικνύεται το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό και δίδεται έμφαση στη διαφορετικότητα και την εξατομίκευση περιορίζοντας τον ορίζοντα κατανόησης της ευημερίας των ανθρώπων στο τρίπτυχο επενδύσεις-ανάπτυξη-ανταγωνιστικότητα.
Η προσέγγιση της ελευθερίας και της ισότητας για τον νεοφιλελευθερισμό ανάγεται στην ισότητα των ελευθεριών όπου ο κάθε πολίτης/καταναλωτής έχει το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό με έμφαση στη διαφορετικότητα και την εξατομίκευση. Στο επίπεδο της «μεγάλης εικόνας» μοιάζει σαν να προκύπτει ένα είδος νέου «κοινωνικού συμβολαίου», μεταξύ της εξουσίας και των «ατομικών υποκειμένων». Η εξουσία διατηρεί το αποκλειστικό δικαίωμα στην οργάνωση της οικονομίας, του κράτους, των αποφάσεων, κ.λπ. και σε αντιστάθμισμα παρέχει το σεβασμό σε «δικαιώματα» αρκεί αυτά να είναι «ατομικά», «ταυτοτικά» και να μην αμφισβητούν τον πυρήνα της εξουσίας και των δομικών κοινωνικών διαιρέσεων.

3.2. Η ισοελευθερία ως εργαλείο αντίστασης στη κυριαρχία

Απέναντι σε αυτή την εργαλειοποίηση των δικαιωμάτων και του «αυταρχισμού» η συμβολή του Etienne Balibar, θεωρείται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα αφού επανακαθορίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα υπερασπιζόμενος την πρόταση για ισοελευθερία. Ένας νεολογισμός που προκύπτει από τις λέξεις ισότητα και ελευθερία, θέλοντας να δείξει ότι οι δύο όροι στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη ταυτίζονται, είναι ίσοι και εστιάζουν στην ιδιότητα του πολίτη «...ο Μπαλιμπάρ παρατηρεί πως η επαναστατική πράξη της Διακήρυξης «ήταν η τελική στιγμή μιας σειράς διεκδικήσεων, στις οποίες στηρίχθηκαν, από την επομένη της Διακήρυξης, οι αξιώσεις να ενσωματωθούν στην ιδιότητα του πολίτη τα δικαιώματα των γυναικών, των εργατών και των αποικιοκρατούμενων "φύλων"».[13] (Robbins: 29)
Ο Balibar διευκρινίζει ότι η έννοια του πολίτη στηρίζεται στη συμπληρωματικότητα, στο γεγονός ότι δεν μπορείς να επιλέξεις το ένα αντί του άλλου. Είναι ένα αποφασιστικό σημείο, στο βαθμό που μια συγκεκριμένη παράδοση ή ένα φιλελεύθερο δόγμα θα έλεγε λ.χ. πως ασφαλώς η ισότητα είναι σημαντική, αλλά, αν χρειαστεί, πρέπει να θυσιαστεί ως ένα βαθμό χάριν της υπεράσπισης της ελευθερίας. Από την άλλη, πολλοί σοσιαλιστές θα έλεγαν πως θα πρέπει να θυσιαστούν κάποιες ελευθερίες, είτε προσωπικές είτε συλλογικές ώστε να ξεπεραστούν οι ανισότητες. Θεωρώ πως αυτή η συζήτηση είναι ο πυρήνας της οικουμενιστικής έννοιας του πολίτη." (από συνέντευξη του, στα Ενθέματα της Αυγής και το Red NoteBook, 1/1/2013).
Υπό αυτήν την έννοια, στο "La proposition de l'égaliberté", η ισοελευθερία είναι μια απαίτηση ελευθερίας και ισότητας. Η ελευθερία διατηρεί μια προτεραιότητα· βρίσκει όμως ταυτόχρονα το όριό της και την αποτελεσματικότητά της στην ισότητα, η οποία εγγυάται την αναγνώριση του ατόμου, ενάντια σε κάθε ολοκληρωτισμό, στις δεσποτείες της πλειοψηφίας και στις τυραννίες των κυρίαρχων μειονοτήτων (ολιγαρχίες, πλουτοκρατίες κ.ά.). Η ελευθερία και η ισότητα βρίσκονται σε μια αμοιβαία ασταθή σχέση, η οποία μεσολαβείται από την ιδιοκτησία (του εαυτού ή συλλογική) και από την κοινότητα (αδελφοσύνη). Αν η ελευθερία δεν είναι ισότητα, και αντιστρόφως αν η ισότητα δεν είναι ελευθερία, τότε παράγεται κυριαρχία (Balibar, 2010:71,75).
Γίνεται αντιληπτό ότι η έννοια της ισοελευθερίας, ως αξίωμα, δε σημαίνει μόνο ίσα δικαιώματα ή ίση νομική αναγνώριση· αλλά είναι η δυνατότητα όλων να συμμετέχουν ως ελεύθεροι και ίσοι στη διαμόρφωση της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Μόνο εντός ενός τέτοιου πλαισίου καθίσταται εφικτή η ουσιαστική κατοχύρωση και ανάπτυξη των κοινωνικών δικαιωμάτων. Κάθε παραβίαση αυτής της αρχής οδηγεί σε εκπτώσεις του δημοκρατικού ιδεώδους και σε φαινόμενα πολιτικής εξαίρεσης, όπως αυτά που παρατηρούμε στις σύγχρονες αμφισβητήσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η πρόσφατη αμφισβήτηση του δικαιώματος της ιθαγένειας λόγω τόπου γέννησης (jus soli)[14] στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η προσπάθεια αμφισβήτησης αυτής της κατοχύρωσης, συνιστά παραβίαση της αρχής της ισοελευθερίας, καθώς αρνείται την πολιτική και νομική ισότητα σε συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων με βάση την ετερότητά τους[15]. Η ιθαγένεια μετατρέπεται σε εργαλείο ελέγχου της ένταξης και της εξόδου από το σώμα της πολιτικής κοινότητας, γεγονός που υπονομεύει τον ίδιο τον πυρήνα των δικαιωμάτων (Balibar, 1998:141,159).
Αποτελεί συχνά το πρώτο ανθρώπινο δικαίωμα, καθώς από αυτήν εξαρτάται η πρόσβαση σε όλα τα υπόλοιπα[16]. Η μη-αναγνώριση της, μετατρέπει την ιθαγένεια από δικαίωμα σε μηχανισμό αποκλεισμού και ελέγχου πληθυσμών, υπονομεύοντας την αρχή της πολιτικής και κοινωνικής ισότητας (Χριστόπουλος, 2022). Αυτή η μεταβολή των δικαιωμάτων σε προνόμια που απονέμονται ή αφαιρούνται κατά το δοκούν, αντανακλά τη μετατροπή της δημοκρατίας σε μηχανισμό παραγωγής ανισοτήτων και κυριαρχίας. Η κυριαρχία παρουσιάζεται ως η θεμελιακή αρχή που μπορεί να επικαλεστεί το κράτος για να αρνηθεί την εφαρμογή κανόνων του διεθνούς δικαίου όταν

12. Όπως έχει αναφερθεί από τους Lacroix J. et Pranchère J.Y., βλ. Entretien avec Justine Lacroix et Jean-Yves Pranchère, "Pour une politique de l'égaliberté" Revue française ESPRIT.
13. Robbins B., "Balibarism!", 2013, (on line magazin)16, Αναδημοσίευση Σύγχρονα Θέματα, μτφρ. Στυλιανού Ε., Οκτ.-Δεκ. 2014, τ. 127, σελ. 25-27.
14. Η 14η Τροπολογία του Αμερικανικού Συντάγματος, που κατοχυρώνει το jus soli, αποτελεί έκφραση της ισοελευθερίας: αναγνωρίζει ότι κάθε άτομο που γεννιέται επί αμερικανικού εδάφους συμμετέχει αυτόματα στο πολιτικό σώμα, ανεξαρτήτως της καταγωγής ή του καθεστώτος των γονέων του.
15. Η έννοια της ετερότητας (l' Autre) διατρέχει το σύνολο του έργου του Étienne Balibar, αποτελώντας κεντρικό άξονα στη θεωρητική του ανάλυση για την ταυτότητα, την πολιτική υποκειμενικότητα και τις μορφές αποκλεισμού και ένταξης στις σύγχρονες δημοκρατίες.
16. Χριστόπουλος Δ., «Ποιος είναι Έλληνας πολίτης; Ιθαγένεια και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα», Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2010.

αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις εθνικές προτεραιότητες. (Χριστόπουλος, 2016:97).

Η ποινικοποίηση της λειτουργίας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου[17] από τις ΗΠΑ αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της εργαλειοποίησης της κυριαρχίας. Η πράξη αυτή υπονομεύει τη δικαιοδοσία του ΔΠΔ, ενός θεσμού με καθολική αποστολή, και αποτυπώνει την επικράτηση της απόλυτης κυριαρχίας σε βάρος των αρχών της διεθνούς δικαιοσύνης (FIDH and its members condemn President Trump's draconian executive order establishing International Criminal Court sanctions regime, 2025).

Αυτό το φαινόμενο δεν περιορίζεται στις ΗΠΑ. Στην Πολωνία, υπό τη ρητορική περί προστασίας των «παραδοσιακών αξιών» και της «εθνικής ταυτότητας» επιχειρήθηκε η υπονόμευση της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης. Όπως αναφέρεται από τον Sadurski τόσο το Συνταγματικό Δικαστήριο όσο και το δικαστικό όργανο διοίκησης υπήρξαν, στην εν λόγω χώρα, αντικείμενο συνεχών πολιτικών επιθέσεων με την πάροδο του χρόνου έως ότου η εκτελεστική εξουσία κατόρθωσε να κυριαρχήσει σε αυτούς τους θεσμούς. Αντίστοιχα, η Ρωσία χρησιμοποιεί το αφήγημα της προστασίας της παραδοσιακής κοινωνίας για να εξοβελίσει τη κοινωνία των πολιτών και να ποινικοποιήσει τις ΜΚΟ (Amnesty International, Russia: Crackdown on Civil Society, 2022). Ο Χριστόπουλος επισημαίνει ότι οι σημερινοί «ισχυροί άνδρες» δεν χρειάζονται πραξικοπήματα ή στρατιωτικά τανκς για να καταλύσουν το κράτος δικαίου· αρκεί ο σταδιακός αφυλισμός των θεσμών και η μετατροπή τους σε όργανα εξουσίας του προσώπου τους[18].

Η διαρκώς επιδεινούμενη κοινωνική κατάσταση για ένα όλο και ευρύτερο τμήμα του πληθυσμού, σε συνδυασμό με τη ραγδαία ενίσχυση της πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας μιας περιορισμένης μειοψηφίας, αποτελούν δύο αλληλένδετες και αλληλοτροφοδοτούμενες διαδικασίες. Υπό αυτές τις συνθήκες, και λαμβάνοντας υπόψη ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα συνιστούν ένα ανοιχτό και αμφιλεγόμενο πεδίο, όπου εκδηλώνονται και αναμετρώνται διαφορετικές μορφές κυριαρχίας, εξουσίας και αντιστάσεων, το ζητούμενο είναι η επαναθεμελίωση της ίδιας της έννοιας των δικαιωμάτων.

Σε αυτό το πλαίσιο, η συμβολή του Étienne Balibar είναι καίρια, καθώς προσεγγίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα όχι απλώς ως νομικές εγγυήσεις, οι οποίες συχνά περιορίζονται στην τυπική εφαρμογή ενός «minimum standard» προστασίας, αλλά ως ένα «maximum standard» που εκφράζει την αρχή της ισοελευθερίας. Η οπτική αυτή προϋποθέτει την ύπαρξη πολιτικών θεσμών, συγκροτημένη κοινωνική οργάνωση και παρουσία

17. Με το διάταγμα αυτό, οι ΗΠΑ ποινικοποιούν τη λειτουργία του (ΔΠΔ), επιβάλλοντας κυρώσεις σε όσους συμμετέχουν σε διαδικασίες έρευνας ή δίωξης Αμερικανών πολιτών και συμμάχων, όπως Ισραηλινών αξιωματούχων. Οι κυρώσεις περιλαμβάνουν δέσμευση περιουσιακών στοιχείων και ταξιδιωτικές απαγορεύσεις και αφορούν όχι μόνο αξιωματούχους αλλά και θύματα, μάρτυρες, νομικούς εκπροσώπους, ΜΚΟ, τράπεζες και εταιρείες τεχνολογίας.
18. Shoshana Zuboff στο "The Age of Surveillance Capitalism: The fight for a Human Future at the New Frontier of Power", 2019, αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο τα προσωπικά δεδομένα μετατρέπονται σε εμπορεύσιμα αγαθά, και οι πλατφόρμες ψηφιακού καπιταλισμού (GAFAM) επαναπροσδιορίζουν τους όρους άσκησης δικαιωμάτων.

του Κράτους ως φορέα εγγυήσεων ώστε τα ανθρώπινα δικαιώματα να μην περιοριστούν σε ένα κατάλογο ατομικών ελευθεριών, που αλληλοσυγκρούονται και να αλληλοαναιρούνται (Lacroix J. et al.:122).

Επίλογος

Η συζήτηση γύρω από την τυπολογία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διατηρεί το ενδιαφέρον ωστόσο, η έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν μπορεί να περιοδολογηθεί και να προσεγγιστεί δίχως την αντίστοιχη περιοδολόγηση της μορφής του σύγχρονου Κράτους, καθώς και των μορφών εκμετάλλευσης της εργασίας πάνω στις οποίες συγκροτείται και εντός των οποίων τα δικαιώματα θα μπορούσαν ή δεν θα μπορούσαν να διαδραματίσουν κάποιο ρόλο. Υπό αυτήν την έννοια αρχή της ισοελευθερίας προσφέρει μια εναλλακτική κατεύθυνση για να διαφυλαχθεί το δημοκρατικό ιδεώδες και να αποτραπεί η περαιτέρω διολίσθηση προς μορφές αποκλεισμού, ανισότητας και αυταρχισμού. Η ανάγκη επαναθεμελίωσης της έννοιας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθίσταται πιο επίκαιρη από ποτέ.

Βιβλιογραφία

Κοντιάδης Ξ., «Κοινωνικά επίμαχο και Κοινωνικά δικαιώματα: συμβολή στην έρευνα των μετασχηματισμών του συνταγματικού κράτους», Διδακτορική Διατριβή, ΠΑΝΔΗΜΟΣ,1995.

Περράκης Σ., «Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου- Προς ένα jus universalis», Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2013.

Ρούκουνας Ε., «Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1995.

Χριστόπουλος Δ., «Ταξίδι στο κράτος: Κυριαρχία, δίκαιο και δικαιώματα», Εκδόσεις Πόλις, 2022.

Χριστόπουλος Δ., «Κυριαρχία, ετερότητα, δικαιώματα», Συλλογικό έργο, Εκδόσεις Ευρασία,2013.

Χριστόπουλος Δ., «Ποιος είναι Έλληνας πολίτης; Ιθαγένεια και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα», Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2010.

Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.

Balibar E., "La crainte des masses", Politique et philosophie avant et après Marx, Editions Galilée 1997

Balibar E., "Droit de la cité:Culture et politique en démocratie, Paris, PUF,1998.

Balibar E., "La proposition de l'égaliberté". Essais politiques 1989-2009, Paris, PUF, coll. "Actuel Marx", 2010.

Entretien avec Justine Lacroix et Jean-Yves Pranchère, "Pour une politique de l'égaliberté" Revue française ESPRIT, La bataille des droits de l'homme, 2017/No 435.

Lacroix Justine et al., "Was Karl Marx truly against human rights?" Individual emancipation and human rights theory, Revue française de science politique (English), 2012/3 Vol. 62, p. 47-65. DOI: 10.3917/rfspe.623.0047

Poulantzas N., "State, Power, Socialism", New Left Books, London, 1978.

Poulantzas N., "Classes in Contemporary Capitalism", New Left Books, London, 1979.

Domaradzki S., Khvostova M., Pupova D., "Karel Vasak's Generations

of Rights and the Contemporary Human Rights" Discourse, Human Rights Review, 2019, 20:423–443 and Springer Nature, Published online: 6 September 2019.
Goodale M., "From Human Welfare to Human Rights: Considering Socio-economic Rights through the 1947–1948 UNESCO Human Rights Survey", 2022, προσβάσιμο ResearchGate
Hennebel L., "Classement et Hierarchisation des droits de l'homme", Annuaire international de justice constitutionnelle, Economica – Tome 26, edition 2010.
Robbins B., "Balibarism!", 2013, (online magazin) 16, Αναδημοσίευση Σύγχρονα Θέματα, μτφρ. Στυλιανού Ε., Οκτ.-Δεκ. 2014, τ. 127.
Sadurski W., "Poland's Constitutional Breakdown", Oxford University Press, 2019, p.130, DOI: 10.1093/oso/9780198840503.001.0001, ResearchGate
Vasak K., "Human Rights: A Thirty-Year Struggle: The Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights", 1977, UNESCO Courier,11:29-32.
Vasak K., "Revisiter la troisieme Generation des Droits de l'Homme, avant leur codification" Liber Amicorum Hector Gros Espiell, Bruylant, Brussels, 1997, p. 1660:1649-1679.
Vasak K., "The different typologies of human rights", E. Bribosia and L. Hennebel, Classifying human rights, Bruylant, Brussels, 2004.

Ζητήματα επίλυσης των ελληνοτουρκικών διαφορών στο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)

11

Ελευθερία Φτακλάκη

Διδάκτωρ Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών Διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου (JMM)

Εισήγηση στο 5ο Συμπόσιο Ρόδου-Καστελόριζου Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής της ΕΕΔΔΔΣ, Ρόδος 5.11.2023

Εισαγωγικές σκέψεις

Μελετώντας τους διεθνείς οργανισμούς και δρώντες σε ζητήματα επίλυσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων με βάση την πλούσια βιβλιογραφία μπορεί κανείς με ασφάλεια να συμπεράνει ότι τρίτα μέρη, όπως, π.χ. τα ΗΕ, το ΝΑΤΟ ή οι ΗΠΑ, η ΕΕ, επηρεάζουν τις ελληνοτουρκικές διενέξεις, σε διαφορετικό βαθμό και πλαίσιο το καθένα από αυτά. Ειδικότερα, έχει ενδιαφέρον να μελετηθεί η προσέγγιση δυο ισχυρών δρώντων, όπως είναι οι Η.Π.Α. και η Ε.Ε. στο πεδίο των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Οι Η.Π.Α., ως ηγέτιδα δύναμη διαχρονικά προσπαθεί να εξισορροπήσει τις δυο αντιμαχόμενες δυνάμεις (Ελλάδα-Τουρκία) ως ο «φύλακας» των ιδιότυπων συμμάχων της βορειοατλαντικής συμμαχίας με μια πολιτική διπλής συγκράτησης, στοχεύοντας στην αποτροπή ενός ενδοσυμμαχικού πολέμου[1]. Τα στρατηγικά συμφέροντα της υπερδύναμης «πριμοδοτούν» μια στενή σχέση των ΗΠΑ τόσο με την Τουρκία, όσο και με την Ελλάδα, λόγω της γεωστρατηγικής της θέσης[2]. Οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας έχουν εγκλωβιστεί

1. Για την τριγωνική σχέση ΗΠΑ-Ελλάδας-Τουρκίας, βλ. το βιβλίο του Coulombis, Theodore A. The United States, Greece and Turkey: The Troubled Triangle. New York, Praeger Publishers, Coll. «Praeger Special Studies», 1983.
2. Τσάκωνας, Π., 1991, Greek-Turkish Relations Towards the 21st Century A View from Athens, Harvard University, Διαθέσιμο στο https://projects.iq.harvard.edu/files/fellows/files/tsakonas-.pdf

από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σε μια τριγωνική σχέση με τις ΗΠΑ, όπου σύμφωνα με την Glenda G. Rosenthal, *και οι δυο είναι βαθύτατα εξαρτημένες στρατιωτικά από τις ΗΠΑ και προσπαθούν διαρκώς να εξασφαλίσουν την αμερικανική στήριξη για τις θέσεις τους στις διαφορές τους με τη γείτονα χώρα...και οι δυο αισθάνονται απογοητευμένες ακόμα και προδομένες από τις ΗΠΑ και για αυτό επιχείρησαν και εξακολουθούν να καταβάλουν επίμονες προσπάθειες να απεμπλακούν από αυτή την εξάρτηση*[3]. Παρά την εξάρτηση των δύο χωρών από το άρμα των Η.Π.Α η ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας έχει σημαντική διατλαντική διάσταση καθώς οι Ηνωμένες Πολιτείες υποστηρίζουν σθεναρά την πλήρη ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ και συμμετέχουν ενεργά στις σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας από τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Ξεκινώντας με τη συμφωνία τελωνειακής ένωσης μεταξύ της Άγκυρας και των Βρυξελλών το 1995, η σταθερή υποστήριξη που παρείχαν οι ΗΠΑ στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση της Τουρκίας συνεχίστηκε μέχρι σήμερα από τις ρεπουμπλικανικές και δημοκρατικές κυβερνήσεις[4].

Η Ε.Ε. ως Παγκόσμιος Δρών (global actor) και φορέας κανονιστικής ισχύος (normative power) επιλέγει την επίλυση συγκρούσεων κυρίως μέσα από πολιτικές ήπιας ισχύος, όπως είναι π.χ. η πολιτική της Διεύρυνσης, η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας, οι Στρατηγικές Εταιρικές Σχέσεις, κ.α, στοχεύοντας στην πρόληψη μέσω του εξευρωπαϊσμού, της ανάπτυξη σχέσεων Καλής Γειτονίας και της ενταξιακής διαδικασίας.

Σε αυτό το policy paper, θα εστιαστούμε στο ρόλο της Ε.Ε. ως ενεργός δρών στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, απαντώντας στο ερευνητικό ερώτημα, αν η Ε.Ε. έχει την ικανότητα να συμβάλλει στην επίλυση της διένεξης των δυο κρατών σε μια προσπάθεια τεκμηρίωσης της αιτιώδους σχέσης μεταξύ της Εξωτερικής Δράσης της Ε.Ε. και οποιασδήποτε αλλαγής μπορεί να επιφέρει στην αντιμετώπιση των κρίσεων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις μέσα από την πολιτική της διεύρυνσης και της διαδικασίας Σταθεροποίησης και Σύνδεσης.

Η τριγωνική σχέση ΕΚ/ΕΟΚ/ΕΕ- Ελλάδας-Τουρκίας: μια σχέση με συγκλίσεις και αποκλίσεις

Το θεμελιώδες δίλημμα της ΕΕ ως προς τη στάση της στις ελληνοτουρκικές σχέσεις πηγάζει αφενός από τη δυσκολία εύρεσης μιας σταθερής ισορροπίας μεταξύ της αλληλεγγύης που οφείλεται στην ιδιότητα της Ελλάδας ως κράτος μέλος της Ένωσης και αφετέρου, των συμφερόντων ασφαλείας που εκπροσωπεί η Τουρκία διεθνώς. Οι προβληματισμοί που τίθενται αφορά στο πόσο σημαντική μπορεί να είναι η Τουρκία για την ασφάλεια της ΕΕ και τι είδους πολιτική πρέπει να ασκήσει η Ευρώπη για να μπορέσει να βελτιώσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και να συμβιβάσει τα γεωπολιτικά της συμφέροντα με τη συνοχή της Ένωσης.

Για μεθοδολογικούς λόγους η παρούσα μελέτη για τη συμβολή της ΕΕ στις ελληνοτουρκικές σχέσεις χωρίζεται σε τρεις χρονικές περιόδους που έχουν ως αφετηρία τη θεσμική σχέση των δύο χωρών με την ΕΕ/ΕΟΚ/ΕΕ: η *πρώτη περίοδος, (1962-1999)* που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η πρώιμη περίοδος της ενασχόλησης της ΕΚ/ΕΟΚ/ΕΕ με τις δυο χώρες, β) *η δεύτερη περίοδος (1999-2004)*, που θεωρείται ορόσημο για την ενεργό συμμετοχή της ΕΕ στις σχέσεις των δυο κρατών, και γ) *η τρίτη περίοδος (2005-2023)*, μια περίοδος με μεγάλες διακυμάνσεις ως προς τη συμβολή της ΕΕ στις σχέσεις των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Στην πρώιμη περίοδο (1962-1999), έχουμε δυο σημαντικά γεγονότα ως προς τη σχέση των δυο χωρών με τις τότε ΕΚ/ΕΟΚ: Η μεν Ελλάδα υπέγραψε τον Ιούνιο του 1961 τη Συμφωνία Σύνδεσης, δυο χρόνια από την υποβολή της αίτηση της (Ιούνιος 1959), ενώ η Τουρκία αντίστοιχα το 1963 με τη Συμφωνία της Άγκυρας (υπέβαλε αίτημα το 1959). Το περιεχόμενο της Συμφωνίας Σύνδεσης των δυο χωρών με τις τότε ΕΚ/ΕΟΚ είναι το ίδιο και μεταξύ άλλων αφορά στην εγκαθίδρυση μιας τελωνειακής ένωσης (άρθρο 2), τη γεωργία (άρθρο 11), την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων (άρθρο 12), κ.α. Ως προς την ενταξιακή τους διαδικασία, η Ελλάδα έγινε πλήρες μέλος το 1981, και είχε αιτηθεί το 1959, ενώ η Τουρκία έλαβε το καθεστώς της υποψήφιας χώρας το 1999 με τη γνωστή Συμφωνία του Ελσίνκι, δώδεκα χρόνια μετά το αίτημα προσχώρησής της στις ΕΚ/ΕΟΚ (1987).

Σε αυτή τη χρονική περίοδος οι δυο χώρες, αν και στο άρμα των ΕΚ/ΕΟΚ/ΕΕ είτε ως πλήρες μέλος (Ελλάδα), είτε ως συνδεδεμένο μέλος (Τουρκία), η στάση των ΕΚ/ΕΟΚ ως προς τον πιθανό ρόλο στην επίλυση των συγκρούσεων θα μπορούσε να χαρακτηριστική από συντηρητική έως αδιάφορη καθώς οι προτεραιότητες των ΕΚ δεν αφορούσαν το πεδίο της «εξωτερικής πολιτικής» δεδομένου πως εκείνη τη χρονική περίοδο δεν ήταν θεσμικά ενσωματωμένη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες- αλλά αποφασιζόταν από τα κράτη μέλη μέσω διακυβερνητικών διαβουλεύσεων. Αυτός θεωρείται και ένας βασικός λόγος για τον οποίο η ΕΕ δεν εμπλεκόταν σε εξωενωσιακές εθνικές διαφορές. Όταν ο μηχανισμός της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνεργασίας (ΕΠΓ) αντικαταστάθηκε από την Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ) με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, ο στόχος της επίτευξης μιας πραγματικά κοινής πολιτικής όσον αφορά στις εξωτερικές της σχέσεις, στην εθνική ασφάλεια και (ίσως) και στην άμυνα, ενισχύθηκε χωρίς όμως να γίνουν ριζικές αλλαγές στο πεδίο επιρροής της ΕΕ καθώς ο διακυβερνητικός χαρακτήρας λήψης αποφάσεων στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων της ΕΕ συνεχίζεται και με την άσκηση της ΚΕΠΠΑ.

Η πολιτική πρακτική *της ΕΕ όσον αφορά στην ελληνοτουρκική σύγκρουση*, ήταν η λογική «*καρότο/μαστίγιο*» που ήταν προσωρινός και περιορισμένος μέχρι το 1999, αλλά όπως θα δούμε στη συνέχεια, πολύ πιο ισχυρός κατά τη δεκαετία 2010-2020. Η πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων παρουσιάζει ένα αμφίπλευρο αίνιγμα όσον αφορά στον πιθανό αντίκτυπο της ΕΕ. Η βιβλιογραφία συμφωνεί ως επί το πλείστων ότι η ΕΕ απέτυχε να ασκήσει σημαντική θετική επιρροή στην πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων μέχρι το 1999. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών παρέμειναν συγκρουσιακές παρά τη στενή σχέση τους με την

3. Glenda G. Rosenthal, *The Mediterranean Basin: Its Political Economy and Changing International relations*, Λονδίνο: Butterworth, 1982, σ. 116.
4. Sayarı, S., 2011, Challenges of Triangular Relations: The US, the EU, and Turkish Accession, South European Society and Politics. Διαθέσιμο στο (OnLine) Journal homepage: http://www.tandfonline.com/loi/fses20

Ε.Ε[5]. Έτσι, η Ε.Ε. σε αυτή τη χρονική περίοδο κράτησε αποστάσεις από τις ελληνοτουρκικές διαφορές αφήνοντας τις δυτικές επεμβάσεις, είτε στο ΝΑΤΟ και στις Ηνωμένες Πολιτείες, είτε στις μεμονωμένες διπλωματικές δραστηριότητες ορισμένων χωρών μελών της[6].

Στην πρώιμη περίοδο *(1962-1999)* είναι φανερό πως η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ενδιαφερόταν περισσότερο για να κρατήσει και τα δύο κράτη στη Δύση και να διαχειριστεί τον ανταγωνισμό τους παρά να διευκολύνει την επίλυση των διαφορών τους. Αν διαβάσει κανείς τη γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στο αίτημα ένταξης της Ελλάδας(1976)[7], θεωρεί εκ προοιμίου πως δεν θα πρέπει να λαμβάνει θέση στις ελληνοτουρκικές διαφορές υποστηρίζοντας την ανάγκη διασφάλισης των σχέσεων της με την Τουρκία ενόψει της προσχώρησης της Ελλάδας.

Από την άλλη πλευρά, έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον η στάση των ίδιων των κρατών, της Ελλάδας και της Τουρκίας, όπου παρατηρούμε πως την περίοδο που *εκκρεμούσε η αίτηση ένταξης τους στις ΕΚ*, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής των δυο κρατών φρόντιζαν να συγκρατηθούν από *περαιτέρω κλιμάκωση κρίσεων* και εργαζόντουσαν για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων.

Η Ελλάδα σε εκείνη τη δεδομένη χρονική περίοδο αξιοποίησε τον κανόνα της ομοφωνίας σε θέματα που αφορούσαν στις εξωτερικές σχέσεις και στη διεύρυνση των ΕΚ/ΕΟΚ καθώς η συγκατάθεσή της για την ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας, είχε συνδεθεί από την ελληνική κυβέρνηση με τη βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και τις θετικές εξελίξεις στο Κυπριακό. Η ιδιότητα του κράτος μέλους της προσέδιδε μια δύναμη ισχύος στο πεδίο της άσκησης της ήπιας πολιτικής κάτι που η Ελλάδα αξιοποίησε για μεγάλο χρονικό διάστημα αλλά πάντα χωρίς εξάρσεις και υπερβολές, όπως θα δούμε στη συνέχεια λόγω της συμμόρφωσης της με το κοινοτικό κεκτημένο. Κι αυτό γιατί όφειλε να προσχωρήσει στη Συμφωνία Σύνδεσης Τουρκίας – ΕΚ/ΕΟΚ, όπου σύμφωνα με το άρθρο 11, η Ελλάδα ως πλήρες μέλος των ΕΚ/ΕΟΚ οφείλει να εφαρμόσει από την 1.1.1981 τις συμφωνίες που έχει υπογράψει η Κοινότητα με τρίτες χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Τουρκίας[8], μια δέσμευση που σίγουρα διαμόρφωνε κατά πολύ μια ήπια στάση απέναντι στην Τουρκία. Άλλωστε, η εμπλοκή της ΕΕ στις ελληνοτουρκικές σχέσεις ενισχύθηκε και από την πεποίθηση ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα κατέληγε σε μια κοινή εξωτερική και αμυντική πολιτική, η οποία θα ενίσχυε και θα προστατεύει την Αθήνα σε σχέση με την Άγκυρα[9]. Σταχυολογώντας πολιτικές πρακτικές

5. Rumelili, B., 2004. The European Union's Impact on the Greek-Turkish Conflict, The University of Birmingham, working paper series paper in EU Border Conflicts, no 6, January 2004.
6. Meinardus, R., 1991, Third-party Involvement in Greek-Turkish Affairs: Germany's Evolving Role, *SECURITY AND ENERGY ISSUES IN THE EASTERN MEDITERRANEAN SPACE*
7. COM (76) 30 final, 20 January 1976, Opinion on Greek application for membership. Διαθέσιμο στο http://aei.pitt.edu/961/1/enlargement_greek_opinion_COM_76_30.pdf
8. Αναλυτικότερα για το θέμα αυτό βλ. Περράκης, Στ., 1988, Οι σχέσεις ΕΟΚ-Τουρκίας και η ελληνική στάση, ή δίκαιο και πολιτική στις ελληνοτουρκικές σχέσεις στα πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, τεύχος, 1, Εκδ. Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 15-16.
9. Valinakis, Yannis G. (1994) 'Security Policy' in Panos Kazakos and P.C. Ioakimidis (eds.) Greece and EC Membership Evaluated, London: Pinter Publishers, pp. 199-214.

των δυο κρατών ως προς τη στάση της συγκράτησης, έχουμε από ελληνικής πλευράς τον τρόπο που επέλεξε να χειριστεί τις ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974, ο τότε Πρωθυπουργός, Κωνσταντίνος Καραμανλής, μια κλασική περίπτωση ανάδειξης του βαθύ αντίκτυπου που άσκησε η προοπτική ένταξης στην ΕΕ στην ελληνική εξωτερική πολιτική μετά το 1974. Η επίγνωση ότι μια παρατεταμένη σύγκρουση με την Τουρκία θα εμπόδιζε την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ οδήγησε τον Καραμανλή να συμβιβαστεί και να μην προσφύγει σε μια πολιτική αποτροπής κατά της Τουρκίας. Μετά την κρίση του 1974, η παρατεταμένη σύγκρουση με την Τουρκία έθεσε σε κίνδυνο την ελληνική αίτηση προσχώρησης στην ΕΟΚ, όπου το Συμβούλιο Υπουργών των ΕΚ εξέφρασε την ανησυχία του για τη διατήρηση μιας δίκαιης σχέσης με την Ελλάδα και την Τουρκία[10]. Ομοίως, όταν ξέσπασε η κρίση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου το 1976 αμέσως μετά την κατάθεση της ελληνικής αίτησης για ένταξη στην ΕΟΚ τον Ιούνιο του 1975, ο Καραμανλής φοβούμενος πως οι ΕΚ/ΕΟΚ δεν ήθελαν να μεταφερθεί στους κόλπους του οργανισμού η ελληνοτουρκική διένεξη, λίγες ημέρες μετά την αποσόβηση της κρίσης, η Ελλάδα προσέφυγε μονομερώς στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (ΔΔΧ), επιλέγοντας να αντιμετωπίσει την κρίση παραπέμποντας το ζήτημα στο Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και στο Διεθνές Δικαστήριο, δείχνοντας την προσήλωσή της στο διεθνές δίκαιο και όχι στα στρατιωτικά μέσα[11]. Επιπλέον, η περίοδος από την αίτηση της Ελλάδας το 1975 έως την ένταξη της το 1981 σημαδεύτηκε από αρκετές απόπειρες διαλόγου, οι οποίες βασίστηκαν από την επιθυμία του Καραμανλή να εξασφαλίσει την ελληνική ένταξη στις ΕΚ/ΕΟΚ. Το 1977, Ελλάδα και Τουρκία υπέγραψαν τη Διακήρυξη της Βέρνης, όπου συμφώνησαν να απέχουν από μονομερείς ενέργειες σχετικά με την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου.

Μια παρόμοια διαδικασία μπορεί να παρατηρηθεί κατά την αίτηση της Τουρκίας για ένταξη στην ΕΚ το 1987. Η αντίδραση της Τουρκίας στη δεύτερη κρίση στην υφαλοκρηπίδα το 1987 ήταν συγκρατημένη καθώς συνέβη ακριβώς πριν η Τουρκία υποβάλει την αίτησή της για ένταξη στις ΕΚ/ΕΟΚ[12]. Άλλωστε, η περίοδο βραχύβιας προσέγγισης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, γνωστή και ως «Διαδικασία του Νταβός», σε μια προσπάθεια εκτόνωσης της κρίσης και της έναρξης ενός διαλόγου μεταξύ των δυο πλευρών, δείχνει αυτή τη συγκράτηση. Ωστόσο, αυτές οι προσπάθειες της τελευταίας στιγμής δεν ήταν επαρκείς και η ελληνοτουρκική διαμάχη εξακολουθούσε να αποδεικνύονται εμπόδιο στην προσπάθεια ένταξης της Τουρκίας. Η γνώμη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την αίτηση της Τουρκίας, που δημοσι-

10. Couloumbis, Theodore A. and Prodromos Yannas (1994), 'Greek Foreign Policy Priorities for the 1990s' in Kevin Featherstone and Kostas Ifantis (eds.) Greece in a Changing Europe: Between European Integration and Balkan Disintegration? Manchester: Manchester University Press, pp. 160-175.
11. Arvanitopoulos, Constantine (1994) 'The Belief System of Constantine Karamanlis' Mediterranean Quarterly: 61-83.
12. Pridham, G., 1991, International influences and democratic transition: problems of theory and practice in linkage politics, Leicester University Press.

εύθηκε το 1989[13], ανέφερε ότι η Τουρκία δεν ήταν έτοιμη για ένταξη και επεσήμανε ότι η ελληνοτουρκική σύγκρουση καθώς και το Κυπριακό αποτελούν αρνητικούς παράγοντες για την ένταξη της Τουρκίας. Στη δεκαετία του 1990, καθώς η Τουρκία προσπαθούσε να αναπτύξει στενότερες θεσμικές σχέσεις με την ΕΕ πρώτα μέσω μιας συμφωνίας για την τελωνειακή ένωση και αργότερα με την υποψηφιότητα, η ΕΕ υπενθύμιζε επανειλημμένα στην Τουρκία ότι η ενίσχυση των δεσμών της με την ΕΕ εξαρτιόταν από την επίλυση των διαφορών της με την Ελλάδα[14]. Μετά την κρίση των Ιμίων, η αποδέσμευση της οικονομικής βοήθειας της ΕΕ προς την Τουρκία που αποτελούσε μέρος της Συμφωνίας Τελωνειακής Ένωσης μπλοκαρίστηκε με την ελληνική κυβέρνηση να ασκεί πιέσεις για αυτή την απόφαση.

Μελετώντας τις σχέσεις των δυο κρατών εκείνη την περίοδο παρατηρούμε πως μέχρι το 1999 (ημερομηνία ορόσημο για την ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας), εκτός από τις προσωρινές και τακτικές βελτιώσεις στις διμερείς σχέσεις, η αξιοποίηση της ενταξιακής διαδικασίας τω δυο χωρών, μάλλον απέτυχε να επιφέρει επίλυση των ελληνοτουρκικών συγκρούσεων και οι σχέσεις παρέμεναν τεταμένες. Ενώ οι πολιτικές ελίτ των δυο χωρών αρχικά τόνιζαν τη σημασία *της ελληνοτουρκικής συμμαχίας* και της *κοινής ταυτότητας στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ*, οι σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών *είχαν ήδη αρχίσει να χαλάνε τόσο λόγω της Κύπρου, όσο και των κρίσεων που δημιουργούσε η Τουρκία στο Αιγαίο* και η ήπια ρητορική τους σύντομα ξεπεράστηκε στο δημόσιο λόγο και στις δύο χώρες που κινητοποιούνταν γύρω από εθνικιστικά σύμβολα και επιλεκτικές ιστορικές μνήμες.

2η Περίοδος: Η Συμφωνία Ελσίνκι - Η περίοδος της Αναγκαστικής Επίδρασης (1999)

Ορόσημο στην αποτίμηση του θετικού αντίκτυπου της ΕΕ στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, είναι το *1999 με τη Συμφωνία του Ελσίνκι* καθώς έως τότε, η πορεία των θεσμικών σχέσεων της Ελλάδας και της Τουρκίας με την ΕΟΚ/ΕΚ/ΕΕ κυμάνθηκαν μεταξύ συγκρούσεων ταυτότητας και συγκρούσεων υποταγής όσον αφορά στη φύση των επικοινωνιών σύγκρουσης σε επίπεδο ελίτ και κοινωνίας. Επίσης, η πρώτη *«διπλωματία των σεισμών»*[15] συνέβαλε

13. Commission Opinion on Turkey's request for accession to the Community (20 December 1989), διαθέσιμο στο https://www.cvce.eu/content/publication/2005/2/4/4cc1acf8-06b2-40c5-bb1e-bb3d4860e7c1/publishable_en.pdf
14. Χαρακτηριστικές αποφάσεις ήταν οι εξής: i) το ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 18ης Ιανουαρίου 1996 σχετικά με την κατάσταση στην Τουρκία, ii) η δήλωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 15ης Ιουλίου 1996, iii) η δήλωση της Προεδρίας της 16ης Οκτωβρίου 1996 σχετικά με τις πρόσφατες δολοφονίες στην Κύπρο, iv) η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 30ής Οκτωβρίου 1996 σχετικά με τις εξελίξεις στις σχέσεις με την Τουρκία, v) τα συμπεράσματα του Συμβουλίου Σύνδεσης ΕΚ-Τουρκίας της 29ης Απριλίου 1997, vi) τα συμπεράσματα της Προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Λουξεμβούργου της 12ης και 13ης Δεκεμβρίου 1997.
15. Οι καταστροφικοί σεισμοί στην Αθήνα και τη Νικομήδεια το καλοκαίρι του 1999 αποτέλεσαν το έναυσμα για την ομαλοποίηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, έπειτα από μια αρκετά μεγάλη περίοδο ιδιαίτερα αυξημένης έντασης μεταξύ των δύο χωρών, (09.04.2023) αναλυτικότερα https://www.kathimerini.gr/politics/562357807/ellinotoyrkika-to-1999-kai-i-proti-diplomatia-ton-seismon/

στην ομαλοποίηση της νέας προσέγγισης των ελληνοτουρκικών σχέσεων μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η απόφαση του *Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι* (11-12.12.1999), με την Ελλάδα να άρει το βέτο της κατά της υποψηφιότητας της Τουρκίας στην ΕΕ, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την πορεία για την επίλυση των διμερών διαφορών των δυο χωρών μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης και την ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΕΕ, αποτέλεσε μια ιστορική απόφαση στις σχέσεις των δυο λαών. Η Ελλάδα μέσα από τον *εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας* στις ευρωπαϊκές πολιτικές αξίες και νόρμες με την ενεργό δράση της ΕΕ μέσα από έναν διττό ρόλο, ως «πλαίσιο» και ως «ενεργός δρών», μετατοπίζει την πολιτική της ατζέντα από *τις «υπό όρους κυρώσεις»* στις *«υπό όρους ανταμοιβή»* και καθιστά πλέον τις ελληνοτουρκικές σχέσεις σε ευρωπαϊκό ζήτημα[16].

Η απόφαση του Ελσίνκι αποτέλεσε κατά πολλούς τομή για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η περίφημη U-turn πολιτική της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έναντι της Τουρκίας, με τη Στρατηγική του Ελσίνκι- ένα πλαίσιο μελλοντικής επίλυσης που περιείχε ως βασικούς πυλώνες την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το καθεστώς υποψηφιότητας της Τουρκίας, σηματοδοτήθηκε: α) Από την αλλαγή των συνθηκών του διεθνούς περιβάλλοντος *με την ΕΕ να θεωρεί την Τουρκία απαραίτητο εταίρο στην αρχιτεκτονική ενός ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας και άμυνας και στρατηγικό παίχτη στη ΝΑ Ασία* (Κεντρική Ασία, Μέση Ανατολή, Καύκασο), που θα προωθεί τα οικονομικά συμφέροντας της ΕΕ, και β) τα δυο κρίσιμα γεγονότα που πυροδότησαν ένα κλίμα εμπόλεμης κατάστασης, τα Ίμια (1996), και η υπόθεση Οτσαλάν. Η άρση του ελληνικού βέτο το 1999 για τη βελτίωση των σχέσεων ΕΕ-Τουρκίας προκάλεσε βελτίωση των διμερών σχέσεων που παρέμεινε πρωτοφανής από τη δεκαετία του 1950 καθώς για πρώτη φορά η Ελλάδα θεώρησε την «κοινωνικοποίηση» της Τουρκίας ως ουσιαστικό στρατηγικό στόχο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Άλλωστε, αυτή την πολιτική προωθούσαν και οι Η.Π.Α. καθώς η στάση τους από την κρίση των Ιμίων και μετά καλλιεργούσε μια στενότερη συνεργασία των δυο χωρών με την Ε.Ε προκειμένου να πετύχουν το κατάλληλα μείγμα ισορροπίας στη δύσκολη περίπτωση του Αιγαίου. Σε αυτό το κλίμα και οι δύο χώρες (Ελλάδα-Τουρκία) έβρισκαν αυτή την προοπτική καλύτερη καθώς θεωρούσαν την Ουάσινγκτον μεροληπτική εναντίον τους[17].

Αξίζει να σημειωθεί πώς, μετά το 1999, η Ελλάδα από τον πιο σκληρό αντίπαλο της Τουρκίας έγινε ο ισχυρότερος υποστηρικτής της στην ΕΕ, ακόμη και σε βάρος της απόκλισης από τους Ευρωπαίους εταίρους της[18]. Ορισμένοι εξέχοντες Έλληνες μελετητές έχουν φτάσει στο σημείο να ανακηρύξουν

16. Couloumbis, T. (1999) Strategic consensus in Greek domestic and foreign policy since1974, in Coufoudakis, V., Psomiades, H. J. & Gerolymatos, A. (eds), Greece and The New Balkans. Challenges and Opportunities. New York: Pella, 407-422.
17. Οι σχέσεις Ουάσιγκτον-Άγκυρας και τα Ελληνοτουρκικά μετά τη MDCA, 2021, διαθέσιμο στο https://www.amynanet.gr/oi-scheseis-ouasigkton-agkyras-kai-ta-ellinotourkika-meta-ti-mdca
18. Rumelili, Bahar (2003b), 'Turkish-Greek Relations: Enabling EU Impact' Paper presented at the CEEISA/ISA International Conference, Budapest, Hungary, 26-28 June.

το 1999 ως *το τέλος της ιστορίας για την Ελλάδα*[19]. Η αποδοχή της ενταξιακής διαδικασίας της Τουρκίας χαρακτηρίζεται ως μια πολιτική *«έξυπνης εξισορρόπησης»* (“smart balance”) που υιοθέτησε η Ελλάδα για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις[20].

Μια πηγή επιρροής που έχει στη διάθεση της η ΕΕ για να επηρεάσει τις συνοριακές συγκρούσεις είναι η δύναμή της να «δελεάζει» τα κράτη που γειτνιάζουν με τρίτες χώρες να επιλύσουν τις διαφορές τους προσφέροντας τη δυνατότητα συνεργασίας, είτε στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας, είτε της ενταξιακής διαδικασίας ή με την επιβολή κυρώσεων στα αναθεωρητικά κράτη, μια πολιτική που εφαρμόστηκε με επιτυχία κατά της Ρωσίας μετά την εισβολή της στην Ουκρανία (28.02.2022). Για πρώτη φορά η ΕΕ συντεταγμένα και με ομοφωνία επέβαλε ισχυρότατες οικονομικές κυρώσεις στη Ρωσία, μια πολιτική επιλογή που χαρακτηρίζεται ως οικονομικός πόλεμος της Ε.Ε. κατά της αναθεωρητικής Ρωσίας.

Η περίοδος *2000-2004* αποτελεί μια περίοδο ορόσημο για την ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας στην ΕΕ, όπου η υποψηφιότητα ενίσχυσε τους εγχώριους παράγοντες τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία που ήταν *υπέρ της προώθησης της ελληνοτουρκικής συνεργασίας*. Για πρώτη φορά στην ιστορία της σύγκρουσης των δύο κρατών, υπήρξε σαφής αναφορά σε συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο καθώς το 2004 προσδιορίστηκε ως η καταληκτική ημερομηνία επίλυσης των διαφορών, και *αποφασίστηκε το δικαιοδοτικό όργανο* που έπρεπε να χρησιμοποιήσουν τα δύο κράτη για την επίλυση/τερματισμό της μακροχρόνιας σύγκρουσής τους, *το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης* (ΔΔΧ). Είναι ενδιαφέρον πώς την περίοδο 1999-2004, *η Ελλάδα από τον πιο σκληρό αντίπαλο της Τουρκίας έγινε ο ισχυρότερος υποστηρικτής της στην ΕΕ*, ακόμη και σε βάρος της απόκλισης από τους Ευρωπαίους εταίρους της[21].

Το 2004 η ελληνική κυβέρνηση του Κώστα Καραμανλή, θεωρώντας πως η ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ δεν φαινόταν ρεαλιστικός στόχος για το ορατό μέλλον, αναζήτησε ένα εναλλακτικό στρατηγικό πλαίσιο για τις σχέσεις της με την Τουρκία, αποφασίζοντας να μην εφαρμόσει τον όρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι (1999) σχετικά με την παραπομπή των διμερών διαφορών με την Τουρκία στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης ως προϋπόθεση για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας με την ΕΕ. Ευλόγως, η Ε.Ε. αποσύρει από τη Συμφωνία του Ελσίνκι το χρονοδιάγραμμα που καλεί τις δύο χώρες να λύσουν τις διμερείς διαφορές τους ή να συμφωνήσουν έως τον Δεκέμβριο του 2004 να τις παραπέμψουν στο ΔΔΧ. Με αυτή την παρέμβαση, η ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας πέραν των κριτηρίων της Κοπεγχάγης, δεσμεύει την Τουρκία καλείται *μόνο στο πλαίσιο των σχέσεων καλής γειτονίας*!!!!

Ο υποβιβασμός των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας στην ΕΕ, σε μια τυπική ενταξιακή διαδικασία χωρία ειδική αναφορά στην επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών εγκυμονούσε κινδύνους για τις *διμερείς σχέσεις* των δυο κρατών και δυναμίτιζε την ίδια την αξιοπιστία της Ελλάδας λόγω αυτής της υποχώρησης από τις αρχικές αποφάσεις του Ελσίνκι. Αυτή η αλλαγή πολιτικής από την Ελλάδα *δεν άφησε ανεπηρέαστη την ικανότητα της ΕΕ* στο να συμβάλλει αποτελεσματικά στην επίλυση της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης ως *ενεργός δρών* καθώς πλέον δεν υπήρχαν οι ειδικές δεσμεύσεις της Τουρκίας απέναντι στην Ελλάδα.

Θα πρέπει να αναγνωρίσουμε πως αυτή η αλλαγή στρατηγικής είχε θετική απήχηση στην Τουρκία που δεν επιθυμούσε την εμπλοκή της Ε.Ε. στα ελληνοτουρκικά λόγω της ισχυρής θέσης της Ελλάδας ως κράτος μέλος. Άλλωστε, αυτή είναι μια διαχρονική θέση της Τουρκίας που αποτυπώθηκε και σε πρόσφατες δηλώσεις του σύμβουλου του προέδρου της Τουρκίας, Ταγίπ Ερντογάν για θέματα εξωτερικής πολιτικής, Ακίφ Τσαγατάι Κιλίτς, όπου κάλεσε την Ευρωπαϊκή Ένωση να αφήσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις να διευθετηθούν σε διμερή βάση[22]. Αυτή η διαφορετική οπτική ως προς την εμπλοκή ή μη της ΕΕ στα ελληνοτουρκικά ζητήματα αποτυπώνεται στην πέμπτη ($5^{η}$) έρευνα κοινής γνώμης Ελλάδας-Τουρκίας που πραγματοποιήθηκε την περίοδο 17-23 Ιουλίου 2023[23], όπου στο ερώτημα επίλυσης διαφορών μεταξύ των δυο κρατών μέσω διεθνών οργανισμών, όπως είναι η ΕΕ, το ΔΔΧ, το 37,1% των Ελλήνων συμφωνούσε με την συμβολή τους, ενώ από τους Τούρκους λιγότερο από το 7% συμφωνούσε με αυτή την εμπλοκή. Επομένως, η στάση της πολιτικής ελίτ της Τουρκίας αποτελεί είναι κοινά αποδεκτή και από τον τουρκικό λαό.

Εξίσου ενδιαφέρον παρουσιάζει η επικρατούσα αντίληψη στους Τούρκους διαμορφωτές πολιτικής για την Ελλάδα, οι οποίοι θεωρούν πως η Ελλάδα ακολουθεί μια αναθεωρητική πολιτική κατά της Τουρκίας, εμπνευσμένη από τη ‘’Μεγάλη Ιδέα’’ και επεκτείνει συνεχώς την επικράτειά της σε βάρος της Τουρκίας από τη δεκαετία του 1830 [24], ενδυναμώνει το χάσμα στην επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών καθώς αποτελεί ένα κατασκευασμένο πολιτικό αφήγημα, όπως αντίστοιχα το δόγμα της Γαλάζιας Πατρίδας[25] που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ως απάντηση στην υποτιθέμενη αναθεωρητική πολιτική της Ελλάδας, η Τουρκία ακολουθεί μια πολιτική που

19. Couloumbis, Theodore A. and Aristotle Tziampiris (2002) ‘The End of Greek History’ Kathimerini (English ed.), 20 December.
20. Tsakonas, P. (2010) The incomplete breakthrough in Greek-Turkish relations: Grasping Greece’s socialization strategy. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
21. Rumelili, B.(2003b), ‘Turkish-Greek Relations: Enabling EU Impact’ Paper presented at the CEEISA/ISA International Conference, Budapest, Hungary, 26-28 June.
22. Ακίφ Τσαγατάι Κιλίτς, (2023) *Διπλωματικός σύμβουλος Ερντογάν: Υπάρχουν διαφωνίες σε Αιγαίο, Κύπρο και Μεσόγειο, ας τις διευθετήσουμε με διάλογο,* συνέντευξη στην EPTNEWS., στις 11.09.2023. Διαθέσιμο στο https://www.ertnews.gr/roi-idiseon/diplomatikos-symvoulos-erntogan-yparxoun-dafonies-se-aigaio-kypro-kai-mesogeio-as-tis-dieythetisoume-me-dialogo/
23. Η δημοσκόπηση υποστηρίχθηκε από τη diaNEOsis, σχεδιάστηκε από το ΕΛΙΑΜΕΠ και το Istanbul Policy Center (IPC) και διεξήχθη από την MRB και την KONDA στην Ελλάδα και την Τουρκία αντίστοιχα με τη συμμετοχή 1004 Ελλήνων και 1589 Τούρκων πολιτών.
24. Gunduz, Aslan (2001) ‘Greek-Turkish Disputes: How to Resolve Them?’ in Dimitris Keridis and Dimitrios Triantaphyllou (eds.) Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization, Everett, MA: Brassey’s, pp. 81-101.
25. Το δόγμα της «Γαλάζιας Πατρίδας», επηρεασμένο από το «Δόγμα Νταβούτογλου» για επέκταση της σφαίρας επιρροής της, οδηγεί σε ένα νέο αφήγημα και μια νέα στρατηγική για τη θαλάσσια και ναυτική προέκτασή της Τουρκίας στο Αιγαίο και την ανατολική Μεσόγειο. Βλ. στο Nikos Christofis and Logotheti Amaryllis, «Turkey in Syriza’s Foreign Policy, 2015-2017». In The Role of the Image in the Greek–Turkish Relations, (επιμ.) Z. M. Uzuner, (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2018), pp. 103-120.

επικεντρώνεται στην αποτροπή[26] και δεν αφήνει την Ελλάδα μόνη στους διεθνείς οργανισμούς[27]. Επίσης, παγιώνει την άποψη της τουρκικής πλευράς για τη μεροληπτική σχέση της ΕΕ με την Ελλάδα ως κράτος μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας σε βάρος των ευρωτουρκικών σχέσεων. Για αυτό και η ένταξη της Ελλάδας στις ΕΚ δημιούργησε και διατήρησε την άποψη στην Τουρκία, ότι η ΕΕ δεν μπορεί να είναι αμερόληπτη σε σχέση με τα ελληνοτουρκικά ζητήματα**.** Το γεγονός ότι η Τουρκία δεν είναι πλήρες μέλος, η ΕΕ δίνει τη δυνατότητα στην Ελλάδα να ασκήσει πίεση στην Τουρκία, εκμεταλλευόμενη πλήρως τη θέση της ως πλήρες μέλος[28]. Με άλλα λόγια, για την τουρκική εξωτερική πολιτική, η Ε.Ε. θεωρείται απλώς ένας οργανισμός μέσω του οποίου η Ελλάδα επιδιώκει τη «ρεβιζιονιστική» της ατζέντα σε σχέση με την Τουρκία.

Η τρίτη περίοδος (2005-2023): μια περίοδος με μεγάλης διακυμάνσεις ως προς τη συμβολή της ΕΕ στις σχέσεις των ελληνο-τουρκικών σχέσεων

Μεταξύ *2005 και 2023*, οι σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας χαρακτηρίζονται από ένα σύνθετο μείγμα προόδου και προκλήσεων. Η Τουρκία ξεκίνησε το 2005 επίσημα τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την ΕΕ, αλλά η διαδικασία αντιμετώπισε πολλά εμπόδια και προκλήσεις. Θέματα όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η κατοχή τμήματος της Κύπρου και η σταδιακή φονταμενταλιστική ισλαμοποίηση της Τουρκίας, συμπεριλαμβανομένων των ανησυχιών για τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και τα ανθρώπινα δικαιώματα, αποτέλεσαν βασικά σημεία τριβής μεταξύ Ε.Ε.- Τουρκίας. Παρά την αρχική αισιοδοξία, η πρόοδος επιβραδύνθηκε και στα μέσα της δεκαετίας του 2010 οι διαπραγματεύσεις ουσιαστικά είχαν επιβραδυνθεί.

Η Ε.Ε. αντιμετώπισε επίσης εσωτερικές προκλήσεις, όπως τα μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα σε κράτη μέλη της, γεγονός που επηρέασε την ικανότητά της να συνεργαστεί αποτελεσματικά με την Τουρκία καθώς η ενταξιακή διαδικασία ως πολιτική δεν ήταν στις προτεραιότητες[29]. Η μεγάλη προσφυγική κρίση του 2015-16, προσέδωσε μια νέα διάσταση στη σχέση Ε.Ε. και Τουρκίας καθώς συνεργάστηκαν στο θέμα αυτό με την Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας[30] για την επιστροφή

26. Ayman S. Gulden (1998) 'Turkiye'nin Ege Politikasinda Muzakere ve Caydiricilik [Negotiation and Deterrence in Turkey's Aegean Policy]' in Gencer Ozcan and Sule Kut (eds.) En Uzun On Yil [The Longest Decade], Istanbul: Boyut, pp. 285-325.
27. Birand, M.Ali (2000), Turkiye'nin Avrupa Macerasi 1959-1999 [Turkey's Europe Venture], Istanbul: Dogan Kitapcilik.
28. Aksu, F. (2001) 'Turkish-Greek Relations' Turkish Review of Balkan Studies, 6: 167-201.
29. Αυτή η έλλειψη προτεραιοποίησης της πολιτικής της Διεύρυνσης φαινόταν και από το «πάγωμα» των ενταξιακών διαδικασιών των Δ. Βαλκανίων που ενώ είχε ξεκινήσει επίσημα το 2003 με τη Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης, ενεργοποιήθηκε μετά το 2017.
30. Η Δήλωση ΕΕ- Τουρκίας [EU-Turkey Statement (η 4)], για τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, μια συνεργασία που στιγματίστηκε από επικρίσεις για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ερωτήματα σχετικά με την αποτελεσματικότητα της συμφωνίας. Συγκεκριμένα, στις 18 Μαρτίου 2016, υπογράφεται με τη μορφή μιας «νομικά δεσμευτικής δήλωσης»

των μεταναστών στην Τουρκία[31] και σε αντάλλαγμα, η Ε.Ε. δεσμεύτηκε να χρηματοδοτήσει με έξι (6) δις ευρώ την Τουρκία από το Ταμείο Διευκόλυνσης για τους Πρόσφυγες στην Τουρκία (FRT**),** να ενισχύσει τη διαδικασία απελευθέρωσης της visas καθώς και να προωθήσει τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις που είχαν μείνει στάσιμες.

Ωστόσο, η νομιμότητα της συμφωνίας μεταξύ ΕΕ και Τουρκίας τίθεται υπό αμφισβήτηση καθώς αυτό το κείμενο «*θα μπορούσε να εφαρμοστεί μόνο εάν η Τουρκία θεωρηθεί ασφαλής χώρα, κάτι που μέχρι πρόσφατα δεν συνέβαινε, καθώς ένα κράτος για να είναι μια ασφαλής χώρα, πρέπει να έχει επικυρώσει, τη Σύμβαση της Γενεύης χωρίς κανένα γεωγραφικό περιορισμό, κάτι που δεν έχει πράξει δεν είναι Τουρκία*»[32]. Ως εκ τούτου, στις 24 Νοεμβρίου 2016, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζήτησε το πάγωμα των ενταξιακών διαπραγματεύσεων[33], ενώ η απελευθέρωση του καθεστώτος των θεωρήσεων visas και οι συμφωνίες για τη διαδικασία ένταξης, αποδείχθηκαν όνειρα απατηλά.

Στις *αρχές του 2020*, η ενεργός γεωπολιτική παρουσία της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο κλιμάκωσε τις εντάσεις καθώς οι διαφωνίες σχετικά με τα θαλάσσια σύνορα και τους ενεργειακούς πόρους με την Ελλάδα και την Κύπρο επιβάρυναν τις σχέσεις Ε.Ε.-Τουρκίας. Όμως παρά τις μονομερείς ενέργειες της τουρκικής κυβέρνησης στην ανατολική Μεσόγειο και οι προκλητικές δηλώσεις κατά της ΕΕ και των κρατών μελών της (Ελλάδα και Κύπρος), το Συμβούλιο (2021) προσέφερε θετική ατζέντα στην Τουρκία χωρίς καμία αναφορά στα εσωτερικά ζητήματα και στο κράτος δικαίου[34]. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, απογοητευμένο από τη στάση του Συμβουλίου, το Μάιο του 2021, εγκρίνοντας το ψήφισμα της έκθεσης της Επιτροπής για την Τουρκία (2019-2020)[35], δηλώνει την ανησυχία του για την αυξανόμενη απόσταση μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας ως προς αξίες και τα πρότυπα.

Η θέση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ήταν ξεκάθαρη και ζητούσε από την Τουρκία την αποκλιμάκωση στην ανατολική Μεσόγειο, αν ήθελε να συνεχιστεί η συνεργασία με την Ε.Ε., παροτρύνοντας μάλιστα το Συμβούλιο να χρησιμοποιήσει όλα τα μέσα και τις επιλογές που έχει στη διάθεση, του

31. Η αίτηση για διεθνή προστασία δεν ήταν επιτυχής στην Ευρώπη, όπου εφαρμόζεται ένας μηχανισμός ποσόστωσης «1 για 1»: δηλ. για κάθε Σύριο που επιστρέφει στην Τουρκία από την ΕΕ, ένας άλλος Σύριος θα επανεγκαθίσταται από την Τουρκία στην ΕΕ. Αναλυτικότερα, βλ. The Guardian, EU prepares to scall back resettlement of Syrian refugees, mars 2016, disponible sur: https://www.theguardian.com/world/2016/mar/16/eu-cut-number-syrian-refugees-coming-europe,
32. Le Figaro, Accord UE-Turquie : la légalité mise en doute : http://www.lefigaro.fr/flash-actu/2016/03/22/97001-20160322FILWWW00373-accord-ue-turquie-la-legalite-mise-en-doute.php, consulté le 27 février 2018.
33. Le Monde, le Parlement européen demande le gel des négociations d'adhésion avec la Turquie : http://www.lemonde.fr/europe/article/2016/11/24/le-parlement-europeen-demande-le-gel-des-negociations-d-adhesion-avec-laturquie_5037271_3214.html
34. MEP: EU Council is 'obliged' to introduce democracy conditionality with Turkey, 2021, διαθέσιμο στο https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/mep-eu-council-is-obliged-to-introduce-democracy-conditionality-with-turkey/
35. Με 480 ψήφους υπέρ, κατά 64 και 150 αποχές.

συμπεριλαμβανομένων των στοχευμένων κυρώσεων ως έσχατη λύση[36].
Έχει ενδιαφέρον η συμβολή της Ελλάδας, που έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε αυτή την στάση της Ε.Ε. καθώς στην κοινή ανακοίνωση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Ύπατου Εκπροσώπου για θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας, J. Borrel (29-30.06.2023)[37], γίνεται ειδική αναφορά για τις τεταμένες σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας λόγω της εχθρικής ρητορικής, τις παραβιάσεις του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου, συμπεριλαμβανομένων υπερπτήσεων σε ελληνικές κατοικημένες περιοχές και απειλητικές δηλώσεις σχετικά με την κυριαρχία των ελληνικών νησιών. Γίνεται ξεκάθαρη αναφορά *στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και των Αποκλειστικών Οικονομικών Ζωνών δεν έχει αντιμετωπιστεί μέσω διαλόγου και διαπραγματεύσεων με καλή πίστη, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, συμπεριλαμβανομένης της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS), και με προσφυγή, αν χρειαστεί, στο Διεθνές Δικαστήριο. Η απερίφραστη δέσμευση στις σχέσεις καλής γειτονίας, στις διεθνείς συμφωνίες και στην αρχή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών σύμφωνα με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, καθώς και η αποχή από μονομερείς ενέργειες που αντιβαίνουν στα συμφέροντα της ΕΕ, παραβιάζουν το διεθνές δίκαιο και τα κυριαρχικά δικαιώματα των κρατών μελών της ΕΕ, παραμένει βασική προϋπόθεση για τη διασφάλιση ενός σταθερού και ασφαλούς περιβάλλοντος στην Ανατολική Μεσόγειο και την ανάπτυξη μιας συνεργατικής και αμοιβαία επωφελούς σχέσης μεταξύ της ΕΕ και της Τουρκίας*[38].
Ευλόγως, το ερώτημα του κατά πόσο η ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας συνέβαλε στην εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, βρίσκει οριστική απάντηση με αυτή την κοινή ανακοίνωση, η οποία θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως αποτελεί την επιτομή αυτής της διαδικασίας που τελικά είχε θετικό αποτύπωμα μόνο στην δεύτερη περίοδο (1999-2004), όπως αναλύθηκε παραπάνω.
Άλλωστε, στα ενταξιακά διλήμματα της για τη προσχώρηση της *Τουρκίας στην Ε.Ε.*, το Ε.Κ. με την ετήσια έκθεση (2023)[39] έδωσε την απάντηση, όπου το Ε.Κ. τόνισε πως *αυτή η διαδικασία δεν μπορεί να συνεχιστεί* υπό τις παρούσες συνθήκες και καλεί την τουρκική κυβέρνηση, τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα κράτη μέλη να άρουν το σημερινό αδιέξοδο και να *προχωρήσουν σε ένα παράλληλο και ρεαλιστικό πλαίσιο προς μια στενότερη, δυναμικότερη και πιο στρατηγική εταιρική σχέση και παροτρύνει την Επιτροπή* να διερευνήσει πιθανές μορφές για ένα αμοιβαία ελκυστικό πλαίσιο μέσω μιας διεξοδικής και συμπεριληπτικής διαδικασίας, όπως μια εκσυγχρονισμένη συμφωνία εταιρικής σχέσης.
Η προσχώρηση της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί μια παρατεταμένη και πολύπλοκη διαδικασία, που εκτείνεται από την επίσημη έναρξη των διαπραγματεύσεων το 2005 έως σήμερα. Διάφοροι παράγοντες συνέβαλαν στην αργή πρόοδο και στις προκλήσεις στην πορεία της Τουρκίας προς την ένταξη στην ΕΕ. όπου πέραν της απουσίας πολιτικών μεταρρυθμίσεων στην Τουρκία, καθοριστικό ρόλο έπαιξαν τόσο τα αδιέξοδα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, και στο κυπριακό καθώς και οι μεταβαλλόμενες γεωπολιτικές δυναμικές, στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, που επηρεάσαν τις στρατηγικές προτεραιότητες της Τουρκίας. Οι μετατοπίσεις αυτές της Τουρκίας και η απουσία εναρμόνισης με τις επιταγές της ΕΕ, συνθέτουν τη βασική ατζέντα για το πάγωμα των ενταξιακών διαδικασιών της Τουρκίας και την εξεύρεση μια άλλης θεσμικής σχέσης μεταξύ ΕΕ-Τουρκίας[40], κάτι πλέον που αποτελεί μια κοινή θέση των δυο πλευρών. Ως εκ τούτου, σε αυτό το νέο πλαίσιο που έχουν μπει οι ευρωτουρκικές σχέσεις, η πολιτική της διεύρυνσης που διήρκησε σχεδόν εικοσιπέντε (25) χρόνια, αφαιρείται' από το «οπλοστάσιο» της ΕΕ αλλά και από τη στρατηγική της Ελλάδας στο πεδίο των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Συμπεράσματα

Σαφώς, σε αυτό το policy paper δεν αναλύονται τα αίτια και οι λόγοι αυτής της ιστορικής διένεξης καθώς και η πραγματική διάσταση των γεγονότων, αλλά οι εξελίξεις αυτής της διένεξης υπό το πρίσμα της ΕΕ. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η αξιολόγηση του συνδετικού αντίκτυπου της ΕΕ στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, όπου σύμφωνα με όσα γράφτηκαν παραπάνω, καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα:
1ο) *Πρώτον*, η ΕΕ είχε μακροπρόθεσμο, έμμεσο, αντίκτυπο μέσω της προώθησης του εκδημοκρατισμού και της δραστηριότητας της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα και την Τουρκία. Η πίεση της ΕΕ στην Τουρκία -που ασκήθηκε μέσω διαφόρων δηλώσεων, διακηρύξεων και εκθέσεων, τα καρότα της τελωνειακής ένωσης και της ιδιότητας μέλους - ήταν κρίσιμα για τη διασφάλιση μιας ταχείας επιστροφής στην πολιτική διακυβέρνηση μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980[41]. Ομοίως, στην Ελλάδα, η ΕΕ πιστώνεται για την εδραίωση της μετάβασης στη δημοκρατία μετά το 1974 και την υποχρέωσή της σε μια διαδικασία εκσυγχρονισμού της οποίας η λογική υπαγόρευσε τον μετασχηματισμό των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δομών (Διαμαντούρος, 1997).
2ο) Δεύτερον, η *ΕΕ μπορεί να βοηθήσει στη μετατροπή των συνοριακών συγκρούσεων είναι αλλάζοντας τις κυρίαρχες κατασκευές ταυτοτήτων* μέσω των οποίων τα μέρη της σύγκρουσης αντιλαμβάνονται το ένα το άλλο, κατανοούν το ένα τις πράξεις

36. EP, Peace and security in 2021: The EU's evolving relations with Turkey, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/694213/EPRS_BRI(2021)694213_EN.pdf
37. JOINT COMMUNICATION TO THE EUROPEAN COUNCIL State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations 2023, διαθέσιμο στο https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/joint-communication-european-council-state-play-eu-turkiye-political-economic-and-trade-relations-0_en?prefLang=el
38. JOINT COMMUNICATION TO THE EUROPEAN COUNCIL State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations 2023, διαθέσιμο στο https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/joint-communication-european-council-state-play-eu-turkiye-political-economic-and-trade-relations-0_en?prefLang=el
39. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Σεπτεμβρίου 2023 σχετικά με την έκθεση της Επιτροπής, του 2022, για την Τουρκία, Διαθέσιμο στο (2022/2205(INI))https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0320_EL.html
40. COM, Türkiye 2023 Report, 8.11.2023 SWD (2023) 696 final, Brussels, διαθέσιμο στο https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/eb90aefd-897b-43e9-8373-bf59c239217f_en?filename=SWD_2023_696%20Türkiye%20report.pdf
41. Muftuler-Bac, Meltem (2000) 'The Impact of the European Union on Turkish Politics,' East European Quarterly, 34 (2): 159-179.

του άλλου και στη συνέχεια τη σύγκρουσή τους. Ειδικά, ο ενωσιακός λόγος της ΕΕ για μια συλλογική ευρωπαϊκή ταυτότητα μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς για την αλλαγή αυτών των κυρίαρχων δομών, δηλ. την αλλαγή της κυρίαρχης κατασκευής ταυτοτήτων, θα έπρεπε να αποτελέσει σημείο αναφοράς για την αλλαγή αυτών των κυρίαρχων δομών. Όμως, εκ του αποτελέσματος διαπιστώνουμε πως αυτό δεν έχει επιτευχθεί παρά τη μακροχρόνια σχέση Ε.Ε.-Τουρκίας.

3ο) *Τρίτον*, η *ΕΕ απέτυχε να έχει θετικό αντίκτυπο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις* καθώς η Ελλάδα ως κράτος μέλος είδε την Ε.Ε. ως έναν ελκυστικό μοχλό που έπρεπε να χρησιμοποιηθεί κατά της Τουρκίας και αντίστοιχα, η Τουρκία αντιλήφθηκε την ΕΕ ως «αιχμαλωτισμένη» από την Ελλάδα. Αυτή, η «άνιση» σχέση μεταξύ των δυο αντιτιθεμένων πλευρών με την Ε.Ε., εντέλει πυροδότησε τα αντιευρωπαϊκά συναισθήματα στην τουρκική κοινωνία, μια διαδικασία που είχε αρχίσει να καλλιεργεί η κυβέρνηση του Ερντογάν, ειδικά μετά το πραξικόπημα του 2016. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, η τουρκική κοινωνία να μην ενδιαφέρεται πολύ για την ένταξη της Τουρκίας στην ευρωπαϊκή οικογένεια, χρεώνοντας την Ελλάδα γιατί αυτή την αποτυχία.

4ο) *Τέταρτον*, με τη Συμφωνία του Ελσίνκι η Ελλάδα καθιστά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις *σε ευρωπαϊκό ζήτημα και* επενδύει στον *εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας* με την ενεργό δράση της ΕΕ μέσα από έναν διττό ρόλο, *ως «πλαίσιο» και ως «ενεργός δρών»*. Όμως με την αλλαγή του *στρατηγικού της πλαισίου* το 2004 και τον *υποβιβασμό των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας στην ΕΕ σε μια τυπική διαδικασία*, η Ελλάδα υποβάθμισε το ρόλο της ΕΕ, και ίσως όχι εν αδίκω, αν λάβουμε υπόψη μας την παντελή απουσία μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής της ΕΕ και μιας κοινής ταύτισης συμφερόντων μεταξύ των κρατών μελών απέναντι στην Τουρκία.

5ο) *Πέμπτο*, από την πλευρά της, η ΕΕ καλείται σε αυτή τη χρονική συγκυρία να αντιμετωπίσει μια σωρεία ζητημάτων που άπτονται της πολιτικής της διεύρυνσης, τόσο για τις υποψήφιες χώρες των Δ. Βαλκανίων που μετά από μακροχρόνιες διεργασίες έχουν οδηγηθεί στην «κόπωση της διεύρυνσης» (“enlargement fatigue”), όσο και για αυτές που έλαβαν πρόσφατα το καθεστώς των υποψηφίων χωρών (Ουκρανία και Μολδαβία), αλλά και λόγω της μεγάλης συζήτησης που έχει ξεκινήσει για το Μέλλον της Ευρώπης ως προς τις μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν για να αντέξει η Ένωση την ένταξη νέων χωρών, δημιουργείται ένα νέο περιβάλλον στις σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας καθώς και στο μέλλον της ενταξιακής διαδικασίας της Τουρκίας.

Πολλά τα σενάρια και οι θέσεις ως προς *το πλαίσιο συνεργασίας ΕΕ-Τουρκίας*, κάποια σε ένα πιο πραγματιστικό επίπεδο μέσω της σύναψης μιας στρατηγικής εταιρικής σχέσης (strategic partnership), όπως πράττει με άλλες τρίτες χώρες, και κάποια άλλα πιο μαξιμαλιστικά, όπως είναι η ένταξη της Τουρκίας ως πλήρες μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας. Ανεξάρτητα, από τις προοπτικές αλλά και επιλογές των εμπλεκομένων μερών, η Ένωση στο πλαίσιο της εξελικτικής πολιτικής ενοποιητικής της ολοκλήρωσης και στη δημιουργία μιας κοινής ενωσιακής εξωτερικής πολιτικής, η ΕΕ έχει λόγους να παρεμβαίνει στην επίλυση διαφορών μεταξύ ΚΜ της με τρίτες χώρες (στη φάση αυτή παρεμβαίνει μόνο σε διαφορές που εμπί-

πτουν στη δικαιοδοσία της Ένωσης)[42]. Αν και είναι αλήθεια ότι η ΕΕ μπορεί να επιβιώσει από τις εσωτερικές και εξωτερικές διαμάχες των κρατών μελών της χωρίς απαραίτητα να εμπλακεί, δεν πρέπει να παραβλέπουμε πως αυτό ισχύει μέχρι ενός σημείου- το σημείο αυτό αλλάζει σε σχέση με την εξέλιξη της πολιτικής ολοκλήρωσης της ΕΕ - είναι λιγότερο αληθινό όσο προχωράει η πολιτική ολοκλήρωση καθώς μια ισχυρή κοινή ενωσιακή εξωτερική πολιτική αποτελεί μια βασικό συστατικό αυτής της εξέλιξης.

Εν κατακλείδι, η συμβολή της Ε.Ε. στις ελληνοτουρκικές σχέσεις μέσα από την άσκηση πολιτικών ήπιας ισχύος και τη διπλωματική οδό, λειτουργεί ως διαμεσολαβητής ενθαρρύνοντας και τις δύο χώρες να συμμετάσχουν σε ειρηνικές διαπραγματεύσεις και να τηρήσουν το διεθνές δίκαιο. Επιπλέον, μέσα από την οικονομική στήριξη και την παροχή κινήτρων, ενισχύει τη δέσμευση της για περιφερειακή σταθερότητα, προωθώντας καλύτερες σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα της εμπλοκής της Ε.Ε. μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με το βαθμό προθυμίας των εμπλεκόμενων μερών για να βρουν αμοιβαία αποδεκτές λύσεις, αλλά και την ταύτιση των γεωπολιτικών συμφερόντων των κρατών μελών της Ε.Ε. Παρ’ όλα αυτά η Ελλάδα πρέπει να συνεχίσει τη διεθνοποίηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και τη μεταφορά του ζητήματος από διμερές σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς αυτή η διαδικασία εντέλει είναι προς όφελος της Ελλάδας γιατί μπορεί να γίνει ο καθοριστής της ατζέντας στα ελληνοτουρκικά μέσα από την ισχύ της Ε.Ε., επενδύοντας όμως παράλληλα και στην επιχειρησιακή και αμυντική της θωράκιση λόγω της αδυναμίας της Ε.Ε. να αποκτήσει μια κοινή ενωσιακή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας και άμυνας.

Βιβλιογραφία – Πηγές

Ελληνόγλωσση

Περράκης, Στ., 1988, Οι σχέσεις ΕΟΚ-Τουρκίας και η ελληνική στάση, ή δίκαιο και πολιτική στις ελληνοτουρκικές σχέσεις στα πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, τεύχος, 1, Εκδ. Θεσσαλονίκη, 1988

Τσάκωνας, Π., 1991, Greek-Turkish Relations Towards the 21st Century A View from Athens, Harvard University, Διαθέσιμο στο https://projects.iq.harvard.edu/files/fellows/files/tsakonas-.pdf

Ξενόγλωσση

Aksu, F. (2001) ‘Turkish-Greek Relations’ Turkish Review of Balkan Studies, 6: 167-201.

Arvanitopoulos, Constantine (1994) ‘The Belief System of Constantine Karamanlis’ Mediterranean Quarterly: 61-83.

Ayman S. Gulden (1998) ‘Turkiye’nin Ege

42. Για παράδειγμα, η αλιεία στον Ατλαντικό και την Κεντρική Μεσόγειο αποτελεί πηγή διαφορών μεταξύ Ισπανία και Καναδά, Ισπανία και Μαρόκο, Ιταλία και Τυνησία. Πιο πρόσφατα, προέκυψε μια διαφορά μεταξύ Ιταλία και τη Σλοβενία για τις περιουσίες που έχασαν οι Ιταλοί όταν εκδιώχθηκαν από την τότε Δαλματία ως συνέπεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Οι διαφορές αυτές αφορούν την Ένωση μόνο στο βαθμό που η δικαιοδοσία της ίδιας της Ένωσης είναι εμπλέκεται. Έτσι, η αλιεία αφορά την ΕΕ, για παράδειγμα, αλλά ζητήματα κυριαρχίας –όπως στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας– δεν αφορούν την Ένωση, Ελλάδας με Β. Μακεδονία,, Βουλγαρίας- Β. Μακεδονία, κ.α.

Politikasinda Muzakere ve Caydiricilik [Negotiation and Deterrence in Turkey's Aegean Policy]' in Gencer Ozcan and Sule Kut (eds.) En Uzun On Yil [The Longest Decade], Istanbul: Boyut, pp. 285-325.
Birand, M.Ali (2000), Turkiye'nin Avrupa Macerasi 1959-1999 [Turkey's Europe Venture], Istanbul: Dogan Kitapcilik.
Christofis, Nikos, Logotheti Amaryllis, «Turkey in Syriza's Foreign Policy, 2015-2017». In The Role of the Image in the Greek–Turkish Relations, (επιμ.) Z. M. Uzuner, (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2018), pp. 103-120.
Couloumbis, Theodore A. and Prodromos Yannas (1994), 'Greek Foreign Policy Priorities for the 1990s' in Kevin Featherstone and Kostas Ifantis (eds.) Greece in a Changing Europe: Between European Integration and Balkan Disintegration? Manchester: Manchester University Press
Coulombis, Theodore A. The United States, Greece and Turkey: The Troubled Triangle. New York, Praeger Publishers, Coll. «Praeger Special Studies», 1983.
Couloumbis, T. (1999) Strategic consensus in Greek domestic and foreign policy since 1974, in Coufoudakis, V., Psomiades, H. J. & Gerolymatos, A. (eds), Greece and The New Balkans. Challenges and Opportunities. New York: Pella
Couloumbis, Theodore A. and Aristotle Tziampiris (2002) 'The End of Greek History' Kathimerini (English ed.), 20 December.
Glenda G. Rosenthal, *The Mediterranean Basin: Its Political Economy and Changing International relations*, Λονδίνο: Butterworth, 1982.
Gunduz, Aslan (2001) 'Greek-Turkish Disputes: How to Resolve Them?' in Dimitris Keridis and Dimitrios Triantaphyllou (eds.) Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization, Everett, MA: Brassey's
Meinardus, R., 1991, Third-party Involvement in Greek-Turkish Affairs: Germany's Evolving Role, SECURITY AND ENERGY ISSUES IN THE EASTERN MEDITERRANEAN SPACE
Muftuler-Bac, Meltem (2000) 'The Impact of the European Union on Turkish Politics,' East European Quarterly, 34 (2).
Pridham, G., 1991, International influences and democratic transition: problems of theory and practice in linkage politics, Leicester University Press
Rumelili, Bahar (2003b), 'Turkish-Greek Relations: Enabling EU Impact' Paper presented at the CEEISA/ISA International Conference, Budapest, Hungary, 26-28 June.
Rumelili, B., 2004. The European Union's Impact on the Greek-Turkish Conflict, The University of Birmingham, working paper series paper in EU Border Conflicts, no 6, January 2004.
Sayarı, S., 2011, Challenges of Triangular Relations: The US, the EU, and Turkish Accession, South European Society and Politics. Διαθέσιμο στο (OnLine) Journal homepage: http://www.tandfonline.com/loi/fses20
Tsakonas, P. (2010) The incomplete breakthrough in Greek-Turkish relations: Grasping Greece's socialization strategy. Basingstoke: Palgrave Macmillan
Valinakis, Yannis G. (1994) 'Security Policy' in Panos Kazakos and P.C. Ioakimidis (eds.) Greece and EC Membership Evaluated, London: Pinter Publishers, pp. 199-214.

Πηγές

COM (76) 30 final, 20 January 1976, Opinion on Greek application for membership
COM, Türkiye 2023 Report, 8.11.2023 SWD (2023) 696 final, Brussels, διαθέσιμο στο https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/eb90aefd-897b-43e9-8373-bf59c239217f_en?filename=SWD_2023_696%20Türkiye%20report.pdf
Commission Opinion on Turkey's request for accession to the Community (20 December 1989)
Le Figaro, Accord UE-Turquie : la légalité mise en doute : http://www.lefigaro.fr/flash-actu/2016/03/22/97001-20160322FILWWW00373-accord-ue-turquie-la-legalite-mise-en-doute.php, consulté le 27 février 2018.
Le Monde, le Parlement européen demande le gel des négociations d'adhésion avec la Turquie: http://www.lemonde.fr/europe/article/2016/11/24/le-parlement-europeen-demande-le-gel-des-negociations-d-adhesion-avec-laturquie_5037271_3214.html
MEP: EU Council is 'obliged' to introduce democracy conditionality with Turkey, 2021, διαθέσιμο στο https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/mep-eu-council-is-obliged-to-introduce-democracy-conditionality-with-turkey/
JOINT COMMUNICATION TO THE EUROPEAN COUNCIL State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations 2023
Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Σεπτεμβρίου 2023 σχετικά με την έκθεση της Επιτροπής, του 2022, για την Τουρκία.

Η αντιμετώπιση του θύματος από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο. Σκέψεις για την περαιτέρω θεμελίωση του ρόλου των θυμάτων και της αποκατάστασής τους

12

Φώτιος Σπυρόπουλος

Επ. Καθηγητής Ποινικού Δικαίου - Τμήμα Νομικής - PHILIPS UNIVERSITY (Cy)
Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω (ΔΣΑ)

Εισήγηση στις XVIII Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου 20-22 Οκτωβρίου 2023

Στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ) είναι πλέον ο καιρός να δοθεί έμφαση στην αποζημίωση και αποκατάσταση των θυμάτων διεθνών εγκλημάτων και τις προκλήσεις που αναδύονται στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης μεταξύ «ανταποδοτικής» και αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Η ανάγκη για περαιτέρω βελτιώσεις στη διαδικασία αποζημίωσης και αποκατάστασης μπορεί βάσιμα να θεωρηθεί ότι θα θεμελιώσει περαιτέρω εγγυήσεις για την εμπέδωση του διεθνούς συστήματος ποινικής δικαιοσύνης.

1. Η έννοια της «αποκατάστασης» στο πλαίσιο του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου

Η διεθνής ποινική δικαιοσύνη στα πρώιμα στάδιά της παρέμενε, σε μεγάλο βαθμό, επικεντρωμένη στην τιμωρία/ανταπόδοση (ανταποδοτική δικαιοσύνη)[1] με την αποκατάσταση στο πλαίσιο της διεθνούς δικαιοσύνης να επιδιώκεται μέσα από το δίπολο της «ανταπόδοσης» του εγκληματικού κακού με άλλο ισάξιο και την εξιλέωση και την μετάνοια που επέρχονται με την τιμωρία του εγκληματία.[2] Αυτό, άλλωστε, μπορεί να αποδοθεί και στο γεγονός ότι η περίοδος αυτή συμπίπτει και με την λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη δίκη της Νυρεμβέργης[3].

Στη συνέχεια, ωστόσο, και ιδίως μετά την ίδρυση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (εφεξής Δικαστήριο ή ΔΠΔ) σταδιακά τα πράγματα αλλάζουν.[4] Κι ενώ η αρχική κατεύθυνση του Δικαστηρίου φαίνεται να παρέμενε σε μία φιλοσοφία ανταπόδοσης/τιμωρίας, κατά την ύστερη εξέλιξή του και λαμβάνοντας υπόψη τα κελεύσματα των επιστημονικών εξελίξεων, με έμπρακτο πλέον το ενδιαφέρον για τα θύματα και με κυρίαρχο το πνεύμα της συμπαράστασης σε αυτά, καθώς και της πρόληψης ενδεχόμενης μελλοντικής θυματοποίησής τους, στράφηκε σταδιακά στην πρόβλεψη διαφόρων μέτρων προστασίας και αποκατάστασής τους, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής αποζημίωσης αυτών.[5] Σημαντικό ρόλο, βεβαίως, προς αυτή την κατεύθυνση διαδραμάτισε το Καταστατικό της Ρώμης, το οποίο αποτέλεσε την αποκρυστάλλωση της μακράς επιθυμίας της διεθνούς κοινότητας να λογοδοτούν οι δράστες σοβαρών εγκλημάτων[6] και στο οποίο αρχίζει να διαφαίνεται η επιρροή ορισμένων από των γενικών αρχών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης,[7] όπως είναι η αποκατάσταση των θυμάτων

1. Ο διεθνολόγος Hugo Grotius στο πλαίσιο πονήματός του για το διεθνές δίκαιο έδωσε τον σχετικό ορισμό της ποινής: "malum passionis quod infligitur ob malum actionis". Βλ. σχετικά την ανάλυση του G. Van Nifterik, 'Grotius And The Origin Of The Ruler's Right To Punish'. In H. Blom (Ed), *Property, Piracy and Punishment: Hugo Grotius on War and Booty in De iure praedae*, 2009, pp. 396–415.
2. Κατά την καντιανή φιλοσοφική προσέγγιση, η ανταπόδοση συμπυκνώνεται σε δύο συνιστάμενες: ότι μόνο οι εγκληματίες μπορούν να τιμωρηθούν και ότι όλοι οι εγκληματίες πρέπει να τιμωρηθούν. Βλ. M. Summer, 'Retribution'. In E. McLaughlin & J. Muncie (Eds), *The Sage Dictionary of Criminology*, London-California-N. Delhi, Sage, 2006, p. 362.
3. L. Moffett, 'The Role of Victims in the International Criminal Tribunals of the Second World War', *International Criminal Law Review*, vol 12, 2012, pp. 245-70.
4. Σύμφωνα με την αρχή της «συμπληρωματικότητας», το Δικαστήριο δύναται να παρεμβαίνει μόνον εφόσον τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια δεν μπορούν ή δεν είναι διατεθειμένα να το πράξουν (α. 17 παρ. 1 περ. α του Καταστατικού της Ρώμης). Έτσι, το Δικαστήριο έχει εκκινήσει έρευνες επί υποθέσεων στην Ουγκάντα, τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό (ΛΔΚ), το Νταρφούρ (Σουδάν) και την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, την Κένυα, τη Λιβύη και την Ακτή του Ελεφαντοστού.
5. Βλ. αναλυτικά για τις πειραματικές πρωτοβουλίες εφαρμογής σχημάτων διαμεσολάβησης θύματος – δράστη, που στόχευαν στην επίλυση των συγκρούσεων έξω από το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης, χωρίς την παρέμβαση των δικαστηρίων οι οποίες άρχισαν σιγά-σιγά να συμπορεύονται με κάποιες από τις θέσεις του κινήματος για την αναβάθμιση του ρόλου του θύματος στην ποινική διαδικασία, φέροντας, τον πλέον δημοφιλή χαρακτήρα μεταξύ των σχημάτων αυτών της αποκεντρωμένης επίλυσης των συγκρούσεων, που εμφανίζονται άλλοτε με τον όρο "ανεπίσημη δικαιοσύνη", άλλοτε με τον όρο "κοινοτική δικαιοσύνη" και άλλοτε με τον όρο "αποκαταστατική δικαιοσύνη" ή και με άλλους παρεμφερείς όρους, αποκτούν κατά τη δεκαετία του 1990 αυτά που εμπνέονται από τη θεωρία περί της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης. Σ. Γιοβάνογλου, «Ύστερη νεωτερικότητα και αποκεντρωμένα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης: Η περίπτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης». Σε Μ. Γασπαρινάτου (Επιμ.), Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, *Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης* (590-599), τόμος Α΄, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2016. & H. Messmer and U. Otto, 'Restorative Justice: Steps on the Way Toward a Good Idea'. In H. Messmer and U. Otto (Eds.), *Restorative Justice on Trial* (1-12), Dordrecht, Boston, London, Kluwer Academic Publishers, 1992, pp. 1-2.
6. E. Dwertmann and E. Inc, *The Reparation System of the International Criminal Court: Its Implementation, Possibilities and Limitations*, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 2010, p. 25.
7. Πρόκειται για μια «έννοια-ομπρέλα» που περιλαμβάνει ποικιλία πρακτικών, όπως διαμεσολάβηση, συνεδρίες σε κύκλους ή/και στο πλαίσιο των τοπικών κοινωνιών, χωρίς έναν καθολικά αποδεκτό ορισμό Βλ. σχετ. J. Shapland et *all*, 'Situating Restorative Justice within

και των κοινοτήτων καθώς και η αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ δράστη,[8] θύματος και τοπικών κοινωνιών[9] με απώτερο στόχο την εμπέδωση του αισθήματος δικαίου στην κοινότητα.[10]
Το ανωτέρω είναι σημαντικό, καθώς έχει διατυπωθεί, μάλιστα, η άποψη πως αμβλύνονται τα όποια ανταποδοτικά συναισθήματα των θυμάτων, εφόσον *«η ανταπόδοση είναι αποτέλεσμα της απογοήτευσης από τη σωφρονιστική-αναμορφωτική και γενικοπροληπτική πολιτική».*[11] Τα μέτρα αυτά προβλέπουν, εκτός από τις περιπτώσεις αποζημίωσης, και άλλες μορφές συμπαράστασης στο θύμα και εντάσσονται στη γενικότερη κατεύθυνση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης (restorative justice/justice restaurative).[12] Στο πλαίσιο αυτό επιδιώκεται η επίλυση του «βασικού κοινωνικού προβλήματος» του εγκλήματος και των αποδιοργανωτικών συνεπειών του στο δεδομένο κοινωνικό σύνολο[13]

criminal justice', *Theoretical Criminology*, vol. 10, no. 4, 2006, p. 506; T. Marshall*, Restorative Justice. An overview*, Home Office, 1999; P. Mc Cord, 'Restorative Justice, variations on a theme'. In L. Walgrave (Ed.), *Restorative Justice for Juveniles. Potentialities, Risks & Problems*, Leuven, Leuven University Press, 1998, pp 19-53; UN, Economic and Social Counsil, *Draft Declaration of Basic Principles on the use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters*, New York, 1999.

8. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο 75 του Καταστατικού της Ρώμης σύμφωνα με το οποίο: «*Επανορθώσεις για τα θύματα*
Άρθρο 75.-
1. Το Δικαστήριο καθορίζει αρχές σχετικές με τις επανορθώσεις για τα θύματα ή σε σχέση με αυτά συμπεριλαμβανομένης της αποζημίωσης χρηματικής ικανοποίησης και αποκατάστασης. Σε αυτή τη βάση το Δικαστήριο στην απόφαση του μπορεί, είτε κατόπιν αίτησης είτε αυτεπαγγέλτως, σε εξαιρετικές περιστάσεις, να κρίνει τα όρια και την έκταση κάθε ζημίας, απώλειας και βλάβης των θυμάτων ή σε σχέση με αυτά και εκθέτει τις αρχές βάσει των οποίων ενεργεί.
2. (α) Το Δικαστήριο μπορεί να επιβάλει απ' ευθείας στον καταδικασθέντα με διάταξη τον την κατάλληλη επανόρθωση της ζημίας στα θύματα ή σε σχέση με αυτά περιλαμβανομένων της αποζημίωσης, χρηματικής ικανοποίησης και αποκατάστασης. (β) Όπου κρίνεται αναγκαίο, το Δικαστήριο μπορεί να διατάξει ότι τα έξοδα για τα επανορθωτικά μέτρα καλύπτονται από το Ταμείο Αρωγής που προβλέπεται στο άρθρο 79.
3. Προ της εκδόσεως διάταξης κατά το παρόν άρθρο, το Δικαστήριο μπορεί να ζητήσει και να λάβει υπόψη τις θέσεις του καταδικασθέντος αυτοπροσώπως ή του εκπροσώπου του των θυμάτων και άλλον ενδιαφερομένων προσώπων ή Κρατών.
4. Ασκώντας την εξουσία του κατά το παρόν άρθρο, το Δικαστήριο μπορεί μετά την καταδίκη προσώπου για έγκλημα που εμπίπτει στη δικαιοδοσία του να αποφασίσει αν είναι αναγκαίο να ζητήσει τη λήψη μέτρων κατά το άρθρο 93 παράγραφος 1 προκειμένου να εκδώσει διάταξη κατά το παρόν άρθρο.
5. Τα Κράτη Μέρη εφαρμόζουν την κατά το παρόν άρθρο απόφαση κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 109.
6. Οι διατάξεις του παρόντος άρθρου δεν παραβλάπτονται δικαιώματα των θυμάτων κατά το εθνικό ή το διεθνές δίκαιο».
9. K. McEvoy, H. Mika and B. Hudson, 'Introduction, Practice, Performance and Prospects for Restorative Justice', *British J. Criminology*, vol. 42, 2002, pp. 469-475.
10. J. Shapland, et *all*, 'Situating Restorative Justice within criminal justice', p. 507.
11. Κ. Δ. Σπινέλλη, «Έγκλημα και θύμα». Σε *Μνήμη Ν. Χωραφά, Η. Γάφου, Κ. Γαρδίκα*, Τόμος Β΄, Αθήνα - Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1986, σσ. 249-281.
12. J. Braithwaite, 'Restorative justice: Assessing optimist and pessimistic accounts', *Crime and Justice*, vol. 25, 1999, pp. 1-127.
13. Σ. Αλεξιάδης, 'Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου'. Σε Ε. Αλεξανδρίδου, Χ. Απαλαγάκη, Π. Αρβανιτάκης, *Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, Τόμος ΙΙ., έκδ. Σάκκουλας: Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007, σσ. 991-1017.

με τη δικαιοσύνη να οφείλει και να πρέπει να είναι αποκαταστατική, με στόχο την επανόρθωση της ζημίας ή του κακού που έχει προκληθεί από το δράστη στα θύματα.[14]
Οι υποστηρικτές της αποκαταστατικής (ή επανορθωτικής)[15] δικαιοσύνης πιστεύουν ότι *«έχει τη δυνατότητα να φθάσει σε ένα σύστημα πιο δίκαιο για το θύμα, πιο καθησυχαστικό για την κοινότητα και πιο ευνοϊκό για τον παραβάτη»*[16] στοχεύοντας στη συμπλήρωση, την αλλαγή ή/και τον μετασχηματισμό του κυρίαρχου συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης.[17]
Το πρότυπο αυτό θεωρείται ότι παρουσιάζει περισσότερα πλεονεκτήματα από το τιμωρητικό/ανταποδοτικό πρότυπο,[18] το οποίο εδράζεται στην αντιπαράθεση δράστη-θύματος,[19] και από το προνοιακό/αναμορφωτικό ("rehabilitative"/"Welfare Model"),[20] το οποίο «παραμελεί» το θύμα (το ίδιο).[21] Άλλωστε, ως κύρια λειτουργία

για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Τόμος ΙΙ., έκδ. Σάκκουλας: Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007, σσ. 991-1017.

14. J. Braithwaite, *Reconciling Models: Balancing Regulation Standards and Principles of Restorative Justice Practice*. In H. Mika and K. McEvoy (Eds), *International Perspectives on Restorative Justice Conference Repor*t, Belfast, Queen University, 2001.
15. Ο όρος «restorative justice» αποδίδεται στα ελληνικά είτε ως «αποκαστατική δικαιοσύνη» είτε ως «επανορθωτική δικαιοσύνη». Βλ. σχετ. Β. Αρτινοπούλου, Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Σε Α. Χαλκιά (Επιμ.), Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας* (755-774), Τόμος Α, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011 & Κ. Σπινέλλη, Κρατούμενοι χρήστες ή εξαρτημένοι «προς αναζήτηση των βέλτιστων πρακτικών. Σε Ν. Αλιβιζάτο, Ν. Παρασκευόπουλο, Η. Αναγνωστόπουλο (Επιμ.), Τιμητικός Τόμος για τον Ι. Μανωλεδάκη, *Δημοκρατία – Ελευθερία – Ασφάλεια* (377-399), Αθήνα/Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2005, σ. 384.
16. Α. Μαγγανάς, «Η επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 5, 2000, σσ. 553-561.
17. H. Zehr and H. Mika, 'Fundamental Concepts of Restorative Justice'. In McLaughlin et *al* (Eds), *Restorative Justice. Critical Issues*, Sage Publications, 2003.
18. Πρόκειται για τις «απόλυτες θεωρίες ή αντιλήψεις περί ποινής», όπου οι η ποινή λογίζεται ως ανταπόδοση, με κύριους εκπροσώπους τους φιλοσόφους του γερμανικού Ιδεαλισμού (Kant, Hegel). Μάλιστα, ο Kant υποστήριζε ότι, η επιβολή της ποινής δεν δικαιολογείται με βάση την ύπαρξη κάποιας αναγκαιότητας ή χρησιμότητας, αλλά επιβάλλεται από το γεγονός και μόνο ότι ο δράστης διέπραξε ένα έγκλημα, δηλαδή παρέβη τον ποινικό νόμο. Το δε είδος και μέτρο της ποινής προσδιορίζεται κατ' απόλυτη αναγκαιότητα μόνο από το δίκαιο της ανταπόδοσης. Βλ. σχετ. Ν. Ανδρουλάκης, *Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Θεωρία για το Έγκλημα, Δίκαιο και Οικονομία*, Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σσ. 37-38; Ν. Κουράκης, *Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*, Ε΄ Έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2009, σ. 9.
19. Ο E. Fattah απορρίπτει –όχι απλά αμφισβητεί– το τιμωρητικό πρότυπο που είναι αναχρονιστικό και ξεπερασμένο, τονίζοντας ότι οι *«έννοιες του κινδύνου και της ζημίας/βλάβης αντικαθιστούν εκείνες του κακού, της μοχθηρίας που έως τώρα προβάλλονται ως κυρίαρχες έννοιες στην κοινωνική και αντεγκληματική πολιτική».* E. Fattah, 'Some Reflections on the Paradigm of Restorative Justice and its Viability for Juvenile Justice'. In L. Walgrave (Ed), *Restorative Justice for Juveniles. Potentialities, Risks & Problems.* Leuven, Leuven University Press, 1998, p. 392.
20. Βλ. σχετ. Σ. Βιδάλη, *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 20.
21. Στοχεύοντας πρωτίστως όχι στην τιμώρηση, αλλά στην ηθική βελτίωση/ανάπλαση στην αναμόρφωση της προσωπικότητας του δράστη/κρατουμένου βλ. σχετ. N. Lacey, *Theories of Justice and the Welfare State*, 1st ed., Routledge, 2002 & J. Pratt, *Welfare and justice: incompatible philosophies*. Gale, F., Naffine, N. &, 1993.

του ποινικού ελέγχου αναγνωρίζει όχι την τιμωρία, αλλά την προώθηση της αποκατάστασης της βλάβης που προκλήθηκε από το έγκλημα, το οποίο αντιλαμβάνεται πρωτίστως ως πράξη που διαρρηγνύει τις ανθρώπινες σχέσεις και δευτερευόντως ως παραβίαση του νόμου.[22]

Αρκετά από τα μέτρα που υιοθετούνται από το Δικαστήριο, όπως ήδη αναφέρθηκαν και παρουσιάζονται και κατωτέρω, φαίνεται πλέον να κινούνται προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της κοινωνικής αλληλεγγύης και της άμβλυνσης της έντασης μεταξύ δράστη και θύματος, ωστόσο είναι γεγονός ότι υπάρχει ακόμη αρκετός δρόμος.

2. «Ατομική» & «συλλογική» αποζημίωση

Λαμβάνοντας υπόψιν και την άποψη ότι οι αποζημιώσεις θεωρούνται ολοένα και σε μεγαλύτερο βαθμό ως το πρότυπο για την αποκατάσταση της αρμονίας μεταξύ των αντιμαχόμενων μερών και κοινοτήτων,[23] έχουν αρχίσει σταδιακά να επιδικάζονται αποζημιώσεις για τα θύματα. Παρά το γεγονός ότι η νομολογία του Δικαστηρίου δεν είναι πλούσια, σύμφωνα με τις υπάρχουσες αποφάσεις αποζημίωσης, η μέθοδος αποζημίωσης είναι σχετικά σταθερή: *συλλογική αποζημίωση* σε συνδυασμό με *συμβολική ατομική αποζημίωση*. Η συλλογικότητα στην οποία αναφέρεται η εν λόγω αποζημίωση μπορεί να αφορά διάφορες πτυχές της κοινωνικής καθημερινής ζωής, όπως για παράδειγμα οικιστική ή εκπαιδευτική βοήθεια, δημιουργία θέσεων εργασίας, ψυχολογική υποστήριξη, προκειμένου να μπορέσουν τα θύματα να επιστρέψουν όσο το δυνατόν ομαλότερα στην καθημερινότητά τους. Ωστόσο, η πρόβλεψη αποζημιωτικών μέτρων σε ατομική κλίμακα δεν είναι απαγορευτική, αλλά συνήθως δεν είναι και ικανοποιητική, αφού το Δικαστήριο, πρέπει να συνυπολογίσει και την οικονομική ευχέρεια του δράστη (Υπόθεση Lubanga[24]). Ενδεικτική είναι η αποζημίωση των 250 δολαρίων Η.Π.Α. που επιδικάστηκαν σε καθένα από τα θύματα της υπόθεσης

22. Για τις αξίες της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης, βλ. Β. Αρτινοπούλου, 'Οι αξίες της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης'. Σε Α. Πιτσελά, Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (Επιμ.), *Αποκαταστατική Δικαιοσύνη σε Ποινικές Υποθέσεις: Προς μια νέα Ευρωπαϊκή Προοπτική* (29-40), Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2013, σσ. 30 επ.
23. L. M. Keller, 'Seeking Justice at the International Criminal Court: Victims' Reparations', *Thomas Jefferson Law Review*, vol. 29, 2006, pp. 189-191.
24. International Criminal Court. 2023b. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo Case. Διαθέσιμο σε https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga (προσπελάστηκε 13/10/2023). Πρόκειται για τον πρώην Πρόεδρο της οργάνωσης 'Πατριωτικές δυνάμεις για την απελευθέρωση του Κονγκό' [Union des Patriotes Congolais/Forces Patriotiques pour la Libération du Congo (UPC/FPLC)]. - Κρίθηκε ένοχος, στις 14 Μαρτίου 2012, για εγκλήματα πολέμου, στρατολόγησης και στρατολόγησης παιδιών κάτω των 15 ετών και χρήσης τους για ενεργό συμμετοχή σε εχθροπραξίες. Στις 15 Μαρτίου 2020, ο Thomas Lubanga αφέθηκε ελεύθερος μετά από 14 χρόνια φυλάκισης. Οι διαδικασίες αποκατάστασης ξεκίνησαν στις 7 Αυγούστου 2012. Ενόψει της ανέχειάς του, ο κ. Lubanga κλήθηκε από το Ταμείο Αρωγής, προκειμένου να εξεταστεί η δυνατότητα δέσμευσης πρόσθετου ποσού για την εφαρμογή συλλογικών αποζημιώσεων σε αυτή την περίπτωση ή/και να συνεχίσει τις προσπάθειές του για τη συγκέντρωση πρόσθετων κεφαλαίων. Το Επιμελητήριο έδωσε επίσης εντολή στο Ταμείο να έρθει σε επαφή με την κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό (ΛΔΚ) για να διερευνήσει το πώς η κυβέρνηση θα μπορούσε να συμβάλει στη διαδικασία αποζημιώσεων.

Katanga[25], 297 τον αριθμό. Εντούτοις, υφίσταται δικλείδα ασφαλείας για τέτοιες περιπτώσεις που εντοπίζεται στο Ταμείο Αρωγής, το οποίο λειτουργεί προς όφελος των θυμάτων εγκλημάτων που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου και των οικογενειών τους[26] και συνεστήθη σύμφωνα με το άρθρο 79 του Καταστατικού της Ρώμης το 2004.

Πέραν των δυσκολιών που μπορεί να αντιμετωπίζει το Δικαστήριο κατά την οριοθέτηση και την σκοποθεσία της αποζημίωσης και της αποκατάστασης, προκλήσεις υπάρχουν και στο πεδίο της εκτέλεσης των σχετικών αποφάσεων.[27] Αυτό, διότι, αφενός η δικαιοδοσία του Δικαστηρίου δεν αναγνωρίζεται από όλα τα κράτη της υφηλίου και αφετέρου τα κράτη που την αναγνωρίζουν μπορεί να δυσκολεύονται να συμμορφωθούν ως προς τις αποφάσεις του.[28] Η δυσκολία αυτή δε συνίσταται σε ρητή άρνηση συμμόρφωσης, αλλά περισσότερο σε ολιγωρία ή αδράνεια.

Το πλεονέκτημα της συλλογικής αποκατάστασης είναι ότι έχει μεγαλύτερη ευελιξία, συμπεριλαμβανομένης της προσαρμοστικότητάς της σε περιπτώσεις εγκλημάτων μεγάλης κλίμακας.[29] Το ύψος της επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες, όπως για παράδειγμα το είδος και η ένταση της προσβολής από τον δράστη. Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι η συλλογική απο-

25. International Criminal Court. 2022. The Prosecutor v. Germain Katanga. Διαθέσιμο σε https://www.icc-cpi.int/drc/katanga (προσπελάστηκε 10/10/2023). Germain Katanga – Αρχηγός της Πατριωτικής Δύναμης Αντίστασης στο Ιτούρι [Force résistance patriotique en Ituri (FRPI)]. Κρίθηκε ένοχος, ως συναυτουργός, για ένα έγκλημα κατά της ανθρωπότητας: φόνο και τέσσερις κατηγορίες για εγκλήματα πολέμου: δολοφονία, επίθεση σε άμαχο πληθυσμό, καταστροφή περιουσίας και λεηλασία, που διαπράχθηκαν στις 24 Φεβρουαρίου 2003 κατά την επίθεση στο χωριό στο χωριό Μπογκόρο, στην περιοχή Ιτούρι της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό (ΛΔΚ). Καταδικάστηκε σε 12 χρόνια φυλάκισης. Λόγω της ανέχειας του κ. Katanga, το Ταμείο Αρωγής κλήθηκε να εξετάσει το ενδεχόμενο χρήσης των πόρων του για τις αποζημιώσεις και να παρουσιάσει ένα σχέδιο εφαρμογής έως τις 27 Ιουνίου 2017. Ο κ. Katanga μπόρεσε να δει τη διαδικασία μέσω βίντεο που μεταδόθηκε στη φυλακή Makala στη DRC. Πηγή: https://www.icc-cpi.int/news/katanga-case-icc-trial-chamber-ii-awards-victims-individual-and-collective-reparations.
26. P. Charles and IV. Trumbull, 'The Victims of Victim Participation in International Criminal Proceedings', *Michigan Journal of International Law*, vol. 29, 2007, p.777.
27. Ενδεικτικά, μεταξύ άλλων, αναφέρεται στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 153 E/115, 31.05.201, Στήριξη της ΕΕ προς το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 17ης Νοεμβρίου 2011 σχετικά με την υποστήριξη του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου από την ΕΕ: αντιμετώπιση των προκλήσεων και υπέρβαση των δυσκολιών (2011/2109 (INI), "Γίνεται ολοένα και συχνότερα (το ΔΠΔ) στόχος άδικων, πολιτικά υποκινούμενων επιθέσεων, τα εντάλματα σύλληψης που εκδίδει συχνά περιφρονούνται, ενώ ο υφιστάμενος προϋπολογισμός του δεν επαρκεί για την κάλυψη των αναγκών του". Διαθέσιμο σε http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:153E:0115:0124:EL:PDF (προσπελάστηκε 10/10/2023).
28. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της Ρωσίας, η οποία μαζί με άλλες 32 χώρες έχουν υπογράψει τη διεθνή σύμβαση που προβλέπει τη σύστασή του αλλά δεν την έχουν επικυρώσει. Ο Βλαντιμίρ Πούτιν, σε βάρος του οποίου εκκρεμεί ένταλμα σύλληψης για εγκλήματα που τελέστηκαν στην Ουκρανία, θα μπορούσε να συλληφθεί και να σταλεί στη Χάγη εάν ταξιδέψει σε οποιοδήποτε κράτος μέλος του ΔΠΔ. Βλ. σχετ. σε https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and προσπελάστηκε 10/10/2023).
29. L. Moffett and C. Sandoval, 'Tilting at Windmills: Reparations and the International Criminal Court', *Leiden Journal of International Law*, vol. 34, 2021, pp 749–69.

ζημίωση μπορεί να αποκαταστήσει σε ουσιαστικότερο βαθμό την κοινότητα του θύματος ή των θυμάτων και να τα βοηθήσει να επιστρέψουν στην κανονικότητα (στοιχείο που κρίνεται σημαντικό και από τα ίδια τα θύματα).

Από την άλλη, η ατομική αποζημίωση μπορεί να διασφαλίσει ότι τα θύματα θα έχουν μεγαλύτερη χρηματική ικανοποίηση, κάτι που δεν μπορεί να επιτύχει η συλλογική αποζημίωση, καθώς, επίσης, και να συμπεριλάβει περιπτώσεις ανθρώπων που μπορεί να μην βρίσκονται στον τόπο όπου διαπράχθηκε το έγκλημα και στον οποίο επιχειρείται η συλλογική αποκατάσταση, αλλά να δικαιούνται αποζημίωσης την οποία και τελικά δεν απολαμβάνουν.[30] Ο τρόπος διαχείρισης του Δικαστηρίου στο ζήτημα της αποζημίωσης αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην υπόθεση Ntaganda, σύμφωνα με την οποία προτεραιότητα δίδεται στην συλλογική αποκατάσταση, η οποία, όμως, πρέπει να περιλαμβάνει και εξατομικευμένα στοιχεία για να μπορέσει να επέλθει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα.

Επιπροσθέτως, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψιν του την οικονομική κατάσταση των θυμάτων, η οποία είναι στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων δεινή. Το Δικαστήριο εστιάζει στην προστασία των θυμάτων παρέχοντάς τους επανορθωτική βοήθεια και οικονομική υποστήριξη, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως εναλλακτική μέθοδος αποζημίωσης. Πέραν των όσων αναπτύχθηκαν ανωτέρω ως μέτρα αποκατάστασης για τα θύματα, προβλέπεται επιπλέον και η παροχή νομικής υποστήριξης καθ' όλη τη διάρκεια της δίκης μέσω του Γραφείου του Συνηγόρου των Θυμάτων.[31] Όπως, όμως, ελέχθη κι ανωτέρω και σε αυτή την περίπτωση επειδή ακριβώς η εκπροσώπηση είναι συλλογική, ενδέχεται αυτή να μην ευθυγραμμίζεται πάντα με τις επιθυμίες των μεμονωμένων θυμάτων.[32]

Τέλος, το Ταμείο Αρωγής είναι σε θέση να διευρύνει σημαντικά τις δυνατότητες αποζημίωσης των θυμάτων παρέχοντας άμεσα κεφάλαια, χωρίς την αναμονή της απόφασης του Δικαστηρίου. Το Ταμείο αυτό χρηματοδοτείται ανεξάρτητα από το Δικαστήριο και μπορεί να χρησιμοποιήσει ευρύ φάσμα κεφαλαίων για την αποζημίωση των θυμάτων και των οικογενειών τους στο πλαίσιο της συλλογικής αποκατάστασης, το οποίο και διαθέτει και μεγαλύτερη ευχέρεια στην ενίσχυση της αποζημίωσης λαμβάνοντας υπ' όψη και έτερους παράγοντες όπως τη φύση της εγκληματικής πράξης και την προσβολή του θύματος.[33] Ενδέχεται, όμως, το Δικαστήριο και το Ταμείο να έχουν διαφορετική στάση απέναντι σε μια υπόθεση, όπως συνέβη στην Υπόθεση Lubanga, όπου το Δικαστήριο ενέκρινε αποζημίωση το 2016 για τα θύματα, αλλά το Ταμείο ανέστειλε την πρόοδο της διαδικασίας του θεωρώντας ότι η απόφαση ήταν επιζήμια γι' αυτά. Αυτό έχει ως συνέπεια να παρατείνεται επ' αόριστον η διαδικασία αποζημίωσης και οι μόνοι ζημιωθέντες να είναι τα θύματα.[34] Σε περίπτωση, πάντως, που υπάρχει αντίφαση μεταξύ του Δικαστηρίου και του Ταμείου Αρωγής στην εκτέλεση εντολών αποζημίωσης, το Δικαστήριο έχει τον τελευταίο λόγο για την τύχη της αποζημίωσης.[35]

3. Η συμμετοχή του θύματος στις διαδικασίες αποζημίωσης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου

Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο παρέχει εγγυήσεις στα θύματα και τη συμμετοχή τους στη διαδικασία της δίκης και αναφορικά με την αποζημίωσή τους. Ο βασικότερος προβληματισμός εντοπίζεται στον προσδιορισμό και την οριοθέτηση της έννοιας του θύματος. Παραδοσιακά, η αποζημίωση απευθυνόταν κυρίως στα άμεσα θύματα εγκληματικών πράξεων και στις οικογένειές τους. Ωστόσο, το Δικαστήριο εξετάζει πλέον την αποζημίωση σε ευρύτερη κλίμακα συμπεριλαμβανομένων και των έμμεσων θυμάτων, ιδίως εκείνων με επείγουσες ιατρικές ανάγκες, αναπηρίες, θύματα σεξουαλικής ή έμφυλης βίας και αστέγων. Η προσέγγιση του Δικαστηρίου για τα θύματα που πληρούν τις προϋποθέσεις είναι σχετικά επιεικής, διευκολύνοντας την αναγνώριση της ιδιότητας του θύματος σε περισσότερους πληγέντες.[36] Έτσι, τυχόν ελλείψεις, ανακολουθίες ή ασάφειες στα δεδομένα που παρουσιάζονται από

30. International Criminal Court. 2017. Request by the Legal Representative of Victims for Extension of the Authorized Page Limit for His Observations on the Trust Fund for Victims' Draft Implementation Plan (ICC-01/04-01/07-3751-Red). Διαθέσιμο σε http://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/07-3760-teng (προσπελάστηκε 11/10/2023).
31. Office of Public Counsel for Victims. 2022. Victims' Observations on the Review of Mr. Saïd's Detention. Διαθέσιμο σε https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/14-01/21-336 (προσπελάστηκε 13/10/2023).
32. B. Sander, 'The Expressive Limits of International Criminal Justice: Victim Trauma and Local Culture in the Iron Cage of the Law', *International Criminal Law Review,* vol. 19, 2019, pp. 1014–45.
33. T. Ingadottir, *The International Criminal Court: Recommendations on Policy and Practice: Financing, Victims, Judges, and Immunities*, Ardsley, Transnational Publishers, 2003.
34. Situation in the Democratic Republic of the Congo, The Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo, Trial Chamber II, ICC-01/04-01/06.
35. Η αποστολή του Ταμείου είναι να υποστηρίζει και να εφαρμόζει προγράμματα που αντιμετωπίζουν τις βλάβες που προκύπτουν από τη γενοκτονία, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, τα εγκλήματα πολέμου και την επίθεση και γενικώς από τα εγκλήματα που υπάγονται στη δικαιοδοσία του ΔΠΔ. Διαθέτει διοικητικό συμβούλιο και γραμματεία με επικεφαλής έναν εκτελεστικό διευθυντή. Για να επιτύχει αυτή την αποστολή, το Ταμείο έχει διπλή εντολή: (i) να εφαρμόσει τις αποζημιώσεις που όρισε το ΔΠΔ και (ii) να παρέχει ψυχολογική και υλική υποστήριξη στα θύματα και τις οικογένειές τους. Βοηθώντας τα θύματα να επιστρέψουν σε μια αξιοπρεπή και ανταποδοτική ζωή στις κοινότητές τους, το Ταμείο συμβάλλει στην επίτευξη βιώσιμης και μακροχρόνιας ειρήνης προωθώντας την αποκαταστατική δικαιοσύνη και τη συμφιλίωση. Προκειμένου να επιτευχθούν οι εντολές του Ταμείου, τα έργα χρηματοδοτούνται από πρόστιμα και κατασχέσεις καταδικασθέντων καθώς και μέσω εθελοντικών δωρεών από κράτη μέλη και μεμονωμένους δωρητές. Για την υλοποίηση υπηρεσιών και προγραμμάτων, συνεργάζεται με εθνικούς και διεθνείς εταίρους. Η διαδικασία επιλογής συνεργατών ποικίλλει από αποκλειστική προμήθεια έως ανταγωνιστική διαδικασία υποβολής προσφορών με τη βοήθεια της Μονάδας Συμβάσεων του ΔΠΔ και βασίζεται σε ένα προγραμματικό πλαίσιο εγκεκριμένο από το διοικητικό συμβούλιο. Η διαδικασία χορήγησης επιχορηγήσεων δίνει έμφαση στις ακόλουθες βασικές αρχές: *συμμετοχή* των θυμάτων στον σχεδιασμό προγραμμάτων, *βιωσιμότητα* πρωτοβουλιών των κοινοτήτων, *διαφανείς* και *στοχευμένες* επιχορηγήσεις, *προσβασιμότητα* για αιτούντες που παραδοσιακά δεν είχαν πρόσβαση στη χρηματοδότηση, αντιμετώπιση της *ευαλωτότητας των κοριτσιών και γυναικών* και *συντονισμός* των προσπαθειών για να διασφαλιστεί ότι η επιλογή και η διαχείριση των επιχορηγήσεων είναι στρατηγική και συνεκτική. Βλ. περισσότερα σε https://www.trustfundforvictims.org/en/about/vision.
36. J-P. Perez-Leon-Acevedo, 'Why Retain Membership of the International Criminal Court?', *International Organizations Law Review*, vol. 15, 2018, pp. 364–87.

τα θύματα δεν είναι αρκετά να τους στερήσουν την πιθανότητα αποζημίωσης, αρκεί να προκύπτει από το σύνολο των παρασχεθεισών πληροφοριών το σχετικό δικαίωμα. Αυτή η προσέγγιση, αν και χρήσιμη, ενέχει, βέβαια, τον κίνδυνο ανάπτυξης «ψευδών» (ή άλλως υπερβολικών) ισχυρισμών κατά του κατηγορουμένου. Σε κάθε περίπτωση, έχει δημιουργηθεί ειδικό Τμήμα Συμμετοχής και Αποζημίωσης Θυμάτων [Victims Participation and Reparations Section (VPRS)][37] το οποίο συνεπικουρεί τα θύματα σε διαδικαστικά ζητήματα αναφορικά με τη συμμετοχή τους στην σχετική δίκη.[38]

Υφίστανται, όμως, και περιορισμοί στη συμμετοχή των θυμάτων στις διαδικασίες του Δικαστηρίου, κυρίως λόγω υλικοτεχνικών περιορισμών και προκλήσεων στον τομέα της επικοινωνίας και της ασφάλειας. Για κάποια από τα θύματα η επικοινωνία/πρόσβαση στο ειδικό Τμήμα Συμμετοχής και Αποζημίωσης Θυμάτων (VPRS) και στους διαμεσολαβητές (mediators) για την παροχή αρωγής και υποστήριξης κατά την επικοινωνία τους με το Δικαστήριο καθίσταται δύσκολη έως και ανέφικτη γεγονός που δύναται να οδηγήσει σε παρανοήσεις και εσφαλμένη επικοινωνία. Αυτό αποδίδεται εν μέρει και στις πολιτισμικές διαφορές που πολλές φορές παρατηρούνται μεταξύ θυμάτων και διαμεσολαβητών και του συγκεκριμένου Τμήματος (VPRS) (οργανισμός όπου κυριαρχεί η δυτική κουλτούρα), αφού στις πλείστες των περιπτώσεων αδυνατούν να κατανοήσουν και να διαχειριστούν την κρισιμότητα και την σημασία των εθίμων και πολιτιστικών νορμών της περιοχής που διαβιούν τα θύματα. Ενδεικτικά, στην υπόθεση Akayesu[39] το Δικαστήριο, έπρεπε να λάβει υπ' όψη του ότι οι άνθρωποι από τη Ρουάντα δεν απαντούν ερωτήσεις απαραίτητα ευθέως, αλλά κι ότι η σιωπή δεν σημαίνει αποδοχή.[40] Όπως αντιλαμβάνεται κανείς, οι πολιτισμικές διαφορές μπορούν να περιπλέξουν την επικοινωνία μεταξύ του Δικαστηρίου και των θυμάτων.[41] Επίσης, το πολιτισμικό υπόβαθρο μπορεί να επηρεάσει

37. Υπάρχουν δύο γραφεία που έχουν ως σκοπό την υποστήριξη και την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων: α) το Τμήμα Συμμετοχής και Αποζημίωσης Θυμάτων (VPRS) και β) το Γραφείο του Δημοσίου Συμβούλου για τα θύματα. Το VPRS διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην εκπλήρωση της υποχρέωσης της Αρχής να «γεφυρώσει» το χάσμα μεταξύ των θυμάτων και του δικαστηρίου διαχειριζόμενο τη διαδικασία εν συνόλω των αιτήσεων των θυμάτων για την συμμετοχή τους στις διαδικασίες. Το VPRS επίσης προσφέρει αρωγή στα θύματα ως προς την οργάνωση τη νομική τους εκπροσώπηση ενώπιον του δικαστηρίου, στην οποία περιλαμβάνεται και η παραπομπή τους στον ειδικό κατάλογο των συνηγόρων προκειμένου να γίνει από εκεί η σχετική επιλογή. Επιπλέον, το VPRS είναι υπεύθυνο για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων της Αρχής όσων αφορά τη διευκόλυνση της συμμετοχής των θυμάτων, όπως π.χ. η ειδοποίηση και ενημέρωσή τους για τις αποφάσεις του δικαστηρίου που μπορεί να επηρεάζουν τα συμφέροντά τους και η λήψη ειδικών μέτρων ως προς το φύλο προς διευκόλυνση της συμμετοχής θυμάτων σεξουαλικής βίας σε όλα τα στάδια της διαδικασίας. Βλ. σχετ. Rules of Procedure and Evidence, rule 16(1)(b); Ibid., rule 90(2); Ibid., rule 16(1)(d).
38. Επιπλέον, υπάρχει και σχετικό τμήμα ενημέρωσης (PIOS) βλ. περαιτέρω: S. C. Roach, 'Multilayered Justice in Northern Uganda: ICC Intervention and Local Procedures of Accountability', *International Criminal Law Review,* vol. 13, 2013, pp. 249-68.
39. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Appeals Chamber, 1 June 2001, ICTR-96-4-A.
40. A. Sanders, 'Victim Participation in Criminal Justice', *Criminal Justice Matters,* vol. 49, 2002, pp. 30-31.
41. Y. Yidou, 'The Gap between the International Criminal Court and Victims: Criminal Trial Reparations as a Case Study', *Laws,* vol. 12, no. 72.

τη γνησιότητα των καταθέσεων των μαρτύρων, καθιστώντας δύσκολη την κατανόηση από το Δικαστήριο ή την παροχή ακριβών πληροφοριών από τους μάρτυρες.[42] Δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι ορισμένα θύματα χειραγωγούνται μέσω πολιτιστικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων (Ειδικό Δικαστήριο για τη Σιέρα Λεόνε),[43] αλλά το Δικαστήριο μπορεί να αποτύχει στο να αντιμετωπίσει επαρκώς αυτά τα ζητήματα, καταλήγοντας σε προβληματικές δικαστικές κρίσεις. Επιπλέον, η επιλεκτική συμμετοχή από το Δικαστήριο μικρού μόνο αριθμού θυμάτων ενδέχεται να μην ευθυγραμμίζεται με τις επιθυμίες όλων των θυμάτων και να τις αντικειμενοποιεί.[44]

Το Δικαστήριο παρέχει εκτεταμένη προστασία και μεριμνά για την ασφάλεια των θυμάτων,[45] κρατώντας την ταυτότητα των μαρτύρων εμπιστευτική -είτε με τη χρήση ψευδώνυμου είτε μέσω της ανωνυμίας- με βάση την εκάστοτε υπόθεση.[46] Αποτελεί μια ιδιαίτερα σημαντική παράμετρο, ώστε να εξασφαλιστεί η απρόσκοπτη συμμετοχή τους στη δίκη, η οποία συμμετοχή θα βοηθήσει στο ζήτημα της αποζημίωσης που επιδικάζεται. Πρόκειται για μια εύλογη πρόβλεψη, αν αναλογιστεί κανείς ότι οι υπαίτιοι των πράξεων αυτών είναι πρόσωπα με μεγάλη επιρροή και οικονομική επιφάνεια που διαθέτουν μέσα και πόρους για να πράξουν το οτιδήποτε προς όφελός τους χωρίς συνέπειες. Άλλη εναλλακτική που μπορεί να εφαρμοστεί είναι η μετεγκατάσταση των μαρτύρων σε τρίτες χώρες, όπως συνέβη στην Υπόθεση της Πρώην Γιουγκοσλαβίας.[47] Ωστόσο, καθίσταται ολοένα και πιο εμφανές το πρόβλημα που δεν είναι άλλο από την εμπλοκή

42. A. Sanders, 'Victim Participation in Criminal Justice', *Criminal Justice Matters,* vol. 49, 2002, pp. 30-31.
43. T. Kelsall, 'Politics, Anti-Politics, International Justice: Language and Power in the Special Court for Sierra Leone', *Review of International Studies*, vol. 32, no. 4, 2006, pp. 587-602; T. Kelsall, *Culture under Cross-Examination: International Justice and the Special Court for Sierra Leone*, Cambridge University Press, 2009.
44. K. McEvoy and K. McConnachie. 'Victims and transitional justice: Voice, agency and blame', *Social & Legal Studies*, vol. 22, 2013, pp. 489-514.
45. Άλλωστε, σύμφωνα με το άρθρο 68 παρ. 1 του Καταστατικού της Ρώμης: «*Προστασία των θυμάτων και των μαρτύρων που συμμετέχουν στις διαδικασίες*
1. Το Δικαστήριο λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την ασφάλεια, την προστασία της σωματικής και ψυχικής υγείας, της αξιοπρέπειας και της ιδιωτικής ζωής των θυμάτων και μαρτύρων. Το Δικαστήριο προς τούτο λαμβάνει υπόψη όλους τους σχετικούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων της ηλικίας, του φύλου, όπως ορίζεται στο άρθρο 7 παρ. 3 και της υγείας, καθώς και της φύσεως του εγκλήματος, ιδίως, αλλά όχι περιοριστικός, αν το έγκλημα περιλαμβάνει σεξουαλική ή σεξιστική βία ή βία κατά παιδιών. Ο Εισαγγελέας λαμβάνει τα μέτρα αυτά ιδίως κατά τη διάρκεια της ανάκρισης και δίωξης τέτοιων εγκλημάτων. Τα μέτρα αυτά δεν πρέπει να είναι επιβλαβή ή ασυμβίβαστα με το δικαίωμα του κατηγορουμένου για δίκαιη και αμερόληπτη δίκη.»
46. International Criminal Court. 2005. Ongwen Case. Βλ. σχετ. https://www.icc-cpi.int/uganda/ongwen (accessed on 5 October 2023). Dominic Ongwen - Διοικητής Ταξιαρχίας του Στρατού της Αντίστασης Κυρίου [Lord's Resistance Army (LRA)]. Κατηγορήθηκε για 61 εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εγκλήματα πολέμου που φέρονται να διαπράχθηκαν μετά την 1η Ιουλίου 2002 στη βόρεια Ουγκάντα. Καταδικάστηκε σε 25 χρόνια φυλάκιση.
47. N. von Wistinghausen. 'Victims as Witnesses: Views from the Defence'. In Th. Bonaker and C. Safferling (Eds), *Victims of International Crimes: An Interdisciplinary Discourse*, The Hague, T.M.C. Asser Press, 2013, pp. 165-173

στην αποζημίωση των πληγεισών περιοχών, εξωτερικών συνεργαζόμενων φορέων και του Ταμείου Αρωγής, το οποίο επισκέπτεται αναπόφευκτα την περιοχή των θυμάτων προς διερεύνηση. Ως αποτέλεσμα, το απόρρητο των θυμάτων τίθεται σε διακινδύνευση.[48]

4. Η αποζημίωση των θυμάτων – κριτική επισκόπηση και προκλήσεις (επί της διαδικασίας και επί της ουσίας)

Ο επονομαζόμενος «κοινωνικός θάνατος» του θύματος δίνει την δυνατότητα στο να ορίσουμε αυτό εκτός του πλαισίου των ηθικών υποχρεώσεων του δράστη.[49] Συνεπώς, το θύμα μπορεί να γίνει αντιληπτό ως «κακό» κι αυτό γιατί ο ρόλος του Δικαστηρίου είναι να τιμωρήσει το δράστη και άρα η αποζημίωση των θυμάτων μπορεί να θεαθεί ως ένα πρόσθετο βάρος και κατά συνέπεια «πρόβλημα». Εντούτοις, το ότι το θύμα αντιμετωπίζεται ως κάποιου είδους «πρόβλημα» είναι δισδιάστατο, αφού πέραν του ότι «επιβαρύνει» το Δικαστήριο, καταλήγει να περιθωριοποιείται μετά την εγκληματική πράξη και να «επιβαρύνει» και την κοινωνία αποκτώντας μια μη ανθρώπινη υπόσταση συχνά παρομοιούμενο με μιαρό ον.[50]

Μπορεί σε θεωρητικό επίπεδο να φαντάζει ιδιαίτερα αποτελεσματικό και υποστηρικτικό το Δικαστήριο απέναντι στα θύματα, όμως η πραγματικότητα το διαψεύδει. Κατ' αρχάς, οι προβλεπόμενες αποζημιώσεις είναι ανεπαρκείς για την ικανοποίηση των θυμάτων.[51] Παράλληλα, το θύμα δεν είναι ποτέ το μέρος που ελέγχει τη διαδικασία. Αυτό καθότι σύμφωνα με το ισχύον σύστημα του Δικαστηρίου, προβλέπονται για τα θύματα δύο τρόποι συμμετοχής στις διαδικασίες του. Στην πρώτη περίπτωση το θύμα παρευρίσκεται στην αίθουσα του Δικαστηρίου και δύναται να συμμετέχει στη διαδικασία εκφράζοντας τις απόψεις του, ενώ στη δεύτερη περίπτωση δύναται να συμμετέχει κατά το μεταγενέστερο στάδιο της εκδίκασης της αποζημίωσης, αφού προηγηθεί η καταδίκη του δράστη.[52] Και στις δύο περιπτώσεις, η συμμετοχή των θυμάτων αποδεικνύεται στην πράξη πολύ περιορισμένη.

Έτι περαιτέρω, στα δικαστικά έγγραφα, τα περισσότερα δικαιώματα των θυμάτων πραγματώνονται μετά την

48. S.C. Roach, 'Multilayered Justice in Northern Uganda: ICC Intervention and Local Procedures of Accountability', *International Criminal Law Review*, vol. 13, 2013, pp. 249-68.
49. J. E. Waller, *Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*, 2nd ed. Oxford, Oxford University Press, 2007.
50. ReliefWeb. 2010. Now, The World Is without Me: An Investigation of Sexual Violence in Eastern Democratic Republic of Congo—Democratic Republic of the Congo. Διαθέσιμο σε https://reliefweb.int/report/democratic-republic-congo/now-worldwithout-me-investigation-sexual-violence-eastern (προσπελάστηκε 9/10/2023).
51. L.M. Keller, 'Seeking Justice at the International Criminal Court: Victims' Reparations', *Thomas Jefferson Law Review*, 2006, vol. 29, p. 189.
52. Αυτό αποτυπώνεται και στην σχετική αίτηση που καλούνται να συμπληρώσουν τα θύματα προκειμένου να εξασφαλίσουν τη συμμετοχή τους στις διαδικασίες. Βλ. σχετ. σε https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2019JointShortForm_L_ENG.pdf (προσπελάστηκε 10/10/2023). Σε κάθε περίπτωση, όμως, το Δικαστήριο έχει την αντίστοιχη διακριτική ευχέρεια να αποφασίσει για συμμετοχή των θυμάτων όταν θίγονται προσωπικά τους συμφέροντα σύμφωνα με το α. 68 παρ.3 του Καταστατικού της Ρώμης.

υποβολή αιτήσεων των ίδιων των θυμάτων και φαίνεται σπάνια να γίνεται χρήση του όρου «δικαιώματα των θυμάτων» - όλα βασίζονται στον Δικαστή που θα αποφασίσει μονομερώς τη σχετική μεταχείρισή τους.[53] Μάλιστα συχνά η ανησυχία για τα θύματα εδράζεται μόνο στις περιπτώσεις που επηρεάζουν τη διάρκεια της δίκης ή τον φόρτο εργασίας του Δικαστηρίου. Επίσης, σπάνια δίδεται στα θύματα η επιλογή του τρόπου με τον οποίο επιθυμούν να αποζημιωθούν.[54] Οι σχετικές, λοιπόν, επικρίσεις και προβληματισμοί έχουν να κάνουν με το γεγονός ότι το Δικαστήριο φαίνεται από αυτή τη θέση (statement) να αντιμετωπίζει το θύμα ως ένα «πρόβλημα» που πρέπει να αντιμετωπιστεί και όχι ως άτομο.[55]

Επιπλέον, όπως ήδη αναφέρθηκε ανωτέρω, οι δράστες είναι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι και ηγέτες και είναι αυτοί που ευθύνονται για τα εγκλήματα, με αποτέλεσμα μόνο λίγοι -σε αριθμό- δράστες να θεωρούνται υπεύθυνοι για την αποζημίωση μεγάλου αριθμού θυμάτων. Επομένως, είναι απίθανο να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν οικονομικά στην υπέρογκη αποζημίωση. Από την άλλη πλευρά, το Ταμείο Αρωγής, ακόμη και αν υποκαταστήσει τον δράστη στις οικονομικές του υποχρεώσεις, είναι αναποτελεσματικό και συχνά δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες των θυμάτων.[56]

Εν τω μεταξύ, το μοντέλο δικαστικής διοίκησης (judicial administration) του Δικαστηρίου δεν χαρακτηρίζεται υποστηρικτικό για την αποζημίωση των θυμάτων.[57] Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει ασκήσει διώξεις κυρίως σε Αφρικανούς ιδιώτες, ενώ σε άλλα μέρη του κόσμου φέρεται να έχουν τελεστεί εγκλήματα πολέμου που δεν έχουν διερευνηθεί επαρκώς.[58] Ασαφείς διατάξεις, σε κάθε περίπτωση, μπορούν να αποτελέσουν το πρόσχημα για την μη ουσιαστική ικανοποίηση των θυμάτων. Μάλιστα, καθώς το Δικαστήριο έχει εκδικάσει μικρό αριθμό υποθέσεων μέχρι στιγμής και δεν έχει δημιουργηθεί επαρκής νομολογία – ως αποτέλεσμα, η έκβαση των δικαστικών αποφάσεων, σε κάποιο βαθμό, είναι αυθαίρετη και αβέβαιη.[59] Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο είναι απαραίτητο να καταρτίσει άμεσα ένα σύνολο αρχών για την αποκατάσταση των θυμάτων προκειμένου να αντιμετωπίσει όλες τις ανωτέρω επισημανθείσες προκλήσεις, αποδίδοντας κεντρικό

53. International Criminal Court. 2015b. Judgment on the Appeals against the "Decision Establishing the Principles and Procedures to Be Applied to Reparations" of 7 August 2012 with AMENDED Order for Reparations (Annex A) and Public Annexes 1 and 2. Διαθέσιμο σε www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/06-3129 (προσπελάστηκε 10/10/2023).
54. E. Lambert, 'The ICC Regime of Victims' Reparations: More Uncertainties and Inconsistencies Brought to Light by Recent Cases', *Australian International Law Journal*, vol. 23, 2017, pp. 1-19.
55. L. Zegveld, 'Victims as a Third Party: Empowerment of Victims?', *International Criminal Law Review*, vol. 19, 2019, pp. 321-45.
56. Y. Yidou, 'The Gap between the International Criminal Court and Victims: Criminal Trial Reparations as a Case Study', *Laws*, vol. 12, no. 72.
57. S.M. Torrens, 'The Politics of International Criminal Justice: Hegemony and Humanity at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia'. In H. Cullen, P. Kastner, and S. Richmond (Eds), *The Politics of International Criminal Law*. Leiden, Brill Nijhoff, 2020, pp. 56-84.
58. A. Wardak and J. Braithwaite, 'Crime and War in Afghanistan: Part II: A Jeffersonian Alternative?', *British Journal of Criminology*, vol. 53, 2013, pp. 197-214.
59. M. Kersten, *Justice in Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 2016.

ρόλο (επιτέλους) και στα θύματα των εγκληματικών πράξεων της αρμοδιότητάς του.

5. Κατακλείδα

Ισχύει ότι πρωταρχική αποστολή του Δικαστηρίου είναι να διασφαλίσει την ασφάλεια της διεθνούς κοινότητας και όχι να ασκήσει δίωξη για χάρη των θυμάτων. Παρά την όποια προσοχή που έχει αποδοθεί στα θύματα, λίγοι έχουν λάβει αποζημίωση και καμία από τις αποφάσεις αποζημίωσης δεν έχει εκτελεστεί. Τα θύματα συχνά χρησιμεύουν ως εργαλεία για την αντιμετώπιση διεθνών εγκλημάτων και το Δικαστήριο επικεντρώνεται κυρίως στην αποκατάσταση της ομαλής ζωής των θυμάτων και των κοινοτήτων. Σε συνδυασμό με τα συνήθη μέτρα επανόρθωσης για συλλογικές αποζημιώσεις και ψυχολογική υποστήριξη, μπορεί να φαίνεται ότι το Δικαστήριο εστιάζει το μεγαλύτερο μέρος των ενεργειών του στην αρωγή των θυμάτων και των κοινοτήτων θυμάτων για αποκατάσταση.

Η φύση της αποκατάστασης στο πέρασμα του χρόνου φαίνεται να απέκτησε συλλογική διάσταση στο πλαίσιο της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης με το προβάδισμα να δίδεται στην επιστροφή των θυμάτων στην κανονικότητα. Στο πεδίο αυτό, υφίστανται πολλές προκλήσεις αμφίπλευρα. Φαίνεται ότι έχει ξεκινήσει μια προσπάθεια να δομηθεί ένα στέρεο οικοδόμημα με πυλώνα το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο. Όμως, υπάρχουν σοβαρά θεσμικά και λειτουργικά προβλήματα που εμποδίζουν αυτό το έργο. Από τη μια, οι πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές, η απουσία συνεργασίας από τα κράτη, η δυσκολία του εγχειρήματος τόσο σε επίπεδο διαδικαστικό όσο και σε επίπεδο εκτελέσεως και από την άλλη το ίδιο Δικαστήριο με την ασαφή δομή και λειτουργία του και την αντιμετώπιση των θυμάτων ως «βαρών» δημιουργούν ένα συνονθύλευμα αβεβαιότητας και αναποτελεσματικότητας.

Προκειμένου να ανευρεθεί ο μίτος της Αριάδνης θα χρειαστεί μια αυστηρότερη οριοθέτηση στα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις, τις διαδικασίες και το πεδίο εφαρμογής των κανόνων που διέπουν το ίδιο το Δικαστήριο, για να είναι σε θέση να φέρει εις πέρας το έργο του, με επίκεντρο την έννοια της «εν συνόλω αποκατάστασης». Προτείνεται, άρα, να εξετασθεί το ενδεχόμενο εγκατάλειψης του όρου «αποζημίωση» κα προφανώς να προκριθούν όροι όπως η «αποκατάσταση» και η «επανόρθωση» (réparation) κάθε βλάβης που υπέστησαν τα θύματα των σχετικών εγκληματικών πράξεων. Πρόκληση για τη διεθνή κοινότητα είναι η κατάρτιση θεσμικού πλαισίου το οποίο θα συνίσταται σε ένα sui generis δικαίωμα δημοσίου δικαίου (με αστική φύση) εν συνόλω αποκατάστασης (restitutio in integrum) της βλάβης που υπέστησαν οι δικαιούχοι, οι οποίοι και αυτοί πρέπει να προσδιοριστούν επαρκώς, ούτως ώστε να μη θίγονται τα δικαιώματα του κατηγορουμένου και, σε κάθε περίπτωση, ούτως ώστε να αποφευχθεί η όποια τυχόν κατάχρηση των σχετικών διατάξεων.

Βιβλιογραφία

Braithwaite, J., 'Reconciling Models: Balancing Regulation Standards and Principles of Restorative Justice Practice'. In H. Mika and K. McEvoy (Eds), *International Perspectives on Restorative Justice Conference Report*, Belfast, Queen University, 2001.

Braithwaite, J., 'Restorative justice: Assessing optimist and pessimistic accounts', *Crime and Justice,* vol. 25, 1999.

Charles, P. and Trumbull, IV., 'The Victims of Victim Participation in International Criminal Proceedings', *Michigan Journal of International Law*, vol. 29, 2007. https://repository.law.umich.edu/mjil/vol29/iss4/4

Dwertmann, E. and Inc, E., *The Reparation System of the International Criminal Court: Its Implementation, Possibilities and Limitations*, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 2010.

Fattah, E., 'Some Reflections on the Paradigm of Restorative Justice and its Viability for Juvenile Justice'. In L. Walgrave (Ed), *Restorative Justice for Juveniles. Potentialities, Risks & Problems.* Leuven, Leuven University Press, 1998.

Ingadottir, T., *The International Criminal Court: Recommendations on Policy and Practice: Financing, Victims, Judges, and Immunities*, Ardsley, Transnational Publishers, 2003.

International Criminal Court, *Ongwen Case.* 2005. Διαθέσιμο σε https://www.icc-cpi.int/uganda/ongwen.

International Criminal Court, *Ntaganda Case*, 2008b. Available online: https://www.icc-cpi.int/drc/ntaganda.

International Criminal Court, *Judgment on the Appeals against the "Decision Establishing the Principles and Procedures to Be Applied to Reparations" of 7 August 2012 with AMENDED Order for Reparations (Annex A) and Public Annexes 1 and 2*., 2015. Διαθέσιμο σε www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/06-3129.

International Criminal Court, *Rules of Procedure and Evidence,* 2nd ed., The Hague, 2013. Διαθέσιμο σε https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf

International Criminal Court, *Request by the Legal Representative of Victims for Extension of the Authorized Page Limit for His Observations on the Trust Fund for Victims' Draft Implementation Plan (ICC-01/04-01/07-3751-Red),* 2017. Διαθέσιμο σε http://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/07-3760-teng.

International Criminal Court. 2022. The Prosecutor v. Germain Katanga. Διαθέσιμο σε https://www.icc-cpi.int/drc/katanga.

International Criminal Court, *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo Case*, 2023. Διαθέσιμο σε https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga.

Keller, L. M., 'Seeking Justice at the International Criminal Court: Victims' Reparations', *Thomas Jefferson Law Review*, vol. 29, 2006. Διαθέσιμο σε SSRN: https://ssrn.com/abstract=940050

Kelsall, T., 'Politics, Anti-Politics, International Justice: Language and Power in the Special Court for Sierra Leone', *Review of International Studies*, vol. 32, no. 4, 2006. JSTOR, http://www.jstor.org/stable/40072172.

Kelsall, T., *Culture under Cross-Examination: International Justice and the Special Court for Sierra Leone*, Cambridge University Press, 2009.

Kersten, M., *Justice in Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 2016.

Kersten, Mark. 2016. Justice in Conflict. Oxford: Oxford University Press.

Lacey, N., *Theories of Justice and the Welfare State*, 1st ed., Routledge, 2002.

Lambert, E., 'The ICC Regime of Victims' Reparations: More Uncertainties and Inconsistencies Brought to Light by Recent Cases', *Australian International Law Journal*, vol. 23, 2017. Gale Academic OneFile, link.gale.com/apps/doc/A560688936/AONE?u=anon~21459104&sid=googleScholar&xid=73f7f8db.

Marshall, T., *Restorative Justice. An overview*, Home Office, 1999.
Mc Cord, P., 'Restorative Justice, variations on a theme'. In L. Walgrave (Ed.), *Restorative Justice for Juveniles. Potentialities, Risks & Problems*, Leuven, Leuven University Press, 1998.
McEvoy, K. and McConnachie, K., 'Victims and transitional justice: Voice, agency and blame', *Social & Legal Studies*, vol. 22, 2013. https://doi.org/10.1177/0964663913499062
McEvoy, K., Mika, H. and Hudson, B., 'Introduction, Practice, Performance and Prospects for Restorative Justice', *British Journal of Criminology*, vol. 42, 2002.
Messmer, H. and Otto, U., 'Restorative Justice: Steps on the Way Toward a Good Idea'. In H. Messmer and U. Otto (Eds.), *Restorative Justice on Trial* (1-12), Dordrecht, Boston, London, Kluwer Academic Publishers, 1992.
Moffett, L. and Sandoval, C., 'Tilting at Windmills: Reparations and the International Criminal Court', *Leiden Journal of International Law*, vol. 34, 2021. doi:10.1017/S092215652100025X
Moffett, L., 'The Role of Victims in the International Criminal Tribunals of the Second World War', *International Criminal Law Review*, vol 12, 2012. Διαθέσιμο σε SSRN: https://ssrn.com/abstract=2163471
Office of Public Counsel for Victims, *Victims' Observations on the Review of Mr. Saïd's Detention*. Διαθέσιμο σε https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/14-01/21-336.
Perez-Leon-Acevedo, J-P. 'Why Retain Membership of the International Criminal Court?', *International Organizations Law Review*, vol. 15, 2018.
Pratt, J., *Welfare and justice: incompatible philosophies*. Gale, F., Naffine, N. &, 1993.
ReliefWeb, *Now, The World Is without Me: An Investigation of Sexual Violence in Eastern Democratic Republic of Congo—Democratic Republic of the Congo*, 2010. Διαθέσιμο σε https://reliefweb.int/report/democratic-republic-congo/now-worldwithout-me-investigation-sexual-violence-eastern.
Roach, S. C. 'Multilayered Justice in Northern Uganda: ICC Intervention and Local Procedures of Accountability', *International Criminal Law Review*, vol. 13, 2013.
Sander, B., 'The Expressive Limits of International Criminal Justice: Victim Trauma and Local Culture in the Iron Cage of the Law', *International Criminal Law Review,* vol. 19, 2019.
Sanders, A., 'Victim Participation in Criminal Justice', *Criminal Justice Matters*, vol. 49, 2002. https://doi.org/10.1080/09627250208553497
Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Colledge, E., Dignan, J., Howes, M., Johnstone, J., Robinson, G., & Sorsby, A., 'Situating Restorative Justice within criminal justice', *Theoretical Criminology*, vol. 10, no. 4, 2006. https://doi.org/10.1177/1362480606068876
Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, 2023. Διαθέσιμο σε https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and
Summer, M., 'Retribution'. In E. McLaughlin & J. Muncie (Eds), *The Sage Dictionary of Criminology*, London-California-N. Delhi, Sage, 2006.
Torrens, S.M., 'The Politics of International Criminal Justice: Hegemony and Humanity at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia'. In H. Cullen, P. Kastner, and S. Richmond (Eds), *The Politics of International Criminal Law*. Leiden, Brill Nijhoff, 2020.
UN, Economic and Social Counsil, *Draft Declaration of Basic Principles on the use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters*, New York, 1999.
Van Nifterik, G., 'Grotius And The Origin Of The Ruler's Right To Punish'. In H. Blom (Ed), *Property, Piracy and Punishment: Hugo Grotius on War and Booty in De iure praedae*, 2009.
von Wistinghausen, N., 'Victims as Witnesses: Views from the Defence'. In Th. Bonaker and C. Safferling (Eds), *Victims of International Crimes: An Interdisciplinary Discourse*, The Hague, T.M.C. Asser Press, 2013.
Waller, J. E., *Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*, 2nd ed. Oxford, Oxford University Press, 2007.
Wardak, A. and Braithwaite, J., 'Crime and War in Afghanistan: Part II: A Jeffersonian Alternative?', *British Journal of Criminology*, vol. 53, 2013. https://doi.org/10.1093/bjc/azs066
Yidou, Y. 'The Gap between the International Criminal Court and Victims: Criminal Trial Reparations as a Case Study', *Laws,* vol. 12, no. 72.
Zegveld, L., 'Victims as a Third Party: Empowerment of Victims?', *International Criminal Law Review,* vol. 19, 2019. https://doi.org/10.1093/oso/9780198858621.003.0036
Zehr, H. and Mika, H., 'Fundamental Concepts of Restorative Justice'. In McLaughlin et al (Eds), *Restorative Justice. Critical Issues*, Sage Publications, 2003.
Αλεξιάδης, Σ. 'Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου'. Σε Ε. Αλεξανδρίδου, Χ. Απαλαγάκη, Π. Αρβανιτάκης, *Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, Τόμος ΙΙ., έκδ. Σάκκουλας: Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007.
Ανδρουλάκης, Ν., *Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Θεωρία για το Έγκλημα, Δίκαιο και Οικονομία,* Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σσ. 37-38; Ν. Κουράκης, Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Ε΄ Έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2009, σ. 9.
Αρτινοπούλου, Β., 'Οι αξίες της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης'. Σε Α. Πιτσελά, Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (Επιμ.), *Αποκαταστατική Δικαιοσύνη σε Ποινικές Υποθέσεις: Προς μια νέα Ευρωπαϊκή Προοπτική* (29-40). Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2013.
Αρτινοπούλου, Β., Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Σε Α. Χαλκιά (Επιμ.), *Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας* (755-774), Τόμος Α΄, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011
Βιδάλη, Σ., *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.
Γιοβάνογλου, Σ., «Ύστερη νεωτερικότητα και αποκεντρωμένα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης: Η περίπτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης». Σε Μ. Γασπαρινά-

του (Επιμ.), Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, *Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης* (590-599), τόμος Α΄, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2016.

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 153 E/115, 31.05.201, Στήριξη της ΕΕ προς το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 17ης Νοεμβρίου 2011 σχετικά με την υποστήριξη του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου από την ΕΕ: αντιμετώπιση των προκλήσεων και υπέρβαση των δυσκολιών (2011/2109 (INI), http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:153E:0115:0124:EL:PDF

Μαγγανάς, Μ., «Η επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 5, 2000.

Σπινέλλη, Κ. Δ., «Έγκλημα και θύμα». Σε *Μνήμη Ν. Χωραφά, Η. Γάφου, Κ. Γαρδίκα*, Τόμος Β΄, Αθήνα - Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1986.

Σπινέλλη, Κ.Δ., 'Κρατούμενοι χρήστες ή εξαρτημένοι «προς αναζήτηση των βέλτιστων πρακτικών'. Σε Ν. Αλιβιζάτο, Ν. Παρασκευόπουλο, Η. Αναγνωστόπουλο (Επιμ.), *Τιμητικός Τόμος για τον Ι. Μανωλεδάκη, Δημοκρατία – Ελευθερία – Ασφάλεια* (377-399), Αθήνα/Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2005.

V. Επισημάνσεις και Σχολιασμοί

Η επίδραση του Συμβουλίου της Ευρώπης στην οργάνωση και λειτουργία του ελληνικού δικαστικού συστήματος

1

Μιχάλης Ν. Πικραμένος

Πρόεδρος Συμβουλίου της Επικρατείας, Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισήγηση στις XIX Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου 27-29 Σεπτεμβρίου 2024

Το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι ευρωπαϊκός πολιτικός οργανισμός με αποστολή την επεξεργασία και υιοθέτηση κανόνων και προτύπων και την παρακολούθηση τήρησής τους, επί τη βάσει κοινών αξιών για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατία, και το κράτος δικαίου. Κορυφαίο νομικό κείμενο όπου εδράζονται αυτές οι αξίες αποτελεί η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).

Η ΕΣΔΑ αποτελεί το θεμέλιο επί του οποίου οικοδομείται τις τελευταίες δεκαετίες το κράτος δικαίου με βάση το έργο των παρακάτω οργάνων του Συμβουλίου της Ευρώπης:

Α) Με τις αποφάσεις που εκδίδει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) επί διαφορών μετά από προσφυγή προσώπων κατά κρατών μελών. Το ΕΔΔΑ έχει διαπλάσσει πλούσια νομολογία η οποία επιδρά καθοριστικά στη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων ανοίγοντας νέους δρόμους στην ερμηνεία των εθνικών κανόνων δικαίου. Σπουδαία είναι η συμβολή της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων και κυρίως στο τρόπο σκέψης των ελλήνων δικαστών ως προς την παράμετρο του χρόνου για την πραγματική άσκηση του ατομικού δικαιώματος δικαστικής προστασίας. Η παραδοσιακή αντίληψη ήταν ότι ο χρόνος που μεσολαβεί από την κατάθεση του ενδίκου βοηθήματος μέχρι τη δημοσίευση της δικαστικής απόφασης δεν αποτελεί συστατικό στοιχείο απονομής της δικαιοσύνης και επομένως οι δικαστές εκδίδουν αποφάσεις χωρίς χρονικές

δεσμεύσεις. Η εισαγωγή της έννοιας του ευλόγου χρόνου από το ΕΔΔΑ μεταβάλλει τα δεδομένα και ανατρέπει κατεστημένες αντιλήψεις οι οποίες οδηγούσαν σε απονεύρωση της δικαστικής προστασίας.
Σπουδαία είναι επίσης η συμβολή του ΕΔΔΑ στην αντιμετώπιση του "δικονομισμού" που κατατρέχει το δικαστικό μας σύστημα. Η δικονομία από θεραπαινίδα του ουσιαστικού δικαίου μετετράπη σε πεδίο τεχνικών ασκήσεων που οδηγούσε στην απόρριψη των ενδίκων βοηθημάτων και μέσων. Οι αιτίες του δικονομισμού είναι πολλές και αφορούν όλο το δικαστικό σύστημα. Ο δικονομισμός συνιστά ένα είδος άμυνας στην επιβάρυνση της δικαιοσύνης, δείχνει ότι μερίδα του δικαστικού σώματος έχει χαμηλή δικαστική ενσυναίσθηση υπό την έννοια ότι δεν αντιλαμβάνεται τις κοινωνικές συνέπειες που συνεπάγεται η μη υπεισέλευση στην ουσία της διαφοράς, ενώ υπάρχει και μια ανομολόγητη αδυναμία δικαστών να αντιμετωπίσουν σοβαρά ζητήματα. Η συμβολή του ΕΔΔΑ είναι καταλυτική στην αλλαγή του τρόπου ερμηνείας και εφαρμογής των δικονομικών κανόνων. Η ιστορία των θεσμών καταδεικνύει ότι η αναθεώρηση της κρατούσας αντίληψης σπάνια συντελείται αποκλειστικά με εσωτερικές ρήξεις και χωρίς εξωγενείς εκλυτικούς παράγοντες. Τα εν πολλοίς συντηρητικά χαρακτηριστικά του δικαστικού συστήματος και ο αυτοεγκλωβισμός των δικαστηρίων στις υιοθετηθείσες λύσεις καθιστούν εξαιρετικά δυσχερή μια αντιφορμαλιστική στροφή εκ των ένδον.
Β) Με ένα σώμα κατευθυντηρίων κειμένων που εκδίδουν γνωμοδοτικά και ελεγκτικά όργανα στα οποία περιλαμβάνονται:
1) Η Επιτροπή της Βενετίας που παρέχει συνταγματική βοήθεια στα κράτη μέλη με την μορφή γνωμοδοτήσεων για σχέδια συνταγμάτων ή συνταγματικές τροποποιήσεις,
2) η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Αποτελεσματικότητα της Δικαιοσύνης (CEPEJ) επιφορτισμένη με τη βελτίωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας των δικαστικών συστημάτων και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης των χρηστών των δικαστηρίων,
3) το Συμβουλευτικό Συμβούλιο Ευρωπαίων Δικαστών (CCJE) γνωμοδοτεί για θέματα σχετικά με την ανεξαρτησία, την αμεροληψία και την επάρκεια των δικαστών,
4) το Συμβουλευτικό Συμβούλιο των Ευρωπαίων Εισαγγελέων (CCPE) παρέχει συμβουλές για την εισαγγελία στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και συλλέγει πληροφορίες για τις εισαγγελικές υπηρεσίες στην Ευρώπη,
5) η Ομάδα Κρατών κατά της Διαφθοράς (GRECO) που συνεστήθη για να παρακολουθεί τη συμμόρφωση των κρατών με τα πρότυπα κατά της διαφθοράς.
Τις τελευταίες δεκαετίες οι γνωμοδοτήσεις, οι συστάσεις και τα πορίσματα των οργάνων του Συμβουλίου της Ευρώπης συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στον εκσυγχρονισμό της ελληνικής δικαιοσύνης. Η επίδραση συναντάται σε περισσότερα επίπεδα και συγκεκριμένα: α) στην οργάνωση των δικαστηρίων ιδίως στο πεδίο της αναθεώρησης του δικαστικού χάρτη, της εισαγωγής νέων τεχνολογιών, της ανάπτυξης της τεχνητής νοημοσύνης, β) στο υπηρεσιακό καθεστώς δικαστών και εισαγγελέων, ιδίως στα ζητήματα της αξιολόγησης, του χάρτη δεοντολογίας, της πειθαρχικής και αστικής ευθύνης, των προαγωγών και των μεταθέσεων, γ) στην επιλογή των προεδρείων των ανωτάτων δικαστηρίων με την πρόβλεψη διαδικασίας στην οποία μετέχουν και οι δικαστές,

δ) στην εξωστρέφεια της δικαιοσύνης με την πρόβλεψη υπηρεσιών επικοινωνίας και τύπου των δικαστηρίων, τον εμπλουτισμό των ιστοσελίδων των δικαστηρίων με πρότυπα δικογράφων και με πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία ενώπιον των δικαστηρίων και τη νομολογία.
Κατά την πανευρωπαϊκή συνδιάσκεψη του Brighton για το μέλλον του ευρωπαϊκού συστήματος προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, το σύνολο των 47 συμβαλλομένων Κρατών στην ΕΣΔΑ υπογράμμισε την ανάγκη ενός διαρκούς διαλόγου μεταξύ του ΕΔΔΑ και των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων. Ένας τέτοιος διάλογος συνιστά, πράγματι, προϋπόθεση για την καλύτερη εξοικείωση με τη νομολογία του ΕΔΔΑ από τις εθνικές δικαστικές αρχές, αφενός, και για την πληρέστερη κατανόηση των ζητημάτων που αναφύονται στην εσωτερική έννομη τάξη εκ μέρους του ΕΔΔΑ, αφετέρου. Με άλλα λόγια, ο διάλογος αυτός συμβάλλει καθοριστικά στην προοδευτική όσμωση και εναρμόνιση της διεθνούς και της εθνικής νομολογίας. Άξονας της συνεννόησης μεταξύ των δικαστηρίων δεν μπορεί παρά να είναι η γενικότερη παγίωση της αντίληψης ότι η νομολογία του Στρασβούργου αποτελεί μια από τις κύριες πηγές από τις οποίες τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να αντλούν απαντήσεις όταν αντιμετωπίζουν ζητήματα δικαιωμάτων του ανθρώπου, χωρίς όμως να παραγνωρίζεται ταυτόχρονα ότι ο εθνικός δικαστής αποτελεί τον«φυσικό δικαστή» στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σε κάθε περίπτωση η επιρροή της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη διαμόρφωση της νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων είναι εξαιρετικά χρήσιμη, διότι επιτρέπει στον εθνικό δικαστή να εξετάζει τα ζητήματα υπό ένα ευρύτερο πρίσμα, που απηχεί τις αρχές και αξίες του κοινού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού, και να απεγκλωβίζεται από παραδοσιακές αντιλήψεις που οδηγούν σε τυπολατρικές ή ανεπιεικείς λύσεις για τους διαδίκους. Ακόμα όμως και όταν ο εθνικός δικαστής διαφωνεί με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, μπορεί να επαναδιατυπώνει τις θέσεις του χρησιμοποιώντας νέα επιχειρήματα και απόψεις, με περαιτέρω συνέπεια να υποχρεώνει το ΕΔΔΑ στην μελέτη αυτών των νέων θέσεων και στην επεξεργασία διαφορετικών απαντήσεων, όλα δε τα ανωτέρω μπορεί, ενδεχομένως, να καταλήξουν σε μια νέα σύνθεση. Με τον τρόπο αυτό αναπτύσσεται γόνιμος διάλογος ο οποίος εξυπηρετεί τον πολίτη, τους θεσμούς, τη δίκαιη δίκη και εν τέλει αυτή την ίδια τη δημοκρατία στο ευαίσθητο πεδίο των δικαιωμάτων, όπου ερμηνεύονται και εφαρμόζονται συνταγματικά και διεθνή νομικά κείμενα υπέρτερης, έναντι της κοινής νομοθεσίας, ισχύος που προστατεύουν το άτομο από αυθαιρεσίες της εξουσίας.
Ο διάλογος βέβαια δεν αρκεί για την επίλυση των ζητημάτων που διαρκώς αναφύονται υπό την πίεση των διαρκώς μεταβαλλόμενων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Απαιτείται επιπλέον ιδιαίτερη προσοχή τόσο από την πλευρά των εθνικών δικαστηρίων όσο και από την πλευρά του ΕΔΔΑ κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να παρακολουθούν με προσοχή τη νομολογία του ΕΔΔΑ και να καταλήγουν σε λύσεις λαμβάνοντας υπόψη τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ιδίως όταν οι διάδικοι την επικαλούνται, με αιτιολογημένες σκέψεις. Από την άλλη το ΕΔΔΑ οφείλει να εξετάζει αιτιάσεις κατά των απο-

φάσεων των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων,περί αντιθέσεως προς τη νομολογία του, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι αποφάσεις του περιέχουν, συχνά, ερμηνευτικές προσεγγίσεις οι οποίες είναι δεκτικές περισσοτέρων εκδοχών εκ μέρους του εθνικού δικαστή καθώς μπορεί να περιέχουν ασάφειες ή ατελείς διατυπώσεις ή μη επαρκείς αιτιολογίες. Στη δημοκρατία και “οι κρίνοντες κρίνονται” και από τον κανόνα αυτό δεν εξαιρείται το ΕΔΔΑ το οποίο είναι απαραίτητο, όπου απαιτείται, να κάνει την αυτοκριτική του καθώς δεν υφίσταται δικαστήριο που να ελέγχει τα σφάλματά του. Ο μόνος δρόμος είναι η παραδοχή εκ μέρους του ίδιου του Δικαστηρίου ότι οι διατυπώσεις του δεν ήταν στη συγκεκριμένη περίπτωση αρκούντως σαφείς και κατανοητές. Μια τέτοια στάση θα ενισχύσει το ρόλο του ΕΔΔΑ στη σύγχρονη δημοκρατία που επιβάλλει σε όλα τα όργανα στοχασμό και λογοδοσία.

Ελληνοτουρκικός «διάλογος» για ζητήματα δικαίου θαλάσσης στο Αιγαίο. Μια σύντομη ιστορική αποτίμηση και προοπτικές

2

Γρηγόρης Ι. Τσάλτας

Ομότ. Καθηγητής διεθνούς δικαίου και πρώην πρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, πρώην Υπουργός Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής

Εισήγηση σε Εσπερίδα του Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας Ρόδος 29 Νοεμβρίου 2024

Αρχικά θα ήθελα να συγχαρώ τον πρόεδρο του Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας, καθηγητή Στέλιο Περράκη για την πρωτοβουλία να διοργανώσει αυτή την πρώτη εκτός έδρας του Κέντρου μας εσπερίδα στη Ρόδο, με τίτλο: *Θέση και Ρόλος της Ελλάδας στις τρέχουσες προκλήσεις κρίσεις στο Αιγαίο, στην Νότιο-Ανατολική Μεσόγειο* και θέματα άκρως επίκαιρα που άπτονται της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και ασφαλώς των εθνικών μας ζητημάτων. Παράλληλα, θα ήθελα να τονίσω τη σημασία της εσπερίδας αυτής 30 χρόνια μετά την ιστορική μας συνάντηση και πάλι στη Ρόδο με πρωτοβουλία του ΕΚΚΕΜ[1] και ασφαλώς και πάλι του αγαπητού μου συναδέλφου με θέμα το Αιγαίο.

Τα θέματα που συζητήθηκαν σήμερα δεν απέχουν πολύ από εκείνα που συζητήθηκαν και πριν από 31 χρόνια, το 1993. Αυτό και μόνον δείχνει σε πρώτη φάση τη σημασία που αποδίδουν σε αυτά τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία. Θέματα που εξελίχτηκαν παράλληλα μέσα από το χρόνο σε ζωτικής σημασίας ζητήματα και για τις δύο χώρες, αφού πλέον συμπληρώθηκαν πριν από λίγες μέρες 51 συνολικά χρόνια από την έναρξη της ελληνοτουρκικής κρίσης στις σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες. Και τούτο, αρχής γενομένης από την 1η Νοεμβρίου 1973, όπου η Τουρκία εκμεταλλευόμενη: α) την έντονη πολιτική αστάθεια της Ελλάδας (δικτατορικό καθε-

1. Βλ. ειδικότερα, *Το Αιγαίο Πέλαγος και το Νέο Δίκαιο της Θάλασσας*, (Πρακτικά Συμποσίου – Ρόδος 4-6 Νοεμβρίου 1994), επιμ. Στ. Περράκης, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1994.

στώς και μάλιστα υπό κατάρρευση), β) την αρνητική γι» αυτήν συγκυρία ενόψει της έναρξης της Τρίτης Συνδιάσκεψης των ΗΕ για το Δίκαιο της θάλασσας τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς[2], σε συνδυασμό όμως και με γ) την λίαν προσφάτως (τέλος 1972 - αρχές 1973) ανακάλυψη σημαντικού πετρελαιοφόρου κοιτάσματος στην περιοχή της Θάσου και νοτιότερα στο τρίγωνο ανάμεσα σε Λήμνο, Σκύρο και Λέσβο[3], προχώρησε σε μία καθόλα παράνομη κατά το διεθνές δίκαιο μονομερή οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του βόρειο-ανατολικού Αιγαίου[4]. Κυρίαρχο στοιχείο της εν λόγω μονομερούς οριοθέτησης η de facto μη αναγνώριση του δικαιώματος των ελληνικών νησιωτικών εδαφών σε απολαβή κυριαρχικών δικαιωμάτων επί του υποθαλάσσιου αυτού χώρου[5].

Στη συνέχεια και μέχρι τον Φεβρουάριο του 1975 η γείτονα χώρα θα ξεδιπλώσει μια σειρά πολλαπλών διεκδικήσεων σε βάρος της Ελλάδας ως υποστηρικτικών ζητημάτων σ» εκείνα που αφορούσαν στον καθορισμό και την οριοθέτηση των θαλάσσιων και υποθαλάσσιων ζωνών εθνικής δικαιοδοσίας στη ευρύτερη περιοχή του Αρχιπελάγους του Αιγαίου. Σκοπός, η σχετική πολιτική επένδυση για το μέλλον. Ενώ, άμεσο στόχο αποτελούσε επίσης το μπλοκάρισμα της όποιας αρνητικής για την Τουρκία ρύθμισης που επρόκειτο ενδεχομένως να προκύψει από τη διαπραγμάτευση που μόλις είχε αρχίσει στο Καράκας της Βενεζουέλας[6].

Ο ίδιος στόχος αναδεικνύεται για μια φορά ακόμη και σήμερα, χωρίς να έχει ουσιαστικά σταματήσει να προβάλλεται διαχρονικώς. Με απλά λόγια πρόκειται για την αποφυγή της νομικής επίλυσης της όποιας διαφοράς ανάμεσα στις δύο χώρες σε επίπεδο οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών, που μετά το 1994, χρονιά που θα τεθεί σε ισχύ η Νέα λεγόμενη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, η γνωστή μας Σύμβαση του Μοντέγκο Μπαίυ[7], θα συμπεριλάβει και τη διεκδίκηση και της ΑΟΖ. Συμπερασματικώς, ως (συμπληρωματικών) ζητημάτων στήριξης της αρχικής, ουσιαστικής θέσης της Τουρκίας θα αναδειχτούν και εκείνα που αφορούν: α) στη μη επίσημη αναγνώριση του κυρίαρχου ελληνικού εναέριου χώρου των 10 ν.μ., β) τη μη αναγνώριση των διεθνώς κατοχυρωμένων ορίων του ελληνικού FIR[8], γ) την επίκληση του καθεστώτος αποστρατικοποίησης των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου στο βόρειο, κεντρικό και νότιο σημείο του, δ) σε θέματα δήθεν (τουρκικής) μειονότητας της Θράκης, αλλά και ε) στο σημαντικότερο, που αφορά στην πολιτική προβολή τής (καθόλα παράνομης κατά το διεθνές δίκαιο) απειλής πολέμου[9] σε περίπτωση που η Ελλάδα θα αποτολμούσε να επεκτείνει στα 12 ν.μ. τη χωρική της θάλασσα (αιγιαλίτιδα ζώνη). Και όλα αυτά σε παράλληλο επίπεδο έντονης διπλωματικής πίεσης με την Κυπριακή τραγωδία που ξέσπασε τον Ιούλιο του 1974 και ολοκληρώθηκε τον ίδιο Αύγουστο μέσω του σχετικού σχεδίου Αττίλα.

Μόνη, φωτεινή ευκαιρία επίλυσης της αποκλειστικής κατά την Ελλάδα νομικής φύσεως διαφοράς που αφορά στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας θα αποτελέσει μια αρχική συμφωνία ανάμεσα σε Καραμανλή και Ντεμιρέλ τον Μάιο του 1975[10] περί σχετικής προσφυγής στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Συμφωνία για την οποία θα ξεκινήσει και σχετικός επίσης διπλωματικός διάλογος[11]. Η όλη αυτή κίνηση θα καταρρεύσει τελικώς με σαφή υπαναχώρηση της Τουρκίας ένα χρόνο αργότερα στο πλαίσιο έναρξης μιας σειράς προκλήσεων και με καθαρά ψυχροπολεμικό αρχικά μοχλό το γνωστό SISMIK I[12]. Έκτοτε, και μέχρι την ολοκλήρωση των διαδικασιών υποδοχής από τη διεθνή κοινότητα του νέου δικαίου της θάλασσας (υπερψήφιση της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπαίυ το 1982 και θέση σε ισχύ της το 1994), όπου τα συμφέροντα της γείτονος κατά την ιστορική διεθνή διπλωματική διαπραγμάτευση που είχε προηγηθεί (1973-1982) είχαν πανηγυρικώς απορριφθεί στο σύνολό τους[13], θα επιχειρηθεί και μια έτι συμπληρωματική διεύρυνση της ατζέντας της Τουρκίας[14]. Έτσι, πρόθεση της γείτονος ήταν αρχικά να αναδείξει ως αιτία πολέμου το κατοχυρωθέν πλέον και διεθνώς αναγνωρισθέν ως κανόνος jus cogens όριο των 12 ν.μ. για την αιγιαλίτιδα ζώνη[15]. Και τούτο με σχετική απόφαση της κοινοβουλευτικής της συνέλευσης (1995). Ένα επιπλέον ζήτημα αφορά για πρώτη

2. Ανάμεσα σε 1970 και 1973 χρονιά έναρξης της UNCLOS III, οργανώθηκαν οι εργασίες της προπαρασκευαστικής Επιτροπής της Συνδιάσκεψης, της γνωστής Seabed Committee, όπου τα συμμετέχοντα σε αυτήν κράτη είχαν ήδη καταθέσει τις προτάσεις τους για όλα τα θέματα που αφορούν στο δίκαιο της θάλασσας.
3. Βλ. αναλυτικότερα, Charles Rousseau, *Grèce et Turquie: différend entre les deux pays au sujet de la délimitation du plateau continental dans la Mer Egée*, R. G. D. I. P. Paris, 1975, tom. 1, p. 270.
4. Βλ. T. C. RESMI GAZETE (Τουρκική εφημερίδα της Κυβέρνησης), φύλλο 14999, της 1ης Νοεμβρίου 1973. Το ίδιο επαναλήφθηκε και την 7η Ιουνίου 1974 με δεύτερο κατά σειράν χάρτη που αφορούσε και στο υπόλοιπο Αιγαίο μέχρι τα δυτικά της Δωδεκανήσου.
5. Βλ. επίσης, Γρ. Ι. Τσάλτα, *Πενήντα Χρόνια Ελληνοτουρκικής Κρίσης*, εφημερίδα Απογευματινή της Κυριακής, Αθήνα, 23 Ιουλίου 2023, γνώμες, σελ. 22.
6. Δεύτερη σύνοδος της UNCLOS III, Ιούλιος 1974.
7. Υιοθετήθηκε τον Δεκέμβριο του 1982.
8. Βλ. σχετικές Αποφάσεις του γνωστού μας ICAO του 1952 και 1958 με καθολική αποδοχή της τότε διεθνούς κοινότητας και χωρίς καμία απολύτως αντίδραση, ούτε καν της Τουρκίας μέχρι τουλάχιστον το 1974.
9. Βλ. το γνωστό casus belli.
10. Βλ. σχετικό κοινό ανακοινωθέν των δύο πρωθυπουργών, της 31ης Μαΐου 1975, στο πλαίσιο των εργασιών της Συνόδου του ΝΑΤΟ.
11. Πρώτη σχετική συνάντηση εμπειρογνωμόνων, στις 17 με 19 Ιουνίου 1975 στην Άγκυρα για το θέμα αρχικά του εναέριου χώρου.
12. Η αρχική έξοδος του SISMIK I στο Αρχιπέλαγος του Αιγαίου θα γίνει στις 23 Ιουλίου 1976. Ενώ, στις 6 Αυγούστου παρά τις ελληνικές προειδοποιήσεις και για περίπου 4 ώρες θα προβεί σε σεισμολογικές έρευνες στην ανοιχτή θάλασσα του Αρχιπελάγους πάνω από την ελληνική νησιωτική υφαλοκρηπίδα. Η μονομερής, παράνομη κατά το διεθνές δίκαιο, αυτή οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, αφορούσε σε 27 συγκεκριμένα σημεία εξερεύνησης του αιγαιακού υποθαλάσσιου χώρου (βλ. σχετική διακοίνωση που δημοσιεύτηκε στην ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ της 8ης Αυγούστου 1976).
13. Βλ. αναλυτικότερα, G. I. Tsaltas. "The Application of the United Nations Convention on Law of the Sea in the Archipelagos of the Aegean Sea, στο The Handbook of Environmental Chemistry, Springer, Berlin, Heidelberg, 2022, https://doi.org/10.1007/698_2021_834 .
14. Βλ. επίσης αναλυτικά, Γρ. Ι. Τσάλτα, *Η Τουρκική Προκλητικότητα κατά της Ελλάδας με αφορμή το καθεστώς του Αρχιπελάγους του Αιγαίου (1973-1979). Η σύγκριση με τη σημερινή εποχή και ο τουρκικός αναθεωρητισμός,* https://clioturbata,com/απόψεις/greece-turkey-aegean., σελ. 1-18.
15. Βλ. Γρ. Ι. Τσάλτα, *Ο Πραγματικός Λόγος που Αντιδρά η Τουρκία*, Επίκαιρα, Μάρτιος 2023, 428ο Τεύχος, σελ. 71-73.

επισήμως ουσιαστικά φορά στη διεκδίκηση και ελληνικού νησιωτικού εδάφους, αμέσως μετά την προηγηθείσα κρίση στα Ίμια, δια στόματος αρχικά της τότε πρωθυπουργού Τανσού Τσιλέρ που αμφισβήτησε την ελληνική κυριαρχία επί 2000 νησιών (!).

Σε κάθε περίπτωση, το σύνολο των επιπλέον αυτών διεκδικήσεων θα γίνει προσπάθεια να παγιωθεί, μέσω ειδικότερα του χώρου που αφορά στον ευαίσθητο τομέα του επηρεασμού της διεθνούς κοινής γνώμης μέσα από μια πολιτική συνεχούς προβολής τους μέσα από το σλόγκαν «ελληνό-τουρκικές διαφορές». Και τούτο στο πλαίσιο παράλληλα επικίνδυνων προκλητικών σε βάρος της Ελλάδος ενεργειών, ειδικότερα στο χώρο των παραβιάσεων του ελληνικού εναέριου εθνικού κυρίαρχου χώρου των 10 ν.μ., καθώς και των παραβάσεων του ελληνικού FIR. Ενώ, ως επιστέγασμα των προκλήσεων της Τουρκίας σε βάρος της Ελλάδος θα θεωρηθεί πριν από πέντε χρόνια (11/2019) το τουρκολιβυκό μνημόνιο σχετικής διακρατικής αμυντικής συνεργασίας που περιλαμβάνει και καθόλα παράνομη οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ ανάμεσα στις δύο χώρες χωρίς να πληροί το βασικό συστατικό στοιχείο που κατά το διεθνές δίκαιο της θάλασσας αφορά στη δυνατότητα οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών αποκλειστικά και μόνον ανάμεσα σε χώρες με όμορες ή απέναντι ακτές[16].

Από την αρχή της ελληνοτουρκικής κρίσης θα γίνει προσπάθεια ανάπτυξης ενός διμερούς διαλόγου για επίλυση των σχετικών προβλημάτων, τα οποία για την Ελλάδα συνοψίζονται αποκλειστικά και μόνον στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας ανάμεσα στις δύο χώρες, ενώ μετά την τρίτη ουσιαστικά δεκαετία της κρίσης θα συμπεριλάβει και την οριοθέτηση της ΑΟΖ, ως της τελευταίας αποδεκτής από το δίκαιο της θάλασσας ζώνης εθνικής δικαιοδοσίας. Η τουρκική πλευρά εμμένει στην επίλυση του συνόλου των προβαλλομένων απ» αυτήν ζητημάτων, τα οποία και μόνον θα μπορούσαν να την οδηγήσουν στο τελικό τραπέζι της όποιας πολιτικής διαπραγμάτευσης. Και τούτο δεδομένης της όλως μειονεκτικής γεωγραφικής της θέσης κατά το δίκαιο της θάλασσας αλλά και δηλώσεως της ίδιας της Τουρκίας κατά τη διάρκεια των εργασιών της Τρίτης Συνδιάσκεψης, τόσο στο θαλάσσιο χώρο του Αρχιπελάγους όσο και της νότιο-ανατολικής Μεσογείου[17]. Το εν λόγω καθεστώς αφορά

16. Βλ. σχετικό άρθρο 83 της Σύμβασης που επιγράφεται: *Οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας μεταξύ Κρατών των οποίων οι ακτές είναι παρακείμενες ή βρίσκονται η μια απέναντι στην άλλη.* Βλ. επίσης, Γρ. Ι. Τσάλτας: *Το Μνημόνιο Άγκυρας – Τρίπολης αποκλείει την Ελλάδα από τη Μεσόγειο* https://slpress.gr/ethnika/to-mnimonio-agkyras-tripolis-apokleiei-tin-ellada-apo-ti-mesogeio/,10/02/2020.
17. Για το καθεστώς του *γεωγραφικώς μειονεκτούντος κράτους* που αφορά και στην περίπτωση της Τουρκίας, βλ. αναλυτικότερα, Γρ. Ι. Τσάλτας: *Το Καθεστώς των Ημίκλειστων Θαλασσών και τα Γεωγραφικώς Μειονεκτούντα Κράτη, η Περίπτωση της Τουρκικής Προβολής στη Θαλάσσια Περιοχή της Νότιο-Ανατολικής Μεσογείου, Ο Μύθος και η Πραγματικότητα,* στο Διεθνής Πολιτική και Διεθνείς Θεσμοί, Χριστόδουλος Γιαλουρίδης Liber Amicorum, επιμ. Στ. Περράκης, Γρ. Τσάλτας, Β. Κεφαλά, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2023, σελ. 325 -335. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της Τρίτης Συνδιάσκεψης για το Δίκαιο της Θάλασσας, *τα γεωγραφικώς μειονεκτούντα κράτη* αποτέλεσαν αρχικώς μια ομάδα 28 κρατών τα οποία όμως συνενώθηκαν στη συνέχεια με τα περίκλειστα κράτη αποτελώντας μια ισχυρή ομάδα 54 κρατών. Για λόγους πολιτικού αντιπερισπασμού στην ίδια ομάδα συμμετείχαν αρχικά η Δυτική Γερμανία και η Ελλάδα (βλ. αναλυτικότερα και Γρ. Ι. Τσάλτα και Μ. Κλάδη Ευσταθοπούλου, *Το Διεθνές Καθεστώς των Θαλασσών και των Ωκεανών*, τόμος πρώτος, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σελ. 420).

ειδικότερα στην αδυναμία απολαβής πλήρους Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης[18], και στην κατοχύρωση του δικαιώματος απολαβής μέρους του περισσεύματος των ιχθυαποθεμάτων που όμως καθορίζεται από το παράκτιο κράτος (άρθρο 70, παρ. 2).

Παράλληλα, τα τελευταία χρόνια γίναμε επίσης μάρτυρες μιας διαμορφούμενης εξωτερικής πολιτικής στηριζόμενης περισσότερο σε φραστικές αναφορές με στοιχεία ενός άκρατου προκλητικού και επιθετικού βερμπαλισμού που εκδηλώθηκε ταυτόχρονα εκ μέρους τόσο της πολιτικής όσο και της στρατιωτικής ηγεσίας της γείτονος. Αποκορύφωμα, η θεωρία της περιβόητης *«Γαλάζιας Πατρίδας»* που υπογραμμίζει τον αναθεωρητικό σχεδιασμό της εξωτερικής πολιτικής της γείτονος, σε συνδυασμό με έναν οιονεί μεγαλοϊδεατισμό που προβάλλεται καθημερινώς σε επίπεδο της λεγόμενης *«γεωγραφίας της καρδιάς»* ή ακόμη και της απαράδεκτης απειλής του *«μια νύχτα ξαφνικά»*.

Και επειδή ο (πολύς) λόγος γίνεται για οριοθέτηση θαλασσίων ζωνών στο Αιγαίο και τη νότιο-ανατολική Μεσόγειο, παραθέτουμε και μια σύντομη όσο και πλήρη αποσαφήνιση των σχετικών όρων που επιχείρησε η Τρίτη Συνδιάσκεψη για το Δίκαιο της Θάλασσας και επέβαλε μέσω των διατάξεων της Σύμβασης που υιοθέτησε στο Μοντέγκο Μπαίυ και αφορά ασφαλώς στις θαλάσσιες ζώνες εθνικής δικαιοδοσίας. Πρόκειται ουσιαστικά για τέσσερις ζώνες. Οι δύο από αυτές, οι πλέον σημαντικές, θεωρείται ότι ανήκουν στο παράκτιο κράτος με τη μορφή των εξ υπαρχής και αυτοδίκαιων θαλάσσιων περιοχών που του ανήκουν και αφορούν, α) στην αιγιαλίτιδα ζώνη με πλήρη και αποκλειστική κυριαρχία[19] και β) στην υφαλοκρηπίδα, με κυριαρχικά δικαιώματα επί των φυσικών πόρων που περιλαμβάνει. Ενώ, οι άλλες δύο είναι προαιρετικές και χρήζουν ουσιαστικά και ανακήρυξης υπό την έννοια της εκδήλωσης της σχετικής βούλησης του παράκτιου κράτους. Αυτές αφορούν α) στην ΑΟΖ που ουσιαστικά συμπληρώνει την υφαλοκρηπίδα με την υπερκείμενη θαλάσσια περιοχή και β) στην συνορεύουσα ζώνη. Όλες οι ζώνες μετριούνται από εκεί που μετριέται και η αιγιαλίτιδα ζώνη, δηλαδή τις γραμμές βάσεις. Αφορούν δε τόσο στις ηπειρωτικές ακτές ενός παράκτιου κράτους όσο και στις νησιωτικές[20]. Η πρώτη από αυτές μπορεί να φτάσει μέχρι τα 12 ν.μ.[21] με μονομερή πράξη του παράκτιου κράτους. Οι υπόλοιπες χρειάζονται οριοθέτηση με τα όμορα ή απέναντι κράτη, όταν συντρέχουν συγκεκριμένοι γεωγραφικοί λόγοι γειτνίασης. Η υφαλοκρηπίδα και η ΑΟΖ μπορούν να φτάσουν μέχρι τα 200 ν.μ., ενώ η υφαλοκρηπίδα από μόνη της μπορεί να επεκταθεί και πέραν του εν λόγω ορίου μέχρι και τα 350 ν.μ[22]. Τέλος, η συνορεύουσα ζώνη μπορεί να φτάσει μέχρι και τα 24 ν.μ.[23], ουσιαστικά το διπλάσιο του εύρους της αιγιαλίτιδας ζώνης των 12 ν.μ.

18. Βλ. Γρ. Ι. Τσάλτα, *Εκμετάλλευση των Πόρων του Αιγαίου με Υφαλοκρηπίδα*, Επίκαιρα, Νοέμβριος 2022, Τεύχος 426ο, σελ. 50-51.
19. Βλ. σχετικό άρθρο 2 της Σύμβασης.
20. Βλ. σχετικό άρθρο 121, παρ. 2 της Σύμβασης.
21. Βλ. σχετικό άρθρο 3 της Σύμβασης.
22. Βλ. πιο συγκεκριμένα σχετικό άρθρο 76, παρ. 5 της Σύμβασης.
23. Βλ. σχετικό άρθρο 33 της Σύμβασης.

Τελειώνοντας, θα πρέπει να απαντήσουμε και στο ερώτημα που φαίνεται να πλανάται έντονα και στις μέρες μας όπως όμως και στο παρελθόν. Πρέπει να συνεχιστεί και να ενισχυθεί ο ελληνοτουρκικός διάλογος, με δεδομένες τις εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις των δύο κρατών για τη φύση των διαφορών μεταξύ τους ή όχι. Αρχικά θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι το διεθνές δίκαιο είναι το κατεξοχήν πολιτικό δίκαιο. Και τούτο γιατί η διαμόρφωση των βασικών του αρχών όπως και η υιοθέτηση των κανόνων του οφείλονται στη βούληση των κρατών από την οποία όμως εξαρτάται και η εφαρμογή των εν λόγω κανόνων. Έτσι, μία από τις βασικές αρχές του, που αφορά στη *συνεργασία* ανάμεσα στα κράτη, αναδεικνύεται διάχυτα μέσα από την ανάγνωση του συνόλου των διατάξεων της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας[24]. Ο σεβασμός λοιπόν της *αρχής της συνεργασίας* σε συνδυασμό με τον έντονο πολιτικό χαρακτήρα του διεθνούς δικαίου, όπου η βούληση του κράτους αναδεικνύεται σε κυρίαρχο στοιχείο της όποιας συμφωνίας, οδήγησαν τους συντάκτες της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπαίυ στην πρόταση προς υιοθέτηση του άρθρου 83 για το καθεστώς της υφαλοκρηπίδας (αντίστοιχο verbatim άρθρο 77 για το καθεστώς της ΑΟΖ) όπου αναφέρεται (παράγραφος 1), ότι *«η οριοθέτηση μεταξύ κρατών των οποίων οι ακτές είναι παρακείμενες ή βρίσκονται η μια απέναντι στην άλλη πραγματοποιείται με συμφωνία που συνάπτεται με βάση το διεθνές δίκαιο, όπως αυτό αναφέρεται στο άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης προς το σκοπό επίτευξης μιας δίκαιης λύσης».* Στην περίπτωση και μόνον (παράγραφος 2) που τα ενδιαφερόμενα κράτη δεν συμφωνήσουν σε *εύλογο χρονικό διάστημα* τότε προσφεύγουν στις διαδικασίες δικαστικής επίλυσης με βάση τις σχετικές διατάξεις της Σύμβασης. Άρα, ακόμη και σύμφωνα με τη Σύμβαση η πολιτική διαπραγμάτευση προηγείται της όποιας δικαστικής προσφυγής. Παράλληλα, προβάλλεται (παράγραφος 3) η άδολη συμμετοχή στις σχετικές διαδικασίες, σε συνδυασμό με την επίδειξη πνεύματος κατανόησης και συναίνεσης, ως τις βασικές συμπληρωματικές αρχές που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ειρηνική επίλυση της όποιας διαφοράς.

Η Ελλάδα μέχρι σήμερα έχει επιδείξει τον προσήκοντα σεβασμό στις εν λόγω διατάξεις με αποδοχή του προγραμματισμού της όποιας προκαταρκτικής συμφωνίας για την οριοθέτηση υφαλοκρηπίδας ή και ΑΟΖ στην περιοχή του Αρχιπελάγους του Αιγαίου, ήδη από το 1975. Συμφωνία που επαναλαμβάνεται διαρκώς αν και οι προσπάθειές και προσδοκίες της έχουν πολλάκις διαψευσθεί, με διακοπή των όποιων συνομιλιών ή και κύκλων στη συνέχεια διπλωματικών διαβουλεύσεων. Ασφαλώς, το στοιχείο του εύλογου χρόνου έχει προ πολλού παρέλθει. Η Τουρκία από την άλλη επιθυμεί την όποια επίλυση στη βάση αποκλειστικά και μόνον του πολιτικού διαλόγου με στόχο την αποφυγή της δικαστικής επίλυσης η οποία μοιραίως θα πρέπει να στηριχτεί στους κανόνες του διεθνούς δικαίου τους οποίους η Τουρκία δεν αποδέχεται. Και τούτο

24. Βλ. αναλυτικότερα, Grigoris I. Tsaltas, *Le Principe de la Coopération des Etats à travers la Convention des Nations Unies sur le Droit de la Mer comme garant de la mise en place de relations pacifiques*, στο Enjeux et Perspectives, Droit International, Droit de la Mer, Droits de l»Homme, Liber Amicorum Haritini Dipla, éditions Pédone, Paris 2020, p. 223-228.

γιατί όπως αποδεικνύεται επιβραβεύουν, όπως ήδη αναφέρθηκε, πλήρως τις ελληνικές αιτιάσεις. Εξ» ου και η διαρκώς διευρυνόμενη θεματική ατζέντα με στόχο την όποια ***«πολιτική συμφωνία Πακέτο, μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας»***, όπως δήλωσε (22/11/2024) ο τούρκος υπουργός των εξωτερικών Χακάν Φιντάν. Απώτερος στόχος κατά τον τούρκο ΥΠΕΞ ***«η μετατροπή του Αιγαίου σε θαλάσσια περιοχή οικονομικής ευημερίας»***. Αντίστοιχα, ο Έλληνας ΥΠΕΞ δήλωσε την επομένη (23/11/2024) στη Βουλή των Ελλήνων ότι η μόνη συμφωνία που επιτεύχθηκε ανάμεσα στις δύο αντιπροσωπείες κατά την τελευταία επίσημη συνάντηση των δυο ΥΠΕΞ στην Αθήνα ήταν, για πολλοστή φορά, ***«η πλήρης διαφωνία σε όλα τα σημεία»***. Τα συμπεράσματα είναι ελεύθερα.

Εντούτοις, η τελευταία μορφή του σχετικού ελληνό-τουρκικού διαλόγου φαίνεται να έχει αποδώσει τα μέγιστα σε επίπεδο αποκλιμάκωσης της έντασης και εξομάλυνσης της κρίσης, τόσο της αρχικής της φάσης στο παρελθόν, όσο και εκείνης των δύο τελευταίων ετών. Και τούτο με την αποτροπή των διαρκών παραβιάσεων και παραβάσεων από μέρους της Τουρκίας, ασφαλώς προς όφελος και των δύο χωρών. Το δε πεδίο διαρκούς επαφής και συνεννόησης ανάμεσα στις δύο χώρες θα μπορούσε παράπλευρα να προσφέρει πολλαπλά οφέλη και για τις δύο. Οφέλη που θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στην εγκαθίδρυση μιας διευρυμένης συνεργασίας και με τις άλλες πέντε ενδιαφερόμενες στην περιοχή χώρες. Κάτι τέτοιο (όπως είχαμε προτείνει πριν από 14 χρόνια) θα μπορούσε να επιτευχθεί με πρωτοβουλία μάλιστα των δύο χωρών, με την άμεση πρόταση προς υιοθέτηση και υπογραφή από όλους, ενός ***«Ολοκληρωμένου Συμφώνου Περιβαλλοντικής και Ενεργειακής Σταθερότητας και Ασφάλειας στην ευρύτερη περιοχή της Νότιο-Ανατολικής Μεσογείου»*** το οποίο θα προέβλεπε, με τη μορφή διακρατικών οργανισμών/ειδικών υπηρεσιών, τη σύσταση μιας σειράς σημαντικών θεσμών[25]. Και τούτο γιατί η ανάπτυξη μιας διαρκούς περιφερειακής συνεργασίας σε πολλαπλούς και άμεσα ενδιαφέροντες τα συμμετέχοντα κράτη τομείς, θα μπορούσε επίσης να αμβλύνει την όποια ένταση των διμερών σχέσεων.

Εντούτοις, και με δεδομένη την τελευταία τροπή που έχει λάβει η συριακή κρίση στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και την αναμενόμενη αναβάθμιση της γεωπολιτικής θέσης της Τουρκίας, οδηγούμαστε ίσως για μια φορά ακόμη στην αντιπαράθεση της ***παράνομης τολμηρής πολιτικής*** της γείτονος (βλ. απειλή για άμεση υιοθέτηση συμφώνου οριοθέτησης ΑΟΖ ανάμεσα σε Τουρκία και Συρία, σε βάρος της

25. Βλ. αναλυτικά, Γρ. Ι. Τσάλτα, *Αιγαίο - Νότιο-Ανατολική Μεσόγειος και Προοπτικές Εξομάλυνσης των Ελληνό-Τουρκικών Σχέσεων μέχρι το 2030,* στο Τσάλτας. Ι. Γρ. και Αναγνώστου Χρ., Αιγαίο και Νότιο-Ανατολική Μεσόγειος, Σύγχρονες Προκλήσεις και Προοπτικές Εκμετάλλευσης Υποθαλάσσιων Ενεργειακών Φυσικών Πόρων, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2014, σελ. 459 -475. Αναλυτικότερα, θα μπορούσε να προβλεφθεί η σύσταση: α) μιας *Βάσης Δεδομένων Ολοκληρωμένης Διαρκούς Ενημέρωσης και Πληροφόρησης στο Τομέα της Ανάπτυξης*, β) μιας *Κοινής Ενεργειακής Πολιτικής* στην περιοχή, γ) ενός *Συμβουλίου Αλιείας και Διατήρησης των Ζώντων Πόρων* της περιοχής, δ) ενός *Διακυβερνητικού Συστήματος Ολοκληρωμένης Διαρκούς Περιβαλλοντικής Παρακολούθησης*, ε) ενός *Διακυβερνητικού Δικτύου Παρακολούθησης Έγκαιρης Ειδοποίησης και Δράσης κατά των Φυσικών και άλλων Καταστροφών*, στ) ενός *Ταμείου Στήριξης του Θαλάσσιου και Παράκτιου Περιβάλλοντος*, και τέλος ζ) μιας *Διακυβερνητικής Υπηρεσίας για τον Τουρισμό της Ν.Α. Μεσογείου*.

Κυπριακής Δημοκρατίας, σε πλήρη αντιστοιχία με το παράνομο σχετικό τούρκο-λιβυκό μνημόνιο) με την ***επιφύλαξη/ατολμία υιοθέτησης καθόλα νόμιμων κατά το διεθνές δίκαιο της θάλασσας κινήσεων/θέσεων*** στην ευρύτερη περιοχή από την πλευρά της Ελλάδας.

Το Δικαίωμα Αρνησικυρίας στο Συμβούλιο Ασφαλείας, η Απόφαση 76/262 της Γενικής Συνελεύσεως και Ζητήματα από την εφαρμογή της

3

Κωνσταντίνος Δ. Μαγκλιβέρας

Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εισήγηση στο ετήσιο Συνέδριο της ΕΕΔΔΔΣ «Ανάμεσα σε δύο πολέμους» 20-22 Δεκεμβρίου 2024

I. Η «ειδική στρατιωτική επιχείρηση» της Ρωσικής Ομοσπονδίας, η αδυναμία του Συμβουλίου Ασφαλείας να αναλάβει δράση, και η σύγκληση της Ενδεκάτης Επείγουσας Έκτακτης Συνόδου της Γενικής Συνελεύσεως

Το βράδυ της 23ης Φεβρουαρίου 2022, και ενώ το Συμβούλιο Ασφαλείας συνεδριάζει εκτάκτως για δεύτερη ημέρα συζητώντας την κατάσταση στην Ουκρανία,[1] ο εκπρόσωπος της Ρωσικής Ομοσπονδίας ανέφερε ότι ο Πρόεδρος Puntin μόλις είχε ανακοινώσει τη διεξαγωγή «ειδικής στρατιωτικής επιχειρήσεως («special military operation»[2]) στην περιοχή Donbas (Ανατολική Ουκρανία) με σκοπό την «απελευθέρωση των κατοίκων της περιοχής από την γενοκτονία που επιτελείται από την Ουκρανία».[3] Δύο ημέρες αργότερα, 81 Κράτη Μέλη προ-

1. United Nations Press Release, «Conflict in Ukraine Must Be Averted «at All Costs», Political Affairs Chief Tells Security Council as Delegates Reject Moscow's Recognition of Donetsk, Luhansk», UN Doc. SC/14798, 21 Φεβρουαρίου 2022, σε: https://press.un.org/en/2022/sc14798.doc.htm.
2. Να σημειωθεί πώς η επίσημη θέση της Ρωσικής Ομοσπονδίας εξακολουθεί και παραμένει ότι πρόκειται για «ειδική στρατιωτική επιχείρηση». Συνεπώς, δεν πρόκειται για ένοπλη σύρραξη, δεν υπάρχει από πλευράς της (επίσημη) κήρυξη πολέμου, και, ως εκ τούτου, δεν τίθεται (επισήμως) το ζήτημα της ουδετερότητος η μη των τρίτων κρατών.
3. UN Doc. S/PV.8974 (2022), σελ. 12 και United Nations Press Release, «Russian Federation Announces «Special

συπογράφουν το σχέδιο αποφάσεως που είχε κυκλοφορήσει η Αλβανία και οι ΗΠΑ και το οποίο, μεταξύ άλλων, καταδίκαζε την επίθεση της Ρωσικής Ομοσπονδίας θεωρώντας την παραβίαση του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη.[4] Η κατάληξη είναι γνωστή: η Ρωσική Ομοσπονδία καταψηφίζει το σχέδιο (πράξη που ισοδυναμεί με την άσκηση ενός δικαιώματος αρνησικυρίας (veto), το οποίο ως γνωστόν δεν αναφέρεται ρητά στον Χάρτη) και η απόφαση δεν εγκρίνεται.[5]

Την 27η Φεβρουαρίου 2022, το Συμβούλιο Ασφαλείας, επικαλούμενο την έλλειψη ομοφωνίας των μονίμων μελών του, αποφασίζει να συγκαλέσει επείγουσα έκτακτη σύνοδο (emergency special session) της Γενικής Συνελεύσεως προκειμένου να εξεταστεί το θέμα που περιέχεται στο έγγραφο «S/Agenda/8979».[6] Το έγγραφο αυτό[7] αφορά την «προσωρινή ημερήσια διάταξη» της 8979ης συνόδου του Συμβουλίου Ασφαλείας, η οποία είχε πραγματοποιηθεί την 25η Φεβρουαρίου 2022 με μόνο θέμα στην ημερήσια διάταξη το «Letter dated 28 February 2014 from the Permanent Representative of Ukraine to the United Nations addressed to the President of the Security Council (S/2014/136)». Με την εν λόγω επιστολή,[8] η Ουκρανία είχε ζητήσει το 2014, λόγω της επιδεινώσεως της καταστάσεως στην Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας και της συνεπαγόμενης απειλής στην εδαφική ακεραιότητα της χώρας, την σύγκληση επείγουσας συνόδου του Συμβουλίου Ασφαλείας σύμφωνα με τα Άρθρα 34 και 35 του Χάρτη.

Η Απόφαση 2623(2022) του Συμβουλίου Ασφαλείας δεν αναφέρει ποια είναι η νομική βάση για την σύγκληση της επείγουσας έκτακτης συνόδου. Πρόκειται, κατά την γνώμη μας, για το Άρθρο 20 του Χάρτη. Και επειδή θεωρείται απόφαση που αφορά διαδικαστικό ζήτημα, εφαρμόζεται το Άρθρο 27 παρ. 2 του Χάρτη. Συνεπώς, το γεγονός ότι η Ρωσική Ομοσπονδία καταψήφισε το σχέδιο της Αποφάσεως 2623(2022) δεν εμπόδισε την υιοθέτησή της. Την επομένη ημέρα, 28 Φεβρουαρίου 2022, η Γενική Συνέλευση συγκάλεσε την Ενδεκάτη Επείγουσα Έκτακτη Σύνοδο με τίτλο «The Situation in Ukraine».[9] Πολύ λίγες ημέρες αργότερα, ενέκρινε την Απόφαση ES-11/1,[10] η οποία, μεταξύ άλλων, *απαιτεί* από τη Ρωσική Ομοσπονδία να προβεί σε δύο πολύ συγκριμένες ενέργειες: (α) να σταματήσει αμέσως την χρήση βίας κατά της Ουκρανίας και να απόσχει από κάθε άλλη παράνομη απειλή ή χρήση βίας κατά οποιουδήποτε κράτους μέλους του ΟΗΕ, και (β) να αποσύρει αμέσως και άνευ όρων όλες τις στρατιωτικές της δυνάμεις από το έδαφος της Ουκρανίας.

Έχει υποστηριχθεί[11] ότι η Ενδεκάτη Επείγουσα Έκτακτη Σύνοδος συγκλήθηκε βάσει της Αποφάσεως 377A(V) της Γενικής Συνελεύσεως (3 Νοεμβρίου 1950) με τίτλο «Ηνωμένοι για την Ειρήνη» (United for Peace).[12] Κατά την άποψή μας, ο λόγος για τον οποίον πραγματοποιήθηκε ήταν η εφαρμογή του Άρθρο 20 του Χάρτη που καθιστούσε υποχρεωτική την σύγκλησή της από τον Γενικό Γραμματέα, ο οποίος το έπραξε με σημείωμα (note) που απηύθυνε προς την Γενική Συνέλευση.[13] Άλλως ειπείν, ανεξαρτήτως του εάν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή της Αποφάσεως «Ηνωμένοι για την Ειρήνη», ο Χάρτης καθιστούσε υποχρεωτική την σύγκληση. Επιπλέον, εάν και το Προοίμιο της Αποφάσεως ES-11/1 «υπενθυμίζει» την Απόφαση «Ηνωμένοι για την Ειρήνη» και λαμβάνει υπόψιν «ότι η έλλειψη ομοφωνίας των μονίμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας κατά την 8979η σύνοδό του το εμπόδισε να ασκήσει την πρωταρχική του ευθύνη για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, δεν μπορεί να συναχθεί ότι η Γενική Συνέλευση ενήργησε με βάση την εν λόγω Απόφαση και όχι, πρωτίστως, επειδή η σύγκληση ζητήθηκε από το Συμβούλιο Ασφαλείας βάσει των προβλεπομένων στον Χάρτη διαδικασιών.

Άλλωστε, το Προοίμιο της Αποφάσεως ES-11/1 αναφέρει και δύο άλλα πολύ σημαντικά κείμενα, τα οποία θεωρούνται ότι έχουν επαναπροσδιορίσει τις θεμελιώδεις αρχές και σκοπούς του ΟΗΕ. Το πρώτο είναι η Απόφαση 2625 (XXV) της 24ης Οκτωβρίου 1970 (εγκρίνει την Διακήρυξη για τις Αρχές του Διεθνούς Δικαίου σχετικά με τις φιλικές σχέσεις και τη συνεργασία μεταξύ των κρατών σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών). Το δεύτερο είναι η Απόφαση 3314 (XXIX) της 14ης Δεκεμβρίου 1974 (ορίζει την «επίθεση» ως την χρήση ένοπλης βίας από ένα κράτος κατά της κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητος ή της πολιτικής ανεξαρτησίας ενός

Military Operation» in Ukraine as Security Council Meets in Eleventh-Hour Effort to Avoid Full-Scale Conflict», UN Doc. SC/14803, 23 Φεβρουαρίου 2022, https://press.un.org/en/2022/sc14803.doc.htm.

4. Βλ. UN Doc. S/2022/155, 23 Φεβρουαρίου 2022, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/271/07/pdf/n2227107.pdf.
5. UN Doc. S/PV.8979 (2022), σελ. 6, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/pro/n22/269/25/pdf/n2226925.pdf. Για την ιστορία να αναφερθεί ότι η Κίνα, η Ινδία, και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα απείχαν της ψηφοφορίας. Για προηγούμενη αρνητική ψήφο (βέτο) της Ρωσικής Ομοσπονδίας, βλ. το σχέδιο αποφάσεως για το κλίμα και την ασφάλεια, το οποίο είχαν συνυπογράψει 113 Κράτη Μέλη, UN Doc. S/2021/990, 13 Δεκεμβρίου 2021.
6. Resolution 2623(2022), «Emergency Special Session of the General Assembly on Ukraine», 27 Φεβρουαρίου 2022, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/271/32/pdf/n2227132.pdf.
7. Σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/270/57/pdf/n2227057.pdf.
8. Σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n14/249/22/pdf/n1424922.pdf.
9. Για περισσότερες πληροφορίες και τα σχετικά κείμενα, βλ. https://www.un.org/en/ga/sessions/emergency11th.shtml.
10. Resolution ES-11/1, «Aggression against Ukraine», 2 Μαρτίου 2022, εγκρίθηκε με 141 ψήφους υπέρ, πέντε κατά και 35 αποχές. Δεδομένου ότι ψήφισαν 181 κράτη μέλη, και συνυπολογίζοντας ότι σε οκτώ μέλη είχε τότε ανασταλεί το δικαίωμα ψήφου βάσει του Άρθρου 19 του Χάρτη, βλ. https://www.dw.com/en/iran-venezuela-and-sudan-and-others-lose-un-voting-rights/a-60405261), προκύπτει ότι τέσσερα μέλη δεν συμμετείχαν καθόλου στην ψηφοφορία.
11. Βλ, π.χ., M. Ramsden, «Uniting for Peace: The Emergency Special Session on Ukraine», *Harvard Journal of International Law Online*, 1 Απριλίου 2022, σε: https://journals.law.harvard.edu/ilj/2022/04/uniting-for-peace-the-emergency-special-session-on-ukraine/.
12. Εγκρίθηκε με 52 ψήφους υπέρ, πέντε κατά, δύο αποχές, ενώ ο Λίβανος δεν ψήφισε, βλ. https://digitallibrary.un.org/record/670279. Για την πορεία προς την υιοθέτησή της, βλ. D. Bourantonis & K. Magliveras, «Anglo-American Differences over the United Nations during the Cold War: The Uniting for Peace Resolution» [2002] 16 *Contemporary British History* 59-76. Είναι αλήθεια ότι ο ιστότοπος του ΟΗΕ (https://research.un.org/en/docs/ga/quick/emergency) φαίνεται να ταυτίζει τα «Emergency Special Sessions» της Γενικής Συνελεύσεως με την Απόφαση 377A(V).
13. UN General Assembly, «Convening of the session», Note by the Secretary-General, UN Doc. A/ES-11/1, 27 Φεβρουαρίου 2022.

άλλου κράτους ή την χρήση οποιουδήποτε άλλου τρόπου ασυμβίβαστου προς τον Χάρτη).

II. Η «πρωτοβουλία για το βέτο» στην Γενική Συνέλευση και η υιοθέτηση της Αποφάσεως 76/262

Δύο μήνες αργότερα, τον Απρίλιο 2022, κατά την διάρκεια της συζητήσεως του υπ΄ αριθμόν 124 θέματος στην Ημερησία Διάταξη της Γενικής Συνελεύσεως («Ενίσχυση του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών» (Strengthening of the United Nations system)), ο αντιπρόσωπος του Λιχτενστάιν εισάγει σχέδιο Αποφάσεως[14] με τις υπογραφές 76 μελών και τίτλο «Πάγια εντολή για συζήτηση στην Γενική Συνέλευση όταν ασκείται βέτο στο Συμβούλιο Ασφαλείας» (Standing mandate for a General Assembly debate when a veto is cast in the Security Council). Σύμφωνα με το Λιχτενστάιν, το σχέδιο Αποφάσεως, το οποίο είναι επίσης γνωστό ως «veto initiative», αποτελούσε κοινή πρωτοβουλία ομάδος κρατών. Είχε δε ξεκινήσει προ αρκετών ετών λόγω της αυξανόμενης ανησυχίας ότι το Συμβούλιο Ασφαλείας θα δυσκολευόταν όλο και περισσότερο να επιτελέσει το έργο του, κυρίως λόγω της αυξήσεως στην χρήση του βέτο.[15] Και συνέχισε ο αντιπρόσωπος του Λιχτενστάιν λέγοντας πως άποψή τους είναι ότι συνολικά τα Κράτη Μέλη θα πρέπει να έχουν φωνή όταν το Συμβούλιο Ασφαλείας δεν είναι σε θέση να ενεργήσει σύμφωνα με τις λειτουργίες και τις εξουσίες που διαθέτει η Γενική Συνέλευση, όπως αποτυπώνονται στον Χάρτη, ιδίως στο Άρθρο 10.[16]

Μετά τις τοποθετήσεις κρατών μελών, ο Πρόεδρος της Γενικής Συνελεύσεως ανακοίνωσε ότι, λόγω της απουσίας αιτήματος για ονομαστική ψηφοφορία,[17] υπέθετε ότι ήταν η επιθυμία του σώματος να εγκριθεί το σχέδιο ως είχε.[18] Με συναίνεση, λοιπόν, προέκυψε η Απόφαση 76/262,[19] η οποία προβλέπει δύο συγκεκριμένες ενέργειες. Η πρώτη είναι να συγκαλεί ο Πρόεδρος της Γενικής Συνελεύσεως επίσημη (formal) συνεδρίαση εντός δέκα εργάσιμων ημερών από την ημέρα που ασκήθηκε «veto»[20] από ένα ή περισσότερα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας, για την διεξαγωγή συζητήσεως σχετικά με την *κατάσταση* για την οποία ασκήθηκε «veto», υπό τον όρο ότι η Συνέλευση δεν θα βρίσκεται σε έκτακτη ειδική σύνοδο για την ίδια *κατάσταση* (έμφαση του γράφοντος). Η δεύτερη ενέργεια είναι να κληθεί το Συμβούλιο Ασφαλείας, σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 3 του Χάρτη, να της υποβάλει ειδική έκθεση σχετικά την χρήση του «veto» τουλάχιστον 72 ώρες πριν από τη σχετική συζήτηση στην Γενική Συνέλευση.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Απόφαση 76/262 αναφέρεται μόνο σε «κατάσταση» και όχι σε «διαφορά ή κατάσταση». Αυτό είναι σημαντικό διότι το Άρθρο 12 του Χάρτη αναφέρεται σε «οποιαδήποτε διαφορά ή κατάσταση». Εάν και οι όροι «διαφορά» και «κατάσταση» σχετίζονται, ο όρος «κατάσταση» είναι ευρύτερος υπό την έννοια ότι μία «κατάσταση» δεν είναι απαραίτητα και «διαφορά», αλλά μπορεί να εξελιχθεί σε «διαφορά» Με βάση αυτήν την παρατήρηση, η ισχύς της Αποφάσεως 76/262 δεν περιορίζεται μόνο στην αρνητική ψήφο των μονίμων μελών στα σχέδια αποφάσεων, τα οποία έχουν ως νομική βάση το Κεφάλαιο VII του Χάρτη. Αντιθέτως, επεκτείνεται σε όλα τα σχέδια αποφάσεων, η υιοθέτηση των οποίων απαιτεί την ειδική πλειοψηφία του Άρθρου 27 παράγραφος 3 του Χάρτη.[21] Συνεπώς, η Απόφαση 76/262 εφαρμόζεται και για τις αρνητικές ψήφους των μονίμων μελών στα σχέδια γνωμοδοτήσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας για την ένταξη νέων κρατών μελών (Άρθρο 4), για την αναστολή της ασκήσεως των δικαιωμάτων και των προνομίων που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους (Άρθρο 5), και για την αποβολή από τον Οργανισμό (Άρθρο 6). Η μέχρι σήμερα εφαρμογή της Αποφάσεως 76/262 επιβεβαιώνει αυτό το επιχείρημα.

Ένα άλλο ερώτημα, και μάλλον κρίσιμης σημασίας, είναι ποια η σχέση μεταξύ της Αποφάσεως 76/262 και της Αποφάσεως «Ηνωμένοι για την Ειρήνη» δεδομένου ότι και οι δύο αναφέρονται στο ίδιο γεγονός, δηλαδή την δυσλειτουργία του Συμβουλίου Ασφαλείας. Κατ» αρχήν να σημειωθεί ότι η Απόφαση 76/262 δεν μνημονεύει την Απόφαση «Ηνωμένοι για την Ειρήνη» παρά μόνο την Απόφαση 62/557 του 2008, με την οποία η Γενική Συνέλευση συμφώνησε να ξεκινήσουν διακυβερνητικές διαπραγματεύσεις για την μεταρρύθμιση του Συμβουλίου Ασφαλείας,[22] «καλή τη πίστει, με αμοιβαίο σεβασμό και με ανοικτό, χωρίς απο-

14. UN Doc. A/76/L.52, 20 Απριλίου 2022, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/n22/267/96/pdf/n2226796.pdf.
15. Βλ. UN General Assembly, Seventy-sixth session, Official Records, 26 Απριλίου 2022, UN Doc. A/76/PV.69, σελ. 3.
16. Το Άρθρο 10 προβλέπει ότι η Γενική Συνέλευση μπορεί να συζητά οποιοδήποτε θέμα ή ζήτημα που εντάσσεται στο πλαίσιο του Χάρτη ή είναι σχετικό με τις εξουσίες και τα καθήκοντα οποιουδήποτε από τα όργανα που προβλέπονται από τον Χάρτη και, με την επιφύλαξη των διατάξεων του Άρθρου 12, να προβαίνει σε συστάσεις σχετικά με οποιοδήποτε τέτοιο θέμα ή ζήτημα, στα Κράτη Μέλη ή στο Συμβούλιο Ασφαλείας, ή και στους δύο. Σχετικώς, η πρώτη παράγραφος του Άρθρου 12 αναφέρει ότι, καθόσον χρόνο το Συμβούλιο Ασφαλείας ασκεί αναφορικά με διαφορά ή κατάσταση τα καθήκοντα που του αναθέτονται από τον Χάρτη, η Γενική Συνέλευση δεν θα προβαίνει σε συστάσεις σχετικά με αυτή την διαφορά ή κατάσταση, εκτός εάν της το ζητήσει το Συμβούλιο Ασφαλείας.
17. Να σημειωθεί ότι κατά την συζήτηση ορισμένα μέλη (π.χ. οι Φιλιππίνες και η Βραζιλία) είχαν δηλώσει ότι, εάν ζητηθεί ονομαστική ψηφοφορία, θα απείχαν από την ψηφοφορία, UN Doc. A/76/PV.69, 26 Απριλίου 2022, σελ. 8, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/330/25/pdf/n2233025.pdf.
18. *Ibid*. Βλ. σχετικά, Κανόνας 87 των Κανόνων Διαδικασίας της Γενικής Συνελεύσεως (Rules of Procedure of the General Assembly), UN Doc. A/520/Rev.18.
19. Resolution 76/262, «Standing mandate for a General Assembly debate when a veto is cast in the Security Council», 26 Απριλίου 2022, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/330/37/pdf/n2233037.pdf.
20. Η λέξη «veto» αναφέρεται εδώ όπως εμφανίζεται στο κείμενο της Αποφάσεως 76/262.
21. Το άρθρο 27 παρ. 3 αναφέρει: «Αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας για όλα τα άλλα ζητήματα θα παίρνονται με σύμφωνες ψήφους εννέα μελών, στις οποίες θα περιλαμβάνονται και οι σύμφωνες ψήφοι όλων των μονίμων μελών». Μετά την υιοθέτηση της Αποφάσεως 76/262 ο αντιπρόσωπος του Ισημερινού ανέφερε, βλ. General Assembly, Official Records, UN Doc. A/76/PV.70, 26 Απριλίου 2022, σελ. 1-2, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/330/88/pdf/n2233088.pdf, ότι «είναι καιρός να αναρωτηθούμε πώς ερμηνεύεται και εφαρμόζεται το [υπόλοιπο] άρθρο 27, παράγραφος 3», δηλαδή στην υποχρέωση των μερών που εμπλέκονται σε μία διαφορά να απέχουν από την ψηφοφορία σε σχέδια αποφάσεων δυνάμει του Κεφαλαίου VI του Χάρτη και του Άρθρου 52 παρ. 3.
22. Γενικά, βλ. Á. de Lecea Larrañaga and G. Villalta Puig, «Reforming the United Nations Security Council» [2021] 25:1 *Gonzaga Journal of International Law* 59-72.

κλεισμούς και διαφανή τρόπο» και με την συμμετοχή όλων των μελών.[23]
Η προφανής διαφορά έγκειται στο ότι η Απόφαση 76/262 ενεργοποιείται μόνον όταν η Γενική Συνέλευση δεν βρίσκεται ήδη σε επείγουσα ειδική σύνοδο για την ίδια κατάσταση (situation). Και αυτό διότι δεν θα είχε νόημα η σύγκλιση και άλλης εκτάκτου συνόδου επί του ιδίου αντικειμένου από το ίδιο όργανο. Η υφιστάμενη όμως επείγουσα ειδική σύνοδος δεν σημαίνει απαραιτήτως ότι θα έχει συγκληθεί βάσει της Αποφάσεως «Ηνωμένοι για την Ειρήνη», όπως εξηγήθηκε πιο πάνω εν σχέσει με την Απόφαση ES-11/1. Η άλλη διαφορά με την Απόφαση 76/262 είναι πως το διατακτικό της Αποφάσεως «Ηνωμένοι για την Ειρήνη» είναι ευρύτατο. Μεταξύ άλλων, αναφέρεται στην σύσταση προς τα κράτη μέλη για την χρήση ένοπλης βίας, το μονοπώλιο της οποίας, ως γνωστόν, κατέχει το Συμβούλιο Ασφαλείας και το ασκεί εξ ονόματος όλων των Κρατών Μελών:[24]

> Η Γενική Συνέλευση ... [Α]ποφασίζει ότι εάν το Συμβούλιο Ασφαλείας, λόγω ελλείψεως ομοφωνίας των μονίμων μελών, δεν ασκεί την πρωταρχική του ευθύνη για την διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας σε οποιαδήποτε περίπτωση όπου φαίνεται να υπάρχει απειλή για την ειρήνη, παραβίαση της ειρήνης ή επίθεση, η Γενική Συνέλευση θα εξετάζει αμέσως το θέμα με σκοπό να προβαίνει στις κατάλληλες συστάσεις προς τα [κράτη] μέλη για την λήψη συλλογικών μέτρων στα οποία περιλαμβάνεται, σε περίπτωση παραβιάσεως της ειρήνης ή επιθετικής πράξεως, η χρήση ενόπλου βίας, όταν είναι αναγκαίο, για την διατήρηση ή την αποκατάσταση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας.

Αντιθέτως, η Απόφαση 76/262 απλώς δεσμεύει τον Πρόεδρο της Γενικής Συνελεύσεως να συγκαλέσει σύνοδο εντός δέκα εργασίμων ημερών, χωρίς να διευκρινίζεται εάν, σε περιπτώσεις παραβιάσεως της ειρήνης και της ασφάλειας, το σώμα εξουσιοδοτείται να λάβει το ίδιο συγκεκριμένα μέτρα ή θα υποβάλει στα μέλη προτάσεις για την ειρηνική διευθέτηση, πάντοτε σύμφωνα με τους σκοπούς και τις αρχές του ΟΗΕ. Σε αυτήν όμως την περίπτωση μάλλον πρόκειται για εφαρμογή του Άρθρου 14 του Χάρτη[25] (δεδομένου ότι δεν θα τίθεται ο περιορισμός του Άρθρου 12 παράγραφος 1 του Χάρτη), και δεν απαιτείται η σύγκληση ειδικής ή έκτακτης συνόδου. Συνεπώς, ποια η προστιθέμενη αξία της Αποφάσεως 76/262;
Όσον αφορά το αίτημα της Γενικής Συνελεύσεως για την υποβολή από το Συμβούλιο Ασφαλείας ειδικής εκθέσεως («special report») επί του δικαιώματος αρνησικυρίας που ασκήθηκε, ναι μεν η νομική βάση είναι το Άρθρο

23. Decision 62/557, «Question of equitable presentation on and increase in the membership of the Security Council and related matters», 12 Σεπτεμβρίου 2008. Η επίκληση της εν λόγω Αποφάσεως έγινε ώστε να καταστεί σαφές πως με την Απόφαση 76/262 δεν θίγονται οι εν λόγω διακυβερνητικές διαπραγματεύσεις.
24. Άρθρα 42 κ.ε. σε συνδυασμό με το Άρθρο 25 του Χάρτη.
25. Το Άρθρο 14 προβλέπει ότι Γενική Συνέλευση μπορεί να προτείνει μέτρα για την ειρηνική διευθέτηση οποιασδήποτε καταστάσεως, ανεξάρτητα από την αιτία που την προκάλεσε, και η οποία, κατά την εκτίμησή της, μπορεί να βλάψει το κοινό συμφέρον ή τις φιλικές σχέσεις μεταξύ των εθνών, περιλαμβανομένων καταστάσεων που δημιουργούνται από την παραβίαση των διατάξεων του Χάρτη.

24 παρ. 3,[26] το οποίο θα πρέπει να δεχθούμε ότι αντιστοιχεί στο Άρθρο 15 παρ. 1 του Χάρτη,[27] αλλά η Απόφαση 76/262, εκτός του ότι δεν προσδιορίζει σε τι αποβλέπουν, δεν καθιστά σαφές ποιο θα (πρέπει να) είναι το περιεχόμενο των εν λόγω «ειδικών εκθέσεων». Με άλλα λόγια, θεσμοθετείται ένας νέος/ιδιαίτερος τύπος εγγράφου, ο οποίος θα αφορά τις συγκεκριμένες περιπτώσεις, ή πρόκειται για μία άλλη ονομασία της γραπτής επαφής/επικοινωνίας που προβλέπεται από τον Χάρτη να έχει το Συμβούλιο Ασφαλείας με την Γενική Συνέλευση;

III. Η εφαρμογή της Αποφάσεως 76/262

Για πρώτη φορά, η Απόφαση 76/262 ενεργοποιήθηκε όταν την 26η Μαΐου 2022 η Κίνα και η Ρωσική Ομοσπονδία ψήφισαν κατά σχεδίου αποφάσεως που είχαν υποβάλει οι ΗΠΑ σχετικά με την κατάσταση στην Βόρεια Κορέα.[28] Η σχετική συζήτηση στην Γενική Συνέλευση πραγματοποιήθηκε την 8η Ιουνίου 2022.[29] Για δεύτερη φορά εφαρμόστηκε τον Ιούλιο 2022 όταν η Ρωσική Ομοσπονδία ψήφισε κατά σχεδίου αποφάσεως σχετικά με την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας στην Συρία.[30] Η συζήτηση έλαβε χώρα την 21η Ιουλίου 2022.[31] Κατά την διάρκεια του 2023, σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση του Συμβουλίου Ασφαλείας προς την Γενική Συνέλευση, υπεβλήθηκαν επτά «Special reports on the use of the veto».[32]
Όσον αφορά τις ειδικές εκθέσεις, οι οποίες υποβλήθηκαν κατά την διάρ-

26. Άρθρο 24 παρ. 3 του Χάρτη: «Το Συμβούλιο Ασφαλείας θα υποβάλλει στη Γενική Συνέλευση για μελέτη ετήσιες και, αν χρειάζεται, και ειδικές εκθέσεις».
27. Άρθρο 15 παρ. 1 του Χάρτη: «Η Γενική Συνέλευση θα δέχεται και θα μελετά ετήσιες και ειδικές εκθέσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας. Αυτές οι εκθέσεις θα περιλαμβάνουν απολογισμό των μέτρων που αποφάσισε να λάβει ή έλαβε το Συμβούλιο Ασφαλείας για την διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας».
28. Για το σχέδιο, βλ. UN Doc. S/2022/431, 26 Μαΐου 2022, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/363/92/pdf/n2236392.pdf. Για την ειδική έκθεση που υπέβαλε το Συμβούλιο Ασφαλείας, βλ. UN Doc. A/76/853, 3 Ιουνίου 2022, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/370/55/pdf/n2237055.pdf.
29. UN General Assembly, «Spokesperson's Briefing – Wednesday, 8 June 2022», σε: https://www.un.org/pga/76/2022/06/08/spokespersons-briefing-wednesday-8-june-2022/.
30. Για το σχέδιο, βλ. UN Doc. S/2022/538, 8 Ιουλίου 2022. Για την ειδική έκθεση, βλ. UN Doc. A/76/905, 18 Ιουλίου 2022, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/429/74/pdf/n2242974.pdf.
31. Βλ. United Nations Press Releases, «Speakers Debate Terms, Merits of Cross-Border Aid Operations in Syria»s North-West, as General Assembly Considers Security Council Text Vetoed by Russian Federation», UN Doc. GA/12436, 21 Ιουλίου 2022, σε: https://press.un.org/en/2022/ga12436.doc.htm.
32. Βλ. United Nations, «Report of the Security Council for 2023», UN Doc. A/78/2, 2024, σελ. 73, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n23/412/34/pdf/n2341234.pdf. Οι εκθέσεις στάλθηκαν στην Γενική Συνέλευση ως τα ακόλουθα κείμενα: (α) UN Doc. A/77/965, 14 Ιουλίου 2023, «The situation in the Middle East», UN Doc. A/78/341, 5 Σεπτεμβρίου 2023, (β) «The situation in Mali», UN Doc. A/78/549, 20 Οκτωβρίου 2023, (γ) «The situation in the Middle East, including the Palestinian Question», UN Doc. A/78/556, 26 Οκτωβρίου 2023, (δ) «The situation in the Middle East, including the Palestinian Question», UN Doc. A/78/667, 11 Δεκεμβρίου 2024, (ε) «The situation in the Middle East, including the Palestinian Question», και (στ) UN Doc. A/78/691, 26 Δεκεμβρίου 2023, «The situation in the Middle East, including the Palestinian Question».

κεια του 2024, αυτές αφορούσαν την άσκηση του βέτο σε σχέδια αποφάσεων (με χρονολογική σειρά) για την κατάπαυση του πυρός στην Γάζα,[33] για την Βόρεια Κορέα[34] και εντός της ίδιας ημέρα (και πάλι) για την κατάπαυση του πυρός στην Γάζα,[35] επί του αιτήματος του Κράτους της Παλαιστίνης για την ένταξή του στον ΟΗΕ,[36] σχετικά με τον τερματισμό των εχθροπραξιών στο Σουδάν,[37] και (ακόμη μία φορά) για την κατάπαυση του πυρός στην Γάζα.[38] Από το περιεχόμενο των εν λόγω ειδικών εκθέσεων καθίσταται σαφές ότι αποτελούν παράθεση βασικών πληροφοριών για τις ψηφοφορίες στις οποίες ασκήθηκε το βέτο, πληροφορίες που υπάρχουν στα δελτία τύπου που εκδίδει η Γραμματεία του ΟΗΕ μετά τις συνεδριάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας.[39] Μάλιστα στις εκθέσεις σε γίνεται αναφορά στην αιτιολόγηση της αρνητικής ψήφου των μονίμων μελών, απλώς το κείμενο παραπέμπει στα αντίστοιχα *Provisional Verbatim Records* του Συμβουλίου Ασφαλείας.

Τέλος, είναι αρκετά ενδιαφέρον ότι στην ειδική έκθεση που αφορούσε το αίτημα της Παλαιστίνης για ένταξη μνημονεύθηκε και ο Κανόνας 60 των Προσωρινών Κανόνων Λειτουργίας του Συμβουλίου. Σύμφωνα με εν λόγω Κανόνα, το Συμβούλιο αποφασίζει κατά την κρίση (judgement) του εάν ο αιτών είναι κράτος που αγαπά την ειρήνη και είναι σε θέση και προτίθεται να υλοποιήσει τις υποχρεώσεις του σύμφωνα με τον Χάρτη και, με βάση αυτά τα στοιχεία, αποφασίζει εάν θα προτείνει στην Γενική Συνέλευση το αιτών κράτος να αποκτήσει την ιδιότητα του μέλους στον ΟΗΕ.

Θα πρέπει, λοιπόν, να τεθεί το ερώτημα σε τι συμβάλλουν οι «ειδικές εκθέσεις» και, γενικότερα, τι ακριβώς συνεισφέρει η Απόφαση 76/262 στην αντιμετώπιση περιπτώσεων κατά τις οποίες το Συμβούλιο Ασφαλείας εμποδίζεται να αναλάβει δράση λόγω του βέτο και όχι λόγω άλλου λόγου, π.χ. απόρριψη του σχεδίου αποφάσεως από την πλειοψηφία των μελών του. Για να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά θα εξεταστεί η Απόφαση της Γενικής Συνελεύσεως ES-10/23 του Μαΐου 2024. Προέκυψε ως αποτέλεσμα της αρνητικής ψήφου των ΗΠΑ

33. UN Doc. A/78/786, «The situation in the Middle East, including the Palestinian question», 26 Φεβρουαρίου 2024.
34. UN Doc. A/78/831, «Non-proliferation/Democratic People's Republic of Korea», 1 Απριλίου 2024.
35. UN Doc. A/78/832, «The situation in the Middle East, including the Palestinian question», 1 Απριλίου 2024.
36. UN Doc. A/78/856, «Admission of new members», 24 Απριλίου 2024, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/113/03/pdf/n2411303.pdf. Για το σχέδιο της αποφάσεως, βλ. UN Doc. S/2024/312, 18 Απριλίου 2024, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/107/12/pdf/n2410712.pdf.
37. UN Doc. A/79/622, «Letter dated 21 November 2024 from the President of the Security Council addressed to the President of the General Assembly», 22 Νοεμβρίου 2024.
38. Για το σχέδιο, βλ. UN Doc. S/2024/835, «The situation in the Middle East, including the Palestinian question», 20 Νοεμβρίου 2024, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/332/88/pdf/n2433288.pdf. Για την ειδική έκθεση, βλ. UN Doc. A/79/627, 26 Νοεμβρίου 2024, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/363/92/pdf/n2236392.pdf. Για το *verbatim record*, βλ. https://documents.un.org/doc/undoc/pro/n24/357/39/pdf/n2435739.pdf.
39. Βλ. τα δελτία τύπου από το 1995 έως σήμερα σε: https://press.un.org/en/content/security-council/press-release?page=0.

την 18η Απριλίου 2024 στο σχέδιο θετικής γνωμοδοτήσεως (υποστηριζόταν από δώδεκα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας) για την ένταξη του Κράτους της Παλαιστίνης ως μέλους στον ΟΗΕ.[40] Η Γενική Συνέλευση εξέφρασε την «βαθιά λύπη και ανησυχία» για την αρνητική ψήφο, εξέφρασε την πεποίθηση ότι το Κράτος της Παλαιστίνης πληροί όλες τις προϋποθέσεις, σύμφωνα με το Άρθρο 4 του Χάρτη, και πρέπει, συνεπώς, να γίνει δεκτό ως μέλος, ενώ συνέστησε στο Συμβούλιο Ασφαλείας να επανεξετάσει το θέμα ευνοϊκά υπό το πρίσμα της Γνωμοδοτήσεως του Διεθνούς Δικαστηρίου της 28ης Μαΐου 1948[41] «και σε αυστηρή συμμόρφωση με το άρθρο 4 του Χάρτη».

Επιπλέον, η Απόφαση ES-10/23 αποφάσισε, κατ» εξαίρεσιν και χωρίς να δημιουργεί προηγούμενο, την αναβάθμιση της θέσεως του Κράτους της Παλαιστίνης στο οικοδόμημα του ΟΗΕ. Ειδικότερα, επιτράπηκε η συμμετοχή στις συνόδους και τις εργασίες της Γενικής Συνελεύσεως και στις διεθνείς διασκέψεις που συγκαλούνται υπό την αιγίδα της ή υπό την αιγίδα άλλων οργάνων του ΟΗΕ, καθώς και σε άλλες διασκέψεις του ΟΗΕ.[42] Εδώ θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η αναβάθμιση της θέσεως της Παλαιστίνης σε αυτό που αποκαλείται «UN family» δεν χρειαζόταν να γίνει στο πλαίσιο έκτακτης συνόδου της Γενικής Συνελεύσεως μετά από αρνητική ψήφο μονίμου μέλους στο Συμβούλιο Ασφαλείας, δηλαδή στο πλαίσιο εφαρμογής της Αποφάσεως 76/262. Αντιθέτως, θα μπορούσε απλώς να έχει εγγραφεί στην ημερήσια διάταξη οποιασδήποτε τακτικής συνόδου της Γενικής Συνελεύσεως. Μήπως, λοιπόν, η εξήγηση είναι ότι η διαφορετική μεταχείριση της Παλαιστίνης ως υποψηφίου μέλους δικαιολογήθηκε ως μέτρο για να αντιμετωπιστεί η αρνητική ψήφος μονίμου μέλους, ενώ η πλειοψηφία στο Συμβούλιο Ασφαλείας ήταν υπέρ της (θετικής) γνωμοδοτήσεως;

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Απόφαση ES-10/23 δεν αναφέρει ότι εγκρίθηκε σε συνεδρίαση, η οποία είχε συγκληθεί σύμφωνα με την Απόφαση 76/262. Παρά ταύτα, μνημονεύει την αρνητική ψήφο ενός «μονίμου μέλους» (οι ΗΠΑ δεν κατονομάζονται κατά την συνήθη πρακτική να μην κατονομάζονται τα μέλη που κάνουν χρήση του βέτο) καθώς επίσης ότι η Γενική Συνέλευση είχε εξετάσει την σχετική ειδική έκθεση του Συμβουλίου Ασφαλείας.[43] Κατά συνέπεια, πληρούντο οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή της Αποφάσεως 76/262. Και προφανώς δεν μπορούσε να αναφερθεί στην εν λόγω Απόφαση επειδή υιοθετήθηκε, όπως εξηγείται πιο

40. UN General Assembly, Resolution ES-10/23, «Admission of new Members to the United Nations», 10 Μαΐου 2024. εγκρίθηκε με 143 ψήφους υπέρ, εννέα κατά και εικοσιπέντε αποχές, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/134/46/pdf/n2413446.pdf. Για το σχέδιο της αποφάσεως, βλ. UN Doc. A/ES-10/L.30/Rev.1, 9 Μαΐου 2024. Βλ. επίσης ανωτέρω υποσημείωση 38.
41. International Court of Justice, *Conditions of Admission of a State to Membership in the United Nations (Article 4 of the Charter)*, Γνωμοδότηση, 28 Μαΐου 1948, [1948] *ICJ Reports* 57.
42. Για κριτική, βλ. K. Magliveras, «The UN General Assembly Upgrades the Position of Palestine but at What Cost and With What Consequences?», *International Law Blog*, 20 Μαΐου 2024, σε: https://internationallaw.blog/2024/05/20/the-un-general-assembly-upgrades-the-position-of-palestine-but-at-what-cost-and-with-what-consequences/.
43. Βλ. ανωτέρω υποσημείωση 38.

κάτω, στο πλαίσιο επείγουσας συνόδου της Γενικής Συνελεύσεως.
Η συνεδρίαση κατά την οποία υιοθετήθηκε η Απόφαση ES-10/23 υπήρξε επεισοδιακή: ο εκπρόσωπος του Κράτους του Ισραήλ, αντιδρώντας στο σχέδιο της Αποφάσεως, εμφάνισε ένα καταστροφέα εγγράφων και έσκισε ενώπιον των παρισταμένων Κρατών Μελών έναν Χάρτη του ΟΗΕ λέγοντας ότι η Γενική Συνέλευση είναι ένα «ξεδιάντροπο σώμα [που] επέλεξε να ανταμείψει τους σύγχρονους Ναζί».[44] Είναι ενδιαφέρον ότι τον Σεπτέμβριο 2024, από το βήμα της Γενικής Συνελεύσεως, ο Ρώσος ΥΠΕΞ επίσης μίλησε για «σύγχρονους Ναζί» όταν, επαναλαμβάνοντας την πάγια επίσημη θέση της χώρας του, υποστήριξε ότι τον Φεβρουάριο 2014, μετά από ένα αιματηρό πραξικόπημα που υποστήριξαν οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους, την εξουσία στο Κίεβο κατέλαβαν «Ουκρανοί Νεοναζί», οι οποίοι δεν εκπροσώπησαν ποτέ τον ρωσικό πληθυσμό της Κριμαίας, του Ντονμπάς και της Νοβοροσίγια.[45]
Η Απόφαση ES-10/23 ελήφθη σε συνεχισθείσα συνεδρίαση της Δέκατης Επείγουσας Συνόδου της Γενικής Συνελεύσεως, η οποία είχε αρχικώς είχε συγκληθεί τον Απρίλιο 1997 με τίτλο «Παράνομες ενέργειες του Ισραήλ στην κατεχόμενη Ανατολική Ιερουσαλήμ και στην υπόλοιπη Κατεχόμενη Επικράτεια της Παλαιστίνης» (Illegal Israeli actions in occupied East Jerusalem and the rest of the Occupied Palestinian Territory).[46] Έκτοτε είχε διακοπεί και επαναληφθεί ενώ κατά τον κρίσιμο χρόνο βρισκόταν σε προσωρινή διακοπή (από τον Σεπτέμβριο 2024).[47] Η εκ νέου σύγκλησή της φέρεται ότι βασίστηκε σε έγγραφο,[48] το οποίο κατέθεσε στην Γενική Συνέλευση η Σαουδική Αραβία, η Μαυριτανία και η Ουγκάντα, ως εκπρόσωποι λόγω Προεδρίας των ομάδων Κρατών Μελών που συντίθενται, αντιστοίχως, από την Λίγκα των Αραβικών Κρατών, του Οργανισμού Ισλαμικής Συνεργασίας και του Κινήματος των Αδεσμεύτων. Το έγγραφο όμως αυτό δεν ζητά την επανάληψη της Δέκατης Έκτακτης Συνόδου, αλλά ζητά η Γενική Συνέλευση να συγκληθεί βάσει της Αποφάσεως «Ηνωμένοι για την Ειρήνη» όσο το δυνατόν γρηγορότερα «για να αντιμετωπίσει το επείγον αυτό θέμα» (δηλαδή το βέτο που προέβαλαν οι ΗΠΑ στην γνωμοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας προς την Γενική Συνέλευση για το αίτημα της Παλαιστίνης προς ένταξη).
Εδώ προκύπτει επίσης το ερώτημα εάν η αρνητική ψήφος σε σχέδιο αποφάσεως του Συμβουλίου Ασφαλείας που αφορά αιτήματα προσχωρήσεως νέων μελών στον ΟΗΕ εμπίπτει στην Απόφαση «Ηνωμένοι για την Ειρήνη». Από πρώτης απόψεως δεν φαίνεται να εμπίπτει. Αυτός είναι ένας σημαντικός λόγος γιατί η κατάσταση αυτή, η οποία προφανώς δεν συνιστούσε «διαφορά», δικαιολογούσε την εφαρμογή της Αποφάσεως 76/262 και την διενέργεια επίσημης συνεδριάσεως (formal meeting) εντός δέκα ημερών από την άσκηση του βέτο. Είναι ένα θέμα το οποίο ναι μεν δεν φαίνεται να απασχόλησε την Γενική Συνέλευση αλλά κανείς δεν μπορεί παρά να θέσει το ερώτημα εάν αποφάσεις της Γενικής Συνελεύσεως που άπτονται των αιτημάτων εντάξεως νέων μελών πρέπει να εισάγονται προς ψήφιση σε έκτακτες επείγουσες συνεδριάσεις. Εάν, για παράδειγμα, υποθέσουμε ότι αύριο το Κοσσυφοπέδιο υποβάλλει αίτημα για ένταξη στον ΟΗΕ, με αυτόν τον τρόπο θα αντιμετωπιστούν οι τυχόν αρνητικές ψήφοι των μονίμων μελών;

V. Επίλογος

Τον Νοέμβριο 2024, κατά την διάρκεια συζητήσεως στην Γενική Συνέλευση για την άσκηση του βέτο στα σχέδια αποφάσεων για τον τερματισμό των εχθροπραξιών στο Σουδάν αφενός και την κατάπαυση του πυρός στην Γάζα αφετέρου, εκφράστηκε η άποψη ότι η Απόφαση 76/262 ενίσχυσε την λογοδοσία του Συμβουλίου Ασφάλειας απέναντι στα Κράτη Μέλη, ενώ έχει αρχίσει να αναδιαμορφώνεται η σχέση του με την Γενική Συνέλευση. Σύμφωνα με τον εκπρόσωπο του Λιχτενστάιν: «Το βέτο δεν είναι πλέον το τέλος της συζητήσεως».[49] Αυτές όμως ακριβώς τις ακριβώς λέξεις είχε χρησιμοποιήσει και τον Απρίλιο 2024, και τότε είχε προσθέσει «ας φροντίσουμε [το βέτο] να μην αποτελέσει το τέλος της δράσεως του ΟΗΕ».[50]
Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το πλαίσιο εντός του οποίου εγκρίθηκε η Απόφαση 76/262 οροθετείτο από την δυναμική της εξουσίας (power dynamics) εντός του Συμβουλίου Ασφαλείας, την απαίτηση για έναν πιο αποτελεσματικό ΟΗΕ, από το γεγονός ότι δεν διαφαινόταν να επέρχεται ουσιαστική μεταρρύθμιση του Συμβουλίου Ασφαλείας (μία ατέρμονη συζήτηση που ξεκίνησε το 1995 και συνεχίζεται) και, τέλος, από την πόλωση που προερχόταν από τον πόλεμο μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Ουκρανίας.[51] Βεβαίως όλες αυτές οι παράμετροι δεν εμφανίστηκαν ξαφνικά τον Απρίλιο 2022 αλλά υπήρχαν

44. Βλ. United Nations Press Releases, «At Emergency Special Session, General Assembly Overwhelmingly Backs Membership of Palestine to United Nations, Urges Security Council Support Bid», UN Doc. GA/12599, 10 Μαΐου 2024.
45. Βλ. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, «Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Sergey Lavrov»s remarks (statement) at the General Debate of the 79th Session of the UN General Assembly, New York, September 28, 2024», σε: https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1972774/.
46. Συγκλήθηκε κατόπιν αιτήματος που υπέβαλε το Κατάρ επικαλούμενο την Απόφαση «Ηνωμένοι για την Ειρήνη», βλ. Letter dated 31 March 1997 from the Permanent Representative of Qatar to the United Nations addressed to the Secretary-General, UN Doc. A/ES-10/1 Annex, 22 Απριλίου 1997.
47. Βλ. UN General Assembly, Resolution ES-10/24, «Advisory opinion of the International Court of Justice on the legal consequences arising from Israel»s policies and practices in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and from the illegality of Israel»s continued presence in the Occupied Palestinian Territory», 18 Σεπτεμβρίου 2024, παράγραφος 19, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/272/75/pdf/n2427275.pdf.
48. Βλ. Letter dated 24 April 2024, UN Doc. A/ES-10/991, 30 Απριλίου 2024, σε: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/120/05/pdf/n2412005.pdf. Ας σημειωθεί ότι τον Μάιο 2024 η 78η (τακτική) Σύνοδος της Γενικής Συνελεύσεως ήταν ακόμη ενεργή και δεν είχε ολοκληρωθεί.
49. Βλ. UN Press Releases, «On Heels of Two Vetoes Cast in Security Council, Initiative for General Assembly Debate after Veto's Use Now «Even More Profound», Speakers Tell 193-Member Body», UN Doc. GA/12658, 20 Νοεμβρίου 2024, σε: https://press.un.org/en/2024/ga12658.doc.htm.
50. Βλ. UN Press Releases, «Veto Must Not End UN Action, Speakers Stress in General Assembly Debate, as President Warns Against Perception of "Our Collective Failure to Act"», UN Doc. GA/12593, 23 Απριλίου 2024, σε: https://press.un.org/en/2024/ga12593.doc.htm.
51. Βλ. P. Arrocha Olabuenaga, «G.A. Res. 76/262 on a Standing Mandate for a General As-

εδώ και δεκαετίες, και φυσικά το 2014 όταν η Ρωσική Ομοσπονδία εισέβαλε στην Κριμαία και στην συνέχεια την προσάρτησε. Μπορεί εύκολα να κατανοηθεί ότι, μετά την άσκηση του βέτο από την Ρωσική Ομοσπονδία τον Φεβρουάριο 2022, πράξη που όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν ήταν αναμενόμενη, ένα πολύ μεγάλο τμήμα των μελών του ΟΗΕ επιθυμούσε να αντιδράσει (ή τουλάχιστον να δείξει ότι αντιδρά) στην παντελή αδυναμία του Συμβουλίου Ασφαλείας να επιληφθεί μίας καταστάσεως (χρήση βίας και επίθεση κατά της Ουκρανίας), η οποία σαφώς και ενέπιπτε στις αρμοδιότητές της. Και αυτό παρά το ότι το σχέδιο Αποφάσεως S/2022/155[52] δεν ανέφερε ότι η χρήση βίας κατά της Ουκρανίας συνιστούσε απειλή για την ειρήνη και την ασφάλεια ή διασάλευσή της.[53]

Εάν θεωρηθεί ότι η Απόφαση 76/262 είναι η απάντηση ενός πολύ μεγάλου τμήματος των Κρατών Μελών στα παραπάνω, μάλλον πρόκειται για απογοητευτική απάντηση. Η Απόφαση 76/262 δεν φαίνεται να οδηγεί σε κάτι το διαφορετικό και το ουσιαστικό, ενώ παραμένει το ζήτημα της εφαρμογής της Αποφάσεως «Ηνωμένοι για την Ειρήνη», η οποία θα πρέπει να επικαιροποιηθεί από την Γενική Συνέλευση το συντομότερο δυνατόν. Αλλά αυτές και παρόμοιες ενέργειες δεν είναι ικανές να επηρεάσουν τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας από το να συνεχίσουν να ασκούν (ή να απειλούν ότι θα ασκήσουν) το δικαίωμα αρνησικυρίας για την προώθηση και την υπεράσπιση εθνικών συμφερόντων και οπωσδήποτε όχι των συμφερόντων των Ηνωμένων Εθνών, τα οποία στην πραγματικότητα δεν ήταν ποτέ «ηνωμένα». Με αφορμή τις συρράξεις στην Ουκρανία, στην Λωρίδα της Γάζας, στην Υεμένη και αλλού αλλά και τα γεγονότα σε άλλα κράτη (Σουδάν, Συρία, Βόρειος Κορέα, κ.λπ.), τα οποία όλα οδηγούν σε τεράστιες ανθρωπιστικές καταστροφές, ίσως κανείς θα πρέπει να αναλογιστεί πόσο χειρότερη θα μπορούσε να είναι η παγκόσμια κατάσταση εάν αύριο εξέλιπε το Συμβούλιο Ασφαλείας.

sembly debate when aveto is cast in the Security Council (U.N.)» [2023] 62 *International Legal Materials* 284.

52. Ο.π. σημείωση 4.
53. Προβλ. Άρθρο 39 του Χάρτη. Προφανώς η έλλειψη επικλήσεως των διατάξεων του Κεφαλαίου VII του Χάρτη ήταν συνειδητή επιλογή των συντακτών του σχεδίου.

Γερμανικές ιστορίες της Ευρώπης: Από τη θεολογία της διαμαρτυρίας στην καθολική κανονικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

4

Κυριάκος Κεντρωτής

Καθηγητής, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Υπήρξαν χρόνια στα οποία εμείς,
τα παιδιά της φυλακής,
ονειρευόμασταν έναν ύμνο αγαλλίασης,
τον Φιντέλιο, την Ενάτη Συμφωνία,
σαν πρωινή γιορτή απελευθέρωσης της Γερμανίας
– της αυτοαπελευθέρωσης
—Τόμας Μαν, Δόκτωρ Φάουστους

Επεξεργασμένο κείμενο εισήγησης που παρουσιάστηκε στο 11ο Τακτικό Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης «Ευρωπαϊκή και ελληνική πολιτική στην οκταετία της κρίσης: τάσεις και προοπτικές», 19-20/4/2018 στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Εισαγωγή

Στις 19 Ιουνίου 1517 ο φραγκισκανός μοναχός Luca Bartolomeo de Paccioli (1445-1517) έκλεινε τα λογιστικά του βιβλία αφήνοντάς τα ως παρακαταθήκη. Θεωρείται ως ο πατέρας της λογιστικής δημοσιεύοντας το 1494 την *Πραγματεία για την Αριθμητική, τη Γεωμετρία, την Αναλογία και την Αναλογικότητα*[1]. Ήταν, τότε, που ο παλαιός κόσμος της Ευρώπης ανακάλυπτε τη γοητεία της λογιστικής καταγράφοντας τον πλούτο του Νέου Κόσμου. Λίγους μήνες μετά, στις 31 Οκτωβρίου 1517, ένας άλλος μοναχός του Τάγματος των Αυγουστίνων, ο Martin Luther (1483-1546), θα άνοιγε το δικό του λογιστικό βιβλίο στα δάση της Θουριγγίας. Ήταν, τότε, που ο καθολικός νότος της Αναγέννησης συνέχιζε να τηρεί διπλά λογιστικά βιβλία, παρά τις προτροπές του Πατσιόλι. Ο Λούθηρος διαμαρτυρόταν στον χωριάτικο γερμανικό βορρά,

1. "Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni, et Proportionalita". Βλ. Jacob Soll (2017). *Λογιστική, πολιτική και λογοδοσία: Αναζητώντας τα αίτια της ανόδου και της πτώσης των εθνών*, μτφρ. Μαίρη Τζάμου. Αθήνα: Εκδόσεις Διπλογραφία, σελ. 83-84.

όπου τυλίγοντας σε μια κόλλα χαρτί τον βίο και την πολιτεία της Ρώμης, πρότεινε στους συμπατριώτες του μια αδιαμεσολάβητη σχέση με τον Θεό.
Πρόκειται για μια έκκεντρη «συνομιλία» εγκλεισμού κι απελευθέρωσης στο μεταίχμιο της ιστορίας στο κέντρο της Ευρώπης. Από τη μια, η ιδιαιτερότητα των γερμανικών ενοτήτων[2] και από την άλλη, το ενοποιητικό έθνος-κράτος να διαμορφώνεται από τη θεολογία, την οικονομία, την πολιτική και τον πολιτισμό. Για τον σκοπό αυτό παρουσιάζονται στην παρούσα μελέτη οι ενδεικτικές περιπτώσεις: α) της διαμαρτυρίας του Λούθηρου με την αμφισβήτηση του Βατικανού, β) της δημιουργίας του Ράιχ και όλων των διαδόχων σχημάτων του για τη διεκδίκηση ενός γερμανικού, ευρωπαϊκού και παγκόσμιου κέντρου, γ) της μεταπολεμικής εκδοχής των δύο ξεχωριστών γερμανικών κρατών, καθώς και δ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) ως του νέου χώρου διεκδίκησης κυρίαρχης κανονικότητας. Γιατί μπορεί η Ευρώπη να είχε το προνόμιο να ορίζεται ως το επίκεντρο του κόσμου, δεν ήταν, όμως, πάντοτε αυτονόητο ποιο είναι το δικό της επίκεντρο.
Με οδηγό τη φουκωϊκή ανάλυση της "gouvernmentalité"[3] – αυτής της νεωτερικής τεχνολογίας επιβίωσης του κράτους – εξετάζονται με την παρούσα μελέτη οι διαχρονικές γερμανικές ιστορίες αυτοπροστασίας, εγκλεισμού, φυλακής και απελευθέρωσης στο γεωγραφικό κέντρο της Ευρώπης. ανάμεσα σε δεσμοφύλακες και δεσμώτες, που η κάθε πλευρά θεωρεί την άλλη ως αντικανονική. Ως βασικό συμπέρασμα αναδεικνύεται το γερμανικό ζήτημα στην εξελισσόμενη ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση με τις δικές της ιστορίες αυτοπροστασίας, εγκλεισμού, φυλακής και απελευθέρωσης στις κρατούσες εκδοχές ισχύος στον κόσμο της παγκοσμιοποίησης.

Περίοδος 1546-1648: ο πάστορας-λογιστής

Από τα χρόνια του Λούθηρου διεξάγεται στα μαύρα γερμανικά δάση ο ίδιος διάλογος με τα λόγια του Berthold Brecht στο ποίημά του "Die schwarzen Wälder": «Το δάσος πάνω λέει: ζω στο σκότος/Εμείς που μένουμε εδώ κάτω, λέμε/το θέατρο πως παίζουμε του κόσμου»[4]. Ο Λούθηρος κατηχεί στην απλή γλώσσα του λαού εξιστορώντας τη ζωή ως έχει εδώ στη γη. Δεν την κηρύττει τη ζωή, την αποκαλύπτει στις καθημερινές πτυχές του απλού ανθρώπου. Την ντύνει με λέξεις απλές για να ξεγυμνωθεί μετά η ψυχή μπροστά στον Θεό. Όπως υπογραμμίζει εμφατικά ο Thomas Mann (1875-1955), «σε έναν λαό του είδους του δικού μας ... το στοιχείο της ψυχής είναι πάντοτε το πρωτεύον, εκείνο που πραγματικά κινητοποιεί· η πολιτική πράξη είναι δευτερεύουσας τάξεως, αντίδραση, έκφραση, εργαλείο»[5]. Ο Λούθηρος με τη διδασκαλία του έδινε

2. Όπως αποτυπώνονται σήμερα με τη μορφή των Länder.
3. Βλ. Michel Foucault (2017). *Φυλακή-Κυβερνολογική. Δυο κείμενα*, μτφρ.-επίμετρο Δημήτρης Κόρος. Θεσσαλονίκη: Ακυβέρνητες Πολιτείες. Του ιδίου (2012). *Η γέννηση της βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979),* μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης. Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον. Του ιδίου (1997). *Il faut défendre la société*. Paris: Gallimard.
4. Μπέρτολτ Μπρεχτ (2014). *Η βαβυλωνιακή σύγχυση των λέξεων και άλλα 499 ποιήματα*, μτφρ. Γιώργος Κεντρωτής. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 36.
5. Τόμας Μαν (2016). *Δόκτωρ Φάουστους. Η ζωή του γερμανού μουσουργού Άντριαν Λέβερκυν εξιστορημένη από ένα φίλο*, μτφρ. Θόδωρος Παρασκευόπουλος. Αθήνα: Πόλις, σελ. 408.
6. Μπρεχτ, *ό.π.,* σελ. 396.
7. Μπρεχτ, *ό.π.*
8. Μπρεχτ, *ό.π.*
9. Κωστής Παπαγιώργης (2000). *Ο Χέγκελ και η γερμανική επανάσταση*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σελ. 16.
10. Tzvetan Todorov (1999). *The Conquest of America: the Question of the Other*, trans. Richard Howard. Norman, OK: University of Oklahoma Press, σελ. 175.
11. Μαν (2016), *ό.π.,* σελ. 166.
12. Michel Foucault (1991). *Η μικροφυσική της εξουσίας,* μτφρ. Λίλα Τρουλινού. Αθήνα: Ύψιλον/βιβλία.

το δικαίωμα στους αντιπάλους, όπως σημειώνει ο Μπρεχτ με το ποίημά του "Verjagt mit gutem Grund", να «έχουν εύλογη αιτία να με κυνηγάνε»[6]: «Είμαι μέσα στο λαό κομμάτι ο ίδιος του λαού/και του μαθαίνω πως τον κοροϊδεύουν· του φανερώνω/από τα πριν τι μέλλει να συμβεί/μιας και είμαι στα κρυφά τους σχέδια μυημένος»[7].
Το σκοτάδι των δασών βοηθά διαχρονικά τους Γερμανούς στην αυτοπροστασία τους. Ο Λούθηρος, όμως, τους καταγγέλλει το σκοτάδι στο θέατρο της πολιτικής που γίνεται η δική τους φυλακή. Ο Λούθηρος θα μιλήσει για τη διγλωσσία απέναντι στον Θεό στηλιτεύοντας την υποκρισία της Ρώμης. Τους το λέει ξεκάθαρα μέσα από το ίδιο ποίημα "Verjagt mit gutem Grund" του Μπρεχτ: «Τα λατινικά των διεφθαρμένων τους παππάδων/τα μεταφράζω στην καθομιλουμένη λέξη-λέξη, κι έτσι/αποδεικνύεται ξάστερα για τι απατεώνες πρόκειται»[8].
Από τα μαύρα δάση της Θουριγγίας, ο Λούθηρος θα στείλει τους συμπατριώτες του πέρα από τις Άλπεις προς το κέντρο του διεφθαρμένου λατινικού κόσμου να ακολουθήσουν την αντίστροφη πορεία από αυτή που έκανε ο διαβολικός δομινικανός μοναχός Johannes Tetzel (1465-1519).

> «Όταν έμπαινε σε μια πόλη [ο Ιωάννης Τέτζελ], με μεγάλη συνοδεία από ιερείς, άρχοντες και ευσεβείς λαϊκούς, τον υποδέχονταν με σημαίες, λαμπάδες και ψαλμούς καθώς αυτός έφερε τη βούλα της συγχωρήσεως ... ενώ την ίδια στιγμή χτυπούσαν οι καμπάνες και έπαιζαν τα όργανα ... Ευθύς ως χρήμα κωδωνίση εντός του κιβωτίου, η ψυχή θα πηδήξει έξω από τας φλόγας του Καθαρτηρίου»[9].

Την εποχή που ο Καθολικισμός εκκοσμικεύεται μέσω των αποικιών, ο Λούθηρος δεν ζητάει απλώς και μόνο γλωσσικό χώρο για να μιλήσει στον Θεό του. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Tzvetan Todorov, μια νέα τριάδα αντικαθιστά τον παλαιό στρατιώτη-conquistador που βιάζεται να πλουτίσει με κάθε μέσο: πρόκειται για τον μελετητή, τον ιερέα και τον έμπορο[10]. Ο Λούθηρος στο νέο αυτό πλαίσιο αναζητά τον δικό του Lebensraum για να οδηγηθεί η αμαρτωλή ζωή σε πνεύμα ελευθερίας προς την αιώνια σωτηρία. «Με το νόημα [μιας θρησκευτικότητας], σημειώνει ο ήρωας Λέβερκυν του Τόμας Μαν, που της έδωσα εγώ, ψυχική νιότη, ως αυθορμητισμό, ως πίστη στη ζωή και ως ιπασία του Ντύρερ ανάμεσα στον θάνατο και τον διάβολο»[11].
Με τον Λούθηρο ξεκινάει η λεγόμενη μικροφυσική της επιτήρησης[12] για τους συμπατριώτες του. Στη θέση της άστοργης μητέρας Ρώμης που επιτηρεί σαν μητριά μιλώντας μια ακαταλαβίστικη γλώσσα, ο Λούθηρος φέρνει στο επίκεντρο τον πιστό συμπατριώτη

του να αναλάβει ο ίδιος το δούναι και λαβείν απέναντι στον Θεό[13]. Η διαμαρτυρία του Λούθηρου δεν έχει ανάγκη την τεχνολογία της Ρώμης. Με τα υλικά του genius loci, οι πιστοί οφείλουν να είναι αυτοί ορατοί και επιτηρούμενοι από τη δική τους μηχανή, ψυχή τε και σώματι στην κοινωνία τους. Όλοι μαζί και ο καθένας χωριστά επιτηρούνται και όλα υπόκεινται στην ποινική αντιμετώπιση τιμωρίας και διόρθωσης κάθε απόκλισης. Στην περίοδο 1517-1648 κυριαρχεί στα γερμανικά εδάφη ο πάστορας-λογιστής ζητώντας ξεκάθαρους λογαριασμούς σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.

Περίοδος 1648-1871: ο διπλωμάτης-λογιστής

Η Ρώμη, καλομαθημένη να κυριαρχεί, διαπίστωνε με τους αιώνες ότι της έλειπαν πια οι λεγεώνες. όχι μόνο για να εξαπλώνεται, αλλά και για να αμύνεται.. Συνεπώς, και δίχως άλλη επιλογή, όπως το περιγράφει ο Heinrich Heine, έστελνε δόγματα και θαύματα στις επαρχίες[14]. Έχοντας περάσει πια ανεπιστρεπτί αυτή η εποχή, σειρά έχουν τώρα οι εθνικές λεγεώνες των κυρίαρχων κρατών, που εξασκούνται στη διπλωματία του πολέμου στην Ευρώπη της Βεστφαλίας και στη συσσώρευση πλούτου από τις αποικίες.
Η αυτοπροστατευόμενη εκκεντρικότητα των Γερμανών εξακολουθεί να διαφυλάσσεται καλά στο λουθηρανικό πλαίσιο λογιστικής[15]. Οι Γερμανοί, διασκορπισμένοι σε πόλεις-κράτη και ηγεμονίες, αλλά δίχως το παραμικρό ίχνος Γερμανίας, βρίσκονται αντιμέτωποι με την πολιτική των μεγάλων αυτοκρατορικών κρατών. Οι διαφορετικές εκδοχές γερμανικότητας μέσα από διαφορετικά ονόματα αναπτύσσουν κάθε είδους διπλωματικές τεχνικές πολέμου, προκειμένου, όχι μόνο να επιβιώσουν, αλλά και να παγιωθούν στο κέντρο της Ευρώπης.
Η τεχνολογία μεταφέρει πλέον και στα γερμανικά δάση τα μηνύματα για ελευθερία, ισότητα και αδελφοσύνη επί γης, χωρίς την αναμονή της άλλης ζωής. Δεν είναι πια η Ρώμη των απεσταλμένων του Θεού επί γης και των θεόσταλτων μηνυμάτων στο επίκεντρο της διαμόρφωσης και της επιρροής της πολιτικής. Είναι οι φωνές των απόκληρων της ζωής, οι κραυγές του αποκάτω ξεχασμένου κόσμου της Γαλλικής Επανάστασης από το Παρίσι που μετουσιώνονται με την «Ηρωική Τρίτη Συμφωνία» του Μπετόβεν σε πανανθρώπινες αξίες για όλους τους φυλακισμένους του κόσμου. Πολύ γρήγορα, όμως, το αποτέλεσμα είναι διαφορετικό για τον γερμανικό κόσμο. Κυριαρχεί ο θόρυβος της δημοκρατίας του κόσμου των υπηκόων που γίνονται πολίτες και όχι η μουσική ενός θαυμαστού εσωτερικού κόσμου, όπως σημειώνει ο Richard Wagner μέσω του Τόμας Μαν[16].
Η ελευθερία της μάζας έρχεται να αμφισβητήσει τη βασική κατάκτηση της

13. Θάνος Λίποβατς (2017). *Ο Μαρτίνος Λούθηρος και η Επανάσταση της Μεταρρύθμισης*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, σελ. 149.
14. Heine, Heinrich (1969). "Reisebilder, Kapitel 13, Die Nordsee." Στο *Sämtliche Werke II. München: Artemis & Winkler Verlag. Ανακτήθηκε 12 Νοεμβρίου 2018 από* http://gutenberg.spiegel.de/buch/reisebilder-393/13
15. Βλ. Christine Eichel (2015). *Deutschland, Lutherland. Warum uns die Reformation bis heute prägt*. München: Karl Blessing Verlag.
16. Τόμας Μαν (1999). *Στοχασμοί ενός απολιτικού*, μτφρ. Μαντώ Πουλή. Αθήνα: Ίνδικτος, σελ. 280.

Μεταρρύθμισης, την ατομική μεταφυσική ελευθερία. Προελαύνει το μηχανιστικό δημοκρατικό κράτος της γαλλικής ισότητας απέναντι στην εσωτερική ελευθερία και στην πολυσχιδή ατομικότητα της γερμανικής ζωής. Επαγγέλλεται την κρατικοποίηση οργάνωσης του ατόμου τρέχοντας πίσω από το τώρα και την πρόοδο. Απέναντι στην κρατική οργάνωση, όπως σημειώνει με επίταση ο Τόμας Μαν[17], ο Γερμανός αναπολεί τον Οργανισμό του Volksgeist, που είναι κάτι περισσότερο από το άθροισμα των μερών του συνιστώντας τον γερμανικό τρόπο ζωής. Αναπολεί ακόμη τον αιώνα της Hansa[18] με τα ξεχωριστά της μέρη στη βόρεια Γερμανία να αναπτύσσονται ως εμπορικές δημοκρατίες, διεκδικώντας το πολιτικό αίτημα για ένα Ράιχ υπό έναν Κάιζερ[19]. Οι Γερμανοί μπορεί να εξακολουθούν να επαναστατούν εντός τους διαλέγοντας, παράλληλα, να ζουν στρατιωτικά[20]. Την ίδια ώρα, όμως, καλούνται να επιλέξουν αναγκαστικά τον εγκλεισμό τους σε μια πολιτική φυλακή ζώντας ως στρατιώτες για χάρη της κρατικότητας του γερμανικού συνόλου. Είναι σαν το χαρακτηριστικό παράδειγμα της Elisabeth Christine, συζύγου του βασιλιά της Πρωσίας Φρειδερίκου του Β΄ του επιλεγόμενου Μεγάλου. Έχοντας ο ίδιος για αποκλειστική χρήση το παλάτι Sanssouci στο Potsdam, προκειμένου να «ξεχνιέται» από τον πόνο της πανταχού επικρατούσας επικαιρότητας του πολέμου, η σύζυγός του, αντιθέτως, δεν πάτησε ποτέ το πόδι της εκεί μένοντας αλλού εντελώς μόνη «σαν φυλακισμένη» σε όλη τη διάρκεια του έγγαμου βίου της[21]. Στην περίοδο 1648-1871 κυριαρχεί ο διπλωμάτης-λογιστής στις γερμανικές χώρες. Η βεστφαλιανή διπλωματία του πολέμου αποθεώνεται στα πεδία των μαχών και στα σαλόνια των διασκέψεων.

Περίοδος 1871-1945: Ο αστυνόμος-λογιστής

Ο καγκελάριος Otto von Bismarck, μακριά από τα δάση και τις εκκλησίες, ορίζει στα 1871 τις νέες προτεραιότητες από τα παρισινά παλάτια σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «Ο δικός μου χάρτης της Αφρικής βρίσκεται στην Ευρώπη. Εδώ βρίσκεται η Ρωσία, εδώ η Γαλλία και εμείς είμαστε στη μέση»[22]. Στην ενιαία εκδοχή του Α΄ Ράιχ δεν επαρκούσε πια η αυτοπροστασία των δασών και η σωτηρία της ψυχής. Ο Μπίσμαρκ, αντιπαλεύοντας την πίεση των σοσιαλιστών και το έργο της καθολικής εκκλησίας, προσφέρει ως δώρο το κοινωνικό κράτος[23]. Μπορεί, τότε, λόγω της πολιτικής του Μπίσμαρκ εκατοντάδες καθολικοί διανοούμενοι να οδηγήθηκαν στις φυλακές και να μεγάλωσε το χάσμα ανάμεσα στους Πρώσους και στους κατοίκους της

17. Μαν (1999), *ό.π.,* σελ. 96.
18. Βλ. Johannes Schildhauer (1985). *The Hansa: history and culture*, μτφρ. Katherine Vanovitch. Leipzig: Edition Leipzig.
19. Μαν (1999), *ό.π.,* σελ. 136, 149, 162.
20. Μαν (1999), *ό.π.,* σελ. 121.
21. Karin Feuerstein-Prasser (2011). *"Ich bleibe zurück wie eine Gefangene".* Regensburg: Verlag Friedrich Pustet.
22. Γιάννης Στεφανίδης (1997). *Ο τελευταίος ευρωπαϊκός αιώνας. Διπλωματία και πολιτική των Δυνάμεων (1871-1945).* Αθήνα: Εκδόσεις Προσκήνιο, σελ. 221.
23. Deutscher Bundestag (1988). *Fragen an die deutsche Geschichte: Ideen, Kräfte, Entscheidungen von 1800 bis zur Gegenwart*. Bonn: Deutscher Bundestag, σελ. 211-212.

Ρηνανίας, αλλά ο στόχος του ήταν να θωρακίσει το Ράιχ δια πυρός και σιδήρου[24] στο μέσο μιας Ευρώπης που φανατιζόταν και ξεσηκωνόταν για τις αποικίες[25]. Ως αντίδωρο, γερμανοί δεσμοφύλακες και δεσμώτες ντύνονταν την αστυνομική στολή για να κατακτήσουν την Ευρώπη και όλο τον κόσμο. Μια πύρρειος νίκη στην αρχή για τους γερμανούς δασοφύλακες που θέλησαν να γίνουν καπετάνιοι των Ωκεανών. Η τότε γερμανική εκδοχή κρατικότητας αποζητούσε τον ήλιο των αποικιακών εδαφών, όπως δήλωνε εμφατικά στα 1897 ο υπουργός εξωτερικών Bernhard von Bülow ότι «δεν επιθυμούμε να θέσουμε κανέναν άλλον στη σκιά, αλλά κι εμείς απαιτούμε μια θέση στον ήλιο»[26]. Είναι οι νέοι αμαρτωλοί του Λούθηρου επιζητώντας να πολεμήσουν με κάθε μέσο την αμαρτία των διαβολικών γειτόνων τους.

Με οδηγό το σύνθημα: η παγκόσμια πολιτική ως καθήκον ως στόχος και ως εργαλείο[27] κυριαρχεί το νέο δόγμα αυτοπροστασίας για τη Γερμανία του Ράιχ που ήταν ο εγκλεισμός της σε μια κρατική ζωή. «Ένας γίγας [ο Μπίσμαρκ], όπως σημειώνει ο Τόμας Μαν, έβαλε τη Γερμανία πάνω στη σέλα: τώρα η Γερμανία είναι υποχρεωμένη να ιππεύσει ... για εντελώς πρακτικούς λόγους ... που αφορούν στην εξωτερική πολιτική»[28]. Τώρα πια «μονοπωλούν τα ζητήματα εξουσίας, των εμπορικών συναλλαγών, το να «ζούμε καλά»»[29].

> «Πόλεμος λοιπόν, και αν, χρειαζόταν, εναντίον όλων, ώστε να τους πείσουμε και να τους κερδίσουμε όλους, αυτό είχε αποφασίσει η ''μοίρα''[30] (πόσο ''γερμανική'' αυτή λέξη...), γι' αυτό ξεκινήσαμε ενθουσιασμένοι (οι μόνοι ενθουσιασμένοι) – με την καρδιά να φουσκώνει από την πεποίθηση ότι είχε σημάνει η μία και μοναδική ώρα της Γερμανίας· ... ότι μετά την Ισπανία, τη Γαλλία, την Αγγλία, ήταν η σειρά μας να βάλουμε τη σφραγίδα μας στον κόσμο και να τον οδηγήσουμε· ... ο κόσμος όφειλε να ανανεωθεί υπό το γερμανικό στίγμα ... ενός εντέλει αδιευκρίνιστου στρατοκρατικού σοσιαλισμού»[31].

Το κράτος και όλοι οι μηχανισμοί του γίνονται το ασφαλές καταφύγιο για κάθε Γερμανό που κουβαλάει τη λουθηρανική παράδοση αυτής της προδιάθεσης για υπακοή απέναντι στο εκάστοτε κρατικό καθεστώς. Όπως υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ο Wolfgang Schäuble, ο Λούθηρος δεν έμεινε απλώς στην ελευθερία της συνείδησης και στη σωτηρία της ψυχής, αλλά πήρε σαφή θέση στηλιτεύοντας τόσο τις αγριότητες και τις σφαγές εκ μέρους των ξεσηκωμένων χωρικών όσο και στηρίζοντας και δικαιολογώντας τα σκληρά αντίμετρα των τοπικών ηγεμόνων. Ο Λούθηρος δεν ήταν αποκομμένος από το πατριαρχικό πρότυπο υπακοής απέναντι στη θεσμική κρατική εξουσία προσαρμόζοντας τον Λόγο του στο πνεύμα της Επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Ρωμαίους (13,1) ότι κάθε άνθρωπος οφείλει να υποτάσσεται στις ανώτερες εξουσίες, διότι δεν υπάρχουν εξουσίες παρά από τον Θεό[32]. Τον λόγο έχει πια η τυφλή υποταγή στους δεσμοφύλακες της νέας κρατικής ζωής, όπου σύμφωνα με τον Τόμας Μαν, είναι η εποχή παγίωσης από μια κουλτούρα δίχως κράτος στον κρατισμό δίχως κουλτούρα[33]. Στόχος είναι κι η ταυτόχρονη φυλάκιση και εξόντωση του εξαχρειωμένου δημοκρατικού και φιλελεύθερου κόσμου. Ο κάθε Γερμανός υπακούει τόσο στην πολιτική κρατικότητα του ναζιστικού καθεστώτος έχοντας παράλληλα ως οδηγό το πνεύμα του Λούθηρου για την υπακοή του, προκειμένου να έχει ήσυχη τη συνείδησή του.

> «Έτσι μπορούσε να προκύψει ότι έλειπε η προδιάθεση για αντίσταση στη Γερμανία για λόγους συνείδησης. Η συνέργεια και η σύμπραξη στα φρικτά εγκλήματα του ναζιστικού καθεστώτος βρήκε πολύ συχνά μια βολική δικαιολόγηση στηριζόμενη στην ομοιομορφία και στην τυπική πίστη απέναντι στον νόμο του κράτους»[34].

Στην περίοδο 1871-1945, όλα πια είναι υπό τον έλεγχο του αστυνόμου-λογιστή. Το αστυνομικό κράτος αποθεώνεται υποσχόμενο την απελευθέρωση των Γερμανών από τα δεσμά της καθυστερημένης ιστορίας και της διεφθαρμένης πολιτικής των απέναντι μπουρζουά γειτόνων.

Περίοδος 1945-σήμερα: ο μάνατζερ-λογιστής

Στα ερείπια του ναζιστικού εφιάλτη για την Ευρώπη, «που μας οδήγησε σε αυτό τον πόλεμο ... αντικαθιστώντας το όνειρο των διανοούμενων για μια ευρωπαϊκή Γερμανία με την ωστόσο ... ανυπόφορη για τον κόσμο πραγματικότητα της γερμανικής Ευρώπης»[35], οι νικητές σύμμαχοι δημιούργησαν τέσσερις φυλακές για την αυτοπροστασία τους. Μετά το 1949 μετατράπηκαν σε δύο επίσημα αναμορφωτήρια για τους γερμανούς βαρυποινίτες βάσει των «δικαστικών αποφάσεων» των συμμαχικών δυνάμεων. Οι Γερμανοί έχρηζαν τιμωρίας αποσκοπώντας στη θεραπεία για την ένταξή τους στη μεταπολεμική διεθνή κοινωνία.

> «Δεν τίθεται ζήτημα να αποδοθούν όλα αυτά στην καλή ή κακή συνείδηση των δικαστών, ούτε επίσης στο ασυνείδητό τους. Η «ακόρεστη δίψα για ιατρική» που τους διακατέχει ... εκφράζει το μείζον γεγονός ότι η εξουσία που ασκούν ... λειτουργεί ως κανονιστική εξουσία· αυτό που τους ωθεί να εκφέρουν «θεραπευτικές» ετυμηγορίες ή να αποφασίζουν εγκλεισμούς «αναπροσαρμογής» είναι η οικονομία της εξουσίας που ασκούν»[36].

Μετά από έναν εξαντλητικό πόλεμο επιβίωσης, γνωστός και ως πόλεμος της πατάτας (Kartoffelkrieg) το 1947, το μεταπολεμικό Wirtschaftswunder ήταν η επιβράβευση του αναμορφω-

24. "Blut und Eisen".
25. Peter Koch (1988). *Konrad Adenauer. Eine politische Biographie*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, σελ. 39.
26. Στεφανίδης, *ό.π.,* σελ. 221.
27. Weltpolitik als Aufgabe, Weltmacht als Ziel, Flotte als Instrument". Βλ. Deutscher Bundestag, *ό.π.,* σελ. 227.
28. Μαν (1999), *ό.π.,* σελ. 294.
29. Μαν (1999), *ό.π.,* σελ. 286.
30. "Das Schicksal".
31. Μαν (2016), *ό.π.,* σελ. 401.
32. Wolfgang Schäuble (2017). *Protestantismus und Politik. München: Claudius Verlag*, σελ. 24-28.
33. Μαν (1999), *ό.π.,* σελ. 286.
34. Schäuble, *ό.π.,* σελ. 28.
35. Μαν (2016), *ό.π.,* σελ. 234.
36. Michel Foucault (2011). *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπέ-

μένου δυτικογερμανού με το δικαίωμά του να πλουτίσει ξανά[37].

> «Ήταν μια δοκιμή, όχι τελείως ανέλπιδη (η δεύτερη ύστερα από την αποτυχημένη του Βίσμαρκ με τη δεξιοτεχνική ένωση της Γερμανίας), για την εξομάλυνση της Γερμανίας με το νόημα του εξευρωπαϊσμού της ή και του «εκδημοκρατισμού», της πνευματικής της ένταξης στην κοινωνική ζωή των λαών)»[38].

Στο πλαίσιο του οικονομικού θαύματος μέσω των προγραμμάτων εγκλεισμού και επιτήρησης του Ψυχρού Πολέμου, η αντίστοιχη μικροφυσική της επιτήρησης για την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ) ασκήθηκε, κυρίως, από τον Grundgesetz[39]. Σειρά είχε η οικονομία του προγράμματος του Καγκελάριου Ludwig Wilhelm Erhard (1963-1966) να προσδίδει την απαραίτητη νομιμοποίηση της νέας ΟΔΓ μετατρέποντάς τη σε «ειδική οικονομική ζώνη» υπό συμμαχικό έλεγχο. Με το πρόγραμμα του Λούντβιχ Έρχαρντ, σημειώνει χαρακτηριστικά ο Μισέλ Φουκώ, άρχισε η διττή προσπάθεια νομιμοποίησης της νέας ΟΔΓ. Αφού η ιστορία έχει πει πια όχι στο γερμανικό κράτος, θα είναι η αστείρευτη οικονομία που θα του δώσει την ευκαιρία να επαναβεβαιωθεί. Η ιστορική μνήμη έμελλε για τα καλά να αναμορφωθεί μέσα από τα εντατικά προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης. Με τη θρησκευτική προσήλωση των δυτικογερμανών πολιτών στο νέο ομοσπονδιακό κράτος, αυτό δεν είχε πια τον ρόλο του αστυνόμου που θα συμπεριφέρεται σαν τερμίτης[40]. Θα έχει εκείνον του μάνατζερ που εγγυάται την ελευθερία των ατόμων και την υπευθυνότητά τους ως πολιτών.

> «Ο γερμανικός δρόμος προς τη δημοκρατία είναι γι' αυτόν τον λόγο μακρύς και επίπονος. Ακριβώς αυτή η ιδέα της συμμετοχής, η ανάπτυξη μιας κοινωνίας, όπου οι ιδέες θα πρέπει ελεύθερα να ανταγωνίζονται για την επικράτησή τους, δεν είναι σύμφωνη με την αρχή της υπακοής στη θεσμική εξουσία. Μέχρι σήμερα εμείς αισθανόμαστε την επιρροή της κληρονομιάς του (Λούθηρου). Συνεχίζει να κυριαρχεί η τάση ότι πολλά πρέπει να περιμένουμε από την ανάμειξη του κράτους. Εξακολουθεί να υπάρχει συγκριτικά μικρή προδιάθεση να επιλύονται τα κοινωνικά προβλήματα μέσα από ίδιες πρωτοβουλίες, παρότι έχουν γίνει πολλά τις τελευταίες δεκαετίες»[41].

Ταυτόχρονα, το άλλο πρωτόπλαστο εγχείρημα, εκείνο της υπερεθνικής Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), μετατρεπόταν ως συμπλήρωμα κράτους σε μια "offshore" δραστηριότητα του κράτους. Δημιουργούσε έναν χώρο οικονομικής ελευθερίας περικυκλωμένου από τα κράτη, αλλά υπό τη στενή επιτήρησή τους. Και στις δύο περιπτώσεις, της ΟΔΓ και της ΕΚΑΧ, αντί το κράτος να

τζελος. Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 349.
37. Manfred Görtemaker (2002). *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*. München: C. H. Beck, σελ. 59-75.
38. Μαν (2016), *ό.π.,* σελ. 511.
39. Θεμελιώδης Νόμος/Σύνταγμα. Βλ. Kurt Sontheimer & Wilhelm Bleek (2004). *Το πολιτικό σύστημα της Γερμανίας*, μτφρ. Παναγιώτα Παπαευαγγέλου. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
40. Foucault (2012), *ό.π.,* σελ. 90-91.
41. Schäuble, *ό.π.*, σελ. 29-30.

επιτηρεί την οικονομία, αργά και σταθερά οδηγείται το κράτος να επιτηρείται από την οικονομία[42].

Στο πλαίσιο των προγραμμάτων αναμόρφωσης έναντι των συμμάχων τους, οι Γερμανοί των δύο κρατικών αναμορφωτηρίων επιβραβεύθηκαν με τον οικονομικό και ιδεολογικό περιτοιχισμό τους. Ήταν η εποχή του "Ich bin ein Berliner"[43] απέναντι στο Τείχος του Βερολίνου. Δεν περιοριζόταν μόνο σε ενδογερμανικό επίπεδο, αλλά απέδιδε εξίσου καλά την κατάσταση της τότε ΕΚΑΧ, αλλά και στη συνέχεια της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ). Οι νέοι κοινοτικοί θεσμοί –ως άλλοι «Βερολινέζοι»– αντιπαλεύοντας ανάμεσα στην απομόνωση και στην αυταρέσκεια, καλλιέργησαν στο περίκλειστο περιβάλλον των ψυχροπολεμικών διεθνών σχέσεων το νέο μεταπολεμικό όραμα: δηλαδή, θεραπεία και επιβράβευση των Ευρωπαίων για συνεχή οικονομική ανάπτυξη μέσα από τη διαρκή κατανάλωση και λογοδοσία.

Η σταδιακή Ολοκλήρωση της εσωτερικής κοινοτικής αγοράς ως του νέου Lebensraum, όπου προσφέρονται οι τέσσερις ελευθερίες για τα κεφάλαια, τα αγαθά, τις υπηρεσίες και τα πρόσωπα, οδήγησε στη θεσμοθέτηση του κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος προσφέροντας στην ΕΕ την ευκαιρία να μεγαλώσει την επιρροή της στα πέρατα του κόσμου ξαναφέρνοντας, όμως, από την πίσω πόρτα μια ιδιότυπη εσωστρέφεια στον απελευθερωμένο «γερμανό και κοινοτικό Βερολινέζο». Η ευφορία της στιγμής έδειχνε να ενισχύει ακόμη περισσότερο την ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, αλλά την ίδια ώρα ξεκινούσε το κυνήγι των χαμένων θησαυρών για τα κράτη και τις επιχειρηματικές ελίτ. Ο προγραμματισμός της Οικονομικής και Νομισματικής Ολοκλήρωσης (ΟΝΕ) της ΕΕ αναζητούσε κάτι πολύ περισσότερο από την επιτυχημένη εξισορρόπηση των συμφερόντων του γαλλογερμανικού άξονα που, μετά, κυρίως, τη διμερή Συμφωνία των Ηλυσίων Πεδίων το 1963, μονοπωλούσε επί Ψυχρού Πολέμου την εσωτερική πολιτική της. Η οικονομική εννοιολόγηση της πολιτικής διακυβέρνησης της ΕΕ και κατ' επέκταση της δημοκρατίας προκύπτει ως το αποτέλεσμα της βίαιης «συνεύρεσης» μεταξύ αφενός του κυρίαρχου ηγεμονικού πλαισίου άσκησης της διεθνούς πολιτικής και των άνισων συσχετισμών ισχύος και αφετέρου της εσωτερικής ευρωπαϊκής διελκυστίνδας απόκτησης καλύτερης εθνικής θέσης στον παγκόσμιο οικονομικό ανταγωνισμό μέσω της υπεραξίας της ΕΕ.

Μπορεί η ΕΟΚ να ξεκίνησε από την Αιώνια Πόλη με όλους τους διαχρονικούς συμβολισμούς της, αλλά γρήγορα βρέθηκε στα προτεσταντικά εδάφη των εμπόρων και των μεταλλωρύχων. Οι απόγονοι των μαθητών του Λούθηρου προσέδωσαν με συμβολικό και ουσιαστικό τρόπο τη λογική της λογιστικής στην απεγκλωβισμένη από τον Ψυχρό Πόλεμο ΕΕ. Το ζητούμενο ήταν η αναζήτηση νέων χώρων για ανεκμετάλλευτους θησαυρούς από τις επιχειρηματικές και χρηματοοικονομικές ελίτ. Στο παγκόσμιο σκηνικό των άνισων συσχετισμών ισχύος, η έκκεντρη ΕΕ αναζητά πια τη δική της κανονικότητα. Την ίδια ώρα, οι Γερμανοί και οι άλλοι εταίροι τους διαγκωνίζονται σε μια ατέρμονη διελκυστίνδα απόκτη-

42. Foucault (2012), *ό.π.,* σελ. 89-128. William E. Paterson (1996). Beyond Semi-sovereignty: The new Germany in the new Europe. *German Politics 5(2): 167-184.*
43. "Είμαι ένας Βερολινέζος".

σης καλύτερης εθνικής θέσης στον οικονομικό ανταγωνισμό μέσω της υπεραξίας της ΕΕ[44].

Στην ΕΟΚ της εμβάθυνσης και στην ΕΕ της ποσοτικής μεγέθυνσης, η Γερμανία κρυβόταν στις λεπτομέρειες ζώντας, ουσιαστικά, μια διπλή ζωή. Δεν έπρεπε να φαίνεται αρκετά γερμανική για τους υπόλοιπους εταίρους και όχι μόνον και, συγχρόνως, η όποια γερμανικότητά της καλυπτόταν αναλόγως στο ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο της Ολοκλήρωσης. Πιστή στο πνεύμα του Λούθηρου έκανε τους λογαριασμούς εντός της, έστω κι αν βρισκόταν σε διαρκές περιβάλλον συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης, όπως πίστευε ο καθολικός Καγκελάριος Konrad Adenauer (1949-1963). Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Peter Koch, «για τον ίδιο δεν υπήρχε άλλος δρόμος για την επανένωση από αυτόν παρά μόνο μέσω της ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης»[45]. Ο Αντενάουερ, όμως, από την άλλη, στον αποχαιρετιστήριο λόγο του στις 15 Οκτωβρίου 1963 στην Bundestag άφηνε ένα παράπονο πίσω από τις γραμμές απαρίθμησης των επιτευγμάτων της πολιτικής του έχοντας ένα βάρος στην καρδιά του[46]. Και πώς, άλλωστε, ο συντηρητικός πολιτικός από την καθολική Ρηνανία να έβλεπε ευχάριστα τον ευδαιμονικό υλισμό[47] του δικού του κατασκευάσματος στο πλαίσιο ενός φιλελευθερισμού, όπου γιγαντώνονταν συνεχώς τα οικονομικά στοιχεία και υποχωρούσαν αντιστοίχως τα χριστιανικά;

Η ΟΔΓ δεν διέθετε το εμφανές πολιτικό μέγεθος, αλλά ο οικονομικός γιγαντισμός της το ενίσχυε διαρκώς. «Οι Γερμανοί έμαθαν το μάθημά τους», σημειώνει ο Ulrich Beck[48]. Αναμορφώθηκαν πλήρως θεραπευόμενοι στη δημοκρατική Ευρώπη των νικητών. Ήσαν οι καλύτεροι μαθητές στο παιχνίδι «η γνώση είναι ισχύς». Το απέδειξαν, άλλωστε, οι Γερμανοί, όχι μόνο στη Θεολογία, αλλά, προπάντων, μετά το 1871 στα θέματα της Γεωγραφίας ως οργάνου της κρατικής πολεμικής μηχανής: «η γεωγραφική γνώση είναι παγκόσμια δύναμη»[49]. Αλλά επειδή θεωρούσαν εαυτούς πάντοτε δασκάλους και φιλοσόφους, όπως το υπογραμμίζουν ο Τόμας Μαν[50] και ο Ούλριχ Μπεκ[51], τα νέα παγκοσμιοποιημένα δεδομένα απαιτούν την ανάκτηση αυτού του ρόλου του ισχυρού που κατέχει τη γνώση και, συνεπώς, ελέγχει με τον Λόγο του.

> «Το βαθύτερο νόημα του ξεσπάσματος προς τη θέση της παγκόσμιας δύναμης ... είναι το ξέσπασμα προς τον κόσμο – φυγή από μια οδυνηρά ενσυνείδητη μοναξιά, την οποία δεν μπόρεσε να διαρρήξει κανενός είδους ρωμαλέα διαπλοκή στην παγκόσμια οικονομία από την ίδρυση του Ράιχ και δώθε»[52].

Το ίδιο πλαίσιο διπλής ζωής αντιστοιχεί και στην περίπτωση του μεταπολεμικού Ευρωπαϊκού Σχεδίου[53]. Το επίτευγμά του είναι το «δώρο» της μετατροπής θανάσιμων εχθρών σε γείτονες που συνεργάζονται μέσω κοινών θεσμών και υπηρεσιών σχηματίζοντας τον λεγόμενο «ενάρετο κύκλο» της στενότερης πανευρωπαϊκής αλληλεξάρτησης οικονομιών και κοινωνιών αναζητώντας κανονικότητες και εξαιρέσεις, εγκλεισμούς και απελευθερώσεις ανάμεσα σε κράτη και υπερεθνικά όργανα, σε πολιτικούς και λαούς. Ο αρχικά μικρός κυρίαρχος κύκλος των ιδρυτικών κρατών και των πολιτικών και βιομηχανικών ελίτ θα συμφωνήσει στη διεύρυνση του νέου τύπου διακυβέρνησης σε υπερεθνικό επίπεδο με την αμοιβαία κερδοφορία, υποσχόμενος, συναμα, έναν αντίστοιχο κύκλο ευημερίας και δικαιωμάτων για τα μεγάλα λαϊκά στρώματα σε ευρύτερο πανευρωπαϊκό σχέδιο. Η ισχύς, λοιπόν, είναι γνώση, είναι η τεχνολογία της επιτήρησης, που αποκτά πολιτική βούλα, προπάντων, μέσα από την οικονομία[54]. Αναδεικνύεται ο πανοπτικός της χαρακτήρας που με όλους τους μηχανισμούς της λειτουργεί ως ένα είδος εργαστηρίου διακυβέρνησης[55]. Όπως παρουσιάζει χαρακτηριστικά ο Μισέλ Φουκώ:

> «το περίφημο πανοπτικό που ο Μπένθαμ, στην αρχή της ζωής του, ή γύρω στο 1792-1795, το παρουσίαζε ως τη διαδικασία που θα επέτρεπε, στο εσωτερικό συγκεκριμένων ιδρυμάτων, όπως σχολεία, εργαστήρια, φυλακές την επιτήρηση της συμπεριφοράς των ατόμων, αυξάνοντας την απόδοση, αυξάνοντας την ίδια την παραγωγικότητα της δραστηριότητάς τους, στο τέλος της ζωής του [...] θα το παρουσιάσει ως κάτι που πρέπει να εκφράζει το σύνολο της διακυβέρνησης, λέγοντας: το πανοπτικό είναι η πραγματική μορφή μιας φιλελεύθερης διακυβέρνησης, διότι [μια διακυβέρνηση] [ο]φείλει να αφήνει χώρο σ' αυτούς τους μηχανισμούς και δεν πρέπει να παρεμβαίνει με κανέναν άλλο τρόπο, [...] παρά μόνο με την επιτήρηση. [...] είναι η εμφάνιση, επίσης, στη νέα τέχνη διακυβέρνησης μηχανισμών που έχουν ως λειτουργία να παράγουν, να εμψυχώνουν, να αυξάνουν τις ελευθερίες, να εισάγουν κάποια περισσότερη ελευθερία μέσω περισσότερου ελέγχου και παρέμβασης»[56].

Στο ξεκίνημα του 21ου αιώνα που ταυτίζεται κατά κύριο λόγο με τα χρόνια της οικονομικής κρίσης και εκείνης του δημοκρατικού πολιτεύματος, κυριαρχεί παντού ο μάνατζερ-λογιστής. Αυτός δεν τιμωρεί. Αντιθέτως, θεραπεύει μέσα από τις τεχνικές της λυτρωτικής αυτοκριτικής, του ατέρμονου ανταγωνισμού και της διαρκούς επιτήρησης ενσωματώνοντας με τον κα-

44. Γιούρκεν Χάμπερμας (2012). *Για ένα Σύνταγμα της Ευρώπης*, μτφρ. Σώτη Τριανταφύλλου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 164-173.
45. Koch, *ό.π.,* σελ. 328.
46. "Ich gehe nicht frohen Herzens". Βλ. Görtemaker, *ό.π.,* σελ. 157.
47. "hedonistischer Materialismus".
48. Ulrich Beck (2013). *Από τον Μακιαβέλλι στη Μερκιαβέλλι. Η γερμανική Ευρώπη και οι στρατηγικές εξουσίας της κρίσης*, μτφρ. Νέδα Αθ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 112.
49. Rainer Sprengel (2000). "Geopolitik und Nationalsozialismus: Ende einer deutschen Fehlentwicklung oder fehlgeleiteter Diskurs?" Στο Irene Diekmann, Peter Krüger und Julius H. Schoeps (Eds.). *Geopolitik. Grenzgänge im Zeitgeist. Band 1.1 1890 bis 1945* (σελ. 147-168). Potsdam: Verlag für Berlin-Brandenburg (εδώ: σελ. 147).
50. Μαν (1999), *ό.π.,* σελ. 292.
51. Beck (2013), *ό.π.,* σελ. 103-110.
52. Μαν (2016), *ό.π.,* σελ. 408.
53. Kyriakos Kentrotis (2017). 60 years after Messina: the 'double life' of European Integration. Στο Jean-Paul Jacqué, Florence Benoît-Rohmer, Panagiotis Grigoriou, and Maria Daniella Marouda (Eds.). *Liber Amicorum Stelios Perakis* (σελ. 241-250). Athens: I. Sideris.
54. Kyriakos Kentrotis and D. Akrivoulis (2016). European Union and the Economy of the Gift. *European Politeia 2*: 319-344.
55. Foucault (2011), *ό.π.,* σελ. 235.
56. Foucault (2012), *ό.π.,* σελ. 79-80.

λύτερο τρόπο όλα εκείνα τα χρήσιμα στοιχεία του πάστορα, του διπλωμάτη και του αστυνόμου. Έτσι, η Ευρώπη των ισχυρών κρατών έχει ενστερνιστεί τελικά την πολυφωνία. Αφενός με τη θρησκευτική συνύπαρξη όλων των χριστιανικών δογμάτων, προπάντων, μεταξύ Καθολικών-Προτεσταντών κι αφετέρου, με τον λειτουργικό δικομματισμό τόσο των Χριστιανοδημοκρατών-Συντηρητικών όσο και των Σοσιαλιστών-Εργατικών με τις εκατέρωθεν διαχρονικές προεκτάσεις και προσαρμογές του κομματικού και ιδεολογικού φάσματος. Στο σύνολό του, αυτός ο βαυκαλιζόμενος κόσμος του ατελούς πλουραλισμού λατρεύει μόνο τον βιβλικό θεό της ανταγωνιστικότητας θυσιάζοντας στους βωμούς της αέναης και άπληστης κερδοφορίας[57].

Αντί επιλόγου

Η μεταψυχροπολεμική ενωμένη Γερμανία εφαρμόζοντας στην πράξη ό,τι έμαθε στα μεταπολεμικά αναμορφωτήρια μετατρέπεται ex officio σε νέα Ρώμη με πλούτο και ισχύ. Απλώνει παντού το δόγμα για τη λατρεία του νέου Θεού. Όπως τον 19ο αιώνα γέμισε από συλλόγους και εταιρείες μελετών πολιτικής για να πολιτικοποιηθεί και να εκδημοκρατισθεί το ζήτημά της, αντίστοιχα μέσα έχει τώρα στη διάθεσή της[58]. Η διαφορά είναι ότι όλοι και όλα ομνύουν στο όνομα της ανταγωνιστικής και καινοτόμου Ευρώπης των ποσοτικοποιημένων δημοκρατικών κατακτήσεων. Σύμφωνα με τον Μισέλ Φουκώ, κυριαρχεί παντού «η φοβερή σφήνα που έμπηξε σταδιακά η πολιτική οικονομία στην απέραντη έπαρση του Αστυνομικού Κράτους» στις ευρωπαϊκές εκδοχές του σε κάθε δραστηριότητά του. «Στο βασίλειο του αληθινού κυριαρχεί και δεσπόζει ένα συγκεκριμένο καθεστώς αλήθειας και αυτό είναι η ορθολογικότητα της οικονομίας για τις τεχνικές διακυβέρνησης»[59].

Σε έναν κόσμο, προπάντων, στην Ευρώπη που γνώρισε τον εγκλεισμό και την αναμόρφωση στο μεταπολεμικό ψυχροπολεμικό περιβάλλον κι απελευθερώθηκε μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου βιώνοντας μέχρι σήμερα την ασφαλειοποίηση των πολλαπλών και ασύμμετρων προκλήσεων και απειλών, η ένταξη στην τότε ΕΟΚ και κατόπιν στην ΕΕ προσδίδει προστιθέμενη αξία στα ευρωπαϊκά κράτη. Δεν είναι μόνο για τα μεγάλα κράτη του ευρωπαϊκού πυρήνα η μετεξέλιξη της ΕΕ σε πρωταγωνιστή της παγκόσμιας πολιτικής που ενισχύει την εθνική τους πολιτική. Είναι, προπάντων, για τα κράτη της ευρωπαϊκής περιφέρειας ως η μοναδική δικλείδα ανάπτυξης και ασφάλειας. Έχοντας υπόψη τις δηλώσεις των Υπουργών Εξωτερικών του Βελγίου και του Λουξεμβούργου, Mark Eyskens και Jacques Poos αντιστοίχως, οι οποίοι το 1991 σημείωναν εμφατικά ότι «η ΕΕ είναι ένας οικονομικός γίγαντας, ένας πολιτικός νάνος και ένα στρατιωτικό σκουλήκι»[60], η ΕΕ έχει μετεξελιχθεί, εντούτοις, σε έναν παγκόσμιο οικονομικό κυρίαρχο μέσω και μιας ιδιότυπης κανονιστικής ισχύος. Η εξέλιξη αυτή έχει οδηγήσει, μάλιστα, τους ευρωπαίους εταίρους να θεωρούν την ΕΕ ως το νησί της αλληλεγγύης στο «σωφρονιστικό αρχιπέ-

57. Hans-Magnus Enzensberger (2001). *Sanftes Monster Brüssel oder die Entmündigung Europas*. Berlin: Suhrkamp, σελ. 50επ.
58. Μαν (1999), *ό.π.,* σελ. 282-283, 293.
59. Foucault (2012), *ό.π.,* σελ. 33.
60. Craig Whitney (1991, January 25). War in the Gulf: Gulf fighting shatters Europe's fragile unity. *New York Times*.

λαγος»[61] του πολέμου και της ασύμμετρης ανασφάλειας. Μια αλληλεγγύη περισσότερο διακηρυκτική και στο πλαίσιο συγκεκριμένων οικονομικών παραμέτρων και μιας ιδιότυπης λογιστικής αμοιβαιότητας. Μια αλληλεγγύη που επιστρέφει στα χρόνια του Λούθηρου και δεν είναι απλώς δεδομένη και χωρίς πόνο για όλα τα μέρη στα εθνικά σώματά τους. Η επίκληση και η ενεργοποίησή της είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τη διαδικασία σωφρονισμού των αμαρτωλών κρατών και της επίγνωσής τους ότι αυτά είναι, προπάντων, ένοχα για την κατάστασή τους.

Η πολυεπίπεδη διακυβέρνηση της ΕΕ μέσα από την ενότητα στην πολυμορφία δεν στηρίζεται σε ένα ενιαίο ««κέντρο εξουσίας». Δεν υπάρχει ένας πυρήνας δυνάμεων, αλλά ένα πολλαπλό δίκτυο αποτελούμενο από διάφορα στοιχεία – ... χώρος, ίδρυμα, κανόνες, λόγοι»[62]. Η λογιστική πρακτική της τότε Ρώμης συνδυάζεται με την προτεσταντική προτροπή ως προς την εσωτερική ενοχή και την κάθαρση των πιστών κρατών οικοδομώντας τη νέα κανονικότητα σωφρονιστικής πειθαρχίας, όπου ανεξαρτήτως θεολογικού δόγματος, διατρέχει τον κυρίαρχο λόγο και την πρακτικές της ΕΕ εξασφαλίζοντας τόσο την ίδια όσο και τα κράτη μέλη της από τις πραγματικές φυλακές επιβίωσης του έξω κόσμου των διεθνών σχέσεων. Η εξελισσόμενη ευρωπαϊκή Πολιτεία μέσω της διαχρονικής της οικονομικής και κανονιστικής υπεραξίας επικαλύπτει τη διττή σωφρονιστική της αποστολή: Από τη μία «φυσικοποιεί» τη νόμιμη εξουσία του τιμωρείν κι αναμορφώνειν και ταυτοχρόνως «νομιμοποιεί» την τεχνική εξουσία πειθάρχησης, προκειμένου να επιτευχθεί η ομογενοποίησή τους σε μια κανονικοποιητική εξουσία ορθολογικότητας μέσω της εγκαθίδρυσης νέων αντικειμενικοτήτων, όπου θα επικρατεί η αρχή της ομοιομορφίας[63].

Ταυτόχρονα, στις ευρωπαϊκές περιφέρειες των εγγενών αδυναμιών, οι απεσταλμένοι της ΕΕ εισπράττουν τη δική της λουθηρανή αμφισβήτηση στο συνεχιζόμενο παιχνίδι ισχύος στην Ευρώπη. Οι κυβερνήσεις ζητούν πίσω με κάθε τρόπο, όχι μόνο το κατατεμαχισμένο σώμα του εθνικού κράτους, αλλά και την ίδια την ψυχή του, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις και τις απειλές στο δικό τους πλαίσιο και όχι μόνον. Ξαναζητούν ένα νέο συμβόλαιο εθνικής διακυβέρνησης πέραν εκείνης των Βρυξελλών. Σε τελική ανάλυση, όλος ο ευρωπαϊκός κόσμος ανταγωνίζεται στο εσωτερικό του να αποδείξει ποιος είναι ο καλύτερος, εκείνος της εσωτερικής πειθαρχίας μέσω της εργασίας για την παραγωγή πλούτου, ή εκείνος της εξωτερικής ομοιομορφίας μέσω της κατ' επίφαση νομικίστικης τήρησης κανόνων για την κατανάλωση πλούτου[64].

Τέλος, όσο για τους δύο μοναχούς, ο Λούκα Πατσιόλι θα χαιρόταν στις πιάτσες της Τοσκάνης για την καθολική εφαρμογή στην ΕΕ της διπλογραφικής λογιστικής του με τον προτεσταντικό φανατισμό του Λούθηρου. Από την πλευρά του, ο Μαρτίνος Λούθηρος θα έπνιγε τον πόνο του για τους

61. Foucault (2011), *ό.π.*, σελ. 341.
62. Foucault (2011), *ό.π.*, σελ. 352-353.
63. Foucault (2011), *ό.π.*, σελ. 348-349, 352.
64. Κυριάκος Κεντρωτής (2017). 'Αρχιπέλαγος ευρωπαϊκή ολοκλήρωση': μια αποτίμηση μετά τη Λισσαβώνα. Στο Σουζάννα Βέρνυ, Αντώνης Κόντης (Επιμ.). *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση:*

συμπατριώτες του στις μπυραρίες της Θουριγγίας. Αυτοί μιμούνται σαν άλλοτε τις τεχνικές της διεφθαρμένης καθολικής Ρώμης. Ταΐζουν συνεχώς ένα τέρας επιφανειακής λογιστικής ορθοέπειας ομνύοντας απλώς στην υπεραξία του ονόματός του μόνο και μόνο για να σώζουν την ψυχή τους, φυσικά με το αζημίωτο.

Οι Πολλαπλές Κρίσεις και οι Προκλήσεις του Μέλλοντος – Δοκίμια προς Τιμή του Παναγιώτη Κ. Ιωακειμίδη (σελ. 97-116). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Υποχρεώσεις *Erga Omnes, Ius Cogens* και οι Συνέπειες τους: Με Αφορμή την *Γνωμοδότηση για τα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη* και την Απόφαση 10/24 της Γενικής Συνέλευσης

5

Χαρίκλεια Αρώνη

Επ. Καθηγήτρια, Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξεινίων Χωρών ΔΠΘ

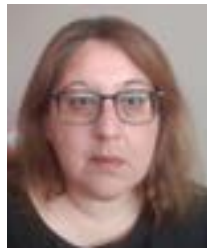

Εισήγηση στο ετήσιο Συνέδριο της ΕΕΔΔΔΣ 20-22 Δεκεμβρίου 2024, Αθήνα

1. Εισαγωγή

Το Διεθνές Δικαστήριο, στην πρόσφατη *Γνωμοδότηση για τα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη*,[1] έκρινε ότι οι νομικές συνέπειες για τα κράτη που προκύπτουν από τις παραβιάσεις, μεταξύ άλλων, του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης και της απαγόρευσης κτήσης εδάφους διά της χρήσης βίας, εκ μέρους του Ισραήλ, εστιάζονται κυρίως στην να μην αναγνωρίσουν ως νόμιμη την κατάσταση η οποία διαμορφώνεται από τις πράξεις του Ισραήλ, να μην συνδράμουν στη διατήρησή της και να συνεργαστούν με τον ΟΗΕ για την επίλυση της κατάστασης.

Ταυτόχρονα, η Απόφαση 10/24 την οποία υιοθέτησε η Γενική Συνέλευση, μετά την έκδοση της Γνωμοδότησης του Δικαστηρίου, στις 19 Σεπτεμβρίου 2024,[2] συμπεριλαμβάνει μια εξαιρετικά αναλυτική απαρίθμηση των υποχρεώσεων του Ισραήλ, των υπολοίπων κρατών, καθώς και του ίδιου του ΟΗΕ και αποτελεί μια απεικόνιση της στάσης της πλειοψηφίας των κρατών της διεθνούς κοινότητας ως προς τις νομικές συνέπειες για τα κράτη σε αυτήν

1. *Νομικές Συνέπειες που ανακύπτουν από τις Πολιτικές και τις Πρακτικές του Ισραήλ στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη, συμπεριλαμβανομένης της Ανατολικής Ιερουσαλήμ,* Γνωμοδότηση, 19 Ιουλιου 2024, https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-adv-01-00-en.pdf (εφεξής *Γνωμοδότηση για τα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη*)
2. Απόφαση 10/24 της Γενικής Συνέλευσης, 19 Σεπτεμβρίου 2024 (A/RES/ES-10/24)

την συγκεκριμένη περίπτωση. Θα συζητήσουμε εδώ την αναφορά στις παραβιάσεις κανόνων του *jus cogens* και των υποχρεώσεων *erga omnes* στην Απόφαση 10/24 και, ειδικότερα, το τμήμα εκείνο της Απόφασης που αφορά τις νομικές συνέπειες για τα κράτη σε σύγκριση με τις αντίστοιχες παραγράφους της Γνωμοδότησης του Διεθνούς Δικαστηρίου, πριν επιχειρήσουμε μια εκτίμηση για τη γενικότερη σημασία της Απόφασης 10/24.

2. Η αναφορά στις παραβιάσεις κανόνων του *jus cogens* και των υποχρεώσεων *erga omnes* στην Απόφαση 10/24 της Γενικής Συνέλευσης

Η Απόφαση 10/24 αρχικά αναφέρεται στο αίτημα γνωμοδότησης εκ μέρους της Γενικής Συνέλευσης και στο περιεχόμενο της Γνωμοδότησης του Δικαστηρίου. Στη συνέχεια, όμως, η Απόφαση επιβεβαιώνει ότι, σύμφωνα με τη Γνωμοδότηση, μια σειρά πράξεις αποτελούν παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου:[3]

(α) Ορισμένες πρακτικές, οι οποίες έχουν ένα χαρακτήρα μονιμότητας και δημιουργούν μη αναστρέψιμες επιπτώσεις, για παράδειγμα η ανακήρυξη της Ιερουσαλήμ ως πρωτεύουσας του Ισραήλ, η εφαρμογή της εσωτερικής νομοθεσίας του στην Ανατολική Ιερουσαλήμ και στη Δυτική Όχθη, η συντήρηση και επέκταση οικισμών, η κατασκευή υποδομών, συμπεριλαμβανομένου του τείχους και η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, ισοδυναμούν με προσάρτηση, κατά παράβαση της απαγόρευσης κτήσης εδάφους διά της χρήσης βίας. Η Γενική Συνέλευση τονίζει μάλιστα ότι η απαγόρευση κτήσης εδάφους διά της χρήσης βίας δεν δύναται να παρακαμφθεί λόγω των ανησυχιών του Ισραήλ για την ασφάλεια του.

(β) Άλλες πολιτικές, όπως το καθεστώς αδειών παραμονής στην Ανατολική Ιερουσαλήμ, οι περιορισμοί στην ελευθερία μετακίνησης των Παλαιστινίων και η πρακτική της κατεδάφισης παλαιστινιακών περιουσιών αποτελούν συστηματική διάκριση λόγω φυλής, θρησκείας ή εθνικής καταγωγής, ιδίως δε ο σχεδόν πλήρης διαχωρισμός μεταξύ των εποίκων και των Παλαιστινίων στη Δυτική Όχθη, συμπεριλαμβανομένης της Ανατολικής Ιερουσαλήμ, αποτελεί παραβίαση του Άρθρου 3 της Διεθνούς Σύμβασης για την Κατάργηση κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων.[4]

(γ) Τέλος, ο παλαιστινιακός λαός έχει δικαίωμα αυτοδιάθεσης συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος σε ένα ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος, ενώ οι επί δεκαετίες πολιτικές του Ισραήλ, δεν επιτρέπουν στον παλαιστινιακό λαό να καθορίζει ελεύθερα το πολιτικό καθεστώς του και να επιδιώκει την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξή του και, επίσης, παραβιάζουν τη διαρκή κυριαρχία του επί των φυσικών του πόρων.

Η αναφορά στις παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου είναι, στο σημείο αυτό της Απόφασης, εκτενής και αναλυτική. Αξίζει, όμως, να σταθούμε σε μια συγκεκριμένη λεπτομέρεια: η Γενική Συνέλευση, όταν αναφέρεται στην εσωτερική αυτοδιάθεση του παλαιστινιακού λαού ακολουθεί τη διατύπωση του κοινού Άρθρου 1 των Διεθνών Συμφώνων του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα[5] αλλά, όταν αναφέρεται στους πλουτοπαραγωγικούς πόρους, δεν ακολουθεί τη διατύπωση της δεύτερης παραγράφου του κοινού Άρθρου 1 ούτε του Άρθρου 47 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και του Άρθρου 25 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα.

Αντίθετα, χρησιμοποιεί τον όρο *διαρκής κυριαρχία* επί των πλουτοπαραγωγικών πόρων. Η διαφοροποίηση είναι χαρακτηριστική: η Γενική Συνέλευση δεν αναφέρεται στο δικαίωμα του Παλαιστινιακού λαού ως προς τους πλουτοπαραγωγικούς του πόρους αλλά στη διαρκή κυριαρχία του Παλαιστινιακού κράτους επί των πλουτοπαραγωγικών του πόρων. Εξάλλου, η Γενική Συνέλευση έχει ήδη χορηγήσει, από το 2012, στην Παλαιστίνη το καθεστώς μη Μέλους Κράτους- Παρατηρητή (non-Member Observer State status), με την Απόφαση 67/19.[6]

Σε γενικές γραμμές, πάντως, η Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης δεν αφίσταται από το περιεχόμενο της Γνωμοδότησης του Διεθνούς Δικαστηρίου. Περιέχει μια σχεδόν εξαντλητική απαρίθμηση των πράξεων του Ισραήλ και τις χαρακτηρίζει ως παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου και, σε ορισμένες περιπτώσεις, παραβιάσεις κανόνων του *jus cogens* ή υποχρεώσεων *erga omnes*. Πρόκειται για μία κίνηση μάλλον πρωτότυπη. Είκοσι χρόνια νωρίτερα, μετά την έκδοση της *Γνωμοδότησης για το Τείχος*,[7] η Γενική Συνέλευση είχε υιοθετήσει την Απόφαση 10/15[8] η οποία δεν περιέχει τέτοιου τύπου λεπτομερή ανάλυση, απλώς επαναλαμβάνει ορισμένα σημεία και την τελευταία παράγραφο της Γνωμοδότησης.

3. Οι Νομικές συνέπειες για τα κράτη στη Γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου

Στη Γνωμοδότηση[9], το Δικαστήριο τόνισε ότι ορισμένες από τις υποχρεώσεις που παραβιάζονται από το Ισραήλ είναι υποχρεώσεις *erga omnes*, όπως η υποχρέωση σεβασμού του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση, η υποχρέωση που απορρέει από την απαγόρευση κτήσης εδάφους διά της χρήσης βίας καθώς και ορισμένες υποχρεώσεις που απορρέουν από το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο και το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ειδικά ως προς το δικαίωμα αυτοδιάθεσης, όπου η πρωτοβουλία

3. ο.π., σσ. 2-4.
4. Διεθνής Σύμβαση για την Κατάργηση κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων, Νέα Υόρκη, 21 Δεκεμβρίου 1965, 660 UNTS 195.
5. Διεθνές Σύμφωνο περί Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων, Νέα Υόρκη, 16 Δεκεμβρίου 1966, 999 UNTS 3 και Διεθνές Σύμφωνο περί Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων, Νέα Υόρκη, 16 Δεκεμβρίου 1966, 999 UNTS 171.
6. *Status of Palestine in the United Nations*, Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης, 29 Νοεμβρίου 2012, A/RES/67/19
7. *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory,* 9 Ιουλίου 2004, ICJ Reports 2004, σ. 35 (εφεξής *Γνωμοδότηση για το Τείχος*)
8. Απόφαση 10/15 της Γενικής Συνέλευσης, 2 Αυγούστου 2004, A/RES/ES-10/15
9. Στις παρ. 273-279. Έγινε προσπάθεια να διατηρηθεί, στη μετάφραση, κατά το δυνατόν, η διατύπωση του Δικαστηρίου στις παραγράφους αυτές.

των κινήσεων ανήκει στη Γενική Συνέλευση και στο Συμβούλιο Ασφαλείας, η υποχρέωση των κρατών αφορά τη συνεργασία με τον ΟΗΕ, ενώ ως προς το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, το Δικαστήριο τόνισε ότι όλα τα κράτη μέρη της Τέταρτης Σύμβασης της Γενεύης έχουν την υποχρέωση, να διασφαλίζουν τη συμμόρφωση του Ισραήλ με το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, όπως ενσωματώνεται στη Σύμβαση, με σεβασμό στον Χάρτη και το διεθνές δίκαιο.

Όσον αφορά την απαγόρευση κτήσης εδάφους διά της χρήσης βίας, όπου το ίδιο το Δικαστήριο αναφέρεται σε προηγούμενες αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας και της Γενικής Συνέλευσης, τα κράτη έχουν τις εξής υποχρεώσεις:

(α) Να μην αναγνωρίσουν καμία αλλαγή στον φυσικό χαρακτήρα ή τη δημογραφική σύνθεση, τη θεσμική δομή ή το καθεστώς των εδαφών που κατέλαβε το Ισραήλ το 1967, συμπεριλαμβανομένης της Ανατολικής Ιερουσαλήμ, εκτός εάν τα μέρη συμφωνήσουν διαφορετικά μέσω διαπραγματεύσεων,

(β) Στις συναλλαγές τους με το Ισραήλ, να διακρίνουν μεταξύ του εδάφους του κράτους του Ισραήλ και το παλαιστινιακού εδάφους που κατέχει το Ισραήλ από το 1967. Η διάκριση αυτή αφορά, μεταξύ άλλων:

(i) Αποχή από συμβατικές σχέσεις σε όλες τις περιπτώσεις στις οποίες το Ισραήλ θα ενεργούσε για λογαριασμό του Κατεχόμενων Παλαιστινιακών Εδαφών ή μέρους τους σε θέματα που αφορούν τα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη ή μέρος του εδάφους τους,

(ii) Αποχή από τη σύναψη οικονομικών ή εμπορικών συναλλαγών με το Ισραήλ σχετικά με τα Κατεχόμενα που ενδέχεται να εδραιώσουν την εκεί παρουσία του,

(iii) Αποχή, κατά την ίδρυση και διατήρηση διπλωματικών αποστολών στο Ισραήλ, από οποιαδήποτε αναγνώριση της παράνομης παρουσίας του στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη,

(iv) Λήψη μέτρων για την αποτροπή εμπορικών ή επενδυτικών σχέσεων που βοηθούν στη διατήρηση της παράνομης κατάστασης που έχει δημιουργήσει το Ισραήλ στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο αναφέρθηκε ειδικά στον χαρακτήρα και τη σημασία των σχετικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Ακολουθώντας εν μέρει τη διατύπωση των δύο πρώτων παραγράφων του Άρθρου 41 των Άρθρων για τη Διεθνή Ευθύνη,[10] το Δικαστήριο όρισε ότι τα κράτη έχουν τις εξής υποχρεώσεις:

(α) Να μην αναγνωρίσουν ως νόμιμη την κατάσταση που προκύπτει από την παράνομη παρουσία του Ισραήλ στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη.

(β) Να μην παρέχουν καμία βοήθεια για τη διατήρηση της κατάστασης

10. Οι δύο πρώτες παράγραφοι του Άρθρου 41 έχουν ως εξής: «*1. Τα Κράτη συνεργάζονται για την άρση, με νόμιμα μέσα, κάθε σοβαρής παραβίασης υπό την έννοια του Άρθρου 40. 2. Κανένα Κράτος δεν μπορεί να αναγνωρίσει ως νόμιμη μια κατάσταση που δημιουργήθηκε από σοβαρή παραβίαση υπό την έννοια του Άρθρου 40, ούτε να παράσχει βοήθεια ή να συμβάλλει στη διατήρηση της κατάστασης αυτής.*» International Law Commission, 2001 *Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, 53 UN GAOR Supp. (No. 10), UN Doc. A/56/83 (2001)

η οποία δημιουργήθηκε από την παράνομη παρουσία του Ισραήλ

Το κείμενο της Γνωμοδότησης ακολουθεί την αντίστοιχη παράγραφο της *Γνωμοδότησης για το Τείχος*, σύμφωνα με την οποία τα κράτη ήταν υποχρεωμένα να αναγνωρίσουν την κατασκευή του τείχους στα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη ως παράνομη και να μην προσφέρουν κανενός είδους βοήθεια στο Ισραήλ για τη διατήρηση της κατάστασης στην οποία οδήγησε η κατασκευή του τείχους.[11] Ομοίως, το κείμενο της Γνωμοδότησης ακολουθεί την αντίστοιχη παράγραφο της *Γνωμοδότησης για τη Ναμίμπια*,[12] ως προς την αποχή από συμβατικές, διπλωματικές και οικονομικές σχέσεις, εξάλλου το Δικαστήριο αναφέρεται ρητά σε αυτήν, με τη διαφορά ότι η *Γνωμοδότηση για τη Ναμίμπια* εξαιρεί ρητά τις πολυμερείς συνθήκες με ανθρωπιστικό αντικείμενο καθώς και την ακυρότητα ορισμένων διοικητικών πράξεων όπως η ληξιαρχική καταχώρηση των γεννήσεων, των θανάτων και των γάμων.

4. Οι Νομικές συνέπειες για τα κράτη στην Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης

Το τμήμα εκείνο της Απόφασης της Γενικής Συνέλευσης[13] που αφορά τις νομικές συνέπειες για τα κράτη παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Η Απόφαση δεν αντιτίθεται, βεβαίως, στο περιεχόμενο των αντίστοιχων παραγράφων της Γνωμοδότησης και το κείμενο φαίνεται αρχικά να ακολουθεί το κείμενο της Γνωμοδότησης. Υπάρχουν, όμως, ορισμένες διαφορές:

(α) Ως προς την αποχή από τη σύναψη οικονομικών ή εμπορικών συναλλαγών με το Ισραήλ σχετικά με τα Κατεχόμενα και την αποτροπή εμπορικών ή επενδυτικών σχέσεων που βοηθούν στη διατήρηση της παράνομης κατάστασης, η Απόφαση αναφέρει ρητά τους εποικισμούς και το συναφές καθεστώς τους

(β) και ως προς την αποχή από την ίδρυση και διατήρηση διπλωματικών αποστολών στα Κατεχόμενα, η Απόφαση συμπεριλαμβάνει ρητά την Ιερουσαλήμ.

(γ) Επίσης, η Απόφαση αναφέρεται ρητά στα Άρθρα 146, 147 και 148 της Τέταρτης Σύμβασης της Γενεύης σχετικά με ποινικές κυρώσεις και σοβαρές παραβιάσεις και στο Άρθρο 3 της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη όλων των Μορφών των φυλετικών διακρίσεων όπου καλεί τα κράτη να αναλάβουν προσπάθειες για τον τερματισμό των συστηματικών διακρίσεων.

Μέχρι το σημείο αυτό η Απόφαση απλώς διαφοροποιείται από τη Γνωμοδότηση. Στη συνέχεια, όμως, η Γενική Συνέλευση προχωράει πιο μακριά και καλεί όλα τα κράτη, να λάβουν μια σειρά από μέτρα:[14]

(α) μέτρα για να εξασφαλίσουν ότι οι αρχές τους, οι υπήκοοι, οι εταιρείες και οι οντότητες που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους, δεν ενερ-

11. *Γνωμοδότηση για το Τείχος*, παρ. 159.
12. *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 Ιουνίου 1971, ICJ Reports, 1971, 16, παρ. 117-127.
13. Απόφαση 10/24, στη σ. 6.
14. Ο.π., στη σ. 7.

γούν με οποιονδήποτε τρόπο που θα συνεπαγόταν αναγνώριση της κατάστασης αυτής ή θα συνιστούσαν παροχή βοήθειας για τη διατήρηση της,

(β) μέτρα για την παύση της εισαγωγής οποιωνδήποτε προϊόντων των ισραηλινών εποικισμών, καθώς και την παύση της παροχής ή μεταφοράς όπλων και πυρομαχικών στο Ισραήλ, όπου υπάρχουν βάσιμοι λόγοι υποψίας ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη,

(γ) επιβολή κυρώσεων, όπως ταξιδιωτικές απαγορεύσεις και δέσμευση περιουσιακών στοιχείων, τόσο φυσικών όσο και νομικών προσώπων τα οποία εμπλέκονται στη διατήρηση της παράνομης παρουσίας του Ισραήλ στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη, μεταξύ άλλων σε σχέση με τη βία από τους εποίκους.

(δ) προσπάθειες λογοδοσίας για όλα τα θύματα.

Παρενθετικά μπορούμε να προσθέσουμε ότι και στο τμήμα εκείνο της Απόφασης που αφορά τις νομικές συνέπειες για τα ίδια τα Ηνωμένα Έθνη, η Γενική Συνέλευση δεν περιορίζεται να αναφερθεί στην υποχρέωση μη αναγνώρισης και στην ανάγκη πρωτοβουλιών εκ μέρους της ίδιας της Γενικής Συνέλευσης αλλά και του Συμβουλίου Ασφαλείας. Αντίθετα, προτείνοντας μια σειρά από μέτρα, αναδεικνύει την ανάγκη της πολύπλευρης αντιμετώπισης του ζητήματος εκ μέρους της διεθνούς κοινότητας. Για παράδειγμα:[15]

(α) Επιμένει στην ανάγκη να διασφαλιστεί η λογοδοσία για τα πιο σοβαρά εγκλήματα μέσω ερευνών και διώξεων σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο,

(β) Προτείνει δύο Διεθνείς Συνδιασκέψεις, μία για την επιβολή της Τέταρτης Σύμβασης της Γενεύης στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη και μία για την εφαρμογή των αποφάσεων του ΟΗΕ σχετικά με το ζήτημα της Παλαιστίνης και τη λύση των δύο κρατών

(γ) Ζητάει από τον Γενικό Γραμματέα να υποβάλει έκθεση στη Γενική Συνέλευση εντός τριών μηνών σχετικά με την εφαρμογή της Απόφασης, η οποία να συμπεριλαμβάνει και προτάσεις για τη δημιουργία ενός μηχανισμού παρακολούθησης των παραβιάσεων από το Ισραήλ του Άρθρου 3 της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Φυλετικών Διακρίσεων

Γενικά, η λεπτομερής απαρίθμηση των νομικών συνεπειών και των αναγκαίων μέτρων, η οποία δεν έρχεται σε αντίθεση με τη Γνωμοδότηση του Δικαστηρίου αλλά προχωράει πέρα από αυτήν, αποτελεί μια κίνηση πρωτότυπη, όπως και η εξαντλητική απαρίθμηση των παράνομων πράξεων του Ισραήλ στην οποία αναφερθήκαμε νωρίτερα. Η Απόφαση 10/15 η οποία είχε υιοθετηθεί μετά την έκδοση της *Γνωμοδότησης για το Τείχος*, ως προς τις νομικές συνέπειες για τα κράτη, απλώς επαναλάμβανε την αντίστοιχη παράγραφο της Γνωμοδότησης για το Τείχος, χωρίς διαφοροποιήσεις και, πάντως, χωρίς την εκτενή αναφορά στις νομικές συνέπειες για τα κράτη και τη λήψη μέτρων που συναντάμε εδώ.

Αν θέλουμε ένα διαφορετικό μέτρο σύγκρισης, συναφής είναι και η Απόφαση 11/4.[16] Η Απόφαση αυτή υιοθετήθηκε στις 12 Οκτωβρίου 2022, αφού η

15. Ο.π., στις σσ. 7-8.
16. Απόφαση 11/4 της Γενικής Συνέλευσης, 12 Οκτωβρίου 2022, A/RES /ES-11/4

Ρωσική Ομοσπονδία είχε προβεί στην προσάρτηση των περιοχών του Ντόνετσκ, του Λουχάνσκ, της Χερσώνας και της Ζαπορίζια, μετά από τη διεξαγωγή δημοψηφισμάτων. Η Γενική Συνέλευση, με την Απόφαση αυτή, καταδίκασε τόσο τη διεξαγωγή των δημοψηφισμάτων όσο και την προσάρτηση, και κάλεσε τα κράτη απλώς να μην αναγνωρίσουν την αλλαγή στο καθεστώς των περιοχών αυτών και να απέχουν από κάθε ενέργεια η οποία θα μπορούσε να ερμηνευτεί ότι αποτελεί αναγνώριση.

5. Η σημασία της Απόφασης 10/24 της Γενικής Συνέλευσης

Όπως βλέπουμε, η Απόφαση δεν διαφοροποιείται μόνο από τη Γνωμοδότηση αλλά και από προηγούμενες συναφείς Αποφάσεις της ίδιας της Συνέλευσης Αν αυτό το πρωτοποριακό βήμα συνδυαστεί με το ζήτημα των υποχρεώσεων *erga omnes*, του *jus cogens* και των συνέπειες τους, προκύπτει ένας πολύ ενδιαφέρον γρίφος. Όπως είδαμε, το Δικαστήριο ανέφερε ότι ορισμένες από τις παραβιάσεις του Ισραήλ αφορούν υποχρεώσεις *erga omnes* και οι νομικές συνέπειες για τα κράτη είναι η υποχρέωση συνεργασίας με τον ΟΗΕ και η υποχρέωση μη αναγνώρισης, ενώ ο χαρακτήρας των σχετικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, συνεπάγεται την υποχρέωση των κρατών να μην αναγνωρίσουν ως νόμιμη την κατάσταση η οποία διαμορφώνεται από τις πράξεις του Ισραήλ και να μην συνδράμουν στη διατήρηση της. Η Γνωμοδότηση επικρίθηκε, στο σημείο αυτό, ως ασαφής, με την έννοια ότι δεν είναι σαφές εάν το Δικαστήριο θεώρησε ότι οι νομικές συνέπειες για τα κράτη οφείλονται στην ιδιότητα *erga omnes* ή στον αναγκαστικό χαρακτήρα των σχετικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.[17]

Η Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης αναφέρει και η ίδια ότι η υποχρέωση σεβασμού του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση αποτελεί υποχρέωση *erga omnes*, καθώς επίσης και ότι η υποχρέωση που απορρέει από την απαγόρευση κτήσης εδάφους διά της χρήσης βίας έχει αναγκαστικό χαρακτήρα, πριν αναφερθεί στα μέτρα που πρέπει να λάβουν τα κράτη. Αυτό δεν είναι χωρίς σημασία. Βεβαίως, η Γενική Συνέλευση δεν είναι Δικαστήριο, είναι πολιτικό όργανο και οι Αποφάσεις της, αν δεν αναφέρονται στην εσωτερική λειτουργία του Οργανισμού, δεν είναι δεσμευτικές.

Ωστόσο, το Διεθνές Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι οι Αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης:

> *...υπό ορισμένες περιστάσεις αποτελούν σημαντική απόδειξη της ύπαρξης ενός κανόνα ή της εμφάνισης της opinio juris*.[18]

Αυτού του είδους οι αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης μπορούν είτε να είναι διακηρυκτικές, να βεβαιώνουν την ύπαρξη ενός εθιμικού κανόνα είτε να είναι αποφάσεις που αναπτύσσουν

17. Carli E., *Obligations Erga Omnes, Norms of Jus Cogens and Legal Consequences for "Other States" in the ICJ Palestine Advisory Opinion*, 26 August 2024, https://www.ejiltalk.org/obligations-erga-omnes-norms-of-jus-cogens-and-legal-consequences-for-other-states-in-the-icj-palestine-advisory-opinion/
18. *Γνωμοδότηση για τη Νομιμότητα της Απειλής ή Χρήσης Πυρηνικών Όπλων από Κράτη σε Ένοπλη Σύρραξη*, ICJ Reports 1996, σ. 226, στη σ. 254, παρ. 70.

το διεθνές δίκαιο, οι οποίες συμβάλλουν στη δημιουργία ενός νέου εθιμικού κανόνα.[19]

Εδώ, βεβαίως, δεν πρόκειται για τη δημιουργία ενός νέου εθιμικού κανόνα, δεν αμφισβητείται ούτε η ύπαρξη κανόνων όπως το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση και η απαγόρευση κτήσης εδάφους διά της χρήσης βίας ούτε οι ιδιότητες τους. Η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου, η οποία ασχολείται με το ζήτημα του *jus cogens* ήδη από το 2014, έχει συμπεριλάβει τόσο την απαγόρευση της επιθετικής χρήσης βίας όσο και το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών στους κανόνες οι οποίοι αναμφισβήτητα ανήκουν στο αναγκαστικό δίκαιο.[20] Το δε Διεθνές Δικαστήριο είχε αναγνωρίσει την αυτοδιάθεση των λαών ως δικαίωμα που γεννά υποχρεώσεις *erga omnes,* ήδη από την *Υπόθεση του Ανατολικού Τιμόρ*.[21] Με την έννοια αυτή, επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για διακηρυκτική απόφαση.

Το μείζον ζήτημα, όμως, είναι οι νομικές συνέπειες της παραβίασης των κανόνων και των υποχρεώσεων αυτών για τα τρίτα κράτη. Με την Απόφαση 10/24, η Γενική Συνέλευση δεν περιορίστηκε να αναφερθεί στην υποχρέωση μη αναγνώρισης ή στην υποχρέωση μη συνδρομής αλλά τις εξειδίκευσε σε μια λεπτομερή απαρίθμηση των μέτρων τα οποία πρέπει να λάβουν τα κράτη για να τις εφαρμόσουν. Η Απόφαση αφορά, βεβαίως, το Ισραήλ και τα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη αλλά ενδεχομένως θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μια ανάλογη δέσμη μέτρων θα ήταν ίσως δυνατόν να εφαρμοστεί σε αντίστοιχες περιπτώσεις. Το κρίσιμο ερώτημα, επομένως είναι εάν η Απόφαση 10/24 εκφράζει την *opinio juris* των κρατών ως προς τις νομικές συνέπειες της παραβίασης των κανόνων του *jus cogens* και των υποχρεώσεων *erga omnes* για τα τρίτα κράτη.

Σύμφωνα με το Διεθνές Δικαστήριο, στη *Γνωμοδότηση για τη Χρήση των Πυρηνικών:*

> *Για να εξακριβωθεί εάν αυτό αληθεύει για μία συγκεκριμένη Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης, είναι απαραίτητο να εξεταστεί το περιεχόμενο της και οι συνθήκες υπό τις οποίες υιοθετήθηκε. Είναι επίσης απαραίτητο να εξεταστεί εάν υφίσταται opinio juris ως προς τον κανονιστικό της χαρακτήρα*.[22]

Έχει, επίσης, σημασία αν μία Απόφαση έχει υιοθετηθεί με ομοφωνία ή με συντριπτική πλειοψηφία.[23]

Η συγκεκριμένη Απόφαση υιοθετήθηκε με ψήφους 124 υπέρ, 14 κατά και 43 αποχές: δεν πρόκειται, οπωσδήποτε για συντριπτική πλειοψηφία, πρόκειται, κατά προσέγγιση, για πλειοψηφία δύο τρίτων. Ως προς το περιεχόμενο της, μπορούμε να κάνουμε δύο παρατηρήσεις. Από τη μία πλευρά, η Απόφαση παραπέμπει στη συγκεκριμένη περίπτωση μάλλον παρά σε κάθε αντίστοιχη περίπτωση. Από τη άλλη πλευρά, όμως, δεν είναι χωρίς σημασία η σχεδόν εξαντλητική απαρίθμηση των πράξεων του Ισραήλ τις οποίες η Απόφαση χαρακτηρίζει ως παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου και, σε ορισμένες περιπτώσεις παραβιάσεις κανόνων του *jus cogens* ή υποχρεώσεων *erga omnes*.

Στο σημείο αυτό είναι ίσως διαφωτιστική η συζήτηση που διεξάχθηκε στη Γενική Συνέλευση πριν και μετά την ψηφοφορία. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, ορισμένα από τα κράτη που υπερψήφισαν την Απόφαση έδωσαν έμφαση στο παλαιστινιακό δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και, κυρίως, στην ανάγκη σεβασμού προς το διεθνές δίκαιο και προς το έργο του Διεθνούς Δικαστηρίου. Αντιστρόφως, τα κράτη τα οποία καταψήφισαν την Απόφαση δεν υποστήριξαν το αντίθετο, απλώς επέμειναν στη σημασία των διαπραγματεύσεων μεταξύ των μερών, ορισμένα δε και στο ζήτημα της ασφάλειας του Ισραήλ.[24]

Παρά ταύτα, δεν μπορεί αυτή τη στιγμή να υποστηριχθεί με βεβαιότητα ότι η Απόφαση 10/24 εκφράζει την *opinio juris* των κρατών ως προς τις νομικές συνέπειες της παραβίασης των κανόνων του *jus cogens* και των υποχρεώσεων *erga omnes* για τα τρίτα κράτη. Θα έχει, επομένως, αποφασιστική σημασία η σχετική πρακτική των κρατών το επόμενο διάστημα, ιδίως ως προς τα μέτρα που προτείνονται από την Απόφαση μόνο και όχι τη Γνωμοδότηση και ιδίως από τα κράτη που είτε καταψήφισαν την Απόφαση είτε απείχαν. Εξάλλου, η ίδια η Γενική Συνέλευση, στην τελευταία παράγραφο της Απόφασης ζητάει από τον Γενικό Γραμματέα να υποβάλει έκθεση σχετικά με την εφαρμογή της Απόφασης, εντός τριών μηνών.

6. Συμπεράσματα

Σε κάθε περίπτωση, η αξία της Απόφασης 10/24 είναι αδιαμφισβήτητη. Συμπεριλαμβάνει μια σχεδόν εξαντλητική απαρίθμηση των πράξεων του Ισραήλ τις οποίες η πλειοψηφία των κρατών της διεθνούς κοινότητας χαρακτηρίζει ως παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου και, σε ορισμένες περιπτώσεις παραβιάσεις κανόνων του *jus cogens* ή υποχρεώσεων *erga omnes*. Επίσης, η Γενική Συνέλευση, στο τμήμα εκείνο της Απόφασης που αφορά τις νομικές συνέπειες για τα κράτη, χωρίς να αντιτίθεται στο περιεχόμενο των αντίστοιχων παραγράφων της Γνωμοδότησης του Διεθνούς Δικαστηρίου, προχωράει πιο μακριά από αυτήν και καλεί όλα τα κράτη, να λάβουν μια σειρά από συγκεκριμένα μέτρα με σκοπό τη συνολική αντιμετώπιση της κατάστασης. Ενδέχεται δε η Απόφαση 10/24 να εκφράζει γενικότερα την *opinio juris* των κρατών ως προς τις νομικές συνέπειες της παραβίασης των κανόνων του *jus cogens* και των υποχρεώσεων *erga omnes* για τα τρίτα κράτη.

19. *The Elaboration of General Multilateral Conventions And of Non-contractual Instruments Having a Normative Function or Objective. Resolutions of the General Assembly of the United Nations.* Resolutions adopted by the Institute of International Law at its Cairo Session 13-21 September 1987, Yearbook of the Institute of International Law 1987, vol. 62 (II), σ. 279.
20. International Law Commission, *Peremptory norms of general international law (jus cogens)*, Report of the International Law Commission, of the seventy first session (2019), A/74/10, σσ. 141-208, στις σσ. 146-7.
21. *Υπόθεση του Ανατολικού Τιμόρ,* Πορτογαλία κ. Αυστραλίας, Αρμοδιότητα, 1995 ICJ Reports, σ. 90, στη σ. 102.
22. *Γνωμοδότηση για τη Νομιμότητα της Απειλής ή Χρήσης Πυρηνικών Όπλων από Κράτη σε Ένοπλη Σύρραξη*, ICJ Reports 1996, σ. 226, στη σ. 254, παρ. 70
23. *The Elaboration of General Multilateral Conventions And of Non-contractual Instruments Having a Normative Function or Objective. Resolutions of the General Assembly of the United Nations.* ο.π., σ. 282
24. General Assembly official records, 10th emergency special session: 55th plenary meeting, Wednesday, 18 September 2024, New York, A/ES-10/PV.55

Χρήση νόμιμης άμυνας κατά μη κρατικών δρώντων: πρόσφατες εξελίξεις στη βάση της επιχείρησης του Ισραήλ στη Λωρίδα της Γάζας

6

Ζωή Παπακυρίτση

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια ΠΜΣ, Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές ΑΠΘ, Advanced MSc International Relations and Diplomacy Leiden University

Εισήγηση στο ετήσιο Συνέδριο της ΕΕΔΔΔΣ, 20-22 Δεκεμβρίου 2024

I. Εισαγωγή

Στην πορεία της ιστορίας, όπως αυτή έχει διαγραφεί από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και μετά, ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, αποτελεί, τουλάχιστον τυπικά, την πιο «ισχυρή» συμφωνία ειρήνης που έχει υπογραφεί, αφού και ο ίδιος ο Οργανισμός έθεσε σαν βάση και σκοπό της δημιουργίας του την διαφύλαξη και διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Υπό αυτό το πρίσμα, το άρθρο 2 παράγραφος 4 του Χάρτη αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του σύγχρονου jus ad bellum αλλά και του δικαίου χρήσης βίας μεταξύ κρατών εν γένει, αφού μάλιστα έχει χαρακτηριστεί και από πολλούς ως *αφετηρία του διεθνούς δικαίου* στην μεταπολεμική εποχή, ενώ το ίδιο το Διεθνές Δικαστήριο υποστήριξε πως έχει αποκρυσταλλωθεί σε κανόνα διεθνούς εθιμικού δικαίου[1] ήδη πριν από το 1986, δεσμεύοντας κάθε κράτος.

Σύμφωνα με το τελευταίο αυτό άρθρο, «Όλα τα Μέλη στις διεθνείς τους σχέσεις θα απέχουν από την απειλή ή τη χρήση βίας, που εκδηλώνεται εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας οποιουδήποτε κράτους είτε με οποιαδήποτε άλλη ενέργεια ασυμβίβαστη προς τους Σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών». Καθιερώνεται συνεπώς, ένας κανόνας γενικής απαγόρευσης προσφυγής στην βία με τρόπο απόλυτο και καθολικό. Οι εξαιρέσεις στον παραπάνω κανόνα είναι δύο. Πρώτη εκείνη του άρθρου 51 του Χάρτη, όπου κατοχυρώνεται το ατομικό –ή και συλλογικό– δικαίωμα στην άμυνα από πλευράς ενός κράτους, ενώ η δεύτερη εξαίρεση αφορά στην ενεργοποίηση του συλλογικού συστήματος ασφαλείας, το οποίο και υπάγεται στις προβλέψεις του κεφαλαίου VI του Χάρτη και ύστερα από εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών.

Ωστόσο, στην πορεία εξέλιξης του Διεθνούς Δικαίου και υπό το πρίσμα διεθνών αλλαγών και γεγονότων, οι ανωτέρω περιορισμοί, αν και γενικώς αποδεκτοί, φαίνεται να προκαλούν προβλήματα στην πράξη αλλά και σημείο τριβής μεταξύ πολλών θεωρητικών και ακαδημαϊκών. Μια από τις πιο σύγχρονες προβληματικές οφείλεται στην ανάδυση νέων παραγόντων στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου, και ειδικότερα στην δράση μη – κρατικών δρώντων σε αυτό. Διευρύνοντας, λοιπόν, το διεθνές περιβάλλον πέρα από το καθαρά διακρατικό δίπολο και σε άλλα υποκείμενα, ορισμένα ερωτήματα γεννιούνται αναφορικά με την ισχύ τόσο των απαγορεύσεων όσο και των εξαιρέσεων. Λαμβάνοντας, λοιπόν υπόψη και τις τελευταίες εξελίξεις στο μέτωπο της Μέσης Ανατολής, η παρούσα παρέμβαση επιχειρεί να αναλύσει το νομικό καθεστώς της άμυνας ώστε τελικά να απαντήσει σε ένα από τα πιο καίρια ερωτήματα που απασχολούν την διεθνή κοινότητα τελευταία: Τελικά δύναται να στοιχειοθετηθεί άμυνα απέναντι σε έναν μη – κρατικό δρώντα;

II. Ο κανόνας της γενικής απαγόρευσης χρήσης βίας

Πριν προχωρήσουμε όμως στην απάντηση του ανωτέρω ερωτήματος, χρήσιμο είναι να αναλύσουμε την γενική αυτή απαγόρευση όπως εκφράζεται στο κείμενο του Χάρτη.

Παίρνοντας το κείμενο της διάταξης από την αρχή είναι εμφανές πως η *βία* ή έστω η *απειλή* αυτής συνιστούν το πρώτο σκέλος αυτής της απαγόρευσης και κατ΄επέκταση το πρώτο στοιχείο που πρέπει να οριστεί με σαφήνεια. Αν και ο ίδιος ο Χάρτης παραλείπει τον ορισμό της βίας, με αποτέλεσμα να γεννήσει τόσο απορίες όσο και πολλές σελίδες ανάλυσης στο μέλλον, μία αναδρομή στις προπαρασκευαστικές εργασίες συγγραφής του μπορεί να δώσει μία σειρά από απαντήσεις.[2] Η ευρύτητα της βίας, και οι περιπτώσεις που αυτή θα περιελάμβανε φαίνεται να αποτέλεσαν τον κύριο άξονα διαφωνιών ανάμεσα στα κράτη που συμμετείχαν στην προπαρασκευαστική αυτή επιτροπή. Υποστηρίχθηκε ευρέως από κράτη της Λατινικής Αμερικής, και ιδίως από την βραζιλιάνικη αποστολή, ότι οικονομικά και πολιτικά μέτρα είχαν την δυνατότητα να αποδυναμώσουν και να εξαθλιώσουν μικρότερα και πιο αδύναμα κράτη, προκαλώντας παρόμοια αν όχι ισοδύναμα αποτελέσματα με εκείνα που ένοπλα μέτρα και ενέργειες μπορούσαν να προκαλέσουν. Ο ορισμός της βίας τελικά, όμως φάνηκε να αποτέλεσε αντανάκλαση της πρόθεσης των Δυτικών κρατών που συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις. Σε συνδυασμό, δηλαδή, με το προοίμιο του Χάρτη που θέτει ως στόχο του

1. Military and Paramilitary Activities in und against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986, p. 14. para 188

2. Summary Report of Eleventh Meeting of Committee I/1, 4 June 1945, Doc. 784, I/1/27, Documents of the United Nations Conference on International Organization, vol. VI

Οργανισμού «*να σώσει τις ερχόμενες γενεές από τη μάστιγα του πολέμου*»,[3] είναι πλέον αδιαμφισβήτητο πως η γενική απαγόρευση έγκειται στην απαγόρευση χρήσης ένοπλης συμπεριφοράς κατά ενός κράτους.

Έμφαση πρέπει επίσης να δοθεί στις έννοιες της *εδαφικής ακεραιότητας* και της *πολιτικής ανεξαρτησίας* κατά των οποίων φαίνεται να εξειδικεύεται η απαγόρευση χρήσης της ένοπλης βίας. Η παραπάνω φράση φαίνεται να υπονοεί πως η βία επιτρέπεται υπό την προϋπόθεση να μην θίγει αυτά τα δύο καίρια στοιχεία της κρατικής κυριαρχίας.[4] Η στενή αυτή ανάλυση ωστόσο ελλοχεύει κινδύνους, και συγκεκριμένα τον εντοπισμό κενών στην ερμηνεία αυτής της απαγόρευσης. Οι διαφωνίες εντός της ακαδημαϊκής κοινότητας για άλλη μια φορά ποικίλλουν, με την κρατούσα να αποστρέφεται μια τόσο γραμματική και κατά λέξει ερμηνεία, αφού ακόμη και οι προπαρασκευαστικές εργασίες του Χάρτη καταδεικνύουν ακριβώς το αντίθετο.[5] Οι έννοιες, δηλαδή, της πολιτικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας προστέθηκαν, ακριβώς για να ενδυναμώσουν την ίδια την διάταξη και όχι να την περιορίσουν υπέρμετρα. Άλλωστε, παρόμοια θέση πήρε και το Δικαστήριο στην υπόθεση των *Στενών της Κέρκυρας*, απορρίπτοντας τον ισχυρισμό του Ηνωμένου Βασιλείου ότι οι ενέργειες του στα χωρικά ύδατα της Αλβανίας ήταν νόμιμες αφού επί της ουσίας δεν απείλησαν ούτε την πολιτική ανεξαρτησία αλλά ούτε και την εδαφική ακεραιότητα της τελευταίας.[6] Κατά το Δικαστήριο, τέτοιου είδους ερμηνείες θα μπορούσαν να αποτελέσουν γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη επικίνδυνων συμπεριφορών και καταχρήσεων που δεν μπορούν να έχουν θέση στο διεθνές δίκαιο αφού θα διαστρέβλωναν την ίδια την έννοια της δικαιοσύνης.

Τελευταίο σημείο τριβής με αυτόν τον –κατά πολλούς– κανόνα επιτακτικού δικαίου (jus cogens)[7] αποτελεί το λεγόμενο πεδίο εφαρμογής του, που συνιστά και ένα από τα σημεία που θα μας απασχολήσουν και στα επόμενα κεφάλαια αυτής της εργασίας. Όπως ειπώθηκε και παραπάνω η απαγόρευση δημιουργήθηκε με σκοπό να έχει χαρακτήρα γενικό και καθολικό. Η ίδια όμως η διατύπωσή της φαίνεται να περιορίζει το πεδίο εφαρμογής αφού καλεί όλα τα *μέλη*, δηλαδή τα κράτη-μέλη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, στις *διεθνείς σχέσεις*, να απέχουν από την χρήση βίας κατά *άλλου κράτους*. Συνεπώς, είναι εμφανές πως το πλαίσιο τελικά δεν είναι καθολικό, αλλά έχει ορισμένους αποδέκτες στην διεθνή κοινότητα: τα φιλειρηνικά κράτη, δηλαδή τα κράτη που έχουν προσχωρήσει στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, ορίζοντας μάλιστα, πως αυτή η απαγόρευση τους δεσμεύει όχι κατά οποιουδήποτε δρώντα στην διεθνή κοινότητα, αλλά μόνο απέναντι σε κάποιο άλλο κράτος. Η απαγόρευση χρήσης ή απειλής βίας, λοιπόν, φαίνεται κατά την κρατούσα ερμηνεία να αποκτά διακρατική διάσταση και καθόλου ενδοκρατική[8] (μην αντιμετωπίζοντας από αυτή τη σκοπιά τις εσωτερικές διαμάχες ενός κράτους), αποκλείοντας μη κρατικούς δρώντες, ένοπλες ομάδες ή και τρομοκρατικές οργανώσεις από το πεδίο εφαρμογής της, γεγονός που υποδηλώνει συγχρόνως και τις επικρατούσες διεθνείς συνθήκες υπό τις οποίες συντάχθηκε το κείμενο του Χάρτη: ακριβώς μετά την λήξη του πολέμου, όπου η κρατική κυριαρχία αποτελούσε το ύψιστο θεμέλιο της διεθνούς κοινότητας και ισορροπίας, ενώ η άνοδος της παγκόσμιας τρομοκρατίας ήταν ακόμη ένα μακρινό σενάριο και ενδεχόμενο.

Συνεπώς, ύστερα από ένα πρωταρχικό στάδιο ανάλυσης θα έλεγε κανείς, πως η Χαμάς, ανήκουσα στην κατηγορία των ένοπλων μη-κρατικών δρώντων –ο ορισμός των οποίων θα αναλυθεί σε παρακάτω κεφάλαιο– φαίνεται κατ'αρχήν να μην εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της παραγράφου 4 του άρθρου 2 του Χάρτη, αφού τελευταία τόσο γραμματικά όσο και νομολογιακά φαίνεται να αναπτύσσει καθαρά διακρατικό πεδίο εφαρμογής. Το σημείο αυτό αποτελεί το πρώτο κενό αναφορικά με την τρέχουσα επιχείρηση του Ισραήλ στην λωρίδα της Γάζας, εγείροντας και μία αλυσίδα ερωτημάτων που θα εκτεθούν στην συνέχεια.

III. Το δικαίωμα της άμυνας

Έχοντας πλέον ορίσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η απαγόρευση του άρθρου 2 παράγραφος 4 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, μπορούμε να προχωρήσουμε στην ανάλυση της βασικότερης, και πιο συχνά χρησιμοποιούμενης, εξαίρεσης απέναντι σε αυτόν τον γενικό κανόνα. Πρόκειται για το εγγενές δικαίωμα κάθε κράτους: το δικαίωμα της άμυνας, που όπως το χαρακτήρισε και το Δικαστήριο στην Γνωμοδότησή του για την Νομιμότητα της απειλής ή χρήσης Πυρηνικών Όπλων,[9] πρόκειται για εκείνο το δικαίωμα του κράτους, που ενεργοποιείται όταν διακυβεύεται η ίδια του η επιβίωση.

Α. Το κενό μεταξύ του άρθρου 2§4 και του άρθρου 51 του Χάρτη

Κύρια και βασικότερη προϋπόθεση του νόμιμου δικαιώματος στην άμυνα, όπως προκύπτει και από το κείμενο του άρθρου 51, αποτελεί η ύπαρξη ένοπλης επίθεσης κατά κράτους, θέτοντας έτσι το κατώτατο όριο (threshold) ενεργοποίησής του. Ωστόσο, αν και είναι δύσκολος και περίπλοκος ο σαφής προσδιορισμός της έννοιας της ένοπλης επίθεσης, αφού απουσιάζει και από το ίδιο το κείμενο του Χάρτη, ίσως γιατί το 1945 ήταν πολύ πιο ξεκάθαρο το πως μπορούσε να οριστεί, μια προσπάθεια επεξήγησής της κρίνεται απαραίτητη, δεδομένου ότι αποτελεί sine qua non προϋπόθεση στοιχειοθέτησης της νόμιμης άμυνας.

Πρώτα από όλα πρέπει να ξεκινήσουμε με μία αρχική παραδοχή: Κάθε περιστατικό διακρατικής χρήσης βίας δεν συνιστά ένοπλη επίθεση.[10] Εξαρχής, λοιπόν, η έννοια της ένο-

3. Preamble: «We the peoples of the United Nations determined to save succeeding generations from the scourge of war, which twice in our lifetime has brought untold sorrow to mankind»
4. Christian Henderson, "The use of force and International Law", Cambridge University Press (2018), 19
5. Michael, Akehurst, "Humanitarian Intervention", in Hedley Bull (ed), Intervention in World Politics (Oxford: Clarendon Press, 1984), 95
6. Corfu Channel case (United Kingdom v. Albania), Merits, Judgment of April 9th, 1949: I.C.J. Reports 1949, p. 4, para 35
7. Lauri Hannikainen, "Peremptory Norms (Jus Cogens) in International Law: Historical Development, Criteria and Present Status", Finnish Lawyers' Pub. Co. (1988), 323
8. Ibid 4, 22
9. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1. C.J. Reports 1996, p. 226, para. 51
10. Yoram Dinstein, "War, Aggression and Self – Defence", Cambridge University Press (2017), 210

πλης επίθεσης πρέπει να ιδωθεί υπό ένα πρίσμα πολύ πιο στενό από εκείνο της χρήσης (ένοπλης) βίας, όπως αυτή περιγράφεται στο άρθρο 2§4 του Χάρτη.[11] Κατά πολλούς συγγραφείς, το στοιχείο εκείνο που διαφοροποιεί αυτές τις δύο έννοιες είναι η βαρύτητα, γεγονός που επιβεβαίωσε και το ίδιο το Δικαστήριο στην υπόθεση της Νικαράγουα, όπου τόνισε πως «είναι απαραίτητο να διακρίνονται οι πιο σοβαρές μορφές χρήσης βίας, που συνιστούν επακόλουθα και ένοπλη επίθεση, από άλλες λιγότερο σοβαρές»,[12] ώστε τελικά να ενεργοποιείται νόμιμα η άμυνα. Στο dictum αυτό, συνεπώς, το Δικαστήριο προσπάθησε να ορίσει τι δεν συνιστά ένοπλη επίθεση, ώστε να θέσει ένα προηγούμενο στην διεθνή έννομη τάξη, εστιάζοντας κυρίως στο κριτήριο της βαρύτητας για τον καθορισμό της έννοιας.[13] Συνάγεται, συνεπώς, πως κλασική περίπτωση επέμβασης που εμπίπτει στην έννοια της επίθεσης, αποτελεί η αποστολή τακτικών και οργανωμένων ένοπλων δυνάμεων με σκοπό την απειλεί την εδαφική ακεραιότητα ή την πολιτική ανεξαρτησία ενός άλλου κράτους.[14] Από την άλλη, και η αποστολή άτακτων δυνάμεων μπορεί να αποτελεί ένοπλη επίθεση για λογαριασμό ενός κράτους, αρκεί όμως να μην ισοδυναμεί με το λεγόμενο “mere frontier incident”,[15] όπως το χαρακτήρισε το Δικαστήριο, δηλαδή κάποιου είδους ασήμαντου διασυνοριακού επεισοδίου. Επιπρόσθετα, αν και προκάλεσε διαφωνίες στην σύνθεση του Δικαστηρίου, η πλειοψηφία κρίνοντας και τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, χαρακτήρισε ότι η παροχή βοήθειας σε αντάρτικα κινήματα, υπό την μορφή όπλων, δεν συναντά από μόνη της το κατώτατο όριο της ένοπλης επίθεσης. Επομένως, κατέληξε πως μόνο οι πράξεις μεγάλης έντασης και αποτελεσμάτων τελεσθείσες από τακτικές ή και άτακτες δυνάμεις ισοδυναμούν με ένοπλη επίθεση.

Φαίνεται βέβαια, πως ο καθορισμός αυτού του κατώτατου ορίου είναι δύσκολος ακόμη και για το ίδιο το Δικαστήριο, ειδικά λαμβάνοντας υπόψη πως η νομολογία του διαμορφώθηκε σημαντικά στην διάρκεια της ψυχροπολεμικής εποχής, κατά την οποία οι συγκρούσεις μικρού εύρους και βελνεκούς αποτελούσαν συχνή πρακτική των κυριάρχων κρατών. Πέρα από τις διχογνωμίες και τις διιστάμενες γνώμες[16] που έχει προκαλέσει στους κόλπους του Δικαστηρίου, αυτή η υιοθέτηση του λεγόμενου “scale and effects” κριτηρίου, ακόμη και το ίδιο δεν υπήρξε συνεπές ως προς την νομολογία που δημιούργησε. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην υπόθεση *Εξεδρών Πετρελαίου* το Δικαστήριο *«δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο η βύθιση ενός και μόνο στρατιωτικού πλοίου να είναι αρκετή ώστε να ενεργοποιήσει το εγγενές δικαίωμα στην άμυνα»*,[17] περιπλέκοντας για άλλη μια φορά πράξη και θεωρία. Ακόμη και αν δεχτεί κανείς την ερμηνεία του Δικαστηρίου, όπως παραπάνω περιεγράφηκε, ως σωστή, η σχέση των δύο αυτών άρθρων πάλι διαφαίνεται προβληματική, αφού τελικά η άμυνα δεν αποτελεί εξαίρεση στο άρθρο 2§4 συνολικά, αλλά μόνο σε συγκεκριμένες και ιδιαίτερα σοβαρές παραβιάσεις αυτού.[18] Είναι, άρα, σαν να τίθεται ένας φραγμός σε κράτη που δέχονται επιθέσεις μικρότερης έντασης, αφού ενδεχομένως να καταφεύγουν σε θεωρητικά παράνομες απαντήσεις ενώ υπήρχε ανάγκη για άμυνα.[19]

Εν προκειμένω, η επίθεση που εξαπέλυσε η Χαμάς την 7η Οκτωβρίου εναντίον του εδάφους του Ισραήλ, δεν εγείρει αμφιβολίες ως προς το αν εντάσσεται στον ορισμό της ένοπλης επίθεσης του άρθρου 51. Η σαφής παραβίαση των συνόρων και της εδαφικής ακεραιότητας του Ισραήλ, η εκτόξευση πυραύλων και η στόχευση αμάχου πληθυσμού που οδήγησε χιλιάδες θύματα, αποτελούν απόδειξη ότι η επίθεση αυτή άγγιξε αλλά και ενδεχομένως ξεπέρασε τα κατώτατα όρια του άρθρου 51.[20] Παρόλα αυτά, ακόμη και η αποδοχή αυτή περί του threshold που θέτει το άρθρο του δικαιώματος άμυνας, φαίνεται να μην είναι αρκετή για να διαλύσει όλες τις αμφιβολίες νομιμότητας που επικρατούν γύρω από την επίκληση αυτού του δικαιώματος από πλευράς Ισραήλ. Ζητήματα εγείρονται υπό το φως της γνωμοδότησης του Δικαστηρίου για το *Τείχος της Παλαιστίνης*, όπου εξετάστηκαν και απαντήθηκαν δύο βασικά ερωτήματα αναφορικά τόσο με τους μη-κρατικούς δρώντες όσο και με τις επιθέσεις που προέρχονται από κατεχόμενα εδάφη.[21] Το πλήρες πλαίσιο αυτών των ερωτημάτων, θα αναπτυχθεί στην τελευταία ενότητα αυτού του κειμένου, έχοντας παραθέσει το θεωρητικό πλαίσιο και των υπόλοιπων παραγόντων που εμπλέκονται σε αυτά τα ερωτήματα.

Β. Τα κριτήρια της άμυνας

Το άρθρο 51 του Χάρτη, όμως, στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου, και στην εφαρμογή του στην πράξη φαίνεται να μην αρκείται απλά στον ορισμό της επίθεσης για να στοιχειοθετηθεί. Η τελευταία φαίνεται να απηχεί κάποια επιπλέον κριτήρια, τα οποία προέρχονται από τον χώρο του εθιμικού δικαίου. Αν και αποτελεί μια σχετικά λεπτομερή διάταξη, παραμένει μη εξαντλητική, ρίχνοντας φως μόνο σε συγκεκριμένα σημεία, αφήνοντας κυρίως τα εθιμικά «δίδυμα» κριτήρια της αναλογικότητας και της αναγκαιότητας να συμπληρώσουν τυχόν σκοτεινά σημεία. Όπως είπε και το Δικαστήριο στην υπόθεση Νικαράγουα, *ο Χάρτης έγκειται κυρίως στο να αναγνωρίσει την ύπαρξη αυτού του εγγενούς δικαιώματος και όχι τόσο στο να ρυθμίσει ευθέως κάθε πτυχή του, όπως τα ανάλογα και αναγκαία μέτρα που θα*

11. Ibid, 205
12. Ibid 1, paras 191 and 195
13. James Green, “The International Court of Justice and Self-Defence in International Law”, Hart Publishing, Portland (2009), 31
14. Ian Brownlie, “International law and the Use of Force by States”, Oxford: Oxford University Press (1963), 278-279
15. Για την έννοια αυτού βλ. Eritrea – Ethiopia Claims Commission – Partial Award: Jus ad bellum – Ethiopia’s claims 1-8, 19 December 2005, para 11, όπου η Επιτροπή όρισε ως διασυνοριακό επεισόδιο *τις τοπικές συγκρούσεις μεταξύ μικρών πεζικών μονάδων, ακόμη και αν αυτές εμπεριέχουν απώλειες ζωής*, και τις απέκλεισε από την κατηγορία των ενόπλων επιθέσεων που στοιχειοθετούν άμυνα, υπό την έννοια και τους σκοπούς του Χάρτη.
16. Ibid 1, Dissenting Opinion of Judge Jennings
17. Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Judgment, I. C. J. Reports 2003, p. 161, para. 72
18. Ibid 4, 216
19. Ibid 13, 138
20. Eric A Heinze, “International Law, Self-Defense, and the Israel-Hamas Conflict,” *Parameters* 54, no. 1 (March 7, 2024), https://doi.org/10.55540/0031-1723.3273.
21. Noura Erakat, “No, Israel Does Not Have the Right to Self-Defense in International Law against Occupied Palestinian Territory,” Jadaliyya, July 11, 2014, https://www.jadaliyya.com/Details/27551.

εγγυόταν το δικαίωμα στην άμυνα.[22] Θα έλεγε κανείς, βέβαια, ότι από την στιγμή που το Δικαστήριο δεν χαρακτήρισε την Νικαράγουα υπεύθυνη για κάποια ένοπλη επίθεση δεν προχώρησε βαθύτερα στην εξερεύνηση αυτών των εννοιών, επιβεβαιώνοντας απλά το εθιμικό δίκαιο, το οποίο και πρόκειται να αναλύσουμε στην συνέχεια.

i. Αναγκαιότητα

Στο πλαίσιο της άμυνας, το παραδοσιακό διεθνές δίκαιο ερμηνεύει την αναγκαιότητα ως την μοναδική εναλλακτική απέναντι σε μία κατάσταση, η οποία τελικά οδηγεί στην χρήση βίας.[23] Ο ειδικός εισηγητής, μάλιστα, Robert Ago, συντάσσοντας την όγδοη αναφορά του στην Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου (ILC) επί της Ευθύνης Κρατών, επεσήμανε πως *το κράτος – θύμα δεν θα έπρεπε, υπό τις τρέχουσες συνθήκες, να είχε οποιοδήποτε άλλο μέσο αναχαίτισης της επίθεσης, πέρα από την προσφυγή στην χρήση βίας*.[24] Με λίγα λόγια, πρέπει να υπάρχει βάσιμη και λογική προσδοκία ότι η χρήση οποιουδήποτε άλλου μέσου θα είναι αναποτελεσματική για την προστασία του ίδιου του κράτους. Η αναγκαιότητα, συνεπώς, όπως και η πλειονότητα των ζητημάτων που σχετίζονται με την άμυνα, είναι θέμα απόδειξης. Συχνά τα κράτη, έχοντας σαν βάση το δόγμα Webster [25], που αν και διατυπώθηκε το 1837 στο πλαίσιο της υπόθεσης Caroline[26] κυριαρχεί ακόμη και στις σύγχρονες θεωρίες της άμυνας, προσπαθούν να θεμελιώσουν αποτυχημένες προσπάθειες διαπραγμάτευσης και χρήσης διπλωματικών μέσων, οι οποίες αποτυχίες κατέστησαν και τις πράξεις τους αναγκαίες.[27] Παρόλα αυτά, στην εφαρμογή της η άμυνα δεν είναι μια απλή δράση – αντίδραση στο πλαίσιο της οποίας η αναγκαιότητα μπορεί πάντα να ιδωθεί καθαρά. Για παράδειγμα το κριτήριο του ανυπέρβλητου (overwhelming), όπως αυτό εκφράστηκε στο δόγμα Webster, δεν φάνηκε να πληρείται στην υπόθεση εισβολής της Αργεντινής στα νησιά Falkland, αφού το Ηνωμένο Βασίλειο χρειάστηκε 23 ολόκληρες μέρες για να κάνει χρήση του δικαιώματος στην άμυνα. Η καθυστέρησή του, ωστόσο, θεωρήθηκε δικαιολογημένη, χωρίς να χρειαστεί ιδιαίτερα να αποδείξει τυχόν ειρηνικές προσπάθειες επίλυσης του προβλήματος, αφού το έδαφος των νησιών βρισκόταν υπό διαρκές καθεστώς κατοχής (που μπορεί να νοηθεί και ως διαρκής ένοπλη επίθεση) και το ίδιο το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ χαρακτήρισε την εισβολή ως «παραβίαση της ειρήνης».[28] Επιπρόσθετα στην πράξη αναδύονται και νέα ερωτήματα. Πολλές φορές, η άμυνα ασκείται αφού μία επίθεση έχει ήδη παύσει. Σε τέτοιες

22. Ibid 1, para. 176
23. Ibid 4, 229
24. Roberto Ago, "Addendum to the Eight Report on State Responsibility", Yearbook of the International Law Commission (1980), 69
25. «η ανάγκη για άσκηση άμυνας πρέπει να είναι άμεση, ανυπέρβλητη και χωρίς να υπάρχει καμία άλλη επιλογή μέσων, δράσης και χρόνος για διαβούλευση»
26. Κώστας Θ. Χατζηκωνσταντίνου, Χαράλαμπος Ελ. Αποστολίδης, Μιλτιάδης Χ. Σαρηγιαννίδης, «Θεμελιώδεις Έννοιες στο Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο», Εκδόσεις Σάκκουλα (2014), 625-627
27. Καμπούργλου Ελευθερία, «Ζητήματα αναφορικά με το δικαίωμα άμυνας απέναντι σε μη κρατικούς δρώντες» (2019), 29, available at: https://ikee.lib.auth.gr/record/309297/files/GRI-2019-26179.pdf
28. UNSC Res. 502/1982

περιπτώσεις ο σκοπός σίγουρα δεν είναι η αποτροπή, και το οποιοδήποτε ειρηνικό μέσο φαντάζει εκ προοιμίου ανώφελο. Σε αυτές τις περιπτώσεις φαίνεται η άμυνα να έχει στόχο την αποτροπή μελλοντικών επιθέσεων, όπως φαίνεται να έδρασαν και οι ΗΠΑ μετά την απόπειρα δολοφονίας του προέδρου George H.W. Bush από ιρακινούς πράκτορες κατά την επίσκεψη του στο Κουβέιτ το 1993.[29] Τέλος, νέα αναδυόμενη τάση, που περιπλέκει το κριτήριο της αναγκαιότητας όπως αυτό διατυπώθηκε το 1837 (!), είναι η επίθεση από μη – κρατικούς δρώντες, ζήτημα που θα μας απασχολήσει και στην συνέχεια, όπου η μη άμεση ανταπάντηση στα πλαίσια της άμυνας δεν καταδεικνύει στην πραγματικότητα έλλειψη αναγκαιότητας, όσο έλλειψη αποδείξεων και τεχνογνωσίας αναφορικά με το τρόπο εκείνο που θα συνιστούσε την κατάλληλη άσκηση του δικαιώματος στην νόμιμη άμυνα.[30] Φαίνεται, λοιπόν, πως η κρατική πρακτική είναι κάπως άτσαλη και ανομοιόμορφη, χωρίς ωστόσο να έχει αποτρέψει την αποκρυστάλλωση του όρου σε γενικά -έστω- πλαίσια.

ii. Αναλογικότητα

Η αναλογικότητα, από την άλλη πλευρά, συνιστώντας το δεύτερο κριτήριο της άμυνας, παρουσιάζει μεγαλύτερη συστηματοποίηση και συναντάται πολύ πιο συχνά στην κρατική πρακτική, είτε για να δικαιολογηθεί το μέτρο της άμυνας που χρησιμοποιείται είτε για να καταδειχθεί η φρικαλεότητα και η ένταση της επίθεσης που έχουν γίνει τα κράτη έχουν δεχθεί.

Αν και, η αναλογικότητα, δεν περιβάλλεται, επίσης, με νομική βεβαιότητα ως όρος, θα μπορούσε να γίνει λόγος για τρεις ερμηνείες αυτής. Πρώτον κάνουμε λόγο για την *ποσοτική* αναλογικότητα η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με την επίθεση που μόλις έχει δεχτεί το κράτος – θύμα, δηλαδή ότι η αντεπίθεση (άμυνα) θα πρέπει ποσοτικά να είναι ανάλογη. Η ερμηνεία αυτή, όμως, είναι γεγονός πως περιορίζει αρκετά το θιγόμενο κράτος, μην επιτρέποντας του να δράσει έτσι ώστε να υπερασπιστεί αποτελεσματικά το έδαφος και τους πολίτες του ή από την άλλη του παρέχει υπέρμετρη ελευθερία, επιτρέποντας του να δράσει με τρόπο που αγγίζει ενδεχομένως και τα όρια της καταχρηστικότητας, αναλογικά με αυτό που απαιτούνταν στο πλαίσιο της άμυνας. Είτε, λοιπόν, με την πολύ στενή είτε με την πολύ ευρεία έννοια, η παραπάνω ερμηνεία παρουσιάζει ελλείμματα.[31]
Εναλλακτικά, η αναλογικότητα μπορεί να προσδιοριστεί υπό το φως της *ποιοτικής* ερμηνείας, δηλαδή η άμυνα να έχει τα ποιοτικά στοιχεία της προηγούμενης ένοπλης επίθεσης είτε από άποψη εξοπλισμού είτε σε ότι αφορά την φύση της επίθεσης, Η παραπάνω ερμηνεία ωστόσο, και πάλι ανοίγει τον «ασκό του Αιόλου» αναφορικά με τα όρια και τις ελευθερίες του κράτους, γεγονός που οδηγεί τους θεωρητικούς στην τρίτη και πιο ευρέως αποδεκτή ερμηνεία: αυτή του *συγκεκριμένου σκοπού*. Η ερμηνεία αυτή, θα έλεγε κανείς, εξετάζει το πως η αναλογικότητα μπορεί να εκφραστεί ώστε να εξυπηρετεί τον πραγματικό σκοπό της άμυνας: την προστασία του κρά-

29. Βλ. UN Doc. S/26003, 26 June 1993 "It is the sincere hope of the United States Government that such limited and proportionate action may frustrate future unlawful actions on the part of the Government of Iraq and discourage or preempt such activities"
30. Ibid 4, 232
31. Ibid 4, 235

τους ή και την αποτροπή μελλοντικής επίθεσης κατά το σχήμα που αναλύθηκε ανωτέρω. Το είπε, άλλωστε και το ίδιο το Δικαστήριο στην γνωμοδότηση για τα *Πυρηνικά Όπλα*,[32] παραδεχόμενο πως η αναλογικότητα δεν μπορεί να περιορίσει ούτε την χρήση πυρηνικών όπλων υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, αν δηλαδή αυτά κρίνονται απαραίτητα. Φαίνεται, λοιπόν, να μπλέκεται αρκετά με την αναγκαιότητα, αφού αν η χρήση βίας στην άμυνα δεν είναι απαραίτητη δεν μπορεί να είναι και αναλογική, αλλά και το αντίστροφο.[33]

iii. Χρονική εγγύτητα

Τέλος, χρήσιμη κρίνεται και η αναφορά στο χρονικό στοιχείο που εμπεριέχει η άσκηση του δικαιώματος στην άμυνα. Σύμφωνα με το λεκτικό του άρθρου 51 η άμυνα ενεργοποιείται όταν ένα κράτος *δέχεται* ένοπλη επίθεση. Η χρήση του ενεστώτα κατά πολλούς συγγραφείς δεν είναι τυχαία, υπονοώντας πως η εκάστοτε επίθεση πρέπει να είναι άμεση και ενεστώσα, ενώ η άποψη αυτή διακρίνεται και στο λεγόμενο δόγμα Webster μέσω την λέξης *instant*. Η αλήθεια είναι πως το χρονικό κριτήριο έχει δώσει χώρο για την ανάπτυξη πολλών θεωριών ειδικά σε σχέση με την χρήση άμυνας πριν την επί της ουσίας εκδήλωση της ένοπλης επίθεσης[34], υπό το πρίσμα της προληπτικής άμυνας. Στην σημερινή εποχή, ωστόσο, το στοιχείο του χρόνου έχει αρχίσει να παρουσιάζει σημαντική ρευστότητα αφού δεν είναι λίγες οι φορές που η άμυνα λαμβάνει χώρα μετά το τέλος της ένοπλης επίθεσης είτε λόγω αδυναμίας εντοπισμού του δράστη είτε λόγω συλλογής πληροφοριών είτε και λόγω διερεύνησης της σωστής προσέγγισης που πρέπει να ακολουθηθεί. Ένα ασφαλές συμπέρασμα, μπορεί να είναι πως τελικά δεν είναι ανάγκη αυτή η δράση – αντίδραση να λαμβάνει χώρα τόσο κοντά, όσο να εντοπίζεται ο μεταξύ τους χρονικός σύνδεσμος που οδηγεί στην ανάγκη για άμυνα (σαν μια άλλη όψη του κριτηρίου της αναγκαιότητας).[35]

IV. Άμυνα κατά μη-κρατικών δρώντων

Η ύπαρξη των μη κρατικών δρώντων στο περιβάλλον του Διεθνούς Δικαίου δεν αποτελεί καινούριο γεγονός, ασχέτως που τις τελευταίες δεκαετίες η αύξηση αυτών των υποκειμένων σημειώνει ραγδαίους και ανησυχητικούς ρυθμούς. Ήδη από το 1837, η υπόθεση Caroline, η οποία όπως και προαναφέρθηκε έθεσε τις βάσεις εθιμικής ανάπτυξης όλου του οικοδομήματος της άμυνας, η ΗΠΑ βρέθηκαν αντιμέτωπες με τις επιθέσεις ανταρτών, υποστηριζόμενων από την βρετανική πλευρά, κατά των οποίων και άσκησαν το δικαίωμά τους σε άμυνα.[36] Ωστόσο, τα συνταρακτικά γεγονότα που βίωσαν οι ΗΠΑ, αλλά και ο πλανήτης εν γένει, την 11η Σεπτεμβρίου 2001, χάραξαν μια ειδική πορεία στο

32. Ibid 9, para. 42
33. Christine Gray, "International Law and the Use of Force", Oxford University Press (2008), 150
34. Κώστας Θ. Χατζηκωνσταντίνου, Χαράλαμπος Ελ. Αποστολίδης, Μιλτιάδης Χ. Σαρηγιαννίδης, «Θεμελιώδεις Έννοιες στο Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο», Εκδόσεις Σάκκουλα (2014), 626
35. Ibid 25, 33
36. Federica I Paddeu, "Use of Force against Non-State Actors and the Circumstance Precluding Wrongfulness of Self-Defence",30 Leiden Journal of International Law (2017), 93-115

δόγμα της άμυνας απέναντι σε μη-κρατικούς δρώντες, καθώς και στην γενική τους αντιμετώπιση ως υποκείμενα που δραστηριοποιούνται στις διεθνείς σχέσεις.

Α. Τι είναι οι μη-κρατικοί δρώντες

Για αρχή, πριν την διερεύνηση των δυνατοτήτων άμυνας απέναντι σε αυτό το φαινόμενο, χρήσιμο είναι το υποκείμενο αυτό να οριστεί. Αν και δεν υπάρχει, στο πλαίσιο του διεθνούς εθιμικού δικαίου,[37] κάποιος κοινώς αποδεκτός ορισμός, είναι εύκολο να υποτεθεί πως πρόκειται για μια οντότητα που δεν αποτελεί επίσημο όργανο μιας κυβέρνησης. Οι οντότητες αυτές προβαίνουν σε ενέργειες που μέχρι πρότινος ανήκαν στο μονοπώλιο των κρατών, όπως η χρήση βίας. Οι παραπάνω οντότητες συχνά συστήνουν και τρομοκρατικές οργανώσεις με σκοπό να διεξάγουν εγκλήματα και να πετύχουν ορισμένες πολιτικές επιδιώξεις, εγείροντας μία σειρά από ερωτήματα στην διεθνή κοινότητα αναφορικά με το πως μπορεί να τις αντιμετωπίσει με τρόπο σύννομο και σύμφωνο με τις γενικές αρχές του δικαίου.

Το βασικό ερώτημα που μπορούμε να διατρέξουμε, πριν την ανάλυση της άμυνας σε απάντηση των επιθέσεων τους, είναι το αν και κατά πόσο αυτές οι οντότητες, έχουν πραγματικά την δυνατότητα να εκτελέσουν μια επίθεση, με τον όρο όπως τον αναλύσαμε ανωτέρω. Συγκεκριμένα, ακριβώς λόγω του μεγέθους τους και της κρυφής τους φύσης, οι τρομοκρατικές ομάδες έχουν την τάση να πραγματοποιούν πιο μικρής κλίμακας επιθέσεις, ίσως σε πιο συχνή βάση, αλλά με στόχο τον θάνατο όσο περισσότερων ανθρώπων μπορούν ώστε να αφήσουν το αίσθημα του φόβου να κυριαρχεί στο πέρασμά τους.[38] Εν προκειμένω όμως, αγγίζουν το κατώτατο όριο (threshold) της επίθεσης; Οι απόψεις για ακόμη μια φορά είναι πολλές, και συχνά αντικρουόμενες, προτείνοντας είτε την υιοθέτηση της θεωρίας συσσώρευσης γεγονότων που όλα μαζί αθροιστικά θα άγγιζαν το κατώτατο όριο της (ένοπλης) επίθεσης, είτε ακόμη και τον επανακαθορισμό της ίδιας της έννοιας της βαρύτητας που καθορίζει το αν μια πράξη είναι απλή βία ή επίθεση. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να σταθούμε σε αυτόν το σκόπελο στην προσπάθεια διερεύνησης της δράσης των μη κρατικών δρώντων, όσο στο ίδιο το άρθρο 51 του Χάρτη. Το τελευταίο αν και ορίζει τον πιθανό στόχο μίας επίθεσης, δηλαδή οποιοδήποτε κράτος, αφήνει απροσδιόριστο τον δράστη αυτής της επίθεσης, υπονοώντας ότι δεν χρειάζεται αναγκαστικά να πρόκειται για κράτος.[39] Έρχεται άρα σε αντίθεση με το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2§4 του Χάρτη, το οποίο και νομολογιακά, αλλά και καθαρά γραμματικά, όπως προκύπτει από το κείμενό του, φαίνεται να εκτείνεται αυστηρά μεταξύ των κρατών.

Β. Δύο διαφορετικές προσεγγίσεις του δικαιώματος άμυνας

i. Δόγμα απόδοσης ευθυνών στο κράτος

Η πρώτη προσέγγιση της άμυνας έναντι μη κρατικών επιθέσεων εμπλέκει

37. Stuart Casey – Maslen, "Jus ad Bellum, The law on inter-state use of force", HART PUBLISING (2020), 155
38. Ibid 4, 310
39. Ibid 10, 241

σε μεγάλο βαθμό το δίκαιο της ευθύνης κρατών με το δίκαιο χρήσης βίας, προκειμένου να προσδιοριστεί το κράτος που ευθύνεται για την ένοπλη επίθεση.[40] Η προσέγγιση αυτή, διατηρεί τον διακρατικό χαρακτήρα της επίθεσης και της άμυνας, επιλέγοντας πίσω από τον οποιονδήποτε δρώντα να αναγάγει τελικά, μέσω του μοντέλου του καταλογισμού,[41] την επίθεση σε ένα κράτος, ώστε να στοιχειοθετήσει το δικαίωμα της άμυνας του άρθρου 51 του Χάρτη. Η γνώμη αυτή έχει εκφραστεί και από το Δικαστήριο ήδη από την γνωμοδότησή του για *το Τείχος της Παλαιστίνης*[42] υπογραμμίζοντας πως το δικαίωμα αυτοάμυνας υφίσταται «σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης από ένα κράτος κατά ενός άλλου κράτους» καταλήγοντας πως οι επιθέσεις που δέχτηκε το Ισραήλ δεν ήταν καταλογιστέες σε ξένο κράτος, με αποτέλεσμα να μην στοιχειοθετείται σχετικό δικαίωμα άμυνας.

Προφανώς σε ένα τέτοιο σύστημα απόδοσης ευθυνών ο εκάστοτε μη κρατικός δρών ενεργεί υπό την ιδιότητα του de facto (σίγουρα όχι de jure) οργάνου του εκάστοτε κράτους. Η σύνδεση του κάθε δρώντα με το κράτος έχει ερμηνευτεί σε διάφορα επίπεδα έντασης. Ήδη από το 1986, στην υπόθεση της *Νικαράγουα*[43] το Δικαστήριο έκανε λόγο για το κριτήριο του «αποτελεσματικού ελέγχου» (effective control) που ασκεί ένα κράτος σε κάποιον φαινομενικά μη κρατικό δρώντα. Ο έλεγχος αυτός μπορεί να αναλυθεί σε τρία επιμέρους «τεστ»[44] για να διαπιστωθεί. Αρχικά, στο θεσμικό που αποδίδεται με το άρθρο 4 του δικαίου Ευθύνης κρατών (de facto ή de jure όργανο), εν συνεχεία στο λειτουργικό, που αφορά στην επί της ουσίας στήριξη που λαμβάνει η οντότητα από το κράτος και τέλος στο οργανικό, που αποδίδεται με το άρθρο 8 της Ευθύνης κρατών.[45] Βέβαια, αν και το Δικαστήριο δεν προχώρησε σε περαιτέρω επεξήγηση αυτού του κριτηρίου, στην πράξη αυτός ο βαθμός ελέγχου φαίνεται δύσκολο να αποδειχθεί, αφού άλλωστε αν η βοήθεια επρόκειτο να είναι τόσο άμεση και εμφανής δεν θα μιλούσαμε για επίθεση μη κρατικού δρώντα αλλά για επίθεση του ίδιου του κράτους, το οποίο όμως εν προκειμένω φαίνεται να θέλει να δράσει κεκαλυμμένα.

Από την άλλη πλευρά, δεν είναι λίγες οι φορές που μη – κρατικοί δρώντες επιλέγουν να εγκατασταθούν και να

40. Tsagourias Nicholas, "Self-Defence against Non-state Actors: The Interaction between Self-Defence as a Primary Rule and Self-Defence as a Secondary Rule", Leiden Journal of International Law (2016), 804, available at: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/E3AE10E3F559A781550757AA414E24D7/S0922156516000327a.pdf/self-defence-against-non-state-actors-the-interaction-between-self-defence-as-a-primary-rule-and-self-defence-as-a-secondary-rule.pdf
41. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Article 4: «The conduct of any State organ shall be considered an act of that State under international law, whether the organ exercises legislative, executive, judicial or any other functions, whatever position it holds in the organization of the State, and whatever its character as an organ of the central Government or of a territorial unit of the State.»
42. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 2004, p. 136, para. 139
43. Ibid 1, para.195
44. Ibid 38, 805
45. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Article 8: «The conduct of a person or group of persons shall be considered an act of a State under international law if the person or group of persons is in fact acting on the instructions of, or under the direction or control of, that State in carrying out the conduct.»

αναπτύξουν την δράση τους σε κράτος διαφορετικό από αυτό που στην πραγματικότητα τους στηρίζει και τους χρηματοδοτεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας περίπτωσης αποτελεί ο ISIS, ο οποίος έχει επεκτείνει την βάση του σε περισσότερα κράτη στην Μέση Ανατολή.[46] Εν προκειμένω αν κάποιο κράτος επιλέξει να αντιδράσει κατά του κράτους – υποστηρικτή της εν λόγω οντότητας, φαίνεται πως τελικά ο πραγματικός ένοχος θα είναι προστατευμένος στο έδαφος ενός τρίτου κράτους. Έχοντας αυτό υπόψη, το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Γιουγκοσλαβία στην υπόθεση Tadic[47] επέλεξε να χαμηλώσει το threshold αυτού του ελέγχου, διατυπώνοντας την θεωρία του «συνολικού ελέγχου» (overall control) η οποία προϋπέθετε απλή βοήθεια και στήριξη προς την εκάστοτε οντότητα, άποψη που απέρριψε αργότερα το Δικαστήριο στην υπόθεση *Bosnia Genocide*[48] υποστηρίζοντας και πάλι το κριτήριο του αποτελεσματικού ελέγχου. Χρειάστηκε η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου, ώστε τελικά αυτό το μέτρο να λάβει εντελώς άλλες διαστάσεις αγγίζοντας την έννοια της λεγόμενης υπόθαλψης (harbouring). Με την έκδοση και του 1368/2001 ψηφίσματος[49] του Συμβουλίου Ασφαλείας, όπου και αναγνωρίστηκε το δικαίωμα των ΗΠΑ σε άμυνα, φάνηκε πως και μόνο η υπόθαλψη μιας οργάνωσης όπως η Αλκάιντα, από το Αφγανιστάν, που επέλεγε να ανέχεται στα εδάφη του, τα μέλη της, αρκούσε για να εγκαινιάσει τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας», μια έννοια που αν και δεν κατοχυρώθηκε από κάποιο Δικαστήριο, φαίνεται να συνάντησε την επιδοκιμασία της διεθνούς κοινότητας και να εντάχθηκε σταδιακά στην κρατική πρακτική.

ii. Δόγμα του "unable or unwilling"

Σε αντίθεση με την προσέγγιση καταλογισμού που αναλύθηκε παραπάνω, το δόγμα του «ανίκανου ή απρόθυμου» απομακρύνεται από την απόδοση και αναγνωρίζει τους μη κρατικούς φορείς ως ανεξάρτητους αυτουργούς ένοπλων επιθέσεων –και κατ' επέκταση άμεσους στόχους αυτοάμυνας– ακόμη και αν η ενέργεια αυτή λαμβάνει χώρα στο έδαφος του κράτους υποδοχής. Το σκεπτικό του είναι το ακόλουθο: τα κράτη έχουν την πρωταρχική ευθύνη να αποτρέπουν και να καταστέλλουν μη κρατικές επιθέσεις από εντός της επικράτειάς τους, αλλά όταν δεν είναι σε θέση ή δεν επιθυμούν να εκπληρώσουν την υποχρέωση αυτή, το κράτος-θύμα μπορεί να αναλάβει δράση αυτοάμυνας κατά του μη κρατικού δράστη.

Η παραπάνω προσέγγιση φαίνεται να υιοθετείται όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια, προκειμένου τα κράτη να δικαιολογήσουν την χρήση βίας στο έδαφος ενός άλλου κράτους, όπου και δραστηριοποιούνται μη κρατικοί δρώντες. Χαρακτηριστική περίπτωση συνιστά η συντονισμένη δράση των ΗΠΑ, Αυστραλία και Τουρκία, μεταξύ άλλων, οι οποίες και βασίστηκαν σε αυτό το κριτήριο προκειμέ-

46. Rein Mullerson, "Self-Defence against Armed Attacks by Non-State Actors," Chinese Journal of International Law 18, no. 4 (2019), 772
47. Prosecutor v. Dusko Tadic, Appeal Judgement, ICTY-94-1-A, A. Ch., 15 July 1999, para. 131, 137 (Tadic Appeal).
48. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007, p. 43, para. 402-6
49. UNSC Res. 1368/2001

νου να δικαιολογήσουν την συλλογική τους δράση κατά του ISIS στη Συρία, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γαλλία, μετά τις επιθέσεις στην Γαλλία το 2015, είχαν σαν έρεισμα πάλι αυτή την θεωρία, αν και ποτέ δεν καταγράφηκε επίσημα ότι την επικαλέστηκαν. Πράγματι, με την τροπή που έχουν πάρει οι διεθνείς σχέσεις τις τελευταίες δεκαετίες, δεν είναι λίγες οι φορές που γίνεται λόγος για δυσλειτουργικά κράτη, τα λεγόμενα αποτυχημένα κράτη ("failing States") που διανύουν περιόδους απόλυτης κατάρρευσης ή πολιτικών αναταραχών,[50] συνιστώντας επί της ουσίας γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη επικίνδυνης δραστηριότητας από την πλευρά των μη-κρατικών δρώντων, χωρίς όμως να λαμβάνουν οικονομική στήριξη ή έστω και ενθάρρυνση από το ίδιο το κράτος.[51]

Η εφαρμογή αυτού του δόγματος στην πράξη βέβαια, αντιμετωπίζει ορισμένα προβλήματα με κυριότερο το γεγονός ότι μπορεί η άμυνα να γίνεται απέναντι στον μη-κρατικό δρώντα αυτόν καθ' αυτόν αλλά δεν παύει να πλήττει το έδαφος του κράτους στο οποίο έχει ο πρώτος την βάση του. Είναι συνεπώς σαφές, πως προκειμένου να ξεπεραστεί το εμπόδιο της παραβίασης της εδαφικής ακεραιότητας, το κράτος που θα θέλει να προβεί σε άμυνα θα οφείλει να οργανώσει την επίθεσή του είτε μαζί με το «πληττόμενο» κράτος είτε έστω και με την συναίνεση αυτού, προκειμένου να μιλάμε για σύννομη άσκηση του δικαιώματος. Χαρακτηριστικά και επιβεβαιωτικά την παραπάνω καλόπιστης συμπεριφοράς στάθηκαν τα λόγια του κάποτε Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, Ban Ki – moon, αναφορικά με τις εναέριες επιδρομές και τους βομβαρδισμούς στη Συρία με σκοπό την πάταξη του ISIS: «*Τα σημερινά πλήγματα δεν πραγματοποιήθηκαν κατόπιν άμεσου αιτήματος της συριακής κυβέρνησης, αλλά σημειώνω ότι η κυβέρνηση είχε ενημερωθεί εκ των προτέρων. Σημειώνω επίσης ότι τα πλήγματα πραγματοποιήθηκαν σε περιοχές που δεν τελούν πλέον υπό τον αποτελεσματικό έλεγχο της κυβέρνησης αυτής. Νομίζω ότι είναι αναμφισβήτητο –και αντικείμενο ευρείας διεθνούς συναίνεσης– ότι αυτές οι εξτρεμιστικές ομάδες αποτελούν άμεση απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια.*»[52]

Ωστόσο, το ζήτημα της συναίνεσης δεν θα πρέπει να αποτελεί προαπαιτούμενο της στοιχειοθέτησης του δικαιώματος στην άμυνα, όπως και το ίδιο το δόγμα του «απρόθυμου ή ανίκανου». Πιο πολύ θα λέγαμε ότι τα παραπάνω εμπεριέχονται στην μέτρηση και πλήρωση του κριτηρίου της αναγκαιότητας, όπως αυτό ανωτέρω αναλύθηκε, και ότι η άμυνα στοιχειοθετείται από την ύπαρξη της ένοπλης επίθεσης και μόνο. Πάντως, στην θεωρία πολλές είναι οι γνώμες[53] που έχουν αναπτυχθεί προκειμένου να κάμψουν έστω και θεωρητικά διάφορα εμπόδια, όταν δεν υπάρχει ευθύς καταλογισμός της επίθεσης στο κράτος. Μεταξύ αυτών οι 16 αρχές του Bethlehem, οι λεγόμενες Bethlehem

50. Ibid 10, 245
51. Sompong Sucharitkul, "Terrorism as an International Crime: Questions of Responsibility and Complicity", Israel Yearbook on Human Rights, Volume 19 (1989), 256-7
52. Remarks at the Climate Summit press conference (including comments on Syria) Secretary-General Ban Ki-moon, UN Headquarters, 23 September 2014
53. Chatham House Principles (2006), Leiden Policy Recommendations (2010) etc

Principles,[54] έχουν απασχολήσει αρκετά την θεωρία, διατυπώνοντας[55] πως η συναίνεση δεν θα έπρεπε να αναζητείται ειδικά υπό περιστάσεις κατά τις οποίες προκύπτει βάσιμα πως το κράτος είναι ανέφικτο να λειτουργήσει σωστά, δίνοντας απάντηση συγχρόνως και στο δίλημμα: τι συμβαίνει αν η συναίνεση δίνεται από την μη επίσημα αναγνωρισμένη κυβέρνηση του κράτους; Στην τελική, υπό το πρίσμα της ευθύνης κρατών,[56] οποιαδήποτε άδικη πράξη του κράτους θα πρέπει να άρεται εφόσον τελείται στο πλαίσιο της άμυνας.[57]

V. Η περίπτωση Ισραήλ – Παλαιστίνης

Ύστερα από το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, κρίσιμο είναι να αναλυθεί πιο ενδελεχώς και η επιχείρηση του Ισραήλ στη Λωρίδα της Γάζας, ως μία από τις περιπτώσεις που έφερε ξανά στο ακαδημαϊκό προσκήνιο τα ζητήματα άμυνας κατά μη-κρατικών δρώντων, αλλά με πολλές νέες –αναπάντητες ίσως– παραμέτρους.

Αν και το δίπολο Ισραήλ-Παλαιστίνη απασχολούσε πάντα την διεθνή κοινότητα τόσο από νομική όσο και από πολιτική άποψη, τα γεγονότα της 7ης Οκτωβρίου 2023, με την επίθεση της Χαμάς,[58] δηλαδή της εθνικιστικής και ισλαμιστικής - σουνιτικής παραστρατιωτικής οργάνωσης αλλά και πολιτικού κόμματος που δρα στο Κράτος της Παλαιστίνης έχοντας καταλάβει την Λωρίδα της Γάζας από το 2006, τάραξαν την διεθνή κοινότητα όσο ποτέ στο παρελθόν, οδηγώντας στο πιο πολύνεκρο επεισόδιο στην ιστορία του Ισραήλ. Με αυτή την αφορμή, το Ισραήλ επικαλέστηκε το δικαίωμά του στην άμυνα, όπως προαναφέρθηκε, στηριζόμενο στο κλασικό άρθρο 51 του Χάρτη.

Η σφαιρική εξέταση αυτού του ζητήματος εκκινά από ένα αρχικό ερώτημα: Η απαγόρευση του άρθρου 2§4 βρίσκει εφαρμογή στην περίπτωση

54. Daniel Bethlehem, "Self-Defense Against an Imminent or Actual Armed Attack by Nonstate Actors", The American Journal of International Law, Vol. 106, No. 4 (2012), pp. 769-777, available at: https://www.jstor.org/stable/10.5305/amerjintelaw.106.4.0769
55. Principle 12: «The requirement for consent does not operate in circumstances in which there is a reasonable and objective basis for concluding that the third state is unable to effectively restrain the armed activities of the nonstate actor such as to leave the state that has a necessity to act in self-defense with no other reasonably available effective means to address an imminent or actual armed attack. In such circumstances, in addition to the preceding requirements, there must also be a strong, reasonable, and objective basis for concluding that the seeking of consent would be likely to materially undermine the effectiveness of action in self-defense, whether for reasons of disclosure, delay, incapacity to act, or otherwise, or would increase the risk of armed attack, vulnerability to future attacks, or other development that would give rise to an independent imperative to act in self-defense. The seeking of consent must provide an opportunity for the reluctant host to agree to a reasonable and effective plan of action, and to take such action, to address the armed activities of the nonstate actor operating in its territory or within its jurisdiction. The failure or refusal to agree to a reasonable and effective plan of action, and to take such action, may support a conclusion that the state in question is to be regarded as a colluding or a harboring state.»
56. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Article 21: «The wrongfulness of an act of a State is precluded if the act constitutes a lawful measure of self-defence taken in conformity with the Charter of the United Nations»
57. Ibid 34
58. Robinson, Kali. "What Is Hamas?" Council on Foreign Relations, 18 Apr. 2024, available at: www.cfr.org/backgrounder/what-hamas [Τελ. Πρόσβαση 19/6/2024]

της επιχείρησης στην Γάζα; Κατ'επέκταση το 51 μπορεί να ενεργοποιηθεί συνιστώντας εξαίρεση στο 2§4; Η διακρατική διάσταση αυτών των άρθρων, όπως αναλύθηκε παραπάνω, φαίνεται να δημιουργεί σκοπέλους που μπορούν να επιλυθούν μόνο υπό το φως των δύο δογμάτων που συνδέουν τον μη κρατικό δρών με ένας κράτος.

Ποιο όμως είναι το καθεστώς της λωρίδας της Γάζας; Σίγουρα η απάντηση σε αυτό το ερώτημα δεν μπορεί να δοθεί μονολεκτικά. Για να γίνει ο πιο πάνω συλλογισμός αντιληπτός και η διαφορά ανάμεσα στην χρήση βίας σε κατεχόμενο και μη κατεχόμενο έδαφος, όπως διατυπώθηκε ήδη από την Γνωμοδότηση για το Τείχος, μπορεί κανείς να φανταστεί ένα σενάριο, κατά το οποίο το Ισραήλ, ως απάντηση στην επίθεση της 7ης Οκτωβρίου, θα χρησιμοποιούσε βία μόνο για λίγες ημέρες προκειμένου να σκοτώσει μαχητές της Χαμάς στο έδαφος του ίδιου του Ισραήλ. Η περίπτωση αυτή δεν θα αποτελούσε αυτοάμυνα, αφού το Ισραήλ θα χρησιμοποιούσε βία κατά μη κρατικού δρώντα μέσα στο ίδιο του το έδαφος.

Αν και η αποδοχή της κρατικής υπόστασης της Παλαιστίνης έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία 20 χρόνια μετά την γνωμοδότηση για το Τείχος, πρέπει να σημειωθεί πως το νομικό καθεστώς ανάμεσα σε Λωρίδα της Γάζας και Δυτικής όχθης, έχει την σημασία του, καθώς το Ισραήλ συνεχίζει να έχει υπό τον έλεγχο και την εδαφική του δικαιοδοσία το την Δυτική Όχθη αλλά επέλεξε –επίσημα τουλάχιστον– να αποσυρθεί από την Λωρίδα της Γάζας το 2005. Αυτό σημαίνει ότι μόνο με την χρήση βίας θα μπορούσε να την ξαναθέσει επίσημα υπό τον έλεγχο του.[59] Πάρα ταύτα η τυπική απόσυρση του Ισραήλ δεν μπορεί να επισκιάσει de facto καταστάσεις, οι οποίες ορίζουν σε σημαντικό βαθμό επίσης την εφαρμογή του δικαίου. Τον Ιούλιο του 2024 το Δικαστήριο με την νέα γνωμοδότηση *Νομικές Συνέπειες που προκύπτουν από τις Πολιτικές και Πρακτικές του Ισραήλ στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη, συμπεριλαμβανομένης της Ανατολικής Ιερουσαλήμ*, έκρινε παράνομη την κατοχή των παλαιστινιακών εδαφών,[60] τονίζοντας πως η μη αναγνώριση της κρατικής υπόστασης της Παλαιστίνης δεν απαλλάσσει το Ισραήλ των ευθυνών του, αφού πρόκειται για έδαφος όπου παλαιστινιακός λαός δικαιούται να ασκήσει το δικαίωμά του στην αυτοδιάθεση, το οποίο επίσης προστατεύεται από κάθε βίαιη ενέργεια.[61] Συνεπώς, μπορεί το Δικαστήριο να μην καταδίκασε ευθέως τους δήθεν αμυντικούς ισχυρισμούς του Ισραήλ, αν και είχε την ευκαιρία. Ο χαρακτηρισμός, ωστόσο, της κατοχής ως παράνομης, εμμέσως καταρρίπτει κάθε επιχείρημα για ενεργοποίηση της άμυνας.

Τελεολογικά, είναι σαν να οδηγούμαστε σε μία παραδοχή: Το άρθρο 51 θα εφαρμοζόταν μόνο εάν, προκειμένου για να ασκήσει βία κατά της Χαμάς, το Ισραήλ χρησιμοποιούσε έμμεσα βία κατά κάποιας οντότητας που προστατεύεται από το άρθρο 2§4, δηλαδή κάποιου κράτους. Πότε, λοιπόν, τα παραπάνω άρθρα μπορούν να τύχουν εφαρμογής; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα ήταν σαφώς ναι μόνο σε ένα σενάριο – εάν η Παλαιστίνη υπήρχε ήδη ως κράτος και η Γάζα ήταν το κυρίαρχο έδαφός της. Η απαγόρευση της χρήσης βίας θα εκτεινόταν τότε μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστίνης και το Ισραήλ θα έπρεπε να επικαλεστεί το άρθρο 51 όχι για να δικαιολογήσει τη χρήση βίας κατά της Χαμάς, αλλά για να δικαιολογήσει τη χρήση βίας στο έδαφος της Παλαιστίνης χωρίς τη συγκατάθεση της Παλαιστίνης, ακολουθώντας μία από τις δύο προσεγγίσεις που αναλύθηκαν περαιτέρω ώστε να στοιχειοθετηθεί άμυνα κατά ενός μη κρατικού δρώντα, εν προκειμένω της Χαμάς, όπως έχει πράξει στο παρελθόν με την Χεζμπολάχ στο έδαφος του Λιβάνου.[62] Προφανώς όμως το παραπάνω σενάριο εγείρει το ερώτημα αν η Παλαιστίνη έχει επιτύχει κρατική υπόσταση. Για την πλειοψηφία των κρατών της διεθνούς κοινότητας η απάντηση είναι καταφατική, αλλά είναι γνωστό πως για το Ισραήλ –και τους συμμάχους του– η απάντηση είναι σταθερά αρνητική. Το αν τελικά η Παλαιστίνη συνιστά κράτος, βάσει των γενικών κριτηρίων που πρέπει να πληρούνται, όπως αυτά ορίζονται στο Διεθνές Δίκαιο, δεν θα απασχολήσει εν προκειμένω, καθώς το σημείο στο οποίο πρέπει να εστιάσει κανείς, είναι πως αυτή η κρατική υπόσταση –όποια κι αν είναι– δεν γίνεται αποδεκτή από το Ισραήλ.

Ο παραπάνω συλλογισμός καταλήγει πως, τελικά, η εφαρμογή του άρθρου 51 θα μπορούσε να υφίσταται στην περίπτωση που δεχόμασταν ότι η Παλαιστίνη είναι ήδη κράτος. Η επίσημη επίκληση, από την άλλη, εκ μέρους του Ισραήλ, ίσως και να οδηγεί σε παράδοξα αποτελέσματα, αποδεχόμενο κατά κάποιο τρόπο την κρατική υπόσταση της Παλαιστίνης. Βέβαια, το Ισραήλ σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να μείνει απροστάτευτο, αφού δεν θα του απαγορευόταν να δράσει εντός του πλαισίου του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μην κάνοντας όμως λόγω για άμυνα ως δικαιολογητική βάση της επιχείρησής του.[63]

VI. Επίλογος

Εν κατακλείδι, αν και τα ζητήματα της χρήσης βίας και της άμυνας, ως εξαίρεση σε αυτή, έχουν αναλυθεί και επεξεργαστεί υπό πολλές και διαφορετικές οπτικές, νέα ερωτήματα και προκλήσεις δεν σταματάνε να εμφανίζονται. Ήδη από την συγγραφή του Χάρτη μέχρι και σήμερα, η ερμηνεία του υπό τις διεθνείς εξελίξεις έχει δώσει νέες διαστάσεις σε κομβικές διαστάσεις, όπως το 2§4 και το 51. Το ζήτημα των μη κρατικών δρώντων, αν και δεν προβλέφθηκε εξ' αρχής στο πλαίσιο του Χάρτη, είναι διαρκώς και αυξανόμενα παρόν στο προσκήνιο των διεθνών εξελίξεων, ενώ διεθνολόγοι και αναλυτές προσπαθούν να εξελίξουν την θεωρία γύρω από αυτό το υποκείμενο, ανεξαρτητοποιώντας το από την έννοια του κράτους, ώστε στο μέλλον η προστασία που θα κατοχυρώνεται απέναντι τους να είναι πιο αποτελεσματική. Ήδη, από το 2001 με το ψήφισμα 1368/2001 το

59. Geir Ulfstein, "Does Israel Have the Right to Self-Defence – and What Are the Restrictions?," EJIL: Talk!, May 8, 2024, https://www.ejiltalk.org/does-israel-have-the-right-to-self-defence-and-what-are-the-restrictions/.
60. David Keane, "A Missed Opportunity: The Decision in Palestine v Israel," EJIL: Talk!, September 5, 2024, https://www.ejiltalk.org/a-missed-opportunity-the-decision-in-palestine-v-israel/.
61. Ibid 59
62. Ibid 38, 811
63. Milanovic, Marko. "Does Israel Have the Right to Defend Itself?" EJIL: Talk!, 14 Nov. 2023, www.ejiltalk.org/does-israel-have-the-right-to-defend-itself/ [Τελ. Πρόσβαση 19/6/2024]

Συμβούλιο Ασφαλείας αναγνώρισε το εγγενές δικαίωμα στην άμυνα όπως προβλέπεται από τον Χάρτη, χωρίς να υποδείξει την ανάγκη καταλογισμού πρώτα της επίθεσης σε κάποιο κράτος για την ενεργοποίηση αυτού του δικαιώματος,[64] γεγονός που επιβεβαίωσε και λίγα χρόνια αργότερα ο δικαστής Kooijmans κατά την διατύπωση της χωριστής του άποψης[65] στην γνωμοδότηση για το *Τείχος της Παλαιστίνης*, κατακρίνοντας συγχρόνως και το Δικαστήριο για το γεγονός ότι παρέλειψε να εξετάσει ένα τόσο βασικό ζήτημα. Μια τέτοια πρόοδος, θα διεύρυνε το επίπεδο προστασίας των κρατών απέναντι σε τρομοκρατικά χτυπήματα και ενδεχομένως θα έδινε μια πιο ξεκάθαρη απάντηση στα τρέχοντα ερωτήματα που έχουν τεθεί με την υπό εξέλιξη επιχείρηση του Ισραήλ στην Λωρίδα της Γάζας.

Κλείνοντας, κρίσιμο είναι να τονιστεί πως ακόμη και αν τα κενά των άρθρων 2§4 και 51 του Χάρτη δεν μπορέσουν να γεφυρωθούν, το Δικαστήριο θα μπορούσε να εξετάσει τα ενδεχόμενα άμυνας του Ισραήλ προς άλλα κράτη, που αναγνωρίζει, και τους δεσμούς των κρατών αυτών με την Χαμάς, αναφορικά με ζητήματα στήριξης και υπόθαλψης, ή και ακόμη να εξετάσει τα ζητήματα αναλογικότητας αυτής της επιχείρησης, τα οποία από την πλειοψηφία του ακαδημαϊκού χώρου αμφισβητούνται.[66] Το διεθνές δίκαιο, σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο, φαίνεται να αδυνατεί να απαντήσει ολοκληρωμένα, προκαλώντας ακόμη και ανησυχία υποβάθμισής του, αφού φαινόμενα αναποτελεσματικής εφαρμογής και ανάγκης διαρκών επιδιορθώσεων αποτελούν πλέον συνήθη κατάσταση.[67] Φαίνεται, πως εναπόκειται στο Δικαστήριο να αποφανθεί στην υπόθεση που εκκρεμεί ενώπιον του, δημιουργώντας ενδεχομένως και ένα νομολογιακό και αιτιολογημένο προηγούμενο.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007, p. 43

Corfu Channel case (United Kingdom v. Albania), Merits, Judgment of April 9th, 1949: I.C.J. Reports 1949, p. 4

Eritrea – Ethiopia Claims Commission – Partial Award: Jus ad bellum – Ethiopia's claims 1-8, 19 December 2005, para 11

Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 2004, p. 136, para. 139

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1. C.J. Reports 1996, p. 226

Military and Paramilitary Activities in und against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986, p. 14

Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Judgment, I. C. J. Reports 2003, p. 161

Prosecutor v. Dusko Tadic, Appeal Judgement, ICTY-94-1-A, A. Ch., 15 July 1999 (Tadic Appeal)

UN Doc. S/26003

UNSC Res. 1368/2001

UNSC Res. 502/1982

Δευτερογενείς πηγές

Christian Henderson, "The use of force and International Law", Cambridge University Press (2018), 19

Christine Gray, "International Law and the Use of Force", Oxford University Press (2008), 150

Daniel Bethlehem, "Self-Defense Against an Imminent or Actual Armed Attack by Nonstate Actors", The American Journal of International Law, Vol. 106, No. 4 (2012), pp. 769-777, available at: https://www.jstor.org/stable/10.5305/amerjintelaw.106.4.0769

Erakat, Noura, "No, Israel Does Not Have the Right to Self-Defense in International Law against Occupied Palestinian Territory." Jadaliyya, July 11, 2014. https://www.jadaliyya.com/Details/27551.

Federica I Paddeu, "Use of Force against Non-State Actors and the Circumstance Precluding Wrongfulness of Self-Defence", 30 Leiden Journal of International Law (2017), 93-115

Heinze, Eric A. "International Law, Self-Defense, and the Israel-Hamas Conflict." Parameters 54, no. 1 (March 7, 2024). https://doi.org/10.55540/0031-1723.3273.

Ian Brownlie, "International law and the Use of Force by States", Oxford: Oxford University Press (1963), 278-279

James Green, "The International Court of Justice and Self-Defence in International Law", Hart Publishing, Portland (2009), 31

Keane, David, "A Missed Opportunity: The Decision in Palestine v Israel." EJIL: Talk!, September 5, 2024. https://www.ejiltalk.org/a-missed-opportunity-the-decision-in-palestine-v-israel/.

Lauri Hannikainen, "Peremptory Norms (Jus Cogens) in International Law: Historical Development, Criteria and Present Status", Finnish Lawyers' Pub. Co. (1988), 323

Michael, Akehurst, "Humanitarian Intervention", in Hedley Bull (ed), Intervention in World Politics (Oxford: Clarendon Press, 1984), 95

Milanovic, Marko. "Does Israel Have the Right to Defend Itself?" EJIL: Talk!, 14 Nov. 2023, www.ejiltalk.org/does-israel-have-the-right-to-defend-itself/

Rein Mullerson, "Self-Defence against Armed Attacks by Non-State Actors," Chinese Journal of International Law 18, no. 4 (2019), 772

Remarks at the Climate Summit press conference (including comments on Syria) Secretary-General Ban Ki-moon, UN Headquarters, 23 September 2014

Roberto Ago, "Addendum to the Eight Report on State Responsibility", Yearbook of the International Law Commission (1980), 69

Robinson, Kali, "What Is Hamas?" Council on Foreign Relations, 18 Apr. 2024, available at: www.cfr.org/backgrounder/what-hamas

Sompong Sucharitkul, "Terrorism as an International Crime: Questions of Responsibility and Complicity", Israel Yearbook on Human Rights, Volume 19 (1989), 256-7

Stuart Casey – Maslen, "Jus ad Bellum, The law on inter-state use of force", HART PUBLISING (2020), 155

Summary Report of Eleventh Meeting of Committee I/1, 4 June 1945, Doc. 784, I/1/27, Documents of the United Nations Conference on International Organization, vol. VI

Tsagourias Nicholas, "Self-Defence against Non-state Actors: The Interaction between Self-Defence as

64. UNSC Res. 1368/2001: "the inherent right of individual or collective self-defence in accordance with the Charter to combat by all means the threats to international peace and security caused by terrorist attack"
65. Ibid 40, Separate opinion of Judge Kooijmans, para.230
66. Ibid 20
67. Fuad Zarbiyev, "Damaged beyond Repair? International Law after Gaza", EJIL: Talk!, March 26, 2024, https://www.ejiltalk.org/damaged-beyond-repair-international-law-after-gaza/.

a Primary Rule and Self-Defence as a Secondary Rule", Leiden Journal of International Law (2016), 804, available at: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/E3AE10E3F-559A781550757AA414E24D7/S0922156516000327a.pdf/self-defence-against-non-state-actors-the-interaction-between-self-defence-as-a-primary-rule-and-self-defence-as-a-secondary-rule.pdf

Ulfstein, Geir. "Does Israel Have the Right to Self-Defence – and What Are the Restrictions?" EJIL: Talk!, May 8, 2024. https://www.ejiltalk.org/does-israel-have-the-right-to-self-defence-and-what-are-the-restrictions/.

Yoram Dinstein, "War, Aggression and Self – Defence", Cambridge University Press (2017), 210

Zarbiyev, Fuad . "Damaged beyond Repair? International Law after Gaza." EJIL: Talk!, March 26, 2024. https://www.ejiltalk.org/damaged-beyond-repair-international-law-after-gaza/.

Καμπούρογλου Ελευθερία, «Ζητήματα αναφορικά με το δικαίωμα άμυνας απέναντι σε μη κρατικούς δρώντες» (2019), 29, available at: https://ikee.lib.auth.gr/record/309297/files/GRI-2019-26179.pdf

Κώστας Θ. Χατζηκωνσταντίνου, Χαράλαμπος Ελ. Αποστολίδης, Μιλτιάδης Χ. Σαρηγιαννίδης, «Θεμελιώδεις Έννοιες στο Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο», Εκδόσεις Σάκκουλα (2014), 625-627

Επισημάνσεις Διεθνούς Πολιτικής και Διπλωματίας: «Μετά-νεοτερικότητα – Μετά-μονοπολικότητα και ελληνοτουρκικές σχέσεις»

7

Νικόλαος Παπαναστασόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής Διεθνούς Πολιτικής (με έμφαση στην διαχείριση κρίσεων) Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, ΔΠΘ, Αν. Διευθυντής Εργαστηρίου Γεωπολιτικών Αναλύσεων, Διδάσκων, Νομική Σχολή ΔΠΘ

Εισήγηση στις XIX Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου 27-29 Σεπτεμβρίου 2024

1. Εισαγωγή

Η προτεινόμενη προσέγγιση έχει ως αφετηρία την διαλεκτική σχέση Διεθνούς Θεωρίας και Πολιτικής-Κοινωνικής Θεωρίας, του Διεθνούς και Πολιτικού Φαινομένου που είναι «συγκοινωνούντα δοχεία», ιδιαίτερα υπό το πρίσμα του νεοκλασικού ρεαλισμού και την διάδραση εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος. Στην βάση αυτή, κοινωνιολόγοι όπως ο Giddens[1] θέτουν τον προβληματισμό της μετάβασης στην εποχή της ύστερης νεοτερικότητας ή της μετανεοτερικότητας και της αμφισβήτησης ή υπονόμευσης των προσταγμάτων του Διαφωτισμού. Υπό αυτή την οπτική, ο σύγχρονος κόσμος διαμορφώνεται (συνεχώς), μέσα από μια διαδικασία συνεχών αλλαγών, οι οποίες οδηγούν στο πέρασμα από την εποχή της νεοτερικότητας στην μετανεοτερικότητα (Giddens, 2001).

Με άλλα λόγια, η εποχή της μετανεοτερικότητας ως ρήξης με την παντοδυναμία του Λόγου, θα οδηγούσε σε μια σειρά από μεταλλαγές και μεταβάσεις, επέκεινα, θα λέγαμε, αυτών που είχε ορίσει ο Habermas. Η απομάγευση της πραγματικότητας που ήταν το κατεξοχήν γνώρισμα της νεοτερικότητας φαίνεται ότι υποχωρεί, παραχωρώντας την θέση της σε μια μετά-εποχή (μετά-πραγματικότητα, ας επιτραπεί για τις ανάγκες της ανάλυσης, ο όρος), όπου η κοινωνικό-πολιτική ζωή (άρα και η δι-

1. Giddens A., (2014), Οι συνέπειες της νεοτερικότητας, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

εθνής) κινείται πέρα από τα νεωτερικά θεσμικά όρια, όπως τις νέες ταυτότητες, μορφές κοινωνικής οργάνωσης και τρόπους ζωής,[2] εγκλωβιζόμενη σε μυθοποιήσεις της εσωτερικότητας και της εξωτερικότητας σε ατομικό και κρατικό επίπεδο.

Τούτων δοθέντων και στην αναγωγή στο διεθνές σύστημα, μπορεί να υποστηριχτεί και να συζητηθεί (ως έννοια) η εποχή της μετά-μονοπολικότητας η οποία συναρτάται με την υπέρβαση στο εσωτερικό των δυτικών (και όχι μόνο) κοινωνιών των προταγμάτων του Διαφωτισμού και την εξαγωγή αυτών ως κρατική συμπεριφορά στο διεθνές σύστημα. Με άλλα λόγια, ο κόσμος της νεοτερικότητας είχε χτιστεί στην βάση του Διαφωτισμού, ενώ το διεθνές σύστημα είχε χτιστεί στην βάση των βεστφαλιανών αρχών που επιβεβαίωσε η ίδρυση του ΟΗΕ και η μεταπολεμική τάξη πραγμάτων, υπό το γεωπολιτικό πρίσμα των ΗΠΑ. Αυτό όμως που βλέπουμε σήμερα είναι η μετανεοτερικότητα να εισβάλλει στο διεθνές σύστημα ως μετά-μονοπολιτικότητα (και ανάπαλιν), καθώς η διάβρωση του περιεχομένου των κοινωνιών δεν αφήνει αλώβητο το πλαίσιο της διεθνούς τους συμπεριφοράς. Και όπως γνωρίζουμε η τάξη στο διεθνές σύστημα έχει να κάνει με την λεπτή ισορρόπηση μεταξύ ισχύος και νομιμότητας. Από την στιγμή που και τα δύο είναι υπό αμφισβήτηση διττού περιεχομένου: αξιακή και γεωπολιτική, είναι εύκολο να αντιληφθούμε την γενεσιουργία της αποδρομής της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων της οποίας θεματοφύλακας ήταν οι ΗΠΑ. Και επιστημονικά και επιστημολογικά αλλά και πολιτικά οι παρενέργειες αυτές επηρεάζουν και την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου, καθώς το δυτικό πλαίσιο ως μείγμα ρεαλισμού στην ισχύ και ιδεαλισμού ως νομιμοποίηση μέσω των διεθνών θεσμών διέρχεται κρίση ή έχει μια άλλη κλίση από ό,τι στο παρελθόν.

Στην μεγάλη εικόνα, ο πλανητικός γεωπολιτικός ανταγωνισμός μεταξύ ΗΠΑ και Κίνας οδηγεί σ' έναν χορό όπου σχηματίζονται γεωπολιτικά ημιχόρια με κράτη (και οργανισμούς) να εντάσσονται στο ένα ή στο άλλο τόξο καταλαμβάνοντας και τους αντίστοιχους ρόλους. Το διακύβευμα και η υπόθεση εργασίας, επομένως, έχει να κάνει με την δυτική διεθνή τάξη πραγμάτων, την διεθνή δικαιοταξία με τους όρους που γνωρίζαμε μεταπολεμικά. Και τις συνεπαγωγές της για την περιφερειακή τάξη πραγμάτων, όπου οι ελληνοτουρκικές σχέσεις συνιστούν «το αυγό του φιδιού ή του Κολόμβου», ανάλογα με το πρίσμα που υιοθετεί κάποιος.

Στην βάση αυτή, η μεθοδολογία συγγραφής κινείται αντλώντας εννοιολογικές και εργαλειακές συγκροτήσεις από την θεωρία και κοινωνιολογία των διεθνών σχέσεων, την διπλωματική ιστορία, καθώς και την στρατηγική. Ειδικότερα, θα προταθούν οι βασικοί όροι που θα χρησιμοποιηθούν ως εννοιολογικές κατασκευές για την σύλληψη και την ανάλυση της υπό διερεύνηση προβληματικής, στην συνέχεια θα υπάρξει η ιστορική-γεωπολιτική θεώρηση, ενώ κέντρο βάρους συνιστά η ανάλυση της νέας τάξης πραγμάτων και των αντίστοιχων συνεπαγωγών για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και τον ίδιο τον κόσμο.

2. Θεωρητικές προκείμενες

Η έναρξη της νεοτερικότητας μπορεί *mutatis mutandis* να προσδιοριστεί

2. https://geopolitics.iisca.eu/2018/04/20/giddens-και-bauman-περί-νεωτερικότητας/

κατά τον 18ο αιώνα, δηλαδή την περίοδο του εκκοσμικευμένου κινήματος του Διαφωτισμού και την εκκίνηση της Βιομηχανικής Επανάστασης Giddens, 2001). Επίσης το καταληκτικό όριο της μπορεί να προσδιοριστεί μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Η νεοτερική περίοδος συνδέεται με την ανάδυση του έθνους-κράτους και τον τονισμό της εθνικής κυριαρχίας και ταυτότητας, της εθνικής οικονομίας, της εθνικής κουλτούρας, καθώς και την ανάπτυξη των αστικών καπιταλιστικών κοινωνιών. Ακόμη συνδέεται με την Βιομηχανική Επανάσταση και την οργάνωση της κοινωνικής ζωής με όρους αναγνώρισης των ατομικών δικαιωμάτων και της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.[3]

Από την άλλη, οι απαρχές της μετανεοτερικότητας βρίσκονται στα τέλη του 20ου αιώνα και στις αρχές του 21ου αιώνα ως ένας έκδηλος μετασχηματισμός που εντοπίζεται τόσο σε πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές πρακτικές, όσο και σε μια νέα κουλτούρα σκέψης. Διέπεται από μια διττή οπτική, ως φάση ανάπτυξης του πολιτισμού και ιδιαίτερα των τεχνών και ως φάση ανάπτυξης ολόκληρης της κοινωνίας. Επομένως ανακύπτει το δίλημμα αν η μετανεοτερικότητα αφορά τις τέχνες και τον πολιτισμό ή την κοινωνία στο σύνολό της. Συνδέεται με τον περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας, με την παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας και με τους ευέλικτους τρόπους συσσώρευσης κεφαλαίου.[4]

Στην εννοιολογική αυτή κατάδειξη οφείλουμε να εστιάσουμε στην Παγκόσμια Τάξη, η οποία νοείται ως η αντίληψη μιας περιοχής ή ενός πολιτισμού σχετικά με το τι σημαίνει δίκαιη διευθέτηση και τι είδους σύστημα κατανομής της εξουσίας θεωρείται εφαρμοστέο σε ολόκληρο τον κόσμο (Kissinger 2014). Στην Διεθνή Τάξη ως την πρακτική εφαρμογή των αντιλήψεων (περί παγκόσμιας τάξης) σε ένα σημαντικό μέρος του πλανήτη, αρκετά μεγάλο ώστε να επηρεάζει την παγκόσμια ισορροπία (Kissinger 2014). Και τέλος στην Περιφερειακή Τάξη, η οποία αφορά την εφαρμογή των ίδιων αρχών σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή δυνάμεων (Kissinger 2014).

Από πλευράς θεωρίας διεθνών σχέσεων είναι καίρια στην ακολουθούμενη προσέγγιση το ρεύμα του Νεοκλασικού Ρεαλισμού, σύμφωνα με τον οποίο τα κράτη ανταποκρίνονται πρωτίστως στους περιορισμούς και τις ευκαιρίες του διεθνούς συστήματος κατά την άσκηση της εξωτερικής τους πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας, αλλά ότι οι απαντήσεις τους εξαρτώνται από παράγοντες, όπως η πολιτική κουλτούρα, η στρατηγική κουλτούρα και οι αντιλήψεις των ηγετών (Ripsman N. M., 2016). Ενώ από πλευράς διεθνούς πολιτικής είναι θεμελιώδης η διάσταση της γεωπολιτικής ως έρευνας της διεθνούς συμπεριφοράς των κρατών και της διεθνούς πολιτικής «από την χωρική ή γεωγραφική τους διάσταση» ή αλλιώς «η μελέτη της επιρροής των γεωγραφικών παραγόντων στην πολιτική δράση» (Ηρακλείδης, 2015: 216-231). Σύμφωνα με την αντίστοιχη προσέγγιση του Spykman (που συνιστά το υπόβαθρο της στρατηγικής της ανάσχεσης και σε αντιστροφή της εικόνας του

3. http://150.140.160.55:8000/static/magazine/greek/2020/10/05/17_2011_Gr.Journ_Assimaki_Koustourakis__Kamarianos.pdf
4. http://150.140.160.55:8000/static/magazine/greek/2020/10/05/17_2011_Gr.Journ_Assimaki_Koustourakis__Kamarianos.pdf

Mackinder), καίριας σημασίας είναι τα «περιφερειακά εδάφη» ή «Στεφάνη» (Rimland), όπως ονόμασε την περιοχή που βρισκόταν γύρω από την «Κεντρική Γη» (την εσωτερική ημισέληνο του Mackinder) που ήταν σε θέση να εμποδίσει την μεγάλη χερσαία δύναμη της Κεντρικής Γης να έχει πρόσβαση και έξοδο στην θάλασσα. Σύμφωνα με τον Spykman «όποιος ελέγχει την Στεφάνη κυβερνά την Ευρασία και όποιος κυβερνά την Ευρασία ελέγχει τις τύχες του κόσμου» (Ηρακλείδης, 2015).

Τέλος, στην στρατηγική θεωρία, εστιάζουμε στην Ανάσχεση (containment). Αυτή νοείται ως η προσέγγιση της κυβέρνησης Τρούμαν στην Ευρώπη (από την άνοιξη του 1947), ως απόρροια ενός άρθρου του Τζορτζ Κέναν που αναλύοντας την φύση του σοβιετικού καθεστώτος συμπέρανε ότι η επιδίωξη της παγκόσμιας επανάστασης του προλεταριάτου ήταν ένας μακροπρόθεσμος και όχι άμεσος στόχος. Η πολιτική της ΕΣΣΔ ήταν ένα ρευστό ποτάμι κινείται παντού για να γεμίσει κάθε διαθέσιμη γωνιά στη λεκάνη της παγκόσμιας ισχύος. Οι ΗΠΑ απέναντι στην ΕΣΣΔ πρέπει να επιδείξουν μια μακροχρόνια, υπομονετική, σθεναρή και άγρυπνη ανάσχεση. Όταν θα κλονιστεί η ενότητα και αποτελεσματικότητα του κόμματος ως πολιτικού εργαλείου, η ΕΣΣΔ ενδέχεται να αλλάξει ώστε από μια από τις ισχυρότερες να μετατραπεί σε μία από τις πιο αδύναμες και αξιολύπητες εθνικές κοινωνίες (Kissinger, 2014).

3. Ιστορική – γεωπολιτική διάσταση

Στην ιστορική του τροχιά το σύγχρονο διεθνές σύστημα συγχρονίζεται με την νεοτερικότητα, όπως αυτή αρχίζει να αποκρυσταλλώνεται την εποχή του Διαφωτισμού και όπως το ίδιο αχνοφεγγίζει με την Συνθήκη της Βεστφαλίας (1648). Η βασική της οργανωτική λογική είχε να κάνει με ένα σύστημα ανεξάρτητων κρατών που θα απέφευγαν την παρέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις των άλλων και θα αναχαίτιζαν το ένα τις φιλοδοξίες του άλλου μέσα από μια γενική ισορροπία ισχύος (Kissinger, 2014). Οι βεστφαλιανές αυτές αρχές (κυριαρχία) αποτελούν μέχρι σήμερα την μόνη γενικά αποδεκτή βάση της όποιας παγκόσμιας τάξης και άμεσα συνυφασμένες με την νεοτερικότητα επεκτάθηκαν σ' ολόκληρο τον κόσμο, καθώς τα ευρωπαϊκά έθνη εξαπλώνονταν, μετέφεραν μαζί τους τις αντιλήψεις τους περί παγκόσμιας τάξης, γεγονός που οδήγησε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τις πρώην ευρωπαϊκές αποικίες να ξεσηκωθούν στο όνομα της αυτοδιάθεσης και να διεκδικήσουν κρατική υπόσταση με βεστφαλιανούς όρους. Και ενώ το σύγχρονο και παγκόσμιο πλέον σύστημα της Βεστφαλίας («διεθνής κοινότητα») επιχειρεί, μάχεται να ελέγξει την άναρχη φύση του κόσμου, η μετάβαση στην μετανεοτερικότητα οδηγεί στην αμφισβήτηση των βεστφαλιανών αρχών, μέσα από τους μετά-κυρίαρχους Οργανισμούς (Ευρωπαϊκή Ένωση) αλλά και τις απειλές της κρατικότητας από την τρομοκρατία και την επιθετική συμπεριφορά μη κρατικών δρώντων. Αποτέλεσμα αυτού είναι το καθένα από τα κρατικά κέντρα εξουσίας να δυσκολεύεται να υπερασπιστεί το σύστημα – εσωτερική του τάξη, καθώς αντιμετωπίζει εσωτερικές ανακατατάξεις που εξάγονται ως εξωτερική συμπεριφορά, επιφέροντας ταλαντώσεις στο διεθνές σύστημα.

Ιστορικά, στην Δυτική Ευρώπη που αποτέλεσε την μήτρα και του βεστφαλιανού συστήματος και της ίδιας της

νεοτερικότητας η αναγκαιότητα για ειρήνη και για τιθάσευση του εθνικισμού και η οικονομική ευημερία οιστρηλάτησαν το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Η ίδια η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση σχετίστηκε με οικονομικούς παράγοντες και πρωτίστως με τα ζητήματα ασφάλειας, υπό την γεωπολιτική ομπρέλα ασφάλειας των ΗΠΑ, ως δόγμα της ανάσχεσης απέναντι στην ΕΣΣΔ, πράγμα που ώθησε στην ίδρυση του ΝΑΤΟ και στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, μέσα από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΤΟΜ).

Η ίδια η σύλληψη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως οργανωτικής αρχιτεκτονικής ήταν ένα μετά-νεοτερικό εγχείρημα, καθώς προϋπέθετε την υποχώρηση του «ιερού δισκοπότηρου» της Βεστφαλιανής τάξης, ήτοι της κρατικής κυριαρχίας. Η σύλληψη αυτή παρέμενε νεοτερική ή δεν λογιζόταν ως μετά-νεοτερική, καθώς καλυπτόταν από τα γεωπολιτικά – νεοτερικά συμφέροντα των ΗΠΑ. Ακριβώς η επιλογή προστασίας της Ευρώπης έναντι της ΕΣΣΔ, από μέρους των ΗΠΑ σήμαινε ότι οι τελευταίες εγκατέλειπαν τον απομονωτισμό τους, καθώς σε μια τέτοια περίπτωση όλα τα κέντρα ισχύος του ανατολικού ημισφαιρίου θα περιέρχονταν στον έλεγχο της ΕΣΣΔ. Η συγκέντρωση ενός τέτοιου φορτίου ισχύος από πλευράς ΕΣΣΔ θα την ωθούσε να στραφεί εναντίον του δυτικού ημισφαιρίου και των ίδιων των ΗΠΑ (Παπαναστασόπουλος, 2024). Οι ΗΠΑ, ακριβώς κινούμενες στο πλαίσιο των γεωπολιτικών τους επιδιώξεων καλυμμένων με τον μανδύα του ιδεαλισμού, πρωτοστάτησαν στην ίδρυση του ΟΗΕ, ως βάση της νέας διεθνούς τάξης, προκειμένου να αναχαιτίσουν την σοβιετική επιρροή. Σ' αυτή την κατεύθυνση, υιοθετούν την πολιτική της «ανάσχεσης» της σοβιετικής απειλής που ανέπτυξε ο Kennan και η οποία βασιζόταν στην γεωπολιτική θεώρηση του Spykman, όπου τα «περιφερειακά εδάφη» ή «Στεφάνη» (Rimland), όπως ονόμασε την περιοχή που βρισκόταν γύρω από την «Κεντρική Γη» (την εσωτερική ημισέληνο του Mackinder), ήταν σε θέση να εμποδίσει την μεγάλη χερσαία δύναμη της Κεντρικής Γης να έχει πρόσβαση και έξοδο στην θάλασσα. Ένα βήμα πιο πέρα, ο Spykman υποστηρίζει ότι «όποιος ελέγχει την Στεφάνη κυβερνά την Ευρασία και όποιος κυβερνά την Ευρασία ελέγχει τις τύχες του κόσμου». Ακριβώς σ' αυτό το πλαίσιο, οι ΗΠΑ, μέσα από τον έλεγχο της Στεφάνης και την πλανητική ναυτική τους παρουσία, μέσα από τον έλεγχο της Δυτικής Ευρώπης, της Μεσογείου (Ελλάδα και Τουρκία στο ΝΑΤΟ), της Μέσης Ανατολής (και την παρουσία φιλικών δικτατορικών καθεστώτων) και την τριγωνική διπλωματία του Νίξον-προσέγγιση με την Κίνα εδραίωσαν την θέση τους στον κόσμο. Αυτή η εδραίωση τους ως παγκόσμια δύναμη, μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, είχε ως αποτέλεσμα την μονοκρατορία τους και την μετά-μονοπολική τάξη πραγμάτων (Παπαναστασόπουλος, 2023).

4. Η εποχή της μετά-μονοπολικότητας ή της υποχώρησης της υπεροχής των ΗΠΑ: quo vadis mundus?

Ο συμβολικός και ψυχολογικός αντίκτυπος του ασύμμετρου πλήγματος της 11ης Σεπτεμβρίου στα κέντρα ισχύος των ΗΠΑ (Αρβανιτόπουλος, 2024)

δρομολόγησε την κατοπινή αμερικανική στρατηγική τύφλωση. Ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας και οι επεμβάσεις των ΗΠΑ στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν απέδειξαν ότι ισχύς χωρίς νομιμότητα-νομιμοποίηση δεν παρέχει ισορροπία στο διεθνές σύστημα και οι όποιες νίκες κατέστησαν Πύρρειες νίκες για την αμερικανική υψηλή στρατηγική και εξωτερική πολιτική. Η υπερεξάπλωση και η κατατριβή με όρους Θουκυδίδη τραυμάτισαν ανεπανόρθωτα την αμερικανική ισχύ, καθώς η πλάστιγγα έγειρε μονομερώς στην ανελαστική έκφανση της σκληρής ισχύος. Η δοσολογία ήταν τέτοια που το φάρμακο της διεθνούς ασφάλειας και του πολέμου κατά της τρομοκρατίας έγινε φαρμάκι για την ίδια την εθνική ασφάλεια και την ηγεμονία των ΗΠΑ.[5]

Η καταστροφική για τις ίδιες τις ΗΠΑ και την παγκόσμια-διεθνή τάξη απορρόφηση τους στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, ιδιαίτερα στην περιοχή της Ευρασίας και της Μέσης Ανατολής (το στίγμα της Αραβικής Άνοιξης), δημιούργησε γεωπολιτικές τρύπες ή κενά που δεν έμειναν χωρίς να πληρωθούν. «Η φύση και η (διεθνής) Πολιτική απεχθάνεται τα κενά» οπότε η και με όρους θερμοδυναμικής, ταξική εντροπία επέτρεψε σε άλλες «αναθεωρητικές μεγάλες δυνάμεις (Κίνα), ή σε ηττημένες μεγάλες δυνάμεις με ρεβανσιστικές διαθέσεις (Ρωσία) να διεκδικήσουν περιφερειακό ή παγκόσμιο ρόλο» (Αρβανιτόπουλος, 2024).[6] Κατεξοχήν η εμφάνιση της Κίνας ως παγκόσμιας υπερδύναμης και ως διλήμματος ασφάλειας για τις ΗΠΑ (μπορούμε να συζητήσουμε την «Παγίδα του Θουκυδίδη» που ενέχει αντινομιών) φέρνει τον μετά-δυτικό/μετά-μονοπολικό ή πολυκεντρικό κόσμο αντιμέτωπο με ζητήματα επανακαθορισμού των ζητημάτων ασφάλειας και στρατηγικής δράσης. Η σύγκρουση Βορρά-Νότου (στην ανάλυση του Πρεβελάκη) ή Δύσης-Ανατολής, σύμφωνα με την παρούσα προσέγγιση, οδηγεί κράτη και οργανισμούς σε στρατηγικές επιλογές.

Η αναγκαιότητα της οξυγόνωσης της παγκόσμιας διακυβέρνησης είναι περισσότερο απαιτητή από ποτέ. Η σύνεση των ΗΠΑ, ως συνδυασμός γεωπολιτικών επιταγών και φιλελεύθερων προταγμάτων στο σχέδιο των «τεσσάρων χωροφυλάκων» στην ίδρυση του ΟΗΕ το 1945, μένει να επιβεβαιωθεί και στο σήμερα. Ήδη η ομάδα των G20 έχει εκφράσει την αντίληψη ότι τα Ηνωμένα Εθνη, τα θεσμικά όργανα του Bretton Woods (σ.σ.: το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα) και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου χρειάζονται επειγόντως μεταρρύθμιση». Ωστόσο, οι καίριες αλλαγές που θα δημιουργήσουν ή θα επανασημασιοδοτήσουν την παγκόσμια τάξη αφορούν την μεταρρύθμιση του Συμβουλίου Ασφαλείας, με διευρυμένη σύνθεση που θα βελτιώνει την εκπροσώπηση των υποεκπροσωπούμενων και μη εκπροσωπούμενων περιοχών και ομάδων. Όσον αφορά στις ΗΠΑ αυτές «έχουν εκφράσει την υποστήριξή τους για την διεύρυνση των μόνιμων μελών, προσφέροντας δύο θέσεις σε αφρικανικές χώρες και μία στα μικρά νησιωτικά κράτη, όπως είναι οι χώρες του Ειρηνικού, που απειλούνται από την κλιματική κρίση, ενώ στηρίζουν το αίτημα της Ινδίας, της Ιαπωνίας και της Γερμανίας για μια μόνιμη θέση στο ανώτατο όργανο του ΟΗΕ».[7] Σημειωτέον μια ομοσπονδιακή Ευρωπαϊκή Ένωση, *ipso facto,* θα είχε έδρανο ως καίριος γεωπολιτικός και στρατηγικός δρων, ενώ μην ξεχνάμε ότι η Τουρκία διεκδικεί με την σειρά της (και για τους λόγους που θα δούμε παρακάτω) θέση στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Οι συζητήσεις καλά κρατούν και ήδη οι ηγέτες τάσσονται στην κατεύθυνση της μεταρρύθμισης με τα αντίστοιχα υλικά και τις αναγκαίες γεωπολιτικές αναπροσαρμογές. Χαρακτηριστικά, ο Γάλλος πρόεδρος Μακρόν τόνισε ότι: «πρέπει να είμαστε αρκετά ευφάνταστοι για να σκεφτούμε την ειρήνη του αύριο, μια ειρήνη στην Ευρώπη με μια νέα μορφή». «Θα πρέπει να σκεφτούμε μια νέα μορφή οργάνωσης για την Ευρώπη και να ξανασκεφτούμε την σχέση μας με την Ρωσία» (ενώ και ο Έλληνας πρωθυπουργός πρόταξε την ανάγκη της παγκόσμιας διακυβέρνησης).

Ωστόσο η όποια μεταρρύθμιση της παγκόσμιας διακυβέρνησης καρκινοβατεί αφενός στην στρατηγική οξυδέρκεια των ΗΠΑ να προσδώσουν ισχύ και νομιμοποίηση, με την συμπερίληψη σταθερών και όχι απρόβλεπτων παικτών και αφετέρου στην αποδοχή από πλευράς Κίνας των όποιων τετελεσμένων στην διεθνή δικαιοταξία, για την οποία δεν τρέφει πίστη και προσήλωση, δεδομένου ότι θεωρεί τους κανόνες ασύμβατους ιδεολογικά και γεωπολιτικά προς την ισχύ και την κουλτούρα της. Αλλά και οι γεωπολιτικές και ιδεολογικές κατηγοριοποιήσεις δεν αφήνουν περιθώρια αισιοδοξίας.[8]

5. Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Αρβανιτόπουλος (2024), https://arvanitopoulos.eu/11-9-ρωγμή-στον-ιστορικό-χρόνο/, «η απάντηση των ΗΠΑ στο τρομοκρατικό χτύπημα, με όρους γενικευμένου πολέμου και όχι μιας περιορισμένης τιμωρητικής (punitive) απάντησης, οδήγησε σε μια κλιμάκωση, που προκάλεσε σοβαρές στρεβλώσεις στην αμερικανική εξωτερική πολιτική, στο εσωτερικό των ΗΠΑ, αλλά και στο διεθνές σύστημα συνολικά. Η στρατιωτικοποίηση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής και η παρατεταμένη εμπλοκή της σε διάφορα μέτωπα (όπως Αφγανιστάν και Ιράκ), ως αποτέλεσμα του "πολέμου κατά της τρομοκρατίας", οδήγησαν την υπερδύναμη σε αποπροσανατολισμό από τις σοβαρές πλανητικές προκλήσεις και απειλές. ... Η δημοκρατία όχι μόνο δεν «άνθησε», όπως υποσχόταν ο Rumsfeld το 2001, αντίθετα η Αραβική Άνοιξη (Arab Spring) κατέληξε σε μια γενικευμένη αποσταθεροποίηση της περιοχής και στην ανάδειξη ακραίων ισλαμικών ομάδων, όπως ο ISIS. Διακινδύνευσε επίσης τη συμμαχία με τα μετριοπαθή αραβικά κράτη και δημιούργησε κίνδυνο πολιτισμικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στη Δύση και το Ισλάμ. ... Με το Guantanamo και το Abbu Greib τρώθηκε το γόητρό της Αμερικής και η νομιμοποίηση της ηγεμονίας της σε πλανητικό επίπεδο. Η 11η Σεπτεμβρίου, όμως, οδήγησε και σε σκλήρυνση της νομοθεσίας στα ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας».
6. Αρβανιτόπουλος, ibid, «η Ρωσία βρήκε την ευκαιρία να επαναφέρει τη λογική των σφαιρών επιρροής στην εγγύς περιφέρειά της. Αρχικά με την Γεωργία το 2008, και μετά με την ουκρανική κρίση του 2014 όταν προσάρτησε την περιοχή της Κριμαίας, και στη συνέχεια με τον πόλεμο κατά της Ουκρανίας. Επίσης, όταν η Αμερική έδειχνε σημάδια κόπωσης και αναδίπλωσης, όπως στη Μέση Ανατολή και στο Αφγανιστάν, η Μόσχα έσπευσε να καταλάβει ζωτικό χώρο, σηματοδοτώντας την επιστροφή σε μια αναθεωρητική πολιτική».
7. https://www.tovima.gr/print/diplomatia/i-teleia-kataigida-crpano-apo-ton-oie/
8. https://www.tovima.gr/2024/09/21/diplomatia/i-rosia-symperielave-ellada-kai-kypro-stis-xores-me-katastrofikes-symperifores/,: Κατάλογο με τις χώρες, οι οποίες επιβάλλουν κατά την Ρωσία «καταστροφικές συμπεριφορές αντίθετες με τις ρωσικές πνευματικές και ηθικές αξίες», έδωσε στη δημοσιότητα η ρωσική Κυβέρνηση, έπειτα από σχετική απόφαση του Πρωθυπουργού της χώρας Μιχαήλ Μισούστιν. Στη λίστα, που αποτελεί ουσιαστικά επανάληψη του καταλόγου των «μη φιλικών» προς τη Ρωσία χωρών, όπως έχει διαμορφωθεί μετά την επιβολή αμοιβαίων κυρώσεων, περιλαμβάνονται η Κύπρος, η Ελλάδα, σχεδόν όλες οι χώρες της ΕΕ, πλην Ουγγαρίας και Σλοβακίας, καθώς και του ΝΑΤΟ, πλην Τουρκίας. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει συνολικά 47 χώρες και εδαφικές κτήσεις, μεταξύ των οποίων οι ΗΠΑ, η Μ. Βρετανία

Κοντολογίς, μετά την 11/9, προκλήθηκε «μια ρωγμή στον ιστορικό χρόνο» (Αρβανιτόπουλος, 2024) με αποτελέσματα γεωπολιτικά και πολιτικό-κοινωνικά:

- την υποχώρηση της αμερικανικής κυριαρχίας και
- μια «νέα αρχή» και όχι «το τέλος της ιστορίας», με όρους δυτικής φιλελεύθερης τάξης και παγκόσμιας ηγεμονίας των ΗΠΑ.

5. Μελέτη περίπτωσης: η νέα παγκόσμια τάξη πραγμάτων και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις

Αυτή η ρωγμή στην παγκόσμια-διεθνή τάξη πραγμάτων και οι απόπειρες γεωπολιτικές αναπλήρωσης από διάφορους δρώντες δεν αφήνουν ανεπηρέαστα γεωγραφικά και γεωπολιτικά υποσυστήματα και την πραγματικότητα των ίδιων των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Η αποκρυπτογράφηση στα αντίστοιχα επίπεδα ανάλυσης επιβεβαιώνει την ως άνω παραδοχή.

- Στο ατομικό επίπεδο, στην εστίαση δηλαδή κυρίως στον παράγοντα ηγεσία, βλέπουμε τον Τούρκο πρόεδρο Ερντογάν, ο οποίος διαβλέποντας την μεγάλη εικόνα γεωπολιτικών κενών επιδόθηκε σε προβολές ισχύος και κάρπωσης οφελών. Ως εκ τούτου είδαμε έναν αχαλίνωτο μεγαλοϊδεατισμό-αναθεωρητισμό και παραβίαση του διεθνούς δικαίου (σε όσα θέτει απέναντι στην Ελλάδα, Γαλάζια Πατρίδα, αποστρατικοποίηση, Τουρκολιβυκό, Συρία, Ιράκ, κάλεσμα σε υπονόμευση-αποσταθεροποίηση της χώρας μας με ποικίλα μέσα. Μέχρι και το ποιον θέλει ως πρωθυπουργό της Ελλάδας).

  Κυρίως όμως για να καταλάβουμε που το πάει αρκεί να δούμε τι θέλει για το 2023 (σύνδρομα «Σεβρών» και «Λωζάννης»), για το 2053, και τέλος το 2071 (βλ. αλήστου μνήμης συνάντηση με πρώην πρόεδρο Παυλόπουλο ως ένα σύγχρονο μεταμοντέρνο διάλογο Αθηναίων-Μηλίων). Οι σεισμοί στην Τουρκία φάνηκαν να δημιουργούν ένα θετικό κλίμα στα ελληνοτουρκικά, ωστόσο, η σύγκρουση Ισραήλ και Χαμάς επαναφέρει τον Ερντογάν σε γνώριμα μοτίβα που μένει να δούμε αν θα επηρεάσουν και το κλίμα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και κυρίως αν θα περάσουμε από το πλαίσιο στο περιεχόμενο της πρόσφατης Διακήρυξης των Αθηνών. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι ο Τούρκος πρόεδρος κλείνει ή προσπαθεί να κλείσει μέτωπα (βλ. Αίγυπτο και Συρία) και να επικεντρωθεί στην υψηλή του στρατηγική καθιστώντας την Τουρκία αρχικά περιφερειακή και στην συνέχεια παγκόσμια δύναμη. Και ακριβώς η ρευστότητα της τάξης πραγμάτων του επιτρέπει αυτή την ερμαφρόδιτη γεωπολιτική συμπεριφορά (NATO, Ουκρανία, BRICS, σχέσεις με Ρωσία, Ιράν, Κίνα).

  Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τον «λειτουργικό κώδικα» του Έλληνα πρωθυπουργού (που τελεί σε διαλεκτική σχέση τόσο με τον πατέρα του Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, όσο κυρίως με τον Ελευθέριο Βενιζέλο) βάση είναι ο διάλογος (όπως είχε δηλώσει στις προγραμματικές δηλώσεις) και προς τούτο βλέπουμε και τις σχετικές πρωτοβουλίες προσέγγισης με την Τουρκία. Προς τούτο και εν έτει 2024, είναι γεγονός ότι μετά τους 64 γύρους διερευνητικών επαφών, το πλαίσιο αλλάζει και γίνεται Πολιτικό, μέσα από τις αντίστοιχες διαδικασίες – διαβουλεύσεις που επιχειρούν να προσδώσουν ένα άλλο περιεχόμενο, στο κλίμα πάντως σύγκλισης των διερευνητικών επαφών και των Μέτρων Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης.
- Στο κρατικό επίπεδο, η τουρκική δυναμική (ιδιαίτερα στην Λιβύη, όπου μαζί με την παρουσία της στην Αλβανία επιδιώκει την περικύκλωση της χώρας μας), δημιουργεί διλήμματα ασφαλείας. Η Ελλάδα απάντησε και απαντά με ενδυνάμωση της εσωτερικής και εξωτερικής εξισορρόπησης (μέσα από την διπλωματία και τις στρατηγικές συνεργασίες, Ελληνοαμερικανική και Ελληνογαλλική αμυντικές συμφωνίες, με αραβικές χώρες, επέκταση χωρικών υδάτων στο Ιόνιο, θα δούμε που αλλού, Ελληνοαιγυπτιακή συμφωνία, μελλοντική προσφυγή με Αλβανία στη Χάγη). Η προσπάθεια που γίνεται έχει ως στόχο η εν δυνάμει σύγκρουση στο πεδίο να γίνει «διαλεκτική» στο επίπεδο των συζητήσεων και της προσφυγής στο διεθνές δίκαιο.
- Στο συστημικό-διεθνές επίπεδο, ο πόλεμος στην Ουκρανία και η σύγκρουση μεταξύ Ισραήλ και Χαμάς είναι, όπως ετέθη, μια ακόμη ευκαιρία επαναπροσδιορισμού της διεθνούς και παγκόσμιας τάξης, καθώς η στάση των κρατών έναντι των συγκρούσεων θα καθορίσει στο τέλος και το αντίστοιχο γεωπολιτικό στρατόπεδο. Για την Ελλάδα η στρατηγική ενδυνάμωση της Ένωσης (με διεύρυνσή της στα Δυτικά Βαλκάνια όχι άκριτα, βλ. Αλβανία και αποφυγή μιας μεγάλης Αλβανίας) είναι μονόδρομος γεγονός που επιφέρει και περαιτέρω στρατιωτικές εμπλοκές.

Σε αναλυτικό επίπεδο, η ειρηνική επίλυση διαφορών συνιστά το πεδίο όσμωσης μεταξύ του ρεαλισμού και φιλελευθερισμού, όσον αφορά στην θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, καθώς η «σύγκρουση» πια γίνεται διαλεκτική, κουβαλώντας τα αντίστοιχα φορτία ισχύος. Πολύ περισσότερο, η προσφυγή στην νομική οδό επιβεβαιώνει την θέση ότι «σε πολιτικά ζητήματα υπάρχουν ή θα υπάρξουν τεχνικές λύσεις». Στα ελληνοτουρκικά, η μεγάλη εικόνα στην επίλυση των ζητημάτων μεταξύ των δύο χωρών έχει να κάνει με την προοπτική συμφωνίας για το Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο, μέσα από την σύμπηξη ενός «καθεστώτος ασφάλειας» (ως γεωπολιτικού υποπλαισίου υπό αμερικανική καθοδήγηση). Η πρόθεση άλλωστε των ΗΠΑ επί Τραμπ και Μπάιντεν, πέρα από την εποπτεία της Ανατολικής Μεσογείου, ως κρίσιμου στρατηγικού σημείου, παροτρύνει προς την συνεργασία μεταξύ κρατών της περιοχής, χωρίς τον αποκλεισμό της Τουρκίας (κάτι που ήδη έκαναν στην περίπτωση της συμφωνίας για την ΑΟΖ μεταξύ Ισραήλ και Λιβάνου).

6. Συμπερασματικές σκέψεις

Είναι γεγονός ότι ο κόσμος της νεοτερικότητας θεμελιώθηκε στην βάση του Διαφωτισμού, ενώ το διεθνές σύστημα εδραιώθηκε στην βάση των βεστφαλιανών αρχών ως η μεταπολεμική δυτική τάξη πραγμάτων, με θεματοφύλακα τις ΗΠΑ. Η εισβολή, ωστόσο, της μετανεοτερικότητας στο διεθνές σύστημα, ως εξαγωγή των συνεπειών της στο εσωτερικό πεδίο των κρατών επιφέρει τις αντίστοιχες συνέπειες.

και όλες οι χώρες του λεγόμενου «δυτικού συνασπισμού», δηλαδή η Ιαπωνία, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία, η Νότιος Κορέα, αλλά και η Ταϊβάν.

Στο διεθνές σύστημα η σταθερότητα βρίσκεται στην εξισορρόπηση μεταξύ ισχύος και νομιμότητας και στην βάση αυτή η δυτική τάξη πραγμάτων, μεταπολεμικά, μετά το 1945 και με την δεσπόζουσα θέση των ΗΠΑ παρείχε (όχι πάντα και χωρίς λάθη) αυτή την ισορροπία. Η Ελλάδα πορεύτηκε στο νεοτερικό πλαίσιο με συγκεκριμένη διεθνή συμπεριφορά, τασσόμενη πάντα με την δυτική τάξη πραγμάτων. Από την στιγμή όμως που έχει αλλάξει το νεοτερικό πλαίσιο και βρισκόμαστε σε μια μετά-νεοτερική εποχή και σε μια μετά-μονοπολιτική διεθνή πραγματικότητα η πρόκληση και για την χώρα βρίσκεται στο αν ο κλυδωνισμός της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων (ως η «η ορθή πλευρά της ιστορίας») επιφέρει νέα δεδομένα ή δυσάρεστες αναπροσαρμογές.

Τούτων δοθέντων, μέσα σ' ένα τέτοιο περιβάλλον επιβάλλεται ο διαρκής αναστοχασμός επί της διεθνούς πολιτικής και της ίδιας της εξωτερικής πολιτικής (της χώρας μας), καθώς το διακύβευμα σήμερα έγκειται στην παραμονή ή στην αποδρομή των υφιστάμενων νομοθετών και της νομοθεσίας που σμίλευε την μέχρι σήμερα ή χτες διεθνή δικαιοταξία.

Βιβλιογραφία

Giddens A., (2014), Οι συνέπειες της νεοτερικότητας, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

Kissinger H., (2014), Παγκόσμια Τάξη, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνης

https://geopolitics.iisca.eu/2018/04/20/giddens-και-bauman-περί-νεωτερικότητας/

https://www.tovima.gr/print/diplomatia/i-teleia-kataigida-crpa-no-apo-ton-oie/

https://www.tovima.gr/2024/09/21/diplomatia/i-rosia-symperielave-ellada-kai-kypro-stis-xores-me-katastrofikes-symperifores/

http://150.140.160.55:8000/static/magazine/greek/2020/10/05/17_2011_Gr.Journ_Assimaki_Koustourakis__Kamarianos.pdf

https://arvanitopoulos.eu/11-9-ρωγμή-στον-ιστορικό-χρόνο/

Πόλεμος στην Ουκρανία και διεθνείς μεταβολές: Προς έναν πολυπολικό κόσμο;

8

Αντώνης Σκοτινιώτης

*Διδάκτορας Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών Πανεπιστημίου Πειραιώς, Εμπειρογνώμων στο Υπουργείο Εξωτερικών**

Εισήγηση στο ετήσιο Συνέδριο της ΕΕΔΔΔΣ «Ανάμεσα σε δύο πολέμους» 20-22 Δεκεμβρίου 2024, Αθήνα

** Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι προσωπικές και δεν εκφράζουν τις θέσεις του Υπουργείου Εξωτερικών*

Εισαγωγή

Η πλήρους κλίμακας επίθεση της Ρωσίας στην Ουκρανία αποτέλεσε ένα γεγονός με παγκόσμιο αντίκτυπο. Προκάλεσε, συνεπώς, εκτενή συζήτηση αναφορικά με τους λόγους που οδήγησαν τη Ρωσία στην απόφαση να εισβάλει παράνομα και κατά παράβαση του Διεθνούς Δικαίου εναντίον ενός ανεξάρτητου και κυρίαρχου κράτους. Από πολλούς, η εξέλιξη αυτή θεωρήθηκε ότι απέρρεε από την αντίληψη περί σταδιακής αποδυνάμωσης της μεταψυχροπολεμικής διεθνούς τάξης και του ρόλου της Δύσης στο διεθνές σύστημα. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ρωσία, εισβάλλοντας στην Ουκρανία, επεδίωξε να εμφανιστεί ως ένας ανεξάρτητος και «πραγματικά κυρίαρχος» («truly sovereign») πόλος, ο οποίος:

1. Αξιοποιεί την αποδυνάμωση της μεταψυχροπολεμικής διεθνούς τάξης προκειμένου να απαλλαγεί από ρυθμίσεις, τις οποίες έκρινε ως μη συμβατές με τα συμφέροντα και την κοσμοαντίληψή του. Ειδικότερα, κατέστη σαφής η απόρριψη, από πλευράς Ρωσίας, της διεθνούς τάξης «που βασίζεται σε κανόνες», στη βάση της αντίληψης ότι αποτελεί συνέχεια της -διαμορφωθείσας στις αρχές της δεκαετίας του '90 και χωρίς την ουσιαστική συμβολή της ίδιας- «μονοπολικής στιγμής» («unipolar moment»). Με βάση επίσης το ρωσικό αφήγημα, η χρήση στρατιωτικής ισχύος ακολούθησε πολυετείς (αποτυχημένες) προσπάθειες διόρθωσης (και όχι ανατροπής) της μετασοβιετικής τάξης.

2. Αποφασίζει κυρίαρχα για το πώς θα δράσει όταν κρίνει ότι διακυβεύονται ζωτικά για εκείνον συμφέροντα, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα την αδυναμία της Δύσης να υπερασπιστεί αποτελεσματικά ένα ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος, το οποίο διαθέτει ευρω-ατλαντικές φιλοδοξίες και το οποίο η Δύση ουδέποτε αναγνώρισε ως μέρος μιας δυνητικής ζώνης προνομιακών ρωσικών συμφερόντων.

Τελικά, εφόσον τα παραπάνω επιβεβαιώνονταν, η εισβολή της Ρωσίας θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για την ανάδυση ενός νέου κόσμου, ο οποίος θα βρισκόταν εγγύτερα προς τις αντιλήψεις της.

Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία υπήρξε συνεπώς αποτέλεσμα τόσο της δυσαρέσκειας της Μόσχας με τη μεταψυχροπολεμική διεθνή τάξη, όσο και της εκτίμησής της ότι αυτή σταδιακά εξασθενούσε. Θεωρήθηκε, ως εκ τούτου, ότι το όφελος από τη χρήση στρατιωτικής ισχύος θα ήταν σαφώς μεγαλύτερο από το οποιοδήποτε κόστος, γεγονός που, από τη ρωσική οπτική, καθιστά την απόφαση για επίθεση ως μια πλήρως ορθολογική επιλογή.

Από πλευράς Δύσης (με την πολιτική και όχι τη γεωγραφική έννοια) και παρά την ύπαρξη ορισμένων αποκλίσεων, κατέστη εφικτή η διαμόρφωση μιας κοινής αντίληψης αναφορικά με τη σημασία παροχής πλήρους στήριξης προς την Ουκρανία, καθώς και λήψης αποφάσεων που θα αύξαναν το πολιτικό, στρατιωτικό και οικονομικό κόστος για τη Ρωσία. Ταυτόχρονα, ωστόσο, διαπιστώθηκε απροθυμία από την πλευρά του μη δυτικού κόσμου να ευθυγραμμιστεί με αυτές τις αποφάσεις.

Με άξονα τις αντιδράσεις της διεθνούς κοινότητας (και ιδίως του μη δυτικού κόσμου) έναντι της πλήρους κλίμακας επίθεσης της Ρωσίας, η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να εξετάσει τις μεταβολές που παρατηρούνται στο διεθνές σύστημα, καθώς και τον βαθμό επιβεβαίωσης της άποψης περί της ανάδυσης ενός πολυπολικού κόσμου. Αντιθέτως, δεν αποτελεί αντικείμενο της εργασίας η επί της ουσίας αξιολόγηση της επάρκειας / αποτελεσματικότητας των αποφάσεων / μέτρων που έλαβε η Δύση ή η διατύπωση κρίσης, με βάση τη δυτική οπτική, αναφορικά με τη στάση που τήρησε ο μη δυτικός κόσμος σε σχέση με τον πόλεμο στην Ουκρανία.

Ρωσική εισβολή και διεθνείς μεταβολές

Οι κύριες διεθνείς μεταβολές, σε συνέχεια της εισβολής της Ρωσίας στην Ουκρανία, δύνανται να συνοψιστούν ως εξής:

1. Αυτονόμηση των χωρών του Παγκόσμιου Νότου από τις επιλογές των μεγάλων δυνάμεων

Στη μεγάλη τους πλειονότητα, οι χώρες του Παγκόσμιου Νότου εμφανίστηκαν απρόθυμες να συνταχθούν με κάποιο εκ των δύο εμπόλεμων μερών. Από τη μία, όπως δείχνουν και τα αποτελέσματα των κύριων ψηφοφοριών στη ΓΣ του ΟΗΕ αναφορικά με τον πόλεμο στην Ουκρανία, οι χώρες αυτές εξέφρασαν την επί της αρχής υποστήριξή τους στην ανάγκη αποφυγής της χρήσης βίας, σεβασμού της εδαφικής ακεραιότητας και κυριαρχίας της Ουκρανίας και επίτευξης μιας συνολικής, δίκαιης και διαρκούς ειρήνης (βλ. πίνακα 1, Ψηφίσματα 1, 3 και 5). Από την άλλη, απέφυγαν να λάβουν συγκεκριμένα μέτρα εναντίον της Ρωσίας[1], όπως έπραξε η Δύση (κυρώσεις, παροχή στρατιωτικής βοήθειας προς την Ουκρανία, διακοπή επαφών με τη Ρωσία σε πολιτικό επίπεδο, επιδίωξη διπλωματικής απομόνωσης της Ρωσίας, πρωτοβουλίες για διασφάλιση της λογοδοσίας). Όπως, επίσης, δείχνουν τα αποτελέσματα των ψηφοφοριών στη ΓΣ του ΟΗΕ, η υποστήριξη που έλαβαν Ψηφίσματα που προέβλεπαν συγκεκριμένες συνέπειες για τη ρωσική πλευρά (διπλωματική απομόνωση - Ψήφισμα 2, καταβολή αποζημιώσεων - Ψήφισμα 4), έλαβαν μικρότερη υποστήριξη. Σημειώνεται ότι τα πέντε Ψηφίσματα υπερψηφίστηκαν από το σύνολο των δυτικών χωρών.

Πίνακας 1 Αποτελέσματα κύριων ψηφοφοριών στη ΓΣ του ΟΗΕ αναφορικά με τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία

Ψηφίσματα	**1. Aggression against Ukraine" (2.3.2022)**	**2. "Suspension of the Rights of the Russian Federation in the Human Rights Council" (7.4.2022)**	**3."Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations" (12.10.2022)**	**4."Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine" (14.11.2022)**	**5."Principles underlying a comprehensive just and lasting peace in Ukraine" (23.2.2023)**
ΥΠΕΡ	141	93	143	91	141
ΚΑΤΑ	5	58	5	13	73
ΑΠΟΧΗ	34	24	35	70	32

Η εν γένει αποστασιοποίηση των χωρών του Παγκόσμιου Νότου από τον πόλεμο στην Ουκρανία κατέστη εμφανής και κατά τη Σύνοδο για την Ειρήνη στο Burgenstock της Ελβετίας (17 Ιουνίου 2024). Επρόκειτο για Σύνοδο, σκοπός της οποίας ήταν η διαμόρφωση μιας κοινής αντίληψης για μια πορεία προς μια δίκαιη και διαρκή ειρήνη στην Ουκρανία (στη βάση της Φόρμουλας Ειρήνης δέκα σημείων που κατατέθηκε από την ουκρανική πλευρά[2]), με άξονα τη δημιουργία συναντίληψης επί τριών θεμελιωδών ζητημάτων (πυρηνική και επισιτιστική ασφάλεια, ανθρωπιστικά ζητήματα). Συμμετείχαν συνολικά 92 χώρες (μη περιλαμβανομένων ορισμένων διεθνών και περιφερειακών οργανισμών και θεσμών[3]), ενώ το Κοινό Ανακοι-

1. Vidya Nadkarni, "The Russia–Ukraine War and Reactions from the Global South" στο "Forum: The Russia–Ukraine War and Reactions from the Global South", *The Chinese Journal of International Politics*, Volume 17, Issue 4, 2024, p. 450\
2. 1. Πυρηνική ασφάλεια, 2. Διατροφική ασφάλεια, 3. Ενεργειακή ασφάλεια, 4. Απελευθέρωση όλων των κρατουμένων και των εκτοπισμένων 5. Εφαρμογή του Χάρτη του ΟΗΕ και αποκατάσταση της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας και της παγκόσμιας τάξης, 6. Αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων και παύση των εχθροπραξιών, 7. Δικαιοσύνη, 8. Άμεση προστασία του περιβάλλοντος, 9. Αποτροπή της κλιμάκωσης και 10. Επιβεβαίωση του τέλους του πολέμου (βλ. https://war.ukraine.ua/faq/zelenskyys-10-point-peace-plan/).
3. Συμβούλιο της Ευρώπης, Οικουμενικό Πατριαρχείο (ως παρατηρητής), Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών, ΟΑΣΕ και ΟΗΕ (ως παρατηρητής).

νωθέν υπεγράφη από 89 κράτη[4]. Ορισμένες χώρες δικαιολόγησαν την απουσία στη βάση της μη συμμετοχής της Ρωσίας στη Σύνοδο.

Από την άλλη και παρά την ύπαρξη της παραπάνω εικόνας, περιορισμένος δύναται να χαρακτηρισθεί ο αριθμός των χωρών που τάχθηκε με το πλευρό της Ρωσίας, περιλαμβανομένων χωρών (όπως αυτές τις Κεντρικής Ασίας), με τις οποίες η ρωσική πλευρά διατηρεί στενούς δεσμούς[5]. Περαιτέρω, κανένα κράτος (πλην της Β. Κορέας και της Συρίας του Άσαντ) δεν αναγνώρισε τις περιοχές που κατέχει και παρανόμως προσάρτησε η Ρωσία ως μέρος της, ενώ η συμβολή ορισμένων χωρών στην παράκαμψη των κυρώσεων εξηγείται κυρίως με βάση οικονομικά και όχι πολιτικά κίνητρα[6].

Διαπιστώνεται, συνεπώς, η μη ευθυγράμμιση των κρατών του Παγκόσμιου Νότου με τη Δύση δεν συνεπάγεται ταύτιση με τις θέσεις της Ρωσίας. Ζητούμενο τελικά για εκείνα είναι η διατήρηση σχέσεων και με τις δύο πλευρές, ώστε να ενισχύσουν τη διαπραγματευτική τους θέση και να αποκομίσουν οφέλη, στο πλαίσιο μιας γενικότερης συναλλακτικής τάσης, η οποία φαίνεται να επικρατεί διεθνώς[7]. Πράγματι, ο εξελισσόμενος ανταγωνισμός μεταξύ Δύσης[8] και Ρωσίας προκειμένου να πείσουν τις χώρες του Παγκόσμιου Νότου να συνταχθούν με τις θέσεις τους στο Ουκρανικό, καταδεικνύει την ενίσχυση της θέσης των χωρών αυτών, καθώς και την αύξηση των περιθωρίων αυτονόμησής τους και κυρίαρχης λήψης των όποιων αποφάσεων.

Σε κάθε περίπτωση, η μη ευθυγράμμιση των κρατών του Παγκόσμιου Νότου με τη Δύση εξηγεί τη μη επίτευξη του στόχου της διπλωματικής απομόνωσης της Ρωσίας, ενώ αποτελεί μία από τις αιτίες της αντοχής που επιδεικνύει η Ρωσία έναντι των κυρώσεων, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι η ρωσική οικονομία δεν έχει πληγεί ή ότι ο φόβος επιβολής περιοριστικών μέτρων δεν έχει οδηγήσει τρίτα κράτη ή μη ελεγχόμενα από τη Δύση χρηματοπιστωτικά ιδρύματα σε μείωση των συναλλαγών με τη Ρωσία (αναφέρεται, επί παραδείγματι, η απόφαση της Νέας Αναπτυξιακή Τράπεζας των BRICS να παγώσει τις νέες συναλλαγές της στη Ρωσία)[9].

2. Ενίσχυση της τάσης υιοθέτησης μέτρων οικονομικού χαρακτήρα προς επίτευξη πολιτικών στόχων

4. Υπέγραψαν επίσης το Συμβούλιο της Ευρώπης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και ο Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών.
5. Institut Montaigne, “Ukraine, Russia, and the New World Order”, interview with Fyodor A. Lukyanov, 13 October 2022. Διαθέσιμο ως https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/ukraine-russia-and-new-world-order
6. Σχετικά με τη στάση των Αραβικών μοναρχιών του Κόλπου στο ζήτημα των κυρώσεων, βλ. Nikolay Kozhanov, Diplomacy without alliances, Riddle.io, 8 January 2025. Διαθέσιμο σε https://ridl.io/diplomacy-without-alliances/
7. Stefan Lehne, “After Russia’s War Against Ukraine: What Kind of World Order?”, Carnegie Europe, 28 February 2023. Διαθέσιμο σε https://carnegieendowment.org/research/2023/02/after-russias-war-against-ukraine-what-kind-of-world-order?lang=en&center=europe
8. Ειδικότερα σε ό, τι αφορά την ΕΕ, όπως σημειώνεται και στα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Οκτωβρίου και του Δεκεμβρίου του 2024, επιδιώκεται η ανάπτυξη επαφών (outreach) σε παγκόσμιο επίπεδο προς επίτευξη μιας συνολικής, δίκαιης και διαρκούς ειρήνης στη Ουκρανία βάσει των αρχών του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και του διεθνούς δικαίου.
9. Statement by the New Development Bank, 3 March 2022. Διαθέσιμο σε https://www.ndb.int/news/a-statement-by-the-new-development-bank/

Η τάση υιοθέτησης μέτρων οικονομικού χαρακτήρα προς επίτευξη πολιτικών στόχων προϋπήρχε της ρωσικής εισβολής αλλά διογκώθηκε μετά από αυτή. Η εξέλιξη αυτή οπωσδήποτε συνδέεται με την παρατηρούμενη αυτονόμηση των χωρών του Παγκόσμιου Νότου από τις δυτικές αποφάσεις, καθώς οι χώρες αυτές κρίνουν ως μη επιθυμητή τη συγκεκριμένη πρακτική, θεωρώντας ότι θα προκαλέσει περαιτέρω αποδυνάμωση των δομών του υπάρχοντος πολυμερούς συστήματος συνεργασίας, σε ένα περιβάλλον ενίσχυσης των γεωπολιτικών αντιπαραθέσεων και του κατακερματισμού της παγκόσμιας οικονομίας. Εκφράζουν, επίσης, ανησυχία σχετικά με το ενδεχόμενο δημιουργίας προηγούμενου.

Τα παραπάνω εξηγούν σε μεγάλο βαθμό την άρνησή των χωρών του Παγκόσμιου Νότου να συνταχθούν με τις κυρώσεις εναντίον της Ρωσίας, όπως άλλωστε συνέβη κατά το παρελθόν στις περιπτώσεις του Ιράκ, της Λιβύης, του Σουδάν και της Ζιμπάμπουε[10]. Εκτιμάται, επίσης, ότι η αύξηση του ρυθμού υιοθέτησης περιοριστικών μέτρων οικονομικού χαρακτήρα ενισχύει τις φωνές περί της ανάγκης δημιουργίας εναλλακτικών οικονομικών και νομισματικών δομών. Τα παραπάνω εξηγούν άλλωστε και την εντατικοποίηση της συζήτησης περί της ανάγκης επιτάχυνσης της αποδολαριοποίησης της παγκόσμιας οικονομίας, η οποία είχε ούτως ή άλλως ξεκινήσει αρκετά πριν τη ρωσική εισβολή. Χαρακτηριστικό, εν προκειμένω, είναι και το αυξανόμενο ενδιαφέρον των κρατών BRICS να ενισχύσουν τις συναλλαγές τους σε εθνικά νομίσματα[11].

3. Παρέμβαση τρίτων χωρών σε μια σύγκρουση που λαμβάνει χώρα εντός του ευρω-ατλαντικού χώρου

Σε μια αντιστροφή της έως τώρα πραγματικότητας, βάσει της οποίας η Δύση ήταν εκείνη που διεκδικούσε ρόλο στη διαχείριση ζητημάτων ασφαλείας σε άλλες περιοχές του πλανήτη, παρατηρείται, σε συνέχεια της ρωσικής εισβολής, τάση παρέμβασης τρίτων χωρών (σε πολιτικό ή και στρατιωτικό επίπεδο) σε μια σύγκρουση που λαμβάνει χώρα στην Ευρώπη και η οποία αφορά άμεσα την ευρωπαϊκή και ευρύτερα ευρατλαντική ασφάλεια. Ειδικότερα, λόγος γίνεται πρωτίστως για την ευθεία εμπλοκή της Βόρειας Κορέας, δεδομένης της αποστολής Βορειοκορεατών στρατιωτών προς υποστήριξη των ρωσικών δυνάμεων στο μέτωπο της ρωσικής περιφέρειας Κουρσκ (μέρος του οποίου ελέγχεται, από τον Αύγουστο του 2024, από την Ουκρανία). Η εξέλιξη αυτή ήρθε, μάλιστα, σε συνέχεια της αποστολής, ήδη από το 2023, μεγάλων ποσοτήτων πυρομαχικών από τη Β. Κορέα προς τη Ρωσία, καθώς και βαλλιστικών πυραύλων, η χρήση των οποίων στο μέτωπο έχει επιβεβαιωθεί. Η στενή συνεργασία Ρωσίας και Β. Κορέας κατέληξε μάλιστα στην υπογραφή, το καλοκαίρι του 2024, Συνθήκη για τη Συνολική Στρατηγική Εταιρική Σχέση, στην οποία προβλέπεται ρήτρα αμοιβαίας συνδρομής. Η εμβάθυνση της συνεργασίας Ρωσίας

10. Mandy Turner, “The Global South and the Russia-Ukraine War: Nonalignment and Western Responses on the Cusp of a Multipolar World”, Security in Context. Διαθέσιμο σε https://www.securityincontext.org/posts/the-global-south-and-the-russia-ukraine-war-nonalignment-and-western-responses-on-cusp-of-multipolar-world
11. Alexander Baunov, “New Identity for BRICS”, Carnegie Politika, 31 October 2024. Διαθέσιμο ως https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/10/brics-russia-global-power-opposition?lang=en.

και Β. Κορέας, με άξονα τον πόλεμο στην Ουκρανία, δημιουργεί οπωσδήποτε μια νέα πραγματικότητα, λόγω της άμεσης σύνδεσης των ζητημάτων ασφαλείας σε Ευρώπη και ανατολική Ασία, της εξόδου της Β. Κορέας από τη διεθνή απομόνωση και της παραβίασης των Αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ην. Εθνών για τη Β. Κορέα. Τίθενται, επίσης, ερωτήματα αναφορικά με τα ανταλλάγματα που θα λάβει η Πιονγιάνγκ από τη Μόσχα, ιδίως σε περίπτωση κρίσης στην κορεατική χερσόνησο.

Πέραν της Β. Κορέας, έχει καταγραφεί εμπλοκή και του Ιράν στον πόλεμο, κυρίως λόγω της παροχής drones προς τη Ρωσία. Επιπλέον, έχουν επιβληθεί κυρώσεις εναντίον του Ιράν για την αποστολή βαλλιστικών πυραύλων, ενώ σειρά δυτικών κρατών εξέδωσε συναφείς καταδικαστικές ανακοινώσεις (βλ. κοινή ανακοίνωση Γαλλίας, Γερμανίας, Ην. Βασιλείου, 10 Σεπτεμβρίου 2024[12]).

Σε πολιτικό επίπεδο, ως πλέον βαρύνουσα αξιολογείται η παρέμβαση της Κίνας, η οποία:

Α. Συνέταξε το έγγραφο «Η θέση της Κίνας για την πολιτική διευθέτηση της κρίσης της Ουκρανίας»[13] (24.2.2023), στο οποίο περιγράφεται το πολιτικό πλαίσιο επίλυσης της σύγκρουσης, με επισήμανση μεν της ανάγκης σεβασμού της κυριαρχίας, της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας όλων των κρατών (με πρωτοκαθεδρία, όπως σημειώνεται, του διεθνούς δικαίου και χωρίς εφαρμογή διπλών κριτηρίων), χωρίς, ωστόσο, σαφή αναφορά στην ανάγκη αποχώρησης των ρωσικών στρατευμάτων, καθώς και αποκατάστασης της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της[14].

Β. Κατέθεσε, μαζί με τη Βραζιλία, έγγραφο «έξι κοινών συμφωνιών» με τη Βραζιλία για την πολιτική διευθέτηση της κρίσης στην Ουκρανία (Μάιος 2024)[15].

Γ. Προχώρησε, τον Σεπτέμβριο του 2024, στη σύσταση της Ομάδας Φίλων για την Ειρήνη (Κίνα, Βραζιλία, Νότιος Αφρική, Αίγυπτος, Ινδονησία, Τουρκία και άλλες χώρες), σκοπός της οποίας είναι η ανάληψη πρωτοβουλιών για την επίτευξη ειρήνης στη βάση των θέσεων που περιλαμβάνονται στα δύο προαναφερθέντα έγγραφα.

12. Βλ. https://uk.ambafrance.org/France-Germany-and-UK-condemn-Iranian-missile-exports-to-Russia
13. Για το πλήρες κείμενο, βλ. https://www.mfa.gov.cn/eng/zy/gb/202405/t20240531_11367485.html
14. Για το σύνολο του κειμένου βλ. https://www.mfa.gov.cn/eng/zy/gb/202405/t20240531_11367485.html
15. Το έξι σημεία συνοψίζονται ως εξής 1. Αποφυγή κλιμάκωσης στη βάση τριών αρχών (καμία επέκταση του πεδίου της μάχης, καμία κλιμάκωση των μαχών και αποφυγή πρόκλησης από τα μέρη), 2. Άμεσος διάλογος, αποκλιμάκωση μέχρι την επίτευξη συνολικής κατάπαυσης του πυρός και πραγματοποίηση διεθνούς ειρηνευτικής διάσκεψης, που θα είναι αποδεκτή τόσο από τη Ρωσία όσο και από την Ουκρανία, με ισότιμη συμμετοχή όλων των μερών και συζήτηση επί όλων των ειρηνευτικών σχεδίων που έχουν κατατεθεί για την επίλυση της σύγκρουσης, 3. Αύξηση ανθρωπιστικής βοήθειας, αποτροπή ανθρωπιστικής κρίσης μεγαλύτερης κλίμακας, ανταλλαγή αιχμαλώτων πολέμου, αποφυγή επιθέσεων σε αμάχους και μη στρατιωτικούς στόχους, 4. Καμία χρήση όπλων μαζικής καταστροφής, αποτροπή της διάδοσης των πυρηνικών όπλων και αποφυγή πυρηνικής κρίσης, 5. Αποφυγή επιθέσεων σε πυρηνικούς σταθμούς, σεβασμός της Σύμβασης για την Πυρηνική Ασφάλεια και αποφασιστική πρόληψη ανθρωπογενών πυρηνικών ατυχημάτων και 6. Αποφυγή διαίρεσης του κόσμου σε απομονωμένες πολιτικές ή οικονομικές ομάδες και διασφάλιση της διεθνούς

Συγκρατείται περαιτέρω ότι το Πεκίνο έχει επικρίνει τον ρόλο του ΝΑΤΟ στην επιδείνωση της κατάστασης ασφαλείας στην Ευρώπη, προχωρώντας μάλιστα σε έμμεση σύνδεση με τον πόλεμο στην Ουκρανία.[16] Από πλευράς της, η Δύση έχει ασκήσει κριτική στις κινεζικές θέσεις, επισημαίνοντας ότι είναι εμμέσως υποστηρικτικές προς τη Μόσχα. Πέραν αυτού, έχει επανειλημμένως επικρίνει την κινεζική πλευρά για εξαγωγές προς τη Ρωσία μη θανατηφόρων αγαθών διττής χρήσης και γενικότερα υλικών που παραβιάζουν τις κυρώσεις και στηρίζουν σε κρίσιμο βαθμό τη ρωσική οικονομία και τη ρωσική αμυντική βιομηχανία, επιτρέποντας ουσιαστικά στη Ρωσία να συνεχίσει τη στρατιωτική της επιχείρηση.

Η θέση των κρατών BRICS

Ιδιαίτερης επισήμανσης χρήζει η αντίδραση των κρατών BRICS έναντι της ρωσικής εισβολής. Τούτο καθώς ο μηχανισμός αποτελεί δυνητικά φορέα κοινής έκφρασης των αναδυόμενων δυνάμεων επί του ζητήματος της ρωσικής εισβολής. Η εξέταση της στάσης τους συνεπώς δύναται να καταδείξει κατά πόσο η ομάδα κατάφερε να διαμορφώσει κοινή αντίληψη σε σχέση με τον εξελισσόμενο πόλεμο[17]. Σημειώνεται επίσης η περαιτέρω αναβάθμιση του ρόλου του μηχανισμού, μετά και την ένταξη σε αυτόν νέων μελών (Αίγυπτος, Αιθιοπία, Ιράν, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και Ινδονησία), σε συνθήκες μάλιστα οξυμένων γεωπολιτικών εντάσεων, λόγω της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία αλλά και των εντάσεων στις σχέσεις Ην. Πολιτειών-Κίνας[18]. Αξιοσημείωτη είναι και η αυξημένη σημασία που, τα τελευταία χρόνια, η Ρωσία αποδίδει στα BRICS, λόγω της επιδείνωσης των σχέσεών της με τη Δύση και την (πολιτική και οικονομική) πίεση που δέχεται από αυτή[19].

Ωστόσο, όπως προκύπτει, τα κράτη BRICS δεν έχουν διαμορφώσει ενιαία προσέγγιση σε σχέση με τον πόλεμο στην Ουκρανία. Ενδεικτικά, χώρες όπως η Ινδία, η οποία διατηρεί στενούς δεσμούς με τη Δύση και τις ΗΠΑ, έχουν τηρήσει κατά τι πιο επικριτική στάση έναντι της ρωσικής εισβολής[20]. Αντίστοιχα, όπως φαίνεται και στον πίνακα 2, η Βραζιλία, επίσης χώρα με παραδοσιακές σχέσεις με τη Δύση, υπερψήφισε τρία εκ των πέντε

συνεργασίας σε μια σειρά από κρίσιμους τομείς.
16. Βλ. και σημείο 2 του εγγράφου «Η θέση της Κίνας για την πολιτική διευθέτηση της κρίσης της Ουκρανίας», («Απόρριψη της «ψυχροπολεμικής νοοτροπίας», σεβασμός των συμφερόντων ασφαλείας των επιμέρους χωρών, απόρριψη της ενίσχυσης και διεύρυνσης των στρατιωτικών μπλοκ»)
17. Για προφανείς λόγους που σχετίζονται με τους συντελεστές ισχύος αλλά και τη γεωγραφική τους θέση, η συγκεκριμένη επισήμανση δεν υπονοεί ότι τα κράτη BRICS δύνανται να διαδραματίσουν ισότιμο όλο στην εξέλιξη της σύγκρουσης. Συνεπώς, η εξέταση της στάσης τους περιορίζεται στο να διαπιστωθεί κατά πόσο έχουν κοινές αντιλήψεις αναφορικά με τη φύση και τον χαρακτήρα της σύγκρουσης, καθώς και με το πλαίσιο επίλυσής της.
18. Alexander Gabuev and Oliver Stuenkel, "The Battle for the BRICS,", Foreign Affairs, 24 September 2024. Διαθέσιμο σε https://www.foreignaffairs.com/russia/battle-brics?utm_medium=newsletters&utm_source=twofa&utm_campaign=Israel%20and%20Hezbollah%20Are%20Escalating%20Toward%20Catastrophe&utm_content=20240927&utm_term=EWZZZ003ZX)
19. Όπως υποσημείωση 18
20. Βλ. και σχετικές δηλώσεις του Ινδού Πρωθυπουργού Modi, κατά τη συνάντηση του με τον V. Putin στο περιθώριο της Συνόδου Κορυφής του Συμφώνου Συνεργασίας της Σαγκάης, η

Πίνακας 2 Στάση Βραζιλίας, Ινδίας, Κίνας και Νοτίου Αφρικής στις κύριες ψηφοφορίες της ΓΣ του ΟΗΕ αναφορικά με τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία (οι τέσσερις αυτές χώρες αποτελούσαν, μαζί με τη Ρωσία, τα μέλη του μηχανισμού κατά τη στιγμή που διεξήχθησαν οι ψηφοφορίες)

Ψηφίσματα	**"Aggression against Ukraine" (2.3.2022)**	**"Suspension of the Rights of the Russian Federation in the Human Rights Council" (7.4.2022)**	**"Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations" (12.10.2022)**	**"Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine" (14.11.2022)**	**Principles underlying a comprehensive just and lasting peace in Ukraine" (23.2.2023)**
Βραζιλία	ΥΠΕΡ	ΑΠΟΧΗ	ΥΠΕΡ	ΑΠΟΧΗ	ΥΠΕΡ
Ινδία	ΑΠΟΧΗ	ΑΠΟΧΗ	ΑΠΟΧΗ	ΑΠΟΧΗ	ΑΠΟΧΗ
Κίνα	ΑΠΟΧΗ	ΚΑΤΑ	ΑΠΟΧΗ	ΚΑΤΑ	ΑΠΟΧΗ
Νότιος Αφρική	ΑΠΟΧΗ	ΑΠΟΧΗ	ΑΠΟΧΗ	ΑΠΟΧΗ	ΑΠΟΧΗ

Ψηφισμάτων της ΓΣ του ΟΗΕ (1, 3 και 5), επιλέγοντας να απέχει μόνο στις ψηφοφορίες επί των Ψηφισμάτων 2 και 4[21]. Το γεγονός αυτό και παρά την κατάθεση, από κοινού με την Κίνα, σχεδίου Ειρήνευσης έξι σημείων καταδεικνύει τη μερική διαφοροποίηση της Βραζιλίας σε σχέση με την Κίνα και τη διάθεσή της να ακολουθήσει τον δικό της αυτόνομο δρόμο[22]. Σημειώνεται, επίσης, πως η Βραζιλία εκπροσωπήθηκε, έστω ως παρατηρητής, και στη Σύνοδο για την Ειρήνη στο Burgenstock. Τέλος, Κίνα και Ινδία τήρησαν επίσης διαφορετική στάση, με την πρώτη να καταψηφίζει τα Ψηφίσματα 2 και 4 και να τηρεί στάση αποχής στα υπόλοιπα τρία και τη δεύτερη

οποία έλαβε χώρα στη Σαμαρκάνδη, στις 17 Σεπτεμβρίου 2022 (βλ. https://edition.cnn.com/2022/09/17/world/modi-putin-russia-ukraine-war-rebuke-intl-hnk/index.html, 17 September 2022)

21. Γενικότερα, η Μπραζίλια δεν φαίνεται να συμμερίζεται την προοπτική στροφής των BRICS προς μια αντιδυτική κατεύθυνση, με τον Βραζιλιάνο Πρόεδρο να έχει απορρίψει την προοπτική μετατροπής τους σε πόλο αντιπαράθεσης με το G-7, δηλώνοντας χαρακτηριστικά ότι η ομάδα δεν είναι «εναντίον κανενός» (βλ. Alexander Gabuev and Oliver Stuenkel, "The Battle for the BRICS", Foreign Affairs, 24 September 2024 (διαθέσιμο σε https://www.foreignaffairs.com/russia/battle-brics?utm_medium=newsletters&utm_source=twofa&utm_campaign=Israel%20and%20Hezbollah%20Are%20Escalating%20Toward%20Catastrophe&utm_content=20240927&utm_term=EWZZZ003ZX).
22. Paulo Velasco Junior, "Brazil's Position on the War in Ukraine: The Search for a Diffcult Balance" στο "Forum: The Russia–Ukraine War and Reactions from the Global South", The Chinese Journal of International Politics, Volume 17, Issue 4, 2024, p. 473. Διαθέσιμο ως https://academic.oup.com/cjip/article/17/4/449/7769649?login=false

να απέχει από το σύνολο των πέντε ψηφοφοριών (ομοίως έπραξε η Νότιος Αφρική).

Όπως αναμενόταν, η διεύρυνση των BRICS (1 Ιανουαρίου 2024) κατέστησε ακόμη λιγότερη εφικτή τη διαμόρφωση κοινής αντίληψης σε σχέση με τον πόλεμο στην Ουκρανία. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στη Δήλωση που υιοθετήθηκε κατά τη 16η Σύνοδο Κορυφής BRICS στο Καζάν[23], καταγράφεται μόλις μία αναφορά στη σύρραξη στην Ουκρανία (παρ. 36 Δήλωσης) και μάλιστα με υπενθύμιση των εθνικών θέσεων, όπως εκφράστηκαν στα κατάλληλα φόρα, (περιλαμβανομένων των οργάνων του ΟΗΕ). Σε ό,τι δε αφορά το υπόλοιπο λεκτικό της παραγράφου[24], κρίνεται εν γένει αόριστο, αν και δύναται να ερμηνευθεί ως ευρισκόμενο σχετικά εγγύτερα προς τις θέσεις της Μόσχα (ιδίως στον βαθμό που αναφέρεται στο σύνολο των προτάσεων επίλυσης της σύγκρουσης και όχι σε ρητή στήριξη της ουκρανικής Φόρμουλας Ειρήνης δέκα σημείων).

Βάσει των προαναφερθέντων και παρά τις εντυπώσεις που δημιούργησε η ένταξη του Ιράν ως προς τον αντιδυτικό προσανατολισμό που αποκτά[25], καθίσταται εμφανές ότι τόσο στο Ουκρανικό, όσο και γενικότερα στο ζήτημα των σχέσεων με τη Δύση, η ομάδα BRICS δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι λειτουργεί ως ενιαίο και συνεκτικό μπλοκ, ιδίως μετά τη διεύρυνση[26]. Διαπιστώνεται δε ότι οι χώρες εκείνες των BRICS, οι οποίες τήρησαν εν μέρει πιο επικριτική στάση έναντι της ρωσικής εισβολής, είναι και εκείνες οι οποίες διατηρούν στενότερους δεσμούς με τη Δύση, απορρίπτοντας την προοπτική μετατροπής των BRICS σε έναν αντιδυτικό μηχανισμό.

Από την άλλη, τα κράτη BRICS εξακολουθούν να συμφωνούν σε μια σειρά θεμελιωδών ζητημάτων όπως το γεγονός ότι ο κόσμος μετακινείται σταδιακά από τη μονοπολικότητα και ορίζεται από τον ανταγωνισμό μεταξύ πολλών κέντρων ισχύος. Σε αυτό το πλαίσιο, ακόμη και χώρες, που διατηρούν στενές και παραδοσιακές σχέσεις με τη Δύση, επέλεξαν να μην παρεκκλίνουν από την ανεξάρτητη προσέγγισή τους έναντι του πολέμου στην Ουκρανία, τηρώντας αποστάσεις από τη δυτική πολιτική[27].

Η θέση της Ρωσίας στον νέο καταμερισμό ισχύος

Λαμβανομένων υπόψη των προαναφερθέντων, αποτελεί ζήτημα προς εξέταση ο προσδιορισμός της θέσης της Ρωσίας στον υπό διαμόρφωση διεθνή καταμερισμό ισχύος, η απάντηση στο οποίο ενδεχομένως καθορίσει και

23. XVI BRICS Summit, Kazan Declaration, 23 October 2024. Διαθέσιμο σε https://cdn.brics-russia2024.ru/upload/docs/Kazan_Declaration_FINAL.pdf?1729693488349783.
24. Τονίζεται ότι όλα τα κράτη θα πρέπει να ενεργούν με συνέπεια προς τους Σκοπούς και τις Αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών στο σύνολό τους ενώ σημειώνονται οι σχετικές προτάσεις διαμεσολάβησης και καλών υπηρεσιών, με στόχο την ειρηνική επίλυση της σύγκρουσης μέσω του διαλόγου και της διπλωματίας.
25. Όπως υποσημείωση 11
26. Jo Inge Bekkevold, "No, the World Is Not Multipolar", Foreign Policy, 22 September 2023. Διαθέσιμο ως https://foreignpolicy.com/2023/09/22/multipolar-world-bipolar-power-geopolitics-business-strategy-china-united-states-india/
27. Vidya Nadkarni, "The Russia–Ukraine War and Reactions from the Global South" στο "Forum: The Russia–Ukraine War and Reactions from the Global South", The Chinese Journal of International Politics, Volume 17, Issue 4, 2024, p. 451

τη μορφή που θα λάβει το διεθνές σύστημα (η Ρωσία ως εν δυνάμει τρίτος πόλος). Από τη μία, όπως είδαμε, ο πόλεμος στην Ουκρανία δημιούργησε το υπόβαθρο για την εμβάθυνση της συνεργασίας της Ρωσίας με χώρες όπως η Κίνα, το Ιράν και η Β. Κορέα, Το γεγονός αυτό ασφαλώς ισχυροποιεί τη θέση της, δίνοντάς της παράλληλα τη δυνατότητά της να διεκδικήσει αναβαθμισμένο ρόλο στην εξέλιξη ζητημάτων μείζονος παγκόσμιου ενδιαφέροντος. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει, επί παραδείγματι, να γίνει κατανοητή η ανησυχία των δυτικών κρατών αναφορικά με τη στάση της Ρωσίας στο Κορεατικό (ιδίως σε περίπτωση κρίσης), λαμβανομένων υπόψη των νέων δεδομένων στις σχέσεις Μόσχας-Πιονγιάνγκ.

Ταυτόχρονα, πέραν της Κίνας, η Ρωσία ενισχύει τη θέση και με άλλους σημαντικούς διεθνείς δρώντες, όπως η Ινδία, η Βραζιλία, καθώς και τα αραβικά κράτη, ως αποτέλεσμα και της πολιτικής και οικονομικής πίεσης που δέχεται από τη Δύση. Ενδεικτικά, οι εμπορικές σχέσεις Ρωσίας-Ινδίας έχουν ενισχυθεί σημαντικά μετά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, καθώς μάλιστα η ινδική αγορά δύναται να συμβάλει στη μείωση της εξάρτησης της Ρωσίας από την Κίνα[28]. Σε αυτό το πλαίσιο, το 2024, ο όγκος των διμερών εμπορικών συναλλαγών σχεδόν διπλασιάστηκε σε σχέση με το 2022, φτάνοντας στα 65 δισεκατομμύρια δολάρια[29]. Αντίστοιχα, κατά τους 10 πρώτους μήνες του 2024, ο όγκος των διμερών εμπορικών συναλλαγών Ρωσίας-Βραζιλίας έφτασε στο ιστορικό υψηλό των 11 δισεκατομμυρίων δολαρίων.

Είναι, επίσης, σαφές ότι ο στόχος της διπλωματικής απομόνωσης της Ρωσίας δεν επετεύχθη, καθώς ο μη δυτικός κόσμος δεν ευθυγραμμίστηκε με την πολιτική της Δύσης. Η σημαντική θέση της Ρωσίας σε μια σειρά από τομείς που ενδιαφέρουν άμεσα τις χώρες του Παγκόσμιου Νότου (ενεργειακός, διατροφικός), εξηγεί σε σημαντικό βαθμό τη στάση αυτή. Κυρίως, όμως, η εξήγηση θα πρέπει να εντοπιστεί στην απροθυμία των χωρών αυτών να συνδεθούν και να ταυτιστούν με συγκεκριμένα κέντρα ισχύος, αισθανόμενα ότι σε έναν κόσμο, στον οποίο δεν υπάρχει πλέον παγκοσμίως αναγνωρισμένος «ηγέτης» και στον οποίο η μονοπολική τάξη δεν έχει -τουλάχιστον προς ώρας- αντικατασταθεί από μια αυστηρά διπολική (ΗΠΑ-Κίνα), τα περιθώρια ελιγμών αυξάνονται. Τέλος, η στάση ισχυρών παικτών, οι οποίοι απέφυγαν να στραφούν εναντίον της Ρωσίας, συνέβαλε επίσης στη διαμόρφωση της θέσης των υπολοίπων χωρών του Παγκόσμιου Νότου.

Από την άλλη, η εισβολή της στην Ουκρανία επέφερε υψηλό πολιτικό, στρατιωτικό και οικονομικό κόστος για τη Ρωσία. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι συνεργάζεται με κράτη όπως η Β. Κορέα είναι για πολλούς ενδεικτικό των δυσκολιών που αντιμετωπίζει στην εκπλήρωση των στρατιωτικών της στόχων.

Η Ρωσία έχει επίσης αυξήσει σημαντικά την εξάρτησή της από την Κίνα, τόσο σε οικονομικό[30], όσο και σε πολιτικό επίπεδο, χωρίς πάντως το γεγονός αυτό να την έχει οδηγήσει σε απώλεια της στρατηγικής της αυτονομίας έναντι της Κίνας (όπως καταδεικνύει και η εμβάθυνση των σχέσεων της με τη Β. Κορέα). Όπως επίσης εξηγήσαμε και προηγουμένως, η Κίνα διαδραματίζει σημαντικό (κατά ορισμένους καθοριστικό) ρόλο στην εξέλιξη ενός ζωτικού για τη Ρωσία ζητήματος, όπως το Ουκρανικό, κάτι άλλωστε που καταδεικνύει και το γεγονός ότι δυτικοί ηγέτες απευθύνονται συχνά προς το Πεκίνο προκειμένου να του ασκήσουν πιέσεις ώστε να μεταβάλει τη στάση του έναντι της Μόσχας.

Περαιτέρω, η διευρυνόμενη συνεργασία της Ρωσίας με χώρες όπως η Κίνα, το Ιράν και η Β. Κορέα δεν οδηγεί αυτομάτως στη δημιουργία ενός ενιαίου πόλου ισχύος. Τα εν λόγω κράτη συνασπίζονται μεν γύρω από έναν κοινό στόχο (τον περιορισμό της δυτικής επιρροής), έχουν ωστόσο και διαφορές, ενώ, σε κάθε περίπτωση, αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους (τουλάχιστον η Ρωσία, η Κίνα και το Ιράν) με όρους αυτονομίας και μη εξάρτησης από άλλα κέντρα ισχύος. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι Ρωσία και Κίνα έχουν πολλάκις αρνηθεί την προοπτική σύστασης μεταξύ τους συμμαχίας, ενώ η πρόσφατη υπογραφή Συνολικής Συμφωνίας Στρατηγικής Εταιρικής Σχέσης μεταξύ Ρωσίας και Ιράν, στην οποία δεν προβλέπεται ρήτρα αμοιβαίας στρατιωτικής συνδρομής, κατέδειξε τα όρια της μεταξύ τους σχέσης, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι τα δύο μέρη δεν επιδιώκουν δεσμεύσεις όπως συγκρότηση στρατιωτικής συμμαχίας ή παροχή υποστήριξης προς το άλλο μέρος σε περίπτωση επίθεσης[31].

Οι πρόσφατες εξελίξεις στη Συρία και η αδυναμία/απροθυμία της Ρωσίας να παρέμβει προς υποστήριξη του Άσαντ είναι επίσης αξιοσημείωτες. Τούτο λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία που, από το 2015, απέδιδε η Ρωσία στην παρουσία της στη Συρία, εμφανιζόμενη ως εξαγωγέας ασφαλείας, ο οποίος, μέσω της προβολής στρατιωτικής ισχύος (και μάλιστα μακριά από την περιφέρειά του) ήταν σε θέση να υποστηρίξει αποτελεσματικά τους συμμάχους της[32].

Τέλος, η Ρωσία, όπως συμπεραίνεται και από τα αποτελέσματα των ψηφοφοριών στη ΓΣ ΟΗΕ αναφορικά με τον εξελισσόμενο πόλεμο, δεν διαθέτει μεγάλο αριθμό ανοιχτών υποστηρικτών, ενώ, με την εξαίρεση της Λευκορωσίας, ακόμη και γειτονικές προς εκείνη χώρες, με τις οποίες διατηρεί στενούς δεσμούς, έχουν αποφύγει να ταυτιστούν μαζί της. Από ορισμένους, μάλιστα, εκτιμάται ότι η εισβολή της στην Ουκρανία επηρέασε αρνητικά τη θέση της Ρωσίας στη γεωγραφική της

28. Deepa M. Ollapally, “India’s Regional Geopolitics, Global Worldviews, and Ukraine: “Everything, Everywhere, All at Once” στο “Forum: The Russia–Ukraine War and Reactions from the Global South”, The Chinese Journal of International Politics, Volume 17, Issue 4, 2024, p. 458
29. Η Ρωσία παραμένει, επίσης ο μεγαλύτερος προμηθευτής όπλων της Ινδίας.
30. Η Κίνα αντιστοιχεί στο 26% του συνολικού ρωσικού εμπορίου, ενώ η Ρωσία μόλις το 3% του κινεζικού. Το 2023, το εμπόριο Κίνας-Ρωσίας έφτασε στο ιστορικό υψηλό των 240 δισεκατομμυρίων δολαρίων, σε σύγκριση με τα 147 δισεκατομμύρια δολάρια το 2021, ήτοι το έτος πριν από τον πόλεμο στην Ουκρανία. Οι εξαγωγές της Κίνας στη Ρωσία συνεχίζουν επίσης να αυξάνονται με ολοένα και ταχύτερους ρυθμούς (βλ. Clara Fong and Will Merrow, “Where the China-Russia Partnership Is Headed in Seven Charts and Maps”, Council on Foreign Relations, 12 December 2024. Διαθέσιμο σε https://www.cfr.org/article/where-china-russia-partnership-headed-seven-charts-and-maps).
31. Nikita Smagin, “New Russia-Iran Treaty Reveals the Limits of Their Partnership”, Carnegie Politika, 21 January. Διαθέσιμο σε 2025. https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2025/01/russia-iran-strategic-agreement?lang=en
32. Alexander Baunov, “Putin Chose Ukraine Over Syria”, Foreign Affairs, 26 December 2024. Διαθέσιμο σε https://www.foreignaffairs.com/russia/putin-chose-ukraine-over-syria?check_logged_in=1.

περιφέρεια[33], όπως άλλωστε καταδεικνύει και η σοβαρή επιδείνωση των σχέσεών της με την Αρμενία.

Επίλογος - Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, οι αντιδράσεις της διεθνούς κοινότητας σε σχέση με τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία οδηγούν στα εξής συμπεράσματα:

1. Η Δύση έδειξε ικανή (αν και όχι σε απόλυτο βαθμό) να λειτουργεί στη βάση μιας κοινής αντίληψης, τουλάχιστον σε ό, τι αφορά την αντιμετώπιση ζητημάτων τα οποία, εκτός των άλλων, αγγίζουν τον στενό πυρήνα των αρχών και αξιών που ορίζουν την ίδια την έννοια της Δύσης. Το γεγονός αυτό οπωσδήποτε της προσδίδει ορισμένο πλεονέκτημα, εφόσον ασφαλώς δεν σημειωθεί αλλαγή δεδομένων.
2. Παρατηρείται μια διαρκώς ενισχυόμενη σχέση της Ρωσίας με την Κίνα, το Ιράν και τη Β. Κορέα, με άξονα τον πόλεμο στην Ουκρανία, με την Κίνα να αποτελεί πάντως εκείνη τη δύναμη, η οποία διαθέτει τόσο τους συντελεστές ισχύος, όσο και τη βούληση να διαδραματίσει κομβικό ρόλο στην εξέλιξη της σύγκρουσης.
3. Έχουν αυξηθεί τα περιθώρια αυτονομίας των μεσαίων και μικρότερων χωρών του Παγκόσμιου Νότου, οι οποίες επιδιώκουν να διατηρήσουν ανοιχτούς διαύλους με όλα τα κέντρα πολιτικής και οικονομικής ισχύος. Ειδικότερα δε σε ό, τι αφορά τον πόλεμο στην Ουκρανία, απορρίπτουν την προοπτική να συνταχθούν πλήρως με τη την Ουκρανία (και εμμέσως τη Δύση) ή τη Ρωσία, θεωρώντας ότι ο πόλεμος είναι πρωτίστως ευρωπαϊκός και δεν τις αφορά άμεσα. Το γεγονός αυτό, αν και δεν συνεπάγεται διάθεση ρήξης με τη Δύση και αποδοχή της διαιρετικής τομής West vs the Rest, καταδεικνύει οπωσδήποτε μια τάση αποστασιοποίησης από τη Δύση, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου αιτήματος για αλλαγές στο διεθνές σύστημα με βάση τους νέους συσχετισμούς. Περαιτέρω, αναδεικνύει τη διογκούμενη δυσπιστία έναντι της Δύσης, αφενός λόγω της δυναμικής που έχει αποκτήσει η αντίληψη περί εφαρμογής, από πλευράς της, «διπλών κριτηρίων» σε διεθνείς κρίσεις (βλ. περιπτώσεις Κόσοβο, Ιράκ, Λιβύης[34]) και αφετέρου λόγω της προσέγγισης των πολιτικών της υπό αντιαποικιακό πρίσμα[35].
4. Ο ρόλος του Παγκόσμιου Νότου εμφανίζεται συνολικά ενισχυμένος, όπως καταδεικνύει και ο εξελισσόμενος ανταγωνισμός για επιρροή σε αυτόν μεταξύ Δύσης - Ρωσίας, μέσω και του «πολέμου των αφηγημάτων» σε σχέση με τον πόλεμο στην Ουκρανία. Η πραγματικότητα αυτή οφείλεται τόσο στην εδώ και κάποια χρόνια παρατηρούμενη μείωση της διεθνούς δέσμευσης του κύριου κέντρου ισχύος της Δύσης (ΗΠΑ), όσο και στο γεγονός ότι η αποδυνάμωση της μονοπολικής τάξης δεν έχει, τουλάχιστον έως τώρα, αντικατασταθεί από ένα σκληρά διπολικό σύστημα, κάτι που θα μείωνε τα περιθώρια ευελιξίας.
5. Η απόρριψη της μονοπολικότητας δεν συνεπάγεται αποδοχή ενός κόσμου, στον οποίο θα κυριαρχούν τα λεγόμενα «κράτη-πολιτισμοί» ή οι «περιφερειακοί ηγεμόνες»[36], όπως άλλωστε αυτοπροσδιορίζεται η Ρωσία[37]. Η οικοδόμηση ενός κόσμου, ο οποίος θα αποτελείται από εδαφικά γειτονικές και πολιτιστικά συμβατές «μεγάλες περιοχές» και στον οποίο το κάθε «κράτος-πολιτισμός» θα αποτελεί μια μικρή «οικουμένη»[38] δεν φαίνεται να είναι συμβατός με τις επιθυμίες της μεγάλης πλειονότητας των χωρών του Παγκόσμιου Νότου.
6. Η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία δείχνει να έχει οδηγήσει σε ενίσχυση της θέσης της Κίνας, όπως άλλωστε δείχνει και ο ρόλος του Πεκίνου στην εξελισσόμενη σύρραξη. Από την άλλη, αποτελεί ερωτηματικό η θέση της Ρωσίας στον μεταπολεμικό διεθνή καταμερισμό ισχύος λαμβάνοντας υπόψη την προσέγγισή της με χώρες όπως η Κίνα, το Ιράν και η Β. Κορέα, την αδυναμία επίτευξης της διπλωματικής της απομόνωσης, αλλά και το πολύπλευρο κόστος που υφίσταται λόγω του πολέμου.

Σε κάθε περίπτωση, τα παραπάνω αποτελούν συμπεράσματα που εξήχθησαν με βάση την αντίδραση της διεθνούς κοινότητας (και ιδίως του μη δυτικού κόσμου) έναντι της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία. Δεν φιλοδοξούν, συνεπώς, να δώσουν μια συνολική απάντηση στα ερωτήματα που θέτει η παρούσα εργασία, η οποία απαιτεί περαιτέρω έρευνα.

33. Marlene Laruelle, “The End of the Post-Soviet Order”, Foreign Affairs, 13 October 2022. Διαθέσιμο ως https://www.foreignaffairs.com/central-asia/end-post-soviet-order?check_logged_in=1.
34. Mark Leonard, “Europe’s self-destructive identity crisis”, The Strategist, 5 Australian Strategic Policy Institute, May 20202. Διαθέσιμο σε https://www.aspistrategist.org.au/europes-self-destructive-identity-crisis/
35. Είναι σε αυτό το πλαίσιο που θα πρέπει άλλωστε να γίνει κατανοητή η ρητορική της Μόσχας, η οποία, εκμεταλλευόμενη και την ανάμνηση της ΕΣΣΔ ως αντιαποικιοκρατικής δύναμης, προβάλει συστηματικά την εισβολή της στην Ουκρανία ως ενέργεια που στρέφεται εναντίον του ηγεμονισμού/ιμπεριαλισμού της Δύσης.
36. Joseph Stiglitz, “A new global order: on post-neoliberal globalization” The Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 28 September 2023 (διαθέσιμο σε https://www.youtube.com/watch?v=aF1QzSLOy4M) cited in Vadim Grishin, “Russia and the Global South, or the Mystery of Political Semantics”, The Russia Program, The George Washington University, March 14, 2024. Διαθέσιμο σε https://therussiaprogram.org/gs_mystery.
37. The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, 31 March 2023. Διαθέσιμο σε https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/. Για μια της ρωσικής θεώρησης για τον πολυπολικό κόσμο βλ. Alexey Drobinin, “The Vision of a Multipolar World - The Civilizational Factor and Russia’s Place in the Emerging World Order”, Russia in Global Affairs, 20 February 2023. Διαθέσιμο σε https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-vision-of-a-multipolar-world/
38. Mikhail Suslov, “Isolationism, a broad Eurasian partnership, and a left tinge”, Russia.Post, 20 April 2023. Διαθέσιμο σε https://russiapost.info/politics/isolationism.

Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική: Μια συνδιαλλαγή υπό το πρίσμα της διεπιστημονικότητας

9

Βιργινία Μπαλαφούτα

Νομικός, Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό (ΕΔΙΠ) Πανεπιστημίου Αθηνών, Δρ Διεθνούς Δικαίου και Περιφερειακών Σπουδών, ΜΔΕ Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές, ΜΔΕ Ιστορία και Φιλοσοφία της Επιστήμης και της Τεχνολογίας

1. Εισαγωγή

Στα πλαίσια του παρόντος άρθρου επιχειρείται να βρεθούν συγκλίσεις και συνέργειες μεταξύ του Διεθνούς Δικαίου και της Διεθνούς Πολιτικής/των Διεθνών Σχέσεων, και κατατίθενται ορισμένες σκέψεις για μια συνδιαλλαγή των δύο επιστημών υπό το πρίσμα της διεπιστημονικότητας.

Ειδικότερα, προσεγγίζεται το ζήτημα της ισχύος, προβάλλεται η έννοια της ισχύος του δικαίου, και διερευνάται εάν συντρέχουν αναλογίες και συγκλίσεις μεταξύ ισχύος και ισχύος του δικαίου. Περαιτέρω, επιχειρείται μια προσπάθεια μέτρησης/ποσοτικοποίησης και ορισμού της ισχύος του δικαίου στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου, και κατατίθενται προτάσεις για την ενδυνάμωσή της. Ακολούθως, αναλύεται και υπό φιλοσοφική ματιά το ζήτημα του καταναγκασμού στο δίκαιο και ειδικότερα στο Διεθνές Δίκαιο, η λειτουργία της αναγκαστικής εκτέλεσης σε αυτό, σε αντίστιξη με τη λειτουργία της στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών. Για ιδέες και προτάσεις που παρουσιάζονται αξιοποιείται και η Φιλοσοφία, κυριότερα δε η Καντιανή Ηθική Φιλοσοφία.

2. Ισχύς και Ισχύς του Δικαίου

Αρχικά, θα θέσουμε ένα δίπολο όπως θα λέγαμε στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων, ένα ζεύγος εννοιών όπως θα λέγαμε στο πεδίο της Φιλοσοφίας. Το

δίπολο/ζεύγος εννοιών είναι το εξής: Ισχύς και Ισχύς του Δικαίου.

Έχοντας υπόψη πολύ ενδιαφέρουσες αναλύσεις περί ισχύος στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων, του Καθηγητή Κώστα Υφαντή[1], και του Καθηγητή Θεόδωρου Κουλουμπή[2], αξίζει να τονιστούν τα ακόλουθα:

i) Ο χαρακτηρισμός της ισχύος ως αφηρημένης έννοιας,
ii) Η ευρεία προβληματική που τίθεται περί ορισμού και μέτρησης της ισχύος, και
iii) Το ζήτημα της σχέσης της ισχύος με τον καταναγκασμό, ήτοι εάν ταυτίζεται με την έννοια του καταναγκασμού, εάν ο καταναγκασμός αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο της ή όχι, και σε ποιόν βαθμό.

Έχοντας ως βασικό οδηγό και γνώμονα την ισχύ του δικαίου, την οποία πάντοτε πρέσβευε και ο Καθηγητής Στέλιος Περράκης[3], στα πλαίσια του παρόντος άρθρου κατατίθενται οι ακόλουθες σκέψεις.

i) Όπως η έννοια της ισχύος, έτσι και η ισχύς του δικαίου αποτελεί μια αφηρημένη έννοια.
ii) Κατ' αναλογία με την έννοια της ισχύος, και για την έννοια της ισχύος του δικαίου θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον μια προσπάθεια ορισμού της και μέτρησής της/ποσοτικοποίησής της.
iii) Κατ' αναλογία με την έννοια της ισχύος, και για την έννοια της ισχύος του δικαίου αξίζει να τεθεί ο προβληματισμός εάν ταυτίζεται με την έννοια του καταναγκασμού (όχι στρατιωτικού ή οικονομικού εν προκειμένω), εάν ο καταναγκασμός αποτελεί κυρίαρχο ή ένα απλώς από τα συστατικά της στοιχεία.

Στα πλαίσια του άρθρου, όποτε γίνεται αναφορά στην ισχύ του δικαίου, νοείται πάντοτε η ισχύς του δικαίου στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου.

Ως προς το ζήτημα ορισμού και μέτρησης που θέσαμε· σε μια προσπάθεια μέτρησης/ποσοτικοποίησης της ισχύος του δικαίου στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου, προτείνεται στο παρόν άρθρο ότι συστατικά στοιχεία/συντελεστές/δείκτες θα μπορούσαν να αποτελούν το σύνολο των πηγών του Διεθνούς Δικαίου: ήτοι i) οι διεθνείς και οι περιφερειακές συμβάσεις, ii) το διεθνές εθιμικό δίκαιο, iii) οι γενικές αρχές του δικαίου, iv) οι αποφάσεις των διεθνών και περιφερειακών δικαστηρίων, v) τα διδάγματα των εγνωσμένου κύρους επιστημόνων, vi) οι πράξεις των διεθνών και περιφερειακών οργανισμών.

Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ιδιαίτερη δυναμική στην ισχύ του δικαίου προσφέρουν οι διεθνείς αναγκαστικοί κανόνες/το jus cogens, και οι διεθνείς εθιμικοί κανόνες. Οι αυξημένης δεσμευτικότητας κανόνες, λοιπόν, δύνανται να αποτελούν θεμελιώδη συστατικά στοιχεία της. Έχει ιδιαίτερη αξία το γεγονός ότι το jus cogens

1. Ίδε: - Κώστας Υφαντής, *Διεθνής πολιτική θεωρία, Η γοητεία του ρεαλιστικού λόγου*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2012.
   - Κώστας Υφαντής, *Εισαγωγή στις Στρατηγικές Σπουδές. Εννέα Μαθήματα*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010.
2. Ίδε Θεόδωρος Κουλουμπής, *Διεθνείς Σχέσεις. Ισχύς και Δικαιοσύνη*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2008.
3. Ίδε: - Στέλιος Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Προς ένα jus universalis*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2013.
   - Στέλιος Περράκης, Μαρία-Ντανιέλλα Μαρούδα, *Διεθνής Δικαιοταξία. Θεωρία και Εφαρμογή Διεθνούς Δικαίου*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2016.

-το οποίο βρίσκεται στην κορυφή του Διεθνούς Δικαίου- και το σύνολο του διεθνούς εθιμικού δικαίου δεσμεύουν όλα τα κράτη ανεξαρτήτως εάν αυτά τα αποδέχονται, εάν έχουν υπογράψει και κυρώσει σχετικές συμβάσεις, εάν έχουν στο εθνικό τους δίκαιο διαφορετικές ρυθμίσεις ακόμη και συνταγματικού επιπέδου.

Παρά τις δυσκολίες που διαχρονικά έχει να αντιμετωπίσει το Διεθνές Δίκαιο, παρά τη δοκιμασία στην οποία βρίσκεται σήμερα με τις ένοπλες συρράξεις που βρίσκονται σε εξέλιξη, η ανάδυση των εθιμικών κανόνων, η αύξηση/η διεύρυνση του διεθνούς εθιμικού πλαισίου, και η αποκρυστάλλωση των διεθνών αναγκαστικών κανόνων αποτελούν εξαιρετικά σημαντικά βήματα για την πρόοδο και την ενδυνάμωσή του, και την καθοριστική ενίσχυση της ισχύος του.

Η ισχύς του δικαίου θα μπορούσε να ενισχύεται και από τους μηχανισμούς εφαρμογής των αποφάσεων των διεθνών και περιφερειακών δικαστηρίων. Ας σκεφτούμε ως παράδειγμα τη διαδικασία που ακολουθείται στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης, μέσω και της Επιτροπής Υπουργών, για την εφαρμογή/εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Επιπλέον, θα μπορούσε να ενδυναμώνεται και από το monitoring που γίνεται για την εφαρμογή διεθνών και περιφερειακών συμβάσεων.

Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η ισχύς του δικαίου στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου, εξαρτάται σημαντικά και από τον τρόπο που λειτουργούν τα κράτη στη διεθνή και την εθνική δικαιοταξία. Δύνανται τα κράτη να συμβάλλουν ουσιαστικά στην ενδυνάμωσή της με την πιστή εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου, με τη συμμόρφωσή τους στις δικαστικές αποφάσεις διεθνών και περιφερειακών δικαστηρίων, με την υπογραφή και κύρωση διεθνών και περιφερειακών συμβάσεων, και με τον τρόπο που αντιμετωπίζουν εν συνόλω το Διεθνές Δίκαιο στην εθνική έννομη τάξη τους.

Τα προτεινόμενα συστατικά στοιχεία/συντελεστές/δείκτες θα μπορούσαν να συμβάλλουν και στον ορισμό της αφηρημένης έννοιας της ισχύος του δικαίου.

Ως προς το ζήτημα του καταναγκασμού εν σχέσει με την ισχύ του δικαίου, στα πλαίσια του παρόντος άρθρου κατατίθενται οι ακόλουθες σκέψεις.

Με την αναφορά σε καταναγκασμό στα πλαίσια του δικαίου, εν προκειμένω, δεν νοείται φυσικά στρατιωτικός ή οικονομικός καταναγκασμός. Γίνεται αναφορά, πρώτον, στην προβληματική σχετικά με το εάν στη συμπεριφορά των ανθρώπων που σέβονται και εφαρμόζουν το δίκαιο, βαρύνει κύρια το γεγονός του εξαναγκαστικού χαρακτήρα του δικαίου. Γίνεται αναφορά, δεύτερον, στην αναγκαστική εκτέλεση.

Ως προς το πρώτο ζήτημα, εάν αναχθούμε στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία, μπορούμε να θυμηθούμε τον Πλάτωνα, ο οποίος αναφερόταν στο «δαχτυλίδι του Γύγη» το οποίο εάν το είχαμε θα μας έκανε αόρατους, και έθετε τον προβληματισμό πώς θα λειτουργούσαν οι άνθρωποι εάν ήξεραν ότι οι άλλοι δεν τους βλέπουν και δεν θα έχουν συνέπειες για τις πράξεις τους.

Ας αναλογιστούμε και την κατηγορική προσταγή, τον ηθικό νόμο του Καντ[4], ο οποίος καλεί τους ανθρώπους να

4. Ίδε Βιργινία Μπαλαφούτα, «Η ηθική στην Καντιανή Φιλοσοφία ως προϋπόθεση και συστατικό στοιχείο της ελευθερίας του ανθρώπου. Η αξιοποίηση της Ηθικής Φιλοσοφίας του Καντ για τη συμμόρφωση των ανθρώπων με το Δίκαιο.», *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Τεύχος 89, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2021, σσ. 585-599.

λειτουργούν βάσει μιας αρχής, η οποία θα επιθυμούσαν να καταστεί καθολικός νόμος, ήτοι να ισχύει για ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Το να λειτουργεί ο άνθρωπος με βάση την κατηγορική προσταγή, συνιστά -για τον Καντ- θεμελιώδες στοιχείο και απαραίτητη προϋπόθεση για την ελευθερία του. Η οπτική αυτή είναι πολύτιμη και για τα αποτελέσματα που δύναται να έχει για τη συμμόρφωση των υποκειμένων του δικαίου με την ηθική και τους νόμους. Είναι βέβαιο ότι επιδρά διαφορετικά στην ιδιοσυγκρασία και την ψυχοσύνθεση των ατόμων το να θεωρούν ότι είναι υποχρεωμένοι να εφαρμόσουν έναν κανόνα δικαίου, από το να θεωρούν ότι εφαρμόζοντας τον εν λόγω κανόνα καθίστανται ελεύθεροι. Σύμφωνα με την Καντιανή θεώρηση, οι νόμοι δεν αποτελούν καταναγκασμό για τους πολίτες, αντιθέτως οι πολίτες επιλέγουν το ηθικό και το δίκαιο στα πλαίσια του ορθού Λόγου.

Επιλέγεται στην παρούσα εργασία να γίνει αναφορά στην Καντιανή Ηθική Φιλοσοφία, διότι κρίνεται εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Καντ καταφέρνει να συνδέσει στενά με σχέσεις αλληλεξάρτησης: την ηθική, τον ανθρώπινο Λόγο, την αίσθηση καθήκοντος του ατόμου, την ουσιαστική ελευθερία του ανθρώπου, τη συμμόρφωση με τους νόμους και την αρμονική κοινωνική συμβίωση. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, μια ευρύτερη σύνδεση αξιών, αρετών, αρχών, λογικής, συναισθημάτων, δικαιωμάτων, κοινωνικότητας· που όλα μαζί συγκλίνουν στη συμμόρφωση του ανθρώπου με το δίκαιο και την ηθική ως έμφυτη, έλλογη αναγκαιότητα. Θα μπορούσαμε περαιτέρω να αξιοποιήσουμε την Καντιανή Ηθική Φιλοσοφία και για τη συμμόρφωση όλων των υποκειμένων του Διεθνούς Δικαίου με αυτό.

Ως προς το δεύτερο ζήτημα, της αναγκαστικής εκτέλεσης, αξίζει να αναφερθούν τα ακόλουθα. Σε όλους τους κλάδους του δικαίου ενυπάρχει και λειτουργεί η αναγκαστική εκτέλεση. Παράλληλα με την εκούσια και αυτονόητη συμμόρφωση των υποκειμένων του δικαίου με το δίκαιο, υφίσταται νομοθετικό πλαίσιο, νομικές διαδικασίες και μηχανισμοί για την εκτέλεση του δικαίου. Η αναγκαστική εκτέλεση ωστόσο δεν λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο. Είναι προφανώς πολύ πιο ευχερής και δρα πολύ πιο άμεσα και αποτελεσματικά στην εθνική έννομη τάξη, εν σχέσει με τη διεθνή έννομη τάξη. Λόγω της φύσης, του χαρακτήρα και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του Διεθνούς Δικαίου, καθίσταται δυσχερέστερη η διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσής του. Πολλοί επιστήμονες των Διεθνών Σχέσεων επικαλούνται την ισχύ προκειμένου να αιτιολογήσουν αυτή την πραγματικότητα.

Στα πλαίσια του παρόντος άρθρου, επιχειρώντας να αιτιολογηθούν νομικά οι δυσχέρειες και η ιδιαιτερότητα στην αναγκαστική εκτέλεση του Διεθνούς Δικαίου, υποστηρίζεται ότι αυτή έγκειται και στη διάδρασή του με την αρχή της εθνικής κυριαρχίας των κρατών. Γι' αυτό υποστηρίχθηκε ανωτέρω ότι τα κράτη με τη στάση τους απέναντι στο Διεθνές Δίκαιο δύνανται να συμβάλλουν σημαντικά στην ενδυνάμωση της ισχύος του. Η θεωρία του Καντ περί καθολικού, αδιαμφισβήτητου νόμου, που αφορά και δεσμεύει ολόκληρη την ανθρωπότητα, θα μπο-

ρούσε να συμβάλλει και προς αυτή την κατεύθυνση.
Σύμφωνα με τη γράφουσα, ένας κλάδος του Διεθνούς Δικαίου στον οποίο η αναγκαστική εκτέλεση είναι ενδυναμωμένη είναι το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αυτό συμβαίνει -μεταξύ άλλων- λόγω του γεγονότος ότι το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο σχεδόν στο σύνολό του αποτελεί jus cogens, λόγω της κρισιμότητάς του, λόγω του ότι σε αυτό εντάσσονται τα διεθνή εγκλήματα ήτοι πράξεις τόσο απεχθείς και ειδεχθείς που έχει κριθεί ότι προσβάλλουν την «ανθρωπότητα» και την «παγκόσμια συλλογική συνείδηση».[5] Ως έναν ακόμη λόγο θα μπορούσαμε να προβάλουμε το γεγονός ότι το εθνικό Ποινικό Δίκαιο των κρατών συνέβαλε στην ανάδυση και τη διαμόρφωση του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου, και ότι οι δύο εν λόγω κλάδοι τελούν σε συνεχή σχέση, αλληλεπίδραση και διάδραση. Μέσω των γενικών αρχών του δικαίου το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο έχει αντλήσει όρους, έννοιες, αρχές, στοιχεία και κανόνες των εθνικών ποινικών δικαιϊκών συστημάτων, χάρη στους οποίους εμπλουτίζεται έτι περαιτέρω, ενδυναμώνεται, αυστηροποιείται και ενισχύεται η αναγκαστική εκτέλεσή του.
Προτάθηκε ανωτέρω το jus cogens ως δυνάμενο να ενδυναμώνει σημαντικά την ισχύ του δικαίου, και οι γενικές αρχές του δικαίου μία εκ των πηγών του Διεθνούς Δικαίου ως δυνάμενες να αποτελούν ένα συστατικό στοιχείο της ισχύος του δικαίου. Απ' όσα προαναφέρθηκαν για το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο διαπιστώνουμε στην πράξη ότι αποδεικνύεται η συμβολή τους στην ισχύ του δικαίου στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου αλλά και στην αναγκαστική εκτέλεσή του.

3. Αντί Συμπερασμάτων

Εν κατακλείδι, στο παρόν άρθρο κατατέθηκαν ιδέες και προτάσεις περί μιας συνδιαλλαγής του Διεθνούς Δικαίου και των Διεθνών Σχέσεων, με την αξιοποίηση και πολύτιμων δυνατοτήτων που μας παρέχει η Φιλοσοφία και δη η Καντιανή Ηθική Φιλοσοφία.
Με τις προτεινόμενες αναλογίες μεταξύ των αφηρημένων εννοιών της ισχύος και της ισχύος του δικαίου, στοχεύεται η ανάδειξη των συγκλίσεων, των συσχετισμών, και της συνεχούς, αρμονικής και εις βάθος διάδρασης των επιστημών του Διεθνούς Δικαίου και των Διεθνών Σχέσεων.
Επιπρόσθετα, με την προσπάθεια μέτρησης/ποσοτικοποίησης, ορισμού και ενδυνάμωσης της ισχύος του δικαίου στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου, που επιχειρήθηκε, σκοπείται η ενδυνάμωση και προαγωγή του Διεθνούς Δικαίου εν συνόλω και των κρίσιμων θεμελιωδών αξιών και στόχων που αυτό υπηρετεί. Οι σκέψεις που παρουσιάστηκαν ανωτέρω αναφορικά με το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι είναι ενθαρρυντικές ως προς την ισχυροποίηση του Διεθνούς Δικαίου και της εφαρμογής του επί του διεθνούς γίγνεσθαι.

5. Ίδε: - Βιργινία Μπαλαφούτα, *Διεθνές Ποινικό Δίκαιο*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, Δεκέμβριος 2017.
- Βιργινία Μπαλαφούτα, *Το δικαίωμα στην αλήθεια. Εκφάνσεις και εφαρμογές στο Διεθνές Δίκαιο,* Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, Φεβρουάριος 2018.

Οι γεωπολιτικές επιπτώσεις της στρατηγικής αναπροσαρμογής των ΗΠΑ

10

Ηλίας Τασόπουλος

Δρ., Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Εισήγηση στο ετήσιο Συνέδριο της ΕΕΔΔΔΣ «Ανάμεσα σε δύο πολέμους» 20-22 Δεκεμβρίου 2024, Αθήνα

Περίληψη: *Η μείωση της αμερικανικής στρατιωτικής εμπλοκής σε περιφέρειες του διεθνούς συστήματος σηματοδοτεί μια μεταβολή στη στρατηγική παρέμβασης των Ηνωμένων Πολιτειών. Η αποχώρηση από το Ιράκ και το Αφγανιστάν ανέδειξε τα όρια της άμεσης στρατιωτικής παρουσίας και επέβαλε μια νέα, πιο προσεκτική και ευέλικτη προσέγγιση διεθνώς. Οι ΗΠΑ αναπροσαρμόζουν τη στρατιωτική τους εμπλοκή, διατηρώντας τη δέσμευση τους για την διατήρηση της πρωτοκαθεδρίας στο διεθνές σύστημα.*

Οι ΗΠΑ, ειδικά έπειτα από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, στοχεύουν στην απόκτηση μίας παγκόσμιας υπεροχής, είτε με στρατιωτική παρουσία είτε και με διάφορους άλλους τρόπους, που δεν προϋποθέτουν την ανάγκη άμεσης στρατιωτικής εμπλοκής.[1] Στην μεταψυχροπολεμική εποχή, η αμερικανική στρατηγική έχει εξελιχθεί, αλλά ο βασικός στόχος παρέμεινε ο ίδιος: η διατήρηση της παγκόσμιας επιρροής με διάφορους βαθμούς και τρόπους εμπλοκής.[2]

1. Jeffrey, J. F. & Eisenstadt, M. "U.S. Military Engagement in the Broader Middle East Policy," Focus 143, Washington Institute for Near East Policy (WINEP). April 2016
2. Layne, C., "The US foreign policy establishment and grand strategy: how American elites obstruct strategic adjustment", International Politics. 54. 2017, σ.1-16. Porter, P. "Why America's Grand Strategy Has Not Changed: Power, Habit, and the U.S. Foreign Policy Establishment." International Security 42, 4. 2018, σ. 9–46

Η σταδιακή μείωση της εμπλοκής των ΗΠΑ στην περιοχή της Μέσης Ανατολής[3] και της Κεντρικής Ασίας,[4] όπως ενδεικτικά απεικονίζεται στην αποχώρησή τους από περιοχές όπως το Ιράκ και το Αφγανιστάν, συνοδεύεται από μια στροφή σε μια πιο προσεκτική και διαφοροποιημένη προσέγγιση στρατιωτικής παρέμβασης.

Όσο κι αναπροσαρμόζεται ανάλογα με τις διεθνείς συνθήκες, η στρατηγική των Ηνωμένων Πολιτειών παραμένει σταθερή ως προς την στόχευση διαιώνισης της ηγεμονίας τους στο διεθνές σύστημα. Από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η Ουάσιγκτον υιοθέτησε μια στρατηγική πρωτοκαθεδρίας, που περιοδικά παρουσιάζεται ως ηγεσία των εκάστοτε συμμαχιών που δομεί. Η στρατηγική αυτή εδράζεται στην υπεροχή των ΗΠΑ σε στρατιωτικό και οικονομικό επίπεδο, καθώς και στη διασφάλιση της υπεροχής τους απέναντι σε κάθε ανταγωνιστή.

Η εισβολή των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2003 αποτέλεσε μια από τις πιο χαρακτηριστικές εκφράσεις της στρατηγικής τους. Η επίσημη αιτιολόγηση της επέμβασης βασίστηκε στους ισχυρισμούς περί κατοχής όπλων μαζικής καταστροφής από το καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν, καθώς και στη σύνδεσή του με την τρομοκρατία.[5] Ωστόσο, πέρα από αυτούς τους ισχυρισμούς, που αποδείχθηκαν έωλοι, η εισβολή εξυπηρετούσε ευρύτερους στρατηγικούς στόχους των ΗΠΑ, όπως η εγκαθίδρυση μίας φιλικής κυβέρνησης στη Μέση Ανατολή. Για την διασφάλιση της αμερικανικής επιρροής στην περιοχή, η Ουάσιγκτον επιδίωξε να αναδιαμορφώσει το πολιτικό τοπίο της Μέσης Ανατολής υπέρ της. Το Ιράκ, ως ισχυρός περιφερειακός παίκτης, αποτελούσε απειλή τόσο για τα αμερικανικά συμφέροντα, όσο και για τους στενούς συμμάχους τους, όπως το Ισραήλ.[6] Δυνητικά, σύμφωνα με τους υπολογισμούς της διοίκησης Μπους, η αποδυνάμωση της Βαγδάτης θα σήμαινε ότι οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να ελέγχουν καλύτερα τις περιφερειακές δυναμικές.

Η εισβολή στο Ιράκ είχε σχεδιαστεί ως ένα μήνυμα προς άλλα κράτη, όπως το Ιράν, που αποτέλεσε μέρος του διαβόητου «άξονα του κακού» όπως βάφτιζε τους αντιπάλους ο Λευκός Οίκος. Οι ΗΠΑ ήθελαν να καταδείξουν πως ήταν έτοιμες να χρησιμοποιήσουν στρατιωτική ισχύ για την πραγματοποίηση των στόχων τους. Για την προστασία των συμφερόντων τους, οι ΗΠΑ επέλεξαν τον «προληπτικό πόλεμο».

Παρά την στρατιωτική νίκη και την αλλαγή καθεστώτος στην Βαγδάτη, η στρατιωτική κατοχή του Ιράκ από τις ΗΠΑ εξελίχθηκε σε μία παρατεταμένη περίοδο κρίσης, με κόστος σε ανθρώπινες ζωές και οικονομικούς πόρους, αλλά και διεθνούς κύρους. Το γεωπολιτικό ισοζύγιο στην περιοχή μεταβλήθηκε εις βάρος των αμερικανικών συμφερόντων, ιδιαίτερα με την ενίσχυση του Ιράν.

Είναι άξιο λόγου πως, στην αρχική περίοδο μετά την ταχεία νίκη επί των ιρακινών στρατευμάτων, σημαντικά στελέχη του Λευκού Οίκου σκέφτονταν να εφαρμόσουν παρόμοια προσέγγιση σε άλλες χώρες, όπως το Ιράν. Παρόλο που οι συζητήσεις δεν οδήγησαν σε άμεση επίθεση κατά του Ιράν, στρατιωτικές επιλογές εξετάζονταν μέχρι το 2005.[7]

Τελικά, ο πόλεμος στο Ιράκ ανέδειξε ότι οι προληπτικοί πόλεμοι δεν εξυπηρετούν τα αμερικανικά συμφέροντα. Οι δυσκολίες που ανέκυψαν έπειτα από την άμεση κατάληψη του Ιράκ δημιούργησαν σκεπτικισμό σχετικά με τη χρήση μονομερούς στρατιωτικής δύναμης. Έντονες συζητήσεις και διαφωνίες ξέσπασαν στη χώρα, ενώ διαδηλώσεις εναντίον της απόφασης για τον προληπτικό πόλεμο αντικατέστησαν γρήγορα τον αρχικό ενθουσιασμό.

Ωστόσο, ακόμα και εντός της διοίκησης Μπους, που είχε προβεί στην ιρακινή εισβολή του 2003, υπήρχε αναθεώρηση βασικών παραμέτρων της διεθνούς εμπλοκής. Συζητήσεις για ορισμένα χαρακτηριστικά της στρατηγικής των ΗΠΑ, όπως η αναγκαιότητα διεθνούς ανάμειξης εν συνόλω, η εξάρτηση από ισχυρές χερσαίες δυνάμεις και η άμεση στρατιωτική προσέγγιση ήρθαν στην επιφάνεια.

Η σταδιακή μείωση της αμερικανικής στρατιωτικής παρουσίας στη Μέση Ανατολή συνοδεύτηκε από αυξανόμενες φωνές υπέρ της πλήρους απόσυρσης στρατευμάτων από το Ιράκ και το Αφγανιστάν.[8]

Ένας από τους σημαντικότερους μετασχηματισμούς που προέκυψαν από τον πόλεμο στο Ιράκ ήταν η μετάβαση προς μια διαφορετική προσέγγιση στη στρατιωτική παρέμβαση. Η μακροχρόνια και δαπανηρή φύση της μεταπολεμικής περιόδου στο Ιράκ ανέδειξε τα όρια της αμερικανικής στρατιωτικής ισχύος.

Η αποχώρηση από το Ιράκ το 2011 σηματοδότησε το τέλος της πολεμικής προσπάθειας, ενώ υπό την ηγεσία του Μπαράκ Ομπάμα δόθηκε έμφαση στις εσωτερικές προτεραιότητες και στη μείωση της διεθνούς εμπλοκής. Το μοντέλο της «ηγεσίας από τα μετόπισθεν» εφαρμόστηκε στη Λιβύη και σε άλλες περιπτώσεις.[9]

Η εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ το 2016 έφερε μια στροφή προς τον νεο-απομονωτισμό. Η ρητορική του «πρώτα η Αμερική» σηματοδότησε την απομάκρυνση από τη μεταπολεμική συναίνεση για διεθνή συνεργασία. Η νεο-απομονωτική τάση πήρε πολλές μορφές, όπως η απόσυρση από διεθνείς οργανισμούς και η αποφυγή στρατιωτικών συγκρούσεων. Η επανεκλογή Τραμπ αναμένεται να ενισχύσει αυτές τις τάσεις μετά το 2025.

Η Ουάσιγκτον υιοθέτησε μια νέα προσέγγιση για να περιορίσει την άμεση

3. Friedman, B., "US engagement and disengagement in the Middle East: paradox and perception," Strategic Assessment 24, 01. 2021. σ.136-153
4. Sullivan, C. J., "The Superpower and the "Stans": Why Central Asia is Not "Central" to the United States," SAIS Review of International Affairs, March 27, 2019, www.saisreview.org/2019/03/27/the-superpower-and-the-stans-why-central-asia-is-not-central-to-the-united-states, (Ημ/νια πρόσβασης 3 Φεβ. 2025)
5. Badie, D. "Groupthink, Iraq, and the War on Terror: Explaining US Policy Shift toward Iraq." Foreign Policy Analysis 6, 4. 2010, σ. 277–96
6. Mast, N. "The Israel Lobby and US Policy in the Middle East: The Iraq War, The Egyptian Arab Spring, and Iran's Nuclear Program," Carnegie Mellon University. Thesis, 2018
7. MacAskill, E. & McGreal C., "George Bush's memoirs reveal how he considered attacks on Iran and Syria", The Guardian, November, 8, 2010, www.theguardian.com/world/2010/nov/08/george-bush-memoir-decision-points (Ημ/νια πρόσβασης 3 Φεβ. 2025)
8. Collins, K., 'The Limits of Cooperation: Central Asia, Afghanistan, and the New Silk Road', Asia Policy 17, 1. 2014, σ. 18-26
9. Löfflmann, G. "Leading from Behind – American Exceptionalism and President Obama's Post-American Vision of Hegemony" Geopolitics 20, 2. 2015, σ. 308-332. Higgins P. D. "Gunning for Damascus: The US War on the Syrian Arab Republic," Middle East Critique 32, 2. 2023, σ. 217-241

στρατιωτική παρουσία.[10] Η χρήση του «πολέμου δια υποκατάστατων» αποδείχθηκε μία δύσκολη πρόσκληση για τις Ηνωμένες Πολιτείες, ιδιαίτερα μετά τις εμπειρίες των εκτεταμένων στρατιωτικών επεμβάσεών τους στο Ιράκ και το Αφγανιστάν.

Αντί να βασίζονται αποκλειστικά στην ανάπτυξη τακτικών στρατευμάτων, οι ΗΠΑ άρχισαν να επενδύουν στη χρήση τοπικών δυνάμεων, μη-κρατικών δρώντων και τεχνολογικών επιτευγμάτων ως υποκατάστατα της άμεσης στρατιωτικής παρουσίας. Ο πόλεμος δια υποκατάστατων αποτελεί ένα βασικό εργαλείο εφαρμογής των επιχειρήσεων πολλαπλών πεδίων (χερσαίων, ναυτικών, αεροπορικών, διαστημικών και ψηφιακών), ώστε να αναπτύσσουν την επιρροή τους, χωρίς να αναπτύσσουν εκτεταμένες στρατιωτικές δυνάμεις, στην προσπάθεια εκμετάλλευσης της «επανάστασης στις στρατιωτικές υποθέσεις.»[11]

Όπως αναφέρεται στην έκδοση της Εθνικής Στρατηγικής Ασφάλειας, οι ΗΠΑ χρειάστηκε να επανεκτιμήσουν τις δυνατότητες και τον τρόπο έκφρασης της αμερικανικής στρατιωτικής ισχύος στις διεθνείς σχέσεις. Η παραδοχή ότι η τεχνολογία δεν μπορεί από μόνη της να υποκαταστήσει την ανάγκη για επαρκή στρατιωτική παρουσία και στρατηγική ολοκλήρωση αντικατοπτρίζει μια διαρκή ανάγκη αναπροσαρμογής στην αμερικανική στρατηγική σκέψη.[12]

Ωστόσο, ο πόλεμος δια υποκαταστά-

10. Ο πόλεμος δια υποκατάστατων, αναφέρεται σε έναν ανθρώπινο ή τεχνολογικό αντικαταστάτη, ο οποίος αναλαμβάνει δράση στη θέση των τακτικών στρατιωτικών δυνάμεων του δρώντα, στο πλαίσιο μιας επανάστασης στις στρατιωτικές υποθέσεις (revolution in military affairs). (Παραπομπή) Σε αντίθεση με έναν πληρεξούσιο (proxy), όπως συνέβαινε κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, (παραπομπή) που μπορεί να αντικαταστήσει πλήρως τη στρατιωτική ισχύ του κυρίαρχου δρώντα, ένα υποκατάστατο μπορεί να αναλάβει επιλεκτικά μόνο συγκεκριμένες πτυχές της στρατιωτικής δράσης, όπως το πεζικό. Σε αυτή την περίπτωση, το υποκατάστατο λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής ισχύος, ενισχύοντας τις δυνατότητες του κυρίαρχου δρώντα χωρίς την ανάγκη πλήρους στρατιωτικής εμπλοκής του. Ο πόλεμος δια υποκαταστάτων στις Ηνωμένες Πολιτείες έχει τις ρίζες του σε τρεις βασικούς παράγοντες: τους πολέμους δια πληρεξουσίων (proxy wars) του Ψυχρού Πολέμου, την αναθεώρηση της αμερικανικής στρατηγικής μετά το Ιράκ και τις νέες δυνατότητες που προσφέρει η επανάσταση στις στρατιωτικές υποθέσεις. Krieg, A. “Externalizing the burden of war: The Obama Doctrine and US foreign policy in the Middle East” International Affairs 92. 2016, σελ. 97-113

11. Ο όρος «επανάσταση στις στρατιωτικές υποθέσεις» αναφέρεται σε μια σημαντική αλλαγή στη φύση του πολέμου λόγω προόδου στη στρατιωτική τεχνολογία σε συνδυασμό με δομικές αλλαγές στη στρατιωτική σκέψη και την οργανωτική δομή των ενόπλων δυνάμεων. Χρειάζεται να τονισθεί πως για να χαρακτηριστεί μια αλλαγή ως «επανάσταση», δεν αρκεί μόνο η τεχνολογική καινοτομία, αλλά χρειάζεται οι τεχνολογικές εξελίξεις να συνδυάζονται με την ριζική μεταβολή τόσο στον χαρακτήρα όσο και στον τρόπο διεξαγωγής των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Sloan, E. C. “What Is the Revolution in Millitary Affairs?” in Revolution in Military Affairs. 5, pp. 3–17). Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2002, σ. 3-17. Gray, C. Strategy for Chaos: Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History, London-Portland: Frank Cass. 2002

12. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, «πιστέψαμε εσφαλμένα ότι η τεχνολογία μπορούσε να αντισταθμίσει τη μειωμένη μας ικανότητα – την ικανότητα να αναπτύξουμε επαρκείς δυνάμεις ώστε να επικρατήσουμε στρατιωτικά, να εδραιώσουμε τα κέρδη μας και να επιτύχουμε τους επιθυμητούς πολιτικούς μας στόχους. Πείσαμε τον εαυτό μας ότι όλοι οι πόλεμοι θα διεξάγονταν και θα κερδίζονταν γρήγορα, από αποστάσεις ασφαλείας και με ελάχιστες απώλειες.» “National Security Strategy of the United States of America”, December 2017, President of the United States

των επιτρέπει στις ΗΠΑ να διατηρούν την επιρροή τους χωρίς τις συνέπειες μιας άμεσης επέμβασης, όπως το οικονομικό κόστος και πολιτικό κόστος σε ανθρώπινες απώλειες.[13] Επιπρόσθετα, στην περίπτωση περιφερειών, όπως της Μέσης Ανατολής ή και της Κεντρικής Ασίας, η ευελιξία στην αντιμετώπιση ασύμμετρων απειλών προσφέρει μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα.

Η προσαρμογή τόσο σε ασύμμετρες συγκρούσεις όσο και σε συμβατικούς πολέμους έχει ενσωματωθεί στους στόχους των Ηνωμένων Πολιτειών. Η ανησυχία για την ύπαρξη και τις δραστηριότητες τρομοκρατικών οργανώσεων στη Μέση Ανατολή, όπως η Αλ Κάιντα, το Ισλαμικό Κράτος και άλλες εξτρεμιστικές ομάδες, έχει παραμείνει.

Ο πόλεμος δια υποκατάστατων παραμένει μία προσέγγιση για την διατήρηση της παγκόσμιας στρατιωτικής και πολιτικής ηγεμονίας των ΗΠΑ, προσαρμοσμένη στις νέες συνθήκες του διεθνούς συστήματος, όπου η στρατιωτική παρουσία δεν είναι πλέον εφικτή.

Η αποχώρηση από το Αφγανιστάν υπογράμμισε την προτεραιότητα των Ηνωμένων Πολιτειών στην διαχείριση ανταγωνισμών με μεγάλες δυνάμεις, όπως η Κίνα και η Ρωσία.[14] Ενδεικτικά, ο Πρόεδρος Τζο Μπάιντεν τόνισε τη σημασία ανακατανομής πόρων και στρατηγικής προσαρμογής στις νέες προκλήσεις. Με την απόφαση να τερματίσουν τη στρατιωτική τους εμπλοκή στο Αφγανιστάν, οι Ηνωμένες Πολιτείες επέλεξαν να ανακατανείμουν πόρους και προσοχή σε άλλες στρατηγικές προτεραιότητες, όπως η αντιμετώπιση των ανερχόμενων μεγάλων δυνάμεων. Ο Πρόεδρος Μπάιντεν υποστήριξε ότι η τελική απόσυρση των αμερικανικών δυνάμεων θα επέτρεπε στις ΗΠΑ να εφαρμόσουν τον νέο σχεδιασμό αντιμετώπισης των προκλήσεων.[15]

Η διαχείριση του αφγανικού ζητήματος παρείχε ενδείξεις για ένα νέο χαρακτηριστικό της αμερικανικής προσέγγισης. Η διμερής συμφωνία μεταξύ των Ταλιμπάν και των Ηνωμένων Πολιτειών, σύμφωνα με την οποία η φονταμενταλιστική οργάνωση συμφώνησε να αποτρέψει την χρήση του αφγανικού εδάφους από άλλες εξτρεμιστικές οργανώσεις, φάνηκε πλέον επαρκής για την Ουάσιγκτον. Παρόλο που οι ΗΠΑ αντιμετωπίζουν τις ενέργειες των Ταλιμπάν με επιφυλακτικότητα, επιδιώκουν κοινό έδαφος με δυνάμεις που έχουν εντελώς διαφορετική ιδεολογία, απομακρυνόμενες από την προσπάθεια μετασχηματισμού της περιοχής, σύμφωνα με τη δική τους εικόνα.

Η μονομερής χρήση βίας αποτελούσε διαχρονικά χαρακτηριστικό της αμερικανικής στρατηγικής κουλτούρας. Μετά τις δυσκολίες που παρουσιάστηκαν στο μεταπολεμικό περιβάλλον

13. Krieg, οπ.π. σ.101-2
14. “2022 National Defense Strategy of the United States of America”, Department of Defense
15. Χαρακτηριστικά, ο Μπάιντεν δήλωσε στις 31 Αυγούστου 2021, έπειτα από την ταραχώδη απομάκρυνση των αμερικανικών στρατευμάτων από το Αφγανιστάν: «Είμαστε σε σοβαρό ανταγωνισμό με την Κίνα. Αντιμετωπίζουμε προκλήσεις σε πολλαπλά μέτωπα με τη Ρωσία... Βρισκόμαστε αντιμέτωποι με κυβερνοεπιθέσεις και διάδοση πυρηνικών όπλων... Πρέπει να ενισχύσουμε την ανταγωνιστικότητα της Αμερικής για να ανταποκριθούμε σε αυτές τις νέες προκλήσεις στον ανταγωνισμό του 21ου αιώνα. Και μπορούμε να κάνουμε και τα δύο: να πολεμήσουμε την τρομοκρατία και να αντιμετωπίσουμε νέες απειλές που υπάρχουν τώρα και θα συνεχίσουν να υπάρχουν στο μέλλον». www.youtube.com/watch?v=hok_vBYFELs

στο Ιράκ, οι Ηνωμένες Πολιτείες επέλεξαν μια διαφορετική προσέγγιση στην οικοδόμηση κρατών. Η εκτέλεση του Σαντάμ Χουσεΐν –η οποία εν τέλει δεν οδήγησε το Ιράκ σε μία διαφορετική πορεία– απέδειξε σε συμβολικό επίπεδο ότι η απομάκρυνση ενός δικτάτορα δεν σημαίνει την γενικευμένη πτώση άλλων δικτατόρων στη Μέση Ανατολή. Η Ουάσιγκτον φαίνεται να έχει σταματήσει να επιδιώκει την οικοδόμηση κρατών μέσω της ανατροπής των υφιστάμενων καθεστώτων.

Βέβαια, παρά τις μεταβολές στις διεθνείς απειλές, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό την διεθνή τους παρουσία, στην προσπάθεια ελέγχου της περιφερειακής και παγκόσμιας σταθερότητας, δεδομένων των προσπαθειών ανάσχεσης της ανόδου της Κίνας, ως έναν σημαντικό μελλοντικό κίνδυνο. Οι συγκρούσεις στην Μέση Ανατολή αναδεικνύουν την αδυναμία των ΗΠΑ να διατηρήσουν άμεση επιρροή, καθώς οι στρατηγικές τους προτεραιότητες στρέφονται ανατολικά. Συνολικά, όμως οι στοχευμένες στρατιωτικές παρεμβάσεις εναντίον εξτρεμιστικών οργανώσεων σε όλο τον κόσμο και η αναζωπύρωση του ανταγωνισμού με την Ρωσία, έπειτα από την εισβολή στην Ουκρανία, έχουν ενισχύσει τις στρατιωτικές και διπλωματικές δεσμεύσεις των ΗΠΑ.[16]

Η αμερικανική στρατηγική έχει οριστεί από μια διευρυμένη αντίληψη των εθνικών συμφερόντων και μια παγκόσμια στρατιωτική παρουσία. Οι εξωτερικές απειλές, είτε πραγματικές είτε δυνητικές, τροφοδοτούν αυτή την τάση και νομιμοποιούν τη συνέχιση μιας στρατηγικής διατήρησης της πρωτοκαθεδρίας στο διεθνές σύστημα. Το οικονομικό και στρατιωτικό πλεονέκτημα των Ηνωμένων Πολιτειών επιτρέπει στην Ουάσιγκτον να διατηρεί την υπεροχή της σε παγκόσμιο επίπεδο. Η εξέλιξη των πολέμων στο Ιράκ και τον Αφγανιστάν φαίνεται να επέσπευσε μια επανεξέταση της διεθνούς τους ανάμειξης, συμπεριλαμβανομένης της στρατιωτικής στρατηγικής τους. Όσο κι αν η στρατηγική των Ηνωμένων Πολιτειών παραμένει σταθερή ως προς την διατήρηση της ηγεμονίας στο διεθνές σύστημα, η ολοκλήρωση των στρατιωτικών επιχειρήσεων σε Ιράκ και Αφγανιστάν αποτέλεσε σημείο καμπής για μία αναπροσαρμογή των γεωπολιτικών στόχων και της στρατιωτικής παρουσίας τους.

Η αναπροσαρμογή της προσέγγισης των ΗΠΑ αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά με την αποχώρησή τους από το Ιράκ και το Αφγανιστάν, όπου η εμπειρία των πολέμων ανέδειξε τα όρια της άμεσης στρατιωτικής επέμβασης. Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του Ισραήλ μετά την τρομοκρατική επίθεση της 7ης Οκτωβρίου 2023 καταδεικνύουν τις σύνθετες δυναμικές που αναδύονται, όπως τα όρια της έμμεσης παρέμβασης και της οικονομικής επιρροής σε πόλεμους παρατεταμένης έντασης.

16. Ross, R. S. “US Grand Strategy, the Rise of China, and US National Security Strategy for East Asia.” Strategic Studies Quarterly 7, 2. 2013, σ. 20–40

Ο Δρόμος για την Κλιματική Δικαιοσύνη ξεκίνησε από το Αμβούργο

11

Νικόλαος Καραμπατζός

Υποψ. Δρ Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Εισήγηση στο ετήσιο Συνέδριο της ΕΕΔΔΔΣ «Ανάμεσα σε δύο πολέμους» 20-22 Δεκεμβρίου 2024, Αθήνα

1. Εισαγωγή

Στις 21 Μαΐου 2024, το Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας (*International Tribunal for the Law of the Sea – ITLOS*) εξέδωσε μιας ιστορικής σημασίας γνωμοδότηση σχετικά με τις υποχρεώσεις των Κρατών για την προστασία των ωκεανών από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.[1] Ακολουθώντας το αίτημα της Επιτροπής των Μικρών Νησιωτικών Κρατών (*Commission of Small Island States – COSIS*),[2] αποτελεί το πρώτο διεθνές δικαστήριο το οποίο διευκρινίζει τις υποχρεώσεις των Κρατών Μελών για την αντιμετώπιση την κλιματικής αλλαγής, οι οποίες απορρέουν από τις διατάξεις της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας.[3]

Το δικαστήριο, αφού εξέτασε αρχικά όλες τις διαδικαστικές προϋποθέσεις και κατέληξε ότι έχει δικαιοδοσία,[4] προέβη σε μια εμπεριστατωμένη γνωμο-

1. Case No. 31, *Request for an Advisory Opinion submitted by the Commission of Small Islands States on Climate Change and International Law (Request for Advisory Opinion submitted to the Tribunal)*, May 21, 2024, https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.05.2024_orig.pdf
2. Request for an Advisory Opinion, Commission of Small Island States on Climate Change and International Law, 12 December 2022, https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Request_for_Advisory_Opinion_COSIS_12.12.22.pdf
3. United Nations Convention on the Law of the Sea (Montego Bay, 10 December 1982, in force 16 November 1994) 1833 UNTS 3 [LOSC].
4. Για τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου για το Δίκαιο

δότηση υπογραμμίζοντας τον ρόλο της Σύμβασης ως θεμελιώδη πηγή του διεθνούς δικαίου σε σχέση με την κλιματική αλλαγή. Συγκεκριμένα, αποφάνθηκε ότι τα Κράτη μέλη έχουν την υποχρέωση για την πρόληψη, μείωση και έλεγχο της μόλυνσης του θαλασσίου περιβάλλοντος καθώς και τη γενική υποχρέωση για την προστασία και διατήρησή του. Με τούτη τη γνωμοδότηση, το Δικαστήριο των Ωκεανών κατευθύνει τα Κράτη μέλη στη λήψη αποφασιστικών μέτρων, τονίζοντας την καθοριστική τους λειτουργία στο μετριασμό και στην προσαρμογή στις υπαρξιακές απειλές της κλιματικής αλλαγής.

Κάνοντας μια μικρή αναδρομή στους λόγους ίδρυσης και τους σκοπούς της Επιτροπής μέχρι το αίτημα για γνωμοδότηση, το άρθρο αυτό επιθυμεί να αναδείξει τις σημαντικότερες πτυχές της καθώς και το ρόλο της ως φορέα μελλοντικών εξελίξεων.

2. Ιστορικό

Στα πλαίσια της 26ης Συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (COP26) που πραγματοποιήθηκε το Νοέμβριο του 2021 στη Γλασκόβη, οι Πρωθυπουργοί της Αντίγκουα και Μπαρμπούντα και του Τουβαλού συνέστησαν την Επιτροπή των Μικρών Νησιωτικών Κρατών για την κλιματική αλλαγή και το διεθνές δίκαιο.[5] Η δημιουργία του παραπάνω διακυβερνητικού οργανισμού αποτέλεσε επιτακτική αναγκαιότητα εξαιτίας των ανεπαρκών κλιματικών πρωτοβουλιών της διεθνούς κοινότητας μέχρι σήμερα.[6]

Πρόκειται για δυο νησιωτικά κράτη, τα οποία βρίσκονται στην Καραϊβική Θάλασσα και στον Ειρηνικό Ωκεανό αντίστοιχα. Μολονότι η συνεισφορά τους στις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου είναι αμελητέα, είναι αναγκασμένα να σηκώνουν δυσανάλογο βάρος των δυσχερών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, η οποία θέτει σε κίνδυνο την επιβίωση, ακόμα και την ίδια τους την ύπαρξη. Με την απόκτηση νομικής προσωπικότητας, η Επιτροπή απέκτησε νέα μέλη, προερχόμενα από την Ένωση Μικρών Νησιωτικών Κρατών (Παλάου, Νιούε, Βανουάτου, Αγία Λουκία, Άγιος Βικέντιος και Γρεναδίνες, Άγιος Χριστόφορος και Νέβις, Μπαχάμες).

Με αποστολή τη προώθηση και τη συμβολή στον καθορισμό, την εφαρμογή και την προοδευτική ανάπτυξη κανόνων και αρχών του διεθνούς δι-

της Θάλασσας δείτε σχετικά: R. Barnes, 'An Advisory Opinion on Climate Change Obligations under International Law: A Realistic Prospect?', Ocean Development & International Law (2022), Vol. 53, NOS. 2-3, 180-213, A. Miron, 'COSIS Request for an Advisory Opinion: A Poisoned Apple for the ITLOS?', The International Journal for Marine & Coastal Law 38 (2023), 249-269, C.C. Carrillo, 'ITLOS Advisory Opinion on Climate Change And Oceans: Possibilities and Benefits', Opinion Juris (2021), A. Rocha, 'The Advisory Jurisdiction of the ITLOS in the Request Submitted by the Commission of Small Island States', Sabin Center for Climate Change Law, Columbia Law School, 2023, T.M. Ndiaye, 'The Advisory Function of the International Tribunal for the Law of the Sea', The Chine Journal of International Law (2010), 565-587

5. Agreement to establish the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law (cosis), 31 October 2021, https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/COSIS_Agreement__E_Fr_.pdf
6. D. Brown, 'Antigua & Barbuda and Tuvalu to seek Justice for Climate Change damage before International Courts', Barbados Today (2021), https://barbadostoday.bb/2021/10/31/antigua-and-barbuda-and-tuvalu-to-seek-justice-for-climate-change-damage-before-international-courts/, A. Savaresi, K. Kulovesi, H. van Asselt, 'Beyond COP 26: Time for Advisory Opinion on Climate Change?', The European Journal of International Law (2021), https://www.ejiltalk.org/beyond-cop26-time-for-an-advisory-opinion-on-climate-change/

καίου, συμπεριλαμβανομένων και των υποχρεώσεων των Κρατών για την προστασία και τη διατήρηση του θαλάσσιου περιβάλλοντος,[7] η Επιτροπή υπέβαλε αίτημα για γνωμοδότηση στη γραμματεία του Διεθνούς Δικαστηρίου για το Δίκαιο της Θάλασσας την 12η Δεκεμβρίου 2022 με τις ακόλουθες νομικές ερωτήσεις:

> *What are the specific obligations of State Parties to the United Nations Convention on the Law of the Sea (the "UNCLOS"), including under Part XJI:*
>
> *(a) to prevent, reduce and control pollution of the marine environment in relation to the deleterious effects that result or are likely to result from climate change, including through ocean warming and sea level rise, and ocean acidification, which are caused by anthropogenic greenhouse gas emissions into the atmosphere?*
>
> *(b) to protect and preserve the marine environment in relation to climate change impacts, including ocean warming and sea level rise, and ocean acidification?*

3. Ομόφωνη Απόφαση – Ευρεία Συμμετοχή

Ξεκινώντας αντιστρόφως, το Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας ενέκρινε ομόφωνα την πολύ-αναμενόμενη σχετική με το κλίμα γνωμοδότηση. Είναι αλήθεια πως η πλειονότητα των ισχυρισμών και θέσεων, τόσο της Επιτροπής όσο και των υπόλοιπων Κρατών και Οργανισμών βρήκαν σύμφωνο το Δικαστήριο. Και οι είκοσι ένας (21) δικαστές, προερχόμενοι από διαφορετικές γεωγραφικές ομάδες και δικαιϊκά συστήματα, είχαν κοινές προσεγγίσεις στο πώς οι διατάξεις της Σύμβασης θα πρέπει να ερμηνευθούν υπό το πλέγμα της κλιματικής αλλαγής. Δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία και καμιά αντίθετη άποψη επί της ουσίας· ακόμα και οι ειδικές δηλώσεις πέντε (5) δικαστών, αφορούσαν συλλογισμούς για επιμέρους ζητήματα της γνωμοδότησης, με τη θέληση να προχωρήσουν μερικά βήματα παραπάνω.[8]

Επιπλέον, ένα ακόμα στοιχείο της γνωμοδότησης-ορόσημο αποτελεί ο χρόνος έκδοσής της. Αναλογιζόμενο επίσης την κρισιμότητα και το επείγον της κατάστασης, το Δικαστήριο εξέδωσε την γνωμοδότηση μόλις μέσα σε ένα χρόνο και πέντε μήνες, παρά την περιπλοκότητα των ζητημάτων που είχε να επιλύσει.

Καθώς η κλιματική αλλαγή αποτελεί κοινή ανησυχία της ανθρωπότητας (*common concern of the humankind*),[9] υπήρξε πρωτοφανής αριθμός συμμετεχόντων στις διαδικασίες. Είναι γεγονός ότι τριάντα τέσσερα (34)

7. supra note (5), Article 1(3) COSIS Agreement
8. Μαζί με το κείμενο της Γνωμοδότησης, στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου περιέχονται και όλα τα έγγραφα της διαδικασίας, όπως οι ειδικές δηλώσεις των δικαστώ Jesus, Pawlak, Kulyk, Kittichaisaree, Caffi, τα έγγραφα και προφορικά υπομνήματα των Κρατών και των Διεθνών Οργανισμών που έλαβαν μέρος (https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/request-for-an-advisory-opinion-submitted-by-the-commission-of-small-island-states-on-climate-change-and-international-law-request-for-advisory-opinion-submitted-to-the-tribunal/)
9. United Nations General Assembly, Resolution 43/53, https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/530/32/img/nr053032.pdf

Κράτη μέλη και εννιά (9) διακυβερνητικοί οργανισμοί, υπέβαλαν έγγραφα υπομνήματα ενώ οι προφορικές υπομνήσεις διήρκησαν δύο εβδομάδες με τη συμμετοχή τριάντα τριών (33) Κρατών μελών και τεσσάρων (4) διακυβερνητικών οργανισμών.[10] Με γνώμονα τη διευκρίνιση των διατάξεων, όλοι οι ενδιαφερόμενοι συνέβαλαν εμπράκτως στην επιβεβαίωση πως η Σύμβαση αποτελεί μια από τις νομικές βάσεις για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής.

4. Ανάλυση της Γνωμοδότησης

4.1. Αρχή της Εναρμόνισης – Συστημική Ερμηνεία

Κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων της Σύμβασης για το δίκαιο της θάλασσας, οι δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής ήταν αδύνατο να προβλεφθούν από τους συντάκτες της. Ωστόσο, ως Σύμβαση-πλαίσιο, διαμορφώθηκε με ευέλικτους μηχανισμούς που δίνουν τη δυνατότητα ερμηνείας των διατάξεών της υπό το φως των αναδυόμενων προκλήσεων.[11] Εξάλλου, όπως αναφέρεται στο προοίμιο της Σύμβασης *'τα προβλήματα του ωκεάνιου χώρου είναι στενά αλληλένδετα και πρέπει να εξεταστούν συνολικά'*.[12]

Έτσι λοιπόν το Δικαστήριο ενίσχυσε για ακόμη μια φορά το διεθνές νομοθετικό πλαίσιο μέσω της συστημικής ερμηνείας (*systemic interpretation*).[13] Μέσω του συντονισμού και της εναρμόνισης μεταξύ της Σύμβασης και των άλλων εξωτερικών κανόνων, το Δικαστήριο είχε τη δυνατότητα να διευκρινίσει και να προσδώσει νέο περιεχόμενο στις διατάξεις του 12ου Κεφαλαίου προκειμένου να ανταποκριθεί αποτελεσματικά.[14] Όπως ενδεικτικά αποτυπώνει το Δικαστήριο, κάποιες -από τις πιο σχετικές για τη διευθέτηση της κλιματικής αλλαγής- περιβαλλοντολογικές Συνθήκες, είναι η Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, το Πρωτόκολλο του Κιότο, η Συμφωνία του Παρισίου, το Παράρτημα VI της Σύμβασης MARPOL.[15]

Όπως ορθά επισημαίνει το Δικαστήριο, η συνεπής ερμηνεία των Συνθηκών επιτυγχάνεται μέσω της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών (Άρθρο 31(3)(γ)), καθώς και των Άρθρων 237 και 293 της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας.[16]

10. supra note (8)
11. Δείτε σχετικά: House of Lords, 'UNCLOS: the law of the sea in the 21st century', International Relations and Defence Committee, 2nd Report of Session 2021-2022
12. Supra note (3), Preamble of UNCLOS
13. Δείτε σχετικά: C. McLachlan, 'The Principle of Systemic Interpretation and Article 31(3) (C) of the Vienna Convention, The International and Comparatively Law Quarterly (2005), vol. 54, No. 2, pp. 279-319
14. supra note (1), para. 130, R. Derler, 'Forging a Synergetic Path: Tackling Climate Change Through UNCLOS and Beyond', Cambridge International Law Journal, Edward Elgar Publishing, (May 22, 2024), https://cilj.co.uk/2024/05/22/forging-a-synergistic-path-tackling-climate-change-through-unclos-and-beyond/ C. Yiallourides, S. Deva, 'A Commentary on ITLOS' Advisory Opinion on Climate Change', British Institute for International and Comparative Law, (May 28, 2024), https://www.biicl.org/blog/77/a-commentary-on-itlos-advisory-opinion-on-climate-change
15. *Ibid*, para. 137
16. *Ibid*, paras. 129-136

Επίσης, με τους κανόνες αναφοράς (*rules of reference*), λαμβάνονται υπόψη «*γενικώς αποδεκτοί διεθνείς κανόνες και πρότυπα*» κατά την ερμηνεία και εφαρμογή ειδικότερων διατάξεων του 12ου κεφαλαίου (π.χ. 211(2), 212(1), 213).

Συνεπώς, η μέθοδος αυτή υποδεικνύει την ευελιξία και την προσαρμοστικότητα της Σύμβασης να αντιμετωπίζει τις σύγχρονες και εξελισσόμενες προσκλήσεις της κλιματικής αλλαγής, καθιστώντας την ως μια σταθερή και *'ζωντανή συνθήκη'*.

4.2. Απάντηση επί του 1ου ερωτήματος

4.2.α. Άρθρο 1(1)(4) – Ορισμός της «μόλυνσης του θαλασσίου περιβάλλοντος»

Για να απαντήσει στην πρώτη ερώτηση το Δικαστήριο, θα έπρεπε σε πρώτο βαθμό να ξεκαθαρίσει εάν οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου υπάγονται στον ορισμό της *«μόλυνσης του θαλασσίου περιβάλλοντος»* της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας. Σύμφωνα με τον ορισμό, θα πρέπει να πληρούνται σωρευτικά τρία κριτήρια: 1) θα πρέπει να υπάρχει μια ουσία ή ενέργεια, 2) η εν λόγω ουσία ή η ενέργεια πρέπει να εισάγεται από τον άνθρωπο, άμεσα ή έμμεσα, στο θαλάσσιο περιβάλλον και γ) η εισαγωγή αυτή πρέπει να έχει ή είναι πιθανό να έχει επιβλαβείς συνέπειες.[17]

Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα αέρια του θερμοκηπίου συνιστούν '*ουσία*' υπό την μορφή του αέρα (π.χ. διοξείδιο του άνθρακα)[18] και '*ενέργεια*' με τη μορφή της ζέστης.[19] Σχετικά με το δεύτερο κριτήριο, κατέστη σαφές ότι οι εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου προέρχονται από την ανθρώπινη δραστηριότητα[20] και ερμήνευσε ευρέως τον όρο *«θαλάσσιο περιβάλλον»* υπό το πρίσμα του αντικειμένου και του σκοπού του.[21] Ως προς το τρίτο κριτήριο, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η εισαγωγή των ανθρωπογενών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, προκαλεί ή μπορεί να προκαλέσει δυσμενείς συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, όπως η υπερθέρμανση των ωκεανών και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, καθώς και οξίνιση των ωκεανών.[22]

Επομένως, χάρη στη δυναμική ερμηνεία της παραπάνω διάταξης και παρά την αντίθετη άποψη κάποιων κρατών,[23] το Δικαστήριο συμπέρανε ότι οι

17. C. Yiallourides, S. Deva, 'A Commentary on ITLOS' Advisory Opinion on Climate Change', British Institute for International and Comparative Law, (May 28, 2024), https://www.biicl.org/blog/77/a-commentary-on-itlos-advisory-opinion-on-climate-change U. Khatri, J. Chowdhury, 'How a Historic Opinion on Climate Change and Ocean Protection Sets the Bar for Climate Action', Center for International Environmental Law (June 27, 2024), https://www.ciel.org/how-a-historic-opinion-on-climate-change-and-ocean-protection-sets-the-bar-for-climate-action/
18. *Ibid*, para. 164
19. *Ibid*, para. 163
20. *Ibid*, para. 165
21. *Ibid*, paras. 166-171
22. *Ibid*, para. 175
23. Έγγραφο υπόμνημα του Υπουργείου Εξωτερικών της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/written_statements/1/C31-WS-1-8-China_transmission_ltr._.pdf και της Δημοκρατίας της Ινδίας (το οποίο ωστόσο ελήφθη μετά τη λήξη της προθεσμίας που καθορίστηκε με την απόφαση 2023/1 της 15ης Φεβρουαρίου 2023) https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/written_

ανθρωπογενείς εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα, συνιστούν ρύπανση του θαλασσίου περιβάλλοντος και κατ' επέκταση βρίσκονται εντός του πνεύματος του Άρθρου 1(1)(4) της Σύμβασης.[24]

4.2.β. Άρθρο 194(1) - Υποχρέωση «πρόληψης, μείωσης και ελέγχου» της μόλυνσης

Απαντώντας επί της ουσίας, το Δικαστήριο έκανε σαφές ότι τα Κράτη οφείλουν να πάρουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψη, μείωση και έλεγχο της ρύπανσης του θαλασσίου περιβάλλοντος. Μιας και οι εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου είναι ήδη υπαρκτές, τα Κράτη υποχρεούνται σε πρώτο βαθμό να πάρουν όλα τα αναγκαία μετρά για τη μείωση-μετριασμό και έλεγχο των εκπομπών, περαιτέρω δε και όλα εκείνα τα μέτρα που θα αποτρέψουν την εμφάνιση μιας μελλοντικής και/ή ενδεχόμενης μόλυνσης.[25] Λαμβάνοντας υπόψη ότι το ωκεάνιο οικοσύστημα καλύπτει το 70% της επιφάνειας της Γης, οι υποχρεώσεις των Κρατών καταλαμβάνουν ευρύ φάσμα, καλύπτοντας *'κάθε πηγή'* μόλυνσης (π.χ. προερχόμενη από την ξηρά-οδικά μέσα μεταφοράς, βιομηχανίες, τη θάλασσα –πλοία και τον αέρα -αεροσκάφη κ.α.).[26]

4.2.γ. «Όλα τα απαραίτητα μέτρα»

Σχετικά με την υποχρέωση των Κρατών να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για το μετριασμό της μόλυνσης, δηλαδή για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα, το Δικαστήριο αναφέρεται σε όλα τα Κράτη και όχι μόνο σε αυτά που είναι (ήδη) μέλη της Σύμβασης. Παρόλα αυτά, δεν διατυπώνονται ιδιαίτερες κατευθυντήριες γραμμές στο ποια τελικά πρέπει να είναι αυτά τα μέτρα. Διευκρινίζει όμως ότι η αναγκαιότητα των μέτρων θα πρέπει να καθορίζεται αντικειμενικά.[27] Κάθε περίπτωση θα πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά και θα πρέπει να συγκεκριμενοποιούνται οι διάφοροι παράγοντες, βάση των οποίων κάθε δράση θα αξιολογείται.

4.2.δ. Καλύτερη Διαθέσιμη Επιστήμη

Για την επάρκεια των μέτρων, το Δικαστήριο υπέδειξε ότι η καλύτερη διαθέσιμη επιστήμη θα πρέπει να αποτελεί τη βάση για τη λήψη αποφάσεων. Η Διεθνής Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (*International Panel on Climate Change*) μεριμνά για την έγκυρη αξιολόγηση των επιστημονικών γνώσεων του φαινομένου.[28] Είναι επίσης ιδιαίτερα ενθαρρυντικό το γεγονός ότι η Επιτροπή χαίρει καθολικής συναίνεσης, καθώς κανένα κράτος κατά τη διάρκεια των υπομνημάτων δεν εξέφρασε αντίρρηση για τα επιστημονικά της ευρήματα.[29] Βασιζόμενο στα πορίσματα της, το Δικαστήριο έφτασε στο συμπέρασμα ότι η αύξηση της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας πέρα από 1.5°C σε σχέση με τα προ-βιομηχανικά επίπεδα, θα έχει ιδιαίτερα δυσμενείς συνέπειες για το θαλάσσιο περιβάλλον.[30]

4.2.ε. Αρχή της Προφύλαξης

Οι υποχρεώσεις όλων των Κρατών για την ορθή εφαρμογή του άρθρου 194 της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας ενημερώνονται από τη δεσμευτική αρχή του διεθνούς εθιμικού κανόνα δικαίου, την «αρχή της προφύλαξης» (*precautionary approach*). Στις περιπτώσεις που συναντάται επιστημονική αβεβαιότητα, η αρχή της προφύλαξης θα πρέπει να καθορίζει το πεδίο υποχρεώσεων των κρατών για την καταπολέμηση της θαλάσσιας.[31] Εν προκειμένω, αυτή κρίνεται περισσότερο απαραίτητη, δεδομένης της σοβαρής και μη αναστρέψιμης ζημιάς που ενδέχεται να προκληθεί στο θαλάσσιο περιβάλλον από εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου.[32]

4.2.στ. Διεθνείς Κανόνες και Πρότυπα

Η Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή και η Συμφωνία του Παρισίου είναι οι πρωταρχικές συνθήκες για τη διευθέτηση του κλίματος. Ο ρόλος τους όμως εδώ είναι να ενισχύσουν τη συνταγματική φύση και τη λειτουργία της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας ως Σύμβαση - πλαίσιο. Τηρώντας τα όρια δικαιοδοσίας και της διακριτικής του ευχέρειας, το Δικαστήριο έκρινε σχετικές μόνο τις υποχρεώσεις της Συμφωνίας του Παρισίου που αφορούν το στόχο της παγκόσμιας θερμοκρασίας και το χρονοδιάγραμμα για την περικοπή των εκπομπών. Από εκεί και πέρα, ξεκαθάρισε ότι οι υποχρεώσεις του άρθρου 194(1) δεν μπορούν να ικανοποιηθούν με τη συμμόρφωση στις υποχρεώσεις και τις δεσμεύσεις της Συμφωνίας του Παρισίου.

Πρόκειται για ξεχωριστές διεθνείς συμφωνίες με ξεχωριστό σύνολο υποχρεώσεων. Η Συμφωνία του Παρισίου δεν αποτελεί *lex specialis* σε σχέση με την Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας και συνεπώς δεν τροποποιεί, περιορίζει ή αντικαθιστά της υποχρεώσεις που απορρέουν από

statements/3/C31-WS-3-4-India.pdf

24. supra note (1), para. 179, J. Peel, 'Unlocking UNCLOS: How the ITLOS Advisory Opinion Delivers a Historic Vision of Climate-relevant International Law', Sabin Center for Climate Change Law, Columbia Climate School (May 24, 2024), https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2024/05/24/unlocking-unclos-how-the-itlos-advisory-opinion-delivers-a-holistic-vision-of-climate-relevant-international-law/
25. *Ibid*, paras. 198-199, J. Rowe, H. Bünger, 'The ITLOS Advisory Opinion: A win for the oceans, a win for the fight against climate change', World's Youth for Climate Justice, https://www.wy4cj.org/legal-blog/the-itlos-advisory-opinion-a-win-for-the-oceans-a-win-for-the-fight-against-climate-change
26. *Ibid*, paras. 189-260
27. *Ibid*, para. 206, C. Yiallourides, S. Deva, 'A Commentary on ITLOS' Advisory Opinion on Climate Change', British Institute for International and Comparative Law, (May 28, 2024), https://www.biicl.org/blog/77/a-commentary-on-itlos-advisory-opinion-on-climate-change
28. Αναλυτικά όλες οι Εκθέσεις της Διεθνούς Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή: https://www.ipcc.ch/
29. supra note (1), para. 208, J. Rowe, H. Bünger, 'The ITLOS Advisory Opinion: A win for the oceans, a win for the fight against climate change', World's Youth for Climate Justice, https://www.wy4cj.org/legal-blog/the-itlos-advisory-opinion-a-win-for-the-oceans-a-win-for-the-fight-against-climate-change
30. *Ibid*, para. 211
31. Rio Declaration, Principle 15, (Responsibilities and obligations of States with respect to activities in the Area, Advisory Opinion, 1 February 2011, ITLOS Reports 2011, p. 10, at p. 47, para. 135)
32. supra note (1), para. 213, C. Bhardwaj, D. Stein, 'Guest Post: ITLOS Advisory Opinion on Climate Change: Brief Overview & Analysis', Indian Blog of International Law, (May 23, 2024), https://allaboutil.wordpress.com/2024/05/23/itlos-advisory-opinion-on-climate-change/

αυτήν. Επομένως, η συμμόρφωση με τις διατάξεις της Συμφωνίας του Παρισίου δεν εξαντλεί τις υποχρεώσεις των Κρατών από το άρθρο 194(1) να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την εξάλειψη, μείωση και έλεγχο της θαλάσσιας μόλυνσης, που προκαλείται από τις ανθρωπογενείς εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου.[33]

Με αναφορά και σε άλλες διεθνείς περιβαλλοντολογικές συμφωνίες, (*MARPOL Παράρτημα VI, Montreal Protocol, Kigali Amendment, Chicago Convention*) το Δικαστήριο διασφάλισε ότι οι υποχρεώσεις της παραπάνω διάταξης θα πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται με συμπληρωματικό και αμοιβαία ενισχυτικό τρόπο. Έτσι, ενδυναμώνεται η ικανότητα των κρατών στη ολοκληρωμένη διευθέτηση πολλαπλών περιβαλλοντολογικών προκλήσεων.

4.2.ζ. Διαθέσιμα Μέσα και Ικανότητες - Αρχή των Κοινών αλλά Διαφοροποιημένων Ευθυνών

Ερμηνεύοντας το άρθρο 194(1) για τη λήψη των όλων των απαραίτητων μέτρων για την πρόληψη, μείωση και έλεγχο των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, αναδεικνύεται η «Αρχή της ισότητας» ως προϋπόθεση – κλειδί για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων. Συγκεκριμένα, κάποιοι όροι της παραγράφου «1» εμποτίζονται από τη θεμελιώδη αρχή των σχετικών με το κλίμα Συνθηκών, την «αρχή των Κοινών αλλά Διαφοροποιημένων Ευθυνών» (*Common but Differentiated Responsibilities*).[34] Η αρχή αυτή περιλαμβάνει τη λήψη μέτρων τόσο μετριασμού όσο και προσαρμογής˙ ωστόσο, τα αναπτυγμένα κράτη οφείλουν να πρωτοστατήσουν.[35]

Παρατηρείται κάποιος βαθμός ευχέρειας για τα αναπτυσσόμενα και ευάλωτα από την κλιματική αλλαγή κράτη, καθώς αναντίρρητα δε διαθέτουν πληθώρα μέσων και πόρων. Σε καμιά περίπτωση όμως αυτή η πρόβλεψη δε θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως δικαιολογία για αναίτια αναβολή, ή ακόμη και απαλλαγή από τη λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων.[36]

Επιπρόσθετα, η παραπάνω αρχή συνδέεται άρρηκτα με την υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των κρατών (*duty to cooperate*) με την παροχή διάφορων μορφών στήριξης και καθοδήγησης (π.χ. τεχνική, κοινωνική, οικονομική) από τα αναπτυγμένα προς αναπτυσσόμενα κράτη. Με την εναρμόνιση της Συμβάσης με τις κλιματικές συνθήκες και την ερμηνεία της αρχής των κοινών αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών των κρατών σε ένα καινούργιο πλαίσιο από το Δικαστήριο, δημιουργούνται ισότιμα πρότυπα και μια συμπεριληπτική προσέγγιση για την αντιμετώπιση της θαλάσσιας ρύπανσης.

33. *Ibid*, paras. 214-224, J. Peel, 'Unlocking UNCLOS: How the ITLOS Advisory Opinion Delivers a Historic Vision of Climate-relevant International Law', Sabin Center for Climate Change Law, Columbia Climate School (May 24, 2024), https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2024/05/24/unlocking-unclos-how-the-itlos-advisory-opinion-delivers-a-holistic-vision-of-climate-relevant-international-law/
34. *Ibid*, para. 227, J. Rowe, H. Bünger, 'The ITLOS Advisory Opinion: A win for the oceans, a win for the fight against climate change', World's Youth for Climate Justice, https://www.wy4cj.org/legal-blog/the-itlos-advisory-opinion-a-win-for-the-oceans-a-win-for-the-fight-against-climate-change
35. *Ibid*, para. 229
36. *Ibid*, para. 226, C. McLeod, J. Scott, 'Historic advisory opinion issued by the International Tribunal for the Law of the Sea on States' international obligations regarding oceans and climate change', Miller Thomson LLP, (June 19, 2024) https://www.millerthomson.com/en/insights/environotes/advisory-opinion-international-tribunal-law-sea-states-international-obligations-oceans-climate-change/

4.3. Φύση της Υποχρέωσης – Δέουσα Επιμέλεια

Σχετικά με τη φύση της υποχρέωσης του άρθρου 194(1), το Δικαστήριο έκρινε ότι πρόκειται για υποχρέωση δέουσας επιμέλειας (*due diligence obligation*).[37] Ακολουθώντας το πόρισμα της γνωμοδότησης της Επιτροπής Επίλυσης Διαφορών για το Θαλάσσιο βυθό (Seabed Disputes Chamber), η υποχρέωση δέουσας επιμέλειας είναι «υποχρέωση συμπεριφοράς»˙[38] επακόλουθα, δεν απαιτείται για τα Κράτη να επιτύχουν το στόχο της πρόληψης, μείωσης και ελέγχου της θαλάσσιας μόλυνσης από τις ανθρωπογενείς εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, αλλά να αναλάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για το σκοπό αυτό.[39]

Πρόκειται για μια μεταβλητή έννοια, που εξαρτάται από διάφορες περιστάσεις (π.χ. καλύτερη διαθέσιμη επιστήμη, διεθνείς κανόνες και πρότυπα, αρχή της προφύλαξης, διαθέσιμα μέσα και πόροι Κρατών) καθώς και από τον κίνδυνο βλάβης και το επείγον της κατάστασης.[40] Το επίπεδό της δεν είναι σταθερό, αλλά είναι συνεχές και εξελίσσεται, ανάλογα με την πιθανότητα ή την προβλεψιμότητα εμφάνισης βλάβης και τη σοβαρότητα ή το μέγεθος της.[41] Επισημαίνεται επίσης ότι η καύση ορυκτών καυσίμων συνιστά μια άκρως επικίνδυνη δραστηριότητα με υψηλό κίνδυνο για σοβαρή και μη αναστρέψιμη βλάβη για το θαλάσσιο περιβάλλον. Συνεπώς, το Δικαστήριο συμπέρανε πως το επίπεδο της δέουσας επιμέλειας κατά την εφαρμογή του άρθρου 194(1) θα πρέπει να καθορίζεται αντικειμενικά και να είναι αυστηρό.[42]

Αν και το Δικαστήριο δεν έδωσε συγκεκριμένες κατευθύνσεις ως προς το ποιες δράσεις πρέπει να αναλάβουν τα Κράτη για να συναντήσουν το παραπάνω αυστηρό επίπεδο της δέουσας επιμέλειας, προέτρεψε στην υιοθέτηση εθνικής νομοθεσίας, διοικητικών μέτρων και μηχανισμούς επιβολής για την καλύτερη ρύθμιση των δραστηριοτήτων εταιρειών που ενεργούν στο εσωτερικό κάθε χώρας.[43]

Παράλληλα, το Δικαστήριο θεώρησε ότι η υποχρέωση που απορρέει από το άρθρο 194(2) είναι και αυτή υπο-

37. Γενικά Για την υποχρέωση δέουσας επιμέλειας δείτε σχετικά: J. Kulezca, 'Due diligence in International Law' Queen Mary Studies in International Law (2016), Vol. 26. Στα πλαίσια του Δικαίου της Θάλασσας: I. Papanicolopulu, 'Due Diligence in the Law of the Sea', in H. Krieger (ed.) et al, 'Due Diligence in the International Legal Order', Oxford University Press (2020)
38. *Responsibilities and obligations of States with respect to activities in the Area, Advisory Opinion*, para. 110-111
39. supra note (1), para. 233-234, 238, C. Yiallourides, S. Deva, 'A Commentary on ITLOS' Advisory Opinion on Climate Change', British Institute for International and Comparative Law, (May 28, 2024), https://www.biicl.org/blog/77/a-commentary-on-itlos-advisory-opinion-on-climate-change
40. *Ibid*, paras. 241-242
41. *Ibid*, para. 239
42. *Ibid*, paras. 240, 243
43. *Ibid*, paras. 235-236

χρέωση δέουσας επιμέλειας.[44] Η διάταξη αυτή αφορά τη «διασυνοριακή μόλυνση» (*transboundary pollution*), σύμφωνα με την οποία τα Κράτη υποχρεούνται να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε να εξασφαλίσουν ότι οι δραστηριότητες που υπάγονται στη δικαιοδοσία ή τον έλεγχό τους δεν προκαλούν ζημία από ρύπανση σε άλλα κράτη και στο περιβάλλον τους και ότι η ρύπανση που προκύπτει από περιστατικά ή δραστηριότητες που υπάγονται στη δικαιοδοσία ή τον έλεγχο τους δεν εξαπλώνεται πέρα από τις περιοχές στις οποίες ασκούν κυριαρχικά δικαιώματα.[45]

Η υποχρέωση που απορρέει από το άρθρο 194(2) παραπέμπει στον κανόνα εθιμικού διεθνούς δικαίου, τον κανόνα «πρόληψης της βλάβης» (*no-harm rule*) ο οποίος έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλές διαιτητικές και δικαστικές αποφάσεις περιβαλλοντολογικού δικαίου, και έχει επίσης ενσωματωθεί σε Συνθήκες της ίδιας περιοχής δικαίου (Διακήρυξη της Στοκχόλμης, Διακήρυξη του Ρίο). Ωστόσο, είναι η πρώτη φορά που η έννοια της διασυνοριακής βλάβης χρησιμοποιείται υπό το πρίσμα της κλιματικής αλλαγής.

Εξαιτίας της διασυνοριακής φύσης της μόλυνσης, το Δικαστήριο έκρινε ότι το επίπεδο της δέουσας επιμέλειας στην περίπτωση αυτήν, πρέπει να είναι πιο αυστηρό από αυτό της παραγράφου «1».[46] Επομένως, τα Κράτη θα πρέπει να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσουν ότι οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου δεν προκαλούν βλάβη στο περιβάλλον άλλων κρατών καθώς και σε περιοχές πέραν της εθνικής δικαιοδοσίας.[47]

Η ερμηνεία του άρθρου 194(2) δημιουργεί μια νέα πραγματικότητα για τις ιδιωτικές οντότητες, κυρίως για τις βιομηχανίες, αεροπορικές και ναυτιλιακές εταιρείες. Προσαρμόζοντας τα εθνικά νομοθετικά πλαίσια σύμφωνα με την γνωμοδότηση του Δικαστηρίου της θάλασσας, οι εκάστοτε Κυβερνήσεις οφείλουν να θεσπίσουν αυστηρότερους περιβαλλοντολογικούς κανονισμούς και μηχανισμούς επιβολής.[48] Αυτό με τη σειρά του θα παρακινήσει τις Εταιρείες να υιοθετήσουν φιλικές προς το περιβάλλον πολιτικές και να συμμορφωθούν με τις εκ νέου διαμορφωμένες νομοθετικές επιταγές. Σε αντίθετη περίπτωση, γίνεται όλο και πιο πιθανό πλέον το σενάριο λογοδοσίας ενώπιων των δικαστηρίων και καταβολής αποζημιώσεων για τις ζημιές που προκάλεσαν οι δραστηριότητες τους.

4.4. Υποχρέωση Διεθνούς Συνεργασίας

Η κλιματική αλλαγή αποτελεί παγκόσμιο πρόβλημα· για αυτό και απαιτείται συλλογική δράση για τον μετριασμό των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου που προκαλούν μόλυνση

44. *Ibid*, para. 254
45. *Ibid*, paras. 244-245
46. *Ibid*, paras. 248, 256, U. Khatri, J. Chowdhury, 'How a Historic Opinion on Climate Change and Ocean Protection Sets the Bar for Climate Action', Center for International Environmental Law (June 27, 2024), https://www.ciel.org/how-a-historic-opinion-on-climate-change-and-ocean-protection-sets-the-bar-for-climate-action/
47. *Ibid*, para. 258
48. C. Bhardwaj, D, Stein, 'Guest Post: ITLOS Advisory Opinion on Climate Change: Brief Overview & Analysis', Indian Blog of International Law, (May 23, 2024), https://allaboutil.wordpress.com/2024/05/23/itlos-advisory-opinion-on-climate-change/

στο θαλάσσιο περιβάλλον. Τούτο έχει επισημανθεί με αναφορές τόσο από την Διεθνή Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή όσο και από τη Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή και την Συμφωνία του Παρισίου. Παράλληλα, η υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των Κρατών, αποτελεί θεμελιώδη αρχή του διεθνούς δικαίου, η οποία έχει υπογραμμιστεί σε πολλές αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων και κυρίως του Διεθνούς Δικαστηρίου για το Δίκαιο της Θάλασσας.[49]

Μολονότι υπάρχει το άρθρο 197 που προβλέπει ρητά τη συνεργασία των Κρατών σε διεθνές ή περιφερειακό επίπεδο, η υποχρέωση αυτή εμπλουτίζει το περιεχόμενο των γενικών και ειδικών διατάξεων του 12ου Κεφαλαίου της Σύμβασης. Σε συσχέτιση με τις προβλέψεις των κλιματικών συνθηκών, το καθήκον συνεργασίας υλοποιείται με διάφορους τρόπους. Συγκεκριμένα, με τη διατύπωση και επεξεργασία διεθνών κανόνων, προτύπων και πρακτικών και διαδικασιών καθώς και με την εναρμόνιση πολιτικών για την προστασία και διατήρηση του θαλασσίου περιβάλλοντος·[50] τη συνεργατική δράση μέσω διεθνών οργανισμών·[51] και με την παροχή βοήθειας και καθοδήγησης στα αναπτυσσόμενα Κράτη.[52] Όπως επιτάσσει η αρχή των Κοινών αλλά Διαφοροποιημένων Ευθυνών, η υποχρέωση συνεργασίας θα πρέπει να περιλαμβάνει την επικοινωνία επιστημονικών ευρημάτων, την οικονομική στήριξη και τεχνική κατάρτιση και γενικότερα την ανάπτυξη ικανοτήτων των αναπτυσσόμενων Κρατών.[53]

Ερμηνεύοντας την υποχρέωση του άρθρου 197, το Δικαστήριο τόνισε πως πρόκειται για υποχρέωση συμπεριφοράς που προϋποθέτει ότι τα Κράτη ενεργούν με τη «δέουσα επιμέλεια» και «καλή πίστη».[54] Τη ίδια στιγμή, υπέδειξε και ότι η συνεργασία πρέπει είναι συνεχής και ουσιαστική, με πραγματική πρόθεση την διαμόρφωση κανονιστικών πλαισίων για την προστασία του θαλασσίου περιβάλλοντος.[55]

4.5. Απάντηση επί του δευτέρου ερωτήματος:

Άρθρο 192 – Υποχρέωση «προστασίας και διατήρησης» του θαλασσίου περιβάλλοντος

Όσον αφορά τη δεύτερη ερώτηση, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα Κράτη έχουν υποχρέωση να προστατεύουν και να

49. *MOX Plant* (Ireland v. United Kingdom), Provisional Measures, Order of 3 December 2001, ITLOS Reports 2001, p. 95, at p. 110, para. 82; *Land Reclamation by Singapore in and around the Straits of Johor* (Malaysia v. Singapore), Provisional Measures, Order of 8 October 2003, ITLOS Reports 2003, p. 10, at p. 25, para. 92; *Request for Advisory Opinion Submitted by the Sub-Regional Fisheries Commission*, Advisory Opinion, 2 April 2005, ITLOS Reports 2015, p. 4, at p. 43, para. 140; *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), Judgment, I.C.J. Reports 2010, p. 14, at p. 49, para. 77
50. Arts. 194(1), 197, 207(3), 208(4) UNCLOS
51. Arts. 197, 207(4), 208(5) UNCLOS
52. Arts. 199, 202, 203, 266, 276, 277 UNCLOS
53. supra note (1), paras. 312-339, C. Bhardwaj, D, Stein, 'Guest Post: ITLOS Advisory Opinion on Climate Change: Brief Overview & Analysis', Indian Blog of International Law, (May 23, 2024), https://allaboutil.wordpress.com/2024/05/23/itlos-advisory-opinion-on-climate-change/
54. *Ibid*, paras 306, 308-309, Art. 300 UNCLOS, Rio Declaration, Principle 17
55. *Ibid*, paras. 306-307, 311

διατηρούν το θαλάσσιο περιβάλλον από τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και της οξίνισης των ωκεανών. Η διάταξη του άρθρου 192 της Σύμβασης διαθέτει ευρύ πεδίο ερμηνείας και εφαρμογής. Αναφέρεται σε μια βασική αρχή του περιβαλλοντολογικού δικαίου και συνάμα σε μια υποχρέωση.

Αν και πρόκειται για γενική υποχρέωση, το περιεχόμενό της ενημερώνεται από ειδικότερες υποχρεώσεις των διατάξεων του 12ου Κεφαλαίου και της Σύμβασης γενικότερα, αλλά και από υποχρεώσεις που σχετίζονται με τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Την ίδια στιγμή, ενσωματώνει κάθε μορφή υποβάθμισης του θαλασσίου περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένων και των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, όπως την υπερθέρμανση των ωκεανών, την αύξηση της στάθμης της θάλασσας και την οξίνιση των ωκεανών.

Προχωρώντας σε ερμηνεία του άρθρου 192, το Δικαστήριο στηρίχτηκε στην απόφαση του Διαιτητικού Δικαστηρίου στην υπόθεση της Νότιας Σινικής Θάλασσας και διέκρινε τις δύο υποχρεώσεις. Ως προς το πρώτο σκέλος, η υποχρέωση προστασίας του θαλασσίου περιβάλλοντος από τα Κράτη ερμηνεύτηκε ως υποχρέωση αποτροπής, ή τουλάχιστον μετριασμού της περιβαλλοντολογικής ζημιάς. Η δεύτερη υποχρέωση είχε διττή ερμηνεία˙ αρχικά τη διατήρηση της υγείας και της φυσικής ισορροπίας του θαλασσίου περιβάλλοντος και έπειτα την υποχρέωση αποκατάστασης των υποβαθμισμένων οικοσυστημάτων.[56] Επιπλέον, ήταν αξιοσημείωτη υπαγωγή της λήψης μέτρων για την προσαρμογή στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην ερμηνεία του άρθρου 192, κυρίως με την ενίσχυση των οικοσυστημάτων.[57]

Η υποχρέωση για προστασία και διατήρηση του θαλασσίου περιβάλλοντος κατέστη πιο κατανοητή από την ερμηνεία του άρθρου 194(5) που σχετίζεται με τη λήψη μέτρων για την ανθεκτικότητα των σπάνιων ή ευάλωτων οικοσυστημάτων όπου ζουν απειλούμενα ή υπό εξαφάνιση είδη, καθώς αυτά αποτελούν αναμφισβήτητα ένα μέρος της χλωρίδας και της πανίδας η οποία κινδυνεύει άμεσα από την κλιματική αλλαγή.[58] Γι' αυτό και η όποια λήψη μέτρων (π.χ. θεσμοθέτηση και επιβολή νόμων, επιτήρηση, θέσπιση θαλάσσιων προστατευόμενων περιοχών κ.α.) θα πρέπει να καθορίζεται από διάφορους παράγοντες.

Συγκεκριμένα, μια δυναμική υποχρέωση όπως αυτή, θα πρέπει να διαβάζεται παράλληλα και με τις άλλες διεθνείς συνθήκες (π.χ. Σύμβαση για την Βιοποικιλότητα, Σύμβαση για το Διεθνές Εμπόριο Απειλούμενων Ειδών Άγριας Πανίδας και Χλωρίδας).[59] Το ίδιο ισχύει και για την ερμηνεία του άρθρου 192 με την επίκληση των συνθηκών για το κλίμα.[60] Παράλληλα, τα πορίσματα της Διεθνούς Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή καθώς και οι ικανότητες και τα μέσα κάθε Κράτους συντελούν στο επίπεδο της δέ-

56. *Ibid*, paras. 385-386
57. *Ibid*, paras. 390-394, J. Rowe, H. Bünger, 'The ITLOS Advisory Opinion: A win for the oceans, a win for the fight against climate change', World's Youth for Climate Justice, https://www.wy4cj.org/legal-blog/the-itlos-advisory-opinion-a-win-for-the-oceans-a-win-for-the-fight-against-climate-change
58. *Ibid*, para. 401
59. *Ibid*, para. 404
60. *Ibid*, paras. 389-394

ουσας επιμέλειας, το οποίο πρέπει να είναι αυστηρό, για την αποτελεσματικότερη εφαρμογή των άρθρων 192 και 194(5).

5. Πόσο μακριά έφτασε τελικά η γνωμοδότηση;

5.1. Πιθανές ασάφειες και άλυτα θέματα.

- **Δέουσα Επιμέλεια:** Το Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας γνωμοδότησε υπέρ ενός αυστηρού πλαισίου δέουσας επιμέλειας των Κρατών κατά τη λήψη μέτρων για την πρόληψη, μείωση και έλεγχο της μόλυνσης του θαλασσίου περιβάλλοντος, καθώς και για την προστασία και διατήρησή του. Αν και η λήψη και επιβολή όλων των απαραίτητων μέτρων θα προσδιορίζεται από τους παράγοντες που αναλύθηκαν παραπάνω, δεν προσδιορίστηκε ούτε το επίπεδο αυστηρότητας της δέουσας επιμέλειας, ούτε αυτό συνδυάστηκε από τον ορισμό συγκεκριμένων υποχρεώσεων για την επίτευξη του τελικού σκοπού (π.χ. *πλαίσιο ρύθμισης για τη σταδιακή κατάργηση των ορυκτών καυσίμων, άμεσος μετριασμός των -επιζήμιων για το θαλάσσιο περιβάλλον- δραστηριοτήτων των ιδιωτικών οντοτήτων*). Παρέχοντας γενικές κατευθυντήριες γραμμές, το Δικαστήριο έδωσε τη δυνατότητα στα Κράτη να έχουν την ευχέρεια επιλογής ειδικών μέτρων, απαραίτητων και ανάλογων με την εκάστοτε περίσταση, τα οποία ωστόσο θα καθορίζονται αντικειμενικά.[61]
- **Διεθνής Ευθύνη:** Κατά τη διάρκεια της υποβολής των υπομνημάτων, ήταν έκδηλη η επιθυμία πολλών Κρατών, κυρίως των πιο ευάλωτων από την κλιματική αλλαγή, να υπάρξει εκτενής αναφορά για την διεθνή ευθύνη των Κρατών που ευθύνονται για τις υψηλές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Ωστόσο, το Δικαστήριο, προτού μπει στην ουσία της γνωμοδότησης, κατέστησε σαφές πως θα απαντήσει μόνο για τις συγκεκριμένες υποχρεώσεις που απορρέουν από τις ερωτήσεις που έθεσε η Επιτροπή των Μικρών Νησιωτικών Κρατών. Γνωμοδότησε δηλαδή μόνο για τις πρωταρχικές υποχρεώσεις των Κρατών που απορρέουν από τα άρθρα 194 και 192 και όχι για ζητήματα ευθύνης και νομικών συνεπειών σε περίπτωση παραβίασής των.[62] Υποστήριξε δηλαδή πως αν η Επιτροπή επιθυμούσε να συμπεριλάβει ζητήματα ευθύνης στις ερωτήσεις που κατέθεσε, θα το είχε κάνει με πιο σαφή και ξεκάθαρο τρόπο.[63] Πάντως, σε δύο παραγράφους το Δικαστήριο επισήμανε τη διεθνή ευθύνη των Κρατών για μη συμμόρφωση τους με τις διατάξεις του 12ου Κεφαλαίου.[64]
- **Περαιτέρω Συσχέτιση με τη Συμφωνία του Παρισίου:** Το Δικαστήριο επικεντρώθηκε μόνο σε δύο βασικά στοιχεία της Συμφωνίας του Παρισίου για να ερμηνεύσει τον όρο '*όλα τα απαραίτητα μέτρα*'

61. *Ibid*, para. 243
62. C. Yiallourides, S. Deva, 'A Commentary on ITLOS' Advisory Opinion on Climate Change', British Institute for International and Comparative Law, (May 28, 2024), https://www.biicl.org/blog/77/a-commentary-on-itlos-advisory-opinion-on-climate-change
63. *Ibid*, paras. 145-148
64. *Ibid*, paras. 223, 286

του άρθρου 194(1) της Σύμβασης σε σχέση με τη θαλάσσια μόλυνση από τις ανθρωπογενείς εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου: το στόχο θερμοκρασίας στους 1.5°C και το χρονοδιάγραμμα σταδιακής μείωσης των ρύπων. Μια ακόμη παράμετρος που το Δικαστήριο θα μπορούσε να συνυπολογίζει, είναι η κατάθεση των καθορισμένων εθνικών συνεισφορών (*Nationally Determined Contributions*), όπου κάθε Κράτος (με έμφαση στα ανεπτυγμένα) αναλαμβάνει αυτοβούλως να υλοποιήσει μέτρα μετριασμού της κλιματικής αλλαγής. Η σημασία τους έγκειται μάλιστα στην επιτυχή διεκπεραίωσή των και τη συνεχή πρόοδο στη λήψη των μέτρων, ώστε να αντανακλούν στην υψηλότερη δυνατή φιλοδοξία.[65] Για την επιτυχή εφαρμογή των συνεισφορών και κατ' επέκταση των στόχων της Συμφωνίας του Παρισίου, τα Κράτη θα ενημερώνονται από το αποτέλεσμα του παγκόσμιου απολογισμού (Global Stocktake) ανά πέντε χρόνια κατά τη Διάσκεψη των Κρατών μελών.[66] Επομένως, η επίκληση των καθορισμένων εθνικών συνεισφορών θα μπορούσε ενδεχομένως να συμβάλλει στην ερμηνεία του όρου '*όλα τα απαραίτητα μέτρα*' και στο μέτρο της «*δέουσας επιμέλειας*», επιτυγχάνοντας σε μεγαλύτερη αρμονία και συνοχή μεταξύ των δύο συνθηκών.

- **Μέριμνα για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα:** Στη γνωμοδότηση υπήρξε μια σύντομη σημείωση ότι '*η κλιματική αλλαγή αντιπροσωπεύει υπαρξιακή απειλή και εγείρει ανησυχίες για τα ανθρώπινα δικαιώματα*'.[67] Ωστόσο, σύμφωνα και με τις ξεχωριστές δηλώσεις τριών δικαστών επί της γνωμοδότησης (*Δικαστές Infante Caffi, Kittichaisarree, Pawlak*),[68] το διεθνές νομοθετικό πλαίσιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα, μαζί με τις αποφάσεις και τα πορίσματα διεθνών και περιφερειακών δικαστηρίων και οργάνων θα μπορούσε να δώσει νέα πνοή στην ερμηνεία των διατάξεων της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας. Το ίδιο τονίστηκε και στις υπομνήσεις αρκετών κρατών, ευάλωτων από την κλιματική αλλαγή.[69] Είναι γεγονός ότι λόγω των διαφόρων συνεπειών της κλιματικής αλλαγής, πολλά ανθρώπινα δικαιώματα κινδυνεύουν να διαταραχθούν (π.χ. δικαίωμα στη ζωή, στην υγεία, στο νερό, στη στέγαση) από τη μόλυνση του θαλασσίου περιβάλλοντος. Ομολογουμένως η συστημική ερμηνεία των τριών περιοχών του διεθνούς δικαίου (δίκαιο θάλασσας, κλιματικό δίκαιο και δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων) θα συντελούσαν στην αρμονία του διεθνούς δικαίου. Πιο συγκεκριμένα, με την εφαρμογή των άρθρων 192 και 194 διασφαλίζεται το δικαίωμα σε ένα καθαρό, υγιές και βιώσιμο (θαλάσσιο) περιβάλλον και κατ' επέκταση το δικαίωμα προστασίας της ανθρώπινης υγείας. Το Δικαστήριο όμως υπενθύμισε τους δικαστικούς περιορισμούς στο οποίο οφείλει το ίδιο να δρα και ως επακόλουθο έκρινε ότι οι διατάξεις για το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι εκτός πεδίου ερμηνείας των διατάξεων της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας.
- **Υποχρέωση Αξιολόγησης των Περιβαλλοντολογικών Επιπτώσεων:** Αποφαινόμενο επί της ερμηνείας του άρθρου 206, το Δικαστήριο συνυπολόγισε τις σωρευτικές περιβαλλοντολογικές επιπτώσεις των δραστηριοτήτων στο θαλάσσιο περιβάλλον. Αναγνώρισε επίσης και ότι το πλαίσιο ρύθμισης εναπόκειται στην εγχώρια δικαιοδοσία κάθε Κράτους.[70] Είναι αλήθεια ότι πρόκειται για ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα, ιδιαίτερα λόγω της φύσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, το οποίο απαιτεί εκτενή αλλά και διαρκή συλλογή δεδομένων και την ανάμιξη διαφόρων ενδιαφερομένων (π.χ. Κράτη, Διεθνείς Οργανισμοί, Εταιρείες, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις). Από την άλλη μεριά, με την εφαρμογή της Συμφωνίας δυνάμει της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας σχετικά με τη διατήρηση και την αειφόρο χρήση της θαλάσσιας βιολογικής ποικιλότητας περιοχών πέρα από την εθνική δικαιοδοσία (*BBNJ Agreement*) δημιουργείται η πίστη για τη δημιουργία πιο ολοκληρωμένων σχεδίων αξιολόγησης των περιβαλλοντολογικών επιπτώσεων που θα διέπονται από τη συνεργασία, την επικοινωνία και τη διαφάνεια μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων, με σκοπό το μετριασμό της κλιματικής αλλαγής. Θα πρέπει συνεπώς να αναπτυχθούν περιβαλλοντολογικές πρακτικές και πρότυπα που θα είναι ανάλογα των εκπομπών και των επιπτώσεων κάθε προγραμματισμένης δραστηριότητας.
- **Αύξηση της Στάθμης της Θάλασσας:** Ένα ακόμη ζήτημα το οποίο σκόπιμα δε συμπεριέλαβε το Δικαστήριο στη γνωμοδότηση του, ήταν αυτό της αύξησης της στάθμης της θάλασσας. Παρόλο που αναγνωρίστηκε ως δυσμενής συνέπεια της κλιματικής αλλαγής στις δύο ερω-

65. Arts. 4(2), (3), (4) Συμφωνία του Παρισίου
66. *Ibid*, Art. 14
67. supra note (1), para. 66, J. Rowe, H. Bünger, 'The ITLOS Advisory Opinion: A win for the oceans, a win for the fight against climate change', World's Youth for Climate Justice, https://www.wy4cj.org/legal-blog/the-itlos-advisory-opinion-a-win-for-the-oceans-a-win-for-the-fight-against-climate-change
68. supra note (8)
69. Προφορικό υπόμνημα του Ναουρού: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Oral_proceedings/verbatim_records_rev/ITLOS_PV23_C31_8_Rev.1_E.pdf pp. 24-36, προφορικά υπομνήματα του Μαυρικίου και της Μικρονησίας: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Oral_proceedings/verbatim_records_rev/ITLOS_PV23_C31_8_Rev.1_E.pdf pp. 17-45, προφορικό υπόμνημα της Νορβηγίας: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Oral_proceedings/verbatim_records_rev/ITLOS_PV23_C31_11_Rev.1_E.pdf, pp. 23-30, προφορικό υπόμνημα της Κοινότητας του Ειρηνικού (Pacific Community, SPC): https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Oral_proceedings/verbatim_records_rev/ITLOS_PV23_C31_15_Rev.1_E.pdf, προφορικό υπόμνημα της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Oral_proceedings/verbatim_records_rev/ITLOS_PV23_C31_15_Rev.1_E.pdf, pp. 20-36, προφορικό υπόμνημα της Αφρικανικής Ένωσης (Africa Union): https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Oral_proceedings/verbatim_records_rev/ITLOS_PV23_C31_17_Rev.1_E.pdf
70. supra note (1), para. 353, Center for International Environmental Law, Client Earth, Pacific Islands Students Fighting Climate Change, Worlds Youth for Climate Justice, 'Legal Memorandum Advisory Opinion on Climate Change Delivered by the International Tribunal for the Law of the Sea: Relevance for the International Court of Justice Climate Advisory Proceedings' (July 2024), https://www.ciel.org/reports/legal-memorandum-advisory-opinion-on-climate-change-itlos/

τήσεις, δεν υπήρξε καμιά αναφορά ούτε από το Δικαστήριο, ούτε στο αίτημα της Επιτροπής σχετικά με τις επιπτώσεις της αύξησης της στάθμης της θάλασσας στις θαλάσσιας αξιώσεις των Κρατών.[71] Η εξήγηση γι' αυτή την συνειδητή επιλογή, οφείλεται στο γεγονός ότι δεν είναι η κατάλληλη στιγμή για τη διευθέτηση του προβλήματος. Υπάρχει εν εξελίξει η Ομάδα Μελέτης της Διεθνούς Επιτροπής Δικαίου των Ηνωμένων Εθνών για την αύξηση της στάθμης της θάλασσας σε σχέση με το διεθνές δίκαιο,[72] οι εκθέσεις της Επιτροπής της Διεθνούς Ένωσης Δικαίου για το Διεθνές Δίκαιο και την άνοδο της στάθμης της θάλασσας[73] καθώς και οι διάφορες πρακτικές των Κρατών (π.χ. *Φόρουμ των Νησιών του Ειρηνικού – Διακήρυξη των Θαλασσίων Ζωνών ενόψει της Αύξησης της Στάθμης της Θάλασσας που σχετίζεται με την Κλιματική Αλλαγή*)[74] που ασχολούνται ενδελεχώς με το ζήτημα αυτό. Καθώς ακόμη η διεθνής κοινότητα δεν έχει βρει απάντηση στο ερώτηση της σταθερής ή της κινούμενης προσέγγισης (*stable or ambulatory approach*), το ζήτημα των επιπτώσεων ανόδου της στάθμης της θάλασσας στις θαλάσσιες αξιώσεις των κρατών, θα συνεχίζει να αποτελεί έναν σοβαρό προβληματισμό για το μέλλον.

- **Οξίνιση των Ωκεανών:** Λαμβάνοντας υπόψη την ελλιπή αναφορά της οξίνισης των ωκεανών στην Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή και τη Συμφωνία του Παρισίου, θα περίμενε κανείς να δοθεί περισσότερη σημασία από το Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας για τις συγκεκριμένες υποχρεώσεις των Κρατών να ανταποκριθούν στην θαλάσσια μόλυνση που προκαλείται από το προαναφερθέν φαινόμενο. Ωστόσο και εδώ το Δικαστήριο παρέπεμψε στα πορίσματα της Διεθνούς Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή ως το πλέον αρμόδιο όργανο.[75]
- **Θαλάσσια Γεωμηχανική:** Και με το ζήτημα αυτό, το Δικαστήριο ασχολήθηκε πολύ περιορισμένα.[76] Αν και αναγνωρίζει ότι η μέθοδος της θαλάσσιας γεωμηχανικής μέσω των διαφόρων τεχνικών της (γονιμοποίηση των ωκεανών και δέσμευση άνθρακα) μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, την ίδια στιγμή επισημαίνει τον ενδεχόμενο κίνδυνο πρόκλησης μόλυνσης στο θαλάσσιο περιβάλλον.[77] Θα ανέμενε κανείς από το Δικαστήριο να ρίξει περισσότερο φως στο νομικό καθεστώς της γεωμηχανικής καθώς μέχρι και σήμερα δεν έχει θεσπιστεί ένα νομικά δεσμευτικό κείμενο για τη ρύθμιση της.

71. *Ibid*, para. 149
72. https://legal.un.org/ilc/guide/8_9.shtml
73. https://www.ila-hq.org/en_GB/committees/international-law-and-sea-level-rise
74. https://forumsec.org/publications/declaration-preserving-maritime-zones-face-climate-change-related-sea-level-rise
75. supra note (1), paras. 60-61
76. *Ibid*, para. 231
77. R. Webb, 'The ITLOS Advisory Opinion and Marine Geoengineering: More Questions, Few Answers', Sabin Center for Climate Change Law, Columbia Climate School (Published May 24, 2024), https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2024/05/24/the-itlos-advisory-opinion-and-marine-geoengineering-more-questions-few-answers/

6. Πόσο επιδραστική θα είναι η Γνωμοδότηση στην αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής;

Πρόκειται αναμφισβήτητα για μια πρωτοποριακή γνωμοδότηση με βάση την οποία τα Κράτη υποχρεούνται να προστατεύουν και να διατηρούν το θαλάσσιο περιβάλλον από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Το Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας, ανέδειξε ότι η διευθέτηση της κλιματικής κρίσης δεν πρέπει να περιοριστεί στα στενά όρια των συνθηκών για το κλίμα. Αν και είναι νομικά μη-δεσμευτική, η γνωμοδότηση αποτελεί μια έγκυρη δήλωση που αποσαφηνίζει τις νομικές υποχρεώσεις των Κρατών για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής υπό το πρίσμα των διατάξεων της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας.

Ίσως χρονικά είναι το καταλληλότερο momentum καθώς προετοιμάζει το έδαφος για τις επερχόμενες-σχετικές με την κλιματική αλλαγή- γνωμοδοτήσεις που αναμένονται να εκδοθούν στο εγγύς μέλλον από το Παναμερικανικό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.[78] Ως τα πλέον αρμόδια (τα Όργανα αυτά), θα είναι εντός πλαισίου δικαιοδοσίας τους η ερμηνεία και άλλων περιοχών του δικαίου (π.χ. ανθρώπινα δικαιώματα, διεθνούς ευθύνης, συνθήκες για το κλίμα).[79] Εύλογα, το νομικό βάρος και το ηθικό κύρος και των τριών γνωμοδοτήσεων θα είναι ικανό να συμβάλλει στην εναρμόνιση και στην προοδευτική ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου και στην περαιτέρω διαμόρφωση της διεθνούς έννομης τάξης.[80]

Επιπλέον, παρέχοντας κατεύθυνση στα Κράτη βασιζόμενη στο δίκαιο της θάλασσας, η γνωμοδότηση -και λόγω του μη συγκρουσιακού χαρακτήρα της- μπορεί να ενισχύσει και ακόμη να επιταχύνει τις διαπραγματεύσεις για την κλιματική αλλαγή κατά τις ετήσιες Διασκέψεις των Μερών της Σύμβασης Πλαίσιο του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή. Την ίδια στιγμή, τα ευρήματα της μπορούν να χρησιμοποιηθούν και σε εθνικό επίπεδο με την βελτίωση της νομοθεσίας, αλλά και για την επίλυση διαφορών ενώπιων των εθνικών δικαστηρίων εξαιτίας της αποτυχίας των εκάστοτε κυβερνήσεων και/ή εταιρειών να διευθετήσουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.[81]

Τελικά, μόνον ο χρόνος θα μπορέσει

78. C. Yiallourides, S. Deva, 'A Commentary on ITLOS' Advisory Opinion on Climate Change', British Institute for International and Comparative Law, (May 28, 2024), https://www.biicl.org/blog/77/a-commentary-on-itlos-advisory-opinion-on-climate-change
79. U. Khatri, J. Chowdhury, 'How a Historic Opinion on Climate Change and Ocean Protection Sets the Bar for Climate Action', Center for International Environmental Law (June 27, 2024), https://www.ciel.org/how-a-historic-opinion-on-climate-change-and-ocean-protection-sets-the-bar-for-climate-action/
80. C. McLeod, J. Scott, 'Historic advisory opinion issued by the International Tribunal for the Law of the Sea on States' international obligations regarding oceans and climate change', Miller Thomson LLP, (June 19, 2024) https://www.millerthomson.com/en/insights/environotes/advisory-opinion-international-tribunal-law-sea-states-international-obligations-oceans-climate-change/
81. J. Rowe, H. Bünger, 'The ITLOS Advisory Opinion: A win for the oceans, a win for the fight against climate change', World's Youth for Climate Justice, https://www.wy4cj.org/legal-blog/the-itlos-advisory-opinion-a-win-for-the-oceans-a-win-for-the-fight-against-climate-change

να καταδείξει ποιος θα είναι ο πραγματικός αντίκτυπος της προκείμενης γνωμοδότησης του Δικαστηρίου για το Δίκαιο της Θάλασσας. Και αυτός (ακριβώς ο αντίκτυπος) θα καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό από την βούληση των Κρατών και την αποφασιστικότητα της διεθνούς κοινότητας τα επόμενα χρόνια.

Η νομιμότητα της παγίδευσης συσκευών ειδοποίησης (Pagers) με εκρηκτικά. Η περίπτωση Ισραήλ - Χεζμπολάχ.

12

Βασίλειος Ζαλίδης

ΔΝ ΔΠΘ
Στρατιωτικός Νομικός Σύμβουλος
Ακαδημαϊκός Υπότροφος, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Εισήγηση στο Ετήσιο Συνέδριο της ΕΕΔΔΔΣ «Ανάμεσα σε δύο πολέμους: Δοκιμασίες Δικαίου και Πολιτικής στη διεθνή δικαιοταξία. Προκλήσεις, Προσεγγίσεις, Απαντήσεις», 20-22 Δεκεμβρίου 2024, Αθήνα

I. Εισαγωγή

Οι επιθέσεις της 17ης και 18ης Σεπτεμβρίου 2024 στον Λίβανο, κατά τις οποίες η ταυτόχρονη έκρηξη χιλιάδων παγιδευμένων τηλεειδοποιητών (pagers) και ασυρμάτων (walkie-talkies) προκάλεσε τον θάνατο τουλάχιστον 42 ατόμων, μεταξύ των οποίων δύο παιδιών, και τραυμάτισε σχεδόν 3.500 ανθρώπους,[1] ενίσχυσαν ακόμα περισσότερο τον φόβο και την εξαθλίωση σε έναν πληθυσμό που βιώνει για πολλές δεκαετίες τις συνέπειες ενός πολέμου. Όπως ανέφερε ο Volker Türk, Ύπατος Αρμοστής του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, κατά την ομιλία του στο Συμβούλιο Ασφαλείας μόλις δύο ημέρες μετά τις επιθέσεις, «αυτή η εξέλιξη σηματοδοτεί μια ανησυχητική στροφή στον πόλεμο, καθώς εργαλεία επικοινωνίας μετατράπηκαν σε όπλα, τα οποία εκρήγνυνται ταυτόχρονα σε αγορές, σπίτια και δημόσιους χώρους».[2]

Οι επιθέσεις, αν και εντυπωσιακές από πλευράς επινόησης και εκτέλεσης, εγείρουν σημαντικά ζη-

1. William Christou, "'We Are Isolated, Tired, Scared': Pager Attack Leaves Lebanon in Shock," *The Guardian*, 20 September 2024, https://www.theguardian.com/world/2024/sep/20/we-are-isolated-tired-scared-pager-attack-leaves-lebanon-in-shock.
2. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), "Disrespect for International Law a Matter of International Peace and Security – HC," *OHCHR*, September 2024, https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2024/09/disrespect-for-international-law-a-matter-of-international-peace-and-security-hc

τήματα νομιμότητας υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου[3]. Η πραγματοποίησή τους στο έδαφος τρίτου κράτους απαιτεί, κατ' αρχάς, την εξέτασή τους βάσει του δικαίου χρήσης βίας (Jus ad Bellum), ιδίως αναφορικά με την επίκληση του δικαιώματος άμυνας εναντίον μη κρατικών δρώντων και τη σχέση των τελευταίων με το κράτος από το έδαφος του οποίου επιχειρούν. Ακολούθως, η χρήση νέων μέσων και τεχνικών πολέμου πρέπει να αξιολογηθεί σύμφωνα με το δίκαιο των όπλων (Weapons Law) και τις ειδικότερες προβλέψεις διεθνών συμβατικών κειμένων που θέτουν απαγορεύσεις και περιορισμούς στη χρήση συγκεκριμένων όπλων και τεχνικών, όπως οι παγίδες. Τέλος, κρίσιμη θεωρείται η τήρηση των αρχών της διάκρισης και της αναλογικότητας στο πλαίσιο της διαδικασίας στοχοποίησης (Targeting Law) με έμφαση στη νομιμότητα της επιλογής στόχων και στην αποφυγή αδιάκριτων συνεπειών σε αστικό περιβάλλον. Η παρούσα μελέτη επιδιώκει να προσφέρει μια ολοκληρωμένη νομική ανάλυση των επιθέσεων, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις θεμελιώδεις αρχές που διέπουν τη νομιμοποίηση της χρήσης βίας όσο και τους περιορισμούς που απορρέουν από κανόνες συμβατικής και εθιμικής προέλευσης, αναδεικνύοντας τις προκλήσεις και τα όρια που τίθενται από το διεθνές δίκαιο στις σύγχρονες ένοπλες συγκρούσεις.

II. Η σχεδίαση της Επιχείρησης

Το πρώτο στοιχείο της ανάλυσης αφορά το υποκείμενο της επίθεσης. Μολονότι το Ισραήλ αμέσως μετά τις επιθέσεις δεν επιβεβαίωσε τον ρόλο του στην επιχείρηση, ο τότε υπουργός Άμυνας της χώρας, Yoav Gallant, σε δηλώσεις του αμέσως μετά τις επιθέσεις, ανέφερε χαρακτηριστικά: «Βρισκόμαστε στην αρχή μιας νέας εποχής σε αυτόν τον πόλεμο και πρέπει να προσαρμοστούμε». Παράλληλα, εξήρε τα «εντυπωσιακά επιτεύγματα» των Ισραηλινών Αμυντικών Δυνάμεων (IDF), σε συνεργασία με την Υπηρεσία Εσωτερικής Ασφάλειας της χώρας, τη Shin Bet, και τη Mossad, μυστική υπηρεσία του Ισραήλ.[4] Περίπου δύο μήνες αργότερα, στις 11 Νοεμβρίου 2024, ο Πρωθυπουργός του Ισραήλ, Benjamin Netanyahu, αναγνώρισε για πρώτη φορά σε δηλώσεις του στο υπουργικό συμβούλιο ότι είχε εγκρίνει την επιχείρηση ήδη από τον Σεπτέμβριο, παρά τις αντιρρήσεις υψηλόβαθμων Ισραηλινών αξιωματούχων.[5]

Για χρόνια, οι ισραηλινές υπηρεσίες πληροφοριών διερευνούσαν πιθανούς τρόπους διείσδυσης στα συστήματα επικοινωνίας της Χεζμπολάχ. Ήδη από το 2020, ο εκλιπών ηγέτης της Χεζμπολάχ, Hassan Nasrallah, είχε προειδοποιήσει τα μέλη της οργάνωσης να αποφεύγουν τη χρήση κινητών

3. OHCHR, "Exploding Pagers and Radios a 'Terrifying Violation' of International Law, Say UN Experts." *OHCHR*, September 2024, https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/09/exploding-pagers-and-radios-terrifying-violation-international-law-say-un
4. Keir Simmons and Paul Goldman, "Israel Uses Exploding Walkie-Talkies in Lebanon, Marking a New Phase in War with Hezbollah," *NBC News*, 19 September 2024, https://www.nbcnews.com/news/world/walkie-talkie-blasts-lebanon-japan-icom-israel-new-phase-war-hezbollah-rcna171773; Maya Gebeily, James Pearson, and David Gauthier-Villars, "Exploding Pagers: A New Tactic in Israel's War with Hezbollah," *Reuters Graphics*, 16 October 2024.
5. Tamsin Paternoster, "Netanyahu Admits Israel Behind Pager Attack in Lebanon," *Euronews*, 11 November 2024, https://www.euronews.com/2024/11/11/netanyahu-admits-israel-behind-pager-attack-in-lebanon.

τηλεφώνων, καθώς φοβόταν ότι το Ισραήλ παρακολουθούσε τις τηλεφωνικές συνομιλίες τους και εντόπιζε τις κινήσεις τους. Τον Φεβρουάριο του 2024, η Χεζμπολάχ αποφάσισε να στραφεί σε συσκευές «χαμηλής τεχνολογίας», προκειμένου να καταστεί λιγότερο ευάλωτη στην παρακολούθηση από το Ισραήλ.[6] Οι τηλεειδοποιητές αποτελούν πρώιμες ασύρματες συσκευές επικοινωνίας που μπορούν να λαμβάνουν σύντομα μηνύματα. Η σημασία τους στο πλαίσιο στρατιωτικών επιχειρήσεων και καταστάσεων έκτακτης ανάγκης έγκειται στην ικανότητά τους να μεταδίδουν κρυπτογραφημένα μηνύματα και μονόδρομες οδηγίες γρήγορα, διατηρώντας τη λειτουργικότητά τους σε περιβάλλοντα όπου άλλα συστήματα μπορεί να αποτύχαναν. Οι τηλεειδοποιητές, επομένως, προσφέρουν σημαντικά πλεονεκτήματα. Είναι αξιόπιστοι, καθώς χρησιμοποιούν κρυπτογράφηση και λειτουργούν σε ειδικές ραδιοσυχνότητες, γεγονός που τους καθιστά λιγότερο ευάλωτους σε προβλήματα συμφόρησης του δικτύου κατά τη διάρκεια έκτακτων καταστάσεων ή συγκρούσεων. Είναι απλοί, καθώς η μονόδρομη λειτουργία τους μειώνει σημαντικά τον κίνδυνο υποκλοπής σήματος ή κυβερνοεπιθέσεων. Επίσης, είναι ανθεκτικοί και ενεργειακά αποδοτικοί, αφού καταναλώνουν ελάχιστη ενέργεια, γεγονός που εξασφαλίζει μεγαλύτερη διάρκεια λειτουργίας.[7]

Η διαδικασία παγίδευσης των τηλεειδοποιητών από τις Ισραηλινές υπηρεσίες, αποκαλύπτει μια στρατηγική υψηλής ακρίβειας που αξιοποίησε προηγμένες τεχνικές κατασκοπείας και τεχνολογίας. Το Ισραήλ δημιούργησε μια εταιρεία-βιτρίνα στην Ουγγαρία με την ονομασία B.A.C. Consulting, η οποία εξασφάλισε άδεια για την κατασκευή τηλεειδοποιητών από την ταϊβανέζικη εταιρεία Gold Apollo.[8] Η Χεζμπολάχ παρήγγειλε 5.000 νέους τηλεειδοποιητές από την B.A.C., μέσω ενός μεσάζοντα, και τους διένειμε στα μέλη της.[9] Όπως αποδείχθηκε, οι ισραηλινές υπηρεσίες πληροφοριών, που δρούσαν μέσω της B.A.C., εισήλθαν στην εφοδιαστική αλυσίδα και κατασκεύασαν για τη Χεζμπολάχ ειδικά σχεδιασμένους τηλεειδοποιητές με μπαταρίες που περιείχαν μικρές ποσότητες του εκρηκτικού PETN,[10] το

6. Η στροφή σε συσκευές «χαμηλής τεχνολογίας» είχε προκριθεί και από την ηγεσία της Χαμάς. Βλ. Summer Said and Rory Jones, "The Crude System of Coded Messages Keeping Hamas's Leader Alive," *The Wall Street Journal*, updated 16 September 2024, https://archive.is/7Dttn
7. Afifa Iqbal, "Greater Security Implications of the Pager Attacks in Lebanon," *Modern Diplomacy*, 21 September 2024, https://moderndiplomacy.eu/2024/09/21/greater-security-implications-of-the-pager-attacks-in-lebanon/; Austin Doctor and Sam Hunter, "What the Hezbollah Pager Attack Reminds Us About the Logic and Risks of Terrorist Innovation," *Modern Warfare Institute*, West Point, 2024, https://mwi.westpoint.edu/what-the-hezbollah-pager-attack-reminds-us-about-the-logic-and-risks-of-terrorist-innovation/
8. Frenkel Sheera, Ronen Bergman, and Hwaida Saad. "Israel's Exploding Pagers in Lebanon Raise New Phase of War with Hezbollah." *The New York Times*, 18 September 2024, https://www.nytimes.com/2024/09/18/world/middleeast/israel-exploding-pagers-hezbollah.html.
9. Lyons Emmet, and Joanne Stocker. "Exploding Pagers and Radios: How Israel's Tactics Are Targeting Hezbollah." *CBS News*, 19 September 2024. https://www.cbsnews.com/news/hezbollah-pagers-explode-israel-taiwan-hungary-gold-apollo-bac-consulting/
10. Οι έρευνες υποδεικνύουν ότι το Ισραήλ τοποθέτησε 1 έως 3 γραμμάρια (0,04 έως 0,11 ουγκιές) νιτρικό πενταερυθρίτη (PETN), ενός ισχυρού εκρηκτικού, σε κάθε συσκευή. Βλ.

οποίο είναι δύσκολο να ανιχνευθεί.[11] Τα εκρηκτικά είχαν σχεδιαστεί, ώστε να πυροδοτούνται μετά την αποστολή ενός συγκεκριμένου κρυπτογραφημένου μηνύματος, το οποίο ενεργοποιούσε έναν διακόπτη στη γόμωση. Η έκρηξη συνέβαινε λίγο αργότερα, όταν οι κάτοχοι των τηλεειδοποιητών πατούσαν δύο κουμπιά ταυτόχρονα για να δουν το κρυπτογραφημένο μήνυμα.[12]

III. Η εφαρμογή του Δικαίου Χρήσης Βίας (Jus ad Bellum)

Η επιχείρηση κατά των μελών της Χεζμπολάχ, η οποία αποδίδεται στο Ισραήλ, καθώς σχεδιάστηκε και εκτελέστηκε από μέλη ή πρόσωπα που ενεργούσαν για λογαριασμό των ισραηλινών υπηρεσιών ασφαλείας,[13] έλαβε χώρα στο έδαφος του Λιβάνου, γεγονός που εγείρει, κατ' αρχήν, σημαντικά ζητήματα αναφορικά με την εφαρμογή του δικαίου χρήσης βίας μεταξύ των κρατών. Η διεξαγωγή στρατιωτικής επιχείρησης σε έδαφος άλλου κράτους χωρίς τη συναίνεσή του συνιστά παραβίαση του θεμελιώδους κανόνα της απαγόρευσης απειλής ή χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 παράγραφος 4 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ. Με δεδομένη την απουσία της συναίνεσης του Λιβάνου για την διεξαγωγή της εν λόγω επιχείρησης στο έδαφός του, θα πρέπει να εξεταστεί κατά πόσον η σχεδίαση και εκτέλεσή

Sarah Shamim, "How Did Hezbollah Get the Pagers That Exploded in Lebanon?" *Al Jazeera*, September 18, 2024, https://www.aljazeera.com/news/2024/9/18/how-did-hezbollah-get-the-pagers-that-exploded-in-lebanon

11. Είναι η πρώτη επίθεση στην εφοδιαστική αλυσίδα που είχε βίαιη διάσταση, προκαλώντας απώλειες ανθρώπινων ζωών και υλικών ζημιών. Η παρέμβαση στην εφοδιαστική αλυσίδα εδώ δεν περιορίστηκε μόνο στον πηγαίο κώδικα λογισμικού και τις πλακέτες κυκλωμάτων, αλλά περιλάμβανε επίσης την εισαγωγή εκρηκτικών υλών και μηχανισμού πυροδότησης, τα οποία παρέμεναν ασφαλή κατά τη μεταφορά και τη χρήση. Τα χαρακτηριστικά σχεδίασης του προϊόντος επιλέχθηκαν προσεκτικά από τον επιτιθέμενο, όπως η ανθεκτικότητα, η αδιαβροχοποίηση και η μεγάλη διάρκεια ζωής της μπαταρίας με μια βαριά υπερμεγέθη μπαταρία, η οποία επέτρεπε την εισαγωγή φονικών εκρηκτικών υλών. Η διαδικασία αποκρυπτογράφησης μηνυμάτων δύο σταδίων εξασφάλιζε ότι ο χρήστης βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από το προϊόν τη στιγμή της ενεργοποίησης. Βλ. Sanjay Sethi, "Clausewitz, Pagers, and the Evolving Art of Supply Chain Attacks," *CLAWS*, 28 November 2024, https://www.claws.in/clausewitz-pagers-and-the-evolving-art-of-supply-chain-attacks/
12. Amichai Cohen and Yuval Shany, "Well, It Depends: The Explosive Pagers Attack Revisited," *Lieber Institute*, 11 October 2024, https://lieber.westpoint.edu/well-it-depends-explosive-pagers-attack-revisited/
13. Σύμφωνα με το Δίκαιο Κρατικής Ευθύνης, μια διεθνώς άδικη πράξη αποδίδεται στο κράτος, όταν η συμπεριφορά οποιουδήποτε οργάνου του κράτους θεωρείται πράξη του κράτους σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, ανεξαρτήτως του αν το όργανο ασκεί νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική ή άλλη λειτουργία και ανεξαρτήτως της θέσης του στην κρατική οργάνωση (de jure organs). Επίσης, οι πράξεις που διαπράττονται από πρόσωπα ή οντότητες που δρουν για λογαριασμό του κράτους, ακόμα και αν αυτά τα πρόσωπα δεν αποτελούν επίσημα όργανα του κράτους, θεωρούνται επίσης πράξεις του κράτους, εφόσον ενεργούν υπό την εξουσιοδότηση ή την κατεύθυνση του κράτους (de facto organs). Βλ. International Law Commission. *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (ARSIWA), with Commentaries.* Report of the International Law Commission on the Work of Its Fifty-Third Session, A/56/10 (2001), arts. 4-5, https://legal.un.org/ilc/reports/2001/2001report.htm.

της μπορεί να δικαιολογηθεί στο πλαίσιο της άσκησης του δικαιώματος σε άμυνα του Ισραήλ, όπως αυτό προσδιορίζεται στο Άρθρο 51 του Χάρτη και το εθιμικό δίκαιο, ή αν εν τέλει συνιστά μια ανεπίτρεπτη προσβολή της κυριαρχίας του Λιβάνου.

Η Χεζμπολάχ εισήλθε στον πόλεμο στις 8 Οκτωβρίου 2023 – μια ημέρα μετά την επίθεση της Χαμάς στο Ισραήλ. Έως τις 17 Σεπτεμβρίου 2024, η Χεζμπολάχ εκτόξευσε περισσότερες από 8.000 ρουκέτες προς το Ισραήλ, κορυφώνοντας τη δράση της τον Αύγουστο με 1.300 ρουκέτες. Πάνω από 60.000 Ισραηλινοί αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους στον βόρειο Ισραήλ εξαιτίας αυτών των επιθέσεων, ενώ δεκάδες πολίτες και στρατιώτες σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν. Οι δηλωμένοι στόχοι της Οργάνωσης ήταν να «σταθεροποιήσει» τις ισραηλινές δυνάμεις στα σύνορα με τον Λίβανο και να αναγκάσει το Ισραήλ να αποδεχθεί κατάπαυση του πυρός με τη Χαμάς στη Λωρίδα της Γάζας.[14] Η ένταση αυτής της ένοπλης βίας φαίνεται καταρχάς να υπερβαίνει το απαιτούμενο κατώφλι για τον χαρακτηρισμό της δράσης της Χεζμπολάχ ως ένοπλης επίθεσης[15] κατά του Ισραήλ, ενεργοποιώντας το δικαίωμα του τελευταίου σε άμυνα, σύμφωνα με το άρθρο 51 του Χάρτη.

Ακολούθως, πρέπει να προσδιοριστεί η σχέση της Χεζμπολάχ με την κυβέρνηση του Λιβάνου, ώστε να καθοριστεί εάν οι στρατιωτικές ενέργειες της ένοπλης οργάνωσης μπορούν να αποδοθούν στον Λιβανό, σύμφωνα με το δίκαιο της κρατικής ευθύνης. Ως προς αυτό αποτελεί αντικείμενο διχογνωμίας το κατά πόσο το δικαίωμα της αυτοάμυνας μπορεί να ασκηθεί αυτοτελώς έναντι μη κρατικών δρώντων ή αν προϋποθέτει την απόδοση των ενεργειών τους σε ένα κράτος. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της διακρατικής εφαρμογής του δικαιώματος άμυνας, το κράτος-θύμα θα πρέπει να αποδώσει την ένοπλη επίθεση μιας μη κρατικής οργάνωσης σε συγκεκριμένο κράτος, προκειμένου να ασκήσει το δικαίωμα άμυνας στο έδαφος άλλου κράτους, εκτός αν εξασφαλίσει την εξουσιοδότηση του Συμβουλίου

14. Brian Carter. *Israel's Victory in Lebanon.* Institute for the Study of War, 2 December 2024, p. 3.
15. Σύμφωνα με το Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης (ICJ), μια ένοπλη επίθεση πρέπει να χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένο βαθμό βαρύτητας ως προς την κλίμακα και τις επιπτώσεις της, προκειμένου να αναγνωριστεί ως «ένοπλη επίθεση» κατά την έννοια του Άρθρου 51 του Χάρτη. Η προϋπόθεση αυτή τη διαφοροποιεί από λιγότερο σοβαρές μορφές βίας, όπως τα μεθοριακά επεισόδια, τα οποία δεν πληρούν τα απαιτούμενα κριτήρια. International Court of Justice. *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits,* Judgment of 27 June 1986, §§ 191, 195, 228. Βλ. επίσης Yoram Dinstein, *War, Aggression, and Self-Defense*, 6th ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 207–213; Alain Pellet, "The Use of Force in International Law: A Case-Based Approach," in *The Use of Force in International Law*, ed. Tom Ruys, Olivier Corten, and Alexandra Hofer (Oxford: Oxford University Press, 2018), 236–239. Στον αντίποδα, υποστηρίζεται ότι δεν υπάρχει σαφής ερμηνευτικός λόγος στον Χάρτη για τον αποκλεισμό επιθέσεων μικρότερης κλίμακας, οι οποίες, αν και συνιστούν ένοπλες επιθέσεις, βρίσκονται κάτω από το κατώφλι έντασης βίας που έχει καθορίσει το δικαστήριο. Αυτή η θέση ενισχύεται από το γεγονός ότι το δικαίωμα αυτοάμυνας διέπεται από τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, οι οποίες ήδη περιορίζουν τη μη αναγκαία και υπέρμετρη αντίδραση στο πλαίσιο άσκησης του εν λόγω δικαιώματος. Βλ. Christopher Greenwood, "Self-Defence," *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, (Oxford: Oxford Public International Law, 2011).

Ασφαλείας για χρήση βίας ή τη συγκατάθεση του κράτους από το έδαφος του οποίου προέρχονται οι επιθέσεις. Η παραδοσιακή αυτή προσέγγιση αμφισβητήθηκε έντονα, ιδίως μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 και τις σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ[16], οι οποίες, λαμβάνοντας υπόψη την αυξανόμενη δράση και απειλή των μη κρατικών οργανώσεων, αναγνώρισαν, έστω και έμμεσα, τη δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος αυτοάμυνας κατά μη κρατικών δρώντων, όπως τρομοκρατικές οργανώσεις, παρακάμπτοντας την προϋπόθεση της απόδοσης της επίθεσης σε συγκεκριμένο κράτος.[17]

Στη δεδομένη χρονική συγκυρία η Χεζμπολάχ αποτελεί μια ένοπλη οργάνωση, της οποίας η χρηματοδότηση, η εκπαίδευση και η στρατιωτική της δράση δεν συνδέονται με το κράτος του Λιβάνου.[18] Εξάλλου, ο Λιβανέζος Πρωθυπουργός Mikati, σε συνέντευξή του σε τηλεοπτικό κανάλι στις 14 Οκτωβρίου 2024 δήλωσε ρητά ότι το κράτος του είναι ανίκανο, και όχι απρόθυμο, να σταματήσει την τρέχουσα σύγκρουση με το Ισραήλ, και ότι η απόφαση για πόλεμο με το Ισραήλ στις 8 Οκτωβρίου 2023 δεν ήταν απόφαση του κράτους.[19] Αποκλείοντας, επομένως, την περίπτωση η Χεζμπολάχ να ενεργεί ως de jure όργανο του Λιβάνου[20], θα πρέπει να εξετασθεί το κριτήριο του αποτελεσματικού ελέγχου (effective control test), το οποίο εισήχθη για πρώτη φορά από το Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης (ICJ) στην *Υπόθεση Νικαράγουα*, προκειμένου να προσδιοριστεί αν το κράτος φέρει διεθνή ευθύνη για τις πράξεις ενός μη κρατικού δρώντα.[21] Το κριτήριο αυτό προϋποθέτει την καθοδήγηση ή τον άμεσο έλεγχο των στρατιωτικών ενεργειών ενός μη κρατικού δρώντα από ένα συγκεκριμένο κράτος, ώστε η πράξη του μη κρατικού δρώντα να πραγματοποιείται κατόπιν εντολών ή καθοδήγησης από το κράτος, με τον έλεγχο να είναι συγκεκριμένος και αποδείξιμος. Το κριτήριο του αποτελεσματικού ελέγχου σχετίζεται άμεσα με το άρθρο 8 του σχεδίου άρθρων της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου για την ευθύνη των κρατών (ARSIWA), το οποίο προϋποθέτει οι ενέργειες του μη κρατικού δρώντα να τελούν υπό τις εντολές, ή υπό τη διεύθυνση[22] ή τον έλεγχο του Κράτους, ώστε να αποδοθούν στο τελευταίο.[23] Οι προϋποθέσεις αυτές είναι εξαιρετικά

16. UNSC Res. 1368, (12 Sept. 2001); UNSC Res. 1373 (28 Sept. 2003).
17. James Lindsay, "The Unilateral Use of Force and the Role of the United Nations," *The Yale Journal of International Law* 40, no. 2 (2015): 203-242.
18. Hussein Badreddine, "Israel, Hezbollah, and Lebanon: A Tripartite Conflict?", *Opinio Juris*, 18 September 2024. https://opiniojuris.org/2024/09/18/israel-hezbollah-and-lebanon-a-tripartite-conflict/
19. MEMRI, "Lebanon Prime Minister Najib Mikati: Decision to Go to War with Israel 'Not in My Hands'," *MEMRI TV*, accessed January 30, 2025, https://www.memri.org/tv/lebanon-prime-minister-najib-mikati-decision-go-to-war-israel-not-in-my-hands
20. ARSIWA, όπ.π. (13).
21. *Nicaragua v. United States*, 1986 ICJ, paras. 105 – 115.
22. Η έννοια της «εντολής» απαιτεί συγκεκριμένες και σαφείς διαταγές, ενώ η «διεύθυνση» προϋποθέτει ότι το κράτος αναλαμβάνει ηγετικό ρόλο χωρίς να εκδίδει εντολές. Βλ. Nicholas Tsagourias and Michael Farrell, "Cyber Attribution: Technical and Legal Approaches and Challenges," *European Journal of International Law* 31, no. 4 (2020): 941–67, 954–55.
23. Ο «έλεγχος», σύμφωνα με την ερμηνεία που έχει δοθεί στη νομολογία, πρέπει να είναι

δύσκολο να αποδειχθούν, καθώς τα κράτη επιλέγουν μη διαφανείς μεθόδους συνεργασίας με μη κρατικές οντότητες, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηρίζονται από τα υπόλοιπα κράτη ως τρομοκρατικές οργανώσεις. Ακόμα, και το 2006, όταν οι σύνδεσμοι μεταξύ Λιβάνου και Χεζμπολάχ ήταν ιδιαίτερα στενοί, η Εξεταστική Επιτροπή του ΟΗΕ δεν αναφέρθηκε ρητά σε «αποτελεσματικό έλεγχο», παρά μόνο υπονόησε την ύπαρξη ενός ισχυρού δεσμού μεταξύ τους (belonging).[24]

Η εγγενής, λοιπόν, δυσκολία απόδειξης του κριτηρίου του αποτελεσματικού ελέγχου οδήγησε στην εισαγωγή από το Διεθνές Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ICTY) ενός πιο «χαλαρού συνδέσμου», αυτού του συνολικού ελέγχου (overall control), η απόδειξη του οποίου, υπό την έννοια της ύπαρξης συνεργασίας και της παροχής κατευθύνσεων και οδηγιών από το κράτος υποδοχής στον μη κρατικό δρώντα,[25] μπορεί να διεθνοποιήσει τη σύγκρουση, επιτρέποντας τη χρήση βίας τόσο κατά του μη κρατικού δρώντα, όσο και κατά του κράτους υποδοχής.[26] Ωστόσο, με δεδομένο ότι η κυβέρνηση του Λιβάνου έχει ρητώς αποστασιοποιηθεί από τη δράση της Χεζμπολάχ, οι στρατιωτικές ενέργειες της σιιτικής οργάνωσης κατά του Ισραήλ δεν δύναται να αποδοθούν στο κράτος του Λιβάνου ούτε με το κριτήριο του συνολικού ελέγχου, γεγονός που θα έδινε το δικαίωμα στο Ισραήλ να αναλάβει ένοπλη δράση εντός του εδάφους του Λιβάνου σε άσκηση του δικαιώματος άμυνας.

Στο πλαίσιο αυτό έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι το κράτος-θύμα δύναται να ασκήσει ένοπλη βία κατά του μη κρατικού δρώντος στο έδαφος τρίτου κράτους, εφόσον αυτό είναι «απρόθυμο ή ανίκανο» να καταστείλει τις παράνομες ενέργειες που εκ-

αποτελεσματικός, με την έννοια ότι η συνδρομή του κράτους στην ένοπλη επίθεση πρέπει να είναι απαραίτητη (indispensable). Βλ. Nicholas Tsagourias, "The Use of Force against Terrorist Attacks: The Two Facets of Self-Defence," *Saint Louis University Law Journal* 68, no. 2 (Winter 2024): 327–48, 336.

24. Η επιχειρηματολογία της Επιτροπής στηρίχθηκε αφενός στο ότι η Χεζμπολάχ ήταν αναγνωρισμένο πολιτικό κόμμα, με νόμιμα εκλεγμένους εκπροσώπους στο κοινοβούλιο, όπως και μέρος της κυβέρνησης (παρ. 56), αφετέρου στο ότι η δράση της στο νότιο Λίβανο υποδήλωνε μια σύνδεσή της με την κυβέρνηση του Λιβάνου ως κίνημα αντίστασης κατά της ισραηλινής κατοχής του λιβανικού εδάφους (παρ. 57); UN Commission of Inquiry on Lebanon, *Report of the Commission of Inquiry on Lebanon*, A/HRC/2/4, 23 November 2006.
25. Σύμφωνα με αυτό το κριτήριο, ένα κράτος «ασκεί συνολικό έλεγχο πάνω στην ομάδα, όχι μόνο εξοπλίζοντας και χρηματοδοτώντας την, αλλά και συντονίζοντας ή βοηθώντας στον γενικό σχεδιασμό της στρατιωτικής της δραστηριότητας», και «δεν είναι απαραίτητο το κράτος να εκδώσει, επιπλέον, εντολές, είτε προς τον επικεφαλής είτε προς τα μέλη της ομάδας, για τη διάπραξη συγκεκριμένων πράξεων αντίθετων προς το διεθνές δίκαιο». Βλ. *The Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A, Judgment (Appeals Chamber), 15 July 1999, para 131.
26. Το εν λόγω κριτήριο έχει απορριφθεί από το ICJ, αναφορικά με την απόδοση παράνομων πράξεων σε κράτη, σύμφωνα με το Δίκαιο της Κρατικής Ευθύνης. Βλ. *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, I.C.J. Reports 2007, 26 February 2007. Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τη σχέση των δύο κριτηρίων βλ. Antonio Cassese, "The Nicaragua and Tadić Tests Revisited in Light of the ICJ Judgment on Genocide in Bosnia," *European Journal of International Law* 18, no. 4 (2007): 649–68.

πορεύονται από την επικράτειά του.[27] Το στοιχείο αυτό φαίνεται να ισχύει στην παρούσα χρονική συγκυρία υπό την έννοια ότι οι ένοπλες δυνάμεις του Λιβάνου δεν είναι σε θέση να αποτρέψουν τις επιθέσεις που εξαπολύει η Χεζμπολάχ από το έδαφός του κατά του Ισραήλ,[28] όπως άλλωστε έχει παραδεχθεί και ο Πρωθυπουργός του Λιβάνου.[29] Ωστόσο, ο μη προσδιορισμός των εννοιών του «απρόθυμου» ή «ανίκανου» κράτους, η έλλειψη σαφήνειας ως προς το αν το κριτήριο αυτό συνιστά επιπλέον λόγο για τη δικαιολόγηση της χρήσης βίας στο διεθνές δίκαιο, ή απλώς αποτελεί ένα επιπλέον κριτήριο για τη χρήση βίας στο πλαίσιο της αυτοάμυνας, καθώς και η επιφυλακτική στάση του ICJ ως προς την απόδειξη και εφαρμογή του,[30] καθιστούν την εφαρμογή του ιδιαίτερα δυσχερή.[31]

Παράλληλα, μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση του Καθηγητή Τσαγκούρια προκρίνει τον διττό χαρακτήρα του δικαιώματος άμυνας, αφενός ως πρωταρχικού κανόνα και ουσιαστικού δικαιώματος που δικαιολογεί τη χρήση βίας κατά επιθέσεων που προέρχονται από μη κρατικούς δρώντες, αφετέρου ως Περίσταση που Αποκλείει τον Αδικοπρακτικό Χαρακτήρα (Circumstances Precluding Wrongfulness - CPW), απαλλάσσοντας το αμυνόμενο κράτος από την ευθύνη για την παράβαση της κυριαρχίας του κράτους από όπου προέρχεται η επίθεση των μη κρατικών δρώντων.[32] Η θεωρητική αυτή κατασκευή στηρίζεται στο άρθρο 21 ARSIWA, σύμφωνα με το οποίο αίρεται ο άδικος χαρακτήρας μιας πράξης, εάν αυτή αποτελεί νόμιμο μέτρο αυτοάμυνας σύμφωνα με τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ. Η διάταξη αυτή συνδέει άμεσα την άσκηση του δικαιώματος άμυνας με τις περιστάσεις που αποκλείουν τον αδικοπρακτικό χαρακτήρα, αναγνωρίζοντας ότι το Ισραήλ μπορεί να παραβιάσει την κυριαρχία του Λιβάνου –όπως με τη χρήση βίας στο έδαφός του– όταν ενεργεί σε άμυνα κατά των ένοπλων επιθέσεων της Χεζμπολάχ. Ωστόσο, η παραβίαση της κυριαρχίας του Λιβάνου πρέπει να είναι παρεπόμενη της άμυνας, καθώς κύριο στόχο του Ισραήλ θα πρέπει να αποτελεί η προστασία από τις συνεχιζόμενες επιθέσεις της Χεζμπολάχ και όχι η παραβίαση της κυριαρχίας του Λιβάνου.

Η άμυνα, επομένως, ως πρωταρχικό δικαίωμα, θα πρέπει να πληροί τα κριτήρια της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, όπως αυτά καθορίστηκαν για πρώτη φορά το 1837 στο *Caroline* Incident[33] και ισχύουν εθιμικά.[34] Η επίθεση με τους εκρηκτικούς τηλεειδοποιητές φαίνεται καταρχήν να δικαιολογείται ως πράξη άμυνας του Ισραήλ κατά της Χεζμπολάχ. Πιο συγκεκριμένα, η χρήση αυτής της μεθόδου θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι πληροί το κριτήριο της αναγκαιότητας, δεδομένου ότι είναι η έσχατη επιλογή (last resorts means) για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της απειλής της Χεζμπολάχ, η οποία δεν έχει εξαλειφθεί, καθώς η Οργάνωση έχει τη δυνατότητα να σχεδιάζει και να πραγματοποιεί συστηματικές επιθέσεις κατά του Ισραήλ,[35] οι δε εναλλακτικές επιλογές ειρηνικής επίλυσης της διαφοράς[36] δεν φαίνεται στην παρούσα φάση να ευδοκιμούν.

Από την άλλη, η τήρηση της αναλογικότητας ως προς τη χρησιμοποιούμενη βία εξαρτάται από τους νόμιμους σκοπούς που επιδιώκονται μέσω αυτής. Η εφαρμογή της απαιτεί η αντίδραση να είναι ανάλογη με τη σοβαρότητα της επίθεσης και να περιορίζεται στον αναγκαίο βαθμό για την εξουδετέρωση της επίθεσης και την αποτροπή νέας,[37] αποφεύγοντας ταυτόχρονα την κλιμάκωση της σύγκρου-

27. Elizabeth Wilmshurst, "The Chatham House Principles of International Law on the Use of Force in Self-Defence," *International and Comparative Law Quarterly* 55 (2006): 963; *Leiden Policy Recommendations on Counter-Terrorism and International Law*, *Netherlands International Law Review* 57 (2010): 531; Daniel Bethlehem, "Principles Relevant to the Scope of a State's Right of Self-Defense Against an Imminent or Actual Armed Attack by Nonstate Actors," *American Journal of International Law* 106 (2012): 770–77.
28. Το Άρθρο 3(f) της Απόφασης της ΓΣ 3314/1974 ορίζει ως επιθετική πράξη «την ενέργεια ενός κράτους που επιτρέπει στο έδαφός του, το οποίο έχει διαθέσει σε άλλο κράτος, να χρησιμοποιηθεί από αυτό για την τέλεση επιθετικής πράξης κατά τρίτου κράτους». Η διάταξη αυτή αφορά μια έμμεση μορφή ένοπλης βίας, η οποία συνίσταται στη θετική ενέργεια ενός κράτους να επιτρέπει τη χρήση του εδάφους του για επιθέσεις κατά τρίτου κράτους. Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ θετικής συνδρομής και παθητικής συμπεριφοράς είναι κρίσιμη για τη νομική αποτίμηση της εν λόγω διάταξης. Αν η λέξη «επιτρέποντας» χρησιμοποιείται με την έννοια ότι ένα κράτος παρέχει ή καθιστά διαθέσιμο το έδαφός του σε άλλο κράτος ή μη κρατικούς δρώντες για να χρησιμοποιηθεί εναντίον ενός άλλου κράτους (πχ. ρωσική εισβολή στην Ουκρανία από το έδαφος της Λευκορωσίας το 2002), τότε δεν πρόκειται για καθ' αυτή παθητική συμπεριφορά, καθώς το εν λόγω κράτος έχει παράσχει, επιτρέψει ή έχει λάβει θετικά μέτρα για την παράνομη χρήση του εδάφους του. Στην περίπτωση, ωστόσο, που το κράτος δεν είναι ικανό να ελέγξει τη χρήση του εδάφους του από τρίτους, όπως στην περίπτωση του Λιβάνου και της Χεζμπολάχ, η αδυναμία του θα πρέπει να εξετασθεί υπό το πρίσμα της «δέουσας επιμέλειας» του δικαίου ευθύνης των κρατών. Σε αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή η έννοια της έμμεσης βίας διευρυνθεί, ώστε να περιλαμβάνει και τέτοιες παθητικές συμπεριφορές, υπάρχει κίνδυνος υπερβολικά ευρείας ερμηνείας που θα εξίσωνε την έννοια της ένοπλης επίθεσης του άρθρου 51 με κάθε μορφή άμεσης ή έμμεσης ένοπλης βίας. Βλ. Antony Anghie, "The War on Terror and Iraq in Historical Perspective, "*Osgoode Hall Law Journal* 43 (2005): 45; Theodore Christakis, "Challenging the 'Unwilling or Unable' Test," in *Self-Defence Against Non-State Actors: Impulses from the Max Planck Trialogues on the Law of Peace and War*, ed. Anne Peters and Christian Marxsen, Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper Series No. 2017-07.
29. MEMRI, όπ.π. (19).
30. *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Judgment, 2005 I.C.J. Rep. 168, 301–304.
31. Tsagourias, όπ.π. (23), 339-340.
32. Tsagourias, όπ.π. (23), 341-343.
33. Η εξέταση των προϋποθέσεων της άμυνας, σύμφωνα με το *Caroline Incident*, βασίζεται στη διαπίστωση της περίφημης φόρμουλας "necessity of that self-defence is instant, overwhelming, and leaving no choice of means, and no moment for deliberation". *The Caroline v. United States*, 11 U.S. (7 Cranch) 496, 496 (1813).
34. *Nicaragua v. United States*, 1986 ICJ, para. 194, 237; *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, para. 41; *Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, I.C.J. Reports 2003, paras. 43, 73–74, 76.
35. Christian Tams, "The Necessity and Proportionality of Anti-Terrorist Self-Defence," in *Counter-Terrorism Strategies in a Fragmented International Legal Order: Meeting the Challenges*, ed. Larissa van den Herik and Nico Schrijver (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 373, 380.
36. ILC, 'Addendum – Eighth Report on State Responsibility by Mr Roberto Ago, Special Rapporteur – The Internationally Wrongful Act of the State, Source of International Responsibility (Part 1) (1980) UN Doc A/CN.4/318/Add.5–7, para. 120.
37. David Kretzmer, "The Inherent Right to Self-Defence and Proportionality in Jus Ad Bellum," *European Journal of International Law* 24, no. 1 (2013).

σης.[38] Οι παγιδευμένες με εκρηκτικά συσκευές, ως μέσο που προκαλεί εκτεταμένες απώλειες και ζημιές, θέτουν το ερώτημα εάν η έκταση και ένταση της βίας που χρησιμοποιήθηκε από το Ισραήλ ήταν ανάλογη του σκοπού της άμυνας. Ειδικότερα, η χρήση αυτών των συσκευών πρέπει να περιορίζεται στη στρατηγική εξουδετέρωσης της απειλής, ήτοι την αποδυνάμωση της ικανότητας των μελών της Χεζμπολάχ να επιτεθούν ξανά, αποφεύγοντας τον υπερβολικό κίνδυνο για αμάχους ή μια ανεπιθύμητη κλιμάκωση. Τα στοιχεία αυτά θα πρέπει να αξιολογούνται με ιδιαίτερη προσοχή στην περίπτωση που η ενέργεια λαμβάνει χώρα στο έδαφος κράτους στο οποίο δεν αποδίδεται η επίθεση. Στην προκειμένη, λοιπόν, περίπτωση τίθενται σοβαρές επιφυλάξεις για τον αναλογικό χαρακτήρα της απάντησης του Ισραήλ, δεδομένου ότι η εν λόγω επίθεση δεν επηρέασε αποκλειστικά μαχητές της Χεζμπολάχ, αλλά είχε εκτεταμένες αρνητικές επιπτώσεις σε πολίτες και υποδομές του Λιβάνου, όπως αυτές θα αναλυθούν περαιτέρω στο πλαίσιο της εξέτασης της νομιμότητας της επιχείρησης, σύμφωνα με το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο (ΔΑΔ)[39].

IV. Η εξέταση της νομιμότητας του όπλου (Weaponry Law)

Εφόσον γίνει δεκτό ότι η επίθεση με τους παγιδευμένους τηλεειδοποιητές έγινε στο πλαίσιο μιας ένοπλης σύγκρουσης μη διεθνούς χαρακτήρα μεταξύ Ισραήλ και Χεζμπολάχ στο έδαφος του Λιβάνου, υπό τις προϋποθέσεις που αναλύθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, θα πρέπει, στη συνέχεια, να εξεταστεί εάν τα συγκεκριμένα όπλα α) συμμορφώνονται με τους γενικούς περιορισμούς του διεθνούς δικαίου σχετικά με τη χρήση όπλων και πυρομαχικών, και β) εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πλαίσιο διεθνών συνθηκών που αφορούν την απαγόρευση ή περιορισμούς στη χρήση συγκεκριμένων όπλων και πυρομαχικών.

Εστιάζοντας στο πρώτο ερώτημα, οι γενικές απαγορεύσεις στη χρήση όπλων, όπως αποτυπώνονται στα συμβατικά κείμενα του ΔΑΔ και ισχύουν εθιμικά σε όλα τα είδη ενόπλων συγκρούσεων,[40] περιλαμβάνουν την απαγόρευση όπλων, συσκευών ή πυρομαχικών που προκαλούν περιττό ή υπερβολικό πόνο,[41] αυτών που σε μια δεδομένη περίσταση δεν μπορούν να κατευθυνθούν σε συγκεκριμένο στρατιωτικό στόχο ή των οποίων τα

38. Ενώ η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας στο jus in bello αφορά επιθέσεις σε συγκεκριμένους στόχους, στο jus ad bellum η εφαρμογή της σχετίζεται με τη συνολική εικόνα. Η χρήση βίας θα μπορούσε να θεωρηθεί δυσανάλογη βάσει του jus ad bellum, ακόμη και αν όλες οι συγκεκριμένες επιθέσεις πληρούν τις απαιτήσεις αναλογικότητας του jus in bello. Βλ. Michael Zimmermann, "The Second Lebanon War: Jus ad Bellum, Jus in Bello and the Issue of Proportionality," *Max Planck Yearbook of United Nations Law* (2007): xi, 99.
39. Οι όροι «Δίκαιο των Ενόπλων Συγκρούσεων», «Δίκαιο των Ενόπλων Συρράξεων» και «Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο» χρησιμοποιούνται με την ίδια εννοιολογική σημασία, η δε εναλλακτική χρήση τους δεν προσδίδει διαφορετικό περιεχόμενο.
40. Κοινό Άρθρο 3 στις ΣΓ I-IV (1949).
41. Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907, άρθρο 23 (e); Protocol (I) Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (adopted 8.6.1977 entered into force 7.12.1978) 1125 UNTS 3 (στο εξής ΠΠ I), άρθρο 35 παρ. 2.

αποτελέσματα δεν δύναται να περιορισθούν, με συνέπεια να πλήττουν αδιακρίτως στρατιωτικούς στόχους και αμάχους ή αστικά αντικείμενα,[42] καθώς και αυτών που προκαλούν εκτεταμένη, μακροπρόθεσμη ή σοβαρή βλάβη στο περιβάλλον[43]. Σύμφωνα με τον Καθηγητή Boothby, οι συσκευές που χρησιμοποίησαν οι Ισραηλινοί φαίνεται να βασίζονται σε έναν συνδυασμό έκρηξης και θραυσμάτων ως μηχανισμό τραυματισμού, δύο τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται ευρέως στον πόλεμο και δεν θεωρούνται υπεύθυνες για υπερβολικούς τραυματισμούς ή περιττό πόνο. Ως προς το εάν το εν λόγω όπλο είναι αδιάκριτο από τη φύση του, η ανησυχία σε αυτό το πλαίσιο έγκειται στο ότι η διαδικασία που οδηγεί στην εκρηκτική ενεργοποίηση των συσκευών είναι τέτοια, ώστε δεν είναι δυνατόν ο χειριστής του να γνωρίζει ποιοι βρίσκονται πλησίον του τη στιγμή της ενεργοποίησης. Θα μπορούσε, επομένως, να θεωρηθεί ότι συμμορφώνεται με την αρχή αυτή μόνο στην περίπτωση που είχε εξασφαλιστεί ότι κατά την ενεργοποίηση του μηχανισμού του βρισκόταν υπό τον πλήρη έλεγχο του χρήστη και η τεχνολογία του περιόριζε τις πιθανότητες να πλήξει άτομα που δεν σχετίζονται με τον στόχο. Ωστόσο, η διαπίστωση αυτή δεν αφορά τις ειδικότερες συνθήκες υπό τις οποίες χρησιμοποιήθηκε το όπλο, ένα ζήτημα που θα εξεταστεί διεξοδικά στην επόμενη ενότητα, υπό το πρίσμα των αρχών που διέπουν τη στοχοποίηση. Τέλος, δεν προκύπτει ότι η χρήση του συγκεκριμένου όπλου είχε αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, υπό την έννοια της πρόκλησης ευρείας, μακροπρόθεσμης ή σοβαρής βλάβης, ώστε να θεωρηθεί απαγορευμένο. [44]

Ως προς το δεύτερο ερώτημα, που αφορά την υπαγωγή των παγιδευμένων με εκρηκτικά συσκευών στο πεδίο εφαρμογής ισχυουσών συνθηκών ή άλλων συμβατικών κειμένων αφοπλισμού, η νομιμότητά της ισραηλινής επιχείρησης θα πρέπει να εξεταστεί με αναφορά στο Τροποποιημένο Πρωτόκολλο ΙΙ της Σύμβασης για Ορισμένα Συμβατικά Όπλα (CCW).[45] Το εν λόγω Πρωτόκολλο, το οποίο αριθμεί 107 κράτη μέρη, μεταξύ των οποίων και το Ισραήλ, αφορά την απαγόρευση ή περιορισμό της χρήσης ναρκών, παγίδων και άλλων συσκευών, ενισχύοντας την προστασία αμάχων σε διεθνείς και μη διεθνείς ένοπλες συγκρούσεις. Στο άρθρο 2 παρ.4 αυτού ως παγίδα (booby-trap) ορίζεται «οποιαδήποτε συσκευή ή υλικό που έχει σχεδιαστεί, κατασκευαστεί ή προσαρμοστεί για να σκοτώσει ή να τραυματίσει και που λειτουργεί απρόβλεπτα όταν ένα άτομο διαταράσσει ή πλησιάζει ένα φαινομενικά αβλαβές αντικείμενο ή εκτελεί μια φαινομενικά ασφαλή ενέργεια». Εφόσον οι τηλεειδοποιητές παγιδεύτηκαν με εκρηκτικά, ώστε να εκρήγνυνται απρόβλεπτα κατά τη χρήση ή μεταφορά τους από άτομα που τους θεωρούν κανονικές συσκευές, φαίνεται

42. ΠΠ I, άρθρα 48 και 51 παρ. 4.
43. ΠΠ I, άρθρο 35 παρ. 3, άρθρο 55.
44. William Boothby, "Exploding Pagers and the Law," *Lieber Institute, West Point*, last modified 18 September 2024, https://lieber.westpoint.edu/exploding-pagers-law/
45. United Nations, *Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects (and Protocols)* (as amended on 21 December 2001), 1342 UNTS 137, 10 October 1980.

ότι εντάσσονται στον ανωτέρω ορισμό της «παγίδας».[46]
Εν συνέχεια, θα πρέπει να εξετασθεί εάν η επίθεση του Ισραήλ παραβίασε το άρθρο 7 Τροποποιημένου Πρωτοκόλλου και συγκεκριμένα την παράγραφο 2, που απαγορεύει ρητά τη «χρήση αυτοσχέδιων εκρηκτικών μηχανισμών ή άλλων συσκευών με τη μορφή αβλαβών φορητών αντικειμένων που είναι ειδικά σχεδιασμένα και κατασκευασμένα για να περιέχουν εκρηκτικό υλικό». Εν προκειμένω, οι αναφορές υποδεικνύουν ότι, οι παγιδευμένοι τηλεειδοποιητές σχεδιάστηκαν μαζικά για να εκραγούν ως κρυμμένες εκρηκτικές συσκευές, μόλις στελνόταν το σήμα ενεργοποίησής τους. Σίγουρα, η έκρηξη πληροί τον ορισμό της «απρόβλεπτης λειτουργίας», κατά τη μεταφορά ή τον χειρισμό των τηλεειδοποιητών από τους κατόχους τους, ενέργειες οι οποίες αποτελούν «φαινομενικά ασφαλείς πράξεις». Επομένως οι παγιδευμένοι τηλεειδοποιητές και ειδικότερα οι μπαταρίες τους αποτελούν εκρηκτικό μηχανισμό, η χρήση των οποίων παραβιάζει την παράγραφο 2 του άρθρου του Τροποποιημένου Πρωτοκόλλου ΙΙ της CCW,[47] στο οποίο το Ισραήλ αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος.[48]
Στον αντίλογο, υποστηρίζεται πως οι τηλεειδοποιητές ενεργοποιήθηκαν μέσω μιας στοχευμένης επιχειρησιακής ενέργειας – συγκεκριμένα, με το άνοιγμα ενός κρυπτογραφημένου μηνύματος που φαινόταν να προέρχεται από τη στρατιωτική ηγεσία της Χεζμπολάχ. Εφόσον οι τηλεειδοποιητές θεωρηθούν στρατιωτικά αντικείμενα και η έκρηξή τους προκληθεί από επιχειρησιακή ενέργεια συνδεδεμένη με την εν εξελίξει ένοπλη σύγκρουση, τότε δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι ήταν φαινομενικά «αβλαβή» αντικείμενα.[49] Η εν λόγω θέση, ωστόσο, δεν βρίσκει επαρκές έρεισμα στις διατάξεις του Τροποποιημένου Πρωτοκόλλου ΙΙ, καθώς οι κάτοχοι των συσκευών δεν μπορούσαν να θεωρήσουν ότι είχαν στα χέρια τους στρατιωτικό εξοπλισμό, αλλά μια συσκευή επικοινωνίας πολιτικού χαρακτήρα. Για να θεωρηθούν οι τηλεειδοποιητές στρατιωτικά αντικείμενα, θα πρέπει να αποδειχθεί ότι, παρά το γεγονός ότι εκ φύσεως πρόκειται για πολιτικά αντικείμενα, χρησιμοποιήθηκαν για την εκπλήρωση στρατιωτικών σκοπών, ειδικότερα ως μέσα διοίκησης και ελέγχου, υπό την έννοια ότι μέσω αυτών τα μέλη της Χεζμπολάχ λάμβαναν συγκεκριμένες οδηγίες από την ηγεσία τους σχετικά με τον σχεδιασμό και την εκτέλεση στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά του Ισραήλ. Ελλείψει των απαιτούμενων στοιχείων που αποδεικνύουν μια τέτοιου είδους χρήση, τα εν λόγω αντικείμενα διατηρούν τον πολιτικό τους χαρακτήρα, ως απλές συσκευές ειδοποίησης-επικοινωνίας, και κατά συνέπεια υπάγονται στην κατηγορία των «φαινομενικά αβλαβών αντικειμένων» του Τροποποιημένου Πρωτοκόλλου ΙΙ.

V. Η τήρηση των αρχών της στοχοποίησης (Targeting Law)

Ανεξαρτήτως του εάν το όπλο θεωρείται παράνομο, είτε επειδή υπάγεται στις γενικές απαγορεύσεις είτε στο ρυθμιστικό πεδίο συγκεκριμένης συνθήκης αφοπλισμού, το ζήτημα της συμμόρφωσης με το δίκαιο που διέπει τη διαδικασία στοχοποίησης παραμένει κρίσιμο κατά τη χρήση του. Ως πρώτο βήμα της διαδικασίας στοχοποίησης, η αρχή της διάκρισης απαιτεί οι επιθέσεις να στοχεύουν αποκλειστικά στρατιωτικούς στόχους, οι οποίοι ορίζονται ως «εκείνα τα αντικείμενα που από τη φύση, τη θέση, τον σκοπό ή τη χρήση τους συμβάλλουν αποτελεσματικά σε στρατιωτικές ενέργειες και των οποίων η ολική ή μερική καταστροφή, κατάληψη ή εξουδετέρωση, υπό τις κρατούσες συνθήκες τη δεδομένη στιγμή, προσφέρει σαφές στρατιωτικό πλεονέκτημα»[50]. Σε επίπεδο προσώπων η αρχή της διάκρισης υποχρεώνει τα εμπόλεμα μέρη ανά πάσα στιγμή να διακρίνουν μεταξύ των μαχητών, που μπορούν να αποτελέσουν στόχο, και των αμάχων, που προστατεύονται επειδή δεν συμμετέχουν στις εχθροπραξίες, και δεν πρέπει να αποτελούν αντικείμενο επίθεσης,[51] εκτός και για όσο χρονικό διάστημα συμμετέχουν άμεσα στις εχθροπραξίες.[52]
Στο πλαίσιο της μη διεθνούς ένοπλης σύγκρουσης που λαμβάνει χώρα στο έδαφος του Λιβάνου μεταξύ του Ισραήλ και των δυνάμεων της Χεζμπολάχ, η οποία συνιστά οργανωμένη ένοπλη ομάδα κατά το άρθρο 1 του ΠΠ ΙΙ στις Συμβάσεις της Γενεύης,[53] καθοριστικό κριτήριο για να στοχοποιηθούν τα μέλη της ομάδας, ακόμα και με θανατηφόρα βία, είναι η άσκηση συνεχούς μαχητικής δραστηριότητας (continuous combat function) [54]. Όσο φέρουν την ιδιότητα του μέλους αυτής της

46. Η διαφορά των παγίδων από τις «άλλες συσκευές», που ορίζονται στην παράγραφο 5 του άρθρου 2 του Τροποποιημένου Πρωτοκόλλου, έγκειται στο ότι στις τελευταίες ο μηχανισμός τοποθετείται με άμεση ανθρώπινη επέμβαση, ενώ στις παγίδες αυτό μπορεί να συμβεί και με αυτοματοποιημένες μεθόδους, όπως έγινε στην περίπτωση που εξετάζεται μέσω της εφοδιαστικής αλυσίδας. Επίσης, στις «παγίδες» η ενεργοποίηση γίνεται απροσδόκητα, όταν κάποιος αλληλοεπιδρά με ένα φαινομενικά ακίνδυνο αντικείμενο ή εκτελεί μια ασφαλή ενέργεια, στοιχείο που δεν συντρέχει απαραίτητα στις «άλλες συσκευές», στις οποίες η ενεργοποίηση είναι αποτέλεσμα συνειδητής και άμεσης δράσης από τον χρήστη κατά την τοποθέτηση ή τον χειρισμό της συσκευής. Βλ. Boothby, όπ.π. (44).
47. Η απαγόρευση της επίθεσης, σύμφωνα με την παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου, η οποία δεν επιτρέπει τη χρήση αυτών των όπλων σε περιοχές με υψηλή συγκέντρωση αμάχων, εκτός αν τοποθετηθούν σε ή κοντά σε στρατιωτικό στόχο, ή εφόσον έχουν ληφθεί μέτρα προστασίας των αμάχων, φαίνεται να μην ισχύει σε αυτήν την περίπτωση, δεδομένου ότι οι τηλεειδοποιητές παραδόθηκαν σε μέλη της Χεζμπολάχ και, επομένως, τοποθετήθηκαν κοντά σε στρατιωτικό στόχο. Βλ. Boothby, όπ.π. (44).
48. Brian Finucane, "Article 7(2) of Amended Protocol II on Conventional Weapons and the Lebanon Paper Explosions," *Just Security*, 25 September 2024, https://www.justsecurity.org/103184/amended-protocol-booby-traps-pagers/
49. Cohen & Shany, όπ.π. (12).
50. ΠΠ Ι, άρθρο 52 παρ. 2.
51. ΠΠ Ι, άρθρο 51 παρ. 1 &2.
52. ΠΠ Ι, άρθρο 51 παρ. 3. Άμεση συμμετοχή σημαίνει πολεμικές πράξεις, οι οποίες ως εκ της φύσεως ή του σκοπού τους είναι πιθανόν να προκαλέσουν πραγματική βλάβη σε προσωπικό και εξοπλισμό των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων. Μόνο στη διάρκεια αυτής της συμμετοχής ο άμαχος χάνει την ασυλία του και μετατρέπεται σε νόμιμο στρατιωτικό στόχο. Μόλις λήξει η συμμετοχή, ο άμαχος ανακτά την προστασία του και δεν μπορεί να στοχοποιηθεί. Βλ. Yves Sandoz et al., *Commentary on Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)*, International Committee of the Red Cross (ICRC Commentary), 8 June 1977.
53. Protocol (II) Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (adopted 8.6.1977 entered into force 7.12.1978) 1125 UNTS 609 (στο εξής ΠΠ ΙΙ), άρθρο 1.
54. Nils Melzer, "Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law" (ICRC Guidance, International Committee of the Red

ομάδας και η δράση τους προσιδιάζει σε αυτήν των μαχητών, η στοχοποίησή τους είναι νόμιμη ανεξάρτητα από τον χρόνο και τον τόπο που λαμβάνει χώρα.[55] Σημειωτέον ότι οργανώσεις όπως η Χεζμπολάχ υποστηρίζονται από ένα πλήθος μελών, πολλά εκ των οποίων δραστηριοποιούνται σε υποστηρικτικές δραστηριότητες της Οργάνωσης, όπως εκπαίδευση, χρηματοδότηση, παροχή πληροφοριών, στρατολόγηση και προπαγάνδα (war-sustaining activities)[56], ενέργειες οι οποίες για πολλά κράτη,[57] όπως και για τον ICRC,[58] δεν εμπίπτουν στην έννοια της άμεσης συμμετοχής στις εχθροπραξίες ούτε και μπορούν να εξομοιωθούν με συνεχή μαχητική δράση[59], ώστε να δικαιολογήσουν τη χρήση θανατηφόρας βίας εναντίον τους.

Το κρίσιμο ερώτημα στην προκειμένη περίπτωση, προκειμένου να εξασφαλιστεί η τήρηση της αρχής της διάκρισης, έγκειται στο ποια μέλη της Χεζμπολάχ είχαν λόγο να κατέχουν τους τηλεειδοποιητές και για ποιο σκοπό. Το ζήτημα αυτό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη φύση και τη λειτουργία των εν λόγω συσκευών. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι τηλεειδοποιητές και οι ασύρματοι αποτελούν, από τη φύση τους, συσκευές επικοινωνίας πολιτικού χαρακτήρα. Αυτό, ωστόσο, δεν εμποδίζει τη χρήση τους και για στρατιωτικούς σκοπούς, στοιχείο που, εάν αποδειχθεί, τα κατατάσσει σε αντικείμενα διττής χρήσης (dual-use objects)[60]. Στην περίπτωση που οι τηλεειδοποιητές χρησιμοποιούνται για τη διευκόλυνση στρατιωτικών επικοινωνιών —όπως η μετάδοση διαταγών, ο συντονισμός επιχειρήσεων και η λήψη τακτικών ειδοποιήσεων—οι κάτοχοί τους δύναται να χαρακτηριστούν στρατιωτικοί στόχοι και επομένως η παγίδευσή τους με εκρηκτικά πληροί το κριτήριο της διάκρισης, καθώς θα μπορούσε να εκληφθεί ως στρατηγική για τη διατάραξη της δομής διοίκησης και επικοινωνίας του αντιπάλου και την εξουδετέρωση πολλών μαχητών της Χεζμπολάχ που εκτελούν μαχητικές δραστηριότητες.

Ωστόσο, οι τηλεειδοποιητές συχνά χρησιμοποιούνται και από υποστηρικτικό προσωπικό για τη διευκόλυνση ασφαλών επικοινωνιών σε περιβάλλοντα όπου άλλες τεχνολογίες (π.χ. κινητά τηλέφωνα) ενδέχεται να είναι μη διαθέσιμες, να υποκλέπτονται ή να είναι ευάλωτες. Στους υποστηρικτικούς σκοπούς συγκαταλέγονται η παρακολούθηση κινήσεων προσωπικού ή επικοινωνιακών μοτίβων, η ενσωμάτωση και εκπαίδευση νέων στρατολογημένων σε ασφαλή πρωτόκολλα επικοινωνίας, καθώς και ο συντονισμός

Cross, 2009), 33.

55. Όπ.π., 66.
56. Michael Schmitt, "Targeting Narcoinsurgents in Afghanistan: The Limits of International Humanitarian Law," *Yearbook of International Humanitarian Law* 12 (2009): 301–20.
57. Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck, eds., *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules and Vol. II: Practice (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
58. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ICRC, Direct Participation in Hostilities, https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/direct-participation-hostilities
59. Marko Milanović, "Were the Israeli Pager and Walkie-Talkie Attacks on Hezbollah Indiscriminate?," *EJIL:Talk!*, 20 September 2024, https://www.ejiltalk.org/were-the-israeli-pager-and-walkie-talkie-attacks-on-hezbollah-indiscriminate
60. Oona A. Hathaway et al., "The Dangerous Rise of Dual-Use Objects in War," *Duke Law School Public Law & Legal Theory Series* No. 2024-56, 27 August 2024.

μη μαχητικών ομάδων, όπως ιατρικό προσωπικό ή διαχειριστές εφοδιαστικής αλυσίδας, που δεν εμπλέκονται άμεσα σε ένοπλες συγκρούσεις. Επιπλέον, οι τηλεειδοποιητές διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην επικοινωνία κατά τη διάρκεια καταστάσεων έκτακτης ανάγκης, εξασφαλίζοντας άμεση και αξιόπιστη μετάδοση μηνυμάτων ανεξάρτητα από τα δίκτυα κινητής τηλεφωνίας. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν από υπηρεσίες πολιτικής προστασίας και ομάδες διάσωσης για την ταχεία κινητοποίηση προσωπικού, τον συντονισμό της εκκένωσης και την παροχή οδηγιών ασφαλούς διαφυγής, συμβάλλοντας έτσι στην αποτελεσματική προστασία των αμάχων.

Συνεπώς, η χρήση εκρηκτικών τηλεειδοποιητών εναντίον ατόμων ενταγμένων μεν στη Χεζμπολάχ αλλά με αποκλειστικά υποστηρικτικούς ρόλους δύσκολα θα μπορούσε να δικαιολογηθεί βάσει του ΔΑΔ, καθώς θα απαιτούσε μια εξαιρετικά διασταλτική ερμηνεία της άμεσης συμμετοχής στις εχθροπραξίες.[61] Η τήρηση της αρχής της διάκρισης διασφαλίζεται μόνο με την παραδοχή ότι οι παγιδευμένοι τηλεειδοποιητές παραδόθηκαν σε μέλη της ηγεσίας και της μαχητικής πτέρυγας της Χεζμπολάχ.[62] Αντιθέτως, η χρήση τους εναντίον αμάχων ή μελών με αρμοδιότητες που δεν σχετίζονται με μαχητική δραστηριότητα, όπως υποστηρικτικό προσωπικό (π.χ. μάγειρες, οδηγοί, υγειονομικό προσωπικό) που δεν συμμετέχει άμεσα σε εχθροπραξίες, συνιστά παραβίαση της αρχής αυτής ως αδιάκριτη επίθεση[63].

Η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας αποτελεί το δεύτερο βήμα στη διαδικασία στοχοποίησης, καθώς, ακόμα και εάν ένα πρόσωπο ή ένα αντικείμενο θεωρηθεί νόμιμος στρατιωτικός στόχος βάσει της αρχής της διάκρισης, η επίθεση εναντίον του δεν είναι αυτομάτως επιτρεπτή. Ακόμα και αν υποθέσουμε ότι οι παγιδευμένες συσκευές παραδόθηκαν αποκλειστικά σε μέλη της Χεζμπολάχ με μαχητική δράση, πρέπει να αξιολογηθεί εάν η αναμενόμενη στρατιωτική ωφέλεια από την επίθεση υπερτερεί των πιθανών παράπλευρων απωλειών σε αμάχους ή ζημιών σε πολιτικά αγαθά. Στο πλαίσιο αυτό, η χρήση παγιδευμένων τηλεειδοποιητών θα έπρεπε να εξεταστεί ως προς το εάν προκαλεί υπερβολική βλάβη συγκριτικά με το επιδιωκόμενο στρατιωτικό πλεονέκτημα.[64] Εάν η βλάβη κριθεί δυσανάλογη, η επίθεση καθίσταται παράνομη, ακόμα και αν ο στόχος πληροί τα κριτήρια του νόμιμου στρατιωτικού αντικειμένου, σύμφωνα με την αρχή της διάκρισης.

Η αρχή της αναλογικότητας, σύμφω-

61. Βασίλειος Ζαλίδης, "Η έννοια της άμεσης συμμετοχής στις εχθροπραξίες," στο Β. Καρατζιάς, Β. Ζαλίδης, Α. Λιούτας (επιμ.), *Εγχειρίδιο Δικαίου Ενόπλων Συγκρούσεων* (Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλας, 2022), 150-52.
62. Ο στρατιωτικός κλάδος της Χεζμπολάχ αποτελείται από περίπου 30.000 μαχητές. Είναι επομένως πιθανό οι 5.000 τηλεειδοποιητές να διανεμήθηκαν επιλεκτικά, κυρίως σε πρόσωπα με σημαντική επιχειρησιακή δράση, με τους οποίους η ανώτατη διοίκηση της Χεζμπολάχ επιθυμούσε να επικοινωνεί απευθείας και εμπιστευτικά. Βέβαια, έχει αναφερθεί από δημοσιογραφικές πηγές ότι ορισμένα συστήματα ειδοποίησης πιθανώς δόθηκαν και σε άλλα μέλη της οργάνωσης, όπως σε ιατρικό προσωπικό, το οποίο δεν μπορεί να είχε σχέσεις με στρατιωτικές δραστηριότητες, καθώς και σε άλλα σημαντικά πρόσωπα, όπως ο Ιρανός Πρέσβης, οι οποίοι φαίνεται να βρίσκονταν εντός του «κύκλου» επιχειρησιακής πληροφόρησης. Βλ. Cohen & Shany, όπ.π. (12).
63. ΠΠ Ι, άρθρο 51 παρ. 4.
64. ΠΠ Ι, άρθρο 51 παρ. 5(β).

να με την άποψη πολλών κρατών[65], απαιτεί η εκτίμηση της επίθεσης να γίνεται συνολικά και όχι μεμονωμένα, δηλαδή να λαμβάνεται υπόψη η στρατιωτική επιχείρηση ως σύνολο και όχι κάθε επίθεση ξεχωριστά.[66] Όπως στην περίπτωση των αντιπυραυλικών συστημάτων, όπου η επιτυχία μιας επίθεσης μπορεί να εξαρτάται από τη συντονισμένη δράση σε ένα πλήθος στόχων, έτσι και οι ταυτόχρονες και συντονισμένες επιθέσεις με τη χρήση τηλεειδοποιητών πρέπει να αξιολογηθούν συνολικά ως μια ενιαία επίθεση ως προς το επιδιωκόμενο στρατιωτικό όφελος.

Στην υπό εξέταση περίπτωση, οι στόχοι του Ισραήλ ήταν πολλαπλοί. Αφενός, επιδίωξε την εξουδετέρωση συγκεκριμένων μαχητών και τη διατάραξη των δομών διοίκησης της Οργάνωσης, αποδυναμώνοντας τη συνοχή και την επιχειρησιακή της ικανότητα, αφετέρου, η τακτική αυτή λειτούργησε ως μέσο ψυχολογικού πολέμου, ενισχύοντας την καχυποψία και τον φόβο στις τάξεις της Οργάνωσης, πλήττοντας την εμπιστοσύνη στις εσωτερικές επικοινωνίες και αποτρέποντας τη χρήση παρόμοιων δικτύων για τον συντονισμό των επιχειρήσεών της. Παράλληλα η τακτική αυτή λειτούργησε ως επίδειξη τεχνολογικής υπεροχής και ασύμμετρης στρατηγικής, αποσκοπώντας στην αποσταθεροποίηση του αντιπάλου χωρίς την ανάγκη άμεσης στρατιωτικής εμπλοκής.

Η ταυτόχρονη έκρηξη χιλιάδων συσκευών στο πλαίσιο μιας συντονισμένης επίθεσης, η οποία έλαβε χώρα σε ένα αμιγώς αστικό περιβάλλον, δημιουργεί εύλογους προβληματισμούς σχετικά με την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας και τη λήψη των εφικτών προφυλάξεων.[67] Ακόμα και αν γίνει δεκτός ο ισχυρισμός του Ισραήλ ότι τα άτομα που κατείχαν αυτές τις συσκευές ήταν αποκλειστικά μαχητές της Χεζμπολάχ,[68] δεν υπήρχε καμία εγγύηση ότι οι συσκευές, από τη στιγμή της διανομής τους, δεν άλλαξαν κατόχους. Δεδομένου ότι τόσο οι τηλεειδοποιητές όσο και οι ασύρματοι αποτελούν απλές συσκευές επικοινωνίας, φαινομενικά αβλαβείς, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν και σε υποστηρικτικούς ρόλους της Οργάνωσης, είναι εξαιρετικά πιθανόν να περιήλθαν στην κατοχή μη μαχητών ή ακόμα και παιδιών. Εφόσον, λοιπόν, η επίθεση έλαβε χώρα με την ταυτόχρονη πυροδότηση των συσκευών, είναι αδύνατο οι Ισραηλινοί αξιωματούχοι να γνώριζαν ποιος κρατούσε κάθε παγιδευμένη συσκευή τη στιγμή της έκρηξης. Αυτή η αδυναμία συνδέεται άμεσα με την προϋπόθεση της θετικής ταυτοποίησης και επαλήθευσης του στόχου[69] πριν την επίθεση, μέσω οπτικών ή άλλων διαθέσιμων μέσων,

65. Αναφορικά με τις ερμηνευτικές δηλώσεις των κρατών επί των διατάξεων του ΠΠ Ι, βλ. ICRC, "State Parties to the 1977 Additional Protocols", διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/state-parties. Αντίστοιχη προσέγγιση ακολουθούν και κράτη μη συμβαλλόμενα στο ΠΠ Ι, όπως οι ΗΠΑ, βλ. U.S. Department of Defense (2016), *US Department of Defense Law of War Manual* ('US DoD Manual'), December 2016, 264, και το Ισραήλ, βλ. Israel Ministry of Foreign Affairs (2015), *The 2014 Gaza Conflict (7 July–26 August 2014): Factual and Legal Aspects*, May 2015, 181.
66. Emanuela-Chiara Gillard, *Proportionality in the Conduct of Hostilities: The Incidental Harm Side of the Assessment* (International Law Programme, Chatham House, 2018), paras 26-28.
67. ΠΠ Ι, άρθρο 57.
68. Όπ.π. (62).
69. Για περαιτέρω ανάλυση του όρου "Positive Identification (PID)" βλ. John Merriam, "Affirmative Target Identification: Operationalizing the Principle of Distinction for U.S. Warfighters," *Virginia Journal of International Law* 56, no. 1 (2016): 83.

διαδικασία που συνιστά κρίσιμο μέτρο προφύλαξης στο πλαίσιο της ελαχιστοποίησης των παράπλευρων απωλειών σε αμάχους και πολιτικές υποδομές.[70]

Η προϋπόθεση της θετικής ταυτοποίησης και επαλήθευσης του στόχου συνιστά εφικτή προφύλαξη, αφενός για να μη καταστεί η επίθεση αδιάκριτη, όπως έχει ήδη αναφεί, αφετέρου για να αποφευχθεί η πρόκληση δυσανάλογων απωλειών και τραυματισμών σε πολίτες ή ζημιών σε αστικής φύσης αντικείμενα σε σχέση με το επιδιωκόμενο στρατιωτικό όφελος.[71] Το κρίσιμο λοιπόν στοιχείο επικεντρώνεται στο κατά πόσο ένας επαρκώς ενημερωμένος διοικητής, ενεργώντας με καλή πίστη και επαγγελματική κρίση, θα μπορούσε βάσει των διαθέσιμων πληροφοριών να καταλήξει στο λογικό συμπέρασμα ότι οι αναμενόμενες παράπλευρες απώλειες, αφού έχουν ληφθεί όλα τα απαραίτητα προληπτικά μέτρα για την προστασία των πολιτών, είναι εντός των επιτρεπτών ορίων σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας.[72] Η διαδικασία μέσω της οποίας πραγματοποιήθηκαν οι περισσότερες εκρήξεις –δηλαδή μόνο αφού ο χρήστης προσπαθούσε να ανοίξει ένα κρυπτογραφημένο μήνυμα– σίγουρα περιόρισε τη ζημιά στους πολίτες. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι αθώοι πολίτες που τυχαία σήκωναν τον δονούμενο τηλεειδοποιητή δεν είχαν λόγο να προσπαθήσουν να διαβάσουν το μήνυμα και, συνεπώς, να προκαλέσουν την έκρηξη. Αυτή η μέθοδος είχε ως συνέπεια οι τηλεειδοποιητές να κρατιούνται κοντά στα χέρια ή στο πρόσωπο του χρήστη, περιορίζοντας έτσι τη βλάβη στους πολίτες που βρίσκονταν πλησίον αυτών.[73]

Ωστόσο, παρά τα προληπτικά μέτρα που ελήφθησαν και τα οποία περιόρισαν τις υπερβολικές απώλειες στον άμαχο πληθυσμό, δεν φαίνεται να υπάρχουν επαρκή στοιχεία που να τεκμηριώνουν ότι οι Ισραηλινοί ήταν σε θέση να γνωρίζουν με ακρίβεια, βάσει των πληροφοριών που είχαν στη διάθεσή τους τη δεδομένη χρονική στιγμή,[74] ότι η πλειονότητα των συσκευών βρισκόταν στα χέρια των «νόμιμων στόχων». Υπό την έννοια αυτή η επίθεση η οποία έλαβε χώρα ταυτόχρονα εναντίον ενός μεγάλου αριθμού μεμονωμένων στόχων εντός αστικού περιβάλλοντος θεωρείται εκ φύσεως αδιάκριτη.

VI. Συμπέρασμα

Εν κατακλείδι, η ανάλυση της νομιμότητας της χρήσης παγιδευμένων με εκρηκτικά τηλεειδοποιητών ανέδειξε σημαντικά ζητήματα που αφορούν τη χρήση νέων μεθόδων και τεχνολογιών στον σύγχρονο πόλεμο, αλλά και διαχρονικές προκλήσεις του διεθνούς δικαίου. Το αμφιλεγόμενο ζήτημα της δυνατότητας επίκλησης

70. ΠΠ Ι, άρθρο 57 παρ. 2(α).
71. ΠΠ Ι, άρθρο 51 παρ. 5(β).
72. *The Prosecutor v. Stanislav Galić*, Case No. IT-98-29-T, Judgment, December 5, 2003, para. 58. Το εν λόγω κριτήριο αναφορικά με την κρίση του διοικητή υιοθετήθηκε και από το Ανώτατο Δικαστήριο του Ισραήλ. Βλ. HCJ 769/02 *Pub. Comm. against Torture in Israel v. Gov't of Israel* 62(1) PD 507 (2006) (Isr.), reprinted in 46 I.L.M. 375.
73. Cohen & Shany, όπ.π. (12), 7.
74. ICRC Commentary, όπ.π. (51), 2194-2197

του δικαιώματος άμυνας εναντίον μη κρατικών δρώντων τίθεται ολοένα και συχνότερα λόγω της αύξησης των μη κρατικών ομάδων που δύνανται να ενεργούν από το έδαφος τρίτων κρατών, τα οποία είτε δεν είναι σε θέση είτε δεν επιθυμούν να τις ελέγξουν. Η σύνδεση του εγγενούς αυτού δικαιώματος με το δίκαιο της κρατικής ευθύνης εγείρει σημαντικούς προβληματισμούς, καθώς περιορίζει τις επιλογές των κρατών έναντι κινδύνων για την ασφάλειά τους. Σε αυτό το πλαίσιο, υποστηρίχθηκε ότι οι επιθέσεις του Ισραήλ στο έδαφος του Λιβάνου θα μπορούσαν να στηριχθούν στην επίκληση του δικαιώματος άμυνας εναντίον της Χεζμπολάχ, υπό την προϋπόθεση ότι αυτές θα στρέφονταν αποκλειστικά εναντίον μαχητών και υποδομών της Χεζμπολάχ και δεν θα είχαν εκτεταμένες αρνητικές επιπτώσεις σε πολίτες και υποδομές του Λιβάνου. Ακολούθως, η ανάλυση των χαρακτηριστικών του χρησιμοποιούμενου όπλου κατέδειξε ότι οι παγιδευμένοι με εκρηκτικά τηλεειδοποιητές είναι πολύ πιθανόν να εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πλαίσιο του Τροποποιημένου Πρωτοκόλλου ΙΙ της CCW, το οποίο απαγορεύει τις επιθέσεις μέσω φαινομενικά αβλαβών αντικειμένων. Με δεδομένο ότι το εν λόγω Πρωτόκολλο έχει επικυρωθεί από το Ισραήλ, τίθεται ζήτημα παραβίασης διεθνούς συμβατικής του υποχρέωσης. Τέλος, σε επίπεδο στοχοποίησης επισημάνθηκε ότι η αδυναμία θετικής ταυτοποίησης των στόχων και η διασπορά των συντονισμένων εκρήξεων σε αστικό περιβάλλον εγείρουν σοβαρές ανησυχίες ως προς τη συμμόρφωση με τις αρχές της διάκρισης και της αναλογικότητας. Αν το Ισραήλ ανατίναξε τις συσκευές με την παραδοχή ότι όλες βρίσκονταν στην κατοχή μαχητών της Χεζμπολάχ, στοιχείο που δεν φαίνεται να συντρέχει, διότι αυτές δόθηκαν και σε υποστηρικτικό προσωπικό της Οργάνωσης, τότε η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε αποτέλεσε σαφώς μια αδιάκριτη επίθεση, λόγω του ότι απουσίαζε θετική ταυτοποίηση και επαλήθευση των στόχων, μέσω μιας εξατομικευμένης ανάλυσης στοχοποίησης των προσώπων που επηρεάστηκαν από την επίθεση.

Σε κάθε περίπτωση, η ανάπτυξη νέων όπλων και τεχνολογιών στον σύγχρονο πόλεμο δημιουργεί σημαντικές προκλήσεις ως προς την εφαρμογή του ΔΑΔ. Οι καινοτόμες στρατηγικές και τα μέσα μάχης δημιουργούν δυσκολίες στην αξιολόγηση της νομιμότητάς τους, καθώς συχνά ξεπερνούν το υπάρχον ρυθμιστικό πλαίσιο. Ακόμα και σε περιπτώσεις μη ρητά ρυθμιζόμενες από συνθήκες, το διεθνές δίκαιο δεν βρίσκεται σε αδιέξοδο, καθώς η Ρήτρα Martens,[75] κατοχυρώνει την εφαρμογή των γενικών αρχών του ανθρωπιστικού δικαίου, διασφαλίζοντας έτσι την ανθρωπιστική διάσταση των ενόπλων συγκρούσεων ακόμα και σε ένα μεταβαλλόμενο επιχειρησιακό περιβάλλον.

75. "*Hague Convention (II) on the Laws and Customs of War on Land*, July 29, 1899, preamble.

«Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε)-Η ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας: QuoVadis?

Ελευθερία Φτακλάκη

Διδάκτωρ Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών
Διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου (JMM)

Εισήγηση στο Συνέδριο της ΕΕΔΔΔΣ με θέμα: «Η Διάσκεψη της Λωζάννης και οι Αποφάσεις της 100 χρόνια μετά»

Λήμνος, 15-17.09.2023

Περίληψη

Εκατό (100) χρόνια μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης και είκοσι τέσσερα (24) χρόνια από τη Συμφωνία του Ελσίνκι, η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε) καλείται να αντιμετωπίσει την ελληνοτουρκική διένεξη ως μια ευρωπαϊκή διένεξη στο πλαίσιο της αλληλεγγύης και της ενοποιητικής της διαδικασίας. Η «κοινοτικοποίηση» της Τουρκίας μέσα από το άρμα των ενταξιακών διαδικασιών αποτέλεσε μια πολιτική «έξυπνης εξισορρόπησης» που υιοθέτησε η Ελλάδα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις στην οποία η ΕΕ συμμετέχει ενεργά και πλέον βρίσκεται σε φάση επαναπροσδιορισμού και αναθεώρησης. Με βάση την ανάγκη κατανόησης της φύσης του ελληνοτουρκικού ζητήματος και του τουρκικού αναθεωρητισμού στη βάση της ασφάλειας, σε αυτό το επιστημονικό άρθρο μελετάται η επίδοση της Ένωσης βάση του αποτελέσματος και η προοπτική δημιουργίας ενός νέου μοντέλου συνεργασίας μεταξύ Ε.Ε - Τουρκίας καθώς το υπάρχον πλαίσιο της ενταξιακής διαδικασίας δείχνει μια κόπωση (enlargement fatigue) έως και τελμάτωση.

Εισαγωγικές σκέψεις

Για να αλλάξει η επιθετική συμπεριφορά ενός αναθεωρητικού κράτους, η υιοθέτηση μιας στρατηγικής αντιμετώπισης των απειλών ασφάλειας μέσω των **διεθνών θεσμών και** της **συντονισμένης διπλωματίας** με βραχυπρόθεσμο στόχο τη διαχείριση των

κρίσεων και την σταθεροποίηση των σχέσεων (ισορροπία ισχύος) και την επίλυση της σύγκρουσης μεσοπρόθεσμα/μακροπρόθεσμα, αποτελεί μια απαραίτητη προϋπόθεση (sine qua non) ενός ειρηνικού κράτους.

Αν δεχτούμε πως υπάρχουν 2 τύποι πολιτικών: α) οι **παραδοσιακές πολιτικές ισχύος** που δίνουν έμφαση σε θέματα ασφάλειας, στρατιωτικής ισχύος και κρατικής κυριαρχίας, και β)οι «**μετα-μοντέρνες» πολιτικές** της πολιτικής και οικονομικής ολοκλήρωσης, οι οποίες δίνουν έμφαση στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και στην «ήπια ισχύ», με τη στρατηγική της πολιτικής ήπιας ισχύος μέσω της αξιοποίησης **των διεθνών θεσμών** και της **συντονισμένης διπλωματίας**, στόχος είναι η εξισορρόπηση των σχέσεων μεταξύ δυο χωρών, βραχυπρόθεσμα για την επίτευξη σταθερότητας και της εξομάλυνσης των σχέσεων και μακροπρόθεσμα για την επίλυση ή αποφυγή της σύγκρουσης.

Η επίλυση των διαφορών μεταξύ κρατών έχει πολλαπλές προσεγγίσεις και αφορά κυρίως σε ζητήματα πολιτικά- θεσμικά-οικονομικά, καθώς και στα επίπεδα εμπλοκής των δρώντων, δηλ. αν είναι σε **διμερές ή(και) πολυμερές επίπεδο.** Στην περίπτωση της Ελλάδας, η αντιμετώπιση των ελληνοτουρκικών σχέσεων πρέπει να περιλαμβάνει μια Στρατηγική «έξυπνης» εξισορρόπησης, δηλαδή έναν συνδυασμό και των δύο στρατηγικών που προαναφέρθηκαν[1]. Μια πολιτική **«έξυπνης εξισορρόπησης»** που υιοθέτησε η Ελλάδα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, θεωρείται **η ενεργός δράση της Ε.Ε** στη σχέση των δυο χωρών με τη Συμφωνία του Ελσίνκι (1999), μια πολιτική επιλογή που βρίσκεται σε φάση επαναπροσδιορισμού έως και αναθεώρησης.

Θεωρητικό πλαίσιο - Αντικείμενο της μελέτης

Με βάση την ανάγκη κατανόησης της φύσης **του ελληνοτουρκικού ζητήματος** και του τουρκικού αναθεωρητισμού στη **βάση της ασφάλειας,** σε αυτό το επιστημονικό άρθρο μελετάται **η επίδοση της Ένωσης** βάση του αποτελέσματος, δηλ. της διεθνούς επιρροής που μια συγκεκριμένη πολιτική της μπορεί να έχει[2]. Εν προκειμένω, στην επίλυση ή εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, εξετάζεται μέσω της πολιτικής της διεύρυνσης (της ενταξιακής διαδικασίας της Τουρκίας) σε μια προσπάθεια τεκμηρίωσης **της αιτιώδους σχέσης** μεταξύ της Εξωτερικής Δράσης της Ε.Ε και οποιασδήποτε αλλαγής μπορεί να επιφέρει στο διεθνές ή (περιφερειακό) περιβάλλον μέσα από τον εξευρωπαϊσμό που εφαρμόζεται σε τρίτα κράτη που συμμετέχουν στην πολιτική **της διεύρυνσης στην Ε.Ε.** Ο εξευρωπαϊσμός που πραγματοποιείται από σε κράτη που πλησιάζουν την ένταξη στην Ε.Ε, όπως συνέβη με τα κράτη της Μεγάλης Διεύρυνσης (2004), αναδεικνύει την ικανότητα της Ένωσης να διευρύνει τα σύνορα της μέσα από αυτή τη διαδικασία[3].

1. Βλ. Στον τόμο των Allison, G and Nikolaidis, K. 1997. The Greek Paradox: Promise vs. *Performance*, MIT Press στο κεφ. 13, σελ. 145-151
2. Βλ. Μπλαβούκος, Σ., Μπουραντώνης, Δ. και Τσάκωνας, Π. 2019. Οι εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ Αθήνα: Σιδέρης, σελ. 23
3. Στο πλαίσιο της διεύρυνσης του 2004, η Héritier ονόμασε αυτή τη διαδικασία ως «Ανατολικό Εξευρωπαϊσμό», όπου τα κράτη αντιμετώπισαν απαιτήσεις για την προσαρμογή σε ένα πλαίσιο υφιστάμενης νομοθεσίας και κανόνων της ΕΕ, διαθέτοντας όμως μια πολύ περιορισμένη ικανότητα προσαρμογής ή επηρεασμού αυτής της προσαρμογής. Αναλυτικότερα, βλ. Φτακλάκη, Ε., 2021. Η επίδραση των Ευρωπαϊκών Περιφερειακών Αρχών στον Εξευρωπαϊσμό της Εξωτερικής Δράσης της Ένωσης. Μελέτη περίπτωσης: Η Συμφωνία Cotonou. Διδακτορική διατριβή [online]. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Διαθέσιμο στο: https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=49331&lang=el#p=38 [πρόσβαση στις 25 Απριλίου 2023], στο 1ο κεφάλαιο, Θεωρητικό Πλαίσιο: Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις & διευκρινίσεις, στην ενότητα 1.2. Ο εξευρωπαϊσμός στην Εξωτερική Δράση της ΕΕ.

Η μελέτη της εξωτερικής διάστασης, δηλ. της ικανότητας της Εξωτερικής Δράσης της Ένωσης να αλλάξει τη ροή των γεγονότων ή τις θέσεις, αντιλήψεις, συμπεριφορές και άλλων διεθνών δρώντων μέσω της πολιτικής της διεύρυνσης, αφενός με τον εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας και, αφετέρου με την ενδυνάμωση των σχέσεων Καλής Γειτονίας της Τουρκίας με κράτος μέλος της Ε.Ε με σεβασμό στο Διεθνές Δίκαιο και στη διεθνή έννομη τάξη, αποκτά ενδιαφέρον στην περίπτωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Εξίσου σημαντικό ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη της εσωτερικής διάστασης της Ένωσης όπου η εξωτερική δραστηριοποίηση της Ε.Ε ανατροφοδοτεί και βελτιώνει τις επιχειρησιακές δυνατότητες της, οδηγεί στον επανασχεδιασμό προγραμμάτων δράσης, ή γενικότερα επιφέρει αλλαγές στον στρατηγικό σχεδιασμό πολιτικής της Ε.Ε. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί **η Συμφωνία Ε.Ε-Τουρκίας (2016) για τη διαχείριση του μεταναστευτικού**, μια συμφωνία που έχει συζητηθεί πολύ και αποτελεί την αχίλλειο πτέρνα στις σχέσεις Ε.Ε-Τουρκίας αλλά και Ελλάδας-Τουρκίας.

Σταθμοί στις ελληνοτουρκικές σχέσεις: Από τη Συνθήκη της Λωζάνης στη Συμφωνία του Ελσίνκι

Με ορόσημο τη **Συνθήκη της Λωζάνης 1923** που σφράγισε την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας και την πολιτική ασφάλειας με την οριστική κατοχύρωση των εθνικών συνόρων σε διεθνές συμβατικό πλαίσιο, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις διανύουν διάφορες φάσεις από το Σύμφωνο Ελληνοτουρκικής φιλίας Βενιζέλου-Ινονού (29 Οκτωβρίου 1930) έως τις μεγάλες και μικρές κρίσεις που άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια τους[4] στις σχέσεις των δυο χωρών.

Μία σημαντική πτυχή της μεταπολιτευτικής ιστορίας της Ελλάδας συνδέεται με τον αναθεωρητισμό της Τουρκίας που έχουν **ως αιχμή τις διεκδικήσεις της στο Αιγαίο**. Εξ' αυτού, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βρίσκονται συνεχώς στην κόψη του ξυραφιού με επίκεντρο τον υποθαλάσσιο πλούτο του Αιγαίου με την κορύφωση τριών (3) μεγάλων κρίσεων που παραλίγο να οδηγήσουν σε ελληνοτουρκικό πόλεμο[5]. Με την τουρκική εθνοσυνέλευση το 1995 να ψηφίζει ως αιτία πολέμου

4. Κρίσεις που άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια τους: α) η πρώτη κρίση (1955), με το πογκρόμ κατά των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη, β) οι κρίσεις στο κυπριακό (1963-1964: η μακρά κρίση – 1967, η σύντομη κρίση και 1974 την εισβολή στην Κύπρο, διχοτόμηση του νησιού) και γ) οι κρίσεις στο Αιγαίο (1974, 1976 και 1987).
5. Βλ. α) 1976, Η πρώτη κρίση στο Αιγαίο, β) 1987: Σισμίκ- δεύτερη κρίση στο Αιγαίο, σύννεφα πολέμου πάνω από το Αιγαίο – αδιέξοδοι σύμμαχοι και γ) 1996: Ίμια – Τρίτη μεγάλη κρίση- θερμό επεισόδιο – στιγματίστηκε από τη πτώση του ελικοπτέρου και ο θάνατος τριών αξιωματικών του Πολεμικού Ναυτικού μας (ο υποπλοίαρχος Χριστόδουλος Καραθανάσης, ο υποπλοίαρχος Παναγιώτης Βλαχάκος και ο αρχικελευστής Έκτορας Γιαλοψός) και το

(casus belli) την ενδεχόμενη επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων έως τα 12 ναυτικά μίλια, όπως ορίζει η UNCLOS και την προβολή της θεωρίας των «γκρίζων ζωνών» μετά την κρίση των Ιμίων(1996), η Τουρκία συνεχίζει να καλλιεργεί και να προωθεί στρατηγική έντασης και αμφισβήτησης των κυριαρχικών δικαιωμάτων στο Αιγαίο-μέσω δηλώσεων και συνεχών παραβιάσεων των χωρικών υδάτων και του εναέριου χώρου της Ελλάδας, δείχνοντας προς πάσα κατεύθυνση πως αποτελεί μια αναθεωρητική χώρα που αμφισβητεί τους διεθνείς κανόνες. Η διμερής διαμάχη το 2016 επεκτείνεται γεωγραφικά πέρα από το Αιγαίο Πέλαγος **στην Ανατολική Μεσόγειο**, με την οριοθέτηση των Αποκλειστικών Οικονομικών Ζωνών (ΑΟΖ). Η **Τουρκία** με μια εμπρηστική ρητορική κατά της Ελλάδας και την εθνικιστική αφήγηση του «Mavi Vatan» (της Γαλάζιας Πατρίδας) δεν διστάζει να συνδέσει την ανάπτυξη τακτικών σκληρής δύναμης στην Ανατολική Μεσόγειο και στα ελληνοτουρκικά σύνορα. Μέχρι τα μέσα του 2020 γίνεται φανερό ότι η Τουρκία πρέπει να εκληφθεί ως ένα ρεβιζιονιστικό κράτος που ασπάζεται τη «γεωγραφία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» και επιδεικνύει το ίδιο μοτίβο επιθετικής συμπεριφοράς, όχι μόνο εναντίον της Ελλάδας αλλά εναντίον ολόκληρης της Ανατολικής Μεσογείου[6].

Σε αυτό το περιβάλλον, η ελληνική εξωτερική πολιτική στο πλαίσιο της πολυμερούς διπλωματίας, **διεθνοποίησε** την τουρκική παραβατική συμπεριφορά καθώς η διεθνής κοινότητα αλλά και η ίδια η Ε.Ε άρχισαν τα τελευταία χρόνια να διαφοροποιούν τη στάση τους απέναντι στην Τουρκία και προβαίνουν στη λήψη αποφάσεων κατά της Τουρκίας (π.χ. θέμα με τα F16, πάγωμα ενταξιακών διαδικασιών από την Ε.Ε, κυρώσεις από Ε.Κ., κ.α.). Ευλόγως, με τις νέες συνθήκες που επέλεξε να εφαρμόσει η Τουρκία στις

ευχαριστώ του Σημίτη στους Αμερικανούς αλλά και στην εμφάνιση των γκρίζων ζωνών από την τουρκική πλευρά.

6. Ερμηνεύοντας τον αναθεωρητισμό της Τουρκίας, θα πρέπει να μελετήσουμε τη στρατηγική της σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής που βασίζεται στην αντίληψη περί ζωτικού χώρου, μια αντίληψη που υιοθέτησαν οι Ναζί, και αποτυπώνεται στο δόγμα πως μια μεγάλη δύναμη χρειάζεται ζωτικό χώρο για να λειτουργήσει. Αυτή η αντίληψη σε συνδυασμό με τον μεγαλοϊδεατισμό της νεο-οθωμανικής αναδυόμενης αυτοκρατορίας, αποτελούν τη βάση της τουρκικής γεωστρατηγικής πολιτικής και εδράζονται σε δύο θεωρίες: σε μία εθνικιστική-αλυτρωτική και σε μια πολιτικο-θρησκευτική στις οποίες στηρίζονται τα δυο (2) στρατηγικά δόγματα της τελευταίας δεκαετίας. Στο μεν δόγμα του 'Στρατηγικού Βάθους' αποτυπώνεται ο στόχος της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, που είναι σταθερά προσηλωμένος στην επικράτηση της ως ηγεμονικό κράτος με την ανάδειξη ενός «πολιτισμού» που βασίζεται στο Ισλάμ και στην ενίσχυση των δεσμών με τις γειτονικές της χώρες μέσω της χρήσης της ισχύος, της οικονομίας και του Ισλάμ. Στη δε «Γαλάζια Πατρίδα», η τουρκική εξωτερική πολιτική αξιώνει το διαμοιρασμό της υφαλοκρηπίδας της Ανατολικής Μεσογείου μεταξύ των χωρών που έχουν ηπειρωτικές ακτές, αποκλείοντας τα ελληνικά νησιά (Κρήτη, Γαύδο, Κάρπαθο, Ρόδο, Καστελόριζο) και την Κύπρο, τα οποία και περιορίζει τα χωρικά τους ύδατα και μόνο, αμφισβητώντας το διεθνές δίκαιο και τους κανόνες του και χαράσσει μια 'ιδιότυπη' στρατηγική που αγγίζει τα όρια της παραβατικότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, το ψευδο τουρκολιβυκό μνημόνιο για τον καθορισμό «θαλάσσιων δικαιοδοσιών» που αγνοεί πλήρως την ελληνική νοτίως, της γραμμής Κρήτης – Καρπάθου – Ρόδου και Καστελόριζου, αποκόπτοντας μια θαλάσσια γεωγραφική περιοχή που στα ανατολικά της τέμνεται με τις ΑΟΖ της Κύπρου και της Αιγύπτου. Αναλυτικότερα, βλ. Φτακλάκη, Ε.2023. *Ο Αναθεωρητισμός της Τουρκίας και η Ελληνική υπεροχή,* διαθέσιμο στο https://www.eftaklaki.gr/o-anatheoritismos-tis-toyrkias-kai-i-elliniki-yperochi/

ελληνοτουρκικές σχέσεις, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο η ενταξιακή της διαδικασία μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και αν η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας συνεχίζει να αποτελεί μια πολιτική επιλογή για την εξομάλυνση των σχέσεων των δυο λαών.

Η ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας

Η ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας έχει ως αφετηρία το 1963 με τη «Συμφωνία της Άγκυρας» επετεύχθη η Σύνδεση της Τουρκίας με την ΕΟΚ, ενώ το 1987 υπέβαλε αίτημα προσχώρησης στην Ε.Ε και αναγνωρίστηκε ως υποψήφια προς ένταξη χώρα στη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι (1999). Ωστόσο, οι επίσημες διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν το 2005 χωρίς όμως μέχρι σήμερα να έχει επιτευχθεί κάποια σημαντική πρόοδος[7] καθώς μετά τα μέτρα καταστολής που υιοθέτησε η τουρκική κυβέρνηση ως απάντηση στο αποτυχημένο πραξικόπημα εναντίον του προέδρου Ερντογάν (15 Ιουλίου 2016), οι διαπραγματεύσεις πάγωσαν και από τότε δεν έχουν ανοίξει κεφάλαια ενταξιακών διαπραγματεύσεων.

Οι μεταρρυθμίσεις και οι εξελίξεις στην Τουρκία συνέχισαν να παρακολουθούνται από τα όργανα που συστάθηκαν στο πλαίσιο της συμφωνίας σύνδεσης, με υποεπιτροπές που συνέχισαν να συνεδριάζουν καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς. Η Επιτροπή, από κοινού με την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης, διατήρησε τις σχέσεις Ε.Ε-Τουρκίας σε όλους τους βασικούς τομείς κοινού ενδιαφέροντος με βάση μια ευρεία δέσμευση. Η εντατικοποιημένη δέσμευση υψηλού επιπέδου συνεχίστηκε στους τομείς κοινού ενδιαφέροντος. Ο πολιτικός διάλογος πραγματοποιήθηκε σε επίπεδο ανώτερων αξιωματούχων.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δήλωνε επανειλημμένα ότι η Ε.Ε έχει στρατηγικό συμφέρον για ένα σταθερό και ασφαλές περιβάλλον στην Ανατολική Μεσόγειο και για την ανάπτυξη μιας συνεργατικής και αμοιβαία επωφελούς σχέσης με την Τουρκία. Όμως, τα τελευταία χρόνια έχουν μπει σύνεφα στη σχέση Τουρκίας- Ε.Ε καθώς το 2018 το Συμβούλιο δήλωσε πως η Τουρκία απομακρύνεται όλο και περισσότερο από την Ευρωπαϊκή Ένωση, κάτι που επανέλαβε και το 2021 με αφορμή τις μονομερείς ενέργειες κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου από την Τουρκία.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η στάση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ως προς τις σχέσεις Ε.Ε – Τουρκίας και Τουρκίας με Ελλάδα και Κύπρο, όπου οι **ευρωβουλευτές** με ψήφισμα που υιοθέτησαν[8] ζήτησαν την προσωρινή αναστολή των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Τουρκία (24-11-2016). Το ευρωκοινοβούλιο, μεταξύ άλλων καταδίκασε τις ενέργειες της Τουρκίας στις ΑΟΖ Ελλάδας και Κύ-

7. Μόνο 16 από τα 35 κεφάλαια έχουν ανοίξει και μόνο ένα έχει ολοκληρωθεί και έχει κλείσει.
8. Η επαναφορά της θανατικής ποινής από την τουρκική κυβέρνηση θα οδηγούσε αναγκαστικά σε επίσημη διακοπή της ενταξιακής διαδικασίας, σημειώνουν οι ευρωβουλευτές και προσθέτουν ότι «η κατηγορηματική απόρριψη της θανατικής ποινής αποτελεί ουσιώδες στοιχείο του κεκτημένου της Ένωσης» (παρ 5 του διαπραγματευτικού πλαισίου), αναλυτικότερα βλ. https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20161117IPR51549/pagoma-ton-entaxiakon-diapragmateuseon-me-tourkia-zeta-to-ek?quizBaseUrl=https%3A%2F%2Fquizweb.europarl.europa.eu

πρου (17-09-2020)[9], καθώς και τις ενέργειες της Τουρκίας στην Κύπρο και ζητά κυρώσεις[10] για την παράνομη απόφαση της Τουρκίας να «ανοίξει» το περίκλειστο προάστιο των Βαρωσίων υπονομεύει τις προοπτικές μιας συνολικής επίλυσης του Κυπριακού, προειδοποιούν οι ευρωβουλευτές, με πρόσφατη καταδίκη τα επεισόδια που έγιναν από Τουρκοκύπριους στην ουδέτερη ζώνη, κοντά στην Πύλα των κατεχομένων στην Κύπρο, στις ειρηνευτικές δυνάμεις του ΟΗΕ στην προσπάθεια τους να εμποδίσουν τις παράνομες εργασίες κατασκευής δρόμων στην νεκρή ζώνη.

Ο ρόλος της Ε.Ε ως «ενεργός δρών» στις ελληνοτουρκικές σχέσεις μέσω της ενταξιακής διαδικασίας της Τουρκίας

Τα Ίμια (1996) και η υπόθεση Οτσαλάν ήταν τα δύο κρίσιμα γεγονότα που οδήγησαν την κυβέρνηση Σημίτη στην περίφημη U-turn πολιτική έναντι της Τουρκίας με **τη Στρατηγική του Ελσίνκι-** ένα πλαίσιο μελλοντικής επίλυσης που περιείχε ως βασικούς πυλώνες την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το καθεστώς υποψηφιότητας της Τουρκίας. Επίσης, η πρώτη **«διπλωματία των σεισμών»**[11] συνέβαλε στην ομαλοποίηση της νέας προσέγγισης των ελληνοτουρκικών σχέσεων μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτή η αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σηματοδοτήθηκε και από την αλλαγή των συνθηκών του διεθνούς περιβάλλοντος με την Ε.Ε να θεωρεί την Τουρκία απαραίτητο εταίρο στην αρχιτεκτονική ενός ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας και άμυνας και στρατηγικό παίχτη στη ΝΑ Ασία (Κεντρική Ασία, Μέση Ανατολή, Καύκασο), που θα προωθεί τα οικονομικά συμφέροντα της Ε.Ε. Μια θέση που προωθούσαν και οι Η.Π.Α. καθώς η στάση τους από την κρίση των Ιμίων και μετά, ευνοούσε μια στενότερη συνεργασία των δυο χωρών με την Ε.Ε προκειμένου οι Η.Π.Α. να πετύχουν την απαλλαγή τους από τον γρίφο του Αιγαίου. Σε αυτό το κλίμα και οι δύο χώρες (Ελλάδα-Τουρκία) έβρισκαν αυτή την προοπτική καλύτερη καθώς θεωρούσαν την Ουάσιγκτον «μεροληπτική» εναντίον τους[12].

9. Οι Ευρωβουλευτές δηλώνουν ότι η ΕΕ είναι σαφής και αποφασισμένη να υπερασπιστεί τα συμφέροντά της, οι ευρωβουλευτές καλούν την Τουρκία να τερματίσει αμέσως κάθε περαιτέρω παράνομη έρευνα και γεώτρηση στην Ανατολική Μεσόγειο, να απέχει από παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου και των ελληνικών και κυπριακών χωρικών υδάτων και να σταματήσει την «εθνικιστική πολεμοκάπηλη ρητορική». Βιώσιμη επίλυση μπορεί να υπάρξει μόνο μέσω διαλόγου, διπλωματίας και διαπραγματεύσεων, δηλώνουν οι ευρωβουλευτές, καλώντας όλα τα εμπλεκόμενα μέρη και ειδικά την Τουρκία, να δεσμευτούν για την αποκλιμάκωση της κατάστασης μέσω της απόσυρσης των δυνάμεων τους από την περιοχή. Αναλυτικότερα, βλ. https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20200910IPR86828/anatoliki-mesogeios-i-tourkia-na-stamatisei-amesos-tis-paranomes-geotriseis
10. Βλ. Δελτίο τύπου «Βαρώσια: το ΕΚ καταδικάζει τις ενέργειες της Τουρκίας στην Κύπρο και ζητά κυρώσεις». Στο https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20201120IPR92130/varosia-to-ek-katadikazei-tisenergeies-tis-tourkias-stin-kupro-zita-kuroseis.
11. Οι καταστροφικοί σεισμοί στην Αθήνα και τη Νικομήδεια το καλοκαίριτου 1999 αποτέλεσαν το έναυσμα για την ομαλοποίηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, έπειτα από μια αρκετά μεγάλη περίοδο ιδιαίτερα αυξημένης έντασης μεταξύ των δύο χωρών. Αναλυτικότερα, Βλ. https://www.kathimerini.gr/politics/562357807/ellinotoyrkika-to-1999-kai-i-proti-diplomatia-ton-seismon/

Η απόφαση του **Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι** (11-12.12.1999), με την Ελλάδα να άρει το βέτο της κατά της υποψηφιότητας της Τουρκίας στην Ε.Ε, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα την πορεία για την επίλυση των διμερών διαφορών των δυο χωρών μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης και την ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε, αποτέλεσε μια ιστορική απόφαση στις σχέσεις των δυο λαών, αλλά και το πράσινο φως στις έναρξη των ενταξιακών διαδικασιών της Τουρκίας στην Ε.Ε. Η Ελλάδα μέσα από τον **εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας** στις ευρωπαϊκές πολιτικές αξίες και νόρμες με την ενεργό δράση της Ε.Ε. μέσα από έναν διττό ρόλο, ως «πλαίσιο» και ως «ενεργός δρών», μετατοπίζει την πολιτική της ατζέντα από τις «υπό όρους κυρώσεις» στις «υπό όρους ανταμοιβή» και καθιστά πλέον τις ελληνοτουρκικές σχέσεις σε ευρωπαϊκό ζήτημα.

Αυτή η επιλογή αποτέλεσε μια μεγάλη επιτυχία της Ελλάδας αλλά και της ίδιας της Ένωσης καθώς λόγω της φύσης της **«εξωτερικής της πολιτικής»-** που δεν είναι θεσμικά ενσωματωμένη στη διακυβέρνηση της γιατί εφαρμόζεται από τα κράτη μέλη της Ε.Ε. μέσω διακυβερνητικών διαβουλεύσεων όσον αφορά στις εξωτερικές διμερείς διαφορές κρατών μελών της με τρίτες χώρες, η Ε.Ε συνήθως επιλέγει να μην εμπλέκεται ενεργά σε εξωενωσιακές εθνικές διαφορές. Η πολιτική της μη ανάμειξης στις διμερείς διαφορές των μελών της πηγάζει από την ανάγκη διατήρησης της σταθερότητας και της συνοχής της Ένωσης σε μια πολιτική και θεσμικό πλαίσιο στο οποίο η εξωτερική πολιτική δεν είναι (ακόμη) ενωσιακή και, ως εκ τούτου, δεν είναι σε θέση να αντέξει το βάρος του σημαντικού αριθμού εξωτερικών διαφορών που θα έπρεπε να αναλάβει από τα κράτη μέλη της.

Το θεμελιώδες δίλημμα που έχει να αντιμετωπίσει η Ένωση απορρέει από τη δυσκολία εύρεσης μιας σταθερής ισορροπίας **μεταξύ της αλληλεγγύης** που οφείλεται κυρίως στην ιδιότητα της Ελλάδας ως μέλους της Ένωσης, αφενός και **των συμφερόντων ασφαλείας που εκπροσωπεί διεθνώς η Τουρκία**, Αφετέρου, η σημασία της Τουρκίας σήμερα απορρέει από τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει σε μια σειρά σημαντικών και ενίοτε συναφών περιφερειακών θεάτρων, στα οποία η Ε.Ε. έχει επίσης συμμετοχή: ουσιαστικά, η Μέση Ανατολή και ο Κόλπος –η περιοχή του Καυκάσου και η Κεντρική Ασία– η Νοτιοανατολική Ευρώπη.

Με τη Συμφωνία του Ελσίνκι για πρώτη φορά στην ιστορία της σύγκρουσης των δύο κρατών, υπήρχε σαφής αναφορά σε συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο (το 2004 προσδιορίστηκε ως καταληκτική ημερομηνία) για την επίλυση των διαφορών και στο μηχανισμό που θα έπρεπε να χρησιμοποιήσουν τα δύο κράτη για την επίλυση/τερματισμό της μακροχρόνιας σύγκρουσής τους, δηλαδή το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Η περίοδος 2001-2004 έχει καταγραφεί ως «τα χρυσά χρόνια της ενταξιακής διαδικασίας της Τουρκίας στην Ε.Ε», καθώς μια σειρά κανονιστικών και κοινωνικών αποτελεσμάτων της Ε.Ε στην Τουρκία έλαβαν χώρα, όπου εγκρίθηκαν πακέτα μεταρρυθμίσεων για την

12. Βλ. Οι σχέσεις Ουάσιγκτον-Άγκυρας και τα Ελληνοτουρκικά μετά τη MDCA, 2021, διαθέσιμο στο https://www.amynanet.gr/oi-scheseis-ouasigkton-agkyras-kai-ta-ellinotourkika-meta-ti-mdca

εκπλήρωση των πολιτικών κριτηρίων της Κοπεγχάγης, προχώρησαν ορισμένες οικονομικές και νομικές προϋποθέσεις και ο συνταγματικός ρόλος του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας της Τουρκίας. Σε επίπεδο κοινωνίας, η υποψηφιότητα ενίσχυσε τους εγχώριους παράγοντες τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία που ήταν υπέρ της προώθησης της ελληνοτουρκικής συνεργασίας.

Η ελληνική εξωτερική πολιτική αντιλαμβανόμενη πως η ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας αποτελεί ένα δύσκολο έως εγχείρημα με την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας με την Ε.Ε, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών άλλαξε το 2004 Στρατηγική, όπου η τότε ελληνική κυβέρνηση του Κώστα Καραμανλή επέλεξε να μην εφαρμόσει τον όρο της απόφασης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ελσίνκι του 1999 σχετικά με την παραπομπή των διμερών διαφορών με την Τουρκία στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (ΔΔΧ) ως προϋπόθεση για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας με την Ε.Ε.

Ως εκ τούτου, με αυτή την παραχώρηση της Ελλάδας η Ένωση αποφασίζει ότι το χρονοδιάγραμμα του Ελσίνκι που καλεί τις δύο χώρες να λύσουν τις διμερείς διαφορές τους έως τον Δεκέμβριο του 2004 ή να τις παραπέμψουν στο ΔΔΧ, θα πρέπει να αποσυρθεί. Έτσι εκτός από τα υποχρεωτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης που αφορούν κάθε υπό ένταξη κράτος, η Τουρκία καλείται να δεσμευτεί για σχέσεις καλής γειτονίας με την Ελλάδα! Μια απόφαση που επί της ουσίας αλλάζει άρδην το ρόλο της Ε.Ε ως «**ενεργό δρώντα»**, δηλαδή, να παρεμβαίνει εποικοδομητικά και να συμβάλλει στην επίλυση της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης μέσα από τις πολιτικές του εξευρωπαϊσμού της Τουρκίας.

Η απεμπλοκή των ελληνοτουρκικών από το άρμα της Ε.Ε είναι μια επιλογή που αρέσει στην Τουρκία αν λάβουμε υπόψη μας και τις πρόσφατες δηλώσεις του σύμβουλου του προέδρου της Τουρκίας για θέματα εξωτερικής πολιτικής, Ακίφ Τσαγατάι Κιλίτς[13], ο οποίος δήλωσε πως αν η Αθήνα *προσεγγίζει τα πάντα στο πλαίσιο της αλληλεγγύης εντός της Ε.Ε. δεν θα μπορέσουμε να βρούμε λύση.* Ενώ, αντίθετα η επίλυση των διαφορών σε διμερές επίπεδο αποτελεί έναν δίαυλο για τη συνεχή προσπάθεια της τουρκικής διπλωματίας περί των ζητημάτων που πρέπει να συζητηθούν μεταξύ των δυο χωρών.

Αποτίμηση -Συμπεράσματα

Καθώς η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε δεν φαίνεται να αποτελεί έναν βιώσιμο στόχο στο ορατό μέλλον, η Ελλάδα είναι αντιμέτωπη με ένα στρατηγικό δίλημμα και κρίσιμα ερωτήματα σχετικά με τη μελλοντική ελληνική στρατηγική έναντι της Τουρκίας. Δεδομένου ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν **το «πλαίσιο»** που επέλεξε η Ελλάδα για να θέσει τις σχέσεις της με την Τουρκία σε μια άλλη βάση, ο υποβιβασμός των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας στην Ε.Ε σε τυπική διαδικασία, εγκυμονεί κινδύνους για τις διμερείς σχέσεις και ως εκ τούτου η Ελλάδα παραμένει σε αναζήτηση ενός εναλλακτικού στρατηγικού πλαισίου για τις σχέσεις της με την Τουρκία.

13. Βλ. Το άρθρο της εφημερίδας Καθημερινής, στην κατηγορία εξωτερική πολιτική του Κωστίδη, Μ.(1.09.2023). Σύμβουλος Ερντογάν: «Η Ευρωπαϊκή Ένωση να αφήσει τα ελληνοτουρκικά». Καθημερινή. https://www.kathimerini.gr/politics/foreign-policy/562594033/symvoylos-erntogan-i-eyropaiki-enosi-na-afisei-ta-ellinotoyrkika/

Η Ελλάδα δεν έχει κανένα συμφέρον να απομονώσει το γείτονα της και να τον αποκλείσει από τις ευρωπαϊκές δομές. Αντίθετα, η Ελλάδα έχει μόνο να κερδίσει από τον εξευρωπαϊσμό της τουρκικής κοινωνίας, τη διάδοση και περαιτέρω ενίσχυση των ευρωπαϊκών αξιών των πολιτών στο εσωτερικό της Τουρκίας. Μια σταθερή, δημοκρατική και ειρηνική Τουρκία με μια αγορά διπλάσια σε μέγεθος απ' ό,τι όλες οι άλλες βαλκανικές χώρες μαζί και με ισχυρούς πολιτιστικούς δεσμούς με την Ελλάδα προσφέρει τον καλύτερο εταίρο για την από κοινού οικοδόμηση της νέας ευρωπαϊκής βαλκανικής και εγγύς ανατολικής τάξης.

Συνδέοντας την ενεργοποίηση στοιχείων της «θετικής ατζέντας» της ενταξιακής διαδικασίας (αναβάθμιση της Τελωνειακής Ένωσης, νέα συμφωνία για τη μετανάστευση, ανάληψη Πολυμερούς Διάσκεψης για την Ανατολική Μεσόγειο- ανάληψη πρωτοβουλιών για τη δημιουργία «δικτύου ασφαλείας CBMs» στο Αιγαίο, κ.α.) με ορισμένες προϋποθέσεις, όπως π.χ. να εγκαταλείψει η Τουρκία το «casus belli» και να αποδεχθεί τη δικαιοδοσία του ICJ, η Ελλάδα έχει το πλεονέκτημα να είναι ο «καθοριστής της ατζέντας (agenda-setter)» και ο στρατηγικός εταίρος για πολυμερείς πρωτοβουλίες στην Ανατολική Μεσόγειο[14].

Η καταγραφή του πολιτικού momentum στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και η διερεύνηση τυχόν σημείων δυνητικής σύγκλισης, όπως διεφάνηκε κατά την πρόσφατη συνάντηση των δυο υπουργών εξωτερικών των δυο χωρών[15], με την ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας να ενεργοποιείται και πάλι στην ατζέντα των ελληνοτουρκικών σχέσεων, μας επιτρέπει να μιλάμε για αλλαγή σελίδας τόσο στις ελληνοτουρκικές, όσο και στις σχέσεις Ε.Ε-Τουρκίας;

Με το δεδομένο πως σε αυτή τη φάση η Ένωση καλείται να αντιμετωπίσει μια σωρεία ζητημάτων που άπτονται της πολιτικής της διεύρυνσης, τόσο για τις υποψήφιες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων που μετά από μακροχρόνιες διεργασίες έχουν οδηγηθεί στην «κόπωση της διεύρυνσης (enlargement fatigue')», όσο και για αυτές που βρίσκονται στον προθάλαμο του καθεστώτος υποψηφίων χωρών (Ουκρανία και Μολδαβία) καθώς με πρόταση της Προέδρου της Επιτροπής ζητείται

14. Greece's strategy vis-à-vis Turkey: from 'hard' to 'smart balancing'? Professor Panayotis Tsakonas & Professor Kevin Featherstone, London School of Economics/ Hellenic Observatory. Διαθέσιμο στο https://www.lse.ac.uk/Hellenic-Observatory/Assets/Documents/Events/Research-Seminars/2022-23/GreecesStrategyVisAVisTurkey.pdf
15. Στα συμπεράσματα αυτής της συνάντησης αποφασίστηκαν να ενεργοποιηθούν: Α) πολιτικές διαβουλεύσεις ή πολιτικός διάλογος, στις οποίες επί της ουσίας θα συγχωνευθούν οι μέχρι πρότινος γνωστές ως διερευνητικές επαφές. Υπενθυμίζεται ότι, παρά τη σχετική πρόοδο που είχε σημειωθεί σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές (το 2001-2002 και αργότερα το 2010), οι διερευνητικές ήταν άτυπες επαφές σε υψηλό διπλωματικό και τεχνοκρατικό επίπεδο, με σκοπό τη συμφωνία στο ζήτημα των χωρικών υδάτων. Η ένταξή τους στις πολιτικές διαβουλεύσεις πρακτικά τις αναβαθμίζει. Β) τα Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης (ΜΟΕ) σε στρατιωτικό επίπεδο και, Γ) η θετική ατζέντα- πολιτικές ήπιας ισχύος: αποτελεί τον μοναδικό δίαυλο που τα προηγούμενα χρόνια συνέχισε να λειτουργεί απρόσκοπτα, ακόμη και στις χειρότερες φάσεις των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Η θετική ατζέντα περιλαμβάνει συνολικά 25 θεματικές κατηγορίες (τουρισμός, ενέργεια, μεταφορές και τηλεπικοινωνίες, πολιτική προστασία, ναυτιλία, εκπαίδευση, κοινωνική ασφάλιση, υγεία και περιβάλλον).

από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Ε.Κ.) η επίσπευση αυτής της διαδικασίας (έως το τέλος του 2023) λόγω των γεωπολιτικών συνθηκών στην περιοχή, αλλά και λόγω της μεγάλης συζήτησης που έχει ξεκινήσει για το Μέλλον της Ευρώπης ως προς τις μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν για να αντέξει η Ένωση την ένταξη νέων χωρών και της πρότασης που έχει κατατεθεί από την Επιτροπή σοφών Γαλλίας-Γερμανίας[16] και αφορά στους τέσσερις ομόκεντρους κύκλους, δημιουργείται ένα νέο περιβάλλον στις σχέσεις Ε.Ε-Τουρκίας καθώς και στο μέλλον της ενταξιακής διαδικασίας της Τουρκίας.

Ίσως σε αυτή τη φάση της Ένωσης, στη συζήτηση για αναθεώρηση των Συνθηκών, η Ένωση πρέπει να εξετάσει τον επανασχεδιασμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε δύο επίπεδα: (i) Στη σχέση με τη γειτονιά της, καθώς και οι δύο αναγνωρίζουν ότι η διεύρυνση της Ε.Ε είναι αναγκαία, (ii) τονίζουν επίσης ότι προηγουμένως απαιτείται βαθιά θεσμική μεταρρύθμιση της Ε.Ε, αν και η εμβάθυνση και η διεύρυνση της Ε.Ε είναι πολύπλοκες διαδικασίες που οι παίκτες του βέτο θα μπορούσαν να μπλοκάρουν. Εν τω μεταξύ, οι γείτονες της Ε.Ε αναζητούν έναν πολιτικό χώρο στον οποίο θα μπορούν να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις για τη συλλογική ασφάλεια και σταθερότητα και να αποφασιστούν συγκεκριμένες πολιτικές. (ii) Επίσης, μια μη μεταρρυθμισμένη Ε.Ε με 36 μέλη (προσθέτοντας μόνο τις σημερινές υποψήφιες χώρες στις σημερινές 27 της Ε.Ε), θα ήταν εντελώς δυσλειτουργική. Θα υπερισχύουν τα δικαιώματα βέτο, ένα διογκωμένο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και μια απελπιστικά κατακερματισμένη εκτελεστική εξουσία. Οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διεύρυνση περιλαμβάνουν μεταρρυθμίσεις διακυβέρνησης όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής της ψηφοφορίας με ειδική πλειοψηφία, την κατανομή των εδρών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την κατανομή των εκτελεστικών εξουσιών εντός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και άλλα θέματα, θα πρέπει να βρίσκονται στο επίκεντρο της μεταρρύθμισης των Συνθηκών.

Πολλά τα σενάρια και οι θέσεις ως προς το πλαίσιο συνεργασίας Ε.Ε-Τουρκίας, κάποια σε ένα πιο πραγματιστικό επίπεδο μέσω της σύναψης μιας στρατηγικής εταιρικής σχέσης (strategic partnership), όπως πράττει με άλλες τρίτες χώρες, και κάποια άλλα πιο μαξιμαλιστικά, όπως είναι η ένταξη της Τουρκίας ως πλήρες μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας. Ανεξάρτητα, από τις προοπτικές αλλά και επιλογές των εμπλεκομένων μερών, η Ένωση στο πλαίσιο της εξελικτικής πολιτικής ενοποιητικής της ολοκλήρωσης και στη δημιουργία μιας κοινής ενωσιακής εξωτερικής πολιτικής, η Ε.Ε έχει λόγους να παρεμβαίνει στην επίλυση διαφορών μεταξύ ΚΜ της με τρίτες χώρες (στη φάση αυτή παρεμβαίνει μόνο σε διαφορές που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία της Ένωσης)[17].

Η απάντηση στα ενταξιακά διλήμματα της Τουρκίας ίσως να βρίσκουν τις απαντήσεις τους στην ετήσια έκθεση του Ε.Κ.[18] που δηλώνει πως η διαδικασία ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε δεν μπορεί να συνεχιστεί υπό τις παρούσες συνθήκες και καλεί την τουρκική κυβέρνηση, τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα κράτη μέλη να άρουν το σημερινό αδιέξοδο και να προχωρήσουν *σε ένα παράλληλο και ρεαλιστικό πλαίσιο προς μια στενότερη, δυναμικότερη και πιο στρατηγική εταιρική σχέση* και παροτρύνει την Επιτροπή να διερευνήσει πιθανές μορφές για ένα αμοιβαία ελκυστικό πλαίσιο μέσω μιας διεξοδικής και συμπεριληπτικής διαδικασίας, όπως μια εκσυγχρονισμένη συμφωνία εταιρικής σχέσης. Οι προτεραιότητες της όποιας ειδικής εταιρικής σχέσης προταθεί από την Επιτροπή θα πρέπει να συνεχίσει να έχει στον πυρήνα της, τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα θεμελιώδη δικαιώματα, τον αμοιβαίο σεβασμό της κυριαρχίας, την εδαφική ακεραιότητα και το σεβασμό των δικαιωμάτων των μειονοτήτων στο πλαίσιο της καλής γειτονίας μεταξύ της Ε.Ε και της Τουρκίας, και κάθε πλαίσιο για τις σχέσεις αυτές θα πρέπει να βασίζεται σταθερά στις αρχές του διεθνούς δικαίου και της πολυμέρειας.

Στη διαδικασία της διαμόρφωσης ενός νέου πλαισίου συνεργασίας Ε.Ε-Τουρκίας, η Ένωση θα πρέπει να απαντήσει στα εξής ερωτήματα: (i) Τι είδους τουρκική πολιτική πρέπει να ασκήσει η Ευρώπη για να μπορέσει να βελτιώσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και να συμβιβάσει τα τουρκικά της συμφέροντα με τη συνοχή της Ένωσης; (ii) Πόσο σημαντική είναι η Τουρκία στην αρχιτεκτονική ασφάλειας της Ε.Ε και στην ενεργειακή της πολιτική; (iii) Η ενταξιακή διαδικασία της Τουρκίας αποτελεί ένα case study για τις μελλοντικές διευρύνσεις της Ένωσης, όπως είναι π.χ το ζήτημα της Ουκρανίας που έχει διχάσει την Ε.Ε.

Εν κατακλείδι, όποιο κι αν είναι το (νέο) πλαίσιο της σχέσης μεταξύ της Ε.Ε και της Τουρκίας και ως εκ τούτου και της Ελλάδας, πρέπει να αξιολογήσει τις αδυναμίες και αγκυλώσεις, αλλά και την πρόοδο που επιτεύχθηκε κατά τη διαδικασία εξευρωπαϊσμού της Τουρκίας, προκειμένου η επόμενη εταιρική σχέση μεταξύ των δυο πλευρών να μην επαναλάβει τα λάθη και βερμπαλιστικές προσεγγίσεις στις στρατηγικές επιλογές συνεργασίας. Η επιλογή της «κοινοτικοποίησης» της Τουρκίας μπορεί αρχικά να αποτέλεσε μια στρατηγική επιλογή με άριστους οιωνούς για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, όμως στο χρόνο ανέδειξε εγγενείς αδυναμίες, που συναρτώνται με την αλλαγή της ατζέντας της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Η Ελλάδα από την πλευρά της πρέπει να συνεχίσει τη διεθνοποίηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και τη μεταφορά του ζητήματος από διμερές σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Άλλωστε, η δημιουργία μιας κοινής ενωσιακής εξωτερικής πολιτικής συνεχίζει να αποτελεί μια αναγκαία προϋπόθεση της πολιτικής ολοκλήρωσης της Ένωσης και ως εκ τούτου ζητήματα εξωτερικής πολιτικής των κρατών μελών της Ένωσης θα πρέπει να αποτελέσουν και ευρωπαϊκή πολιτική.

16. Βλ. Report of the franco-german working group on EU institutional reform Sailing on High Seas: Reforming and Enlarging the EU for the 21st Century, 18 September 2023.
17. Για παράδειγμα, η αλιεία στον Ατλαντικό και την Κεντρική Μεσόγειο αποτελεί πηγή διαφορών μεταξύ Ισπανία και Καναδά, Ισπανία και Μαρόκο, Ιταλία και Τυνησία. Πιο πρόσφατα, προέκυψε μια διαφορά μεταξύ Ιταλία και τη Σλοβενία για τις περιουσίες που έχασαν οι Ιταλοί όταν εκδιώχθηκαν από την τότε Δαλματία ως συνέπεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Οι διαφορές αυτές αφορούν την Ένωση μόνο στο βαθμό που η δικαιοδοσία της ίδιας της Ένωσης είναι εμπλέκεται. Έτσι, η αλιεία αφορά την ΕΕ, για παράδειγμα, αλλά ζητήματα κυριαρχίας –όπως στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας– δεν αφορούν την Ένωση, Ελλάδας με Β. Μακεδονία, Βουλγαρίας- Β. Μακεδονία, κ.α.
18. Βλ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Σεπτεμβρίου 2023 σχετικά με την έκθεση της Επιτροπής, του 2022, για την Τουρκία (2022/2205(INI)). Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0320_EL.html

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Allison, G and Nikolaidis, K. 1997. The Greek Paradox: Promise vs. Performance, MIT Press. σελ. 145-151

Δρίβας, Α. 2021. *Οι σχέσεις Ουάσιγκτον-Άγκυρας και τα Ελληνοτουρκικά μετά τη MDCA*. Διαθέσιμο στο: https://www.amynanet.gr/oi-scheseis-ouasigkton-agkyras-kai-ta-ellinotourkika-meta-ti-mdca

Μπλαβούκος, Σ. Μπουραντώνης, Δ, και Τσάκωνας, Π. 2019. *Οι εξωτερικές σχέσεις της Ε.Ε*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης

Professor Panayotis Tsakonas & Professor Kevin Featherstone, Greece's strategy vis-à-vis Turkey: from 'hard' to 'smart balancing'? London School of Economics/ Hellenic Observatory.

Institut Jacques Delors (2023, September, 8. *Report Of The Franco-German Working Group On Eu Institutional Reform, Sailing on High Seas: Reforming and Enlarging the EU for the 21st Century*. Available at: https://institutdelors.eu/en/publications/sailing-on-high-seas-reforming-and-enlarging-the-eu-for-the-21st-century/

Φτακλάκη, Ε., 2021. *Η επίδραση των Ευρωπαϊκών Περιφερειακών Αρχών στον Εξευρωπαϊσμό της Εξωτερικής Δράσης της Ένωσης. Μελέτη περίπτωσης: Η Συμφωνία Cotonou. Διδακτορική διατριβή [online]*. Μυτιλήνη. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Διαθέσιμο στο: https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=49331&lang=el#p=38

Φτακλάκη, Ε, 2023. *Ο Αναθεωρητισμός της Τουρκίας και η Ελληνική υπεροχή*. Διαθέσιμο στο https://www.eftaklaki.gr/o-anatheoritismos-tis-toyrkias-kai-i-elliniki-yperochi/

Κωστίδη, Μ. (202.09.01).Σύμβουλος Ερντογάν: «Η Ευρωπαϊκή Ένωση να αφήσει τα ελληνοτουρκικά». Καθημερινή. Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/politics/foreign-policy/562594033/symvoylos-erntogan-i-eyropaiki-enosi-na-afisei-ta-ellinotoyrkika/

Διαδικτυακές Πηγές

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0320_EL.html

https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20161117IPR51549/pagoma-ton-entaxiakon-diapragmateuseon-me-tourkia-zeta-to-ek?quizBaseUrl=https%3A%2F%2Fquizweb.europarl.europa.eu

https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20200910IPR86828/anatoliki-mesogeios-i-tourkia-na-stamatisei-amesos-tis-paranomes-geotriseis

https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20201120IPR92130/varosia-to-ek-katadikazei-tis-energeies-tis-tourkias-stin-kupro-zita-kuroseis

https://www.kathimerini.gr/politics/562357807/ellinotoyrkika-to-1999-kai-i-proti-diplomatia-ton-seismon/

Το κανονιστικό καθεστώς της απαγόρευσης της σεξουαλικής βίας

Μάνος Μποζουτσίδης

ΜΔΕ «Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές» Παντείου Πανεπιστημίου

Εισήγηση στο Ετήσιο Συνέδριο της ΕΕΔΔΔΣ «Ανάμεσα σε δύο πολέμους», 20-22 Δεκεμβρίου 2024, Αθήνα

1. Εισαγωγή

Ιστορικά, η σεξουαλική βία ως όπλο κατά τη διάρκεια πολέμου, εμφανίζεται σε όλα τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη του κόσμου. Σήμερα, τόσο στην Ουκρανία όσο και στις συρράξεις στη Μέση Ανατολή βλέπουμε ότι υπάρχει εκτεταμένη χρήση της σεξουαλικής βίας ως όπλου ανεξαρτήτως φύλου θύματος, ηλικίας. Οι αναφορές τόσο της Independent International Commission of Inquiry on Ukraine και της ομόλογης επιτροπής για τα κατεχόμενα Παλαιστινιακά εδάφη είναι το λιγότερο αποκαρδιωτικά όπως καταγράφουν την έκταση της συστηματικότητας της.[1] Δεδομένου ότι σεξουαλική βία είναι στην πραγματικότητα όρος ομπρέλα, συμπεριλαμβάνει τα εξής: «*βιασμός, σεξουαλική σκλαβιά, εξαναγκαστική πορνεία, εξαναγκαστική εγκυμοσύνη, εξαναγκαστική στείρωση η όποια άλλη μορφή σεξουαλικής βίας συγκρίσιμης βαρύτητας*».[2]

Το ενδιαφέρον για το κανονιστικό καθεστώς της απαγόρευσης της σεξουαλικής βιας είναι έντονο

1. Human Rights Council 'Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel' UN Doc. A/HRC/56/26 (2024) παρα. 65 <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/086/64/pdf/g2408664.pdf>.
2. 'Q&A: Sexual Violence in Armed Conflict' (International Committee of the Red Cross 18 Αυγούστου 2016) <https://www.icrc.org/en/document/sexual-violence-armed-conflict-questions-and-answers> πρόσβαση 17 Δεκεμβρίου 2024.

εδώ και χρόνια,[3] δεδομένου ότι αποτελεί μορφή βίας που συνδέεται με άλλες απαγορευμένες πράξεις που η νομολογία είχε αναγορεύσει σε κανόνες αναγκαστικού δημοσίου διεθνούς δικαίου (*jus cogens*), όπως για παράδειγμα η απαγόρευση της γενοκτονίας και των βασανιστηρίων[4]. Μέχρι στιγμής είναι γνωστό ότι υπάρχουν κάποιες συμβάσεις, είναι επίσης γνωστό ότι υπάρχει και σχετικός εθιμικός κανόνας. Υπάρχει όμως και κάποιος άλλος ιεραρχικά ανώτερος κανόνας;
Το 2022 στο συνημμένο παράρτημα της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου με τους ενδεικτικούς κανόνες που έχουν αποκτήσει το καθεστώς του *jus cogens* δεν υπάρχει ρητή αναφορά. Ωστόσο, θεωρήθηκε ότι οι «*βασικοί κανόνες του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου*» έχουν αποκτήσει αυτό το *status*.[5] Έτσι λοιπόν, τίθεται το ερώτημα: είναι η απαγόρευση της σεξουαλικής βίας βασικός κανόνας του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, και κατ'επέκτασιν *jus cogens*; Χρησιμοποιώντας τη μεθοδολογία της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, όπως αυτή αποτυπώνεται στα -ολοκληρωμένα πλέον- Draft Conclusions για τους υποχρεωτικούς κανόνες του δημοσίου διεθνούς δικαίου (*jus cogens*), η παρούσα εισήγηση υποστηρίζει ότι όντως η απαγόρευση της σεξουαλικής βίας είναι ένας εκ των «*βασικ*[*ών*] *κανόν*[*ων*] *του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου*».

2. Μεθοδολογία της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου στα Draft Conclusions της για τους υποχρεωτικούς κανόνες δημοσίου διεθνούς δικαίου.

Μέχρι το 2022, το να αποδεικνυόταν ο παρών ισχυρισμός θα ήταν κάπως δύσκολο καθώς δεν υπήρχε μια γενικώς αποδεκτή μεθοδολογία. Ούτως ή άλλως, οι κανόνες *jus cogens* περιβάλλονταν από ένα πυκνό πέπλο του υπερβατικού.[6] Ο Dire Tladi το 2014 πρότεινε την ένταξη του θέματος στην ατζέντα της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου ώστε να μελετήσει τη φύση των *jus cogens*, να μελετήσει τις συνέπειες τους, να αποκαλύψει κάποιους από αυτούς ενδεικτικά και να καταφέρει κάποια στιγμή να καταλήξει στην εύρεση μιας μεθοδολογίας για την εξακρίβωση τους.[7] Το 2022 η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου περάτωσε την μελέτη με την υιοθέτηση κάποιων

3. Mitchell DS, 'The Prohibition of Rape in International Humanitarian Law as a Norm of Jus Cogens: Clarifying the Doctrine' [2005] Duke Journal of Comparative & International Law 219 <https://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol15/iss2/2>; Δες επίσης: Patricia Viseur Sellers, Sexual Violence and Peremptory Norms: The Legal Value of Rape, 34 Case W. Res. J. Int'l L. 287 (2002).
4. *Prosecutor v. Akayesu (Judgment)* ICTR-96-4-T, T Ch I (1998), παράγραφοι. 731 και 687.
5. International Law Commission 'Draft conclusions on identification and legal consequences of peremptory norms of general international law (jus cogens)' UN Doc. (A/77/10) (2022), 16.
6. Hansel MH, '"Magic" or Smoke and Mirrors? The Gendered Illusion of Jus Cogens', στο Tladi D, *Peremptory Norms of General International Law (Jus Cogens) Disquisitions and Disputations* (Brill Nijhoff 2021), 474.
7. International Law Commission 'Report of the International Law Commission Sixty-sixth session (5 May – 6 June and 7 July – 8 August 2014)' UN Doc. A/69/10 (2014), Παράρτημα, παρα. 13<https://legal.un.org/ilc/reports/2014/english/annex.pdf >.

Draft Conclusions, εντός των οποίων ορίζονταν συγκεκριμένα κριτήρια για την εξακρίβωση των κανόνων *jus cogens*. Συγκεκριμένα, για να εξακριβωθεί αν ένας κανόνας έχει αποκτήσει το status του *jus cogens* οφείλει να ικανοποιεί 2 σωρευτικά κριτήρια.[8] Πρώτον να είναι να είναι νόρμα του γενικού διεθνούς δικαίου, και δεύτερον να είναι αποδεκτός και αναγνωρισμένος από την διεθνή κοινωνία των κρατών συνολικά από τον οποίο να μην επιτρέπεται παρέκκλιση και ο οποίος να μπορεί να τροποποιηθεί από επόμενο κανόνα του διεθνούς δικαίου που έχει τον ίδιο χαρακτήρα.[9]
Ως προς την ικανοποίηση του πρώτου κριτηρίου, ο Tladi, βασιζόμενος στον Cassese, εισηγείτο ότι «*η πιο προφανής εκδήλωση του γενικού διεθνούς δικαίου είναι το εθιμικό διεθνές δίκαιο*»,[10] για αυτό και τεκμαίρεται ότι οι κανόνες του εθιμικού διεθνούς δικαίου χαρακτηρίζονται ως κανόνες του γενικού διεθνούς δικαίου για τους σκοπούς των κριτηρίων για το *jus cogens*.[11] Αυτή η θέση φαίνεται να υποστηρίζεται και από τη νομολογία αν ληφθεί υπόψιν η θέση του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση *Βέλγιο κατά Σενεγάλης*, βάσει της οποίας η απαγόρευση των βασανιστηρίων ήταν κομμάτι του εθιμικού διεθνούς δικαίου και έγινε σε επόμενη φάση *jus cogens*.[12] Παρομοίως, και το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία στην υπόθεση *Furundžija* έκανε λόγο για την ανωτερότητα των κανόνων *jus cogens* έναντι των συνθηκών και του κοινού εθιμικού διεθνούς δικαίου.[13]
Ως προς την ικανοποίηση του δευτέρου κριτηρίου, σημειώνεται ότι δεν είναι απαραίτητο να συναινούν όλα τα κράτη, αλλά αρκεί ένα αρκετά μεγάλο και αντιπροσωπευτικό σύνολο της διεθνούς κοινωνίας των κρατών που να αναγνωρίζει τον απαρέγκλιτο χαρακτήρα του υπό εξέταση κανόνα, ο οποίος να μπορεί να τροποποιηθεί μόνο από έναν κανόνα που να έχει τον ίδιο χαρακτήρα.[14] Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι μεταξύ άλλων δημόσιες δηλώσεις Κρατών, νομοθετικές πράξεις, συμβάσεις, καθώς και το τι ψηφίζουν τα κράτη στο πλαίσιο των Διεθνών Οργανισμών, μπορεί να αποτελέσει ένδειξη αποδοχής και αναγνώρισης του κανόνα ως μη επιδεχόμενου παρέκκλισης.[15] Οι θέσεις των διεθνών οργανισμών, διεθνών δικαστηρίων και άλλων δρώντων, όπως ειδικών επιτροπών εμπειρογνωμόνων δεν επαρκούν

8. International Law Commission 'Draft conclusions on identification and legal consequences of peremptory norms of general international law (jus cogens)' UN Doc. (A/77/10) (2022), 29.
9. Ibid., Draft Conclusion 4, 12.
10. International Law Commission 'Second report on jus cogens, by Mr. Dire D. Tladi, Special Rapporteur' UN Doc. A/CN.4/706 (2017), παρα. 43 <https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_706.pdf>.
11. Ibid. παρα. 47
12. *Questions Relating to the Obligation to Prosecute or Extradite (Belgium v. Senegal) (Judgement)* [2012] ICJ Rep 422. παρα. 99.
13. Συγκεκριμένα, το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τη Γιουγκοσλαβία κάνει αναφορά για «*"ordinary" customary rules*». *Prosecutor v. Furundzija (Judgment)* IT-95-17/1-T, T Ch II (1998), πάρα. 153.
14. International Law Commission 'Draft conclusions on identification and legal consequences of peremptory norms of general international law (jus cogens)' UN Doc. (A/77/10) (2022), Συμπέρασμα 7 παρα. 2, 12.
15. Ibid. Συμπέρασμα 8, 12-13.

από μόνες τους, αλλά μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως επικουρικά μέσα εξακρίβωσης της ικανοποίησης των σχετικών κριτηρίων.[16] Αναφορικά με τα μέσα απόδειξης της αποδοχής του σχετικού κανόνα ως κανόνα αναγκαστικού δικαίου, είναι προφανές ότι τα μέσα αυτά μοιάζουν με αυτά που χρησιμοποιούνται για την εξεύρεση της *opinio juris* όταν γίνεται η αναζήτηση για τον εθιμικό χαρακτήρα του προς εξέταση κανόνα. Εν προκειμένω, επειδή οφείλει να υπάρχει μια διάκριση, τα αποδεικτικά μέσα που χρησιμοποιούνται οφείλουν εν προκειμένω να αποδεικνύουν όχι απλά την αποδοχή της ύπαρξης ενός εθιμικού κανόνα, αλλά και ότι αυτός ο κανόνας έχει απαρέγκλιτο χαρακτήρα και μπορεί να τροποποιηθεί μόνο από έναν επόμενο κανόνα με τον ίδιο χαρακτήρα.[17]

3. Αναγνώριση της Απαγόρευσης Σεξουαλικής Βίας στο πλαίσιο συρράξεων ως Εθιμικός Κανόνας

Η απαγόρευση της χρήσης σεξουαλικής βίας ως όπλου αποτελεί έναν από τους αρχαιότερα καταγεγραμμένους κανόνες στην ιστορία του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου. Μπορεί να μην γίνονταν χρήση του όρου σεξουαλική βία, ωστόσο ήδη από τις κωδικοποιητικές απόπειρες του Leiber στον ομώνυμο κώδικα του,[18] υπό τον όρο προστασίας της οικογενειακής τιμής, αυτή η απαγόρευση εννοείται.[19] Σε επόμενη φάση κωδικοποίησης, βλέπουμε τόσο γενικές αναφορές απαγόρευσης προσβολών της προσωπικής τιμής,[20] όσο και ρητές αναφορές τόσο για κανόνες που ρυθμίζουν διεθνείς και μη-διεθνείς συρράξεις για την απαγόρευση του βιασμού, της εξαναγκαστικής πορνείας και όλων των άλλων άσεμνων επιθέσεων στο πλαίσιο των συρράξεων.[21] Το 2005 η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού στην έκθεση για τους εθιμικούς κανόνες του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, ενώνει τις έννοιες του βιασμού με την εξαναγκαστική πορνεία, τη σεξουαλική σκλαβιά, την εξαναγκαστική εγκυμοσύνη και την εξαναγκαστική στείρωση, καθώς και όλες τις άλλες σχετικές σεξουαλικές πράξεις παρόμοιας βαρύτητας υπό τον όρο της σεξουαλικής βίας, διατρανώνοντας ότι ο βιασμός και οι άλλες οι άλλες μορφές

16. Ibid. Συμπεράσματα 7 και 9, 12-13.
17. Ibid., 41.
18. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (1863), άρθρο. 44 <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/liebercode-1863/article-44?activeTab=> Τελευταία πρόσβαση 21 Δεκεμβρίου 2024.
19. (*Icrc.org* 2024) <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-27/commentary/1958?activeTab=> Τελευταία πρόσβαση 21 Δεκεμβρίου 2024.
20. Geneva Convention (IV) relative to the protection of civilian persons in time of war (adopted 12 August 1949, entry into force 21 October 1950) 75 UNTS 287, άρ. 3.
21. Ibid. αρ. 27; Protocol additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I) (adopted in 8 June 1977, entered into force 7 December 1978) 1125 U.N.T.S. 3, αρ 76; Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II) (adopted on 8 June 1977, came into effect 7 December 1978) 1125 UNTS 609, αρ. 4.2.e. Rome Statute of the International Criminal Court (adopted on 17 July 1998, entered into force 1 July 2002) (Rome Statute) 2187 UNTS 3, αρ. 7-8.

σεξουαλικής βίας απαγορεύονται.[22] Η απαγόρευση σεξουαλικής βίας στο πλαίσιο ενόπλων συρράξεων ως εθιμικός κανόνας υποστηρίζεται και από την Επιτροπή της Σύμβασης για την Εξάλειψη των Διακρίσεων Κατά των Γυναικών.[23]

Ταυτόχρονα, αν σκεφτούμε ότι, το «*minimum yardstick*»[24] του ΔΑΔ, που είναι το κοινό άρθρο 3, εμπεριέχει μια σχετική απαγόρευση, υποστηρίζεται όλο και περισσότερο το επιχείρημα ότι η απαγόρευση της σεξουαλικής βίας αποτελεί κανόνα εθιμικού διεθνούς δικαίου. Ακόμη, αν λάβουμε υπόψη την πρακτική των κρατών στο πλαίσιο της ψηφοφορίας στα Ηνωμένα Έθνη όπου υπάρχει σωρεία ψηφισμάτων που καταδικάζουν τη σεξουαλική βία και απαιτούν άμεση συμμόρφωση και τιμωρία στους παραβάτες, αποδεικνύεται καθαρά η απαραίτητη σχετική κρατική πρακτική.

Αν επίσης προσέξουμε ότι η κρατική πρακτική μερικές φορές από μόνη της αποκρυσταλλώνει *opinio juris*,[25] και ότι οι συντάκτες τόσων διεθνών συμβάσεων, ψηφισμάτων και αποφάσεων ενδιαφέρθηκαν να προσθέσουν την απαγόρευση διαφόρων μορφών σεξουαλικής βίας ως εγκλήματα πολέμου και κατά ανθρωπότητας, καθώς και το πλήθος ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών,[26] τότε αναπόφευκτα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει και η σχετική *opinio juris*. Επικουρικά, αξίζει να αναφερθεί ότι και η νομολογία, με γνωστότερα παραδείγματα τις υποθέσεις *Furundzija* και *Delalic*, έχει παρατηρήσει ότι η απαγόρευση αυτή είναι εθιμικός κανόνας εξετάζοντας τόσο την κρατική πρακτική όσο και την *opinio juris*.[27]

4. Αποδοχή ως απαρέγκλιτου κανόνα που μόνο να τροποποιηθεί μόνο από έναν επόμενο κανόνα ίδιου χαρακτήρα από το σύνολο της διεθνούς κοινωνίας των κρατών

Ως πρώτο τεκμήριο του απαρέγκλιτου χαρακτήρα της απαγόρευσης σεξουαλικής βίας είναι η ακόλουθη σκέψη: είναι εξαιρετικά δύσκολο να σκεφτεί κανείς κάποια συνθήκη επί της οποίας μπορεί να θεωρηθεί νόμιμο να χρησιμοποιηθεί η σεξουαλική βία στο πλαίσιο μιας ένοπλης σύρραξης. Η

22. Henckaerts J-M and Doswald-Beck L, Customary International Humanitarian Law: Volume 1, Rules (Cambridge University Press 2005), 323-7. (Customary Rule 93).
23. Committee on the Elimination of Discrimination Against Women 'General recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19' UN Doc CEDAW/C/GC/35 (2017) παρα 2.
24. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Merits)* [1986] ICJ Rep 14, παρα. 218.
25. *Question of the Delimitation of the Continental Shelf between Nicaragua and Colombia beyond 200 nautical miles from the Nicaraguan Coast (Nicaragua v. Colombia) (Merits)* [2023] ICJ Rep_, παρα.77.
26. Βλέπε ενδεικτικά: UNGA Res 61/143 (2006) UN Doc. A/RES/61/143, op. clause 8.o. UNGA Res 63/155 (2008) UN Doc. A/RES/63/155, op clause 12. UNGA Res 65/187 (2010) UN Doc. A/RES/65/187. UNGA Res 69/147 (2014) UN Doc. A/RES/69/147, op clause 13. UNGA Res 75/161 (2020) UN Doc. A/RES/75/161, op clause 8.
27. *Furundzija* (νο. 13), παρα. 168, και *Prosecutor v. Delalic and Delic (Judgement)*, IT-96-21-T, T Ch (1998), παρα. 495.

σεξουαλική βία δεν είναι σαν τα πυρηνικά όπλα που όταν σε μια πραγματικά εξαιρετική και επικίνδυνη για την επιβίωση του, το κράτος να κάνει χρήση της.[28] Στην πραγματικότητα, η χρήση της σεξουαλικής βίας βάλλει την καρδιά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας,[29] και έτσι αποτελεί πράξη την οποία τα Κράτη αναγνωρίζουν ότι αποτελεί εκτός από νομική, και ηθική ευθύνη τους τόσο να αποτρέπουν όσο και να τιμωρούν.[30] Ακόμη, σημαντικό στοιχείο είναι το ότι σε ένα σημαντικά αντιπροσωπευτικό σύνολο νομικών συστημάτων η σεξουαλική αυτονομία αποτελεί ένα νομικό αγαθό το οποίο προστατεύεται και η προσβολή αυτού διώκεται ποινικά.[31]

Μάλιστα, και σε διεθνή κείμενα που συντάσσουν τα Κράτη, συχνά γίνονται αναφορές στην ανάγκη προστασίας αυτού του αγαθού. Ήδη από την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου η διεθνής κοινωνία των κρατών υποστήριζε ότι υπάρχει μια εγγενής στην ανθρώπινη φύση αξιοπρέπεια η οποία οφείλει να προστατεύεται.[32] Ενδεικτικά, στο πλαίσιο της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, σημασίας είναι το ψήφισμα 75/161 (2020), το οποία αναγνωρίζει ότι η προστασία από τη σεξουαλική βία σε ένοπλες συρράξεις είναι προτεραιότητα των κρατών,[33] ενώ δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το πλήθος των σχετικών ψηφισμάτων της Συνέλευσης που χαιρετίζουν την απαγόρευση της σεξουαλικής βίας.[34]

Ακόμη μεγάλη σημασία έχουν και οι Αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας, αποφάσεις στις οποίες μπορεί να ψηφίζουν μόνο τα 15 κράτη μέλη του Συμβουλίου, αλλά συχνά τοποθετείται και επί αυτών πλήθος κρατών, οι οποίες και αυτές κινούνται στους ίδιους τόνους αναγνώρισης της απαγόρευσης της σεξουαλικής βίας ως απαγορευμένη πρακτική στο πλαίσιο ενόπλων συρράξεων.[35] Μάλιστα για το Συμβούλιο Ασφαλείας αυτή η βία είναι τόσο αποτρόπαια που δεν πρέπει να αμνηστεύεται όταν οι εμπόλεμες πλευρές διαπραγματεύονται τους όρους ειρήνης μεταξύ τους.[36] Επιπλέον, αν ληφθεί υπόψη η μεγάλη υποστήριξη που έδειξαν στις δηλώσεις τους μετά την ψήφιση σε αυτό το κείμενο και τα μη κράτη μέλη στο Συμβούλιο Ασφαλείας,[37] τότε τεκμαίρεται ακόμη πιο εύκολα ότι η διεθνής κοινωνία των κρατών στο σύνολο της θεωρεί τον κανόνα απαρέγκλιτο καθώς δεν υπάρχει χώρος για κάποιο λόγο ή άλλο κανόνα που να άρει τον άδικο χαρακτήρα της σεξουαλικής βίας.

5. Συμπέρασμα

Το 1937 ο von Vedross μιλούσε για κάποιους κανόνες που αποτελούν το ηθικό *minimum* στη διεθνής κοινωνία.[38] Για να βρούμε το πως καταλήγουμε σε αυτούς κανόνες, η διεθνής κοινότητα από τη στιγμή της δήλωσης αυτής χρειάστηκε 85 χρόνια ώστε να καταλήξει σε μια μεθοδολογία εύρεσης, αλλά και να παρουσιάσει κάποιους ενδεικτικούς τέτοιους κανόνες. Όπως και στην εποχή του von Vedross, έτσι και το 2022, η σεξουαλική βία, υπάρχει, είναι συστηματική και εκτεταμένη. Τέλος, δεδομένου ότι, η απαγόρευση της σεξουαλικής βίας σωρευτικά ικανοποιεί όλα τα κριτήρια που έχει θέσει από το 2022 η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου, είναι δύσκολο να μην παραδεχτούμε ότι η απαγόρευση της σεξουαλικής βίας, όπως πολύ γλαφυρά υποστήριξε ο Cançado Trindade στη Διιστάμενη του Γνώμη στην *Κροατία κατά Σερβίας*, «*είναι μια απαγόρευση που ανήκει στο βασίλειο των jus cogens*».[39]

28. *mutatis mutandis Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion)* [1996] ICJ Rep 226, παρα. 97.
29. Delalic (νο. 27), παρα. 495.
30. Βλέπε ενδεικτικά: United Nations Security Council '5916th meeting' UN Doc. S/PV.5916 (2008) και United Nations Security Council'8514th meeting' UN Doc.S/PV.8514 (2019); Δες επίσης UNSC Res 1820 (2008) UN Doc. S/RES/1820.
31. *Prosecutor v. Kunarac, Kovac and Vukovic (Judgment)* IT-96-23-T& IT-96-23/1-T, T Ch (22 Φεβρουαρίου 2001), πάρα 457. Συγκεκριμένα, σε αυτή την υπόθεση το πρωτοδικείο του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για τη Γιουγκοσλαβία παραθέτει παραδείγματα από: Βοσνία, Γερμανία, Ν. Κορέα, Κίνα, Νορβηγία, Αυστρία, Ισπανία, Βραζιλία, Ελβετία, Πορτογαλία, Γαλλία, Ιταλία, Δανία, Εσθονία, Σουηδία, Φινλανδία, Ιαπωνία, Αργεντινή, Κόστα Ρίκα, Ουρουγουάη, Παραγουάη, ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Αυστραλία, Καναδας, Νέα Ζηλανδία, Ινδία, Νότιος Αφρική, Βέλγιο. Σε αυτά τα Κράτη εννοείται ότι μπορούμε να προσθέσουμε και την Ελλάδα με τη σχετική διάταξη του Ποινικού Κώδικα υπ' αριθμόν 336.
32. UNGA 'Resolution 217 (III)' Προοίμιο 1 και αρ. 1.
33. UNGA Res 69/147 (2014) UN Doc. A/RES/69/147, op clause 13. και UNGA Res 75/161 (2020) UN Doc. A/RES/75/161, op clause 8.
34. Βλέπε ενδεικτικά: UNGA Res 61/143 (2006) UN Doc. A/RES/61/143, op. clause 8.o. UNGA Res 63/155 (2008) UN Doc. A/RES/63/155, op clause 12. UNGA Res 65/187 (2010) UN Doc. A/RES/65/187. UNGA Res 69/147 (2014) UN Doc. A/RES/69/147, op clause 13. UNGA Res 75/161 (2020) UN Doc. A/RES/75/161, op clause 8.
35. UNSC Res 1820 (2008) UN Doc. S/RES/1820.
36. Ibid. πάρα 4.
37. United Nations Security Council '5916th meeting' UN Doc. S/PV.5916 (2008).
38. Verdross A von, 'Forbidden Treaties in International Law: Comments on Professor Garner's Report on "The Law of Treaties"' (1937) 31 American Journal of International Law 571, 574.
39. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)* (Dissenting Opinion of Judge Cançado Trindade) [2015] ICJ Rep 202, παρα. 318-9.

Analysis of significant Tanker disasters in European waters and the inconsistencies of the existing regulatory framework through the application of multi-criteria decision analysis and Leopold Matrix tool

15

Aristotelis B. Alexopoulos

Dr., Marine Environmentalist, Metropolitan College, Faculty of Shipping and Maritime Studies

Abstract

In this paper we examine the most serious tanker accidents in European waters, focusing in the beginning on the incidents occurring at the port of La Coruna. Based on previous reports and case studies (as secondary data) we shall draw our attention in some gaps and overlaps of the main regulatory tools. Issues such as poor communication channels, non-availability of places of refuge and bad maintenance levels are considered, including the causes of losses, where applicable, and the measures taken to combat the pollution incidents. Then, by presenting a multi-criteria decision analysis methodology we focus on the examination of each accident based on environmental, spatial, operational, economic, political and legal perspective, along with some gravity indicators and the contribution of the Leopold Matrix especially in environmental issues. This survey is concluded with the presentation of the consequences of the most important regulations applied to tanker operations and in what manner do they contribute to prevention or minimization of marine pollution.

1. Introduction

Galicia (Spain) and Brittany (France) are amongst those areas that have been most affected by oil spills owing to tanker accidents. The Spanish Sea area

is ironically named as the "coast of death" because of the high number of shipwrecks especially during winter periods when seas are heavy and visibility is quite poor. Particularly the port of La Corunna which is adjacent to a refinery has experienced three major oil spills in the last 30 years, whereas the wider sea-area had faced even more catastrophes, e.g. the tanker ***Polycommander*** grounded off the port of Vigo in 1970 spilling almost 10,000 tons of oil and the general cargo vessel ***Cason*** in 1987 carrying chemicals in drums suffered an explosion and fire off the cape Finisterre resulting in extensive pollution.

In 1976 the VLCC ***Urquiola*** ran aground while passing through the entrance channel into the harbor. Almost 100,000 tons of oil was lost, affecting more than 200km of coastline. In a similar accident in 1992 the OBO ***Aegean Sea*** ran aground just outside the La Coruna port and released 72,000 tons of crude oil. Again, the severe weather conditions and the natural dispersive quality of this oil caused it to spread rapidly along 200km of coast. In 2002 the tanker ***Prestige*** developed a crack and began to list facing stormy weather conditions. The vessel drifted to a very small distance from the Spanish coastline and 63,000 tons of oil was spilled into the marine environment heavily damaging the coasts and the natural sources of the sea-area.

In this area of Spain, the sea is one of the most important sources of funds for the population, a lot of people being involved in fishing and other work related to tourism, their lives changed after these serious oil spills. These accidents changed the environment of the area, created new legislation and made people start thinking more seriously about the ways they can avoid oil sea pollution from large tankers. These three tanker accidents occurred very close to the coastline, actually within port limits and showed that the entrance and departure of a large vessel from a port might create additional problems.

2. Incidents in the port of La Corunna

2.1. The Urquiola disaster: Facts

The tanker loaded with 110,000 tons of crude oil struck bottom while entering La Corunna port on May 12, 1976. She immediately began leaking oil and it was decided to turn seawards (by order of the harbor master due to the threat of explosion and fire), with the assistance of a pilot and a tug, where repairs or offloading could take place. However, she struck the rocky bottom again and, beginning to sink, she ran aground between the two entrance channels to the port with its bow resting in approximately 30m of water (Hooke, 1997).

She listed 50 degrees with large quantities of oil escaping. The crew abandoned ship except the master and pilot. Several explosions and a large fire took place that killed the master of the vessel, the pilot managed to swim ashore to safety. Black smoke that was reportedly toxic spread out over the city of La Corunna, while oil spread rapidly throughout the port and towards the surrounding coastline. It was estimated that 100,000 tons of crude oil was spilled during this incident, most of which burned, but an estimated 25-30,000 tons had washed ashore. The vessel was settled a constructive total loss.

2.1.1. Cause of the loss

In fact, there is no clear picture as to the real cause of the accident. Some sources (Le Cedre, 2010) express the view that: "*The vessel struck seabed salient which was not listed on the charts*". Another source (Ct4x, 2009) based on a long Spanish report (by the Sindicato Libre de la Marina Mercante), strongly argued that the cause was an uncharted ledge, compounded by the decision by the port captain to order the ship back to sea. The report includes a copy of the Saybolt cargo survey at Ras Tanura. The total cargo was 107,678mt and the sailing draft was 15.4m even keel. The report points out that even with some trim the ship could not have had a max draft of more than 16.5m on arrival.
According to the charts, the ship had an underkeel clearance of more than 5ms throughout the channel. Most importantly, the report includes what appears to be a statement from the Instituto Hidrografico de la Marina which admits that the charted depth of 30m near where the ship hit, was actually 11.2m. Finally, the report makes no mention of an existence of inert gas system on board[1]. However, the second report of Ct4x is assuming that the 3-year ship was not fitted with an IGS system, and this seems to be very true.

2.1.2. Measures taken to deal with pollution

Large quantities of dispersants were used in an effort to combat the spread of oil at sea which broke up into huge slicks, threatening the local shellfish industry. Limited bird and fish impacts were also reported. The worst polluted beaches reported having five-meter-broad bands of oil in the sand (Gundlach and Hayes, 1977). The Spanish government declared the coast around the city a disaster area, with the total coast of pollution damage and clean-up expenses to reach 62 million USD. The cleaning up operations were very slow because of the lack of equipment and experience in these kinds of accidents. Furthermore, the use of chemicals proved wrong because of the infiltration of the oil into the sediments.

2.1.3. Lessons (not) learned

The Urquiola disaster occurred when, at the international level the main legal instrument was the OILPOL convention (in fact the 1969 amendments) which included provisions exclusively for the prevention of operational pollution. The ***Torrey Canyon*** disaster (1967) urged the IMO to proceed to further amendments (1971) dealing with accidental pollution. However, they never came into force because two years later IMO decided to replace the OILPOL convention with a new convention, the MARPOL. Moreover, the first annex of MARPOL (pollution by oil) entered into force ten years later (1983), but tankers were still prone to accidents.

1. The Inert Gas Systems were discussed and approved during the TSPP Conference of 1978 and included in the MARPOL Protocol, but it was not until 1983 that most large oil tankers were fitted with. The introduction of inert gas systems, being mandatory through SOLAS protocol, became the one-and-only solution since the massive explosions of three VLCC's (very large crude carriers) ***Marpessa***, ***Mactra*** and ***Kong Haakon VII***, all in 1969, during the same month off the coast of Africa (October). They were on a ballast voyage and in the final stages of cleaning their tanks.

2.1.4. Actions taken at the international level

The Urquiola pollution incident happened approximately 6 months before the so-called "blackest period" in marine pollution history when during a two-month span, from December 1976 to January 1977 a series of major tanker disasters received worldwide media coverage (M'Gonigle and Zacher, 1979). Most of these accidents had taken place near or off the American coast[2]. The US and other coastal states took the initiative to propose to IMO (then IMCO) a series of measures designed to improve tanker safety (Schneider, 1981). This led directly to a demand for the Conference on Tanker Safety and Pollution Prevention (TSPP). The conference resulted in the 1978 MARPOL Protocol which was designed to speed up the adoption of the convention (Alexopoulos, 2001). Yet maritime accidents kept on happening, this time most of them occurring in European waters.
The MARPOL protocol adopted what seemed to be significant advances. For all new crude carriers above 20,000 dwt segregated ballast tanks (SBT) protectively located, crude oil washing (COW) and inert gas systems (IGS), the latter was introduced in the SOLAS protocol, were all to be required. The 20,000 dwt figure was a reduction from the 70,000 dwt limit set by the 1973 convention. For existing crude carriers above 40,000 dwt either crude oil washing or the retrofitting of SBT was required. The convention made it necessary for essential parts of the steering gear of tankers to be duplicated, on account of the ***Amoco Cadiz*** (1978) accident.
Based on official statistics (IMO News, 1981) during the period 1968-1977 there were 753 serious tanker accidents out of a total of 32,695 tankers at risk providing a serious casualty rate of 2.30 per 100 tankers at risk. In the period 1973-1982 there were 379 accidental oil spills resulting in 1.9 million tons of oil spilled. During the period 1981-1989 IMO published a study (IMO News, 1990) which showed a considerable reduction of vessel-source pollution, though mostly in the field of operational discharges. However, official statistics relied on a system of voluntary reporting by the tanker owner-members to the flag state and then to IMO. These reports were supplemented by information from other sources but to rely on voluntary reports inevitably means that the information is not complete especially for smaller spills[3].

2. The 5-year period (1975-1979) is considered the "blackest period" in tanker operations because so many accidents took place that caused massive oil pollution. In more detail, in U.S. waters some notable examples were: the ***Argo Merchant*** (15.12.1976) ran aground on shoal and began spilling her 28,000-ton cargo, battered by stormy seas, broke up to three sections. The ***Sansinena*** (17.12.1976), sister vessel of the Torrey Canyon, while bunkering at LA harbor, she was ripped in two and partially sunk by an explosion and fire. The ***Oswego Peace*** (24.12.76) spilled 2,000gal of oil into the Thames River in Connecticut. The ***Olympic Games*** (27.12.76) run aground in the Delaware River and spilling the shorelines of three states with 133,000gal of oil. The ***Grand Zenith*** (29.12.76) loaded with a full cargo of 28,500 tons, encountered very bad weather and gale-force winds, lost with her crew. The ***Daphne***, the ***Barcola***, the ***Mary Ann*** (all in December of 1976), the ***Universe Leader*** (January of 1977) and the ***Irenes Challenge*** (18.01.77) broke in two off Midway after taking water. A massive oil spill was caused, covering an area 70 by 60miles.
3. Some of the smallest spills have never been reported to IMO and/or other related organi-

It took more than ten years to react at the international level for the prevention of oil pollution from tankers and even then a national legislation provoked IMO's response. In 1989 the ***Exxon Valdez*** grounded in Alaska waters[4] creating a public outcry for immediate reaction. The enactment of the US Oil Pollution Act of 1990 (OPA) changed policies over the protection of the marine environment. One of the main provisions that the Act contained was the requirement of double hull or double bottom into newly built tankers. During the 1980's owing to a prolonged slump of the market, not many ships were built and there was a quiet period for tanker regulation (Devanney, 2006). Consequently there were very few spillages mainly towards the end of the decade. Accidents tended to be limited to some structure failures and hull cracking that went unnoticed by the public and the regulators[5].

2.2. The Aegean Sea pollution incident: Facts

It was characterized as the worst case of pollution disaster of 1992. On December 3 of that year the Greek OBO carrier (ore/bulk/oil) Aegean Sea, laden with almost 80,000 tons of crude oil, ran aground during heavy weather (seas reported to be 20ft high) while approaching the port of La Corunna and waiting for the pilot. She began to spewing her cargo into the sea. The pilot managed to get on board 35 minutes later (Hooke, 1997). The vessel broke in two, rocked by explosions and caught fire. Ship and spilled cargo burned for several days, causing dense clouds of black smoke to threaten the city of La Corunna, leading to a temporary mass evacuation.
All crew members were saved by helicopter. The forward section of the vessel sank in shallow water some 50m from the coast. The stern section remained largely intact and was found to contain 6,500 tons of remaining cargo and 1,700 tons of bunker fuel which was eventually pumped ashore by salvors. The rest of the cargo, more than 70,000 tons of oil, was spilled into the sea. The vessel was burning and leaking oil for five consecutive days.

2.2.1. Attempts to minimize pollution

Strong winds over the first five days helped to disperse much of the light crude naturally, but also hampered recovery of oil at sea. Attempts at recovering oil from natural collecting points on-shore were more successful (Pastor et al, 2001). The quantity of oil spilt was estimated at about 72,000 tons, much of which either dispersed at sea or was consumed by the fire on board the vessel. Spilt crude oil also impacted rocky shores, small sandy beaches and a salt marsh/mud flat area. In total, over 300km of shoreline were contaminated to varying degrees. Manual cleaning of shorelines began in late December and continued sporadically for several months (Porte et al, 1996), e.g. floating booms collected 5,000m³ of water mixed with oil and 1,200m³ of polluted sand were manually collected and then burnt.

2.2.2. Costs incurred

The cost of the disaster was quite remarkable, i.e. the loss of the tanker (USD 10m), the lost cargo (insured for USD 12m), and losses of the local fishing industry (estimated between USD 42m and 59m) that provoked the loosing of their business. The master and pilot were fined a combined sum of USD 2.4m.

2.2.3. Causes of the incident

The owners of the vessel issued a statement describing what had happened. The vessel received orders to enter the port via the western channel where she would pick up the pilot. While commencing her turn into the channel, she encountered a force 9 (strong gale) westerly rain squall lasting for 15 minutes, which severely reduced visibility and then she ran aground. In 1996 the Spanish local court found the master and pilot guilty of causing the grounding of the vessel and consequently releasing over 70,000 tons of oil. The authorities strongly supported the view that the accident was due to human error but disputed whether the fault lay with the master, the pilot or with the port authorities. Although the port has mandatory pilotage requirements, the master did not have a pilot on board when he entered the port.

2.2.4. Measures adopted at the international level

The vessel was 19 years old (built in 1973), sailed under the Greek flag and it was fitted with double bottom (DB). However this design did not prevent the catastrophe. The vessel grounded on rocks and the cargo tanks were split open. The international maritime community did not have enough time to react to this incident because in less than a month another tanker accident occurred in community waters, the ***Braer*** (see table 2), spilling even more quantities of oil into the sea. The latest accidents greatly showed the non-awareness of dealing with such incidents by the European states and pressed the European Commission to enact a community action against accidental pollution at sea. An advisory committee was established to focus on training programmes, information systems, surveys and pilot projects. As a result MARPOL convention was revised again.
In 1992 the MEPC of IMO called for a conference to amend the first protocol of MARPOL convention which relates to pollution from oil. Regulations 13F (for newly built tankers) and 13G (for existing ones) were adopted. According to these new provisions all

zations.

4. On 24 March 1989 the nearly new MARPOL VLLC tanker Exxon Valdez outbound from Valdez, ran aground due to navigational error by a tired third mate, strongly abetted by the master's failure to be on the bridge when needed. Most cargo tanks were breached when vessel grounded at high tide to make things worse in respect of increasing the outflow.
5. It is arguable that the American side would do otherwise if the accident had not occurred in maritime zones of their jurisdiction. The main point is that, although the US are opposing the MARPOL regulations expressing the view that only OPA 1990 is the current legal tool in respect of vessels visiting their ports, they tend to get along fine with the ISM code's requirements regarding safety and pollution prevention. The stricter the measures the more satisfying the demands. Paradoxically, bearing in mind the transfer of many US-owned vessels to flag of convenience registries thereby losing direct control over the activities of those ships, the American behaviour is two-fold. When invoking regulations they act as a coastal state, something that cannot be imposed directly when acting as a flag state (Dempsey & Helling, 1980).

new tankers over 600dwc should be fitted with (1) double hull or double bottom (DH/DB) (2) or the mid-deck tanker design (3) or any alternative design that offers equal protection against pollution from oil in cases of groundings or collisions. In addition, regulation 13G provided that the existing tankers enjoy a period of 30 years from the time of their delivery to comply with regulation 13F, without any retrofitting constructions, but only operational procedures i.e. the wing tanks should gradually be used for ballast. Also, a detailed program of inspections, supplements to the IOPCC certificate and stricter regulations for discharging oily mixtures e.g. 15ppm for bilge water, were established.

The requirement for DH that applied to new tankers has also been applied to existing ships under a programme that began in 1995 (under the old regulation 13G now regulation 20 in Annex I of the convention). All tankers should be converted or taken out of service when they reached the age of 30 (phase-in programme due to the limited shipyard capacity). This means that all single hull (SH) oil tankers constructed before 1995 must comply with the DH concept after 30 years, a rather lenient approach comparing with the OPA 1990 requirements. In practice SBT tankers must comply with DH/DB requirements after 30 years whereas pre-MARPOL tankers (without SBT) will have to comply after 25 years with SBT requirements or hydrostatic balance loading and then after 30 years with the DH/DB concept.

2.3. The Prestige loss: Facts

On November 13, 2002 the tanker *Prestige* carrying a cargo of 77,000 tons of heavy fuel oil, suffered hull damage in heavy seas off northern Spain. She developed a severe list and drifted towards the coast, and was eventually taken in tow by salvage tugs. The ship was denied access to a sheltered, safe haven in either Spain or Portugal and so had to be towed out into the Atlantic. Although attempts were made by salvors to minimize the stresses on the vessel, she broke in two early on 19 November some 170 miles west of Vigo, and the two sections sank some hours later in water two miles deep. In all, it is estimated that some 63,000 tons were lost.

The ABS (being the vessel's classification society) suggested that the accident was a result of a hull structure failure combined with heavy weather prevailing. It was thought that a weakened section in the starboard side shell or supporting frame initiated the hull failure. The master was arrested for disobeying authorities and polluting the environment.

2.3.1. Impacts to the environment

Owing to the highly persistent nature of the cargo, the released oil drifted for extended periods with winds and currents, travelling great distances. Oil first came ashore in Galicia, where the predominantly rocky coastline was heavily contaminated. Remobilization of stranded oil and fresh strandings of increasingly fragmented weathered oil continued over the ensuing weeks, gradually moving the oil into the Bay of Biscay and affecting the north coast of Spain and the Atlantic coast of France, as far north as Brittany.

Some light and intermittent contamination was also experienced on the French and English coasts of the

English Channel. Although oil entered Portuguese waters, there was no contamination of the coastline. Altogether approximately 1,900km of shoreline were affected. Fisheries exclusion zones were put in place in Galicia shortly after the incident, banning virtually all fishing along about 90% of the coastline. All bans had been lifted by October 2003. The impact on fisheries in France was less extensive. In both countries, an impact on tourism was reported for 2003.

2.3.2. Measures adopted to combat pollution

A major offshore cleanup operation was carried out using vessels from Spain and nine other European countries. The response was hampered by severe weather and by the inability of those vessels that lacked cargo heating capability to discharge recovered oil. Over a thousand fishing vessels also participated in the cleanup in sheltered coastal waters and during favorable weather. As some of the oil moved into French waters, control of a reduced at-sea recovery operation passed to the French authorities.

The open-sea recovery operation off Spain reportedly removed almost 50,000 tons of oil-water mixture. However this, and the extensive booming of estuaries and sensitive areas by the deployment of over 20km of boom, failed to prevent extensive coastal contamination. The shorelines of Spain were largely cleaned manually by a workforce of over 5,000 military and local government personnel, contactors and volunteers. The process was slow, especially in rocky areas where access was difficult.

A further problem was re-oiling of previously cleaned areas by re-mobilized oil. On the French Atlantic coast the beach contamination took the form of numerous tar balls which were relatively easy to remove. In total, some 141,000 tons of oily waste was collected in Spain and 18,300 tons in France (Albaiges et al, 2006). The Spanish authorities decided to remove the oil remaining in the wreck. The work commenced in May 2004 and was finalized in September 2004 at an estimated cost of some €100 million (Guillen, 2004).

3. Other serious tanker accidents in European waters

3.1. The Braer disaster: Facts

Bad communication procedures and poor channels of information could be very critical when dealing with large size ships. In 1993 due to a series of human errors the tanker *Braer* lost its power during heavy storm, drifted and finally ran aground at the bottom of a cliff, near Shetland Islands. The master attempted to communicate with the office to receive orders and to negotiate services with tug representatives for assisting in preventing the grounding of the vessel (Alexopoulos and Litinas, 1998). As a result, considerable time was lost. The interim report produced by the Ecological Steering Group found that the immediate impact of oil pollution was less harmful than at first expected.

3.2. The Sea Empress disaster: Facts

Despite the international measures adopted, it was another tanker acci-

dent being one of the worst oil spills in British waters. In 1996 the tanker Sea Empress grounded at Milford Haven loaded with 130,000 tons of oil. She suffered multiple groundings, the first taking the form of striking and bouncing on and off the rocky sea bottom. The vessel took a starboard list, continuing to rub ahead and grounded again suffering immediate and extensive bottom damage. As a consequence all starboard tanks, one center tank and the pump-room were ruptured releasing tons of oil. With the assistance of tugs the vessel was refloated but she took a starboard list, increasing her draught with her bow almost underwater.

The salvors focused on reducing draught and then towed the vessel to a sheltered position. Weather worsened while the tanker lied at anchor with her stern pointing in a westerly direction towards the open sea. The plan was to turn her around in the confined space and point her exposed bow into expected heavy weather. Due to bad weather and ebb rise the vessel grounded again on rocks after towing wires broke. More oil leaked from the wrecked vessel polluting local beaches and wild life. It was finally refloated after 6 days and 6 separate groundings and with a loss of over 70,000 tons of her cargo.

According to the UK MAIB report the Russian master and the pilot of the port sailed inwards without preagreed plan for the approach, though experienced mariners commented that it was the usual practice to follow. The report went on to suggest that communication difficulties between the pilot and the master, chief officer and helmsman existed and could have contributed to the cause of the grounding. The vessel's managers stated that the master spoke excellent English. At a later stage where it was decided to tow the badly damaged vessel for a final inspection, the Belfast yard refused to accept it prior to a liability cover issued against any damage caused to the port. The pilot faced charges for incompetence and not misconduct. He was found guilty but appealed and won his case being reinstated as a class II pilot[6].

Too much controversy followed between the MAIB and the UK Pilots Association with regard to port-approaches. In parallel the port authority of Milford Haven implemented a risk-based assessment, the FSA[7], to consider all potential safety issues (Alexopoulos & Konstandopoulos, 2003). Four months earlier another similar pollution threat has been averted. The Norwegian tanker ***Borga*** (fitted with double bottom) ran aground on rocks while entering the port carrying almost 113,000 tons of oil. The MAIB announced that the vessel was a result of crew error. The

6. It is acceptable that masters know, in the ordinary course of their business, how to handle their vessel but they cannot know all characteristics of port entrances around the world, e.g. the depth alongside a berth may have changed since the ship's last visit due to silting or dredging (Valois, 1997). For their assistance, pilots offer services because it is compulsory to have a pilot on board when entering most ports. Pilots usually board the tanker outside port limits and this requires the vessel to lower her speed and often change course. This is a dangerous period and accidents happen. In some large ports pilots land on tankers by helicopters.
7. Formal Safety Assessment: A methodology assessing the risk has been proposed by the IMO to contribute to the minimization of hazards at sea along with the revised ISM Code (2015).

poor steering by the helmsman led to her grounding, despite good weather conditions. It was stated that the vessel's double bottom tanks prevented an ecological disaster in the same area (the Sea Empress was a single-hull tanker).

3.3. The Erika disaster

The Maltese tanker *Erika* carrying almost 31,000 tons of oil broke in two near the French coast while encountering heavy seas on December of 1999. Prior to the accident it was found that deballasting of cargo had been ordered to correct a list to the starboard side and on inspection cracks were noticed in some sections. The investigation report of the Maltese Maritime Authority (MMA) stated that a series of faults contributed to the accident being the metal corrosion resulting in the development of cracks as well as poor repairs which led to the separation of a large sector of the side shell structure splitting the vessel in half. Heavy seas possibly speeded up the whole process (Wene, 2005). It was noted that other sister vessels were experiencing the same corrosion problems that led to the assumption of faulty material was used when building the vessels. Finally, it would appear that the master cancelled a request for a port of refuge.

3.3.1. International measures adopted

Although the requirement for DH was adopted back in 1992, it was the *Erika* disaster that urged IMO member states to discuss proposals regarding the acceleration of the phase-out schedule of single-hull (SH) tankers. In 2001 IMO amended the MARPOL convention setting a stricter timetable for the phasing out scheme. An additional precautionary measure, a condition assessment scheme (CAS) was to be applied to all category 1 vessels continuing to trade after 2005 and all category 2 vessels after 2010. CAS requirements stipulate more stringent and transparent verification of the reported structural condition of the ship and that documentary and survey procedures have been properly carried out and completed.

In other words the CAS was applicable to all SH tankers of 15 years or older. Two years later (2003) further revisions were made to accelerate further the phase-out schedule (see table 3). A new regulation was added for tankers carrying heavy grade oil (HGO) that banned the carriage of these cargoes in SH tankers over 5,000 tons from 2005.

After the Erika accident the whole situation concerning the protection of the marine environment has substantially changed. The EU took the initiative to strengthen its legislative proposals and to provide an improved system for Europe against the risks of accidental oil spills (Power and Casey, 2003). As a result, two totally new legislative instruments were submitted by the Commission, the Erika package I which was adopted in March 2000 and the Erika package II which was introduced in December 2000.

3.3.2. The Erika package I

It deals with the improvement of Port State Control (PSC), actions enforced by classification societies and the phasing out of SH tankers. It entered into force on 22 July 2003. As far as PSC, the EU made more vessels pass through investigation. If a vessel fails

the inspection it would be banned from entering European ports (blacklisted). This has to do with the establishment of new criteria about the general performance of flag states and the lists of detention. After the Prestige accident the list should also include vessels that are in transit through European waters.

With regard to classification societies measures were addressed to monitor their procedures which, if not meeting the standards, the EU would withdraw approval of them to operate in community waters. Particularly after the Erika accident new quality standards for classification societies were more stringent (performance criteria, sharing financial liability between flag states and classification societies etc.). Despite the fact that, even if the Erika was fitted with DH/DB the outcome would have not changed since the accident was owing to a progressive failure and not coming in contact with other objects. However, after the Erika disaster EU accelerated the phase-out of SH tankers in line with OPA 1990 requirements.

3.3.3. The Erika package II

The second package established the European Maritime Safety Agency (EMSA) to ease the enforcement of Erika Package I. It also coped with the rules for monitoring traffic in the EU waters, identified ports of refuge and compensation for victims of oil spills. The EMSA main task is to collect and maintain an information database, monitor classification societies and strengthen PSC inspections. After the Prestige disaster the Safe-Sea-Net (community vessel traffic monitoring system) has been established along with a mandatory requirement for voyage data recorders (VDRs) on ships of 3,000gt and above constructed after 1 July 2002.

Because of the controversial issue of producing a different result had the Prestige been offered a place of refuge (vessel and cargo could have been saved), all member states should identify such ports under their jurisdictional waters and prepare plans to this effect. An issue is raised whether these ports should be declared or undisclosed. There are two guidelines at the international level: (a) For the salvor or master of a vessel in need of a place of refuge and (b) of what is expected of the coastal state and how it should evaluate the risk of providing such a place. Things that must be considered relate to the seaworthiness of the ship, the nature and condition of the cargo, the distance to the port of the refuge, the insurance of the ship. The decision is of a very serious nature because it relates to human life, risk of pollution and other consequences-impacts if refuge is not granted.

From the above analysis we may come to a short conclusion that, despite the measures adopted by the EU, still much work has to be done. First of all, before the Erika accident the EU had already implemented regulations with respect to maritime safety and pollution prevention but for tanker safety it would appear that more rules could increase the levels of safety. Secondly, if the Erika packages were in force at the time of the Prestige accident, the latter would have been taken out of service two months prior to the disaster. The following table presents a comparison of the basic characteristics of the two vessels.

By analyzing the two accidents we will not focus on their many differences but rather on the aspects that they share in common. Both vessels were single hulled. The operations as a whole that followed were not efficient and could not avert heavy pollution of the seas. Both accidents had occurred in sea-areas where other and similar accidents took place in the past. In other words, during this 3-year period, in practice there was no substantial improvement in preventing tanker accidents at sea. Moreover, due to the gradual increase of the age of vessels, a quite common type of accident proved to be hull failure, mainly due to metal corrosion.

Table 1
Comparison of the Erika and Prestige incidents' characteristics

Features	Erika	Prestige
Type of tanker	Single hull	Single hull
Date of incident	12 December 1999	13 November 2002
Year of built	1975	1976
Flag	Bahamas	Maltese
Cargo	Heavy fuel oil	Heavy fuel oil
Cause of loss	Heavy weather/structure failure	Heavy weather/structure failure
Area of incident	European waters: French coast	European waters: northern Spain
Ramifications	Huge environmental impacts	Huge environmental impacts
Legal implications	Master faced legal charges	Master faced legal charges
Claims raised	The owner was guilty of negligence, the classification society held guilty of imprudence.	The Spanish Supreme Court held the P&I Club (London) directly liable both under the 1992 CLC and other laws.
Compensations	The oil major was fined 375,000 euros ($556,100) and told to pay a share of 192 million euros in damages to civil parties, including the French state. Additionally, the ships' classification society, also held guilty of imprudence and was fined another 375,000 euros. The representative of the ship-owner and the president of the management company were also sentenced to pay a fine of €75 000 each.	The P&I Club was held to incur direct liability above the CLC limit under Spanish domestic law, capped only by the limit of the P&I insurance policy of USD 1billion. The 2013 court ruling put the cost of the disaster at 368 million euros to the Spanish state, 145 million euros to the Spanish region of Galicia and 68 million euros to France.
Measures adopted by EU	Packages I and II	Improve existing regulations (response resources at sea)

3.4. The Castor incident: Facts

As Devanney put it, the Erika disaster was not solving the problem and it would be repeated. In 2000, the Castor, a Cyprus-flagged tanker developed a wide crack across its main deck at the forward end off Morocco's western coast during severe weather conditions. The ship requested refuge from nine different states but to no avail. She wandered for 40 days in the Mediterranean and finally her cargo (almost 30,000 tons of gasoline) was lightered in exposed waters off Malta. After inspection in Piraeus port it was found that a combination of poor

maintenance and underrated survey standards led to hyper-accelerated corrosion and to a major hull failure. The final report showed that the steel in the area of the crack was in shocking condition.
However, there is an important difference between the Castor and the Erika/Prestige disasters because the first was involved in the gasoline trade which has a less density than heavy fuel oil (0.75 as opposed to 0.95). So there was no need to have some of the midships tanks empty to provide buoyancy, though Castor had no segregated ballast tanks (pre-MARPOL tanker). Apart from the debate for a place of refuge, the tanker had no other regulatory impact, possibly because there was no spill reported.
It took almost 30 years to adopt safety regulations when a laden tanker is entering a port or a terminal. This situation changed after the grounding of the tanker Sea Empress within the port area of Milford Haven (Wales). In Europe it really began to legislate after 1995, particularly in the last few years whereas, by virtue of their geographical situation, Galicia, Brittany and northern Portugal are the regions most vulnerable to maritime accidents involving oil tankers.
In the wake of the accident involving the oil tanker Erika and the series of accidents off the coast of Galicia such as those involving the Polycomander, the Aegean Sea, the Urquiola, and the Cason, why has the Council failed to provide in the two Erika legislative packages for the strict financial guarantees and safety measures required of ship-owners and vessels under the OPA 1990, which the United States was prompted to adopt following the Exxon Valdez accident?
After large oil spills there is a strong pressure to review and possibly alter the whole system of emergency response, i.e. following the Erika (1999) incident which resulted in new IMO rules on tanker standards or the Baltic Carrier (2001) that produced a review of response techniques or the Prestige (2002) incident which led to the re-thinking of the availability of response resources at sea (Alexopoulos, 2006).

4. Methodology

Multi-criteria decision analysis (MCDA) is a systematic, logical and mathematical approach that helps decision makers solve dilemmas that arise from the pursuit of many conflicting goals in making decisions. It is particularly useful when, in addition to the conflict of objectives, there is considerable uncertainty in measuring the performance of alternative solutions in each criterion, or in formulating the preferences of the decision maker. It is not a methodology for finding the best solution in the case of decisions with multiple criteria, because excellent solution does not exist.
In practice, decision-makers are confronted with conflicting goals and must choose the goals they wish to optimize and those for whom they are willing to deviate from the best odds. Problem solving with multiple criteria is linked to the concept of compromise. It compromises itself, in principle, by deciding whether it accepts the necessary relative removal of some of its objectives. A compromise is reached, however, between different decision-makers who are likely to accept further removal from a goal in order to reach a consensus as a pre-

acceptance solution. In many cases, in the business environment but also in everyday life we need to make decisions: (1) between different alternatives, (2) taking into account different criteria, with different weights and (3) many real problems of a business are problems of choice.
MCDA is a discipline aimed at supporting decision makers who are faced with making numerous and conflicting evaluations by: (a) Highlighting conflicts, (b) developing a way to achieve a certain goal and (c) following a transparent process. MCDA methods have been developed to improve the quality of decisions involving multiple criteria, by making choices more explicit, rational & efficient. The goal is to create a structured process to: (a) Identify objectives, (b) create alternatives and (c) compare them from different perspectives. In other words, the purpose of the MCDA to assist in making decisions and not to make a decision. Disassembles a complex problem, controls the available alternatives that meet the individual objectives, gives weight to the objectives and recomposes the parts of the problem.
The basic premise of the approach is that decision makers want to be consistent in their decision making, so they do not seek to make conflicting decisions. There are three basic tenets of the approach: (1) The first is related to the existence of probabilities, i.e. numbers that describe the percentage of realization of contingencies. (2) The second is related to the existence of usability, i.e. numbers that express the subjective value of the potential decision maker, based

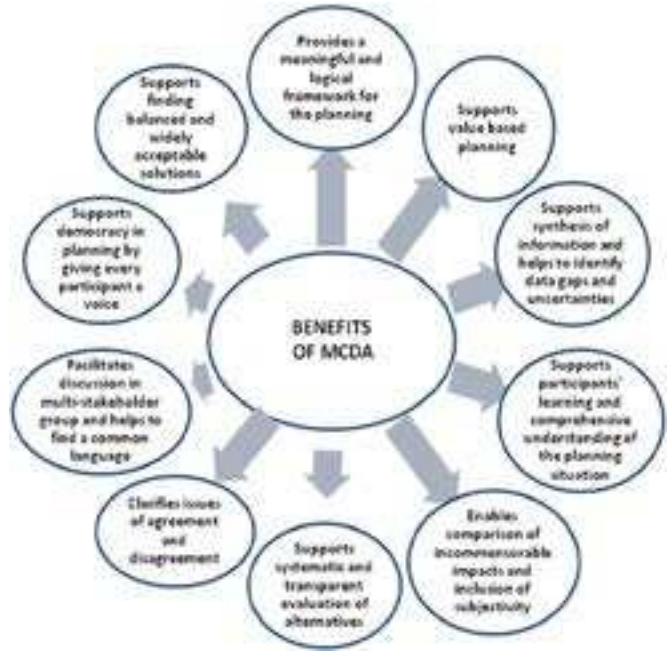

Figure 1
The Benefits of MCDA

on the risk mood. (3) The third offers a guide to decision-making, according to which the decision is presented which presents the largest sum of weighted (through probabilities) benefits. Triad positions have been extended in such a way that they can cover the analysis of multiple targets.
Which factors may affect the methodology of the MCDA? Economic, Social, Environmental/Ecological, Political, Cultural. Each factor/variable has a different impact for each criteria set, depending on the MCDA field of application. The realization of MCDA can be divided into several steps:

- Analyze the decision or planning situation. What is the problem? Who are the key actors (decision makers, stakeholders etc.)? What kind of constraints are there? The outcome of this task: ***Framing the problem***.
- Identify objectives and alternatives: What kind of objectives different actors have? What are the possible alternatives and what kind of impacts they have? The outcome of this task: ***hierarchy***.
- Define criteria and indicators: What are relevant criteria and indicators in the evaluation of alternatives? Available information defines what are feasible indicators and scales? Outcome of this task: ***Refined objectives' hierarchy and list of indicators and scales***.
- Assess and describe alternatives' impacts: Analyze and summarize the results of field studies, modeling, questionnaires, interviews etc. Use expert judgments and local knowledge when needed. Outcome of this task: ***Impact Matrix.***
- Find out decision makers'/stakeholders' opinions: What are their opinions related to alternatives' impacts and their significance? Questionnaires/ interviews can be applied. Outcome of this task: ***Respondents preference information***.
- Analyze the results and realize the sensitivity analysis: What are major issues of agreement and disagreement? What are the most liked and disliked alternatives and why? Outcome of this task: ***Illustrative figures and tables.***

We will use some parts of the methodology "*Leopold Matrix*" to calculate and evaluate the results. LM is one of the most important and common methodologies for the prediction of the environmental impacts caused by several human activities. This analysis provides adequate qualitative outcomes. The main goal of this methodology is to ensure that the impacts of the alternative scenarios on the environment have been thoroughly assessed and evaluated. The process of LM requires the definition of two parameters for each action that can cause negative effects on the environment. The first parameter is the ***magnitude*** of each effect on a particular sector or sectors of the environment. The second parameter is the ***importance***, i.e. the significance of the proposed measures for some particular environmental attributes or conditions. Evidently, the assessment of the first parameter (magnitude) is an easy task and is based on available data while the second parameter (importance) is mainly dependent upon the personal judgment of the researcher.

5. Results

In our case, the terms magnitude and importance, illustrate the three indicators which have been used: (1) The **gravity co-efficient** (scale 0 to 10, most serious being 10). (2) **The frequency of accidents in the area** (fraction) and (3) **the possibility to have the same or similar accident** (%). The gravity co-efficient is based on the measurement of parameters such as the importance of the specific oil trade, the type of cargo (what kind of petroleum), the age and condition of the vessel and the competence to legal instruments. The measuring of frequency of accidents is dependent upon the usual tanker routes, the traffic to come across in the area and the early location of a vessel in distress. The possibility of dealing with a same or similar accident in the near future is a result of risk assessment of previous accidents and the lessons-learned from accident investigation.

Table 2
Indicators for tanker-accident analysis

Ship name	Geographical area	Gravity co-efficient	Frequency of accidents in the same broaden area	Possible occurrence of same/ similar accident (%)
Urquiola	while entering La Corunna port	8/10	1/5	85
Aegean Sea	approaching the port of La Corunna	7/10	1/5	55
Prestige	Off port of La Corunna	9/10	1/5	45
Braer	Near Shetland Islands	7/10	3/5	40
Sea Empress	Milford Haven	6/10	3/5	20
Erika	Near the French coast	8/10	1/5	20
Castor	off Morocco's western coast	6/10	2/5	10

By describing the elements in the above table, it may seem logical to support the view that the international legal framework related to the navigation and safety matters as well as the protection of the marine environment is adequate and mostly covering all areas of concern, as the years go by. It is arguable that in certain respects there remain significant problems in enforcing international regulations, but we can say that the conventions at global and regional level with regard to ships have proved more successful than for other comparable transport sectors. The critical question is whether lessons were learned from previous accidents in the same areas and to what extent are coastal and flag states prepared to deal successfully with such incidents.
On the other hand, there is the issue of applying the relevant international regulations to their full effect and not showing reluctance on the part of governmental agencies and shipowners. However, it does not take too much thought to realize that just the sheer number of people involved (stakeholders) and the vast array of topics created and brought into action, may lead to some or all of the following situations: (a) Over-regulation. (b) Overlaps in regulation. (c) Inconsistencies in regulation. (d) Gaps in regulation.
Such situations have been heavily criticized by the shipping industry as contributing to both a reduction in com-

petitiveness within the sector because of excessive regulation and, to a lack of a comprehensive legal regime because of possible gaps in such regulations. We may note that the existing rules and regulations are more than adequate, but the lack of enforcement or the uniformity of such rules is the main factor that causes discrepancies. IMO could have followed a different route, i.e. divide the legal tools into belonging to four main areas such as marine pollution (both prevention and combating), maritime safety (including related issues as traffic regulations, facilitation procedures etc.), technical matters and the human element. In this way some conventions would entirely be absorbed by others of related fields with less bureaucratic procedures and instead of developing new policies, the focus should be on how to best enforce the existing ones.

It is acknowledged that oil pollution incidents cannot be totally eliminated because it is very difficult to know the time, place and the specific conditions under which such incidents may occur. Sometimes the weather conditions, the ingredients of the pollutants and the spreading of the oil slick may pause additional problems for combating the oil spill. Owing to the above reasons, it is important when oil spills occur in European Community waters, member states should co-operate and organize joint procedures, especially when one state has no previous experience in such matters because it has not faced such problems in the past[6].

6. The recent developments

It is quite remarkable that the years that followed, and especially during the last 20 years (2000 to present), there has been noticed a dramatic decrease in tanker oil spills in European waters. Most serious spills have occurred in other continents of the world. Up to 3,000 cases of oil dumped by commercial ships may be happening every year in European waters, according to a new investigation (EMSA, 2022), which found the scale of illegal "bilge dumping"[7] is likely to be far higher than publicly acknowledged.

The average number of spills per year in the 1970s was approximately 79. This decreased by over 90% to 6 in the 2010s. So far this decade, the annual average is 5. (ITOPF, 2021). In other words, despite the annual growth of oil movements and transport by sea, the levels of oil spill have been dropped during the same periods. In the next figure below we can notice:

Annual CleanSeaNet data, which EMSA started publishing for the first time in 2021, reveals that feedback levels are low. In 2020, the agency recorded 7,672 detections of potential oil spills. It received feedback for only a third of these, of which 208 were confirmed to be oil slicks. The longer the interval between an alert and an on-site check, the higher the chance of the countries reporting "nothing observed" (according to a 2021 report from EMSA and the EEA -European Environment Agency). In 2019, only 1.5% of 7,939 alerts of potential oil spills were verified by authorities within three hours.

Generally, in Europe the majority of oil spills reported were on account of installations, other than tank ships, i.e. (a) Oil platforms (Gannet Alpha platform in the North Sea, the United Kingdom sector, in 2011). (b) Oil fields

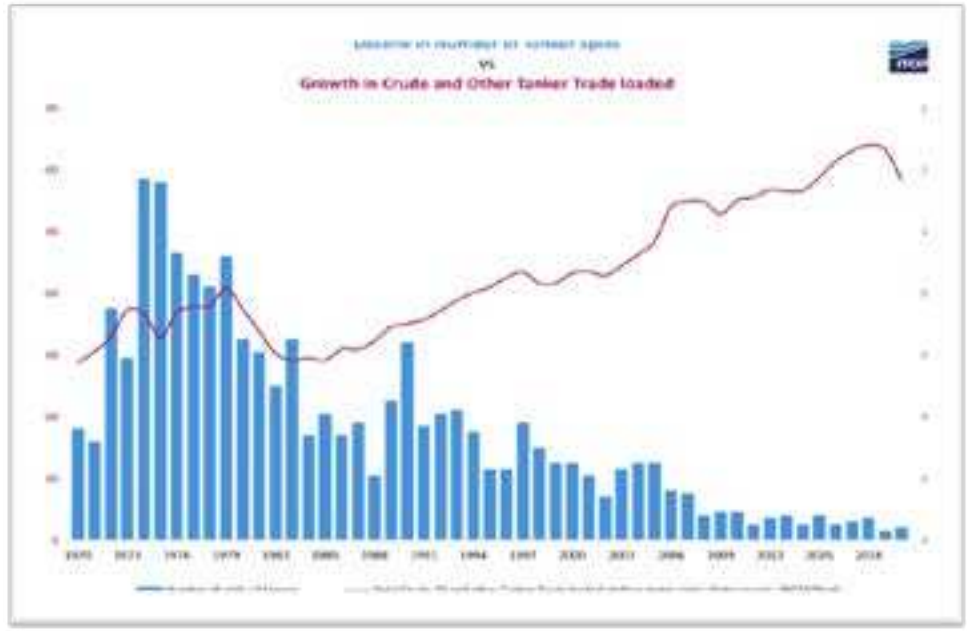

Figure 2
Decline in number of tanker spills vs growth in crude and other tanker trade loaded during 1970-2020

(Statfjord oil spill in the Norwegian Sea in 2007 with the leakage of 4,000 tons). (c) Power stations (Fiume Santo power station in Italy, Sardinia, Porto Torres in 2011). (d) Oil pipelines (Israeli oil spill, Eilat, Trans-Israel pipeline in 2014, spilling 4,300 tons). The only spills (and other incidents with no spills reported) from tanker accidents that are worth mentioning, refer to:

- The Greek tanker ***Propontis*** fitted with double bottom grounded in the Gulf of Bothnia, Finland and caused a small quantity of oil pollution with minor ship damages (2007).
- The ***Neste*** oil tanker (2007) was travelling in an ice caravan when it ran into a cargo ship near the island of Gogland (Suursaari). The double-hull tanker was dented but no damage to the environment or human injury occurred. The ship, which was carrying 11,000 tons of gas oil, has a Filipino crew. Russian authorities inspected the tanker and said it could proceed to Tallinn.
- The ***Nazo-S***, a Turkish tanker with 12 crew members aboard, caught fire in the Adriatic Sea after an electrical short circuit (2014). The vessel was 23 miles off the Italian city of Civitanova Marche. A container ship rescued the crew and the fire was eventually extinguished.
- The ***Agia Zoni II,*** a coastal tanker, in the Saronic Gulf, near the island of Salamis, Greece, in 2017, spilling 2,500 tons of oil, actually threatening the coasts of the south suburbs of Athens (some of them have been

polluted by a black tide)[8].

- The collision between the French tanker ***Seafrontier*** and the bulk carrier Huayang Endeavour with serious damages to both vessels but with no spill officially reported, according to the MAIB report in 2018. It has been suggested that the master of the tanker had been working for 14 hours without a break, and fatigue would have affected his decision making and his reaction times.

7. The new regulatory shipping framework. Is it over-regulated or are there any inconsistencies related to the regulations adopted?

In the previous decades tankers were prone to accidents, especially groundings, hull failures and collisions. In Europe, a big number of accidents, small or serious ones, were related to problems with the structure of the vessel along with the prevailing weather conditions. In simple words, the bad maintenance and repair record of a tanker when coming across bad weather conditions, often resulted in serious pollution incidents and sometimes loss of lives. The groundings were usually the result of bad errors in navigation especially for single-hull tankers that had suffered a breach in their bottoms. Collisions had occurred in poor visibility conditions along with a lack or malfunction of the organs on board. Collisions were usually followed by explosions in tankers bringing about devastating effects.

Nowadays, as official statistics prepared by various shipping organizations, non-governmental or private, had shown that accidents of all types have decreased substantially. Some of the reasons are justified by the new designs in tankers (DH/DB type) that can better withstand cases of groundings and collisions, as well as new buildings that are not prone to corrosions and prevent hull failures.

The ISM Code was introduced in order to assist in the implementation of existing conventions, but despite its high prospects it did not seem to be as successful as it was expected, although through the recent port state control statistics the primary discrepancy is to be found in relation to violation of ISM clauses. Besides, IMO has acknowledged this condition of safety culture and went through the ongoing pursuit of risk-based methods to be applied in the shipping sector in order to even better-improve the general picture of preventing accidents at sea and in port areas.

The majority of risk-assessment methodologies follow certain steps by introducing a different philosophy in handling maritime accidents, and the first step is to identify all potential hazards before assessing the risks. Methodologies such as the Formal Safety Assessment (borrowed from the nuclear industry), the

8. With regard to combating oil spill incidents in the Greek seas we may assume that the personnel involved in response plans need further training, possibly during shorter periods, and the equipment and means for combating oil spills as well as surveillance procedures in Greek waters need upgrading and development. By increasing the air and sea surveillance you motivate ships navigating in Greek waters to report immediately any oil spill in their area of vicinity, especially the national fishing fleet which usually sails closer to the coast line.

Safety Case Approach (introduced by Chengi Kuo), the HEAP (prepared as a supplementary tool by IMO), the Human Reliability Analysis (focusing on the human factor), the Event Tree Network Analysis (finding out the primary cause of an accident), etc., can prove to be an assisting tool for the prevention of accidents and marine pollution.

These methodologies, though the FSA has already been proposed by IMO to be applied by shipping companies to their vessels, are not of obligatory character yet. However, the response of the shipping industry was almost immediate and, many shipping companies have prepared and now using risk-based forms, send to their vessels and after being fulfilled by the officers on board are returned to the office as daily reports. All incidents, minor and major that happened on board are reported and then analyzed at the office. Today it is an identical form to the FSA or a similar approach that is being used by shipping companies. It seems to have acquired elements from human engineering, which deals with the relations between human element, procedures, machines and the environment. FSA is a risk management methodology that could help shipping companies to eliminate risks and increase their reliability. It is closely linked to the ISM Code and one may say that it supplements it, since it contributes to the improvement of certain factors, the company's SMS, the emergency preparedness procedures and the crew's behavior. This will be accomplished when further research on the FSA method is concentrated on the adjustments and quantification in the interface of technology (hardware) and human element (humanware).

Over regulation and overlaps in regulation could prove a burden on a daily basis when operating ships, especially when on board. Most marine practitioners know that there is a great number of books, certificates and other documents on board ships, usually placed on the bridge, but who can consult them in times of crisis and danger? It is easier to have access to on board computers and simulation for refreshing the memories and acquiring the approach "lessons-learned". The dangers of over-regulation is not only related to an enormous volume of knowledge which sometimes proves difficult to handle and make shipping companies attempting to avoid implementing some proved to be complex provisions, but also are connected to the costs involved.

Measures that may prove to be an expensive investment and take time to refund, will make some ship-owners reluctant in applying all necessary measures, even if safety levels are threatened. One classical example is still the ship-owner's preference of flags of convenience (now new FOCs have emerged[9], mostly originating from small island communities in the Pacific that have not shown yet a poor accident record) and be exposed to penalties from port states and coastal states, instead of spending money to improve the levels of safety and prevent pollution of the seas.

9. Set as example new open registries (or FOCs): Kiribati, Palau, Mauritius, Myanmar, Cook Islands, Togo, St. Kitts and Nevis, Tanzania (Zanzibar), etc. What does FOC mean for seafarers? (a) unsafe vessels, (b) poor safety practices, (c) being unpaid, (d) poor on board conditions, (e) overwork, (f) abandonment.

Table 3
Multi-criteria decision analysis for tanker serious accidents in the European seas

Criteria	Tankers						
	Urquiola (1976)	**Aegean Sea (1992)**	**Prestige (2002)**	**Braer (1993)**	**Sea Empress (1996)**	**Erika (1999)**	**Castor (2000)**
Environmental (heavy seas, prevailing winds, visual isolation, spreading of oil slick).	9/10	8/10	10/10	8/10	9/10	9/10	2/10
Operational (completion of delivering remaining cargo on board, availability of means, ways of accessing the area, communication with office).	7/10	5/10	3/10	3/10	5/10	3/10	9/10
Spatial (distance from port, nearest coast, island or rocky areas)	8/10	8/10	8/10	9/10	10/10	8/10	7/10
Economic (costs of cleaning, transport, cargo, insurance fees, damages to ship, total loss of ship and cargo, loss of human lives).	5/10	8/10	9/10	7/10	9/10	10/10	3/10
Social (social acceptance, social cost, nominate places of refuge).	5/10	7/10	7/10	7/10	8/10	8/10	1/10
Political (pressure from public opinion, mass media influence, local measures adopted).	4/10	9/10	10/10	8/10	9/10	10/10	2/10
Legal (IMO and EU response, port state control)	4/10	9/10	8/10	9/10	8/10	10/10	1/10

8. Conclusions

In European seas the last decade has been free of serious tanker accidents, though small spills have been reported daily on account of operational procedures from tankers. The ones that have occurred within port limits are easier to discover, with the role of port state control being upgraded, while the ones happening in the open seas can be hidden most of the times, especially when ships are travelling during night hours, no matter if a vessel is crossing a semi-enclosed sea or the oceans.

There is a two-tier regulatory system applied in European seas, the provisions of IMO's conventions and codes and the EU's regulations and directives. In order not to create confusion with this number of regulations, there seems to be no contradiction between the legislation of the two main bodies of international and supranational character and both have turned their interest towards the gradual disappearance of FOCs from the shipping market. From the commercial point of view it is exactly the opposite thing that offers alternative economic solutions to ship-owners. The position of the member-states is the most difficult one. From the one point the national laws must be abided by the community law but at the same time no state would wish to lose ships (through flagging-out) from its registry and cause distortions to its shipping profile.

Selected Bibliography

Albaiges, J., Vilas, F., Morales-Nin, B. (2006). The Prestige: A scientific response. *Marine Pollution Bulletin*, **53**: 5-7.

Alexopoulos, A.B. (2006). International Cooperation and Response Arrangements for Oil Spills and Other Harmful Substances in European Waters. Improving Contingency Plans by assessing the Risks. *Revue Hellenic de Droit International*, **57**: 763-780.

Alexopoulos, A.B. and Konstandopoulos, N. (2003). Managing Risks through International Legislation: The Formal Safety Assessment in the Tanker Industry. In: *Proceedings of International Conference TIL*, 175-184.

Alexopoulos, A.B. (2001). Environmental Impact of the Maritime Transportation of Crude Oil. An Analysis of Tanker Routine Operations and Serious Casualties with Particular Reference to the Mediterranean Basin. *Revue Hellenic de Droit International,* **54**: 341-354.

Alexopoulos, A.B. and Litinas, N. (1998). Impacts and Application of New Technology in managing merchant ships. In *Proceedings of 12th National Conference 4e*, 185-200.

Burgherr, P. (2007). In-depth analysis of accidental oil spills from tankers in the context of global spill trends from all sources, *Journal of Hazardous Materials*, Vol.140, Iss.**1–2**, 245-256.

Dempsey, P.S. and Helling, L.L., (1980). Oil Pollution by Ocean Vessels. An Environmental Tragedy: The Legal Regime of Flags of Convenience, Multilateral Conventions, and Coastal States, **10** *Denver Journal of International & Policy* 37.

Devanney, J. (2006). The Tankship Tromedy: The Impending Disasters in Tankers, *the CTX Press*.

EMSA, (2022). CleanSeaNet-Detections and Feedback data 2020, see also at: http://www.emsa.europa.eu/publications/reports.html.

Gold, E. (1985). Handbook on Marine Pollution, GARD Publications.

Guillen, A.V. (2004). Prestige and the law: regulations and compensation. *Proceedings of the 17th Annual Conference Oil Pollution 2004*. Claims Handling and Cleanup Response, London, 15-16 March 2004. Lloyd's List Events, London, UK

Gundlach, E.R. and Hayes, M.O. (1977). The Urquiola Oil Spill, La Coruna, Spain: Case history and discussion of methods of control and clean-up**.** *Marine Pollution Bulletin* **8**: 132-136.

Hooke, N. (1997). *Maritime Casualties. 1963-1996*, 2nd edition, L.L.P.

ITOPF, (2021). Oil Tanker Spill Statistics, https://www.itopf.org/knowledge-resources/data-statistics/statistics/.

Jin M., et. al., (2019). Oil tanker risks on the marine environment: An empirical study and policy implications, *Marine Policy*, Vol.108, 103655.

Juste-Ruíz, J. (2010). Compensation for pollution damage caused by oil tanker accidents: from "Erika" to "Prestige". Aegean Rev Law Sea 1, 37-60. https://doi.org/10.1007/s12180-009-0007-1.

Kozanhan, M.K., (2019). Maritime Tanker Accidents and Their Impact on Marine Environment, *Scientific Bulletin of Naval Academy*, XXII (1):324-342.

Kuo, C., (1997). *Managing Ship Safety* (Lloyd's Practical Shipping Guides), LLP professional publishing.

Marttunen, M., (2010). *Description of Multi-Criteria Decision Analysis (MCDA)*, Finnish Environment Institute.
Leopold, L.B., Clarke, F.E., Hanshaw, B.B. and Balsley, J.E., (1971). A Procedure for Evaluating Environmental Impact, U.S. Geological Survey Circ.645, Washington D.C.
M'Gonigle, R.M. and Zacher, M.W. (1979). P*ollution, Politics and International Law. Tankers at Sea*, University of California Press.
Pastor, D., Sanchez, J., Porte, C. and Albaigés, J. (2001). The Aegean Sea Oil Spill in the Galicia Coast (NW Spain). I. Distribution and Fate of the Crude Oil and Combustion Products in Subtidal Sediments, *Marine Pollution Bulletin* **42**: 895-904.
Ponce, V., (undated), The Leopold Matrix for Evaluating Environmental Impact. Available from: http://ponce.sdsu.edu/the_leopold_matrix.html (accessed 26 July 2020).
Porte, C., Biosca, X., Sole, M., Pastor, D. and Albaigés, J. (1996). The Aegean Sea Oil Spill One Year After: Petroleum Hydrocarbons and Biochemical Responses in Marine Bivalves, *Marine Environmental Research* **42**: 404-405.
Power, V. and Casey, D. (2003). The Prestige: the European Union Legal Dimension, *Journal of International Maritime Law*, **9**: 4, 345.
REMPEC, (2011). *Statistical analysis: Alerts and accidents database*, Regional Information System RIS C2, Mediterranean Action Plan.
Saarikoski, H., Barton, D.N., Mustajoki, J., Keune., H., Gomez-Baggethun, E. and J. Langemeyer (2016). Multicriteria decision analysis (MCDA). In: Ecosystem Service Valuation. OpenNESS Ecosystem Services Reference Book. EC FP7 Grant Agreement no. 308428.
Schmidt-Etkin, D. (1999). Historical Overview of Oil Spills from All Sources (1960–1998), #169, 1999 International Oil Spill Conference, 1-8, http://www.environmental-research.com/publications/pdf/spill_costs/paper1.pdf.
Schneider, J. (1981). *Pollution from Vessels*, in D.M. Johnston (ed.) the Environmental Law of the Sea, **18**: 203-217.
Valois, P, (1997). *Tankers: An Introduction to the Transportation of Oil by Sea*, Witherby Seamanship International Ltd.
Wan, Z. and Chen, J., (2018). Human errors are behind most oil-tanker spills, *Nature*, **560**: 161-163.
Wang, J., et. al., (2022). Study on the critical factors and hot spots of crude oil tanker accidents, *Ocean & Coastal Management*, Vol. 217, 106010.
Wene, J (2005). European and International Regulatory Initiatives due to the Erika and Prestige Incidents, *MLAANZ Journal*, **19**: 56-73.

Ανταγωνισμός ευρωατλαντικής και ευρασιατικής ολοκλήρωσης μέσα από το πρίσμα των τριών σχολών σκέψης

16

Κώστας Μαργαρίτου

Δρ. Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών Παντείου Πανεπιστημίου, Υπάλληλος Διοικητικού Προξενικού ΥΠΕΞ

Η καταλληλότητα της υιοθέτησης των σχολών σκέψης των διεθνών σχέσεων στον εκάστοτε χωρόχρονο της διεθνούς πολιτικής εξαρτάται από την αναλυτική δύναμη που παράγουν και την ερμηνευτική κλίμακα που αναπτύσσουν, σε σχέση με τις αλληλεπιδράσεις από τις οποίες το διεθνές σύστημα συντίθεται. Μεταβλητές, όπως η ισορροπία ισχύος, η στοχοθεσία των μεγάλων δυνάμεων, η δομή της διεθνούς οργάνωσης, η κατανομή του παγκόσμιου πλούτου και των φυσικών πόρων, συνθέτουν ανά εποχή το πλαίσιο ανάλυσης, στο οποίο οι σχολές σκέψης καλούνται να προσφέρουν ολοκληρωμένες ερμηνείες. Η ευθυγράμμιση Ρωσίας – Κίνας στους BRICS και στους ευρασιατικούς οργανισμούς, με σκοπό την εγκαθίδρυση μιας νέας παγκόσμιας τάξης, ενώ εκτυλίσσεται ο μεγαλύτερος πόλεμος μετά τον Β΄ ΠΠ στην «καρδιά» της Ανατολικής Ευρώπης, δεικνύει ότι το διεθνές σύστημα διέρχεται από μία βαθιά αλλαγή.

Σύμφωνα με τον A. Watson, τα συστήματα πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας μεταβάλλονται συν τω χρόνω, συναρτήσει του διεθνούς καταμερισμού ισχύος και των αλλαγών που επέρχονται στο επίπεδο της διεθνούς οργάνωσης. Κατά τον R. Gilpin, στο διεθνές σύστημα συντελούνται τρείς τύποι αλλαγών: Αλλαγές αλληλεπιδράσεων, συστημικές αλλαγές και αλλαγές συστημάτων. Η στοχοθεσία των ευρασιατικών δυνάμεων, που ηγούνται των BRICS και των ομότυπων αυτών διεθνών οργανισμών, για αναδιάταξη της διαπεριφερειακής αρχιτεκτονικής

ασφάλειας και μεταρρύθμιση της διακυβέρνησης του διεθνούς συστήματος, με την παράλληλη διεύρυνση των οργανισμών των οποίων ηγούνται με νέα μέλη και την εξάπλωση της επιρροής τους προς δυσμάς, καθιστά καταλληλότερο πλαίσιο ανάλυσης της σημερινής διεθνούς πραγματικότητας τον ρεαλισμό, ο οποίος απέρρευσε από μία περίοδο πρωτοκαθεδρίας της φιλελεύθερης σχολής σκέψης, όπου ενυπάρχει και ο κονστρουκτιβισμός.

Από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης (1991) μέχρι την εισβολή της Ρωσίας στη Γεωργία (2008), η επικράτηση των δυτικών δυνάμεων υπήρξε καθολική στο διεθνές σύστημα και ο φιλελευθερισμός κυριάρχησε, τόσο ως σχολή σκέψης όσο και ως μοντέλο οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης. Η «θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης», η οποία προήχθη από φιλελεύθερους μελετητές των διεθνών σχέσεων, όπως οι B. Russett και M. Doyle, καθίστατο βαθμηδόν πραγματικότητα, με μερίδα αναλυτών να εκτιμά πως το «τρίγωνο» της δημοκρατίας, της οικονομικής αλληλεξάρτησης και των διεθνών οργανισμών του Ιμ. Καντ θα συνιστούσε τη λειτουργική βάση του διεθνούς συστήματος υπό την προστασία των ΗΠΑ και των συμμάχων τους. Η στρατηγική εθνικής ασφάλειας των ΗΠΑ είχε «διαποτιστεί» από τη συγκεκριμένη αντίληψη και ήταν διακομματικά αποδεκτή, όπως καταδείχθηκε κατά τις προεδρίες Μπους, Κλίντον και Μπους νεότερου. Ελλείψει ετέρου πόλου εξισορρόπησης, ο αμερικανικός φιλελευθερισμός προσέλαβε επεκτατικά χαρακτηριστικά και επιχειρήθηκε η εξαγωγή του στον κόσμο, με τον J. Nye να συστήνει την υιοθέτηση «φιλελεύθερου ρεαλισμού» στην εξωτερική πολιτική του Μπ. Ομπάμα. Η θεσμική δυναμική του φιλελευθερισμού υπήρξε καθοριστική για την εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, στην οποία ενσωματώθηκαν τα πρώην σοβιετικά και κομμουνιστικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, με την παράλληλη σχεδόν πρόσδεση και ένταξή τους στο ΝΑΤΟ (1999-2003, 2007).

Κατά τη νεοφιλελεύθερη διάσταση της φιλελεύθερης σχολής σκέψης, η ΕΕ αποτελεί μοναδικό επίτευγμα στα χρονικά των περιφερειακών οργανισμών ολοκλήρωσης, καθώς έχει διαπεράσει πολλαπλές κρίσεις προάγοντας διαρκείς διαπραγματεύσεις μεταξύ των μελών της και διασφαλίζοντας τόσο τη στρατηγική τους αυτονομία όσο και την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου. Η επιτυχία της ΕΕ σε σχέση με τα επίπεδα οικονομικής ολοκλήρωσης και εναρμόνισης των εξωτερικών πολιτικών και πολιτικών άμυνας των μελών της, αλλά και τα μέσα προσέλκυσης εταίρων στις γειτονικές περιφέρειες, ώθησαν τη Ρωσία να συμβιβαστεί με τη γεωπολιτική υπεροχή της ΕΕ στην Ευρώπη και την πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ στη διατλαντική συνεργασία. Γι' αυτό, προχώρησε στη σύναψη της Συμφωνίας με την ΕΕ για τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Ενέργειας (1993), με στόχο την ενεργειακή, βιομηχανική και στρατιωτική συνεργασία των πρώην σοβιετικών και κομμουνιστικών κρατών με την Ευρώπη, τις ΗΠΑ και τον Καναδά, ενώ διασυνδέθηκε με το Πρόγραμμα «Συνεργασία για την Ειρήνη» του ΝΑΤΟ, συμμετέχοντας ενεργά από το 1997 με τη σύσταση Συμβουλίου ΝΑΤΟ-Ρωσίας και αποκορύφωμα τη διενέργεια κοινών ασκήσεων στο ομοσπονδιακό υποκείμενο του Καλίνιγκραντ (2004). Παράλληλα, προσπάθησε να μιμηθεί το ευρωπαϊκό παράδειγμα με την Τελωνειακή Ένωση της Ρωσίας, της Λευκορωσίας και του Καζαχστάν (1994), το Σύμφωνο της Σαγκάης (1996), την

τριμερή RIC (1998), την Ευρασιατική Οικονομική Κοινότητα (ΕΑΟΚ, 2000), τον Οργανισμό Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας (ΟΣΣΑ, 2002). Αντίστοιχα, η Κίνα, πέραν της συμμετοχής της στο Σύμφωνο της Σαγκάης και τους RIC, πραγματοποίησε, αφενός, σημαντικές μεταρρυθμίσεις απελευθέρωσης της οικονομίας της από το 2002, γεγονός που ευνόησε την προσέλκυση επενδύσεων και την άνοδό της από την 7η στη 2η θέση της παγκόσμιας οικονομίας. Αφετέρου, προήγαγε τη συνεργασία στους τομείς του εμπορίου, της ασφάλειας και της πολιτικής με τη Ρωσία και τις κεντροασιατικές χώρες στον Οργανισμό Συνεργασίας Σαγκάης (ΟΣΣ, 2002).

Η επιλογή Μόσχας και Πεκίνου να ακολουθήσουν τα πρότυπα της δυτικοκεντρικά περιφερειακής συνεργασίας και ολοκλήρωσης δεν αφορούσε μόνο την προοπτική ανάπτυξης των δύο κρατών, αλλά τη διασφάλιση της εσωτερικής και εξωτερικής νομιμοποίησης των δύο κυβερνητικών συστημάτων, ώστε μεσοπρόθεσμα να ανταγωνιστούν τις δυτικές δυνάμεις σε διαπεριφερειακό και διεθνές επίπεδο. Ο C. Smit, αναπτύσσοντας τη θεωρία του κονστρουκτιβισμού, επισημαίνει ότι οι ατομικοί δρώντες και τα κράτη συνθέτουν την ταυτότητά τους «μέσα από κοινωνικές διεργασίες» που είναι «ενδογενείς» ως προς το «θεσμικό» και «κοινωνικό πλαίσιο» που τους περιβάλλει. Σύμφωνα, δε, με τον A. Wendt, η ταυτότητα των κρατών προσδιορίζει τα συμφέροντα και καθορίζει τη δράση τους. Τα άτομα, δηλαδή, λαμβάνουν αποφάσεις επηρεαζόμενα από τα βιώματά τους, ενώ τα κράτη πορεύονται στο διεθνές σύστημα, λαμβάνοντας υπόψη τη θέση που τους απονέμει η διεθνής κοινωνία και τα αποθέματα ανθρώπινων, υλικών και πολιτισμικών πόρων που διαθέτουν. Στην περίπτωση των Πριμακόφ-Πούτιν από την πλευρά της Ρωσίας και, αντιστοίχως, της ηγεσίας του ΚΚΚίνας και του Σι Τζινπίνγκ, οι ευρασιατικοί οργανισμοί είναι θεσμικές κατασκευές, οι οποίες απέρρευσαν αφενός από την προσδοκία της ηγεσίας της Ρωσίας να ανακτήσει την άλλοτε ισχύ της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και, αντιστοίχως, την ανάγκη του ΚΚΚίνας να διασφαλίσει την επιβίωση του πληθυσμού της, οδηγώντας τη χώρα σε τροχιά ανάπτυξης που θα είχε τα απαραίτητα γεωοικονομικά ερείσματα. Ταυτόχρονα με τη διασύνδεσή τους σε περιφερειακό και διμερές επίπεδο, ιδίως από το 2004 και έπειτα, Ρωσία και Κίνα καλλιέργησαν τον αντιδυτικισμό μεταξύ των συμμάχων τους, επιδιώκοντας την αλλαγή του status quo στην Ευρασία και τον κόσμο.

Βασική θέση του δομικού ρεαλισμού είναι ότι οι κρατικές μονάδες του διεθνούς συστήματος, και δη οι μεγάλες δυνάμεις, επιδιώκουν την αύξηση της ισχύος τους και την προάσπιση των συμφερόντων τους μέσω διεθνών οργανισμών και εγχειρημάτων συνεργασίας, επιλέγοντας να πορευτούν αμυντικά ή επιθετικά. Η θεωρία αυτή επιβεβαιώνεται από τα κυριότερα γεγονότα της διεθνούς πολιτικής από το 2008 μέχρι σήμερα. Επιφανείς δομικοί ρεαλιστές, όπως ο K. Waltz και ο J. Mearsheimer, που διέβλεπαν τον κίνδυνο της υπερεπέκτασης της επιρροής των ΗΠΑ στον κόσμο και είχαν διαφωνήσει με την επέμβαση στο Ιράκ (2003), επιβεβαιώθηκαν τόσο σε ό,τι αφορά τη διάκριση μεταξύ αμυντικού και επιθετικού δομικού ρεαλισμού, όσο και στην εκτίμηση ότι η Ρωσία και η Κίνα θα αντιδρούσαν πιθανότατα από κοινού στην αμερικανική πρωτοκαθεδρία. Σε διαπεριφερειακό επίπεδο, η ευρωατλαντική ολοκλήρω-

ση επεκτεινόταν πολυδιάστατα στην Κεντρική Ασία, με τη μόνιμη διαρθρωμένη συνεργασία με τα κεντροασιατικά κράτη (2007), στη Μεσόγειο, μέσω της Ένωσης για τη Μεσόγειο (2008), στην Ανατολική Ευρώπη και τον Καύκασο, με την Ανατολική Εταιρική Σχέση (2009) και ιδιαίτερα μέσω των προωθούμενων Συμφωνιών Σύνδεσης της ΕΕ με τη Μολδαβία, τη Γεωργία και την Ουκρανία, υπό την προστατευτική ασπίδα του ΝΑΤΟ το οποίο προωθείτο, επίσης, ανατολικά επί την αρχή της πολιτικής των «ανοιχτών θυρών» και των συνεργασιών στην ευρύτερη περιφέρειά του, όπως ο Μεσογειακός Διάλογος και η Συνεργασία της Κωνσταντινούπολης. Από την άλλη πλευρά, η Ρωσία, έχοντας ενισχυθεί έπειτα από την επιτυχή λήξη του δεύτερου πολέμου της Τσετσενίας και τη σύσταση των ευρασιατικών οργανισμών κατά την πρώτη μετασοβιετική δεκαετία και στις αρχές του ’’00, ιδίως μετά την ίδρυση της ΕΑΟΚ (2000), επιχείρησε να επανεδραιώσει την παρουσία της στη Γεωργία και να επανεπεκταθεί προς την Ανατολική Ευρώπη με τον Κοινό Οικονομικό Χώρο Ρωσίας, Λευκορωσίας, Καζαχστάν και Ουκρανίας. Τα γεγονότα αυτά είχαν ως συνέπεια, αντιστοίχως, τη «ροζ» (2003) και την «πορτοκαλί» (2004) επανάσταση σε Τιφλίδα και Κίεβο, ενώ το 2008, με αφορμή την ενδεχόμενη ένταξη της Γεωργίας στο ΝΑΤΟ και την απερίσκεπτη διαχείριση της κρίσης από πλευράς του τότε προέδρου της Γεωργίας, ακολούθησε ο ρωσογεωργιανός πόλεμο του 2008 με την απόσχιση των ρωσόφωνων περιοχών της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσσετίας. Η ένταση μεταξύ Βρυξελών και Μόσχας επιτάθηκε τα επόμενα χρόνια, καθώς το 2013 το Κρεμλίνο κατάφερε να «υφαρπάξει» την Αρμενία από την «αγκαλιά» της ΕΕ δρομολογώντας την ένταξή της στην Ευρασιατική Ένωση. Το αποκορύφωμα της αντιπαράθεσης, όμως, επήλθε με την εξέγερση Euromaidan, όπου οι φιλοευρωπαϊκές δυνάμεις της Ουκρανίας αντέδρασαν και ανέτρεψαν τον πρόεδρο Β. Γιανουκόβιτς, ο οποίος επέλεξε να απεντάξει τη χώρα από την ευρωπαϊκή τροχιά συμφωνώντας τη συμμετοχή της στην Τελωνειακή Ένωση της Ευρασιατικής Ένωσης. Το 2014, η Ρωσία κατέλαβε για δεύτερη φορά στην ιστορία της την Κριμαία και οργάνωσε την απόσχιση των ρωσόφωνων περιοχών της Ουκρανίας με επίκεντρο το Ντονμπάς, μέσω ενός διαρκούς πολέμου φθοράς των ουκρανικών δυνάμεων. Αμέσως μετά, Μόσχα, Αστάνα και Μινσκ προχώρησαν στην ίδρυση της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης (ΕΑΟΕ), η οποία και κατέστη το κύριο μέσο γεωπολιτικής επιρροής και επέκτασης της Ρωσίας.

Η δομική μέθοδος της ρεαλιστικής σχολής σκέψης επιβεβαιώνει την ερμηνευτική καταλληλότητα και πληρότητά της και στο επίπεδο του διεθνούς συστήματος. Το μεγαλύτερο εγχείρημα της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής των διοικήσεων Ομπάμα (2008-2016) ήταν η διαπραγμάτευση της TTIP και της TPP, δηλαδή της Διατλαντικής Εταιρικής Σχέσης Εμπορίου και Επενδύσεων και της Διαειρηνικής Εταιρικής Σχέσης, οι οποίες θα εναρμόνιζαν τα 2/3 της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας, θέτοντας τα θεμέλια για την οικονομική ολοκλήρωση του πλανήτη. Οι συγκεκριμένες συμφωνίες δεν αφορούσαν μόνο το εμπόριο αλλά περισσότερες οικονομικές πολιτικές, όπως η διανοητική ιδιοκτησία, οι επενδύσεις, οι δημόσιες συμβάσεις και το περιβάλλον, οι οποίες θα επέτρεπαν στα συμβαλλόμενα μέρη να εισέλθουν σε διαδικασία βαθιάς ολοκλήρωσης και, ενδεχόμενα, σε ό,τι αφορά την TTIP, να επιτυγχανόταν μεσοπρόθεσμα σύγκλιση δύο έως και τριών σταδίων πλήρους οικονομικής ολοκλήρωσης, σύμφωνα με τη θεωρία του B. Balassa. Κατά τη συγκεκριμένη θεωρία και με βάση την ευρωπαϊκή εμπειρία, η TTIP θα μπορούσε να οδηγήσει μακροπρόθεσμα στην οικονομική ένωση ΗΠΑ και ΕΕ και, δεδομένης της αμυντικής συμμαχίας των δύο μερών, να ευνοούσε την πολιτική ολοκλήρωση στις δύο όχθες του Ατλαντικού. Άλλωστε, αυτή είναι η ιδεατή κατάληξη των εγχειρημάτων περιφερειακής ολοκλήρωσης, όπως έχουν επισημάνει ο E. Haas και ο J. Nye σύμφωνα με τη νεολειτουργική θεώρηση. Τα εγχειρήματα αυτά, ωστόσο, παρότι είναι παράγωγα της φιλελεύθερης σκέψης και αναπτύχθηκαν στη διεθνή οργάνωση που ακολούθησε μετά τον Β΄ ΠΠ στον δυτικό κόσμο, είναι, σε κάθε περίπτωση, δομές που μπορούν να εργαλειοποιηθούν από τις μεγάλες δυνάμεις επιθετικά ή αμυντικά, επεκτατικά ή ανασχετικά, ανάλογα με τον γεωπολιτικό και γεωοικονομικό ανταγωνισμό και τον διεθνή καταμερισμό ισχύος. Το γεγονός ότι, στην περίπτωση της TPP και ιδιαίτερα της TTIP και της διατλαντικής ολοκλήρωσης, οι ΗΠΑ είναι η μεγαλύτερη οικονομία και η ισχυρότερη στρατιωτική δύναμη του κόσμου, η Γουάσινγκτον θα δύνατο να ηγεμονεύσει επί τη βάσει των κοινών αξιών τους με την ΕΕ, περιορίζοντας τον ευρασιατικό άξονα αποκλειστικά στην περιφέρειά του. Το δίλημμα ασφάλειας Μόσχας και Πεκίνου τη δεδομένη χρονική περίοδο δεν ήταν μόνο στρατιωτικό αλλά ήταν πρώτιστα γεωπολιτικό και γεωοικονομικό, όπως προκύπτει από τη σύσταση των BRICS (2009) και την εκκίνηση, μερικά χρόνια αργότερα, του φιλόδοξου κινεζικού σχεδίου, «Πρωτοβουλία Ζώνη-Δρόμος» (BRI), που στοχεύει στον γεωοικονομικό έλεγχο της Ασίας, του μεγαλύτερου τμήματος της Ευρώπης και τμήματος της Αφρικής.

Σύμφωνα με τους θεμελιωτές του κλασσικού ρεαλισμού, Θουκυδίδη και Μοργκεντάου, ο αγώνας για ισχύ και μονομερές προβάδισμα μεταξύ των κρατών απορρέουν από τη φύση του ανθρώπου και αντανακλώνται τόσο στην εσωτερική τους πολιτική οργάνωση όσο και στις διεθνείς σχέσεις. Η περίπτωση του προέδρου της Ρωσίας και του κυβερνητικού περιγύρου του συνιστά απτό δείγμα ανθρώπινης φύσης, που επιδιώκει την παραμονή στην εξουσία παντί τρόπω, με τη σώρευση δύναμης εντός και εκτός της χώρας, όπως καταφαίνεται από την προσαρμογή του πολιτεύματος στα «μέτρα» του, με τη δεύτερη συνταγματική αναθεώρηση κατά τη διάρκεια της 25ετούς θητείας του, τις διώξεις των πολιτικών του αντιπάλων και αντιφρονούντων και τον πόλεμο στην Ουκρανία, ο οποίος, τρία σχεδόν χρόνια μετά το ξεκίνημά του, όχι μόνο δεν αφορά στην ασφάλεια της Ρωσίας και την προστασία των Ρώσων αποδήμων, αλλά στοχεύει προδήλως στην αναβίωση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Αντίστοιχα, η επανεκλογή του Σι Τζινπίνγκ στην προεδρία της Κίνας για τρίτη συνεχόμενη φορά, έπειτα από την άρση του περιορισμού των προεδρικών θητειών και η συγκέντρωση περισσότερης θεσμικής δύναμης για τον εαυτό του, συνδυαστικά με την ιδεολπτική στρατηγική του για την παγκόσμια πρωτοκαθεδρία της Κίνας, με την παράλληλη επέκταση του Νέου Δρόμου του Μεταξιού σε Ευρασία και Αφρική, αποτελεί απτό παράδειγμα ατομικής κυριαρχίας σε ένα κρατικό σύστημα εξουσίας, που τροφοδοτεί τον αξιωματούχο που βρίσκεται στην κορυφή του με ισχύ, η οποία αντλείται από το εσωτερικό και το εξωτε-

ρικό της κρατικής μονάδας. Η «ενός ανδρός αρχή» Πούτιν και Σι Τζινπίνγκ διασφαλίζεται από τον ρόλο, που επιφυλάσσουν οι δύο πρόεδροι για τα κράτη τους, στα συστήματα στα οποία ανήκουν.

Σύμφωνα με τον κλασσικό ρεαλισμό, ο έλεγχος του διεθνούς συστήματος εξαρτάται από τις στρατιωτικές δυνατότητες, τους οικονομικούς και φυσικούς πόρους, που η κάθε δύναμη έχει στη διάθεσή της, καθώς και την επιρροή που ασκεί επί των υπολοίπων κρατικών μονάδων της περιφέρειάς της, ώστε να κυριαρχεί χωρικά και να επικρατεί πολιτικά και οικονομικά έναντι των ανταγωνιστών της. Από το 2015 και την έναρξη λειτουργίας της ΕΑΟΕ, μέχρι σήμερα, ο ευρασιατικός άξονας ενισχύεται διαρκώς στο εσωτερικό και επεκτείνεται διαρκώς στο εξωτερικό του, συνδυάζοντας «ήπια» και «σκληρή» ισχύ, πραγματοποιώντας στρατιωτική και γεωοικονομική επέκταση προς την Ευρώπη και το σύνολο της Ευρασίας. Σε στρατιωτικό επίπεδο, η Ρωσία έκανε ολική επαναφορά στη Συρία, στο πλευρό του Άσαντ, τον οποίο διέσωσε με τη στήριξη της Κίνας, αποκτώντας ναυτική και αεροπορική βάση στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Σε διμερές επίπεδο, Ρωσία και Κίνα εμβαθύνουν τη διασύνδεσή τους, ιδιαίτερα στον ενεργειακό και οικονομικό τομέα, εξασφαλίζοντας τον εφοδιασμό της Κίνας με φυσικό αέριο για τις τρείς προσεχείς δεκαετίες (αγωγός «Power of Siberia») και στοχεύοντας στην αποδολαριοποίηση των διακρατικών συναλλαγών. Σε περιφερειακό επίπεδο, ο ΟΣΣ, ενισχυμένος μετά την ένταξη Ινδίας, Πακιστάν, Ιράν και Λευκορωσίας, και η ΕΑΟΕ συνιστούν τη γέφυρα της BRI και προάγουν την οικονομική ολοκλήρωση των μελών τους, σε βαθμό βαθιάς και πλήρους οικονομικής ολοκλήρωσης, ενισχύοντας τη συνεργασία τους στον τομέα της Ασφάλειας με τη διασύνδεση της αντιτρομοκρατικής δομής RATS με τις μονάδες αστυνομικής συνεργασίας της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ) και τον ΟΣΣΑ.

Κατά τη δομική του εκδοχή, ο δομικός ρεαλισμός κυριαρχεί στο επίπεδο του διεθνούς συστήματος μέσω και των δύο διαστάσεών του (επιθετικός – αμυντικός), με τις ευρασιατικές δυνάμεις να επιτίθενται στρατιωτικά, γεωπολιτικά και γεωοικονομικά, και τον δυτικό κόσμο να αμύνεται προσπαθώντας να διατηρήσει την παγκόσμια επιρροή του. Η Ρωσία διεξάγει ένας από τους μεγαλύτερους πολέμους της παγκόσμιας ιστορίας, λαμβάνοντας ακλόνητη υποστήριξη από την Κίνα, το Ιράν, τη Β. Κορέα και τη Συρία, ενώ στο πλευρό της τάσσονται, είτε σιωπηρά, είτε αναφανδόν, δεκάδες χώρες από τον παγκόσμιο «νότο». Μέσω της ΕΑΟΕ, στην οποία συμμετέχουν ως παρατηρητές η Κούβα, το Ουζμπεκιστάν και η Μολδαβία, η Ρωσία έχει πετύχει να ανακτήσει τη γεωπολιτική ισχύ της, καθώς έχει διασυνδεθεί με συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου με τη Σερβία, το Βιετνάμ, το Ιράν και τη Σιγκαπούρη, ενώ διαπραγματεύεται αντίστοιχες συμβάσεις με την Ινδία, την Αίγυπτο, το Ισραήλ, την Ινδονησία, τη Μογγολία και τα ΗΑΕ και έχει συνάψει συμφωνίες συνεργασίας με την ASEAN, την Αφρικανική Ένωση και τη MERCOSUR. Ιδιαίτερα με την ASEAN, έχει προταθεί από πλευράς του Πούτιν να συναφθεί πολυμερής συνεργασία εταιρικής σχέσης, τόσο με την ΕΑΟΕ και τον ΟΣΣ, όσο και με όλα τα μέλη της BRI, ώστε να σχηματιστεί μία Ευρύτερη Ευρασιατική Συνεργασία (GEP). Παράλληλα, η Κίνα, πέρα από τον Νέο Δρόμο του Μεταξιού, έχει ενταχθεί και συνδιαμορφώσει σε

σημαντικό βαθμό την Περιφερειακή Συνολική Οικονομική Εταιρική Σχέση (RCEP), στην οποία συμμετέχουν τα κράτη της ASEAN και θεωρείται ως μέσο εξισορρόπησης της Περιεκτικής και Προοδευτικής Συμφωνίας για τη Διειρηνική Εταιρική Σχέση (CPTPP), που θεωρείται «πρόδρομος» αναβίωσης της TPP, για την οποία οι διαπραγματεύσεις ανεστάλησαν από πλευράς ΗΠΑ κατά την προεδρία Τραμπ, όπως και για την TTIP. Τόσο στους BRICS που «διπλασιάστηκαν» την προηγούμενη χρονιά με την εισδοχή της Αιγύπτου, Σαουδικής Αραβίας, Ιράν, Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων και Αιθιοπίας, όσο και στην ΕΑΟΕ, την ΚΑΚ και τον ΟΣΣ, στον οποίο εντάχθηκε πρόσφατα και η Λευκορωσία, Κίνα και Ρωσία διακηρύσσουν τη διαμόρφωση «νέας παγκόσμιας τάξης», η οποία βάζει τέλος στο μονοπολικό σύστημα των ΗΠΑ με τη μεταρρύθμιση της διακυβέρνησης του διεθνούς συστήματος, του Συμβουλίου Ασφάλειας του ΟΗΕ και των κυριότερων διεθνών οικονομικών οργανισμών.

Στον αντίποδα, οι δυτικές δυνάμεις προασπίζουν τη διεθνή τάξη τόσο στρατιωτικά όσο και γεωπολιτικά. Αφενός, έχουν επιλέξει τη στρατηγική της έμμεσης προσέγγισης στέλνοντας όπλα και χρήματα στην Ουκρανία, που έχει επιβιώσει χάρη στη σθεναρή υποστήριξη των ΗΠΑ, του Ηνωμένου Βασιλείου, της ΕΕ και των G7. Το ΝΑΤΟ, όχι μόνο δεν υπέκυψε στις απειλές της Μόσχας για επιστροφή στα σύνορα του 1997, αλλά ενέταξε τη Φινλανδία και τη Σουηδία στη Συμμαχία, κρατώντας ενεργή την πολιτική «ανοικτών θυρών» και διατηρώντας κρίσιμες συνεργασίες με κράτη που βρίσκονται στη Μεσόγειο (Μεσογειακός Διάλογος) και τη Μέση Ανατολή (Πρωτοβουλία της Κωνσταντινούπολης), την Ιαπωνία, τη Νότια Κορέα, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Η ΕΕ προωθεί με σταθερά βήματα την αμυντική ένωση των κρατών-μελών και εξελίσσει διαρκώς την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης, η οποία προάγει συνεργασίες με όλες τις περιφέρειες του κόσμου. Μέσω της ΚΕΠΠΑ και της ΚΠΑΑ, της απελευθέρωσης των εμπορικών συναλλαγών και προώθησης μεταρρυθμίσεων, η ΕΕ έχει διασφαλίσει την ευρωπαϊκή τροχιά των Δυτικών Βαλκανίων, εξαλείφοντας την επιρροή της Ρωσίας από την Ευρώπη. Βασικές προτεραιότητες των ευρωπαϊκών εξωτερικών σχέσεων είναι η αποτελεσματικότερη διασύνδεση με τη Λατινική Αμερική και την Αφρική, που προάγεται, αντιστοίχως, με τη θεσμοποιημένη σχέση ΕΕ-CELAC και την Εταιρική Σχέση Αφρικανικής Ένωσης – ΕΕ, δια των οποίων θα διοχετευθούν στις εν λόγω ηπείρους πόροι ύψους $45 και 150$ δις δολαρίων μέσω του προγράμματος «Global Gateway». Το πρόγραμμα αφορά την περίοδο 2021-2027 και έχει ως στόχους την ανάπτυξη και την επένδυση σε υποδομές, την ενίσχυση της ασφάλειας και την προάσπιση της διεθνούς τάξης. Ακόμη, η ΕΕ έχει διαπραγματευτεί μία συνολική συμφωνία και με τον Οργανισμό Κρατών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (Post Cotonou Agreement). Τόσο η Αφρική όσο και η Λατινική Αμερική συνιστούν περιοχές, στις οποίες η Ρωσία και η Κίνα προσπαθούν διαρκώς να ενισχύσουν την επιρροή τους τόσο μέσω των BRICS όσο και μέσω ευνοϊκών εμπορικών όρων για τις αναπτυσσόμενες χώρες, που παρέχονται μέσω της ΕΑΟΕ και της BRI. Πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ ευρασιατικού άξονα και Δύσης αποτελεί, επίσης, η διαπεριφέρεια του Ινδοειρηνικού, όπου οι ΗΠΑ και, ιδιαίτερα οι διοικήσεις Ομπάμα και Τραμπ, προσπαθούν να εμβαθύνουν τις σχέσεις

Πίνακας 1: Τύποι διεθνών αλλαγών κατά τον Gilpin

Τύπος	Αλλαγή αλληλεπιδράσεων	√ Συστημική αλλαγή	Αλλαγή συστημάτων
Παράγοντες	Διακρατικές διαδικασίες	√ Αλλαγή στη διακυβέρνηση	Αλλαγή δρώντων

Πηγή: R. Gilpin, 1981

Σχήμα 1: Το διεθνές σύστημα κατά τον Waltz

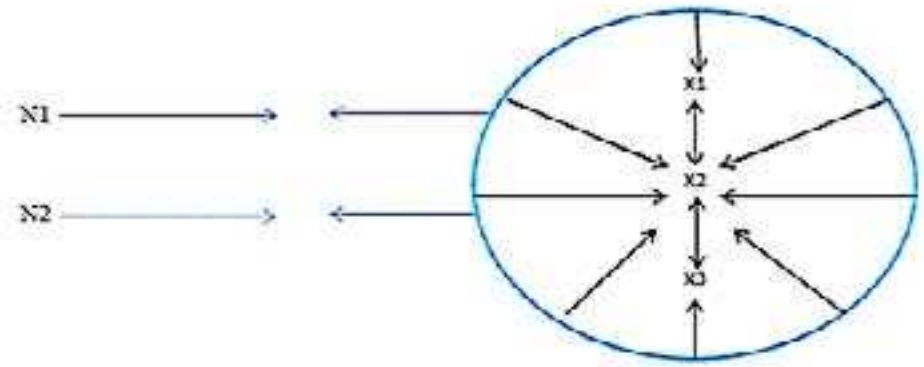

Πηγή: K. Waltz, 1979

με την Ινδία, προκειμένου να εξισορροπήσουν την Κίνα στην περιοχή. Το ίδιο συμβαίνει και με την CPTPP, στην οποία συμμετέχουν το Ηνωμένο Βασίλειο και σύμμαχοι των δυτικών δυνάμεων, όπως η Ιαπωνία, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία, εξισορροπώντας την BRI της Κίνας.

Η σύγχρονη διεθνής πολιτική επιφέρει αλλαγές στο επίπεδο του διεθνούς συστήματος και παράγει αλληλεπιδράσεις, που η ρεαλιστική σχολή σκέψης ερμηνεύει με πληρότητα. Σύμφωνα με τη θεωρία του Gilpin (Πιν. 1) για τις διεθνείς αλλαγές, η αλλαγή αλληλεπιδράσεων αφορά διακρατικές διαδικασίες, η συστημική αλλαγή συνεπάγεται αλλαγή της διακυβέρνησης του διεθνούς συστήματος και η αλλαγή συστημάτων την αλλαγή των δρώντων (κράτη – υπερεθνικές οντότητες). Ο άξονας Ρωσίας - Κίνας, η εξάπλωση των ευρασιατικών οργανισμών και η διασύνδεσή τους με ευρύτερα σχήματα συνεργασίας, σε συνδυασμό με τη διακήρυξη Μόσχας – Πεκίνου για μια νέα παγκόσμια τάξη, η οποία θα περιλαμβάνει μεταρρυθμίσεις στους κυριότερους διεθνείς οργανισμούς και θα είναι πολυπολική και επωφελής για την Ευρασία και τον παγκόσμιο νότο, αφορά συστημική αλλαγή και αναδιάταξη της διακυβέρνησης του διεθνούς συστήματος. Αυτό συνάγεται και από τα δόγματα ασφάλειας των δύο χωρών και τον πόλεμο στην Ουκρανία, στον οποίο η Μόσχα είναι ανυποχώρητη, αγνοώντας τις εκκλήσεις της Δύσης για σεβασμό του διεθνούς δικαίου και των συνόρων.

Σχήμα 2 Το τρίγωνο των ευρασιατικών οργανισμών στο διεθνές σύστημα

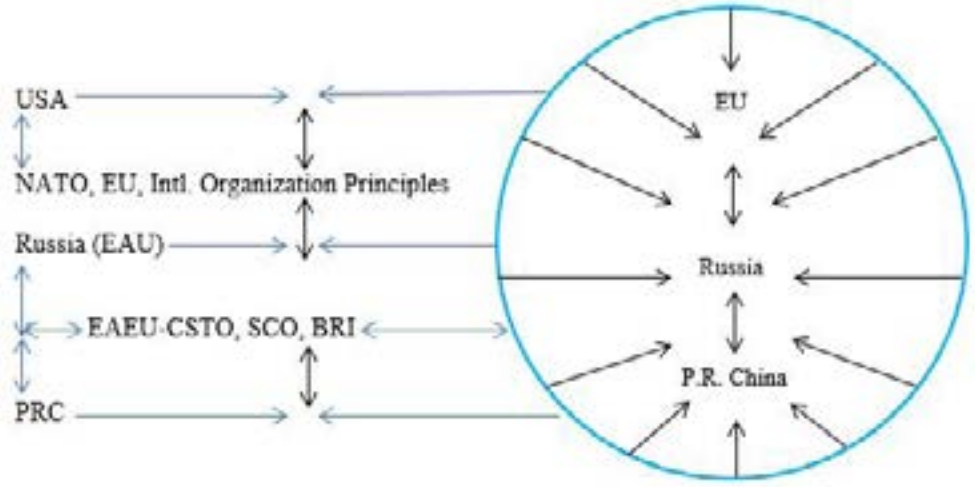

Σχήμα διαμορφωμένο απ' τον συγγραφέα σύμφωνα με το πρωτότυπο του K. Waltz

Οι αλληλεπιδράσεις, οι οποίες επέφεραν την αλλαγή, ερμηνεύονται από τη θεωρία διεθνούς πολιτικής του K. Waltz. Πρόκειται για πρόσληψη επιλογών, δράσεων και, εν γένει εκροών, των διατακτικών δυνάμεων του διεθνούς συστήματος, οι οποίες εσωτερικοποιούνται από τις μεγάλες και περιφερειακές δυνάμεις και, εν συνεχεία, αφού προσαρμοστούν στις ειδικότερες συνθήκες κάθε έθνους, επανεξάγονται στο διεθνές σύστημα επηρεάζοντας τον περιφερειακό και παγκόσμιο καταμερισμό ισχύος. Οι διαδράσεις αυτές, όπως αποτυπώνονται και στο σχήμα 1, διαχέονται σε όλο το σύστημα παρακινώντας τις μικρότερες κρατικές μονάδες να επιλέξουν εταίρους, συμμάχους και να πορευτούν σύμφωνα με τα συμφέροντα και τις υλικές δυνατότητές τους. Ως εκ τούτου, από το 1991 μέχρι σήμερα, βάσει των αλληλεπιδράσεων που σημειώθηκαν μεταξύ της διατακτικής δύναμης του μεταψυχροπολεμικού κόσμου και των μεγάλων δυνάμεων, το διεθνές σύστημα διαμορφώθηκε κατά το σχήμα 2, με τις ΗΠΑ να έχουν την πρωτοκαθεδρία και να συνδιαμορφώνουν τον σύγχρονο κόσμο από κοινού με την ΕΕ μέσω του NATO. Η αλληλεπίδραση των δύο δυνάμεων ώθησε τη Ρωσία να εσωτερικοποιήσει το πετυχημένο ευρωπαϊκό πρότυπο περιφερειακής ολοκλήρωσης της ΕΕ και διασύνδεσής του με τους τομείς της ασφάλειας και της άμυνας, αναπτύσσοντας μέσω της ΚΑΚ, την ΕΑΟΚ, την ΕΑΟΕ και τον ΟΣΣΑ. Συγχρόνως, συμμάχησε με την Κίνα, η οποία αναζητούσε εναγωνίως μία εύρωστη ενεργειακά δύναμη[1], που θα μπορούσε να αποτελέσει το εφαλτήριο της γεωοικονομικής επέκτασης προς δυσμάς αλλά και να επικεντρωθεί στο μέτωπο της Ταϊβάν και στις

1. Το κινεζικό κράτος «οφείλει να σιτίζει το 20% του παγκόσμιου πληθυσμού, παρότι διαθέτει μόλις το 7.9% των καλλιεργήσιμων εκτάσεων και 6.5% του πόσιμου νερού» του πλανήτη.

υπόλοιπες προκλήσεις, οι οποίες βρίσκονται στον Ειρηνικό. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τις διαφορές στη Θάλασσα της Ανατολικής Κίνας με την Ιαπωνία και τη Νότια Κορέα και στη Θάλασσα της Νότιας Κίνας, με τις Φιλιππίνες, το Μπρουνέι, το Βιετνάμ και τη Μαλαισία, λόγω των επεκτατικών προσδοκιών του Πεκίνου. Συνεπώς, έπειτα από τρείς δεκαετίες υπεροχής των δυτικών δυνάμεων, η στρατηγική ευθυγράμμιση Ρωσίας – Κίνας οδήγησε στην αναδιαμόρφωση του διεθνούς συστήματος δια της δημιουργίας νέων σχημάτων περιφερειακής συνεργασίας.

Οι αλληλεπιδράσεις εξηγούν τη μετατόπιση του διεθνούς καταμερισμούς ισχύος και τις αλλαγές στη διακυβέρνηση του διεθνούς συστήματος, αλλά χρειάζεται να κατανοηθεί ο τύπος τους. Πρόκειται, σύμφωνα με τον Χ. Παπασωτηρίου, για ιδεατούς μακροσκοπικούς τύπους αρχέτυπων στρατηγικών, οι οποίοι διακρίνονται στις στρατηγικές ανάσχεσης – επέκτασης, στη στρατηγική των συμμαχιών, στη στρατηγική των εξισορροπήσεων και στη στρατηγική του κατευνασμού. Οι στρατηγικές δεν είναι μόνο στρατιωτικές αλλά αφορούν το σύνολο των μέσων που διαθέτει κάθε κράτος, προκειμένου να προασπίσει τα συμφέροντά του και βελτιώσει τη θέση του σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο. Οι ιδεατοί τύποι αφορούν την ανάπτυξη των στρατιωτικών δυνατοτήτων, τη γεωπολιτική επιρροή, τον γεωοικονομικό έλεγχο, τη διαχείριση των φυσικών πόρων, τη διπλωματία και την ιδεολογία. Γι' αυτό ερμηνεύουν τις υψηλές στρατηγικές των κρατικών μονάδων και υπολογίζουν τις συνέπειες των εφαρμογών τους, ανατροφοδοτώντας τη χάραξη και την ανάπτυξή τους, παράγοντας μία ανακυκλιζόμενη δυναμική η οποία ενεργοποιεί και αναδιατάσσει το διεθνές σύστημα. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η προσδοκία των πρώην κομμουνιστικών και σοβιετικών κρατών να αναζητήσουν ένα καλύτερο μέλλον και η επιλογή της ΕΕ και του ΝΑΤΟ να σταθεροποιήσουν την Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια αυξάνοντας τα μέλη των δύο οργανισμών, είχαν ως αποτέλεσμα να υιοθετηθεί στρατηγική επέκτασης των δυτικών δυνάμεων και να προχωρήσουν σε εναρμονισμένες διευρύνσεις προς την Ανατολική Ευρώπη και στην ομότροπη διαχείριση προκλήσεων στις γειτονικές τους διαπεριφέρειες (Σχήμα 3).

Σχήμα 3: Αλληλεπιδράσεις στρατηγικών 1991-2008

Δημιουργήθηκε από τον συγγραφέα

Σχήμα 4: Αλληλεπιδράσεις στρατηγικών 2009-2014

Η Ρωσία, έχοντας απωλέσει σημαντικό τμήμα της ισχύος της και βλέποντας την προώθηση των δυτικών δυνάμεων στην άλλοτε σφαίρα επιρροής της χρειάστηκε να λειτουργήσει ανασχετικά μέσω της ΚΑΚ, δημιουργώντας σχήματα συνεργασίας, όπως τη ΣΣΑ και την πρώτη Τελωνειακή Ένωση, που θα της επέτρεπαν να ενισχύσει την ασφάλεια και να περιφρουρήσει την πολιτική, οικονομική και πολιτισμική διασύνδεσή της με τις νέες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου. Ταυτόχρονα, η εξισορρόπηση της δυτικής επέκτασης προς τον ευρασιατικό χώρο δεν ήταν για τη Μόσχα ζήτημα επιλογής αλλά ανάγκης, καθώς η Ρωσία θα κατέληγε αναπόφευκτα να ενταχθεί στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ, κάτι το οποίο δεν ήταν ποτέ ρεαλιστικό για το Κρεμλίνο, όπως αποδείχθηκε από τα γεγονότα που ακολούθησαν τις επόμενες δεκαετίες. Η συμμαχία με την Κίνα επήλθε ως φυσικό επακόλουθο και ήκμασε μέσω του Συμφώνου της Σαγκάης, καθώς η Ρωσία δεν είχε εναλλακτική όσο η ευρωατλαντική ολοκλήρωση προχωρούσε προς Ανατολάς. Η ισχυροποίηση της ΕΕ και του ΝΑΤΟ μέσω διευρύνσεων και πολυμερών συνεργασιών (UfM, EaP, MD και ICI) και η εξάπλωση της παγκοσμιοποίησης οδήγησαν τη Ρωσία και την Κίνα στο να μιμηθούν το παράδειγμα της φιλελεύθερης διεθνούς οργάνωσης και να επιχειρήσουν τη δική τους ολοκλήρωση, παρότι διέθεταν έλλειμα δημοκρατίας και κρατικά ελεγχόμενες οικονομίες. Μέσω της ΕΑΟΚ, του ΟΣΣΑ και του ΟΣΣ, Μόσχα και Πεκίνο όχι μόνο πέτυχαν να αποτρέψουν την επέκταση της ευρωατλαντικής ολοκλήρωσης προς δυσμάς, αλλά ανέπτυξαν συν τω χρόνω αντίρροπη δυναμική καταγράφοντας αξιοσημείωτες επιδόσεις ως προς το εύρος και το βάθος της ολοκλήρωσης στο πλαίσιο της ΕΑΟΕ, του ΟΣΣ, της BRI και των BRICS (Σχήμα 4).

Ειδικότερα έπειτα από την ανακληθείσα προσπάθεια της Γουάσινγκτον να αυξήσει την ισχύ και να επεκτείνει την επιρροή της στον κόσμο διασυνδέοντας τον Ατλαντικό με τον Ειρηνικό Ωκεανό μέσω της TTIP και της TPP, οι ευρασιατικοί οργανισμοί αποτέλεσαν τους πυλώνες επέκτασης της ρωσικής και της κινεζικής υψηλής στρατηγικής, οι οποίες καθορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τα επίπεδα ολοκλήρωσης που επιτεύχθηκαν σε διαπεριφερειακό επίπεδο στους τομείς της οικονομίας, της ασφάλειας και της συνερ-

Σχήμα 5: Αλληλεπιδράσεις στρατηγικών 2015 - σήμερα

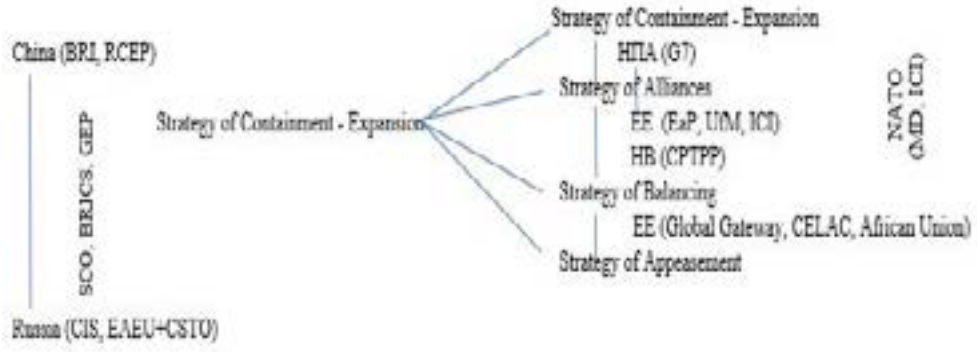

γασίας στη σφαίρα των εξωτερικών σχέσεων. 30 χρόνια μετά την παγκυρική επικράτηση και κυριαρχία τους στη διεθνή οργάνωση, οι δυτικές δυνάμεις εφήρμοσαν στρατηγικές ανάσχεσης των ευρασιατών συμμάχων και των οργανισμών τους, είτε έμμεσα στρατιωτικά στην Ουκρανία, είτε προσπαθώντας να τους εξισορροπήσουν αναζητώντας νέους εταίρους και συμμάχους στην Λατινική Αμερική, την Αφρική και τον Ινδοειρηνικό (Σχήμα 5). Ο έλεγχος του μεγαλύτερου τμήματος της διπειρωτικής μακροπεριφέρειας Ευρασίας – Ειρηνικού από τη Μόσχα και το Πεκίνο, χάρη στην επεκτατική ευθυγράμμιση των ευρασιατικών οργανισμών με ευρύτερα σχήματα συνεργασίας, όπως η GEP και η RCEP, επέφεραν την αναδιάταξη του διεθνούς καταμερισμού ισχύος, επιβεβαιώνοντας την αλλαγή στη διακυβέρνηση του διεθνούς συστήματος και τον μετασχηματισμό του ανάλογα με την αλληλενέργεια των υψηλών στρατηγικών των ισχυρότερων δυνάμεων του πλανήτη.

Εν κατακλείδι, όπως αποτυπώνεται και στο σχήμα 6, η ενεργοποίηση των τεσσάρων αρχέτυπων στρατηγικών διαμορφώνει το διεθνές σύστημα. Οι αρχέτυπες στρατηγικές καθορίζουν τη σύνθεση, με βάση την οποία χαράσσονται οι υψηλές στρατηγικές κάθε διεθνούς δρώντος. Όπως καταδείχθηκε, κατά την ανάλυση των στρατηγικών των τεσσάρων μεγαλύτερων δυνάμεων του διεθνούς συστήματος από το 1991 μέχρι σήμερα, η υψηλή στρατηγική δύναται να ενισχύσει το εφαρμόζον υποκείμενο και να παράγει αναδιατακτική δυναμική, βελτιώνοντας τη θέση αυτού στο εκάστοτε σύστημα ασφάλειας και συνεργασίας σε περιφερειακό είτε και παγκόσμιο επίπεδο. Εν γένει, κάθε υψηλή στρατηγική μετέχει σε ένα σύνολο ανατροφοδοτούμενων αλληλεπιδράσεων των υψηλών στρατηγικών των υπόλοιπων δρώντων του διεθνούς συστήματος, που παράγουν από καιρού εις καιρόν αναδιατακτικές δυναμικές και ασκούν διαμορφωτικές επιδράσεις στη διακυβέρνησή του. Όσο πιο αποτελεσματική είναι μία υψηλή στρατηγική, τόσο περισσότερες αλληλεπιδράσεις προκαλεί στη διεθνή πολιτική. Ανάλογα με το εύρος τους, οι αλληλεπιδράσεις επηρεάζουν τον διεθνή καταμερισμό ισχύος και, εν συνεχεία, δύνανται να μεταβάλουν την παγκόσμια τάξη. Κατ' ακολουθίαν, συναρτήσει της έκτασης των μεταβολών και της έντασης του ανασχηματισμού της παγκόσμιας τάξης αναδιαμορφώνεται και το διεθνές σύστημα (Σχήμα 6).

Σχήμα 6: Το διεθνές σύστημα ως σύνολο στρατηγικών αλληλεπιδράσεων

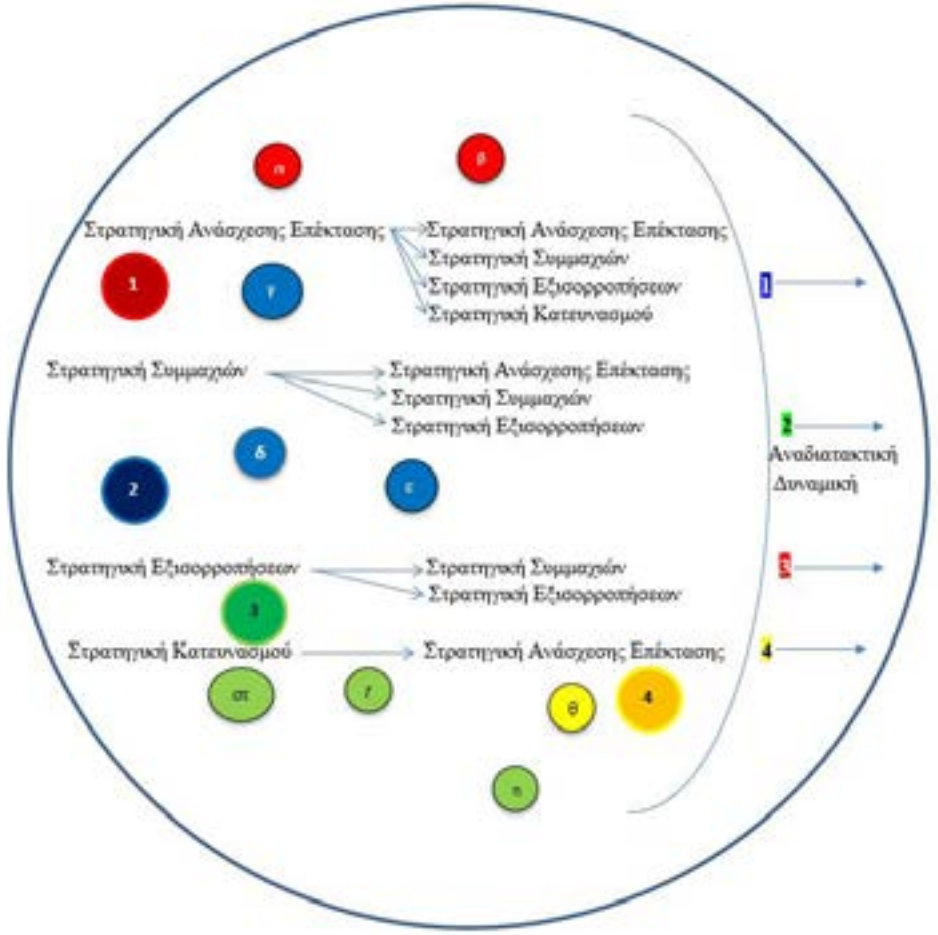

VII. Varia

Οι καποδιστριακές αρχές της σύγχρονης διπλωματίας

1

Γιώργος Καλπαδάκης

Κύριος Ερευνητής, Ακαδημία Αθηνών (ΚΕΙΝΕ)

Ο Μάριος Πλωρίτης σημειώνει ότι η Ελλάδα βιάζεται να θεσμοποιεί, απλά και μόνο για να κατεδαφίσει πιο γρήγορα: εξυψώνουμε όχι για να τιμήσουμε, αλλά για να γκρεμίσουμε ευκολότερα. Ίσως γι' αυτό, στο πεδίο της πολιτικής δεν διαρκούν εκείνοι που ενδίδουν στις ιαχές του δήμου, αλλά αυτοί που αποκτούν βάρος μέσα από τη σιωπηλή τους παρουσία· μορφές όπως ο Καποδίστριας, οι οποίες, μακριά από τη μέριμνα της μεταθανάτιας δόξας, δεν εχθρεύτηκαν τη λήθη – την υπερέβησαν. Και αξίζει να τις προσεγγίσουμε ξανά, όχι για να τις υψώσουμε σε βάθρα, αλλά για να εντοπίσουμε, κάτω από την επιφάνεια, τις βαθιές ρίζες που στήριξαν διαχρονικά το συλλογικό μας οικοδόμημα.

Ένα από τα νήματα της σκέψης του απολήγει στη θεσμική παρακαταθήκη που κληροδότησε, την οποία μόλις τα τελευταία χρόνια έχουμε αρχίσει να εξερευνούμε σε μεγαλύτερο βάθος. Στη διάρκεια της βραχύβιας θητείας του, που δεν υπερέβη τα τρία χρόνια και εννέα μήνες, κατόρθωσε να θέσει τα θεμέλια για μια πλειάδα θεσμών και δημόσιων

* *Ομιλία στην παρουσίαση του βιβλίου του Α-Ι. Δ. Μεταξά: Το αθέατο εγχειρίδιο: διπλωματική σκέψη και πράξη του Ιωάννη Καποδίστρια (1815-1826), Εστία: Αθήνα 2025. Η εκδήλωση διεξήχθη στην Ελληνοαμερικανική Ένωση στις 29 Μαΐου 2025.*

λειτουργιών: από όργανα διοικητικής οργάνωσης και οικονομικής διακυβέρνησης, έως τη δικαιοσύνη, την παιδεία και τη συγκρότηση ενόπλων σωμάτων. Το κατοπινό, οθωνικό σύστημα επωφελήθηκε από πολλές από τις αρχιτεκτονικές του παρεμβάσεις, αποφεύγοντας όμως να τις αποδώσει στον δημιουργό τους και εντάσσοντάς τες αθόρυβα στο αφήγημά τους.
Ένα άλλο νήμα, όμως, είναι και είναι αυτό στο οποίο ο Καθηγητής κ. Μεταξάς επιλέγει να εστιαστεί. Αφορά στις αντιλήψεις του Καποδίστρια γύρω από την εφαρμοσμένη πολιτική και ειδικότερα την εξωτερική. Ο συγγραφέας επικεντρώνεται σε οκτώ κείμενα-κλειδιά του Κερκυραίου διπλωμάτη, ανιχνεύοντας τις αρχές που θεμελίωσαν την προσέγγισή του στη διπλωματία. Με εξαίρεση τον απολογισμό που υπέβαλε το 1826 στον νέο αυτοκράτορα Νικόλαο Α΄, τα υπόλοιπα χρονολογούνται από το 1815 έως το 1822, περίοδο κατά την οποία υπηρετούσε ως Γραμματέας Εξωτερικών Υποθέσεων του τσάρου Αλεξάνδρου.
Πρόκειται για κείμενα που συντάχθηκαν από έναν κορυφαίο εν ενεργεία διπλωμάτη μιας μεγάλης δύναμης, της Ρωσίας, ο οποίος σύντομα θα αναλάμβανε καθήκοντα Κυβερνήτη ενός νεότευκτου κράτους – της Ελληνικής Πολιτείας. Αποτελούν όμως και προϊόντα της σκέψης ενός Επτανήσιου αριστοκράτη μεταρρυθμιστή τον οποίο διαμόρφωσε το κλίμα «ενός δειλά διαχεόμενου πολιτικού φιλελευθερισμού», όπως περιγράφει ο συγγραφέας τα νησιά του Ιονίου στα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα.
Αφεύκτως, λοιπόν, οδηγούμαστε μέσα από αυτή την τριπλή ιδιότητά του στις «ασυζήτητες επιταγές» του «αθέατου εγχειριδίου», δηλαδή στα προτάγματα που έθεσε ο Καποδίστριας ως προϋποθέσεις για την εδραίωση μιας συντεταγμένης εξωτερικής πολιτικής με ηθική και θεσμική βάση. Πρώτον, την κομβική σημασία που απέδιδε στην παιδεία και, συνακόλουθα, στην ορθολογική αντιμετώπιση των πραγμάτων που αυτή καλλιεργεί. Δεύτερον, την πρόσληψη της δημοκρατίας όχι ως στόχου άμεσα πραγματοποιήσιμου, αλλά ως θεσμού που εξελίσσεται αδιάκοπα. Τέλος, ο Καποδίστριας θεωρούσε κρίσιμη την ανάγκη να ασκείται ένας βαθμός λαϊκού ελέγχου στην εξουσία, καίτοι περιορισμένος, με προοπτική όμως η συμμετοχή του λαού να διευρύνεται σύστοιχα με το επίπεδο της παιδείας του.
Πάνω σε αυτή τη βάση, ο Καποδίστριας υποδεικνύει τον υπέρτατο ρόλο που διαδραματίζει η Ευρώπη ως το μείζον πλαίσιο αναφοράς των διεθνών σχέσεων. Αποδέχεται την πολιτευματική μοναρχική νομιμότητα των μελών της Ιεράς Συμμαχίας αλλά χωρίς να προσυπογράφει αβασάνιστα την αντεπαναστατική λανθάνουσα που τα διέπει. Γι' αυτό και στηλιτεύει τη στάση των μεγάλων δυνάμεων ενώπιον της ελληνικής επανάστασης εκτιμώντας ότι η Ευρώπη κρίνεται με βάση και την ηθικό-πολιτική της υπόσταση, ιδιαίτερα όταν οι ενέργειές της αντιβαίνουν προς το ανήσυχο «πνεύμα των καιρών».
Σε αυτό τον αέναο αγώνα, ο Καποδίστριας εναποθέτει τις ελπίδες του στις προοπτικές του αναδυόμενου διεθνούς δικαίου, στη δυνατότητα της εκκολαπτόμενης παγκόσμιας δικαιοταξίας να υπερβεί το ατελές σύστημα των «συναινετικών συμβιβασμών» και να στηριχθεί σε ένα «σύστημα υποχρεώσεων» με πυρήνα τις συνθήκες. Θεωρεί ότι «νέοι θεσμοί» θα πρέπει να σχηματισθούν, ικανοί να συσχετίσουν τα συμφέροντα των μοναρχών με «τα σημερινά συμφέροντα των αντίστοιχων εθνών,» όπως σημειώνει.

[Κι εδώ ίσως διακρίνεται ένας πρώιμος εκφραστής της παράδοσης του Kelsen και του Lauterpacht, που αντιμετωπίζει το διεθνές δίκαιο ως ηθικό ανάχωμα και έσχατο μέσο προστασίας των αδυνάτων απέναντι στην αυθαιρεσία των ισχυρών.]
Στο βάθος της, η εξωτερική πολιτική του Καποδίστρια θεμελιώνεται σε έναν αρραγή συνδυασμό εσωτερικής ευρυθμίας και διεθνούς ισορροπίας. Αντιπαραβάλλοντας τη «δυτική ευταξία» με την ελλαδική θεσμική ρευστότητα, υπογραμμίζει την ανάγκη όχι μόνο να συγκροτηθεί μια υπέρτατη διοίκηση, αλλά και να εξασφαλισθεί η μεταφορά τεχνογνωσίας – διοικητικής, στρατιωτικής, διπλωματικής. Παράλληλα, στηρίζει την άσκηση κυρίαρχης πολιτικής με σκοπό το σχηματισμό μιας «γενικής συμμαχίας», ικανής να εξισορροπεί τις δυνάμεις διεθνώς αλλά και να προασπίζεται τους αδυνάτους. Προϋπόθεση, όμως, για τη διατήρησή της είναι η καλλιέργεια –μέσω της παιδείας– μιας κοινής γνώμης, αξιακά ευθυγραμμισμένης με τις ηγεσίες και ικανής να υπερασπιστεί οικουμενικές αρχές, όπως η προστασία των κατατρεγμένων της Ανατολής.
Ένα άλλο κρίσιμο στοιχείο που διατρέχει την καποδίστρεια σκέψη είναι η επιμονή του η εξωτερική πολιτική να εκκινεί από πραγματολογικά στοιχεία και ελέγξιμες συνθήκες. Παρεπόμενο αυτής της προσέγγισης είναι και η ανάγκη να αντλούνται πληροφορίες με όσο το δυνατόν πιο αδιαμεσολάβητο τρόπο, χωρίς την αχρείαστη και συχνά παραπλανητική παρεμβολή τρίτων. Αρματωμένος, λοιπόν, με αξιόπιστες πληροφορίες, ο ιθύνων νους της διπλωματίας δύναται, κατά τον Καποδίστρια, να ενεργήσει όχι υπό το κράτος του παροντισμού, αλλά με κύριο γνώμονα την «εύχρονη στιγμή», την βέλτιστη συγκυρία δηλαδή, για τη λήψη των κρίσιμων αποφάσεων.
Τέλος, ο συγγραφέας ξεχωρίζει ως βασικό συστατικό στοιχείο της προσέγγισης του Καποδίστρια την επιζήτηση «νομιμοποιήσεων». Ένα κράτος απογυμνωμένο από ερείσματα στη διεθνή σκηνή δεν μπορεί να στηριχθεί μόνο στην Υψηλή Πολιτική και την ωμή επιβολή της στο πλαίσιο του ευρύτερου συσχετισμού δυνάμεων. Θα πρέπει να μοχθήσει για να θεμελιώσει το νομιμοποιητικό του υπόβαθρο, φιλοτεχνώντας μια ιδιαίτερη δημόσια εικόνα που αντλεί αποδοχή από τη δεξαμενή του συμβολικού.
Ολοκληρώνοντας, ας μου επιτραπούν δύο επισημάνσεις: Πρώτον, η συστηματική ανασύνταξη της σκέψης του Καποδίστρια προοικονομεί κρίσιμες εξελίξεις στη διπλωματία του 19ου και 20ού αιώνα. Οι θέσεις του, τις οποίες ο συγγραφέας περισυνέλεξε με μεγάλη φροντίδα και ερμηνευτική διαύγεια από τα κείμενά του, δεν αποτελούν προφητικές εκλάμψεις, αλλά πρακτικές απαντήσεις στις θεσμικές ανάγκες της εποχής που ανέκυψαν μετά το Συνέδριο της Βιέννης. Συνιστούν το προανάκρουσμα μεταρρυθμιστικών εξελίξεων που θα οδηγούσαν στην ανάδυση της δημόσιας διπλωματίας, στη θωράκιση των δομών πολυμερών διαπραγματεύσεων και σε θεσμούς διπλωματικής συνεργασίας, με προεξέχον το σύστημα των Ηνωμένων Εθνών. Ήδη τότε, αυτοκρατορίες όπως η ρωσική, η οθωμανική και η αυστριακή κινούνταν προς την επαγγελματοποίηση του διπλωματικού τους μηχανισμού και των μυστικών υπηρεσιών τους. Είναι ενδεικτικό, μάλιστα, ότι το ξέσπασμα της ελληνικής επανάστασης ανέκοψε απότομα μια μεγάλη προσπάθεια αναμόρφωσης των ρωσικών προξενικών αρχών – που είχε ως στόχο να αποτρέψει την

αυξανόμενη κατάχρηση των προνομίων πού είχαν αποδοθεί από την Πύλη σε πρόσωπα με ιδιοτελή συμφέροντα, οικονομικά ή και πολιτικά.

Το δεύτερο, καταληκτικό σχόλιο αφορά στην αξία που έχει το *Αθέατο Εγχειρίδιο* – όχι μόνο ως αυτοτελής συμβολή, αλλά ως τεκμήριο για το τι δύνανται να αποδώσουν οι επιστήμες όταν συνομιλούν ισότιμα. Εξάγονται πάντοτε πιο εκλεπτυσμένα συμπεράσματα για τα ελατήρια που κινούν τα νήματα της Ιστορίας, σε σύγκριση με όσα μας προσφέρουν οι στενά πραγματολογικές ή μονοδιάστατα θεωρητικές αναλύσεις. Έτσι, ο Καποδίστριας που αναδύεται μέσα από τη στοχαστική ανασυγκρότησή του φαντάζει οικείος· και στο επιμύθιο, όπου ο συγγραφέας μας μεταφέρει στο παρόν, η εικόνα αυτή αποκρυσταλλώνεται. Σε ένα τοπίο «παγκόσμιας εχθρότητας» και παθολογικής κατασκευής υπαρξιακών αντιπάλων, η καποδιστριακή έκκληση για την καλλιέργεια μιας «αβίαιης ζωής» στις διεθνείς σχέσεις αποκτά, όπως ευθύβολα σημειώνει ο κ. Μεταξάς, επείγουσα επικαιρότητα.

Ίσως, τελικά, το πρόβλημα να μην είναι ότι θεσμοποιούμε βιαστικά, αλλά ότι αποσυνδεόμαστε πρόωρα από τα υπομονετικά σμιλεμένα νήματα θεσμικής σκέψης, σαν εκείνα που μας κληροδότησε σιωπηλά ο Καποδίστριας. Η χθεσινή έκθεση ενός διεθνώς αναγνωρισμένου ινστιτούτου υψηλού κύρους για την αποδόμηση του πολυμερούς συστήματος ασφάλειας, σε συνδυασμό με την παραλυτική αδράνεια του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και την αυξανόμενη προσφυγή σε διμερείς ή ιδιωτικές στρατιωτικές διευθετήσεις, καθιστά εκκωφαντικά επίκαιρο το αίτημά του για μια σταθερή και δεσμευτική «γενική συμμαχία» θεσμικών υποχρεώσεων και συλλογικής ευθύνης. Μέσα στο σημερινό τοπίο της «παγκόσμιας εχθρότητας», η επιστροφή στις ιδέες του Καποδίστρια δεν συνιστά ιδεαλιστική νοσταλγία· είναι η πιο υποδόρια μορφή θεσμικής ανθεκτικότητας – αυτή που δεν θορυβεί, αλλά επιβιώνει.

Σκέψεις ευρωπαϊκής πολιτικής του Ιωάννη Καποδίστρια. Μία διεθνής και εθνική/ελληνική πρόσληψη.*

2

Στέλιος Περράκης

Ομότ. Καθηγητής και πρώην Αντιπρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου
Πρώην Πρέσβης της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης
Πρόεδρος Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων

1. Για εμάς τους Αναπλιώτες, που διατρέξαμε από τα παιδικά μας χρόνια, πολλές φορές, τα «147» βήματα του Κυβερνήτη προς τον Άγιο Σπυρίδωνα -το μοιραίο για εκείνον και την αναδυόμενη Ελλάδα πρωινό της 27ης Σεπτεμβρίου 1831- η έκδοση ενός βιβλίου για τον Ιωάννη Καποδίστρια, αποτελεί μια ειδική κινητοποίηση αναστοχασμού. Αρχικά, ειδικά και ταυτόχρονα με την υπολανθάνουσα αίσθηση «ενοχής» για τον χώρο, την πόλη όπου δολοφονήθηκε ο σπουδαίος Επτανήσιος, αλλά, κυρίως, γενικότερα για τον Κυβερνήτη Καποδίστρια ως μια υπόσχεση για το μέλλον που βίαια ανατράπηκε.

2. Το παρόν πόνημα του Καθηγητή Γιάννη Μεταξά -σε εξαιρετικά επιμελημένη έκδοση της «Εστίας» και μεστό πρόλογο του Καθηγητή Νίκου Καραπιδάκη- έρχεται να εμπλουτίσει την πλούσια εργογραφία του για τον Ιωάννη Καποδίστρια- η οποία πύκνωσε ιδιαίτερα την περίοδο της επετείου των 200 χρόνων από την Παλιγγενεσία του 1821· μια ξεχωριστή προσθήκη, αφού αφορά τον διπλωμάτη Ι. Καποδίστρια και -κατά κάποιον τρόπο, ίσως, προβάλλει έναν «θεωρητικό» των διεθνών σχέσεων, που ωστόσο, δεν άφησε κανένα θεωρητικό/συγγραφικό έργο.

* *Ομιλία στην παρουσίαση του βιβλίου του Α-Ι. Δ. Μεταξά: Το αθέατο εγχειρίδιο: διπλωματική σκέψη και πράξη του Ιωάννη Καποδίστρια (1815-1826), Εστία: Αθήνα 2025, στην Ελληνοαμερικανική Ένωση στις 29 Μαΐου 2025.*

Σε προσωπικό επίπεδο, το βιβλίο μου προκαλεί και μια ιδιαίτερη ικανοποίηση, αφού έζησα -προνομιακά σχεδόν- από κοντά, την κυοφορία και τον τοκετό μιας αληθινά εξαιρετικά εμπνευσμένης ιδέας- πρακτικά την δόμηση μιας πρωτότυπης ιστορικής αφήγησης, με πολιτικά και διεθνοδικαιικά στοιχεία. Εξάλλου, τ' Ανάπλι «επώασε» -θα έλεγα- στις 16ες Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου, το 2021, τις σκέψεις του Γ. Μεταξά, που ώθησαν, το όλο σχέδιο, προς τα εμπρός. Και τούτο φάνηκε στην ομιλία του ενώπιον της Προέδρου της Δημοκρατίας Κ. Σακελλαροπούλου, που οδήγησε στο -αρχικά- «Κρυμμένο»[1], και τελικά, ανά χείρας «Αθέατο» εγχειρίδιο.

Παρακολούθησα λοιπόν την εξέλιξη μιας σύγχρονης ευγενούς σύλληψης, διαπλαστικής της ιστορίας, που επέτρεψε στον συγγραφέα μια συστηματική αποκαλυπτική σύνθεση και ερμηνεία διαπιστώσεων, με προβολή της στο μέλλον, στο σήμερα, κάτι που προσδίδει μεγαλύτερη αξία στην όλη σύνθεση.

Μια «υπόθεση εργασίας», κατά τον Γ. Μεταξά, που βάζοντας «μια τάξη», σε σκέψεις/ιδέες/προτάσεις από κείμενα -υπηρεσιακά και άλλα υπομνήματα ή προσωπική αλληλογραφία του Καποδίστρια, υποστηρίζει ότι θα μπορούσε να «αναδυθεί»-σχηματοποιηθεί ένα «εγχειρίδιο» διεθνούς πολιτικής. Με την έννοια της παρουσίασης μιας σφαιρικής προσέγγισης του διεθνούς περιβάλλοντος και του ιστορικού/πολιτικού γίγνεσθαι της εποχής, και, γιατί όχι, του αναδυόμενου θεσμικού/δικαιικού/κανονιστικού πλαισίου της -τότε- διεθνούς κοινωνίας, αλλά και των αναγκαίων, κατά περίπτωση, διπλωματικών κινήσεων των διεθνών δρώντων. Δηλαδή στις στρατηγικές και τακτικές θεωρήσεις στη διπλωματία, σκέψεις και πράξεις. Υπό το πρίσμα αυτό, αξιοσημείωτη είναι η έμπνευση και στον τίτλο του πονήματος: «κρυμμένο/αθέατο εγχειρίδιο», αφού τυπικά/ουσιαστικά δεν υπάρχει, μεν, χωρίς να λείπουν οι διπλωματικές/πολιτικές απόψεις του για τη διαχείριση διεθνών ζητημάτων (π.χ. για την Επτάνησο Πολιτεία).

Τελικά, χωρίς θεωρητικό έργο μεν, ο Ι. Καποδίστριας, αλλά με πλούσια αλληλογραφία, σημαντικά υπομνήματα υψηλής πολιτικής και με μακρά βιωματική πρακτική εμπειρία, δηλαδή γνώση των ευρωπαϊκών δρώμενων. Και αυτό «ωθεί» τον Καθηγητή Μεταξά στην εκδοχή «εγχειριδίου» διεθνούς πολιτικής/διπλωματίας, αλλά όχι ως μιας επικοινωνιακής προσέγγισης, ακόμη και όταν το εκφραστικό του αποτύπωμα δείχνει «μεγιστοποίηση/μεγέθυνση» της όποιας αναφοράς.

3. Ο συγγραφέας, γνωστός τεχνίτης του λόγου και άριστος χειριστής της γλώσσας, μας παραδίδει εδώ, μια συναρπαστική γραφή, που αιωρείται στον χρόνο, σε εκφραστικά σχήματα μεταξύ πολιτικών και νομικών-διεθνολογικών αποτυπώσεων. Με μαεστρία συναρμολογεί ψήγματα, ψηφίδες, λέξεις, όρους, σκέψεις του Ι. Καποδίστρια. Με την δική του, όμως, αισθητική καλλιέπεια και γνώση ποιοτική, πολιτική, νομική, ιστορική και την προβολή στο μέλλον, στο σήμερα.

Με έναν λόγο σύνθετο -συχνά πολυεπίπεδης αναφοράς- που απαιτεί από τον αναγνώστη υψηλή προσήλωση και γνώση, ανασυνθέτει συστηματικά -σε

1. Βλ. Α.Ι.Δ. Μεταξάς, Ένα κρυμμένο εγχειρίδιο. Στρατηγικές και τακτικές θεωρήσεις στη διπλωματική σκέψη και πράξη του Ιωάννη Καποδίστρια, στο Σ. Περράκης (επιμ.), *Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου (XVI Περίοδος, 2021)*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2022, σελ. 129-133.

δικό του πρωτότυπο πλάνο- ή, καλύτερα, μεταγράφει από το «όλον» του Ι. Καποδίστρια. Μεγεθύνει ερμηνεύοντας ή μαντεύοντας (;). Έχει συνείδηση του «κινδύνου» της όλης άσκησης και γι' αυτό βρίσκεται -όπως λέει- σε «αυτο-επιτήρηση», αποφεύγοντας τα άλματα.

Συνεκτιμά φωτογραφίες/εικόνες, συζητήσεις, ακόμη και αντικείμενα, προβολές τρίτων. Αναπαριστά την εποχή, την νοηματοδοτεί με «σύγχρονα» εργαλεία, μέσα από τα λόγια/κείμενα του Καποδίστρια. Προβάλλει την «πρόσληψη», που «υποθέτει» ότι είχε ο Αναπληρωτής Υπουργός Εξωτερικών του Τσάρου για γεγονότα/καταστάσεις της τότε (παγκόσμιας;) διεθνούς τάξης. Ο Επτανήσιος πολιτικός βιώνει την καμπή της ιστορίας (1814-1815) από έναν «παγκόσμιο» πόλεμο, ανάμεσα στις ευρωπαϊκές Μοναρχίες και μια Ναπολεόντια μετεξέλιξη της Επανάστασης του 1789 και την ανάδυση της Δημοκρατίας/République, που υπονομεύει την μοναρχική légitimité. Σε ένα άλλο επίπεδο, προσωπικής συνθήκης, υπάρχει και η εσωτερική υφέρπουσα διαπάλη της légalité-légitimité: από την μια η Πατρίδα Ελλάδα, που επιδιώκει την ελευθερία της και, από την άλλη, η νομιμοφροσύνη προς τον Τσάρο,

4. Για τον Καποδίστρια, η Ευρώπη υπάρχει –«existence européenne», αναφέρει- με Συνέδριο της Βιέννης, Ιεράς Συμμαχίας, Concert Européen. Μια αρχή διεθνούς θεσμικής οργάνωσης, με Αρχές, θεσμούς, «υψηλή στρατηγική», «υπερκείμενες αξίες», «νομιμοποίηση», «κράτος δικαίου», αλλά και διεθνούς χαρακτήρα κράτους δικαίου. Εδώ και η «ευταξία» -δικαιοταξία θα έλεγε ο Γ. Τενεκίδης- που θυμίζει μια ιδέα «δημόσιας τάξης» σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Και, βέβαια, μια «existence européenne» σημαίνει «συνεργασίες» και συνύπαρξη/coexistence, αλλά και αλληλεγγύη. Σημαίνει, όμως -βάσει της αρχής της νομιμότητας- και την διατήρηση της διεθνούς τάξης, δηλαδή και την χρήση μέτρων εν ονόματι της Ευρώπης (εν προκειμένω παρέμβαση της Αυστρίας). Αυτή η ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις χώρας παραπέμπει στην σύγχρονη θεσμική Ευρώπη (Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Ένωση) και τον έλεγχο των υποχρεώσεων που αναλαμβάνουν τα κράτη μέλη, που μπορεί να συνεπάγεται κυρώσεις.

Η νομιμότητα επιτρέπει «tout ce qui était faisable», δηλαδή ακόμη και την προσφυγή στη χρήση βίας. Με άλλα λόγια, η απόκλιση από το σύστημα των υποχρεώσεων που θεσμοποιείται οδηγεί σε αντίδραση των συμμαχικών δυνάμεων. Αυτό, προϋποθέτει μια εσωτερική και εξωτερική οργάνωση των συμμαχικών σχέσεων. Μια εσωτερική οργανωτική υποστήριξη σε «πόλεμο», με εθνική υπέρτατη διοίκηση νομιμοποιημένη, ώστε να δρα σε περίπτωση κινήσεων κατά της *«ευρωπαϊκής ευταξίας»*. Αλλά και η διευρυμένη εξωτερική οργάνωση, η οποία να είναι *νομιμοποιημένη* στο όνομα των *«υπέρτατων αξιών»* της *«διεθνούς τάξης»* της εποχής (Συνέδριο της Βιέννης) (πρβλ. σύγχρονες κυρώσεις για παραβατική συμπεριφορά κρατών).

Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι επισημάνσεις για τους ευρωπαϊκούς λαούς και την απόλαυση δικαιωμάτων και θεσμών που πρέπει να τίθενται υπό την προστασία συλλογικών οργάνων -θα λέγαμε- όλων (πρβλ. σύγχρονα συστήματα συλλογικών εγγυήσεων σε ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρώπης στο πεδίο των δικαιωμάτων του ανθρώπου).

Σε αυτό το επίπεδο προσέγγισης, αξιοσημείωτη είναι η «λογική» της δυνατότητας προσχώρησης στην «Συμμα-

χία», δύο άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων (της ηττημένης Γαλλίας και της Αγγλίας)· με μια ρήτρα «αιρεσιμότητας», που θα επέτρεπε, υπό όρους, να προχωρεί η ευρωπαϊκή συνεργασία (διάσκεψη). Έτσι, ώστε στο Aix-la-Chapelle (1818) να μετέχουν όλες οι δυνάμεις, που θα μπορούσαν να συμβάλλουν, μέσω της ισορροπίας συμφερόντων, να τηρούνται οι συμφωνίες, να επιλύονται οι διαφορές.

Το έργο της ειρήνης, κατά τον Καποδίστρια, υπηρετείται με ένα σύστημα ένωσης και αλληλεγγύης που θα αγκάλιαζε κυβερνήσεις και λαούς της Ευρώπης. Είναι ένας ειρηνόφιλος ιδεαλιστής που καταθέτει -ως διπλωμάτης, ως ένας υψηλά ιστάμενος κρατικός λειτουργός-σκέψεις που δεν «συνθέτουν», απλά ένα εγχειρίδιο -οδηγό θα έλεγε κάποιος- ενεργειών/δράσεων για πολιτικούς ηγέτες, υπουργούς, διπλωμάτες, δημοσίους λειτουργούς, στελέχη διεθνών θεσμών, πολίτες, για κάθε κοινότητα που στοχάζεται θετικά. Είναι μια πρόσκληση υπόδειξη -σε διπλωμάτες, πολιτικούς και διεθνολογούντες- για μια πραγματολογική παρατήρηση και πραγματιστική αξιολόγηση του εκάστοτε επιπέδου.

Και σε αυτό το ευρωπαϊκό πλαίσιο, τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, κορυφαία συνιστώσα/θεμέλιο κράτους και πολιτικής αναδεικνύεται η υπόδειξη του Ι. Καποδίστρια για την *Παιδεία* -που οδηγεί στη γνώση- και που θα συμβάλει -εκτός άλλων- και στην προοπτική της διπλωματίας, αλλά και την συμμετοχή του λαού στις αποφάσεις. Μια ουτοπική αισιοδοξία και είναι σημαντική η σημείωση για τις «δημοκρατικές πεποιθήσεις» του Καποδίστρια -που αναγνωρίζει και ο Τσάρος,

5. Ο Καποδίστριας λειτουργεί -κατά κάποιο τρόπο- και ως agent provocateur, αφού ερεθίζει/προκαλεί την σκέψη -αλλά και το θυμικό- με την διασύνδεση του χθες, ως διεθνές σκηνικό και θεσμικό αποτύπωμα, με το σήμερα. Θα έλεγα erga omnes. Πέραν της *ειρηνόφιλης προσέγγισης* για τον κόσμο και της φιλότητας, ο Καποδίστριας συνυπολογίζει το *συμφέρον*, το *δίκαιο* και την *«σοφία της Ευρώπης»*.

Τούτο έχει ιδιαίτερη σημασία για την *ευρωπαϊκή ευταξία*, την *ευρωπαϊκή ύπαρξη*, την *ευρωπαϊκή πολιτική*, με προκαθορισμένους φιλοσοφικούς/ιδεολογικούς και απαιτήσεις διεθνούς πολιτικής (culture). Και είναι ενδιαφέρον ότι ο Καποδίστριας «κρατούσε» τα θετικά της γαλλικής Επανάστασης, αλλά όχι τα έργα της τρομοκρατίας και της ναπολεόντειας, όπως θεωρούσε, «εκτροπής».

6. Οι προηγούμενες επισημάνσεις σε ειδικές αναφορές/συνθήκες, συγκροτούν τον πίνακα βάθους της/μιας εποχής, αυτά που επικαθορίζουν σε μεγάλο βαθμό σκέψεις και πράξεις/ενέργειες και του παρόντος. Συνθετικά συγκροτούν και τακτοποιούν επιταγές, γεωπολιτικές εντάξεις και δεσμεύσεις, την εσωτερική και εξωτερική οργάνωση της εξωτερικής πολιτικής/διπλωματίας, αλλά και διαγνώσεις και εκτιμήσεις για την ανάγκη εξωτερικής/εσωτερικής νομιμοποίησης των ενεργειών που αναλαμβάνονται. Και πρωταρχικά υπογραμμίζουν την σημασία της ανάγνωσης του περιβάλλοντος και των επιρροών του, στην καμπή του 1814/15 και επέκεινα. Αυτό μπορεί να οδηγεί -δυνητικά και διαχρονικά- σε ισχυρές συμμαχικές σχέσεις.

7. Απέναντι σε αυτή την «δεοντολογική» προσέγγιση του διπλωμάτη Καποδίστρια για το «πράττειν», ο Γιάννης Μεταξάς δεν «αντέχει» να αποστεί της ίδιας της *προσωπικής* πρόκλησης. Εμπλέκει στην εξίσωση των ιδεολογικών στοιχείων, την *προσωπική* του αφήγηση/πρόσληψη αντιλήψεων/ιδεών. Εκεί βρίσκεται η διαφορά/εξήγηση -γενικότερης/σύγχρονης εφαρμογής- γιατί κάποια πρόσωπα ιδιαίτερου ήθους, κινούνται με συγκεκριμένο τρόπο ως προς τα δρώμενα στη διεθνή δικαιοταξία (π.χ. όπως στη σύγχρονη εποχή οι Καθηγητές Γεώργιος Τενεκίδης, Δημήτριος Ευρυγένης) επικαθορίζοντας επιλογή/πολιτική Κυβερνήσεων, αλλά και ορισμένοι διπλωμάτες και πολιτικοί, προωθώντας Αρχές και Αξίες υψηλής πολιτικής, με νομιμοποίηση (νομική και πολιτική) για μια αληθινή συμμετοχή στην εξελισσόμενη διεθνή έννομη τάξη. Εδώ και οι διεθνείς συνεργασίες, οι συμμαχίες, οι δεσμεύσεις, αλλά και η «λογική» διαφοροποίησης θεσμικών πλαισίων (βλ. Ευρωπαϊκή Διάσκεψη με συμμετέχοντα μέλη και πέραν της ΕΕ (Δυτικά Βαλκάνια, Ανατολική Ευρώπη, Ηνωμένο Βασίλειο, Τουρκία).

Μια τέτοια προοπτική σήμερα -όπως την πρότεινε, τότε, αναλογικά ο Καποδίστριας- είναι καλύτερη και συμφέρει; εθνικά; την Ευρώπη; την ειρήνη; Διαχρονικής σημασίας διερώτηση.

Η Ευρώπη ωστόσο δεν φαίνεται σήμερα να δικαιώνει την ιστορία της και η σημασία της νομιμότητας υποχωρεί, με ό,τι αυτό συνεπάγεται στη διατήρηση της διεθνούς τάξης.

Ο Καθηγητής Ν. Καραπιδάκης παρατηρεί ότι ο Ι. Καποδίστριας μπροστά στα μεγάλα ζητήματα σκεπτόταν ως ιστορικός και πολιτικός επιστήμονας, με σταθμισμένη προσέγγιση σύμφωνα με τις γενικές αρχές της Πολιτικής και του Δικαίου.

Τελικά, η διεισδυτική και συνάμα στοχαστική ματιά του Καθηγητή Γ. Μεταξά στο «έργο» του διπλωμάτη Ι. Καποδίστρια, αναδεικνύει, σε πολύτιμη παρακαταθήκη, τις διαχρονικές αλήθειες για τις θεμελειακές αρχές που -πρέπει να- διέπουν την αντιμετώπιση διεθνών προβλημάτων και την επίλυση των διαφορών. Μια καποδιστριακή προσέγγιση της παρουσίας στην διεθνή δικαιοταξία της *«existence européenne»* και την σημασία της παρουσίας της δυνητικά ως «λειτουργικής οντότητας», μιας ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης.

Μια σημαντική έκδοση, που μέσα από την επιλεκτική/ευφυή επεξεργασία σκέψεων του Καποδίστρια -και όχι μόνο- φέρνει στο προσκήνιο αντιλήψεις διεθνούς πολιτικής διαχρονικής χρησιμότητας και στην σύγχρονη ασταθή και αβέβαιη εποχή μας.

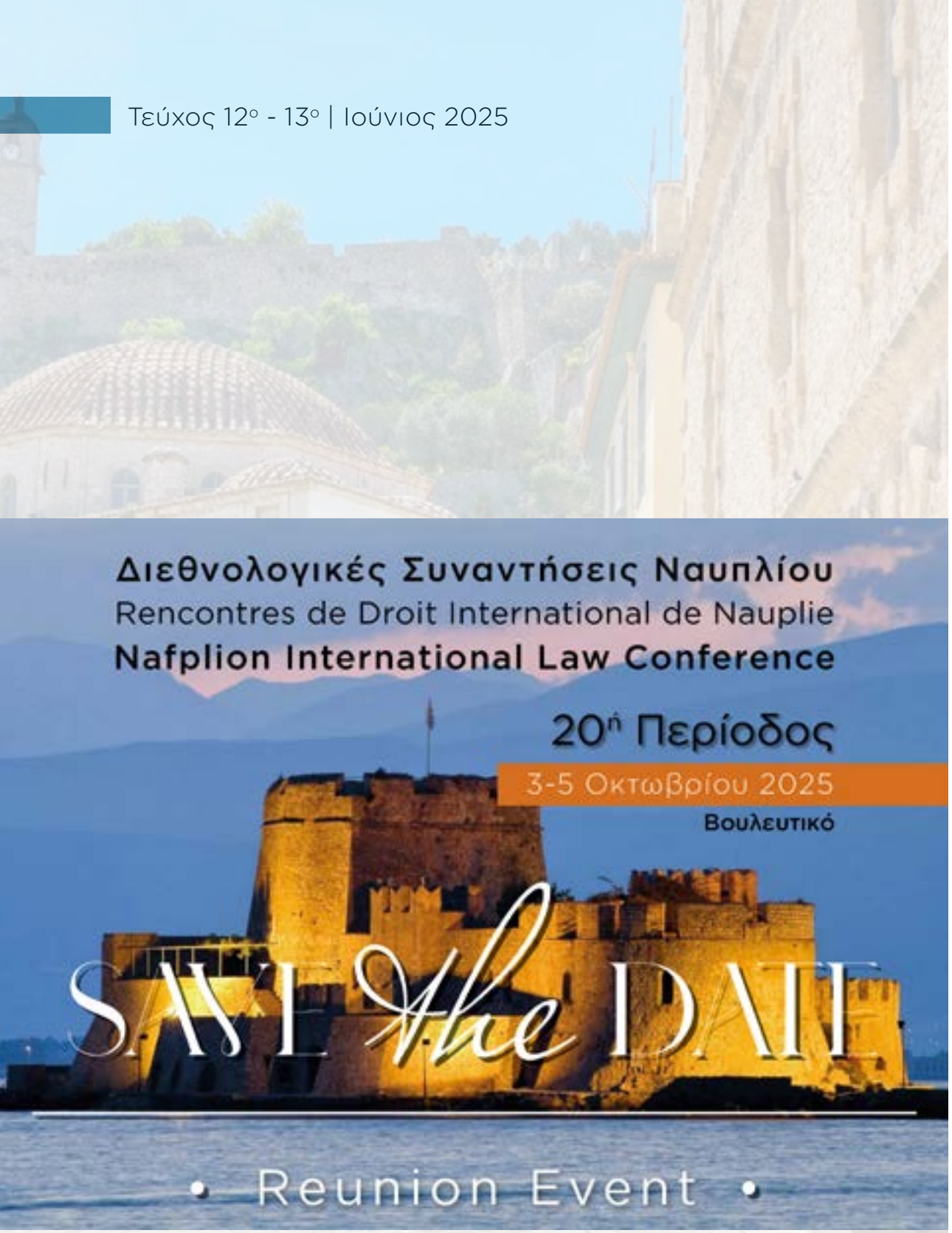

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ
ΔΙΕΘΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ ΝΑΥΠΛΙΟΥ

29 Ιουνίου 2025

Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου
20ή Περίοδος (3-5 Οκτωβρίου 2025)
Πρόσκληση στο Forum Νέων Ερευνητών

Με ιδιαίτερη ευχαρίστηση, σας γνωρίζουμε ότι οι *20ές Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου* θα πραγματοποιηθούν στις 3-5 Οκτωβρίου 2025, στο «Βουλευτικό», με τη θεσμική εμπλαισίωση, πλέον, του νεοσύστατου *Κέντρου Διεθνούς Δικαίου & Διπλωματίας*. Η «Συνάντηση» θα έχει και φέτος μια ευρεία θεματολογία σημαντικών ζητημάτων διεθνούς και ευρωπαϊκής επικαιρότητας, σε μια καμπή και αβέβαιη πορεία της διεθνούς κοινότητας.

Και η 20ή Περίοδος των «Συναντήσεων» περιλαμβάνει το *Forum* Νέων Ερευνητών (3 Οκτωβρίου), που φιλοξενεί, παραδοσιακά, Μεταπτυχιακούς, Διδακτορικούς και Μεταδιδακτορικούς Ερευνητές, που επιθυμούν να παρουσιάσουν -ενώπιον πολυμελούς Ακαδημαϊκής Επιτροπής Αξιολόγησης- την πρόοδο του ερευνητικού τους έργου (διπλωματικής εργασίας, διδακτορικής διατριβής, μεταδιδακτορικής έρευνας κ.λπ.), που εκπονείται σε ελληνικό ή ξένο Πανεπιστήμιο. Στην πρωτότυπη αυτή ακαδημαϊκή διαδικασία μπορούν να συμμετάσχουν και Ερευνητές όλων των βαθμίδων, που έχουν πρόσφατα επιτυχώς εκπονήσει/υποστηρίξει/ολοκληρώσει την έρευνά τους.

Οι ενδιαφερόμενοι/ες καλούνται να δηλώσουν συμμετοχή και να αποστείλουν το προτεινόμενο θέμα/abstract (το πολύ δύο παραγράφων), με τα στοιχεία και του Πανεπιστημίου/Φορέα εκπόνησης, **το αργότερο μέχρι τις 29 Αυγούστου 2025**, στις ηλεκτρονικές διευθύνσεις sperrak@panteion.gr και rencontres.nafplion@gmail.com.

Κατόπιν αξιολόγησης των αιτήσεων και ενημέρωσης των ενδιαφερομένων, όσοι/όσες επιλεγούν θα κληθούν να αποστείλουν το απαραίτητο για την παρουσίασή τους υλικό (πλάνο εργασίας, σύντομη βιβλιογραφία και ενδεχομένως υποστηρικτική τεκμηρίωση) **το αργότερο μέχρι τις 20 Σεπτεμβρίου 2025**.

Η παρουσίαση γίνεται στη γλώσσα εκπόνησης κάθε εργασίας (ελληνική/αγγλική/γαλλική).

Καθηγητής Στέλιος Περράκης
Πρόεδρος

Συμβολές*

Alexopoulos Aristotelis B.
Dr., Marine Environmentalist, Metropolitan College, Faculty of Shipping and Maritime Studies

Αρώνη Χαρίκλεια
Επ. Καθηγήτρια, Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξεινίων Χωρών ΔΠΘ

Γαλάνη Αθηνά
Πολιτικός Επιστήμονας, Εμπειρογνώμονας σε θέματα Εταιρικής Βιωσιμότητας

Γιακουμόπουλος Χρήστος
Νομικός, πρώην Γενικός Διευθυντής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Κράτους Δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης

Γιαννίτσης Τάσος
Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ, Πρώην Υπουργός Εξωτερικών

Γιόκαρης Άγγελος
Ομότ. Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου Νομική Σχολή Ε.Κ.Π.Α.

Ζαλίδης Βασίλειος
ΔΝ ΔΠΘ Στρατιωτικός Νομικός Σύμβουλος Ακαδημαϊκός Υπότροφος, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Καλπαδάκης Γιώργος
Κύριος Ερευνητής, Ακαδημία Αθηνών (ΚΕΙΝΕ)

Καραμπατζός Νικόλαος
Υποψ. Δρ Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Καραμπελιά Ελευθερία
ΜΔΕ Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο ΕΚΠΑ, Υποψήφια Διδάκτωρ ΕΚΠΑ

Κατσούφρος Θεόδωρος
Νομικός διεθνολόγος, Senior Fellow στο Κέντρο Αριστείας Jean Monnet του ΕΚΠΑ, μέλος της Ελληνικής Εταιρίας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων, μέλος του Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας. Υπηρέτησε στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αδιαλείπτως από το 1981 έως και το 2013

Κεντρωτής Κυριάκος
Καθηγητής, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Μαγκλιβέρας Κωνσταντίνος Δ.
Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μακρυδημήτρης Αντώνης
Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

Μαργαρίτου Κώστας
Δρ. Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών Παντείου Πανεπιστημίου, Υπάλληλος Διοικητικού Προξενικού ΥΠΕΞ

Μπαλαφούτα Βιργινία
Νομικός, Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό (ΕΔΙΠ) Πανεπιστημίου Αθηνών, Δρ Διεθνούς Δικαίου και Περιφερειακών Σπουδών, ΜΔΕ Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές, ΜΔΕ Ιστορία και Φιλοσοφία της Επιστήμης και της Τεχνολογίας

Μποζουτσίδης Μάνος
ΜΔΕ «Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές» Παντείου Πανεπιστημίου

Μπρεδήμας Αντώνης
Ομότ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Πανούσης Γιάννης
Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ, πρώην Υπουργός, πρώην Πρύτανης ΔΠΘ

Παπακυρίτση Ζωή
Μεταπτυχιακή φοιτήτρια ΠΜΣ, Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές ΑΠΘ, Advanced MSc International Relations and Diplomacy Leiden University

Παπαναστασόπουλος Νικόλαος
Επίκουρος Καθηγητής Διεθνούς Πολιτικής (με έμφαση στην διαχείριση κρίσεων) Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, ΔΠΘ, Αν. Διευθυντής Εργαστηρίου Γεωπολιτικών Αναλύσεων, Διδάσκων, Νομική Σχολή ΔΠΘ

Περράκης Στέλιος
Ομότ. Καθηγητής και πρώην Αντιπρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου Πρόεδρος Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων Πρώην Πρέσβης της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης

* Παράθεση με αλφαβητική σειρά

Πικραμένος Μιχάλης Ν.

Πρόεδρος Συμβουλίου της Επικρατείας, Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Σκοτινιώτης Αντώνης

Διδάκτορας Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών Πανεπιστημίου Πειραιώς, Εμπειρογνώμων στο Υπουργείο Εξωτερικών

Σκουτέρης Θωμάς

Αναπλ. Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου, Πρόεδρος Τμήματος Νομικής του American University in Cairo

Σπυρόπουλος Φώτιος

Επ. Καθηγητής Ποινικού Δικαίου - Τμήμα Νομικής - PHILIPS UNIVERSITY (Cy) Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω (ΔΣΑ)

Τασόπουλος Ηλίας

Δρ., Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Τσάλτας Γρηγόρης Ι.

Ομότ. Καθηγητής διεθνούς δικαίου και πρώην πρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, πρώην υπ. Υπουργός Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής

Τσιριγώτης Διονύσης

Επίκουρος Καθηγητής, Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Διεθνών Σχέσεων & Διπλωματίας. Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστημίου Πειραιώς

Φτακλάκη Ελευθερία

Διδάκτωρ Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών Διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου (JMM)

Χειλά Ειρήνη

Καθηγήτρια Τμήμα ΔΕΣ Πανεπιστημίου Πειραιά

Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*

* Πατήστε επάνω στο εικονίδιο για να μεταφερθείτε στο αντίστοιχο τεύχος

ISSN27329690
04
9 772732 969009